

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota 16 522

Inventar 22 114

POLITICA AGRARĂ LA ROMÂNI

DESVOLTAREA CHESTIUNEI AGRARE
ÎN
TOATE ȚĂRILE LOCUITE DE ROMÂNI

DIN
SECOLUL XVII, XVIII ȘI XIX
TIPARITĂ CU OCAZIUNEA EXPOZIȚIEI JUBILARE

DE
DR GEORGE MAIOR
PROFESOR DE AGRICULTURĂ LA ȘCOALA DELA FERĂSTRĂU ȘI LA
SEMINARUL NIFON MITROPOLITUL.

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice „CAROL GÖBL“ Sr. I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI, 16

PREȚUL LEI 8.

1906.

15.881.

CONTROL 1953

Biblioteca Centrală Universitară
BUCUREȘTI
Cota ~~16522~~ 22114
Inventar

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARIA
BUCUREȘTI
COTA 16522

1956

pe 61/06

1961

D

B.C.U. Bucuresti

C22114

1214

PRECUVÂNTARE

Zilele înălțătoare de inimi și de spirite dela finele lui August 1906, unde și-au dat întâlnire în Capitala Regatului liber—România—foștii răzeși și ostași ai lui Ștefan cel Mare din Bucovina, cu grănicerii din Bănat, cu cei din Torontal și dela Beiuși, cu Siliștenii, foștii *taxaliști* și supuși sașilor și alți ardeleni foștii *jeleri* și *iobagi* ai Ungurilor ca pe terenul culturei muzice și al civilizațiunii să se ia la întrecere în arenele romane din București cu cei din Țeara liberă. Este de lipsă și util totdeodată de a-i studia și urmări pe aceia la ei acasă, în gospodăriile lor în viața de toate zilele, în modul lor de a fi și de a lucra, apoi să arătăm fazele prin care au trecut ei și cum s'a făcut și rezolvat la dânsii complexa chestiune agrară, până au ajuns în starea în care se găsesc astăzi.

Desigur că dânsii ajunși sub dominațiune streină și uneori destul de vitrigă pentru dânsii, soarta nu le-a fost ușoară, dar totdeauna din toate cataclismele dânsii s'au ridicat victorioși iarăși, ca și fenicile din cenușa sa, eluțându-și o poziție morală și materială onorabilă între popoarele conlocuitoare și străine. Multe din măsurile economice luate la dânsii în timp de peste un secol și jumătate, va fi util de a le cunoaște mai de aproape și a le aplică și la noi, și mai bune decât cele copiate dela străini—din raporturi și țeri îndepărtate. Chestiunea țerănească la noi n'a fost rezolvată, ci numai amânată. Ea bate acum la ușă cu vioiciune prin

vecini, și prea ușor s'ar putea întinde și la noi, dacă guvernul și bărbații de stat ai Țării nu vor grăbi cu o oră mai curând rezolvarea ei. Fie-ne permisă speranța ca cel puțin cu un grăunte de muștar să ne apropiem și să contribuim și noi la cunoașterea și rezolvirea ei în interesul Patriei și al întregului neam românesc.

București 1 Septembrie 1906.

D-r GEORGE MAIOR.

CAP. I.

AGRICULTURA VECHĂ ROMÂNĂ

Poporul Român a avut totdeauna agricultura. El a avut agricultura, fiindcă a avut necesitate de cereale, pe cari nu le putea importa și împrumuta dela vecinii săi, de oare ce el nici odată n'a avut comerț și industrie estinsă. Până în ziua de astăzi acestea se găsesc precumpănitor în mâna celor străini de neamul nostru, deși pot să fie stabiliți de mult între noi. Apoi un popor de multe milioane de suflete, locuind mai mult în coline și în munți, fără drumuri de comunicațiune și de trafic internațional, fără porturi și sânuri de mare, adăpostite de vânturi și valuri, fără de fluvii și râuri navigabile, ori cel puțin plutitoare, el era constrâns de împrejurări ca să-și producă în localitățile lui potrivite, cel puțin pâinea și obiectele de prima necesitate pentru acoperirea și satisfacerea trebuințelor sale proprii; deci de voie de nevoie el trebuia să se ocupe și cu plugăria și să facă agricultura.

Pe de altă parte, provinciile și țările, în care era așezat și repartizat având câmpii plane și monotone, trecând apoi în coline și dealuri cu terenul undulat și accidentat, și sfârșind cu munții cei înalți, sălbatici și prăpăstioși, și cu clima cea aspră și variată, potrivită pentru diferite plante și produse a solului, a trebuit să îndemne pe toate popoarele, cari le-au locuit și s'au succedat în decursul veacurilor să se ocupe cu agricultura. Agricultura și cultura lor era însă diferită după timpuri și împrejurări.

Cercetând însă după starea și felul agriculturii acestor țări din sud-estul Europei, cunoscute în antichitate sub

numirea de Scithia apoi Dacia, vom găsi ca în diferite epoce era binișor dezvoltată, după care urmează epoce de restriște și de decadență materială. Așa prin secolul al 8-lea a. Chr., țările dela gurile Dunărei și Nistrului etc, formau ca și astăzi un grâнар de prima ordine pentru țările și lumea pe atunci cunoscută. Sub domnia Sciților ele erau țări producătoare și exportatoare de tot felul de bucate în masă. Istoricul Herodot ne spune că Sciții se împărțiau în 2 categorii : în păstori nomazi și în plugari, stabili locului, *αροτήρες*. Sciții plugari cultivau grâu, meu, linte, anason, cânepă, ceapă și usturoiu.

Elinii speculanți și întreprinzători, întemeiară pe malurile Pontului Euxin (a Mării Negre de astăzi) mai multe colonii și orașe comerciale însemnate, cu ajutorul cărora ei făceau un comerț întins cu tot felul de produse ale solului și alte materii prime necesare industriei lor, pe care le scoteau din acele țeri litorale bogate și cele din dosul lor, și le schimbau cu produsele industriei manufacturiere grecești. Atari porturi și orașe comerciale grecești însemnate pe malul nord-vestic al Mării Negre erau: Tomis azi Constanța în Dobrogea, Istros azi Brăila în apropiere de gurile Dunărei, Tyras-Akkermanul de azi lângă Nistru, Odessos și Olbia în Crimeea și alte multe situate mai în lăuntru Rusiei de azi. Toate aceste erau tot atâtea piețe însemnate pentru desfacerea produselor solului acestor țări, aproape ca și azi. În prima linie erau cerealele, apoi veneau vite, pește și alte produse animalice și apoi lemne de construcțiune și pentru facerea năvilor.

În țara cea întinsă și plană a Sciților, cea stepă monotonă, fără munți și păduri, lanurile semănate cu grâu, seară și alte cereale erau cu totul de altă mărime și aspect, decât cele ce văzură negustorii greci la ei acasă, în Ellada țară muntoasă și săracă, cu văile ei înguste și cu pământul stâncos. Afară de cereale ei mai scoteau din interiorul acestor țeri sclavi, carne proaspătă și sărată, pastramă, pei crude și sărate, lapte, brânzeturi, seu, ceară, miere, iar din vastele bălți și lacuri ale Dobrogei și dela Dunărea de jos vânau pește și

scoteau cantități enorme de chefal și șalău de mare—pești migrători—apoi morunii fără oase. În special Borisstenes-ul (Niprul de adi) și țărmurii lui eră regiunea cea mai bogată între toate. Nu mai puțin din regiunile mai nordice se scotea molid și lemn tare de stejar, frasin și ulm necesar la construirea de nave și a tot felul de vase. De toate aceste produse ale solului ofereau locuitorii Sciți și alte seminții în cantități enorme și de bună voce negustorilor greci, așezați în porturile de mai sus pe bani sau în schimb pentru obiecte de manufactură grecească.

Tot de Sciți pomenește istoria ca locuitori ai acestor țări și regiuni cu vreo 2—300 ani mai târziu, din incidentul expedițiilor bellice a lui Darius și Alexandru cel Mare, la trecerea lor peste puternicul fluviu al Dunărei (Ister.).

Mai târziu, în locul Sciților pășiră Agathirsii, Sarmații, Geții și Dacii (1).

Dacii și Geții iarăși erau mai mult popoare agricole și de păstori, decât se ocupau cu comerțul. Ei aveau lanurile lor înconjurată cu țărcuri — tinăroagele de astăzi—cultivau și ei grâu, orz, mei și fructe (2).

Dacii venind în conflict cu Romanii, după războaie îndelungate și sângeroase, acestea se terminară cu subjugarea și nimicirea totală a Dacilor, și prefacerea țărilor acestora în provincie romană sub numirea de *Dacia Trajană* la anul 105 d. C. Columna lui Traian dela Roma ne prezintă pe legionarii romani secerând holda de grâu, semănată de Daci, și în castelele dace se văd mari depozite de cereale. După afirmarea ilustrului nostru profesor de istorie și epigrafie d-l Gr. G. Tocilescu, Dacia ca provincie romană este reprezentată pe medaliile con-

(1) Vezi Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*.

(2) Vivunt et rigidi Getae.

Inmetata quibus jugera, liberas.

Fruges et Cererem ferunt.

Nec cultura placet longior annua

Defunctusque laboribus

Aequali recreat sorte vicarius

timporane ca o femeie, ce ține spice de grâu în mână, după productivitatea și bogăția solului ei.

Însă la ce grad de intensitate a fost ajuns agricultura țării sub dominațiunea romană, și dacă ea a atins acelaș nivel cu exploatarea minelor, aceea azi nu o putem ști cu siguranță, și nici deduce din lipsa de documente. Probabil că și ea a fost destul de dezvoltată, căci se cultivau toate cerealele pe cari le-am văzut mai sus, afară de porumb și cartofi, și le cultivau în rotațiunea bienală și moine, sisteme estensive păstrate până în secolul nostru. Cultura de cereale și leguminoase trebuia să fie destul de înaintată, căci avea să nutrească armata și o populațiune numeroasă iudustrială și minieră, ocupată cu facerea de șosele, apeducte și cu exploatarea minelor. Agricultorii romani aveau debușeurile pentru toate produsele solului în țară, în centrele mari industriale, avantaje însemnate, pe cari noi nu le posedăm nici astăzi încă, precum ei aveau și șosele excelente, cari înlesneau scoaterea și transportul produselor voluminoase pe piețele principale de desfacere. Tot atunci sub Romani s'a introdus în țările noastre vița de vie, iar dintre arborii fructiferi persicul și caisul. După bogăția și fertilitatea solului ei, Dacia sub administrațiunea romană ajunsese în așa stare înfloritoare, în cât se putu numi *Dacia felix*.

Spre nenorocirea ei și a poporului nou în formațiune, starea de progres și cultură nu dură mult decât circa 170 ani, căci la anul 274 p. Chr. sub năvălirile mai dese și amenințătoare cu cōtropire din partea barbarilor în vechiul imperiu, Dacia fu părăsită de împăratul Aurelian și evacuată de trupele române. Parte din populațiune fu lăsată în voia întâmplării, pradă invaziunii Goților și altor seminții barbare, cari se succedară la mici intervale scurt una după alta, în epoca cunoscută în istorie sub numirea de Migrațiunea ginților.

— În ceea ce privește pe poporul român, acesta dela originea sa totdeauna a avut agricultură și a făcut plugărie, trăgându-și originea de la 2 popoare eminentemente agricole: Daci și Romani. Dela Daci ne-a ramas unele instituțiuni agrare cari se păstrează și astăzi încă nealterate:

bordeele subterane ca magazii pentru bucate, cari se usitează întocmai încă și astăzi la poporul din stepa Bărganului și erau în uz și în Ardeal. Tot dela Daci sau Geți derivă și obiceiul de a face mămăligă sau coleșă de meu, care eră hrana uzuală a populațiunii, înainte de introducerea porumbului în țerile noastre, și se mai usitează încă și azi în regiunile sărace și muntoase, unde porumbul nu se mai poate coace. Mămăliga de meu și de orz se numește *coleșă* până în ziua de azi; cea din făină de porumb mămăligă.

Că la formarea poporului nostru a predominat elementul italo-romanice asupra altor elemente, și instrumentele de muncă și ocupațiune ale Romanilor au fost introduse și au câștigat superioritatea asupra celor locale, că dovadă vom da numirea curat romană a celor mai multe din obiectele și uneltele uzitate în agricultură, conservate până azi neștirbite la poporul nostru; ba cele mai multe din ele s'au conservat mai bine în limba română decât la alte popoare și în limbele surori. Astfel sunt numirile curat romane pentru toate vitele domestice: cal, asin, bou, vacă, capră, oaie, porc, și cu produsele lor: lapte, caș, brânză, unt, carne, unghie, corn, cap, oase, păr, lână, sânge; diferite unelte: jug, furcă, șea; apoi arare: fânaș, iarbă; semănare, semință etc; primavară, vară, toamnă, iarnă, frig, ger, căldură, soare, ploaie, apă, brumă, aier, etc.

Cu privire la plug, deși numirea romană de aratrum s'a perdut, însă a rămas forma plugului și anume brăsdarul, căci brăsdarul sau ferul lat de la plugurile vechi românești este identic cu brăsdarul dela plugul roman, găsit intact într'un mormânt roman, descoperit în Austria de jos, precum se poate el vedeă în Manualul nostru de Agrologie la pag. 188.

În comparațiune cu celelalte limbi surori și cu limba latină, diferitele plante agricole se numesc: grâul, românesc vine dela latinul granum, ce însemnează grăunte sau boabe, lat. Triticum, pe când la Romani se numia mai des frumentum, pâne și pâne albă (în Moldova). Pe italienește se cheamă grano, franțuzește blé, în limba spaniolă trigo, în portugeză trigo; apoi secară rom. de la

latinescul *secale cereale*; în limba francesă seigle, ital. secale, în limba portugeză și spaniolă segol; românescul orz, de la lat. hordeum vulgare, ital. orzo, franț. orge, iar în limba spaniolă hordi; ovăsul de la avena sativa franț. avoine, italienește avena; meiul sau mălaiul de la millium și Panicum milliaceum, franț. millet etc. apoi în dela linum, cânepa dela cannabis; hameiu dela humulus trifoiu, iarbă, fân, pir dela agropyrum; apoi pomi și arbori ca: meri, peri, pruni, nuci, cerași fag, carpin, frasin, ulm, teiu etc.

Nu mai puțin și vitele domestice după specii și rase cultivate prezintă mare asemănare între ele. Așa d. es. bivolul de origine africană, nu există domesticit în Europa decât în Italia. Bulgaria, Muntenia și Transilvania, iar încolo nicăiri nu se cultivă și întrebuințează ca vită de lapte, de jug și de carne; apoi a vitelor de rasă podolică din Transilvania și Moldova cu cele din Italia, și a porcului mare romanic, cu cel numit la noi de rasa Mangoliță.

În ceea ce privește oile după rase și tipuri, rasa țurcană sau bârsană cu lâna lungă flocoasă, ea poate fi considerată ca cea veche locală; ea ne apare și pe columna lui Traian din Roma între producțiunile Daciei. Nu tot așa de sigură este chestiunea în privința celei lalte, a oii țigăii, cu lâna scurtă, uniformă și moale, care ca mai nouă există numai în România și Dobrogea, ca locală. Ea după originea ei s'ar putea deduce dela mițul-velerul-de aur, pe care l'au adus Iason cu Argonauții din Colchis (Taurida sau Crimea) și deci și ea ar fi după origina ei foarte veche, dar în total ea pare a fi mai recentă decât cealaltă.

După exterior și valoarea ei economică, ea se poate compara și se apropie foarte mult de merinoșele de Spania. Merinosul original de Spania care fu importat în a doua jumătate a secolului al 18-lea în Austria și Germania, nu eră întru nimic mai bun și nici că este până în ziua de azi mai bun decât oaia noastră țigaie. Și el numai în urmă prin o împărechiere potrivită și îngrijire rațională, a devenit mai târziu adevăratul *miț de aur*.

cum îl cunoaştem noi sub numirea tipurilor sale principale *Infantado-Negretti* de Moravia şi *Electoralul* de Sacsonia unice în felul lor cu o fineţe a lânnei în lumea întreagă fără pereche.

Dar şi aşă oaia Țigae în starea în care se găseşte astăzi, cu regimul defectuos şi primitiv, la care este supusă ca traiu şi îngrijire, ea se apropie foarte mult de merinoase. Afară de fineţa, moliciunea şi elasticitatea lânnei, care o apropie de merinoasele spaniole, mai vin la mijloc şi instituţiunile păstorale şi obiceiurile mocanilor noştri, cari după cum se va vedea mai târziu, sunt aproape identice cu ale Spaniolilor, cari cultivă merinoasele în cârduri şi turme călătoare.

Toate aceste fapte lasă a presupune că oaia Țigaie ar avea o origină comună cu merinoase spaniole, şi că ar fi fost introdusă în Țerile noastre pentru prima dată de către coloniştii veniţi din Spania sub Impăratul Traian. Ca o importăţiune nouă a marelui fundator ea figurează pe monumentul dela Adam Clissi din Dobrogea, ce a fost ridicat în onoarea şi amintirea marelui Impărat numit Tropaeum Trajani, pe a cărui puternice lespezi de calcar ni se prezintă 2 berbeci Țigai şi un Țap ridicat în două picioare (1). Asemănarea între aceşti 2 berbeci lapidari şi între berbecii Țigai de azi este uimitoare, încât pe oricine poate să-l convingă despre identitatea lor. Şi în fine în Dobrogea oaia Țigaie are un tip al ei deosebit local, de culoare fumurie-roşcată, aşă numită cerna cervena, pe când în Muntenia şi la mocanii ardeleni se cultivă mai mult Țigaia albă şi mai puţin cea neagră.

Deci pe lângă o întinsă cultură de vite poporul român dela originea sa chiar a trebuit să posedă şi să facă şi agricultură, din motive igienice şi religioase, şi până în ziua de azi el este mai mult un popor vegetarian şi frugal, decât consumator de carne.

Pe lângă produsele turmelor şi cirezilor sale, el trebuie să facă şi plugărie, să cultive cereale, legume, plante

(1) G. Maior, *Zootechnia* pag. 531 şi 532.

păstăioase și fructe, cel puțin pentru acoperirea necesităților casei, căci numai din carne și lapte el nu putea trăi. Poporul român, chiar dela originea sa ni se prezintă ca un popor creștin căci între soldații legionari și coloniștii lui Traian se aflau deja creștini. Apoi el s'a ținut totdeauna de legea ortodoxă orientală, care prescrie și ține o mulțime de posturi, afară de cele 2 zile de post în fiecare săptămână Mercurea și Vinerea; în total el ține la 250 zile de post în an, în care creștinul ortodox nu gustă și consumă nici carne nici lapte, în postul Paștelui nici mâncări de pește, și se nutresc exclusiv din vegetale. Prin urmare pentru ca el să se poată hrăni unic din fructe, legume și cereale $\frac{2}{3}$ din an, trebuie pentru existența proprie să facă și agricultură pe o scară destul de întinsă. Și până în ziua de azi el consumă mai puțină carne decât alte popoare vecine și conlocuitoare.

Unde și cu ce se țină acest popor nou în lunga durată a migrațiunii ginților și după retragerea legiunilor romane, tot sistemele sale de agonisire ne vor arăta. Că deodată cu retragerea legiunilor romane și năvălirea barbarilor sub Impăratul Aurelian la 274, nu s'a retras întreg poporul, avem mai multe dovezi. Întâiu că în războaiele cu Românii nu au perit nici amalgamizat toți Dacii, dovadă avem în cavaleria dacă ce apare în cete regulate mult timp după aceea; apoi amintirea Românilor în cântecul Nibelungelor, și aparițiunea cavaleriei românești înaintea regelui Hunilor, Atila. Cu deosebire plebea și stratul de jos al populațiunii romane a rămas locului, decisă a înfruntă toate vijeliile ce vor veni peste dânsa, și ori de unde ar veni ele. Ea nu și-a părăsit căminele și țara, ci cel mult în fața pericolului amenințător s'a refugiat în codrii seculari și în munții cei înalți. Că unde se țineau acești Români rămași locului dincoace de Dunăre, în lunga durată a epocii numite a migrațiunii ginților, în lipsa de alte probe scrise ne-o dovedesc urmele de agricultură și cultură mai veche, în regiunile înalte ale munților, unde de sute de ani nu se pomenește să se fi făcut agricultură, și nici că se rentează de a cultiva pământul.

Sistema de plugărie ce se practică azi în regiunile muntoase atât dincoace cât și dincolo de munte în Carpați, este sistema *moinelor*, având lanurile și fânețele împrejmuite cu țarcuri așa numite *tinăroage*, cari precum am văzut mai sus sunt de origină foarte veche, derivându-se dela Geți. Apoi în munți agricultura noastră actuală, cu tot sporul populației și perfecționarea mijloacelor de muncă și cultură a pământului, nu se urcă mai sus de 1000—1200 m. d'asupra nivelului mării, pe când în munții noștri până în cei mai înalți, găsim urme nedubitate de agricultură medievală mult mai sus, pe la 1420 m. în jud. Buzeu și 1.400—1.600 în munții Bârsei și ai Făgărașului. Tot așa în alte părți și regiuni muntoase și deluroase.

„Formațiunea pământului dela poalele Petrei Craiului, cam dela Crepătură (cota 1.428 m.) în sus, peste locurile numite: *Padina lui Manu*, *Chicera*, *Podul Danciului*, *Podul lui Lie* și altele, adică mai întreaga parte a terenului de sub Piatra Craiului, până încolo spre Tâmaș (1.682m.) în sus pe Bârsa, arată în mod neîndoios, că pământul aici în vechime a fost cultivat și ca arătură. Sunt adică azi prin păduri pe coasta muntelui foarte multe livezi plane, cu răzoare înalte, ce se formează numai după îndelungată cultivare la arăturile de pe coaste sau locurile piezișe. Acum pe aceste locuri plane, mărginite de rozoare înalte, și împărțite ca tot atâtea părțile de arătură sunt lemne mari de brad bătrâne, și multe urme de tulpine vechi estirpate de pe aceste locuri de mai nainte, de unde se vede, că arăturile de pe aici au încetat de sute de ani, retrăgându-se oamenii, iar îndărăt la șes, la locul comunei lor“ (1).

„Wenn man heute noch auf dem Waldhütterberg in Gross-Laszlen, auf dem «Elbrich» in Trappold, und gewiss auch sonst am Fusse der alten Eichen *Ackerfurchen findet*, so muss man der Ueberlieferung Recht geben und

(1) Ion Turcu, *Escursiuni pe munții țerei Bârsei și ai Făgărașului*.

verwundert sehn, wie weit der Pflug in früheren Tagen den Wald verfolgt hat“ (1).

Despre agricultura veche în Buzău, ne-a comunicat d-l maior Corneliu Pop, fost în detașamentul de topografie, care a condus ridicarea topografică a județului Buzău. Apoi urme de agricultură veche pe coaste și dealuri tari se mai pot vedea pretutindinea, prin păduri, a căror proprietari nu se cunosc, sau sunt comunale, și nimeni din localitate nu a auzit ca ele să fi fost cultivate vre-odată: la Făgăraș pe râpele înalte ale Oltului și pantele prăpăstioase ale lui și afluenților săi, ale Mureșului etc. Cultura acestora azi arare ori să rentează, și de aceea ele au fost părăsite cu totul.

Apoi contrar teoriei lui Riccardo, asupra rentei pământului și a lui Malthus despre boala supra-populațiunii, descinderea poporului român dela munte la coline și câmpie s'a făcut numai treptat, și în raport cu sporirea populațiunii și înmulțirea mijloacelor de traiu. Pe când Riccardo în teoria sa despre renta pământului susține, că ea se ivește pentru prima dată atunci, când în urma sporirii populațiunii, aceasta este silită să treacă pentru agonișirea hranei ei dela cultura pământurilor bune la cele mai puțin bune, și deci renta reprezintă totdeauna diferența de producțiune a celui d'întâiu — bun, — asupra celui de al doilea — mai puțin bun — și fără de concursul omului. Malthus plecând de la aceeași teorie de ocupațiunea succesivă a pământului dela bun la mai puțin bun mediocru și slab, până se termină și acestea cu totul, ajunge la concluziunea sa funestă, despre boala supra-populațiunii, pe motiv că populațiunea crește în proporțiune geometrică ca 2, 4, 6, 8, etc. pe când mijloacele lui de subsistență, alimentele se sporesc numai în proporțiune aritmetică 1, 2, 3, 4, 5 etc. Disproporțiua ce naște de aici între înmulțirea populațiunii și a hranei, atrage după sine fatalmente peirea de foame a suprapopulați-

(1) Schuller Aus der Vergangenheit der siebenbürgisch sächsischen Landwirtschaft, p. 111.

unii, până ce prin decese se restabilește iarăși echilibrul normal între popor și mijloacele lui de hrană.

Comparând aceste păreri cu privire la poporul român și colonizațiunea țărilor noastre, vedem îndată că ele nu se potrivesc câtuși de puțin, căci descinderile și colonișările lui s'au făcut toate în ordine inversă. Din contră faptele petrecute dau mare dreptate părerii economistului american H. C. Carey, care basându-se pe istoria tuturor colonișărilor țărilor și statelor din Europa și America, afirmă, că până ce populațiunea este încă puțin numeroasă și mijloacele ei de agonisire a subsistenței restrânse, ea ocupă cu deosebire laturile, clina și vârful munților și dealurilor, tăpșanele și *plaiurile*, unde deși pământul dă mai puține roade, totuși el în limita mijloacelor disponibile, se lucrează cu mai multă ușurință și este singur posibil de muncit. La față este destulă lumină și căldură, și pământul după ploae se svântă și drenează singur, producțiunea este totdeauna sigură. Apoi numai mai târziu, după ce populațiunea a crescut și cu ea sporesc și mijloacele ei de producțiune, trece progresiv la luarea în posesiune și cultură pământurile mai bune, islăzuind păduri și tufișuri, și descinde progresiv mai devale la pământurile cele fertile dela poalele munților, în coline și câmpie, urmând lărgimei văilor și cursurilor apelor. Dela poalele munților și colinelor apoi se întind succesiv tot mai departe în lăuntrul câmpiei, până ce o ocupă și populează și pe aceasta (1).

Acum lăsând pe Malthus și Riccardo la o parte cu teoriile lor, să vedem calea urmată de poporul nostru.

Și anume vom găsi că cătră finea migrațiunii ginților, mai liniștindu-se lucrurile, și curmându-se invaziunile de barbari, poporul nostru grămădit în munți și codri seculari, nu se mai putea țineă și nutri acolo, cu toată bogăția lui în vite și din agricultura chiar intensivă, a puținului pământ apt de muncă, care se lucră atunci, dar nu se lucrează și cultivă astăzi; el fù silit de împrejurări să se

scoboare de vale la coline și câmpie, urmând cursului apelor și ultimelor ramificațiuni ale munților, în ordinea arătată de noi mai sus. Tot aceeași ordine se continuă și mai târziu, ori de câte ori sporiă populațiunea și dispunea de un excedent de brațe.

Aceste descinderi și descălecări repetite din munți sunt îndreptate în toate direcțiunile, în formă de raze spre Est, Sud-Vest-Nord deopotrivă, și niciodată într'o singură direcțiune. Abstracțiune făcând de ducatele române a lui Gelu, Glad și Menumorot, despre cari spune anonimul notar al regelui Bela al IV-lea că existau deja la venirea ungarilor ca state formate, noi vom reproduce aci câteva documente istorice, scrise, netrase până acum de nimeni la îndoială, în favorul tezei noastre.

Astfel din 1222 când țara Vlachilor este lângă țara Secuilor și donația dela 1231 când pe locuitorii din țara Bârsei cedată cavalerilor teutoni 'i mută spre Vest; dela 1224 la pădurea Blachilor și Bisenilor, face părtași și pe noii veniți Sași; dela 1231 există documentul de donația dela Făgăraș, despre satul Voila (Boje) învecinat cu Sâmbăta (Zumbuthel), despre care se zice «că din moși și strămoși încă de pe timpul dominațiunii bulgare a fost proprietatea lui *Thruh filii Choru*». Thruh filius Choru s'ar putea traduce pe românește, cu Drulea fiul lui Cioară, precum și satele Boje terre Zumbuthel conterminam — nu este altul decât Voila, cea învecinată cu Sâmbăta de jos.

Până azi numirea de Drulea s'a păstrat în amintirea poporului oltean, ca proverbială, despre care el des amintește. Apoi la 1292 Radu-Negru Vodă adunându-și cetele sale, trece munții la Câmpu-lung și întemeiază principatul Munteniei, care d'aci încolo rămâne mai multe secole împreună cu Făgărașul.

La Sud și Sud-Vest la 1247 există donațiunea făcută cavalerilor teutonici de către regele Bela IV, în care se amintește existența a două cneziate române a lui Ioan și Forcaș și a lui Lyrtioy în Oltenia, și la răsărit de Olt se află un alt cneziat român al voivodului Seneslau.

La Est la 1234 se pomenesc Românii din Moldova în bula papei Grigorie IX, ca având episcopii lor ce se țin de

rit grecesc «și cari nu vor să primească sfintele taine dela episcopul Cumanilor, pe care ei îl desprețuesc, iar Secuii și Sașii, cari petrec printre ei, primesc Sf. taine dela episcopii lor grecești“.

Simon de Keza Chron. 60 zice despre Secui, că parte s'au refugiat în munți, și s'au amestecat cu Români: «sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris eorum uti-perhibentur.» Apoi republica Bârladului existentă deja pe la 1134.

Către Vest la 1341 se dă voie unuia din membrii familiei Czibak anume Nicolae, ca el să poată aduce Români și să-i colonizeze pe proprietățile sale *Ūrgeteg* și *Keszteg* dela Orade; la 1349 episcopul catolic de Orade Dimitrie, dă voie voivodului Petru, ca în comuna Venterul de sus să-și poată țineă și *popă românesc*, numai ca să atragă mai multă lume, cu care să-și impopuleze mai curând ținutul. Apoi regiunea numită *Lăcu* situată tot în părțile Orăzii, este populată pentru prima oară la 1359 cu Români, cari stau sub enezii lor și plătesc dare *de țârla*. La anul 1374 Capitlul de Orade posedă deja 9 sate românești; districtul Lacu are în 1393 6 sate române; familia Czibák 3, iar ținutul Beiușului, care tot nu este încă întreg populat, posedă numai 6 sate românești. Ca să-și populeze domeniile lor, episcopul catolic de Orade dimpreună cu capitlul său, fac tot felul de promisiuni și inlesniri voivozilor și enezilor români, numai ca ei să le trimită și aducă oameni, pentru a-i așeza și coloniză pe moșiile și domeniile lor, și pe lângă fel de fel de scutiri, le dă voie să-și țină și preoți de ritul lor grecesc.

Spre miază-noapte la 1303 Nicolae Vaivodă, fiul comitelui Maurițiu de Ugocea și Maramureș; la 1359 Dragoș Vodă adună pe oamenii săi de trece cu ei din Maramureș în Moldova, și ocupă țara întreagă și întemeiază principatul Moldovei. Și totuși în Maramureș rămân atâți români de mai pot avea încă și de aci înainte voivozi și comiți în Maramureș, Ugocea și Sătmar, așa în cât o desertare a regiunii de populațiune nici că se simte.

De unde deci atâtea descălecări și emigrațiuni în relativ scurtă vreme și din aceleași regiuni muntoase, ca

line și cu peste 60 sate în șesul mănos al Oltului, etc. *Odăile* sau *hodăile* se respiră în toți munții Branului, Sebeșului, munții Apuseni, în Argeș, Mușcel, Neamțu, etc.

Din contră, peisagiul și starea de cultură și populațiune, se schimbă cu totul la câmpie și în șesul mănos al Dunării. Nu numai în Bărăgan ci și în alte regiuni ale țerii, la șes satele sunt relativ foarte rare și la 15,—30,—40 km. depărtare unul de altul. Aci sunt moșii mari de multe mii și zeci de mii de pogoane suprafață, cari nu au nici sat nici cătun nici casă de locuit pe ele, ci numai o târlă, cu câteva bordeie săpate în pământ. Proprietarul lor șade la București, ori că-și are domiciliul stabil în străinătate, unde își prăpădește venitele și averea, iar arendașul său încă stă la oraș și dă numai rar pe la moșie. „Un bordeiu în pământ și o șiră de paie este tot rostul lor; anul acesta aci, la an în alt loc. Instalații nimic, vite de muncă 2—10 la moșiile de 1—2.000 pogoane, vite de prăsilă de loc, afară de câteva oițe”. (Vezi Dr. G. Maior „România Agricolă”).

Balta și Bărăganul, sunt și mai puțin populate, deși pământul lor este destul de fertil, dar sunt nelocuite, aceia din cauza inundațiunilor și a exalațiunilor memfitice, acesta din cauza lipsei de apă și a asprimei climei celei excesive, deși aproape tot pământul lor este apt de cultură. Vasta Deltă a Dunărei abia are 3 sate până de curând de câte 20 — 30 case pe ea, și numai în anii din urmă s'au mai înființat câteva; iar numeroasele ostroave ale Dunării mari și mici cu cel mai fertil pământ ce poate există undeva în lume, sunt cu totul lipsite de brațe și nelocuite, și numai pichetele de soldați însărcinați cu paza frontierei, și câțiva păstori cu cirezile și turmele lor sau niscai va pescari, dacă le cercetează din când în când, și petrec câțva timp vara în ele. Incolo ele sunt cu totul pustii și pământul stă nefolosit, din lipsa de brațe și lipsa de mijloace pentru a le pune în exploatare și din cauza puținei siguranțe, din partea fiarelor sălbatice și a inundațiunilor. Din contră în coline și la poalele muntelui există pretutindeni mișcare culturală

și socială mult mai mare, vieța este mai pulsativă decât la câmpie.

Acolo există din vechime o populațiune deasă și labo-riooasă, dedată din vechime la tot felul de ocupațiuni, ce stau în legătură strânsă cu agricultura și accesoriile ei menite a înlesni folosirea lor și să sporească valoarea produselor solului, prin transformarea lor în fabricate și semifabricate. Agricultura lor este relativ binișor dezvoltată, și toate ramurile exploatațiunii rurale egal de îngrijite, ceace se vede și de acolo, că toate moșioarele sunt mici după întindere, cu diferite categorii de producțiune și pământul de o valoare mai mare. Adevăratele moșii mari, dome-nii și latifundii sunt numai în câmpia plană, în România ca și în Banat și în Ungaria propriu zisă peste Temișoara înainte cătră Orade, etc.

În coline pretutindinea avem de a face cu o populațiune băștinașe de moșneni și rezeși, țărani ohabnici (1) tot oameni liberi cu frumoasă stare, pe care o putem clasă mai mult între proprietatea mijlocie, decât între cea mică. Ocupațiunea lor de căpetenie este agricultura cu cele 3 ramuri principale ale sale: cultura viilor și pometurilor și cultura vitelor, și mai puțin tăierea și exploatarea pădurilor. Planta cea mai bănoasă acolo este vița de vie (*Vitis vinifera*), deși toate plantele agricole de toamnă și de primăvară reușesc destul de bine și în bună calitate. Cele mai bune podgorii cu vinuri alese de desert și de

(1) Comune de țărani ohabnici cu moșii havnice găsim atât dincolo cât și dincoace de munți: în Transilvania, Ohaba com. Făgărașului, Ohaba (Neudorf) com. Albei de jos, Ohaba com. Hunedoarei, Ohaba de sub Piatra, idem cerc. Pui, Ohaba Ponorului, idem cerc. Pui, Ohaba Sibișel, idem cerc. Hațegului, Ohaba Stăncești, idem cerc. Iliei Mureșane, Ohaba Streiului, idem cerc. Hațegului — apoi în Banat: Ohaba Bistra, comit. Caraș-Severin cerc. Caransebeșului, Ohaba sârbească, idem cerc. Mureșului, Ohaba Mutnik, idem cerc. Timișului, Ohabița, idem cerc. Reșiței; apoi Ohaba Forgaci, com. Timiș, cerc. Buziaș, Ohaba Lungă, com. Caraș Severin, cerc. Bega; apoi în România, Ohaba, comună în jud. Gorj, plasa Amaradia Novaci cu cătunele: Blidani, Barbești și Ohaba; comuna Ohaba cu cătunul tot Ohaba în plasa Jiului — și în fine țărani ohabnici cu moșii havnice prin județele Buzău, Râmnic și Ialomița — atât pe apa Buzăului, Râmnicului cât și pe Ialomița și Borcea — la Rosetti-Volnași la Est de Călărași, cea din urmă înființată abia pe la anul 1830.

Dr. Maior. — *Politica Agrară la Români.*

masă, sunt în regiunile și stăpânirea lor. Unde strugurii nu se coc în deajuns, este cultura pomilor cu uscarea fructelor și fabricațiunea rachiului de prune și a țuicei, iarăși o însemnată ramură de bogăție și producțiune națională. Păduri întregi de nuci, pruni, meri și peri acoper laturile dealurilor mari și muncelurilor. Nu mai puțin sunt desvoltate și cultura vitelor mari și mărunte și exploatarea pădurilor. Turmele și cirezele lor se adună și compun pentru vărat din vitele mai multor locuitori ai comunei—ai obștei, eventual dela mai multe sate la olaltă, în asociațiune.

În industrie predomină industria de casă ca adneacă agriculturii, pentru sporirea valorii intrinsece a materiei prime. Între industriile mici de casă pentru prelucrarea materiilor prime ale solului eră fabricațiunea rachiului de prune, a țuicei, rachiului de bucate și de tescovină, și *face-rea vinului*; apoi mori de apă și de vânt, mori de păsat și de făină, piue pentru bătut pânuri și abale și dirste pentru făcut sărici și straie cu lațele scoase; ferăstrae de cheresteă, teascuri de uleiu din semântă (de in și de cânepă) și din sâmburi (de bostan și de floarea soarelui) și de nuca, etc., fabricațiunea de muștar; apoi torsul și țesutul plantelor textile și a lânii și borangicului, se practică pe o scară foarte întinsă cantitativ și calitativ în toate ținuturile; trasul și torsul de borangic, in, cânepă și lână de țigaie, țurcană și stogomană, luase o desvoltare foarte mare; facerea de lumânări de seu și de ceară.

Apoi între ei se găseau mai rar sate întregi de moșneni și răzeși, cari se îndeletniceau cu obștea cu diferite meserii, bazați pe împărțirea muncii din neam în neam: sate întregi de rotari, tâmplari de lăzi și jignițe pentru produse, de dogari, dulgheri, șindrileri, împletitori de rogojini și coșuri, cari duceau produsele lor manufacturiere departe până pe la marginea Dunării și Tisei și le desfăceau pe la bâlciurile mari de țară. În fine ar fi de amintit încă satele de cojocari, tăbăcari albi și de cordovan, argăsitori de talpă (tălpari) și opincari, salhanagii lumânărari și săpunari etc. Parte din aceștia s'au menținut până în zilele noastre și le practică încă și acum,

fără de a fi făcut nici un progres, și cu toată concurența ce le-o face industria mare de fabrică ei se mențin și se hrănesc cu ele.

Apoi între ei sau în apropierea lor mijlocită, erau districtele marilor economi de vite, cari se ocupau exclusiv cu cultura vitelor în mare, și duceau mai mult o viață nomadă, trecând cu turmele și cirezile lor de mii de capete de vite mari și mărunte, dintr'o țară într'alta, din o regiune în alta după sezon și an, dar fără a se ocupa cu agricultura. Aceștia aveau locuințele lor stabile la poalele munților Carpați atât la est (Vrancea și Tigheciul) cât și la nord Câmpu-lung din Bucovina, Galiția și Poțuția, la sud în Muntenia și Oltenia, la vest în Banat, la Beiuș, ca și în centru în satele așa numite mărginașe cu România din Transilvania, dela pasul Vulcan *Hățeganiu*, dela Turnu-Roșu *Tuțuenii*, dela al Branului *Moroienii*, al Săcelelor *Mocanii* al Oituzului dela Brețcu, Covasna, Poiana-Sărată, dela Tulghiș etc.

Toți aceștia sunt mari cultivatori de oi în sensul larg al cuvântului. Fiecare dintre ei are turme și cirezi de sute și mii de capete, și fruntașii au zeci de mii de oi și sute de cai și vite mari cornute. Cei mijlocași se asociază între ei pentru formarea de târle și stâni, iar bogătașii au fiecare turmele și stânilor a parte, numai cu ale ciobanilor și scutarilor lor. Rasele cultivate de ei sunt oile țigăi albe și fumurii, — țurcane sau bârsane albe și negre; cai mocănești mici de talie și îndesați cai *petroși de munte*, apți pentru umblat pe munți și purtat sarcine pe sămăre; mai rar măgari și catâri pentru trebuințele turmelor și transportul calabalăcurilor; vite cornute mocănițe și de rasa podolică, tipul ardelean de câmpie sau moldavo-basarabean și rămători țepoși, porci de baltă.

Iarna dâșii o petrec de ordinar la Baltă în Delta și Ostroavele Dunărei de jos, unde zăpada fiind puțină, turmele ernează cu mare înlesnire și fără multe spese, umblând toată iarna la pășune, în pădurile cele mari de salcie (zăvoae) și în stufăriile impenetrabile și gășind acolo destulă mâncare, pe care la caz de nevoie dâșele o scot și de sub zăpadă. Numai rar de tot, când cade

zăpada de tot mare 'și hrănesc și dânșii vitele cu fân uscat pae și ceva grăunțe. Către finele lui Februarie sau pe la începutul lui Martie, la *Sanziene*, turmele 'și părăsesc locul lor de ernatic, și trec la câmp, pentru a închiria nutreț suficient pe timpul fătatului oilor, și la caz de înăsprirea vremii și ceva adăpost pentru miei și oițele fătate, care în Baltă nu le pot avea. Oile dejă atunci pășunează la iarbă tânără și fragedă de primăvară, căci în urma zilelor mai lungi după ce s'a luat zăpada, îndată se încălzește vremea și pretutindenea dă colțul ierbei; în clima cea arridă de stepă din câmpie, tranșiția dela iarnă în vară deplină fiind foarte bruscă.

După terminarea fătatului oilor și întărirea mieilor, turmele călătoare iarăși se pun în mișcare: miei cei mai mulți se vând pe la orașe pentru tăiere, iar cei mărișori, de rudă, merg cu oile la locul de vârat, care nu poate fi altul decât Bărăganul sau muntele. De obicei la S-tul George se aleg miei și sterpele și berbeci de prăsilă din oile fătate, din *mânzări*, și se formează din fiecare cârduri deosebite, având fiecare cârd ori turmă, ciobanul iei deosebit. Ciobanii mai în vârstă ajută și la mulsul oilor. În stână este mai mare *baciul*, care are asupra-și prepararea fruptului: unt, caș, și brânzeturi apoi altul este la cășării, care prepara cașcavalul din cașul adus dela stână. Ingrijirea peste toți pentru buna îngrijire și procurarea hranei necesare vitelor, o are *scutarul*, care 'și are oile sale fără plată în ale stăpânului. Stăpânul, sau dacă sunt mai mulți tovarăși asociați la o târlă și stână, stăpânii, arare ori stă la târlă, el se duce și vine. Trebuie să fie prezent însă la alesul oilor și la ridicarea stânei, și stă acolo până după vânzarea mieilor și tunsoarea oilor, când se duce apoi cu miei la târguri și orașe ca să-i vândă, și duce cu sine lâna acasă, pentru a o prelucra în familie nevastă-sa cu fetele și copiii minori. Apoi prezența sa este necesară toamna, când se lasă berbecii de prăsilă în turma de oi; se sistează închegarea laptelui și se face numai lapte gros de puțină; atunci se încheie socotelile, se ridică stâna și se reformează turmele: oile bătrâne și berbecii bătuți și cele supra numerare, cari

nu sunt apte de ținut peste iarnă, *botoașele*, se vând la zalhanale, de se face pastramă din ele, și seul lor se topește. Toate aceste operațiuni reclamă imperios prezența stăpânului, și dela care el nu poate lipsi. După S-tă Maria mică 8 Septemvrie, se ridică stânele și turmele iarăși se pun în mișcare, scoborând jos la poalele muntelui și la câmpie, mai târziu trăgându-se către Baltă.

Vitele mari și mărunte reformate se vând de ordinar toamna, și atunci înainte vreme exportau mocanii turme și cirezii întregi în Transilvania și Ungaria, cu cari și făceau aparițiunea în bâlciorile mari de țară, și adese ori ei rupeau prețurile. În lipsa stăpânului, îngrijirea supremă peste turme și toate afacerile stânei o avea scutarul ca om de încredere al stăpânului. Pentru aplanarea și judecarea a niscaiva certe și conflicte cu alți ciobani, sus pe munte, în lipsa de ori ce altă autoritate eră *vătaful peste ciobani*, a cărui autoritate și deciziune eră ținută cu sfințenie, și toți se supuneau vederii și experienței sale. În călătoria lor—turmele aveau drum liber de câte 15 stânjeni lărgime, cunoscute sub numele de *drumul oilor* pe care oile puteau să pască în mersul lor fără de nici o plată sau îndemnizație către stăpânii moșiilor, și fără de a le cauza acestora vre-o pagubă sau stricăciune în semănături.

Aceste favoruri și așezăminte vechi ale lor sunt regulate și consfințite nu numai prin uz, prin obiceiuri străvechi seculare, ci și prin legi interne și internaționale. Migrațiuni libere pentru ciobanii ardeleni în Principate au fost stipulate în tratatele pazei dela Passarowitz, dela Carlowitz, Belgrad și Șiștov, încheiate de Austria cu Sublima Poartă și Rusia, bazate pe alte tratate mai vechi: dela 23 Octomvrie 1658 încheiat între George Racoți, al Ardealului și Matei Basarab al Munteniei, prin care Matei Vodă și boerii țerii se obligă a plăti 5.000 zloți de argint din zeciuală oilor ardelenesti.

La 1685 Iunie. Șerban Cantacuzino și Mihail Apafy, fac învoială, ca oile mocanilor să intre în țară la pășunat fără de nici o vamă. În toamna anului 1847, se aflau

5.095 cai, 4.454 capre și 623.353 oi transilvănene cu 5.000 ciobani în Bulgaria și Dobrogea peste Dunăre.

Origina obiceiurilor și instituțiilor mocanilor noștri la formarea turmelor și migrațiunile lor sunt cu mult mai vechi—de mii de ani și poate dela înșghebarea popoului român chiar. Am văzut mai sus că oaia țigaie nu se găsește pe columna lui Traian din Roma ca locală în Dacia, ci numai țurcană, dar ea se găsește pe monumentul dela Adam Klissi (*Tropaeum Trajani*) din Dobrogea ca introdusă. Mocanii seceleni cultivă cu deosebire oaia țigaie. Apoi aceleași datine și obiceiuri patriarhale, cari le posed ei, le au întocmai și spaniolii, cultivatori ai renumitelor oi merinoase, cari dela ei au fost introduse și aclimatizate în țerile apusene și au contribuit enorm la ridicarea oviculturii din lumea întreagă.

Spaniolii împart oile lor în oi de baștină sau locale, *Merinos estantes* și oi călătoare *Merinos transhumantes* și *Merinos transterminantes*. Turmele lor cele mai mici până la 5—6.000 capete, sunt formate din vitele sătenilor și mici cultivatori asociați; iar turmele cele mari și alese, călătoare, sunt proprietatea numai a câtorva mari cultivatori, a unui sau doi stăpâni, din cari unii au la 20—80.000 capete de oi, unul singur. Și acolo ciobanii stau sub conducerea unui vâtaf comun — *Mesta*, ales dintre dâșii, și au anumite drumuri prescrise în legi pentru peregrinațiunile lor, dela cari ele nu se pot abate, și drumurile trebuie să fie de 30 m. late, pentru a oferi turmelor hrana necesară și fără de nici o despăgubire sau taxă către proprietarii pământului. Turmele lor se pun în mișcare pe la mijlocul, și altele la finele lui Aprilie, și se duc mai întâi la locurile de tunsoare numite *esquilleos*, și apoi de acolo se îndreaptă fiecare la locul ei de văratec, în diferiți munți, luați cu arenda (1).

(1) După Tessier turmele din Leon se pun mai întâi în mișcare pe la mijlocul lui Aprilie, și în cărduri cărduri de câte 2—3.000 capete trec pe la Almares peste Tago și apoi se îndreptează spre *Villa Castia*, *Tres Casas*, *Alfaro l'Epinar* și alte localități, unde se află tunsoarele — *Esquilleos* unde le tund. După tunsoare, fiecare turmă se pune iarăși în mișcare către regatul Leon, și sunt împărțite apoi în cărduri mici de câte 500 capete în pășunile

Vedem de aci, că nu avem decât să substituim numirile spaniole cu cele românești, și să înlocuim râurile Tago și Ebro, prin Ialomița și Argeș, Sierra prin Carpați și Bărăgan Baltă, și lucrurile se potrivesc de minune, la mocanii seceleni ca și la spanioli. De altcun se știe și din alte fapte și documente, că împăratul Traian la colonizarea Daciei cu romani, a dat preferință elementului spaniol și coloniștilor romani din Spania, dintre cari și el eșise. Aceste obiceiuri nu au fost în uz numai la românii din Săcele, ci și la românii din alte ținuturi libere românești, precum vom avea mai târziu ocaziunea să arătăm în deajuns.

Casele și instalațiunile economice existente la români în coline și munți, deși au luat originea lor în timpurile întunecoase ale evului mediu, totuși între ele există mare analogie. Ca valoare intrinsecă și utilitate economică ele satisfac în multe privințe și necesităților sporite ale culturii moderne, încât mai pot servi încă de model și altor popoare sau pentru raporturi economice puțin dezvoltate. Ele nu numai că s'au păstrat neschimbate în decursul seculilor, ci după vremuri și împrejurările sociale politice și economice ele s'au mai perfecționat și amplificat după plan ca și după material și soliditate, fiind apte de ori ce modificare.

În privința agriculturii și a sistemelor de cultură, usitate la Români în munți și coline, afară de țarcuri și tinăroage uzitate pe la odăile reslețe, rămase dela Geți și Daci, și păstrate prin întunecimea veacurilor mai sunt încă două demne de amintit: sistema moinelor și sistema bienală. Moinele erau terenuri care serveau succesive la producțiunea de cereale și de iarbă. Țelina se spârgea

dela Cervara dela Aquilar del Campo. În drumul lor turmele merg în cea mai mare ordine una după alta, fără a se mestecă; unele dintre ele se opresc pe muntele Sierra, care desparte Castilia nouă de cea veche. Turmele soriane însă se pun în mișcare numai către finea lui Aprilie, trec Tago la *Talavera dela Reyna*, și după aceea se îndreptează spre Madrid, apoi de acolo spre Soria, de unde o parte din ele se duc în munții din apropiere, iar celelalte trec râul Ebro, pentru a se duce în pășunile din Navara și din munții Pirinei.

toamna și pământul arat serviă 3—4—6 ani la producțiunea și cultura de cereale, cu deosebire de primăvară, fără gunoiu și repaos, și după aceea istovit fiind, pământul se lăsă iarăși să înțelenească 10, 15, 20 ani și mai bine, servind de pășune și de coasă. Moine se găesc și astăzi aproape pe la toate satele dela poalele Carpaților, în Transilvania, Banat și Bucovina, dar și la Șipote în Moldova județul Iași și în județul Neamț. Legile române din Principate amintesc des despre moine, „ca pământul dat de hrană la locuitori și de făcut fân pentru vitele lor, stăpânii moșiilor să nu-l poată lua înapoi, până ce aceia nu-l vor lăsă ei de vechiu“. Ba putem zice că sistema moinelor eră sistema generală de folosire a pământului, în Principatele române până târziu după Unire.

Sistema bienală sau de 2 câmpuri rămase noua încă dela Români, constătătoare în a ară pământul și a-l semăna cu plante de toamnă și de primăvară, și apoi a-l lăsă în anul următor ogor sterp toată vara pentru pășunatul vitelor obșteii, încă eră foarte lătită la Românii din Transilvania și s'a păstrat până în zilele noastre. În recensământul grănicerilor din Șinca veche dela 1802 se zice „Die Aeckersind in zwei *Calcaturen* getheilt“ după obiceiul vechiu de a călcă (impărți) fânețele înainte de coasă în fiecare an, la toți locuitorii obștei. Scriitorii sași din secolul al XVIII și XIX zic, că în secolul al XVIII și la începutul celui al XIX pretutindenea la Români eră în uz încă sistema de 2 câmpuri (bienală), pe când dânșii în satele săsești dejă dela începutul secolului al XVIII au trecut la sistema trienală: 1 ogor, 2 cereale de toamnă, și 3 semănături de primăvară, având 3 câmpuri deosebite. În satele săsești din jurul Sibiului se amintește de economia de 3 câmpuri (trienală) dejă din secolul al XIV, iar la cele din țara Bârsei în secolul al XVI, pe la 1559. La Bistriță în statutele economice ale târgului dela 1713 se hotărește: că un câmp să rămână totdeauna slobod, pentru ținerea vitelor obștei burgărilor, și 2 câmpuri să fie oprite, unul pentru semănăturile de toamnă, și altul pentru cele de primăvară, și făcut fân. Sistema bienală am apucat-o și noi la Făgăraș la pământurile ce posedă familia, cumpărate

dela boerii (moșneni) din Mândra, până pe la anul 1874, când cu permisiunea autorităților județene și a guvernului a fost înlocuită cu sistema de 3 câmpuri. In genere însă încă înainte de ștergerea iobăgiei se introdusesse în Transilvania peste tot sistema trienală. Mai erau sisteme anuale a verzerilor, cânepiștilor și luncilor bogate, cari se folosesc an de an fără repaos. In genere azi predomină sistema trienală la Români din Transilvania. La satele unde s'a săvârșit comasarea impusă de proprietari, au trecut și românii la cultura alternă. La câteva sate, sunt și irigațiuni sistematice.

Cu privire la Români din părțile unghurene și bănățene istoricul unghur al Episcopiei catolice de Orade d-l Bunyitai foarte mare dreptate are, când zice, că Români din comitatul Bihorului au locuit prin secolul al XIII și XIV cu deosebire în munți și coline, și satele lor se răreau considerabil și încetau îndată, acolo unde încetează ultimele ramificațiuni ale munților de intră în șes. Dar foarte greșită ni se pare părerea d-sale, când afirmă, „că ei se ocupau numai cu păstoria și creșterea vitelor exclusiv, iar de agricultură și viticultură nici urmă nu se găsiă la ei, luând drept bază, că ei plăteau către episcopii și capitulile catolice, dijmă și Quinquagesima numai din vite dar nu și din produsele pământului. Apoi ca coloniști mutați la șes, ei numai cu greu puteau fi ținuți într'un loc, să aibă domiciliu stabile, ei mai bucurosi peregrinau cu cirezile și turmele lor dintr'un loc în altul, căutând și alegând pretutindene pășunile cele mai bune după anotimp și sezon pentru vitele lor, și neținând de loc seamă de hotarele diferitelor moșii și domenii“. Ca probă despre aceste d-sa ne invoacă statutele vechi ale capitlului de Orade din 1374, care zic despre supușii lor români, că ei și continua și acum viața lor nomadă, după obiceiurile lor străvechi și originale. Toate aceste după noi nu însemnează absolut nimic, în favorul tezei susținute de d-sa, ei mai curând contra ei, precum vom avea ocaziunea să dovedim îndată.

Poporul român în marea lui majoritate a fost stabil rămânând locului, și a locuit totdeauna acolo, unde se

găsește și astăzi, în masă compactă, cu rare mici excepțiuni. Și dacă d-nul Bunyitai, (1) citea cu mai mare atențiune, documentele latinești publicate de d-sa în anexe la istoria episcopiei de Orade (2) și lăsa cu totul la o parte fantoma imigrațiunii române în secolul XIII de peste Dunăre, și cunoștea încâtva și obiceiurile de azi ale poporului Român, atunci de sigur, că nu cădea în greșeala, în care a căzut. Din documente se poate vedeă fără îndoială că episcopii săi favoriți din Orade, numeau pe Români și ținuturile lor, hrănitorii lor și ai curții lor — *quae est quasi nutrix curiae nostrae* — de unde rezultă, că Românii nu erau puțini la număr, nici la câmp și daturile și prestațiunile lor nu neînsemnate. Apoi mai departe dacă citiă cu atențiune și tariful vamal, edat de regele Matia o sută de ani mai târziu la 1478 în privința bâlciului dela Orade, în procesul pendinte de un secol între capitolul de acolo și Sașii ardeleni pentru perceperea de vamă, dreptul de intreprizite, găsiă că acolo se specifică tot obiecte românești de prima necesitate, care le produce și consumă poporul Român aproape exclusiv până în ziua de astăzi, și cari se aduceau ca și astăzi cu carele: legume, fructe, fân, pae, pește proaspăt și sărat, lână ; ori și cu spinarea: pănură, straie, haine gata țărănești etc. ca în ori care bâlciu mare de țară, din ziua de astăzi, fie el în Transilvania la Brașov, târgul fetei la Făgăraș, Sibiu, San-Ilie la Recea, în târgul fetei la San-Petru din munții apuseni, fie în bâlciurile mari din România dela Riureni, Drăgaica, Cașin și altele. Noi deși îl reproducem aci în original, totuși am atrage atențiunea lectorului asupra lui insistând în special asupra câtorva obiecte, cari ni se par cu deosebire importante pentru chestiunea de față (3).

(1) Bunyitai Vincze. Biharvármegye oláhjai s a vallás Unio Budapest 1892.

(2) Bunyitai Vincze. Aváradí püspökök a püspökség alapításától 1566 ig. Nagy Várad 1883-4 tom. I pag. 349 și II p. 302.

(3) Bunyitai Vincze a varadi püspökök II pag. 293.

Anno 1478, de curru pannis seu aliis mercantiis bene onerato, exigatur florenus unus, demptis tributis portarum, pro quibus exigatur florenus medius, tam ineundo-quam redeundo onerato; de curru vero vacuo exigatur denarii

Ele nu ne arată numai specia și felul mărfurilor, ci și originea lor ce se producea și vindea, atunci în acel bălcu de țeară. Astfel peștele proaspăt și sărat atunci ca și astăzi, se importă din România dela Dunărea de jos și anume dela Galați și Brăila, se aducea pe cară mari încărcate numai cu pește, pentru toată Transilvania și o mare parte din Ungaria, și ca marfă străină, ce eră,

quatuor. Item de curru *Vsones* deferente, una particula usonis vulgariter *Szentheng* vocitata. Item tempore nundinarum de curribus piscium salsatorum unum piscem competentem, aliis vero temporibus unum denarium. Item de curru *lodibus* onerato, denarios viginti quinque. Item de curru *ceparum* duos denarios seu duo legamina cepearum. Item de curru ferrum deferente, quartam partem floreni et duo ferra furcata. Item de curru fruges deferente, denarios quinque. Item de curru *lini* vel canapi quatuor *Kythos* seu ligaturas, de minutis nichil. Item de curru sales ducente sales duos. Item de curru humili vulgariter *komplo* denarios octo. Item de singulis curribus *feni*, *graminum* et caulium singulum unum denarium. Item de curru *lanae* denarios XXV, de minutis autem in sacco magno delatiis denarius unus. Item de petiis *griseorum* pannorum denarius unus. Item de duabus vestibus sortitis, utputa griseis et aliis de pannis vilioribus factis, denarius unus. Item de *singulis equorum*, cordis arcuum, pileis arcubus, sellis angusteriis depictis, cingulis muliebribus, et horum similibus, quae humeris *dorsohominum* deferuntur, a pondere unius hominis exigatur denarius unus. Item de *mastrucis* pellium ferinarum, denarii duo. Item de pellicii seu *mastrucis* agnellinis: denarius unus. Item de *mastrucis* mardurinis et variolinis, denarii quatuor. Item de singulis *lodibus* humeris hominum portatis, denarius medius. Item de minoribus *lodibus* *Cherge* duabus: denarius medius. Item de centum cutibus seu alantis vulgo *Backbeur* et *Gordoven* agnellinis vel caprinis denarii quatuor.

Item de singulis decem pellibus ovinis seu castratinis singuli denarii. Item de duabus cutibus bovinis denarius unus. Item de pellibus vitulinis octo: denarius unus. Item de pellibus *vulpinis* et *mardurinis* congregatis centum in numero: denarii XX. Item de centenario cerae: denarii sex. Item de centenario *sepi*: denarius unus. Item de *idria mellis*: denarius unus. Item de *caldaribus* magnis: denarius unus. Item de *caldaribus* minoribus duobus: denarius unus. Item de minimis quatuor modo simili: denarius unus. Item de singulis duobus ensibus: denarius unus. Item de *tunella vini*: denarius quatuor. Item de singulis duobus *bobus* denarius unus. Item de pecudibus seu *vaccis* tribus: denarius unus. Item de *porcis* duobus: denarius unus. Item de *lardis* duobus: denarius unus. Item de singulis *equis venalibus*: denarii quatuor. Item de *arietibus* seu castratinis centum in numero: denarii quatuor, et sic secundum majus vel minus iuxta numerum arietum et castratinorum. Item de capriolo seu cervulo: denarius unus. Tributa autem omnium praemissarum rerum exigantur a venditoribus tantum emptores semper liberi habeantnr.»

vama dela el nu se percepeà în bani, ci în natură: dela morun, nemț. Hausen, lat. Usones, care trăește numai în apele dela Dunărea de jos, și de obicei nu se urcă mai sus de Giurgiu, se tăia din fiecare morun, câte o bucată, — părțică, — și care erà atâta de delicios, încât îl numeau peste sfânt — Sentheng, azi peștele se numește hal pe ung. iar dela peștele sărat, în timpul postului, se luà de fiecare car, câte un pește. iar în dulce, câte un denar. Apoi cară încărcate cu *in* și *cânepă*, desigur că nu denotă o populațiune constatatoare numai din păstori nomazi, iar că de ce naționalitate erau producătorii ei, aceia ne arată numirea de *Kythă*, nu pită, pâne, ci *Chită*, adică legătură de cânepă topită și melițată, care până în ziua de astăzi se numește intocmai — Chită — la Românii din Moldova, Muntenia etc iar în Transilvania se numește *Chétră*. Singur numai hameiul, pare a nu fi plantă cultivată de Români, deși nici hameiul și nici fabricațiunea berei în mic — numită Olăvină, — sau poate scâlciat ungurescu — Olăhvin adică vin românesc — după cum e braga de astăzi, și Olavița — ce se pune ni plămadă nu erà necunoscută la români.

Dar nu numai produsele brute ale solului: legume, fructe, pește, ceară, miere etc. conține numita tarifă, ci și produsele și manufactele industriei de casă românești: piei tăbăcite de miel, oae, berbec, capră, cordovan, pânură, straie mari și mici numite *cergi*, până în ziua de astăzi în Moldova și Muntenia, aduse pe cară și cu umărul, întocmai ca și astăzi și cari se pot găsi și vedeà la oricare bălcu mare de țeară, românesc. Apoi căldări mari, mici și mai mici — minime — de sigur cele d'întâi și de a doua categorie, pentru fabricațiunea țuicei și rachiului de prune, iarăși o ocupațiune și industrie veche națională românească în Transilvania, Ungaria ca și în România și cele mai mici pentru făcut mămăligă și coaleșă în ele.

E lucru remarcabil, tariful de față ne vorbește de cară încărcate cu ceapă, fructe, pește, lână etc produse ale ocupațiunii românești, dar nu amintește absolut nimic de ardeiu, *de paprică*, productul și mâncarea de predi-

lecțiune a poporului și rasei genetice maghiare de pe puste, a cărei centru de cultură și producțiune este astăzi tocmai în împrejurimele Oradei mari Debreținul din apropiere. Să fie această fără de nici un motiv? Lucrul se explică de sine! Apoi la isgonirea Turcilor din *Bănat* s'au găsit aceste industrii de casă intacte la Români de acolo. D-nu Bunyitai singur ne spune, că cultura și îngrășarea intensivă de râmători, al cărei centru este astăzi Ungaria în părțile oradane, cum în România este județul Dolj și valea Timocului în Serbia, care ramură de producțiune și bogăție națională atunci, ca și astăzi era în mâni românești.

Nu știm întru cât au influențat Români sau nu, asupra culturii cailor, ramura astăzi atât de bănoasă și importantă pentru Ungaria. Inșă din cifrele arătate mai jos se vede că Români din Bănat și în special marii cultivatori de vite de acolo, se ocupau și cu cultura cailor în mare, aveau a 3-a parte din contingentul lor de vite de specia cavalină. Apoi de una suntem siguri, că pe la finea secolului al XVIII și prima jumătate a secolului XIX mocanii și tuțuieni ardeleni predominau și determinau prețurile cailor în marile bâlciuri de țară dela Seghedin, Dobrițin, Arad, Timișoara, etc. Cel puțin metoada de a crește caii sirepi — în stare sălbatică, fără a se atinge cineva de ei, și prinderea lor cu arcanul; instalațiunile pentru grămădirea și adăpostirea vitelor pe timp de noapte și viscole, în ocoale și șoproane deschise, zăvade, practicat azi în Ungaria sub numele akol sunt românești și derivă dela ocol, ocoli-ocolire, apoi ciardă, ciurdă, cireadă încă nu par a fi străine unul de altul. Cultura intensivă a cailor, la poporul unguresc a luat avântul și dezvoltarea mare de azi mai mult numai dela Maria Theresia și Împăratul Iosif al doilea încoace, în urma înființării marilor herghelii publice și private, dela Mezöhegyes, Băbolna, etc.

Toate aceste ne dovedesc că în părțile oradane, atunci ca și astăzi, Români locuiau în masă compactă și formau majoritatea populațiunii rurale și în producțiunea agricolă locală, ei erau factorul cel mai important. Deci ter-

minul de *nutrix curiae nostrae*, care li-l dedeau episcopii catolici, de sigur că nu erà exagerat ori nemeritat.

Și apoi lucru curios, că pe când d-l Bunyitai și alți scriitori unguri susțin, că înainte de dominațiunea turcească în șesul mănos al Alföldului populațiunea rurală erà numai ungară curată, după retragerea Turcilor în părțile Orădii mari, nu s'au mai găsit decât numai Români și puțini sârbi, iar în Bănatul Timișan numai Români curați. Și totuși Turcii au stăpânit Caransebeșul și Oradea numai 30 ani în cât aceeași generațiune a trecut dintr'o stăpânire creștină în alta. Oare Turcii să fi fost cumva aliații ori protectorii Românilor, ca să taie și să omoare pe toți Ungurii, rubedeniile lor de azi, și să lase numai pe Români în viață? Cine ar putea crede un atare basm? Ei însă în Ungaria Bănat ca și în Serbia, Bulgaria, Bosnia la cucerirea țerii, pretutindenea au confiscat numai moșiile aristocrației și clerului înalt pe seama statului lor — și în cazul de față, aristocrația erà precumpănitor maghiară ori maghiarisată — dar a rămas populațiunea rurală, care erà precumpănitor română. *Proprietatea ei erà aceea ce o cunoaștem în Dobrogea sub numirea de mülk și mirie.*

Apoi obiceiurile nomade, despre care se amintește acolo, pentru noi nu însemnează altceva, decât că între ei se aflau și mari cultivatori de vite, cum sunt mocanii și țuțuienii, cari astăzi se recrutează numai din satele mărginașe de sud și sud-est ale Transilvaniei, dar atunci se găseau și în părțile de sud-vest și de vest ale ei, și unic la aceștia se referă cuvintele statutului capitului de Orade. Aceasta ne-o probează și d-l Szentkláray (1), care ne spune, că în Bănat după isgonirea Turcilor, nu se găseau decât Români, și cea mai mare parte a prediilor mari, le ocupau și folosiau marii cultivatori de vite Români, pe cari dânsul îi numește *oberknezi sârbi* și *gubaci greci* și dă și numele a câtorva dintre ei ca: Josim Maleniță, Meletie Popovici, Nicolae Nestorovici, Marian Ciocârleanu, Pavel Micu, etc., cari de sigur numai greci nu erau, dar vor

(1) Szentklaray Jenő. Oláhok Költöztetése Délmagyarországon a mult században Budapest 1891.

fi fost Românii locali în tovărășie cu cuțovlachii. Tot d-sa ne spune, că acești mari cultivatori de vite formau la olaltă, o mare asociațiune — *Predien-Companie* — și, în memoriul lor înaintat curții imperiale dela Viena la 1767, ei arată că posedau pe cele 29 predii sau moșii mari ale statului, pe care statul vroia să le ia dela ei și împartă la coloniștii șvabi, în total 7.120 cai, 12.850 capete vite cornute, 11.110 oi și 8.800 rămători. Apoi acești mari cultivatori de vite, se recrutau și recrutează încă până în ziua de astăzi, cu deosebire dintre locuitorii micelor republice române, începând cu fosta republică Vrancea din Moldova, Orheiul Basarabia, Câmpulung Bucovina, apoi cnezatul Românilor dela Brescu, dela Săcele, Bran-Zernești, apoi unii din boierii din districtul Făgărașului, scaunele filiale Talmaciu, Seliște, Reșinari, cneziatele române dela pasul Vulcan din țeara Hațegului, cneziatele și voevodatele romane din Bănat și din părțile bihorene și beiușane, toate aceste cu locuitori moșneni de ba-tină.

Și dacă dejă la anul 1374 capitulul de Orade, putea zice despre ei, că ei trăiau încă după obiceiurile lor străvechi originale, când d-nul Bunyitai și consoții zic că ei ar fi venit de peste Dunăre, atunci de sigur că capitlul avea dreptate, și știă ce afirmă, căci le cunoșteă modul lor de traiu și agonisire, și știă de ele deja de multe secole.

Noi în scrierea de față, am arătat data și originea acestor obiceiuri străvechi românești. Și nu credem deci a greși, când zicem, că modul nomad de peregrinațiune veșnică dela munte la câmpie și viceversa, se raportă exclusiv la acești mari economi de vite, și cari înainte de pacea dela Passarovitz 1718, erau îndreptate mai mult spre vest și ajungeau, nu numai pe luncile și șesurile bogate ale Tisei, ci și peste ea, departe încolo peste Tisa până în munții Tatra și Fatra, prin comitatele Bereg Arva și Turotz, apoi din Carpații de Nörd prin Galiția, până în munții Sudeți, oprindu-se din peregrinațiunile lor, când aicea, când colo, iar la locuri, pentru ei mai potrivite, rămâind mai mult timp locului și întemeind chiar colonii și sate sistematice.

La 1718 li se deschise din nou drumul prin tractate

formale între Turcia și Austria, pe toate domeniile statului și ale mănăstirilor din Principate și în Turcia.

Intocmai făcură și fac încă și în zilele noastre mocanii în România, Basarabia și Bulgaria, etc., că invoesc pentru vărat, oile lor când pe o moșie când pe alta, și țuțuieii încă sub Turci, întemeiase mai multe sate în Dobrogea, înainte de a deveni această provincie română. Urme de aceste peregrinațiuni ale lor către Tisa și peste ea, sunt documentele capitlului de Orade cari zic, ca : singulae mansiones dant oves singulas *ratione descensus*, să dea de fiecare *târlă* câte o oaie la S-ta Mărie, când oile părăsesc stânile și locul lor de vărat și se pun iarăși în mișcare, apoi „satele Valache“ *Valachfalu* prin comitatele Tnrotz și Arva în secolul XVI, și dispozițiunile guvernului din 1564 (1), ca pe aceștia să'i supună la bir, și se iau măsuri energice contra lor, ca ei să nu mai dosească și să nu-și poată părăsi satele lor, ca să treacă pe timpul recensământului dintr'o țară într'alta; apoi numirea muntelui *Măgura* în Tatra, apoi Brânzari colecari păstrată la anumite clase de oameni acolo până în ziua de astăzi.

Nu mai puține au fost colonii de ale lor și ținuturi întregi, azi slavizate în Valachia din Moravia, a cărui capitală era orașul Wallachisch-Meseritsch cu satele Crasna, Binina Rachovetz Rosnov, Bistrița și Barnova și altele peste 20 la număr, cari ne probează că locuitorii lor erau veniți din Moldova, apoi alte vro 20—30 sate în Galiția la poalele Carpaților de nord, departe înainte pe unde s'au păstrat până azi numirea lucrurilor lor: Brinzenkăse etc. și trăiau cu legile și instituțiunile lor vechi românești. Unde se găsesc urme de migrațiuni de păstori Romani, unic la aceștia se raportă, la marii cultivatori de vite Români. Românii cultivatori de pământ de peste Dunăre, din Bulgaria, Serbia și Bosnia s'au stabilit acolo mai târziu pe la finele secolului al XVIII.

Dar de aceștia, erau cu totul deosebiți, și sunt încă până în ziua de astăzi populațiunea rurală agricolă, marea

(1) Acsády Ignátz, Magyarország Pénzügyei I Ferdinánd urálkodása alatt. Budapest 1888, pag. 111.

majoritate a poporului român, care deși se ocupă și ea cu cultura vitelor, însă ea se ocupă cu aceasta numai în mic, ca un ce accesoriu al agriculturii, dar în prima linie și ca ocupațiune principală, ea se ocupă cu plugăria și accesoriile ei. Această populațiune rurală băștinase aveă pretutindenea domiciliile ei stabile, fie case izolate fie sate mai mult sau puțin încheiate și dese, pe cât permitea natura și configurațiunea terenului.

În fine știința economiei naționale moderne, cu greu va putea numi și clasă, pe mocanii și tuțuenii de astăzi de popor nomad ca Ungurii, Hunii și Avarii de odinioară cari cu toate perigrinațiunile lor prin Crimeea, Basarabia, România, Bulgaria, Rumelia etc. totuși la ei acasă trăesc și locuesc nu în corturi și bordee, ci în sate mari compacte și regulate; cari în privința frumuseței și curățeniei a exteriorului și interiorului caselor lor, pot luă concurența cu ori și care comune rurale din Europa.

Tot ei de secolii subscriu polițe în afacerile comerciale ale lor, și dejă în secolul al XVI-lea aveau cadastre în comunele lor, pentru toate proprietățile rurale (1) și mai posed în satele lor și diferite industrii adnexe, cu o împărțire a muncii din cele mai minuțioase, pentru prelucrarea și utilizarea materiilor prime ale turmelor și cirezilor lor. Vezi I. Hintz. Erster Bericht der Kronstädter Handels u. Gewerbe Kammer.

În fine nu mai puțin hasardată și chiar greșită ni se pare și cealaltă afirmațiune a d-lui Bunyitai, care luându-se după Hunfalvy și Rethi, zice, că Voevozii și cnezii Românilor, nu erau altceva, decât samsari ordinari niște samsari de slugi și lucrători, cari mergeau pe la marii proprietari unguri, de se tocmeau cu ei și le aduceau lucrători la munca câmpului, bunăoară cum fac astăzi jidanii din Bucovina cu Românii și Rutenii de acolo, pe cari îi angajează și duc la muncă pe la proprietarii și arendașii din Moldova, și ei le iau jumătate din câștig. Mai întâiu Românul negustorie n'a prea făcut și cu carne

(1) Pușcariu Iánoș Emlékirat pag. 30. În conscripția dela 1712 se pomeneste de Protocollum cambiorum fassionum, mutuum etc. sedis Seliste.

de om n'a făcut niciodată, și cu atât mai puțin cu su-
flete de Români. Dar s'au putut ivi cazuri, în voievo-
datele și cneziatele române, la anumite timpuri să se fi în-
mulțit prea tare populațiunea, în cât să nu se mai poată
hrăni în localitățile lor muntoase în mod onest; și deci
acestora trebuia căutat și găsit un debușeu în afară
pentru a nu deveni un element turbulent; sau la anu-
mite locuri prea bune pentru pășunat, pentru a și le asi-
gură sieși pentru totdeauna, și a nu le lăsa să ajungă
în mâna străinilor, fruntașii lor găsiu de cuviință ca
să facă acolo un sat, să întemeieze o nouă colonie cu
însurăței și câțiva oameni mai săraci, din diferite sate,
cum au făcut pe la începutul secolului al XIX-lea țuțuenii
cu satele din Dobrogea, chiar sub stăpânirea turcească și
din Basarabia după cesiunea ei la Rusia. Deci ce eră mai
natural, ca însăși fruntașii Românilor Voievozii și cnezii,
să trateze cu proprietarii din vecinătate, pentru a le asi-
gură și procură aceloră un debușeu? ! Dar a zice că sco-
pul și ocupațiunea lor a fost singur aceasta, samsarlâcul,
ni se pare tot atât de calculată, ca și când ar zice că
ei i-au dus pe calea ferată la Seghedin etc.

Apoi oare agricultura din Alföldul Ungariei eră și îna-
inte de catastrofa dela Mohaciu, aceea ce este astăzi, și
ce a devenit numai de un secol încoace, de când s'a in-
trodus cultura rațională de principii și conții germani,
cari au cumpărat dela stat diferite moșii și o mulțime
de domenii mari, pe cari au început îndată a le cultivă
și exploată în mod sistematic, și guvernul austriac a
adus și înființat mulțimea de colonii germane în toate
părțile printre poporul maghiar? Noi suntem de părere,
că proprietarii și nobilii unguri, înainte de catastrofa dela
Mohaciu, nu prea aveau lipsă de lucrători ambulanti,
dar aveau lipsă de locuitori stabili, ca să-i colonizeze și
aibă în permanență pe moșie, ca din daturile și angara-
lele lor, să scoată ceva venit și să-și poată lucra și ei
o parte din moșie. Și pentru aceasta Românii ca culti-
vatori de pământ și cu cultura lor întinsă de vite, nu
erau un element de desprețuit; de aci sunt scutirile, și
tot felul de înlesniri ce le fac capitlul și episcopii de

Orade etc., la cnezii Români și la Voevozi: le dau sate întregi și-i fac nobili numai ca să-i îndatoreze a le aduce mai mulți coloniști și mari cultivatori de vite, ca să-i așeze pe domeniile lor. Și atunci nu se ivise încă fantoma că Români sunt un element turbulent, care periclitează existența statului ungar și a națiunii maghiare.

§ 1. INFLUENȚA STRĂINILOR ASUPRA AȘEZĂMINTELOR ROMÂNEȘTI.

a) Biserica și cultul.

Cultura și civilizațiunea apuseană, propagată prin misionarii și instituțiunile bisericeii catolice a Romei, care a fost de cea mai mare influență asupra țărilor și popoarelor vecine și îndepărtate: germani, slavi, unguri, etc., nu numai în privința eclesiastică ci și politică, socială, culturală și conomică, asupra poporului român relativ puțină influență a putut dobândi. Episcopiile, capitulile (consistoriile) și mănăstirile (abațiile) catolice, înființate în mijlocul poporului român și inzestrate de către regi și principii catolici cu moșii și bogății mari, pentru lățirea catolicismului între Români, și convertirea poporului român dela religiunea ortodoxă la cea catolică, am văzut deja că au rămas fără efectul dorit. Mai târziu papii dela Roma îndemnau pe regii Ungari și Poloni să organizeze expedițiuni rășboinice și cruciate în toată forma pentru convertirea Românilor; totuși ele toate au rămas fără de nici un efect vedit, și rând pe rând s'au spart una după alta, de spiritul integru și conservativ al poporului român, precum se sparg talazurile și undele furioase ale mării, de stânca de granit liniștită.

Episcopii (1) și capitule (2) dacă vroiau să trăiască și

(1) Ipsi pro censu omnino tenentur singuli singulariter annis singulis circa festum penthecostes dare decimam partem ovium suarum, *ratione quinquagesimae*; circa festum vero nativitatis beatae Mariae Virginis singulae mansiones oves singulas, *ratione descensus*, et de mense decembris vel circa, similiter deciman porcorum suorum.“

(2) „Kenezii vero tamen ad ovium, quam porcorum praestitionem adstrin

să se susțină între Români, trebuiau să se aibă bine cu Românii, să le recunoască preoții, biserica lor răsăriteană și instituțiunile și autonomia lor proprie, numai cât să le dea dijma și quinquagesima, ca să poată trăi. (1) Episcopii de Milcov și Siret din Moldova, fără de credincioși statornici în jurul lor în masă compactă, au o ființă mai mult numai cu numele, și după lungi vacanțe de scaun și întreruperi, reapar iarăși cu episcopii lor pribegi, reșezând când într'un oraș când în altul; iar mănăstirile și abațiile cele bogate din Transilvania, pentru nereușita cauzei lor își perd de timpuriu domeniile și averile lor și mai târziu se desființează cu totul.

Feudalismul introdus și propagat prin biserica catolică, iarăși numai foarte cu greu a putut prinde rădăcină între Români. Din contră, departe de a influența și a surpă biserica catolică pe cea orientală a Românilor, vedem, că la rândul ei cea orientală a Românilor influențează asupra credincioșilor bisericii catolice, căci d. es.

gentur iuxta conventionem factam inter nos et eosdem, et ultra hoc, idem Kenezii singulariter de more consueto dant circa . . . annis singulis medium lodicem, unum phyltrum pro sella, et unum caseum; communiter vero olahi nostri dant nobis in die strennarum in signum dominii annis singulis, equum unum". Batthyani codex I. 17. Leges eccles III, pag. 234.

(1) *Anno 1404.* „Nos Ioannes Dei et apostolicae Sedis gratia Episcopus Vardiensis, memoriae comendamus universis, quibus expedit, quod nos a tempore illo, postquam in hanc in qua manemus, assumpti sumus dignitatem, huius provinciae nostrae Belenies et hominum in ea commorantium, signanter Valachorum malas et confusas dispositiones ac incertas consuetudines continue reformare et ad bonum statum et ordinem reducere simul et deducere cordialiter optavimus, ipsamque provinciam *quae est quasi nutritrix curiae nostrae*, pro nostro et ecclesiae nostrae honore, nec non ipsius provinciae utilitate, regiminis bono atque commodo incolarum inter ipsos incolas iam fatae provinciae signanter inter Wallachos infrascriptos facimus dispositiones perpetuo duraturas.

Primo inter ipsos Wallachos praelibitae provinciae constituentur ex kenezii duodecim jurati Kenezii, qui una cum Vaida vel vice-vaída in loco sedis iudicariae omnium litigantium causas audiant, iudicent, declarent et fine debito deffinant terminent et consolent, etc. Aceste documente au fost întărite cu 150 ani mai târziu de regina Isabela la anul 1558.

Vezi Bunyitai Vinceze A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566 ig. Nagy Várad 1883 II pag. 30.

la anul 1224 papa dela Roma se plânge despre Români, că ei deși sunt creștini, dar au alt rit și alte obiceiuri creștine, și fac și unele lucruri cari sunt contrarii numelui de creștin, (probabil obiceiurile și sărbătorile românești anti creștine). Căci ei desprețuind biserica catolică, nu primesc sfintele taine dela episcopul eparchiot catolic al Cumanilor, ci dela pseudoepiscopii lor, ce se țin de ritul grecesc; și nu numai ei fac aceasta *ci și unii dintre Unguri și Sași, cari petrec între ei și trăesc cu ei împreună.*

Două sute de ani mai târziu din incidentul introducerii reformațiunii între Sași, preotul evanghelic Adalbert Wurmlocher din Bistra, scrie către amicul său Ion Hess din Breslau:

„Est hic quaedam gens non solum moribus et lingua, tam sed et religione a nobis diversa, quam Walachos nominamus. Qui tamen Christi fateantur, nunquam tamen Romanae Ecclesiae subiecti fuerunt. In ceremoniis prorsus dissentiunt a Nostris. Baptizant e flumine. Conficiunt Coenam Domini pane fermentato et vino împozito. Legunt Evangelia et Epistolas Paulinas non sua, sed peregrina lingua, quam nos nominamus : Die Raczische Sprach. Quam nec *Idiotae* (țeranii) illorum intelligunt, nisi sacerdoti illorum interpretante. Ex nostratibus multi quidem sunt eorum linguae peritissimi. Translatus est Cathechismus in linguam Walachicam atque impresus Cibinii (quae urbs nobis Saxonibus in Transsylvania est metropolis) characteribus ut vocant Rascianicis, qui quasi referunt formam Graecarum literarum. Et multi ex Sacerdotibus amplectuntur eum libelum tanquam sacrosanctum, multi autem prorsus contemnunt“ Sașii evident că au vorbit toți românește atunci ca și acum. (1)

Sărbătorile cele mai multe, cari la Unguri și Secui au aceleași numiri ca și în limba română, nu sunt decât o traducere din aceasta; apoi pretutindinea în Secuime preoții catolici sunt căsătoriți până la finea secolului al XVIII-lea, iarăși ca o influență directă a bisericei române asupra celei catolice. In fine temerea catolicilor, protestanților și unitarilor de efectele blestemelor preoților ro-

(1) Heinrich Wittsthok Beiträge zur Reformationsgeschichte des Nösner-gaués. Wien 1858 pag. 58.

mânești, pe cari le opresc prin articoli speciali de lege (1) și altele de felul acestora.

Cum ar fi putut exercită poporul român și biserica sa, aceste influențe, dacă el ar fi fost lipsit de ori și de cultură, asupra unei erarchii străine și a unei biserici atât de puternice și culte ca cea catolică medievală?! Dacă nu ar fi avut limba slavonă ci cea română ca limba liturgică, de sigur, influența ei ar fi fost și mai mare.

Renașterea și introducerea reformei religioase, în loc de a pune în mișcare și vibrațiune și pe poporul român, și a-l răpi cu curentul cel nou, împingându-l înainte pe calea progresului și înoirilor, ele din contră nu numai că l'au lăsat mare parte rece și indiferent, și îi escitau numai mila și compătimirea față de aceia, cari până ieri vroiau să-i impună cu de a sila religiunea lor ca cea mai bună, iar azi o lepădau ei înșiși de rea, și luau alta, eventual le schimbau de câte 2—3 ori după olalta, ca pe cămeșile de pe trup.

Intărindu-se protestantismul în Transilvania, și introducându-se din nou trei religii, declarate ca religii de stat, *cele 4 religii* numite *recepte*, din care nici una nu avea credincioși în număr suficient, ca să se poată susține singură pe sine și prin sine, începură fiecare a da asalturi Românilor, a-și căuta noi aderenți între credincioșii bisericii ortodoxe române, cum o facură ceva mai târziu catolicii la restaurarea episcopatelor catolice de Orade și Transilvania, restaurate cu ajutorul preoților Români trecuți la unire, și ele aproape fără de credincioși, și începù în țară o agitațiune și o propagandă religioasă mai înainte ne mai pomenită de secol. Cu deosebire biserica calvină deveni mai primejdioasă pentru Români și biserica lor.

Pe când Sașii trecuți la protestantism vroiau să atragă pe Români prin mijloace mai blânde, pe calea convingerilor, a literaturii, punând să le traducă și tipărească în limba română cărți protestante, cele rituale și dogmatice, și prin școale; din contră biserica calvină, îmbrăți-

(1) Az oláh popák ne afurisáljanak. Compitatele.

șată de principii și de aristocrația ungro-secuiască a țerei, recourse îndată la mijloace mult mai energice și chiar drastice, ne mai pomenite în alte țeri și la alte popoare. Principiul calvin al Transilvaniei uzau de toate mijloacele puterii lumești și bisericești, ce le stăteau la dispoziție: ca înălțări în ranguri și demnități, donațiuni de moșii și bunuri, pentru cei ce-și vor părăsi legea strămoșească și neamul, scutiri diverse pentru cei trecuți deja la calvinie. Superintendentul unguresc al calvinilor fusese numit un fel de Kiriarch asupra bisericilor românești, fără a cărui permisiune nu se putea face nimic, și superintendentul calvin ungar conducea și supraveghia soboarele clerului român ortodox. Mai târziu li se dete Românilor chiar episcopi calvini, aleși dintre cei din neamul lor, în Transilvania și în părțile Orăzii, iar în centrele mari românești curate la Hațeg, Caransebeș, Lugos, Beiuș, Ghiula, Sigetul Marmației erau instituite protopopiate calvine române în toată regula, iar la Făgăraș cele 3 protopopiate române au fost scoase de sub ascultarea Mitropolitului românesc, și supuse direct ascultării celui calvinesc ungar. Cu deosebire printre fruntași și moșneni făcuse calvinismul cuceriri destul de simțitoare, cărora cu îmbrățișarea legii nouă le schimbară de multe ori și numele familiar.

Mitropolitului român i se dedeă întărirea numai în niște condițiuni umilitoare de a nu împedica trecerea la legea nouă, ci de a o favoriza și el, pentru care scop se traduse Catechismul calvinesc în limba română, și se scoase cu totul limba slavonă din bisericile române ale Transilvaniei. Inșă toate silințele de a converti pe Români la protestantism fură deșerte. Sinodul din Iași, și evenimentele politice interne ca scoaterea Turcilor din Bănat și trecerea Ardealului definitiv sub ocârmuirea casei de Habsburg le puseră capăt. Cei mai mulți, ce înclinau ori trecuseră deja la Calvinie și se clătinau în ortodoxie, trecură la unire cu biserica Romei 1696, care dete lucrurilor cu totul o altă față, și prin care fu întemeiată biserica română unită sau greco-catolică de astăzi.

Un mare rău și ținerea pe loc peste o sută de ani li

s'a făcut Românilor din Bănat, prin incorporarea bisericii lor românești în episcopatele și biserica sârbească, aparținătoare la patriarhul de Carlovitz.

Românii s'au ales din luptele seculare cu protestantismul cu marele folos de a fi scăpat prin el și de către el pentru totdeauna de limba slavonă din biserica română, neînțeleasă de popor și nici de preoții săi, și de a-și fi putut întemeia o biserică curat națională. Este de regretat însă pierderea clasei mijlocii și superioare române în luptele secolului al XVI și XVII din Transilvania și Ungaria, și pierderea contactului cu apusul luminat pentru 2 sute de ani și mai bine, care Sașilor și Ungurilor le-a folosit atât de mult. Pe lângă versuri românești în hexametre, rămase dela ei, că ultima manifestație a seniorilor calvini români, a fost protestul celor dela Béiuș contra Vlădiciei sârbesc dela Arad, venit în vizitație canonică la Orade în 1728. De atunci încoace nu s'a mai auzit de ei, dar bisericii calvine foste românești s'au păstrat mai multe.

b) Așezările lăuntrice românești. Proprietate și sate.

Forma și planul satului, stilul și modul de clădire a casei de locuit și distribuțiunea ecaretelor și instalațiilor economice, uzitate la Românii din coline și munți și în centrele mari românești din Transilvania, sunt aceleași cu ale moșnenilor și răzeșilor din Muntenia și Moldova, deși ei nu au avut nici o legătură între ei decât originea comună dar pe ici pe colo poate sunt mai bine dezvoltate, a măsurat împrejurărilor și exigențelor economice locale. Dar și în districtele unde poporul Român trăiește amestecat cu alte seminții și neamuri streine, casele și instalațiunile românului, fie în satele românești pure, fie în cele mixte, după exteriorul lor, se pot ușor distinge de ale străinilor, căci ele diferă cu totul de modul de clădire uzitat la Slavi, Germani și Unguri.

Cu privire la proprietatea rurală, casă, curte și moșie și modul de folosire a pământului, românul greoiu și conservativ din firea lui, tot împarte și sub-împarte la curte și moșie în natură până la exces, și dă loc la atomizarea acestora prin care fapt de multe ori le depreciază cu totul și face imposibilă o cultură rațională. În ochii săi nimic nu

poate egaliză valoarea imobiliară decât împărțirea în natură. De aci urmează de sine împărțirea și subîmpărțirea curții și a grădinii sale, cu desfigurarea stradei și satului. Satul se prezintă ca o mare aglomerare de strade și cu o mulțime de hudite și ulițe infundate, provenite din însurarea tuturor fiilor în aceeași curte; și casele așezate fără de nici o aliniere și regulă, de multe ori întoarse cu dosul și fundul către stradă. Moșia se compune mai des din o fâșie lungă de pământ, mai rar din „laburi“ și trupuri de moșie; forma lungăreață însă predomină.

Am văzut mai sus că majoritatea populațiunii așezată în coline și la munte, se compune din mici proprietari, cari totdeauna au fost oameni liberi după persoana și avutul lor. În Transilvania, boerii, libertinii, sclopetarii, formau cneziate și districte întregi; în Muntenia ei se chemau moșneni, în Moldova răzeși, și țeranii ohavnici cu moșioare havnice. Proprietățile moșnenilor sunt delimitate mai totdeauna în sfori lungi și înguste, rare ori ținând seamă de configurațiunea și natura terenului. Scopul principal ce a predominat la delimitarea lor în vechime fiind păstoria și cultura vitelor, le-au delimitat astfel ca vitele să meargă păscând dela un capăt la altul al moșiei, și să găsească totdeauna hrană necesară în fiecare sezon al anului. În Moldova proprietățile rurale ale răzeșilor în urma deselor împărțiri și sub-împărțiri în natură, au ajuns să fie multe sfori și curele înguste, încât la o lățime de 2—3 metri au o lungime de mai mulți kilometri, trecând peste dealuri și văi, „din zare în zare“, din culmea unui deal până în a celuilalt, trecând peste alte 2—3 dealuri și văi cu ape curgătoare. Tot așa sunt tare desfigurate și ale multor moșneni din Muntenia. În Bărăgan sforile ohavnicilor și moșnenilor dela Ialomița se întâlnesc cap în cap cu cele ce pleacă dela Baltă (Dunăre și Borcea). Are altul o moșioară de 100 — 200 pogoane proprietate, și nu are atâta loc la olaltă, ca să-și facă casă, curte și grădină la un loc fără să trebuiască să cumpere dela vecini. Țeranilor ajunși în starea de clăcași, li se delimitau pământurile de cultură și pentru coasă în fiecare an, pe care il folosiau ei

apoi mai mulți ani de-a rândul, până ce îl lăsau ei în părăginită, de vechiu.

În Transilvania moșnenii și libertinii dintre Români își aveau delimitate proprietățile lor după familii, și în devălmășie cu alți locuitori ai satului, și compuse din laburi, locuri, delnițe mai mici și mari, după variațiunea terenului. O atare moșioară mică se compunea din sute de parcele, împrăștiate peste întreg hotarul comunei, și erau supuse silei de câmp și de culturi comune, cu obștea. Mulți dintre ei însă cu turburările din secolul al XVI și XVII, ajungând în stare de iobagi și taxaliști, servi legați de glie *rusticus glebae adscriptus*, ei de atunci încolo au rămas în folosința unei și aceleiași case și sesiuni colonicale moșioare de clăcaș. Rar își schimbau aceste, usufructuarii prin dosire ori deces, sau prin colonizări nouă în condițiuni mai oneroase, ceea ce de altfel împedicau legile și așezămintele țerii, ca și sechestrarea pământurilor destinate hranei locuitorilor.

De aceea peste munți familiile nu numai cele foste totdeauna libere, boeronele și nobilitare, dar și cele ajuns sub regimul legii feudale au fost și rămas totdeauna în posesiunea și folosința unei și aceleiași case și moșii de veacuri până la comasarea și segregarea din zilele noastre.

Proprietatea rurală la Romani este cu totul alta decât cea feudală. Ea aparține cea particulară familiei, cea în indiviziune comunei, obștei locuitorilor din comună, la care aveau toți drepturi egale, și cea rămasă în devălmășie: fânețe, pășuni și păduri, stetea sub îngrijirea și administrațiunea cnezilor și primarilor comunali, ajutorăți fiind de deregătoarele comunale și județene. La caz de înmulțire a populațiunii, se luă o parte din hotar (teritoriul) comunei și se împărția la nouii însurăței sau la comuna întregă în loturi noi, locuri ori delnițe de mărime egală, fără considerare de stare și avere, și aceasta d'aci înainte devenia proprietate particulară. În a doua linie venia familia ca usufructuară a pământului divizat în locuri. De transmis moșia familiară se moșteniă din tată în fiu sau la rudele de aproape, iar când testatorul nu avea

fi directi din sângele său și nici alte rudeni de aproape, atunci el putea lăsa moșia și averea sa mișcătoare și ne-mișcătoare ori cui ar fi vroit, pe când moșile feudali, în caz de stingerea familiei — *defectu seminis*, — cădeau deadreptul la stat.

La Români în acest caz însă, — de stingerea familiei, — testatorul eră dator să lase castelanului său un dar mai mic — o junice de 3 ani, cu care acesta trebuia să se mulțumească. După vechiul obicei al pământului la români fetele se înzestrează, nu moștenesc; când este numai o fată la casă și lipsesc feciorii, atunci fata moștenește casa, curtea și moșia, fata se înfliează, iar ginerile adoptă numele patronimic al familiei socrului său. Prin excluderea fetelor dela moștenire, se prevenia o fărîmare și depreciare a moșiei și pământului de hrană. O altă instituție frumoasă veche eră protimisul.

Protimisul împedica înstrăinarea moșiei familiare, și deja la 1503 protimisul se numește o veche instituțiune românească, juxta ritum volachie. În caz de lipsă și nevoie, usufructuarul dacă vroia să zălogească, ipoteceze ori vînză temporar ori de uric moșia sa, întregă ori numai unele pământuri, el eră dator la 3 ședințe de judecată ale ținu-tului, a da de știre aceasta tuturor fraților și rudeniilor sale de aproape și îndepărtate, și vecinilor săi, și a le oferi lor mai întâiu spre cumpărare ori ipotecare și cu dreptul de răscumpărare pentru sine și succesorii săi (1).

(1) *Anno 1503. Nos Iacobus Gerlystey et Barnabas Belay Bani Zewrienses: Damus pro Memoria quod Nobilis vir Gabre filius Nobilis condam Bogdan de kalugyeren: coram nobis personaliter constitutus: per modum protestationis significare curavit in hunc modum: Quod quadam inevitabili compulsus necessitate cogitur ad evitandam talem suam necessitatem: ut omnes suas porciones possessionarias in possessionibus kalugyeren predicta: nec non Magoyesth, Retyceze et Ztremptura appellatis omnino in districtu de Comyath et sub Banatu Zewriniensi habitas existentibus, quod certa aliqua quantitate pecunie: titulo pignoris obliget: infra tempus redemptiōnis sue: qua protestacione facta: post modum in tribus sedis Iudiciarys iuxta ritum volachie: idem nobilis Gabre universos vicinos et commetaneos suos: signanter vero Nobilem dominam Martham filiam Nobilis condam Thome de Remélhe, coram nobis ammonuit et alexit; ut și volunt ipsi vel alter eorum porciones possessionarias eiusdem Nobilis Gabre in possessionibus supranotatis habitas: extunc*

Protimisul erà nu numai o bună măsură socială, căci împedică trecerea moșiei în mâini străine, ci totodată ea erà și o bună dispozițiune economică, căci el împedică o parcelare și divizare prea mare și exagerată a proprietății rurale, de aceea se înscrise de a da de știre la ru-dele de aproape și la vecinii, împreună birnicii, conme-tanei, cari aveau pământuri în aceeași brazdă. Eată cum reînnoește și explică Alex. Ipsilanti Vod. la 1775 luna lui Noemvrie din nou Protimisul pentru Muntenia.

„Io Alex. Ion Ipsilante Vod. De vreme ce ni s'au adus aminte unele pricini, ce sunt cu îndoială în ce chip se cade a se căută după pravilă. Am socotit să scriem și întru aceasta să deslușim cele de pravilă rânduite. Și întâiu ni s'au arătat dreptul de *protimisu*, ce are rudele, părtașii, vecinii și datornicii la lucrurile nemișcătoare, ce se vând, în câtă vreme adică i dreptul de *protimisu*? Si când acest drept de *protimisu* se stinge? Pentru care după pravilă, zicem că cu cuviincioasă deslușire cum că când cineva și va vreà să vândă nemișcătorul său lucru, *are netă-găduita datorie* să dea vestea *întâi la ruda lui ce are de a valma* stăpânire, iar de nu va fi acel fel de rudă, să dea veste la cele de aproape a lui rude, de sus și de jos, adică fii și nepoți, frați, copii de frați și de unchi,

easdem erga se pignoribus titulo recipiant, et eos, magisque alios ad recipiendum et tenendum contemnunt: testimonio, literarum nostrarum mediante. Datum in Karansebeș. (Pesti Frigyes Krasso Vármegye Története III, pag. 476.

Anno 1634. Martie 20 sub hac conditione impignoraltot felyebb megnevezett szegény Arva Bogdenásze hogji mind maga, mind pedig Maradekai es successorai az feljebb megirt summá pènz tartazék, levalni és az Premominalt Szantoföldet, *Bogdanesti Familiának Remitalni* mint hogji *ös örökös Boerság*nak concernáltatik, Mivel a memoria Hominum Boerság Liniában volt, és vagjon“.

Anno 1634. Aprilis 10. Also árpason lako Boér Raduly-Popi egji nyoltz vekás szánto Földet In osztrovu, nevű helljben in vecinatatibus, álol az ut Felől, Sztanu Bogdeneszi his modis et condicionibus Impignoralta volt Raduly Comsi Boer Uramnak örög áran, minthogji eő maga Raduly Popi Kinálta vol az Közeleb, valo vér szerint, Attyáfiait, de az Atyafiai nem akartanak acceptalni mikor Raduly Popinak szüksége volt, azért kényszeritetet Comsi Boernak impignoralni.

(Nicolae Densușanu, *Documente privitoare la Istoria țării Făgărașului* p. 14, 26.

iar nu și mai mult. După aceasta la părtași, măcar și străini, cu care poate să fie amestecată moșia aceea, în urmă la împrejurași împreună birnici. Însă împreună birnicii, zicem cu ceeace plătesc dajdia lor într'o mahală sau într'un sat. După aceasta la cei ce în ori ce chip se împreună cu vre-o parte a acelei moșii. Iar de se vor lepădă toți căți au protimisu, atunci fără temere să vândă acel nemișcător lucru la ori cine s'ar întâmplă“.

Instituțiunea *vecinilor* și *vecinătății*, care până acum se credeă că e o instituțiune pur moldovenească, și că a fost introdusă mai întâiu în Moldova de către Vasile Lupu, care a domnit dela 1635—53, este anterioară lui Lupu, căci sunt cunoscute documente, cari arată în chip neîndoios, că la Făgăraș erau *vecini* cu 30—40 ani cel puțin, înainte de domnia lui Vasile Lupu în Moldova. Apoi atari supuși cum erau vecinii, cari făceau câteva zile de clacă în an, sau le dedea unele taxe pe an, aveau nu numai boerii Români dela Făgăraș ci și cei dela Hațeg, din districtul cetății de Peatră, Kövar etc., de unde rezultă ca ea este foarte veche.

Clasa din urmă și categoria de jos a țăranilor supuși a *lipiturilor*, celor cari nu aveau nici case ori colibe proprii, ci ședeau pe la alții în năiem cu chirie, aceea s'a găsit mai târziu și în Principate sub numirea de *lăturalnici*.

c) Apărarea și miliția națională.

Tot așa și cu privire la organizarea politică administrativă și militară a țerii, introdusă de Ștefan cel Sfânt nu s'a aplicat și la Români, căci ei au rămas și mai departe cu autonomia, instituțiunile și legile lor proprii, sub ocârmuirea voivozilor, banilor, comiților și cnezilor lor. Cea mai importantă dintre ele fiind cea militară, vedem că în privința militară și al apărării țerii, Românii au rămas cu instituțiunile lor militare românești neștirbite, ale castrenșilor, plăiașilor și cavaleria ușoară română. Castrenșii însărcinați cu apărarea cetăților și locurilor întărite de pe frontării și trecători, plăiașii cu paza frontariilor, iar cavaleria ușoară a boierilor dela Făgăraș și a celor din Banat care a dăinuit până în timpurile Turcilor. Numai

în timpuri de tot grele sau pentru expedițiuni bellice în afară, regii Ungariei recurgeau și la insurecțiunea nobilimei și a clerului înalt catholic, și înarmarea unui număr oarecare dintre iobagii acelora, și la înarmarea și punerea în stare de apărare a orașelor și cetăților închise cu ziduri. Ca ce deosebire drastică între raportul și numărul lor, se poate vedeă destul de clar din incidentul invasiunilor mari turcești, d. es. cu ocaziunea expedițiunii mari a lui Soliman magnificul în Ungaria, în care fu zdrobit cu totul regele Ludovic al doilea, și înecat cu oastea lui de 20,000 oameni în bălțile și mocirlele dela Mohaciu, pe când cale de câteva poște, stetea Ioan Zapolia, voivodul Ardealului cu 40,000 trupe ardelene la Seghedin, fără de a alergă într'ajutorul suveranului său.

De unde această mare desfășurare de forțe armate ale Transilvaniei, față de Ungaria proprie, deși nu direct amenințată, pe când mai târziu sub principii independenți ai Ardealului, în bătăliile cele mari și invasiunile Turcilor în Ardeal, Ardealul nu mai putea pune pe picior de rășboiu decât 6—8.000 oameni armați, când eră el direct amenințat și existența lui ca stat pusă în joc? În fine sub Apafi al doilea, Transilvania fu ocupată de câteva sute de oameni, trupe austriace. Deosebirea între atunci și apoi nu poate fi căutată și găsită alt undeva, decât în faptul că înainte de desfacerea Ardealului de Ungaria, erau încă în ființă, *cneziatele* și *districtele* românești cu așezămintele și organizarea lor militară, națională, socială, și politică, pe care o perdură în urmă sub Betleni Racoțești și Apafesți. Aceștia — boerii au pe Românii fruntași cu miile și zecile de mii, ca să poată robi fără opoziție și supărare pe ceilalți, în număr de zeci și sute de mii, oligarchiei ungurești și municipiilor săsești, către finele secolului al XVI și în decursul celui al XVII, după ce Catholicismul și Calvinismul făcuse mari răvagii în rândurile lor și știrbise clasa bună a națiunii. Atunci sistema feudală și ajunsese apogeul ei, și găsi expresiunea în cărțile de legi numite *Approbate* și *Compilete*, iar țeara ajunsese la marginea peirei. Familiile române fruntașe se aleseră cu pergamentele noi, în care le fură confirmate

libertățile avute, iar restul locuitorilor cu aservirea totală, de unde refrenul la dânsii: „Approbata și Compilata sunt cari au mâncat pe tata“.

Până ce Românii însă stăteau solidari la olaltă sub ocârmuirea vechilor legi și așezăminte naționale, ei putură cu toții să progreseze, și la adăpostul și scutul lor înfloriă și țara, bucurându-se de pace și liniște în lăuntru, și în afară. De ce valoare întrinsecă erau aceste trupe și gloate române, dovadă sunt împărțirea lor pe diferite arme și serviciile aduse de ei în decursul secolilor, ca și faptul că regii Ungariei trimiteau pe cei mai vestiți strategii și oameni de vază ai țerii, ca comandanți și tot odată oameni de încredere ai guvernelor: d. ex. Loșontzi și Csaki, bani ai Severinului, Ion Huniade Corvin în țeara Hațegului și la Uniedoră, Thomori căpitan suprem la Făgăraș mai târziu ajuns archi-episcop la Caloceă, și comandant en-chef al oștirea ungare în bătălia dela Mohaciu, unde rămâne mort; apoi Bogdan, Dragoș și Dragfi comiți și voivozi ai Românilor, în părțile Maramureșului, Sătmarului, Ugocei. Fără îndoială oameni distinși la o trupă distinsă, dar și politica fû la mijloc, pentru a împedica o unire cu frații lor de peste munți.

Apoi modul de alarmare a țerii însăși și de ridicarea gloatelor prin aprinderea de focuri pe cele plaiuri și dealuri înalte, pe timp de noapte și purtarea de săbii încruntate în sânge prin sate, încă erau niște vechi datine și obiceiuri românești, și la cari signale fiecare individ știa că patria este în pericol, și e dator cu mic și mare să apuce armele și să alerge întru apărarea ei. Așa în Transilvania, așa în alte părți:

Miliția națională a Românilor din Valachia moravă se numia *Forțași* (dela forță) și *Portași* dela păzirea porților orașelor și castelelor. Forțașii erau soldați voluntari și serveau cu spesele lor până pe la anul 1538, când hatmanul lor conte Salm, i-a organizat din nou și obligat la serviciu permanent. La anul 1717 portașii moravi primesc uniformă și lefuri fixe dela stat până pe la anul 1829, când au fost desființați cu totul. Ei au luat parte activă în războiul de 30 de ani; la 1657 au

ajutorat pe Leopold cu un contingent însemnat de trupe contra Turcilor, iar la 1705 contra Curuților lui Racoti și a Turcilor. În lupta dela Svetin(?) ei au sfârșit pe Curuți cu totul, iar spoliile și trofeele luate de ei dela Curuți, se păstrează încă și azi în muzeul provincial din Brünn.

Cei din Ardeal și Bănat deși sub principii ziși naționali, incapabili ca George Racoti al II-lea, Achațiu Borceai și Apafi, reduși tare în număr și avere și demoralizați, s'au menținut și mai departe sub numirea de plăiași, dorobanți și miliția națională până pe la anul 1763 până la înființarea regimentelor austriace de grăniceri Români, compuse în Ardeal din români din *Boerones recentiores*, *Bastyasones* im fogarascher Districte și *sclopetarii* în pământul nobililor (1) când au continuat sub altă formă și numire, încă o sută de ani, și au luat parte la numeroase războaie și expedițiuni bellice ale Austriei până la anul 1851 când cei din Transilvania, iar la 1873 cei din Bănat, au fost desființați cu totul, pentru a face loc miliției teritoriale ungurești, honvezimei.

Dar și mai târziu în epoca de decadență, cetele lor dacă erau bine conduse, știau să-și facă datoria cu sfințenie, atât în timpurile lui Apafi, cât și sub dominațiunea austriacă ulterioară.

Astfel cei din Bănat pentru valoarea lor intrinsecă probată în mai multe războaie cu Turcii, după cucerirea Banatului de Turci, Turcii nu le-au desființat nici organizațiunea lor militară, și nu le-au confiscat dela particulari și comune nici pământurile, ci i-au lăsat în folosința deplină a lor, și formară din ei un corp de armată deosebit, sub numirea de *Spahii Români*. Aceștia au fost menținuți la început ca atare și de către guvernul austriac după reocuparea Banatului și alungarea Turcilor din el.

În anul 1695 Turcii năvălesc din nou în Ungaria cu forțe mari, încercând să reocupe Oradea mare, perdată de dânșii

(1) Statistik der Militairgränze des österreichischen Kaiserthums de Carl Bernhard von Hietzinger I Theil Wien 1817, pag. 37.

la 1693, și alte orașe luate de Nemți; iar Tătarii veniți în ajutorul lor, devastează țeara cu sabie și foc în lungul și largul, ducând o mare mulțime de lume în robie, și nimeni nu cutează a se pune în calea lor; numai Românii rămân locului și se pot apăra cu succes de ei, încât Mihail Buci, vichilul episcopiei de Orade cu lacrimile în ochi putu să scrie stăpânului său episcopului comite Emeric Csaky. „Că afară de 5—6 sate din ținutul Beiușului, în care mai locuiesc încă oameni, încolo nu i-a mai rămas nici unul Excellencei Tale“ (1).

De oare-ce istoricii Sași zic că poporul sășesc a perit în războaiele cu Turcii, și locurile deșerte le-au ocupat apoi Românii, cum se face că ar fi rămas numai Românii acolo, cum au rămas și cei dela Beiuș și după d-l Gaal Ienö au perit toți ungurii de pe Crișul alb, ori că Turcii și Tătarii au fost cumva cruțătorii și ocrotitorii Românilor? De sigur că nu, ci ei au rămas grație bărbăției lor, ci pe când armata regulată dedea dosul ca și în anul 1848 și toți se retrăgea în cetățile și castelele sășești întărite poate nu prea bine ori neapărate ori fortificate în de ajuns, țaranii Români și milițienii Români ca cei dela Beiuș, au fost în stare să-și apere satele și avutul, contra răpirii hordelor tătare. În anul 1717 se întâmplă o nouă invaziune de tătari, cari după ce au devastat țara iarăși în lungul și latul, încărcăți de spoli, încearcă a se întoarce în țeara lor, ducând o mulțime de lume cu ei în robie, dar sunt atacați de alte cete de Români, și zdrobiți cu totul pe valea Borșei în Maramureș, cari au eliberat atunci de robie peste 8000 de creștini.

La anul 1704 milițienii români ocupă și colonizează din nou o suburbie a Orăzii mari, cea luată de curând dela Turci, numită până astăzi Katona-város, orașul Căntanelor, iar în anul 1728, în săptămâna mare, vedem înscenându-se mari procesiuni și frecări între Românii uniți și neuniți de acolo, din cauza desbinărilor religioase. Uniții sunt patronați și ajuturați materialicește de episcopul și

(1) Szentkláray Jenö. Op. citat. A belényesi vidéken kivül öt hat falujánal melyekben emberek laknának nincs több Excellentiádnak.

întreg clerul catholic din localitate, iar la neuniți a venit episcopul sârbesc Ioanovici dela Arad, în mijlocul lor, hirotonește preoți și pleacă în procesiune din Katonaváros cu o mulțime mare de popor și de preoți îmbrăcați în odăjdii scumpe și în fruntea lor *miliție națională română* (1). Tot atunci se ridică contra vlădichii dela Arad cu proteste și seniorii români calviniți dela Beiuș cu partisanii lor — despre cari apoi nu se mai aude nimic mai mult.

Unde mai punem apoi cetele numeroase de milițieni Români, ridicate pe timpul răscoalelor lui Thököli și Francisc Racoți, dintre cari unele se luptau în partea răsculaților, ca Curuți chiar și între căpetenii, iar alții cei mai numeroși în partea imperialilor, a lobonților, și se omorau reciproc frate pe frate, și tată pe fiu, fiu și nepot pe tată și unchiu, fără să știe de ce? și că ei luptă pentru cauze și interese străine! Oștirile lui Thököli și Racoți erau compuse mai numai din Ruteni și Români, iar Unguri se aflau relativ tare puțini, și numai în gradele și comandamentele superioare. Totuși Ungurii de azi zic, că la o nouă invaziune străină și răsboiu, cine o să apere patria tronul și libertatea ei?! Chestia milițiilor naționale a fost relevată din nou de ziarul Nene freic Presse din Viena dela 1905, din incidentul luptelor coaliției ungare pentru introducerea comenzii maghiare, că ele aveau limba de serviciu și de comandă națională dar nu erau echivalente cu armata de linie.

Insarecțiunea votată de camera ungară sub Maria Theresia au fost regimentele 31, 33 și 64 azi aproape pur românești.

După căderea Cetății Lipova în mâinile Austriacilor și curățirea țerii de Turci, nu se găsiu în comitatul Aradului decât Români și puțini Sârbi. În cele două decenii

(1) A rász püspök is ugy alkalmazta a dolgot, hogy a katonavárosbol nagy számu néppel *fegyveres nationalis oláh katonak elötte*, maga pedig pluvialéban rász korona fejében és pasturale a kezében pompásan felöltözü papok dal. matikában, thuribumokkal, némelyek pedig képeket hordozván kezekben, szinte mikor a hidhoz közelgetünk volna, melletünk element, zice canonicul Babarci care a condus procesiunea uniților în scrisoarea sa către episcop.

d'întâi nu se află nici o singură familie nobilă proprietară. Chiar în deceniul al treilea comitatul și merită puțin atributul de *nobil*. După raportul comitatului din 26 Ianuarie și 22 Martie 1732 în întreg comitatul Aradului se aflau numai 3 proprietari de pământ: ducele de Modena, bar. Sigismund Ioșika și Sigis. Edelsbacher (Marczali pag. 33 III.)

Dar de altă parte, întâlnim și fapte puțin laudabile, pe urma lor, cum este acela care a făcut în anul 1731 comitatele Clușului și Dobâcei să se plângă guvernului transilvănean „că *miliția națională*“ comite multe excese și atrocități, și să roage guvernul țerii, ca să pună capăt exceselor și impilărilor lor. Cine reprezentau atunci comitatele? Singur numai nobilimea feudală maghiară și maghiarizată, iar miliția națională o forma plebea română. În războiul austro-turcesc dela 1738 cetele de milițieni Români din Banat trecură iarăși în partea Turcilor, cari făcuseră atunci nouă invasiune în Banat, și ele predară și pustiiră cu sabie și foc mai rău chiar decât Turcii coloniile de Șvabi și Nemți, înființate între ei, și pe pământurile luate cu sila dela ei, pentru a-i sili pe Nemți să plece din țeară. Adică guvernul imperial înființase îndată după izgonirea Turcilor din Banat câteva colonii de Nemți între Români, pe cari în urmă avea să le înmulțească; și pe coloniștii aceștia, Românii îi măcelăriră trecând de partea Turcilor, considerându-se pe ei de singurii proprietari legitimi ai pământului.

Acea defecțiune dela imperiu și atrocitățile comise asupra Nemților, li s'au luat mai târziu tare în nume de rău căci ei singuri dădură arme în mâna protivnicilor lor, de a-i acuză de necredință cătră împărăție, de periculoși pentru liniștea și pacinica viețuire și desvoltare a celorlalți locuitori ai țerii, și în special a *Nemților*. Curtea imperială decise atunci, de a unî mai de aproape Ungaria cu statele sale ereditare, cu legături indisolubile: prin înființarea de colonii germane, și vânzarea de moși și domenii întinse de ale statului la principii și aristocrații germani. Intre acestea eră Banatul luat în considerare în prima linie, țeara fiind aproape deșertă de oameni după alungarea Turcilor din el. Pe Românii rămași acolo, decise de

a-i ridică în masă și a-i retrage la munți, iar pe alții a-i împinge în părțile joase, mocirloase și nisipoase către Tisa și Dunăre, și în locul lor a stabili Nemți în masă compactă, ca eventual să se poată singur aperi. Deja până la eșirea „*Patentei despre colonizarea Banatului*, din 1763, fură aduși și stabiliți acolo 32,981 suflete de Nemți rom. catolici, cari neputându-se desvoltă și să progreseze, se puse la cale o prigonire a autochtonilor din cele mai uricioase, ce s'a plămădit și văzut vreodată: Ridicarea Românilor în masă, și isgonirea lor din vetrele și pământurile străbune, apărute de ei cu crunte sudori în decurs de sute și mii de ani, pentru a apăra prin ele țeara și patria de năvălirile Turcilor. Și lor în definitiv nu li se putea impută altceva, decât că ei s'au născut și pomenit ca Români, și stăpâni pe locurile acele.

„*Strămutarea deodată a 340 familii române cu aproximativ 2.000 suflete, și cu tot calabalâcul lor încărcate pe 5—600 care, apoi cu toate vitele, vaci, turme de oi și porci. după ele, etc., aceea de sigur că nu a fost o privește de toate zilele nici pentru Ungaria de sud din secolul trecut, cea atât de bogată și dedată cu atari convoaie și vieța de caravană*“ esclamă cu justă indignare autorul ungar. Oamenii fură scoși din vetrele și pământurile lor străbune pe la Sf. Gheorghe 1767, ca să-și poată face încă semănăturile de primăvară în noua localitate, și abia ajung prin August la locul destinațiunii, tare decimați de friguri și tot felul de epidemii, ce se ivise între ei și în vitele lor.

Toată lumea rămase indignată de isprăvile și brutalitățile comitelui Perlas și a consilierilor săi, comise asupra Românilor, unor oameni cu totul pacinici și nevinovați, căror nu li se putea impută cu drept cuvânt nimic.

Nobilul Iosif al II-lea ca coregent, care i-a vizitat în persoană în nouile lor locuințe, rămase scârbit de cele ce văzuse, și puse îndată capăt acelei volnicii barbare, înaintând un memoriu detaliat curții imperiale, și după ce deveni împărat rechemă îndată pe Perlas cu toți consilierii săi, iar pe Români rămași în Banat, îi lăsă nemișcați în pământurile și satele lor. În primăvara anului 1768 împă-

ratul Iosif al II-lea plecă din nou în călătorie prin Banat. La 25 Aprile a vizitat nu numai pe Nemții din Sefdinul nou, Kişfalud etc. aduși în locul Românilor ce fusese ridicați în masă de acolo, ci a luat de-a rândul și satele românești de-a lungul Mureșului, iar la 10 Mai a vizitat pe Românii sefdinieni, stabiliți în bălțile din jurul Becicercului mare la Toracul mare și Toracul mic și Klek. Impresiunile ce le-a câștigat în acea escursiune, trebuie să fi fost foarte dureroase pentru el, căci iată ce a însemnat în carnetul său: „Pe Români îi tratează foarte rău, și de multe ori îi silesc să-și lase casele și moșiile lor pe seama altora, și ei să se mute în altă parte, din care cauză cu deosebire, ei fug și emigrează.

Mai târziu la 1783 el reorganiză pe Românii bănățeni din nou militărește, înființând cu ei primul regiment român de grăniceri bănățeni, și regimentul illiric-român compus din Români și Sârbi, și cu timpul ei au devenit cei mai fideli supuși și bravi soldați ai împăratului și împărăției. Că ce element de ordine și cultură au devenit ei, au dovedit timpurile din urmă până în ziua de astăzi; o probează Comunitatea de avere cu fundațiuni economice și culturale de zeci de milioane, institutele lor de cultură și cele 80 de coruri de plugari, iar ca bravură militară sunt numeroasele lupte, la cari au luat parte Românii bănățenii cu însemnate jertfe de vieți omenești, din rândurile cărora au eșit generalii Doda, Trapșa, Seracin, Guran, frații Cena și alții. Ele probează în deajuns, că intențiunile umane ale imp. Iosif al doilea au căzut într'un pământ foarte mănos, și ocrotirea lor acordată a fost cu prisosință răsplătită către imperiu, țară și națiune.

La colonizările făcute în Banat în urmă cu Nemții din moșiile statului, destinate pentru a fi împărțite în loturi mici la locuitori, în satele mixte Nemților cari se înmulțesc cu 30—50% în suta de ani și erau și mai civilizați, li s'au dat de preferință tot loturi mari de câte 37 jugere cadastrală 18 ha. și tot în pământurile cele mai bune, iar la Români și sârbii cari se înmulțesc cu 175—200% în suta de ani, le-au dat loturi mai mici de câte 21 jugăre cadastrală iar la alții și numai câte 13 jugăre, și în pământurile

cele mai rele. Dintre cei stabiliți în bălți mulți au perit, din cauza frigurilor de baltă și a apei sălthroase-sălcie, alții au dosit și puțini au rămas locului. Și totuși după acelea dezastre venite din chiar senin asupra capetelor lor, Românii au putut să se reculegă, și ceeace au pierdut prin mortalitate în număr și avere la început, prin muncă și sirguintă să o compenseze iarăși. Azi țeranii români din Banat trec de cei mai disciplinați, mai bine situați materialicește și au cele mai multe institute de cultură și sunt mai bine organizați între toți Românii. Apoi în privința etnologică a fost se vede scris în cartea destinului, că Banatul a fost, este și să fie tot al Românilor. Azi în cele 3 comitate cari formase vechiul Banat: Caraș-Severin, Timiș și Torontal Românii posed majoritatea relativă, căci sunt 583.938 Români față de 368.359 Nemți, iar Sârbi mai puțini. Ungurii abia sporadic în cele funcțiuni și ceva pe la orașe. Griselini dă numărul Românilor din Banat pe anul 1768 la 181.630. D-l Rusu Șirianu pune numărul total al populațiunii Banatului: (com. Caraș-Severin, Timiș și Torontal) pentru anul 1900 la 1.431.329 suflete, dintre cari 578.789 Români, 362.487 Germani, 140.169 Maghiari și 251.938 Sârbi.

Tot așa de puțin reuși și planul comitelui Königsegg, guvernatorul militar al Transilvaniei din 1727 și cele de mai târziu din timpul Mariei Theresie și Leopold al II-lea de a ridică în masă pe Românii din fundul regiu dintre Sași, și a'i strămută în Oltenia pe atunci austriacă, ori în altă parte a țerii. Nu mai puțin nu reușiră de loc nici încercările săsești repețite, de a și sporî numărul lor prin noi colonii de nemți Landleri Württembergesi, aduși în secolul trecut, încercate din nou de către preotul luteran Ștefan Ludwig Roth în 1847 și de Svabi în zilele noastre în părțile Orăștiei și Sebeșului.

Din contră, Românii stau pe loc și progresează, pe când dintre Sași mulți au emigrat în America, România etc. mai cu seamă după răpunerea micii industrii săsești prin războiul vamal cu România întâmplat în 1886. Chiar și unii din Svabii din Banat după distrugerea viilor prin filoxeră, au emigrat în America mai cu seamă cei din

părțile Verșetului. În timpul din urmă au început să emigreze în America și România, atrași acolo de câștiguri mai bune.

d) **Impozite.**

Afară de instituțiunea militară și de apărare încă și sistemul de contribuțiuni și impozite la Români, eră cu totul diferit de acela al Ungurilor și Sașilor. Ungurii nobili și Secuții nu plăteau nimic, conform Bulei de aur și numai în timpuri de războiu votau câte un ajutor principelui țerii numit subsidium; Secuții de rând dădeau infierarea boilor — *ökör sütés* — la căsătoria principelui, la nașterea vre-unui prinț, iar Sașii plăteau dajdea *lucrum camerae*. Românii aveau de plătit numai *Quinquagesima* și *dijma*. Dijma ce o dădeau Românii nu eră însă dijma ecclesiastică, căci biserica ortodoxă orientală, n'a introdus nici odată dijma ca mijloc de retribuțiune și întreținere a preoților și episcopilor săi; și la început ei nu o dădeau nici la episcopi și preoții străini (catolici), ci eră cu totul alta; ea se plătiă către stat ori proprietate unde luase pământuri străine în dijmă; și apoi dijma se luă numai din animalele mărunte: miei, porcei, stupi etc. dar nu și din produsele solului. Apoi nici pe aceste nu le dădeau toți Românii; scutiți de ele erau preoții, knezii, vornicii satelor și primarii.

La strângerea ei trebuia să fie de față un delegat al guvernului și un membru al administrațiunii locale. Chinezii și primarii aveau de dat numai unele daruri mai mici, un *caș* o *pereche de desagi* etc.

Și modul lor de percepere eră iarăși particular. Astfel cu privire la *Quinquagesimă*, găsim dispozițiuni detaliate stabilite în dieta dela Turda 1548 (1). Din 25 oi se dedeă

(1) Art. XII. Modus Exactionis Quinquagesime. Ex quo Reverendissimus Dominus Thesaurarius, misertus inopiae Colonorum, pecuniam mensalen redemptionumque lanarum, porcorum, apum et Cedularum condonavit; is modum in exactione ipsius Quinquagesimae observari debet: ex viginti quinque ovibus una ovis cum agnello danda erit, ex quinquaginta una ovis cum agnello et miora; ex septuaginta quinque duae oves cum agnellis et miora, ex centum similiter oves duae cum agnello et miora. Ubi vero vigesimus numerus ovium non erit, singulae oves duobus denariis erunt redimendae. Si

o oae fătată cu mielul ei, din 50 oi se dădea o oaie cu miel și o mioară de un an, din 75 oi se dădea două oi cu mieii lor și o mioară, iar din o sută de oi iarăși două oi cu mieii, lor și o mioară. Unde nu se găsea numărul prescris de oi, ci mai puține ori mai multe, de fiecare cap de oaie se percepea câte doi denari.

Dijma din rimători, se luă unul din 10, însă pe alese, și ori câți de mult ar fi avut românul, se luă numai unul singuri iar dacă românul nu avea nici 10, pentru 2—3 el nu plătiă nimic, iar dacă avea 4—9, atunci plătiă câte 2 denari de fiecare capăt; cel care însă a tănuit numărul porcilor săi, sau pe cel mai grași i-a ascuns, aceluia i se confiscău toți porcii fără îndurare (1). Afară de aceasta, ținuturile — districțele Românești aveau să dea și un număr oarecare de lucrători cu brațele la reparatul castelelor, la lucrarea minelor, ori în curtea principelui.

În afacerile interne, organizațiunea și administrațiunea interioară, districțele și scaunele românești sunt cu totul autonome și independente de restul țerii, și puțin au de comun cu el. În cele politice și administrative, ducatul Făgărașului și Amlășului este sute de ani împreună cu România; Bănatul Severinului cu Oltenia, scaunele filiale Talmaciu și Seliște și domeniul Branului aci se țineau de comitatul Albei de jos, adică de comitatele feudale, aci de Fundul regiu; iar altele se țin când de Ungaria când de Transilvania. După timpuri și împrejurări, vedem unele din ele emancipându-se cu totul, și devenind independente

vero supra vigesimum quintum, quinquagesimum, septuagesimum quintum et centenarium numerum oves repertae fuerint, ex que numero ovis recipere non possit, ejus modi oves quoque singulae duobus denariis erunt redimendae.

Item in singulis possessionibus unus tamen Kenesius relinquatur qui a solutione quinquagesimae erit liber, connumeratori tamen juxta morem observatum unum caseum et unam manticam vulgo Izsak dare debebit; Valachorum quoque Presbyteri a solutione Quinquagesimae liberi sint ita tamen, ut connumeratori unam palmam coreorum, unam manticam videlicet Izsak et unum heveder dare debeant. Libertini qui more bellico eorum Dominis inserviunt, a solutione Quinquagesimae exempti habeantur.

Vezi G. Maior. *Monumentu Comititalia Regni Transilvanie* în Revista pentru Istorie archeologie filologie 1882 p. 432.

(1) Bunyitai a *váradi püspökök* II, pag. 302.

du la exemplu micilor republice de astăzi Andora și Monaco și cum era Vrancea republică. Astfel este cazul cu cele 3 districte românești a *Monastorului, al Sughii și Marginenilor (morsinai)*, situate între Transilvania și Banat, despre cari art. 32 de lege al dietei transilvane din 1518 zice că „in praesens nec Transilvaniae, nec Hungariae deserviunt“ și fiindcă locuitorii lor nu numai că nu mai plătesc dare și nu se supun legilor, dar comit și tâlhării, și sunt de cea mai mare daună și pericol pentru ceilalți locuitori ai țerii; de aceea dieta decide de a-i supune și pe aceștia cu armele, și a-i reîncorpora din nou la comitatul Timișului, de care s'au ținut și mai înainte.

Dacă în Moldova, precum ne spune Cantemir în descrierea Moldovei, micile republice a Câmpulungului din Bucovina cu 15 sate, a Vrancei cu 12 sate și a Tigheciului care în timpuri bune aveă 8.000 ostași, primeau *numai de bună voie* și se supuneau celor 2 vornici trimiși de domn, iar pe cei neagreați de ei, îi alungau și dădeau dare fixată după învoeala anume făcută între ei și domn, apoi nu mai puțin era același lucru și în Transilvania și Ungaria, la Românii de acolo. Căci ce alta erau generalii și strategii cei mai vestiți ai regatului Ungariei, trimiși comandanți de fruntarii, și conducătorii Românilor erau aleși totdeauna dintre oamenii cei mai cu vază, și oamenii de încredere ai regelui și ai țerii ca Losontzi, Csaki, Ion Corvin, de Uniade, Ștefan Mailat, Beches, Petrovici, Thomori la Făgăraș, Petrovici și Paul Kinez în Banat, apoi Bogdani, Dragoși și Dragfi comiți și voivozi ai Românilor în părțile Maramureșului și Ugocei?!

Singura deosebire era între ei era, că pe când locuitorii acelor 3 mici republici din Moldova, reprezentau o minoritate neînsemnată a populațiunii, față de restul țerii Moldovei, în Transilvania districtele și chineziatele române reprezentau o bună jumătate, dacă nu mai mult din suprafața teritorului și a numărului locuitorilor țerii.

Apoi precum aceia nu suferiau a se așeză oameni străini între ei, tot așa și aicea. Boierii dela Făgăraș au obținut mulți diplome, ranguri și donațiuni ungurești, atât în localitate cât și în alte părți ale țerii, dar nici un singur

Ungur sau Sas, nu a căpătat boierie românească, până la Teleki sub Apafy la Făgăraș, și între Români numai demnitatea de castelan — a fost oferită de domnitor, când unuia, când altuia dintre marii demnitari ai țerii, și unora dintre aceștia — sau la municipiile săsești au fost date cu arendă ori ipotecate timporar domeniul întreg sau unele sate singuratice. Inșă nici un singur străin Ungur ori Sas, nu a căpătat donațiune și pământuri nobilitare ereditare, ca să se stabilească pe viață acolo; cei străini au fost împroprietăriți pe teritoriul orașului Făgăraș. Din contra, au venit și s'au stabilit în toate timpurile multe familii de răzeși din Moldova și moșneni din Muntenia, cărora li s'au recunoscut libertatea individuală și a proprietății lor și au fost primiți în rândul și starea boierilor locali. Boerii de Berivoii mari, înrudiți cu Dudeștii, Halmagyi sin Boier, de origine *Transalpinus* în Comana de jos.

Și mai bine se învederează aceasta din actele publicate, referitoare la Români din Banat și dela Beiuș. De o importanță foarte mare sunt pentru noi, libertățile care le restituie la 1457 regele Vladislau celor 8 districte românești din Banat, și în urmă întărite din nou la 1609 printr'un rescript nou al principelui Gavrilă Bethlen, adresată nobililor și cnezilor din cele 8 districte românești: al Lugoșului, Mihadiei, Halmos, Karasfö sebes, borzafö, Komjathi și ilyed în care se transcrie și întăresc din nou libertățile și așezămintele lor cele vechi. Conform acestora *nime nici regele însuși*, nu poate donă proprietăți și moșii în districtele lor, la vre-un străin de localitate (extraneo), afară numai la acei bărbați meritoși, pe cari însuși Români, nobilii și cnezii din localitate, i-ar găsi demni și bine meritați pentru aceasta, prin serviciile lor credincioase și mari, și ei însuși i-ar propune regelui pentru aceasta.

Li se restituie districtul Komyathi, ce din timpuri fusese zălogit lui Ioan Corvin, și pe viitor nimeni, nici regele singur nu va mai putea desface și înstrăina vreunul din cele 8 districte sau vreunul din satele lor dela olaltă. Cele 8 districte vor avea un comite suprem, care în războiu va fi comandantul lor, iar în timp de pace

judecătorul lor în toate procesele și daraverile lor. Dacă în caz când vreunul dintre ei nu ar fi mulțumit cu judecata făcută, poate face apel la judele curții regale sau la persoana regelui însuși. La executarea amenzilor și sentințelor la cari au fost osândiți, celui condamnat de comiți sau vice-comiți să nu'i poată lua calul de vânătoare (Equum leporarium) armele și oile sale, și la executarea sentinței să nu meargă procurorul decât numai însoțit fiind de judele acestor români. Și, în fine, nobilii români sunt de a se considera și numără de adevărați nobili ai regatului, și-i scutește pe ei și lucrurile lor de ori ce dare și sechestrare, și 'i mai scutește și de jurisdicțiunea stărilor (a Iudicio aliorum) (1).

e) Autonomia.

În afacerilor lor interne, districtele și cneziatele românești aveau administrațiunea și iurisdicțiunea lor proprie. În fruntea districtelor erau voivozii banii, ducii și comiții ținuturilor, apoi vineau castelanii cetăților și cnezii și primarii comunelor. În iusticie, ei 'și au scaunul lor propriu de judecată, compus din câte 12 boeri, sau cnezii jurați, aleși în adunarea generală a nobililor și cnezilor ținutului, pe câte o jumătate de an. Ei se aleg la Sf. Ilie prooroc, și la Bobotează intrau în oficiu dela Sf. George până toamna, și dela Bobotează până la Sf. George și sub președința voivodului, vice-voivodului comitilor, ducilor și castellanilor ținuturilor se întruneau de mai multe ori în scaun de judecată și judecau toate procesele ivite. În decursul exercițiului funcțiunii lor, boerii și cnezii jurați, erau liberi de ori ce daturi, și sarcini publice.

Au dreptul activ și pasiv de alegere, toții nobilii, cnezii, boerii și libertinii ținutului, afară de cei prea bătrâni de tot, ori prea tineri, cari nu au încă etatea cerută de 25

(1) D-I Mihalyi în documentele maramureșene pag. 7, dă o definiție a Cenezilor după un Scholion manuscris din sec. al XVIII-lea §. 21. Keneziatu erat ius dominium exercendi in suis bonis, independens a publico magistratu. Itaque quibus possessiones cu jure Keneziatu conferebantur in iis foro dominali magistratu comitatus competente utebantur, hoc est pari jurisdictione, Subditi eorum praestabant Regnantibus tributa sed Jurisdictionis tantum Keneziorum suberant.

ani, infirmii și nevolnicii. Jurații aleși, întruniți în scaun de judecată aveau să instruească, să cerceteze asupra faptului și să aducă sentința după legile românești. Cei dela Beiuș, Banat, Hațeg și din Valachia Moraviei și din Galiția etc. se judecau după legile românești — *Iure volachie și iuxta ritum valachiae*, iar cei dela Făgăraș după legile vechi ale ținutului *ob ritum et veterem huius terrae Fogarasiensis consuetudinem*, și a *vidéknek régi törvényei szerint bírálhatyák ök is az ő ös boerságot* se zice în documentele ținuturilor. Cel nemulțumit cu sentința făcută în localitate, putea face apel în ultima instanță : cei din Banat la judele curții regale și apoi la regele însuși; cei dela Beiuș la episcopul de Orade, cei dela Seliște la magistratul Sibiului, cei dela Făgăraș la voivodul țării în ultima instanță etc. Sentința odată publicată, în timp de 15 zile ea trebuia să fie executată. Cel care avea ceva avere mișcătoare sau nemișcătoare, nu putea fi condamnat la închisoare, ci numai la amendă în bani, ori la confiscarea averii mișcătoare, afară numai în cazuri de a fi comis crime de tot mari : tâlhărie, omor, falsificațiuni de monede, adulteriu etc. Sentința se executa de către oficialii ținutului, numiți de obicei *Crainici*, cari erau direct supuși voivodului ținutului. Amendele se ridicau în folosul și profitul castelanilor ținutului. Dacă voivodul și crainicii săi, nu executau o sentință în termenul prescris de 15 zile, atunci intervenia castelanul pentru suma destinată lui și zălogea nu pe cel condamnat, sau pe cei condamnați de către chinezii jurați, ci pe însuși voevodul și crainicii neglijenți. (1)

Ultimile rămășițe de autonomie și instituțiuni de stat românești s'au păstrat la Românii din Transilvania, Ungaria și Bănat, deși foarte trunchiate și reduse până către finea secolului al 18-lea, când apoi pe la anul 1764—70 li s'a dat ultima lovitură de grație. Atunci prin Patenta de colonizarea Banatului cu nemți dela 1763 au fost ridicați Românii de acolo în masă, sate întregi de populate, locuitorii lor alungați, împrăștiați și strămutați din satele lor în alte

(1) Vezi *Bunyitai Vincze A váradi püspökök II*, pag. 300.

localități mai rele, și toate instituțiunile lor desființate. În Transilvania a fost conscrierea militară și înființarea regimentelor de graniță, cu deosebire în districtele și centrele mari românești dela 1762 — 65 la Rodna, Făgăraș, Orlat, Hațeg, Bănat care desființă organizațiunile și administrațiunea locală, scaunele de judecată ale boerilor etc. și fură înlocuite prin noua organizațiune militară, și pe urmă de tot la 1774 fu casată și abrogată și autonomia scaunului filial Șeliște — cu ocaziunea măcelului de acolo — de care vom vorbi mai la vale. O ultimă reminiscență a lor, a rămas și s'a păstrat nealterată până în zilele noastre, în proprietatea și dreptul de proprietate a comunelor Românești clăcașe la pășunile și pădurile comunale, cu totul contrare instituțiunilor și legilor feudale ale țerii.

Însă pentru a le putea cunoaște și studiă în detaliu pe toate, ar trebui să ne avântăm mai sus în istoria țerii pe la începutul secolului al XVII-lea, până când principii numiți naționali ai Ardealului, Betleni Racoșeștii, Apafestii nu dădură încă diplomele de boerie ungurească cu zecile de mii la Români, și propaganda calvină încă nu făcuse așa mari ravagii și progrese, tocmai între Români liberi și în districtele românești curate, cari deslipiră multe mii de familii fruntașe române de sânul națiunii și le conduse în tabăra străină.

Pe vremea și în oștirea marelui Domn Român a lui Mihai Viteazul, care cel d'întăiu arborase steagul unirii și al naționalității române, districtele românești erau toate libere și cu autonomia lor neștirbită: Români, dela păsul Oituzului (Brețcu) și dela al Branului erau încă oameni liberi sub-cnezii lor; Români din țara Făgărașului, se ridicară cu toții ca un singur om și merseră întru întimpinarea marelui voivod; tot așa Români din scaunele filiale Tâlmăciu și Șeliște, cei dela Hațeg, Hunedoara din Bănat, Beiuș, Cetatea de peatră, Ciceu, etc., căroră invasiunea și victoria dela Șelimber a lui Mihai le dete din nou viață și impulsione. În Banat, 10 ani după bătălia dela Șelimber, la 1609, principele Gabriel Batori întărește din nou, privilegiile și drepturile celor 8 districte vala-

chale, dela Lugoș, etc., iar la recensământul nobilimei din comitatul Bihorului din 1593, s'au găsit încă următorii proprietari Români Ion voivod la Beiuș, proprietar al Petrașului, voivodul Vasile posedă satul Săn Benedict întreg și apoi alte 3 sate în parte, voivodul Ioan posedă Drăgăneștii și Dâmbrovița întreagă, Kabafalva și Vișina mare în parte; voivodul Stefan de Remete și Nicolae posedau împreună Remetea; voivodul Matei posedă Bucureștii întreg; voivodul Vasile de Mezged posedă Mezgeden, Corbu, Sohodolu mic și Voivodenii întregi; voivodul Nicolae posedă Vișina mare în parte; voivodul Petru de Arcuș posedă Arcușul întreg; și voivodul Ioan Pop posedă Halmașul mic întreg.

Toți acești voivozi români erau în ființă, și existau încă, cu câțiva ani înainte de bătălia dela Șelimber.

Încă și sub dominațiunea turcească se mențin voivozii Români în teritoriile ocupate de Turci. Astfel Gaal Ienő în descrierea comitatului și orașului Arad, II, pag. 11, zice că la ancheta din 1577 cerută de Christofor Bathori al Ardealului contra încălcărilor Turcilor — s'a dovedit din deftereaua lui Halil beg, complectată de Muharem Celebi că în ținutul Castelilor Deznia și Běl ocupate de Turci, se aflau 2 begi turci, 1 pașă, 1 sub-bey, 4 bulibași, 4 voivozi și 17 spahii ca stăpâni de pământ, dar deftereaua însăși observă, că sunt și proprietari: în Deznia ved. lui Bebek — în Cuciu Degli Iános, în Belse se aflau voivozii Francisc și Alexandru Botha, apoi Nagy Sigismund și fii lui Turó Igna și voivodul făreaș, ce locuia în Hălmagiu — și în Erdöhegy iarăși se află voivod; toți aceștia încă scurt timp înainte de Mihaiu Viteazul.

Toate aceste districte și instituțiuni românești, erau încă în ființă, și nu așteptau decât o reorganizare și concentrare din partea domnului Român, și feudalismul și domnia Ungurească Săsească eră să fie frântă și sfărâmată și desființată pentru totdeauna în Transilvania și părțile anexe ale Ungariei.

Dacă după victoria dela Șelimber, numai 2 ani de pace și liniște ar fi putut avea Mihai-Vodă, ca să-i reorganizeze și concentreze pe toți aceștia în jurul său, sau fără de crima

mișlească a lui Basta, și lucrurile ar fi luat cu totul o altă față, decât ceea ce au avut-o ele mai târziu.

În bătălia dela Mirislău și Decea, pe Mihai-Vodă l-au ajutat Românii dela Ineu, Lipova Lugoș și Caransebeș, și agentul cel mai fidel al lui a fost — Selistsyei Ianoș (Selișteanu). Toți Românii nu stătură nici un moment la îndoială de a face cauză comună cu el; contra lui se resculaseră ardelenii: (Ungurii și Sașii). Marczalli).

Aceasta ne explică ura, groaza și goana neîmblânzită a celor 3 națiuni recepte de mai târziu asupra Românilor, cari își văzură de odată existența privilegiilor și imunităților lor amenințate și periclitate din partea Românilor, și numărul cel mare de Români. De aceea în dieta dela Turda ei anulează toate donațiunile și legile făcute de Mihai-Vodă, ca principe al Transilvaniei, și le declară nule și neavenite, iar cea din 1643 decide că țărani fugiți dela stăpânii lor, încă de pe timpurile lui Mihai-Vodă, adică după 43 ani trecuți, ei și copiii lor să fie căutați ori și unde s'ar găsi, și aduși cu forța înapoi și dați fostului lor stăpân în primire. Toate actele publice ulterioare, cari se referă la Români, dovedesc frica și groaza, de a se repetă așași acel eveniment, și pentru împedicarea lui, se luară măsurile cele mai severe, cari le vedem scrise în cărțile de legi numite Approbate și Compilate.

La studierea și cunoașterea acelor instituțiuni vechi românești, trebuie să mai avem în vedere și faptul, că natura pământului allodial și urbarial, și a moștenirii secuești — sicularia hereditas, etc., au fost studiate și definite numai în zilele noastre după anul 1848, adică atunci când ele își perduse deja influența și efectul lor. Dacă Sașii au avut dreptul de ereditate particular Erbrechtul lor, Secuii constituțiunea și legile lor, cauza a fost că ele au fost studiate mai de mult, pe când vechile așezăminte și instituțiunii românești, încă nici astăzi nu sunt cunoscute și studiate în întregimea lor, deși studierea lor și astăzi nu ar fi prea târziu și de prisos ei, din contră, de un oare — care interes practic.

Din cele spuse până aci însă, s'a putut vedeà, că feudalitatea apuseană ungurească nu s'a introdus deodată

cu venirea Ungurilor peste tot în Transilvania și Ungaria, și deopotrivă, sau cel puțin nu, în modul cum o cunoaștem noi de mai târziu. Diferite regiuni și centre Românești compacte și-au păstrat sute de ani încă autonomia, vechile așezăminte și instituțiuni deosebite ale lor, și cu totul diferite de cele ungurești și săsești. Feudalitatea și instituțiunile ei au început a se întinde și absorbî vechile instituțiuni românești din Transilvania și Ungaria, mult mai târziu prin secolul al XV-lea și XVI-lea ca să-și ajungă apogeul ei sub principii ziși naționali ai Transilvaniei, din secolul al XVII-lea ducând țara întregă la ruina completă. Ea și găsit expresiunea în codurile și colecțiunile de legi numite *Approbate* și *Compile*. D'atunci înainte sub principii din casa de Habsburg și Habsburg Lothringia ea dă ceva înapoi, abuzurile feudalilor fiind înfrânate și ținute din ce în ce mai mult prin puterea monarhică absolută până la anul 1848, când ea a fost desființată și înmormântată pentru totdeauna, prin emanciparea generală a țeranilor iobăgiți, cu desființarea și ștergerea tuturor sarcinilor urbariale, monopolurilor și prerogativelor aristocrației.

Rescumpărarea clăcașilor s'a făcut de către stat și împroprietărirea lor pe pământul deplin posedat de ei.

În resumat poporul Român din Transilvania și Ungaria smuls și desbinat de către restul națiunii, sfâșiat și separat între sine după situație în mulțime mare de enclave mai mici și mai mari numite *provincii*, *țeri* și *districte*, țara Oltului, țara Almașului, țara Hațegului, țara Oașului, cneziate, scaune și varmeghii sau comitate, dintre care fiecare și avea autonomia sa proprie organizarea și instituțiunile sale deosebite, și fără de nici o legătură și cohesiunea firească între ele, el nu s'a putut avânta nici o dată către o unire și încheiere între sine ca Sașii, ci Români erau cu toți supuși mai mult sau mai puțin străinului, și în serviciile lui se vedeau și regăseau cu toți.

Odată desbinați între ei, neputându-se avânta nici când la unitate și identitate de interese naționale și aspirațiuni comune, eră firească lucrul ca ei pentru durată să nu

cu venirea Ungurilor peste tot în Transilvania și Ungaria, și deopotrivă, sau cel puțin nu, în modul cum o cunoaștem noi de mai târziu. Diferite regiuni și centre Românești compacte și-au păstrat sute de ani încă autonomia, vechile așezăminte și instituțiuni deosebite ale lor, și cu totul diferite de cele ungurești și săsești. Feudalitatea și instituțiunile ei au început a se întinde și absorbî vechile instituțiuni românești din Transilvania și Ungaria, mult mai târziu prin secolul al XV-lea și XVI-lea ca să-și ajungă apogeul ei sub principii ziși naționali ai Transilvaniei, din secolul al XVII-lea ducând țara întregă la ruina complectă. Ea și găsit expresiunea în codurile și colecțiunile de legi numite *Approbate* și *Compilate*. D'atunci înainte sub principii din casa de Habsburg și Habsburg Lothringia ea dă ceva înapoi, abuzurile feudalilor fiind înfrânate și ținute din ce în ce mai mult prin puterea monarhică absolută până la anul 1848, când ea a fost desființată și înmormântată pentru totdeauna, prin emanciparea generală a țăranilor iobăgiți, cu desființarea și ștergerea tuturor sarcinilor urbariale, monopolurilor și prerogativelor aristocrației.

Rescumpărarea clăcașilor s'a făcut de către stat și în proprietărea lor pe pământul deplin posedat de ei.

În resumat poporul Român din Transilvania și Ungaria smuls și desbinat de către restul națiunii, sfâșiat și separat între sine după situație în mulțime mare de enclave mai mici și mai mari numite *provincii*, *țeri* și *districte*, țara Oltului, țara Almașului, țara Hațegului, țara Oașului, cneziate, scaune și varmeghii sau comitate, dintre care fiecare și aveă autonomia sa proprie organizarea și instituțiunile sale deosebite, și fără de nici o legătură și cohesiunea firească între ele, el nu s'a putut avânta nici o dată către o unire și închegare între sine ca Sașii, ci Români erau cu toți supuși mai mult sau mai puțin străinului, și în serviciile lui se vedeau și regăseau cu toți.

Odată desbinați între ei, neputându-se avânta nici când la unitate și identitate de interese naționale și aspirațiuni comune, eră firesc lucru ca ei pentru durată să nu

poată rezistă atacurilor celor 3 națiuni unite și 4 religii recepte, și treptat treptat să fie călcați în picioare, azi unul mâine altul. Nu era de mirat să piardă din ce în ce mai mult din drepturile politice și instituțiunile lor naționale, până ce în fine să devină cu toții victima și la discrețiunile mănunchiului de venetici și oaspeți străini, cari deși erau mai puțini la număr decât ei, dar fiind uniți, erau și mai bine disciplinați și organizați.

Pe când mănunchiul de oaspeți sași și flandri — hospites flandrenses — aduși în diferite timpuri și stabiliți în vreo 5 enclave deosebite, prin înțelegere între sine și stăruința lor de fier, au putut ajunge acolo, de a fi considerați de popor unic și de factor politic al țerii, și în apărarea intereselor sale și eluptarea de prerogative și drepturi politice se uniră cu nobilii și Secuui, deși aceia erau cu totul diferiți de ei, și străini, atât după origine cât și după limbă, datine și instituțiuni, moravuri etc. Din contră, pentru Românul liber, pentru boerul dela Făgăraș, și chinezul dela Hațeg, Bănat, etc. era cu totul indiferentă soarta românului aservit din varmeghie, și încălecat de străini cu totul, și necunoscute și indiferente pentru el instituțiunile naționale și soarta românului liber dela Rodna, Maramureș etc. ca să nu mai vorbim de Moldova și Muntenia. Ei nu se interesau și uneau între sine, pentru apărarea drepturilor comune și instituțiilor lor naționale, ci mai bucuros se uneau cu străinii, și făceau cauză comună cu aceia, contra propriului lor popor și conaționali, umblând fiecare pe căi diferite de a-și căută și asigura interesele sale particulare.

Tocmai frunțașii săi, cei cari se ridicau pe spetele poporului, erau cei d'întăiu cari pentru câte un oscior de ros, ori pentru câte o distincție ungurească goală, nu esitau de a deveni servili și plecați servitori ai Ungurilor, și primind diplome de boierie ungurească se făceau instrumentele oarbe ale politicei ungurești pentru desnaționalizarea și aservirea celoralți. Un Ioan Corvin primește dela regele Sigismund a i se da lui în zălog districtul Comyath din Bănat; un Pavel Chinez care nu știe scrisoare și vorba ungurească, un Petrovici, mari bărbați de stat

în ranguri, iar de altă parte să-i încarce cu tot felul de insulte și ocări în legile publice ale țerii, făcute pe timpul lor Approbatele și Compilatele. Cei mai mari belliduci și imperatori ai Romei : un Iuliu Cezare, Sulla și alții, când se întorceau acasă în triumf după lungi și grele războaie victorioase, nu erau așa de darnici, atât de generoși în acordarea de recompense naționale și înaintări în ranguri și grade, ca principii efemeri și mai mult numai cu numele domnitori independenți ai Ardealului ca Racoșescii, Apafy și alții.

Și înaintea acestor domni se închinau Români cu miile și 'și considerau de fericire și o onoare pentru ei de a primi titlu de nobleță ungurească dela dânsi. Despre aceasta este destul să insistăm asupra faptului, că după cum poate vedeà și calculà oricine, din cartea d-lui Pușcariu : intitulată „Date istorice privitoare la familiile nobile române, culese de Ion cavalier de Pușcariu, Sibiu 1896“ nu mai puțin de $\frac{2}{3}$ dintre familiile nobile române din Transilvania și Ungaria din toate părțile și unghiurile țerii, posed și 'și trag diplomele nobilitare dela acești principii efemeri, și în nici una din ele, nu se spune anume faptele răsboinice ori alte acte mari, ce ar fi săvârșit vreunul, ci numai în termeni generali li se re cunoaște libertățile vechi, cari le-au avut și mai 'nainte, după cum și mai 'nainte fusese oameni liberi, etc.

Prin întărirea feudalismului unguresc, și prin legiile făcute de : Unguri, Secui și Sași, deși poporul român întreg fu esclus cu totul dela exercițiul drepturilor civile și politice, dela dreptul de cetățean și factor politic al țerii, încât chiar și oamenii liberi și boerii Români privilegiați, egali cu unguri nobili erau declarați numai de tolerați în țeară, în tocmai ca și țeranii iobagi, și întregul popor român fu proscris și suferit numai după placul și spre folosul principelui și al staturilor și ordinilor țerii; cu toate aceste poporul român *n'a fost* fără de înrăurire asupra mersului afacerilor publice ale țerii.

Însă influența lui, din secolul XVII și XVIII și prima jumătate a celui al XIX-lea, nu s'a manifestat asupra afacerilor politice și de stat, ci mai mult asupra celor

interne sociale și economice. Rămase și mai departe în vigoare organizațiunea militară a lui, *boierii călăreți, plăieși și dorobanții și miliția sa națională*, de oarece ei cu armarea și întreținerea lor, nu costau aproape nimic pe stat și principe. Principele și staturile țerii nu se puteau lipsi cu totul de brațele multe și viguroase ale Românilor, la apărarea țerei și la suportarea sarcinilor publice, căci privilegiații Unguri și Secui nu dădeau nimenui nimic decât unele impozite neînsemnate, și totdeauna puneau înainte imunitățile și prerogativele lor de clasă și castă. Dar birurile trebuia să le supoarte cineva, căci fără de ele țara și independența ei nu putea exista; deci le purtau mai numai Românii și Sașii. Privilegiații votau biruri grele și mii de oameni la oștire pe fiecare an și peșcheș la Turci, dar aceste totdeauna se scoteau mai numai de pe spinarea poporului țeran, mare parte Român.

În privința economică legile feudale ungurești atât de dure și vițioase față de Români, cum nu s'au mai văzut și pomenit în altă țară, ca să insulte și ponegrească un întreg popor prin legile țerii chiar, cu toată strășnicia și ocările lor, ele nu au fost în stare de a frustra cu totul pe țeranul Român de pământul său moștenit din moși și strămoși, și nici că au putut stinge în el vreodată noțiunea de drept și de proprietate. În toate părțile țerii o mulțime de comune clăcașe și-au conservat totdeauna dreptul și continuat de a avea și folosi munți de pășuni și păduri proprii, în mânia feudalilor, și în opozițiune cu toate legile și instituțiunile feudale. Aceste drepturi de proprietate ale țeranilor și comunelor clăcașe la pășuni și păduri, atacate de atâtea ori, dar neșterse vreodată de cineva, au trebuit să fie în fine recunoscute *de legale*, de către factorii competenți, și ele au fost înregistrate de către adunarea legislativă a țerii; dietele feudale din 1791—2 și din 1846—7, și urbaniul din 1819 și patentă împărătească le-a verificat și au ținut cont de ele, la resolvarea definitivă a chestiunii agrare.

Și mai bune deslușiri vom obține, dacă pe lângă contradicțiunile și omisiunile codurilor de legi scrise, cari deși foarte severe, și în unele privințe detaliate, însă alte

multe chestiuni le lăseau cu totul nedefinite și neresolvate, cari se regulau după legile și mai vechi, *nescrise*, după *obiceiurile pământului*, și *datinile vechi ale locului*, după *tradițiune*, *starea de fapt*, după *mărturiile și depunerile oamenilor bătrâni*, etc. Cercetarea acestora în multe privințe ne vor da mai bune explicații decât răsfoirea a sute de volume de coduri de legi și istorii indigene și străine, căci în multe cazuri vom găsi, că legea și codul de legi zicea una, și starea de fapt, raporturile existente erau cu totul altele, și starea de fapt — eră de multe ori mai tare și mai presus decât legile scrise.

Acestea și-au și ele importanța și valoarea lor reală, nu numai la aprecierea raporturilor vechi, dintre privilegiați și clăcași, ci și la aprecierea justă a raporturilor economice și sociale mai nouă. Țerile, cari la împroprietărirea țăranilor au ținut cont, nu numai de legile scrise ci și de stările de fapt, acelea mai mult sau mai puțin au reușit binisor de a rezolvi chestiunea agrară complexă, spre mulțumirea tuturor, și pentru multă vreme i-au luat ascuțișul chestiunii agrare, cum d. ex. a făcut guvernul în Transilvania, Prusia, Austria, etc., iar altele, cari au luat drept basă numai legea scrisă sau au făcut noi așezăminte, au vroit să croiască statul pe baze noi, desconsiderând și pe unele și pe altele, și legea scrisă ca și stările de fapt, acelea mai rău au încurcat-o decât să o rezolve, și în acele țeri chestiunea agrară este și astăzi încurcată, încă tot neresolvată, d. ex. în Italia, România, Anglia, unele state și provincii ale Germaniei, etc. Nouă ni se pare, că modul cum a procedat guvernul absolutistic austriac la regularea și rezolvarea chestiunii agrare cu clăcașii din Transilvania, Bucovina, etc., unde a ținut cont, nu atât de mult de legea scrisă, cât și de legea nescrisă și de raporturile de fapt, a fost foarte nimerită, căci ea a dat bune rezultate din toate punctele de vedere, în cât merită să le cunoască și alții.

Deși, se zice, Ștefan I numit cel sfânt, primul rege al Ungariei după creștinarea sa puse baza statului feudal în Ungaria, formând cele 3 caste sau clase privilegiate ale populațiunii, constând din înaltul cler, înalta nobi-

lime și nobilimea de starea II-a, înzestrând pe fiecare din aceste 3 clase, mai vârtos cu pământuri și domenii întinse, și reducând pe majoritatea locuitorilor țerii, la rolul de servi ai acelora; aceștia aveau a le face clacă și să dea dijmă din toate roadele pământului. Totuși după cercetări mai noi feudalitatea aspră și oneroasă, cum o cunoaștem de mai târziu s'a introdus mult mai în urmă, sub regii Ungariei slabi de duh și fără energie ca Andrei al II-a, Vladislav și alții. Mai cu seamă sub debilul rege Andrei al II-lea, aristocrația înaltă, stoarse de la el *bula de aur*, prin care i se acordă ei libertățile cele mai estinse, și îndreptăți pe nobilime să-și apere libertățile și prerogativele sale chiar și cu arma în mână, când aceste ar fi călcate de rege, fără însă de a se face culpabilă de înaltă trădare de *laesa maiestate*, etc.

Pe de o parte, slăbiciunea regilor, pe de alta reacțiunea urmată după dese și sângeroase răscoale neisbucite, ale țăranilor supuși și maltratați, întăriră și mai mult puterea și influența nobilimei, și îngreunară și mai mult soarta populațiunii rurale aservite. Răscoala țăranilor din Transilvania din 1437 sub conducerea lui Antonie Magnu, provocată de stoarcerile și împilările episcopului catolic al Transilvaniei George Lepeș, care vroia să ridice dijma neștrinsă de mai mulți ani, de odată, și în monedă nouă grea, nu avu alt rezultat decât unirea celor 3 națiuni a nobililor secuilor și sașilor, contra țăranilor aserviți, mare parte Români, care mai târziu fu atât de funestă, pentru desvoltarea ulterioară a țerii, și se termină cu aservirea totală a națiunii Române.

Răscoala țăranilor din Crișana și Bihor în părțile Ungarene limitrofe cu Transilvania din 1514, sub conducerea Secuiului George Doja, pe lângă perderile și sacrificările enorme de oameni și avere, avu de rezultat introducerea cărții de legi numite *Tripartitum* lui Verbeoczi, care legă pe țeran de glie pentru vecie, și-l frustrează legal cu totul de proprietate și de ori ce avere mișcătoare și nemșcătoare. Abia revoluția lui Horia din 1784 produse oarecare ușurare — grație puterii monarchice absolute.

CAP. II.

LEGILE AGRARE FEUDALE ALE TRANSILVANIEI.

Transilvania ca voivodat autonom stătea în o legătură mai mult slăbănoagă decât strânsă cu Ungaria până la bătălia dela Mohaciu în 1526, când se rupse cu totul de ea și se proclamă de stat autonom și independent numit Regnum Transilvaniae, la care după timpuri și împrejurări se mai adaogă părțile limitrofe cu ea din Ungaria locuite în mare parte de poporul român și ruten sub numirea de Partes adnexae Hungariae. Ca voivodat ea se compunea din mai multe enclave mari și mici, cari mai târziu se reduseră la 3 mari teritorii deosebite, sub numirea de pământul nobililor sau al Ungurilor, pământul secuilor și al sașilor sau fundul regiu. După populațiunea etnologică — pământul nobililor sau varmeghiile, eră locuit în majoritate absolută de Români; pământul Secuilor locuit în majoritate covârșitoare de Secui și foarte puțini Români — iar Fundul regiu cu o majoritate relativă de Români — și cu o mare minoritate de Sași și foarte puțini Unguri și ciangăi.

După starea juridică și politică Ardealul era împărțit în cele 3 națiuni politice și 4 religii recepte în stat, cari formau staturile — *Status et ordines Regni*; — și se întruneau în dieta țerii, fiecare din ele cu vot deliberativ. Afară de aceasta fie care din ele și avea organizațiunea ei deosebită interioară: în pământul nobililor aristocratic — feudală, în al secuilor aristocratic — militară, iar în fundul regiu democratic republicană.

Românii ca națiune și factor politic al țerii perdură deja de mult influența lor politică de odinioară, ce-o auveră pe la anul 1291 sub regele Andrei III-a; ținuturile, districtele și cneziatele lor își perdură autonomia lor și fură incorporate unele la pământul nobililor, la varmeghii, altele la Fundul regiu, iar altele de exemplu cneziatele dela Olafalău și Brescu la pământul secuesc, și cele din Bănat și din părțile Bihorului și Maramureșului la așa numitele *Partes adnexae*. Ele ce putură scăpa din instituțiunile lor teritoriale abia fură câteva fragmente de instituțiuni militare, juridice și financiare, precum am arătat mai sus.

Influența cea mai mare o exercită fără îndoială feudalismul introdus în pământul nobililor, care în urmă se întinse și asupra tuturor districtelor și cneziatele românești — asupra unei bune părți din secuime și amenința să copleșască și săsimea, Fundul regiu întreg. De aceea noi ne vom ocupa deocamdată cu feudalismu și cu organizațiunea lui aristocratica feudală, având în vedere cu deosebire soarta și starea populațiunii rurare — clăcașe sau iobăgite.

Ca deja pe la începutul secolului al XV-lea soarta țărâtimei iobăgite, eră destul de grea, aceea o vedem din condițiunile puse de oamenii de încredere ai țeranilor răsculați din 1437 delegaților celor 3 națiuni unite, întruniți în comuna Apathi, cari să reguleze pe viitor raporturile reciproce dintre nobili și țărâni clăcași. După aceste învoeli, fiecare țeran iobagiu aveă să facă stăpânului moșiei și după o moșie întreagă socotită după 8 vite trăgătoare, câte o zi de clacă pe săptămână, și să dea câte 1 florin unguresc pe an, și apoi după datina veche încă alte 3 daruri pe an. Ziua de clacă să o facă la orice lucru l'ar pune domnul lui. Cel care nu are decât numai o jumătate de moșie, să dea numai câte o jumătate de florin, iar cel cu 2 vite trăgătoare, boi sau cai să dea numai câte 25 denari. Proprietarii cari au avut, înainte vreme dreptul de a judecă pe iobagii lor, după obiceiul vechiu al pământului, să-i poată judecă și d'aci înainte, cu acel adaus însă, ca în cazul când țeranul

nu s'ar mulțumi cu judecata făcută de boerul său, să fie volnic a face apel la judecătoria din orașul sau târgul mai de aproape, și apoi ori și ce s'ar decide acolo, cu aceea să se mulțumească și țeranul și boerul său. Liberă strămutarea de pe o moșie pe alta, să fie permisă pentru țeran, după ce acesta mai întâiu își va fi achitat toate datorile și obligamentele, avute către boierul său. În caz de războiu, numai voivodul sau vice-voivodul țerii să poată ordona țeranilor, să apuce armele și să meargă în potrivea dușmanului, dar nu și stăpânul moșiei.

Supunându-se aceste învoieli reciproce, la arbitrul suprem al regelui, și acesta neputându-le decide în curând fiind răpus de moarte, cele 3 națiuni nu s'au mai ținut de ele, ci au supus pe țerani din nou cu armele, ducându-i într'o stare de aservire și mai aspră, decât eră mai înainte.

Și mai grea fu soarta lor un secol mai târziu, după înăbușirea rescoalei din Ungaria a lui Doja, prin introducerea legilor Verbötziene, numite de ordinar *decretum Tripartitum*, care s'a introdus și aplicat în deplină măsură și iobagilor din Transilvania, în decurs de sute de ani, deși aceștia nu luară parte activă, la rescoala lui Doja.

Soarta țeranului clăcaș din Transilvania devenită foarte grea și aspră, prin aceste legi străine, aplicate lui pe nedrept, se îngreunează și mai mult, după smulgerea Ardealului de către Ungaria, în urma catastrofei dela Mohaciu la 1526 și constituirea Transilvaniei în stat independent autonom sub principii naționali ai ei, prin legile numite *Aprobate*, adunate și promulgate sub principele George Racoți II la anul 1653, și *Compileatele*, sancționate și promulgate sub Mihail Apafy I. la 1669 și ea deveni în multe locuri de nesuferit.

Noi vom lăsa la o parte tânguiriile despre maltrătările, schingiuirile, șicanele a tot felul de mizerii și umiliri în străngerile și luarea de dijmă și daturilor, la facerea zilelor de clacă, pe cari trebeau să le îndure țeranii iobagi din Transilvania ca și cei din alte țeri, până în anul emancipării 1848, căci acelea erau mai mult sau mai puțin comune la toți iobagii și clăcașii din toate statele și

țerile Europei unde eră introdusă feudalitatea. Noi vom reproduce aci numai câteva legi specifice Ardelenesti, cari nu erau uzitate în alte țeri sau că ele erau mai grele decât în alte țeri și state, și prin care erau regulate raporturile dintre iobagi și stăpânii moșiei, și se deosebiau încâtva de ale celorlalte state:

Țeranul nu are nimic afară de simbria muncii sale, și tot pământul pe care șeade el și-l cultivă. *este și rămâne proprietatea stăpânului său.* Trip. III 30 § 7.

Boierul poate lua ori și când dela țeran pământul acestuia și fără nici o despăgubire și să-l întrebuințeze în folosul său. Trip. III 30 § 8.

Boierul poate să facă cu pământul supușilor săi, ori ce va voi el, căci ei nu au nimic decât simbria (plata) muncii lor. Trip. III 30).

Țeranul este legat de glie. *Rusticus glebae adscriptus.*

Țeranul dacă moare fără a lăsa după sine succesori legitimi, atunci averea sa mișcătoare o poate lăsa el cui va vroi, cea nemișcătoare însă, *dacă ea este moștenită*, aparține domnului său, iar dacă este agonisită de el, atunci ea se divide în 2 părți, din care o parte o ia proprietarul (boierul), iar una rămâne celui căruia a testat-o, sau cedat-o testatorul. Dacă țeranul iobagiu a murit fără de testament, atunci toată averea mișcătoare și nemișcătoare se cuvine de drept stăpânului moșiei. Trip. 30. § 1.

Țeranul este incapabil de a putea purta procese contra domnului său.

Mai târziu punctul acesta s'a modificat așa:

Dacă muriă bărbatul iobagiu din averea mișcătoare, $\frac{2}{3}$ le lua boierul și numai $\frac{1}{3}$ căpătă văduva cu orfanii. Moșioara întreagă rămâneă numai stăpânului. Moșia rămâneă însă familiei, dacă după răposatul, rămâneă un fiu mai mare, care să poată face boierescul. Țeranul iobagiu eră judecat în toate daraveriile sale de către stăpânul moșiei (jurisdicțiunea patrimonială). Appr. III A. 30.

Țeranul poate fi prins și întemnițat, și numai la un simplu prepus de a fi comis vre-o crimă ori delict.

Unii dintre nobili aveau și dreptul de moarte asupra clăcașilor lor — *jus gladii*. Astfel, comiții Vas de Czege a obținut *jus gladii* asupra iobagilor lor încă dela regele Ludovic cel mare.

Iobagii pot să fie vânduți de către domnii lor pe cel mult 10 ani de zile Art. 3. al dietei din Cluj 1691.

Stăpânii moșiilor să nu mai împedice pe femeile și pe fetele de iobagiu dela măritiș, sub pedeapsa de 100 fl. Art. dietei din 1635.

Din recoltele anuale ale agrilor, a viilor și vitelor, iobagiul aveă să dea dijmă, a 10-a sau 9-a parte.

Edictul No. 47 din 1639 dela Racoți, lasă cu totul la voia stăpânilor de moșii de a permite ca iobagii lor să ție cai sau alte vite trăgătoare, din contră Săsimea este obligată prin lege, ca să țină mai mulți cai, decât boi, probabil din punct de vedere al rechizițiunilor și apărării țerii.

Prin legile aceste și prin alte legiuiri de felul lor, nobilimea a devenit *de jure* stăpână absolută pe viața și avutul iobagilor dar nu și *de facto*; cu toate acestea și ea era supusă la unele restricțiuni în privința lor: Nobilul sau boierul nu-și putea vinde și înstrăina proprietatea, după dreptul avitic, decât numai cu consimțământul și aprobarea regelui sau a principelui țerii. Apoi deși Tripartitul, a dat boierilor dreptul nelimitat de a confiscă pe seama lor pământurile iobagilor, și a face cu ele ce vor voi, totuși mai târziu li s'a restrâns acest drept, și s'au adus numeroși articli de legi, cari opresc spargerea satelor, confiscarea moșiilor țărănești, și ordonă aducerea înapoi a iobagilor fugiți chiar și după 40 ani, din cauză, că singuri țeranii, plăteau dările și purtau sarcinile statului, iar nobilii erau scutiți de ele și de ori ce sarcine, atât ei cât și moșiile lor.

Astfel art. 4 al Dietei din Făgăraș dela 24 Ianuarie 1688, decretează, ca pentru sesiunile iobagilor rămase deșerte, domnii lor, au să plătească contribuțiunea, iar neplătind, să-i lege de grumazi, sau dacă diregătorii nu i-ar lega, superiorii lor să lege pe aceștia și să-i închidă. Tot așa să lege și pe funcționarii neglijenți din domeniile fiscale ale statului.

Dieta din anul următor 1689, ținută la Iernot decide :

„Ca să se numere toate sesiunile țărănești rămase deșerte. Dacă nici iobagii și nici domnii nu plătesc contribuțiunea, atunci diregătorii să vândă pe iobagii la cei ce vor plăti pentru ei, însă cu preț dublu, și aceștia să-i ție în stăpânirea lor, până când stăpânul lor va plăti suma indoită“.

Și multe alte legi și codificări de felul acestora destul de energice.

Ceeace era însă mai rău decât legile aceste scrise era, că nici una, nici alta din ele: nici Tripartitul și nici Aprobatele sau Compilatele nu limitau și specificau întinderea și mărimea sesiunilor moșiilor țărănești, a pământului dat pentru hrana țeranilor și nici sarcinile iobăgești: clacă, dijma, daturile și plocoanele, ce erau asupra lor, ci toate le lăsa și rămânea la bunul plac, la chibzuința și liberul arbitru al domnului și stăpânul pământului — al boierului.

Ele toate se purtau și făceau după obiceiul vechiu, după tradițiune sau pe baza unor învoieli făcute verbal sau în scris, între proprietar și călcași cu zecimi și sute

de ani înainte, despre a căror origine nu se mai ştia cu precizie nimic.

Pe unele locuri sarcinile clăcaşilor erau egale după moşia mare ori mică, întreagă ori de jumătate, o pătrime sau $\frac{1}{8}$ din moşie; în alte părţi, sarcinile iobăgeşti erau făcute numai în raport cu întinderea moşiei.

Apoi ele nu specificau, nici sarcinile diferitelor categorii de clăcaşi şi jeleri. Chiar şi numirea de iobagiu, la început a avut cu totul altă însemnare, şi se dedea la înalţii funcţionari ai statului—iobagiones sau optimates regni, şi numai târziu ea s'a aplicat la o parte din ȧranii supuşi—coloni sau iobagi.

Mai departe, deşi cărţile de legi erau mai mult nişte codificări şi compilări de asezăminte, obiceiuri ale locului şi legi mai vechi, adunate şi întărite din nou de către domnitor, totuşi ele nu erau puse în armonie şi concordanţă cu starea de fapt a lucrurilor, sau că cele ce erau noi, nu au putut fi executate pe deplin niciodată.

Astfel, deşi ele zic lămurit şi repetă de mai multe ori în decurs de seculi, că ȧranul iobagiu nu are nimic al său propriu, totuşi în multe localităţi, iobagii şi comunele iobage şi aveau păduri şi păşuni comunale proprii, precum şi munţii lor erau deosebiţi de ai boierului, unde toate foloasele erau numai ale locuitorilor clăcaşi, ai comunei, ai obşteii cum se zicea în Principate, şi de cari boierul sau alt cineva străin de comună, nu se putea atinge; ba nici dreptul de inspecţiune nu-l posedă sau putea exercita boierul asupra lor.

Ce e mai mult, pe lângă comuna clăcaşe—obştea locuitorilor clăcaşi—cunoaştem cazuri concrete, unde iobagiul, ca persoană individuală, putea să aibă poprietate particulară, în afară de legăturile urbariale, şi să o posedă cu deplin drept de proprietate privată, neîmpedcat şi nejnignit de nimeni. Deosebit de acestea, ȧranul, clăcaş, putea închiria, luă în zălog, cumpără temporar sau de uric şi posedă pământ nobilitar, sau liber, scutit de ori şi ce sarcine şi contribuţiuni, ori şi cât de mult, şi ori şi unde, fără de a fi fost împedcat sau jcnit de

cineva în acestea. Și cu toate acestea codificările de legi de mai sus zic categoric: *Rusticus nihil habet, și Rusticus est possidendorum bonorum incapax*. Trip. III, 30, 31 Aprob. III, 36 I.

Aceste contraste patente între legi și starea de fapt, după a noastră părere, provin și se pot explica numai din lupta și antagonismul între instituțiunile și așezămintele vechi românești ale locului de oparte, și legislațiunea feudală ungurească de alta, pe cari legislațiunea și stăpânitorii maghiari nici când și nici cum, nu le-au putut suprima și desființa cu totul, deși pe Români 'i declaraseră de tolerați și venetici în țară, afară de a le schimbă uneori numirea și eticheta. Pe altele le trecură cu vederea și ignorară, întocmai precum fac și azi ocârmuitorii actuali ai Ungariei, și legislațiunea modernă maghiară, care ignorează și trece cu vederea pe majoritatea locuitorilor Ungariei și Transilvaniei, și vorbește numai de *națiunea maghiară*, de *stat unitar maghiar*, iar naționalitățile nemaghiare nu numai că există ca atare, ci se dezvoltă fiecare cu așezămintele și instituțiunile sale naționale și culturale proprii, deosebite de ale națiunii maghiare. Tot așa s'a întâmplat și atunci.

Câteodată pe oamenii cu oarecare influență și pe fruntași, cari le steteau în cale, principii căutau să-i împace și atragă în partea lor, sau să-i câștige pentru scopurile și interesele lor, prin recunoașterea intactă a libertății persoanei și proprietăților lor, ici coala mai dându-le câte o numire și etichetă goală, nouă ungurească, sau cel puțin maghiarisându-le numele.

Dar nu numai cu privire la sarcinile iobăgești, la clacă și daturi, nu există nici o codificare și nici o regulă, ci și la dijma și luarea ei; legea zicea una, și starea reală a fost cu totul alta, sau tare diferită de aceia. Deși dijma, zecimea sau nona din cereale, vii, animale, etc. fusese introdusă ca decimă eclesiastică încă de S-tu Ștefan, Andreiu al II-lea și Ludovic cel Mare, regi ai Ungariei, pentru salarizarea și dotarea preoțimii și bisericei catolice, din care $\frac{1}{4}$ luă preotul din comună, iar $\frac{3}{4}$ le strângea episcopul cu capitlul (consistoriul) său, parte în natură,

parte în bani, iar mai târziu episcopul o dedea fiscului sau pe la nobili particulari în arendă, și pe care o plăteau și unii clăcași români de religiunea ortodoxă a răsăritului, totuși o mare parte dintre iobagii Români erau scutiți până târziu de ea.

De aceea vedem că Aprobatele P. III Tit. 5, Art. 2, decid că acele comune românești, cari până aci au fost scutite de dijmă, pe viitor și ele să plătească dijma întregă stăpânului moșiei, fără însă ca aceasta să mai plătească pentru ea, vreo taxă către fisc — Stat.

Dacă vom avea în vedere, că în centrele mari românești — la Făgăraș, Hațeg, Cetatea de piatră etc., cei streini de neamul nostru sunt foarte puțini, și biserici ale acestora: catolice, calvine etc., erau și mai puține, putem deduce că majoritatea comunelor curate românești, erau până târziu scutite de dijmă, și că propriu zis dijma s'a introdus și generalizat peste tot mai numai pe la finele secolului XVII și XVIII. O a treia anomalie, când cele mai multe comune românești iobage, erau scutite de dijmă, atunci deja de timpuriu erau supuși să plătească dijma grasă Români liberi și comunele curate românești din Fundul regesc, la popii săsești, mai întâiu catolici, apoi luterani din acele comune sau din comunele învecinate — deși după legile țerii și ale teritoriului regesc, ei erau oameni absolut liberi.

Faptul pozitiv însă este, că până pe la 1650 Români clăcași dela Făgăraș, afară de cele 2—3 comune mixte, săsești-românești, n'au plătit dijma.

Pe lângă dijma eclesiastică a zecea — luată pentru preotul catolic sau protestant, se mai luă în alte părți și o altă a 9-a parte sau Nona, pentru fisc sau proprietate — însă numai din animalele mărunte și aceasta era dijma românească, dar nici ea nu se luă pretutindenea. Apoi dijma nu se luă pretutindenea din aceleași produse și vite, ci modul de percepere a ei era tare diferit. Cum și din care produse se luă dijma, vom vedea mai târziu. Vedem de aci însă că și în privința ei domnea cea mai mare confușiune și nesiguranță.

Pe de o parte, lipsa de precisiune a codurilor de legi,

pe de alta neputința principilor, cari pe acele vremuri se schimbau foarte des și în Transilvania, ca mai târziu domnii fanarioți în Principate, și nici deselegiuri și diete ale țerii, nu aveau destulă autoritate și putere, de a reprimă abuzurile de tot felul, ce apăsau asupra clăcașului muncitor, și a produce oarecare ușurare în soarta aceluia. Și dacă dieta țerii votă unele legi bune, sau principele luă unele măsuri favorabile clăcașilor, acelea cu greu puteau fi aplicate; de cele mai multe ori însă erau tare știrbite, sau că rămâneau literă moartă.

După trecerea Ardealului sub stăpânirea casei de Austria, domnitorii din casa de Habsburg, și mai târziu din casa de Habsburg Lotaringia, își dădura toată silința, de a reglementa și ușura în câtva soarta clăcașilor, căutând a introduce cel puțin o uniformitate în prestațiunea sarcinilor legale ale lor, reducând și stârpind o mulțime de abuzuri, fără de adunarea legiuitoare, numai din plinitudinea puterii monarhice.

Împărații Austriei, ca principii, iar mai târziu ca mari principii ai Transilvaniei, dispuneau cu totul de altă autoritate și de alte mijloace, față de micii reguleți ai Transilvaniei, și nu mai erau o jucărie în mâinile acestora. Cu toate acestea și ei erau adesea împiedecați și paralizați direct sau pieziș în intențiunile și dispozițiunile lor, din partea oligarhiei cerbicoase și a dietei țării, și legile și măsurile proiectate și luate de dânșii, sau că nu se puteau executa de loc, sau că se promulgau și puneau în aplicare numai după 20—30—40 ani, după ce se stinsese deja generațiunea aceea, căreia erau ele menite ca să-i aducă o ameliorare a soartei. Mai totdeauna ele și-au pierdut astfel mult din efectul și puterea lor.

Astfel legile dietei din 1714 impuse de către suveran țerii cu forța, cari căutau să reglementeze sarcinile clăcașilor, aducând cel puțin o uniformitate în prestarea lor, și regulau raporturile reciproce dintre proprietari și iobagi, au putut fi promulgate numai la anul 1742, adică după 28 ani. Nereușind pe cale constituțională, făcù pe suverani de a încerca deslegarea nodului gordian — ușurarea soartei țeranului muncitor și stârpirea abuzurilor pe cale

directă din inițiativa proprie — Motu proprio — a suveranului, prin rescripte împărătești, și prin edicte de ale curții, date din plenitudinea puterii monarhice. Așa s'a urmat la anul 1747, 1769, 1793, 1819. Patenta împărătească a Mariei Teresiei dela 1769 este cunoscută în istoria Transilvaniei sub numirea de *Certa puncta* — *Bizonyos Punctumok*. La 1783 umanul împărat Iosif al II-lea prin edictul său de Toleranță rupse pentru vecie catenele, cu care țeranul eră legat de glie, și-i restituî iarăși dreptul de liberă migrațiune, de a-și putea schimbă domnul și moșia; deosebit de ele, i dete dreptul de a putea învăța carte și meserii, și de a putea purtă negoț. El mai înlesni iobagilor facultatea da a putea purtă proces, chiar și contra boierului lor, pe cari reforme nemuritorul împărat și le menținù intacte în intregimea lor și la revocarea reformelor sale prin edictul numit de „*Restituțiune*.”

Revoluțiunea lui Horia din 1784 și reformele liberale ale lui Iosif al II-lea, făcù și pe dieta Transilvaniei de sub Leopold II din 1791 — 1792 de a se ocupă îndoit cu soarta țeranului Român, întâi ca *iobagiu*, și apoi ca *Român și locuitor autohton al țerii*.

Ca *iobagiu* de a-i recunoaște și ea dreptul de liberă migrațiune și unele mici ușurări și scutiri vremelnice, în prestarea clăcei și daturilor urbariale, acordate lui de Iosif al II-lea cu puterea.

Incercarea suveranilor de a face o catagrafie generală în țara întreagă a numărului locuitorilor și a proprietăților și pământului ce este în mâna iobagilor, precum și a sarcinilor și a tot felul de angarale — ce apasă asupra lor, — facerea unui „*Urbariu*“, a fost de 3 ori paralizată: sub Maria Teresia, Iosif II, Leopold II. Și numerotațiunea (recensământul) populațiunii din 1786, a fost făcută de cătră Iosif al II-lea, în contra voinței feudalilor.

Feudalilor nici decum nu le venià la socoteală acea încercare, ca guvernul imperial să afle câți locuitori iobagi are fiecare nobil, și ce pământ este în mâna lui și a iobagilor săi, ce venituri trage el dela aceștia, ca mai târziu să fie împuși la biruri și unii și alții, în raport

cu starea fie-căruia, și de aceia nobilii feudali se opuseră contra catagrafiei, din toate puterile.

În fine la 1818 se încercă pentru a 4-a oară facerea urbaniului, după ce și statul avea mare necesitate de el, pe de o parte pentru punerea de noi contribuțiuni și impozite pe proprietatea rurală, iar pe de alta, ca după el să se reguleze pe viitor întru toate, raporturile reciproce dintre stăpânul moșiei și iobagi, dintre patron și servi.

În scopul acesta pentru a face o lucrare de valoare și de durată, curtea împărătească luă toate măsurile de precauțiune posibile, după ce ea prin desamăgirile anterioare, își câștigase destule experiențe la tratarea încurcatelor și împletecitelor chestiuni și intrigi ardelen. Ea trimise în Transilvania pe 3 bărbați de stat din cei mai distinși și mai luminați ai Ungariei, pe consilierul regesc George Mailat jun., consilierul financiar Ladislau Geötz și pe consilierul locotenenței reg. ung. Stefan Géczî ca oameni fără de legături în țară, și tot-odată proprietari de domenii întinse și cu multe mii de iobagi fiecare deci tot oameni independenți în toate privințele și cunosători de afaceri, pe cari îi însărcinează ca comisari regali, cu conducerea și supraveghierea facerii urbaniului. Pentru a-i sustrage și pe dâșii ori și cărei presiuni din partea guvernului provincial—ei fură subordonați direct consilierului curții—comitelui Anton Cziráky. Apoi prin o altă ordinațiune adresată guvernului provincial, ce o dete să o publice în toate municipiile comitate, scaune și districte în toate 3 limbile, maghiară, germană, română—*primul act de stat în limba română* în Transilvania—provoacă pe acestea să le dea tot concursul lor, și municipiile să aleagă dintre oameni onești și independenți din sânul lor funcționarii, cari au să facă conscrierea, sub supraveghierea și controlul comisarilor regali nemijlocită, și pe alții deputați speciali, pentru clasificarea pământurilor țerănești. Totdeodată curtea comunică guvernului, principiile și normele, după care sunt a se regulă din nou pe o bază mai justă raporturile reciproce dintre stăpânii pământului și iobagii lor, enumeră abuzurile și

ilegalitățile ce sunt a se sistă, și cum este a se pune baza unei condițiuni nouă de existență, în care țăranul iobagiu să poată satisface tuturor sarcinilor și îndatoririlor sale, atât față de stat, cât și față de boerul și proprietarul său.

Conscrierea eră să se facă după niște formulare tipărite trimise anume dela Viena, la fiecare sat să se treacă în ele numele cu felul și mărimea sesiunilor (moșiilor) clăcașilor, cu beneficiile lor, și servituțile și daturile lor dinpreună cu dijma sau nona din produsele ei — atât în particular cât și în general. Mai întâiu să se conscrie toate satele și cătunele cu sesiunile și toate *apertinențele* lor — adică cu toate cele ce se țin de ele — după situația, poziția, și calitatea terenului, întinderea hotarului, apoi cu privire la avantajii și desavantajii.

Funcționarii operatori — exequentes magistratuales — aveau să conscrie nu numai fiecare moșie țărănească după mărimea ei în total, ci și în detaliu cu toate locurile de pământ, intravillane și extravillane ale ei după mărimea și întinderea lor, avantajile și desavantajile fiecăruia, ascultând la aceasta și pe țăranul clăcaș, ca și pe stăpânul moșiei, dinpreună cu funcționarii și impiegații domeniiali ai săi; iar în cazul când, depozițiunile și spusese lor s'ar contrazice, atunci funcționarii operatori să procedă la măsurarea locului cu lanțul ori funia, să convoace și asculte martori străini și desinteresați. Tot odată ei aveau să îngrijească ca țăranii să-și capete pe deplin și folosească în realitate moșiile și pământurile conscrise, sau cum se numiau în limbajul juridic transilvan pe atunci: „Constitutivale fixate“ și să fie prevăzuți și cu *pășune suficientă*, în a cărei folosință ei să fie ocrotiți pe deplin, ca nu cumva, prin vreun amestec din partea străinilor, ei să sufere vreo pagubă sau strimtare.

Toate acestea funcționarii operatori aveau să le cerceteze și încheie procese-verbale la fața locului și în limba satului; iar unde aceasta este cea română, acolo pe lângă limba română ca mai puțin cunoscută, să le treacă și în traducere fidelă în limba maghiară sau latină.

Deosebit de acestea comisarilor regali li s'au dat in-

strucțiunile cuvenite, ca în înțelegere cu municipiile și adunările reprezentative ale acestora, numite adunările marcali, să desflințeze și șteargă pentru totdeauna vreo 30 de sarcini ilegali și abuzuri, ce apăsau *pe nedrept asupra iobagilor*.

Afară de aceste, s'au dat alte instrucțiuni nouă, cum au să proceadă comisarii regali cu contractele scrise încheiate între boieri și clăcași, cum să rezolve petițiile și plângerile țăranilor, cum unele pământuri, cari sunt în indiviziune să le lase și mai departe în folosința comunei — *a obștei locuitorilor* — ori unde este lipsă, să le parceleze și împartă între țărani, iar unde pășunile *sunt sterile și improductive*, acolo se recomande țăranilor și să insiste de ei, ca să *cultive trifoiu și ierburi semănate*, iar pentru rescumpărarea poenilor și curăturilor, și împărțirea lor se procedă conform prescripțiunilor legii din 1791.

În fine funcționarilor operatori s'au mai dat instrucțiuni severe, ca la conscrierea ce au s'o facă la fața locului și fiind toți prezenți, să aibă o deosebită îngrijire asupra următoarelor *9 puncte*, pe cari să le chestioneze deosebit și să-le scrie în limba predominantă vorbită în comună.

1. Dacă există, și ce fel de urbarie sunt în vigoare în comună? Și de când s'au introdus acelea?

2. Unde nu există urbarie, se face slujba la domni (boerescul) și *daturile*, pe baza unor contracte ori învoeli anumite, ori că ele se pretind dela clăcași numai în baza unor obiceiuri vechi? De când există atare obicei sau contractul făcut, și de când s'a introdus și acceptat el? Ori înaintea contractului actual în vigoare, nu existau altele, și ce fel de urbarie erau? Și de când au început să se presteze sarcinile urbariale, claca, dijma etc. după modul de acum?

3. Unde nu există urbarie, dar sunt contracte în vigoare, în ce consistă sarcinile și îndatoririle iobăgești, pretinse de către boier, și de când, în ce chip și cum s'au introdus ele?

4. Ce avantagii și desavantagii prezintă fiecare localitate?

5. Cât pământ de arătură și fânaț, posedă un clăcaș — iobagiu — care are o sesiune — moșie — întreagă și câte ferdele — banite — de Viena are un jugăr — de arătură? Apoi dacă pe fânatele acele se poate face și otava?

6. Cari și câte zile de clacă și cu câte vite făcea slujbă la

boieri până acum fiecare clăcaș? Și dacă în zilele de clacă eră socotit și timpul de dus și întors ori nu?

7. Dijma, a zecea sau a 9-a parte pe care o ia acum stăpânul moșiei, de când s'a introdus ea și din ce anume produse se ia? Dacă această zecime sau a 9-a se uzitează a se lua și în celelalte comitate, districte ori scaune, ale aceluiași domeniu? Afară de aceste ce au mai dat țeranii iobagi stăpânului moșiei sub numirea de dijma pe fiecare an? Și dacă boierul mai pretinde și ia dela țeranii săi încă și alte daturi și plocoane, în bani gata, ori în produse, și în ce consiste acestea?

8. Câte sesiuni urbariale — moșii țărănești — se găesc părăsitate în comună? De când și din ce cauză au fost ele părăsitate și cine le folosește actualmente?

9. Folosul țeranilor la lemne este așa de mare încât ei pot și vinde din ele? Pot ei să beneficieze și de lemnele din pădurile allodiale — boerești — cari sunt în afară de hotarul comunei lor? Și, în fine, au țeranii dreptul de a cumpără și vinde pământuri de *uric*?

In instrucțiunile date comisarilor regești pentru desființarea, oprirea abuzurilor urbariale fără de nici o despăgubire, li se impuse suprimarea și desființarea totală a următoarelor abuzuri:

1. Toate taxele din rămasuri vechi, de moșteniri — luarea de inventare și împărțirea averii clăcașului, ori și care ar fi numirea lor.

2. Așa numitele *Laudemii* sau taxele pentru schimbarea pământurilor ce ține cu embatic, precum și luarea zecimei din toate obiectele erezite prin testament, procurate prin cumpărătoare ori schimb.

3. Clăcașii nu pot fi împedicați nicăiri și din partea nimănui, în cumpărarea ori vânzarea liberă de tutun, miere, ceară, unsoare, in, cânepă și alte produse ale solului, sau dacă ei vor să le cumpere aceste din altă parte, de ori și unde, să nu poată fi nici într'un chip împedicați de către stăpânul lor, și nici amenințați cu contrabandă ori chiar amendați cu amende bănești sau pedepsiți cu pedepse corporale din cauza lor, și proprietarului i se interzice cu totul dreptul de cumpărare prealabilă.

4. Se interzice cu totul ori și ce închiriere ori arendare înlăuntru domeiniului pentru ori și ce obiecte și produse, de cari țeranii după usul de până aci au absolută necesitate, și fabricațiunea și comerțul lor să se lase la libera dispozițiune a clăcașilor.

5. Clăcașul nici într'un chip să nu poată fi constrâns de a-și măcina bucatele numai la moara boierului său, ci el să fie volnic de a le putea duce și măcina și la altă moară, unde va vroi el.

6. Luarea de taxe pentru vinul ce trece pe drum, sau pe la curtea boerească, dacă acest abuz există undeva, să fie îndată desființat, precum și plata, ori

facerea de zile de clacă ori de lucruri anumite, pentru adăparea vitelor la eleșteie și țsvoare.

7. Clăcașii să nu fie obligați de a duce gunoiul din gospodăria lor pe țarinile sau în viile boerești.

8. Banii pentru pene sau dijma din pene, trebuie desființată ca un abuz; tot așa se oprește și desființează cu totul jumuirea găștelor țeranului pentru cocoana boierului.

9. Țeranii să nu fie datori, de a procura paiele necesari pentru legatul viilor boerești.

10. Unde țeranii sunt datori de a plăti pe pândarii viilor proprietății, sau pentru supraveghetorii lucrătorilor în viile domnești, acelea trebuie desființate ca abuzuri.

11. Intreținerea și ospătarea oamenilor proprietății, trimiși ca executori, precum și perceperea de ori ce diurne și îndemnizații afară de taxele legale de execuțiune, se interzic cu desăvârșire; de asemenea se interzice lnarea, și stoarcerea de ori ce plocoane și gratificațiuni din partea vătafilor sau vânătorilor boerești. De asemenea clăcașii nu sunt datori de a da de pomană cartier și mâncare boierului lor, când acesta vine la dâșii.

12. Nu este permis nimănui de a cere dela clăcașii săi vre-o garanție sau taxă în bani gata pe motiv, ca ei să nu fugă, și unde li s'a luat aceia, să li se restituie îndată capitalul dimpreună cu dobânda.

13. Banii de cartier pentru armată, ca și banii de echipament și al husarilor se desființează cu totul.

14. Proprietarul să nu fie volnic de a da și impune clăcașilor vitele sale reformate pentru tăiere, și nici altă carne el să nu poată împărți cu ocaua ori bucata între locuitori pentru plată; ci carnea să se taie în scaun, și țeranul să fie volnic a-și cumpără carne de unde va vroi, și fără de nici o presiune.

15. Clăcașilor să nu li se impună cu de-a sila nici produse ale solului, nici de ale mănăcii pentru cumpărare ori vânzare din partea proprietarului; de asemenea nici vinul stricat, rachiu ori alte băuturi, nici cu butoiul, nici cu vadra ori ocaua spre debitare ori vânzare să nu li se impună nici într'un chip; așiderea nu le poate fi impus, nici căratul buților și vaselor goale încolo sau încoace, în afară de zilele de clacă. Dacă proprietarul însă voește să încredințeze debitarea băuturilor sale unui clăcaș, la ceea ce clăcașul nu poate fi silit, atunci țeranul nu are să răspundă și garanteze nici pentru vinul stricat și nici pentru celelalte băuturi, ce i s'a dat spre debitare.

16. Banii de găini, și de secere, tot așa și banii de țiduli, de teascu, dimpreună cu gustatul mustului, precum și ospătarea și celelalte abuzuri ale oamenilor însărcinați cu strângerea dijmei urbariale, sau unde se usitează a Nonei, precum și a dijmei regale sau fiscale ce este dată în arenda, să desființează cu toatele cu desăvârșire.

17. Clăcașii nu pot fi ținuți de a împrumută vasele lor proprietarului, nici pe timpul culesului viilor, nici la strângerea dijmei sau unde se usitează a Nonei, din must, precum și la strângerea dijmei fiscale ori regale, ce este dată în arenda.

18. Țeranii nu pot fi supuși la plată de nici o vamă, când sunt în serviciile și la ciaca bo-rească, sau când sunt ocupați în gospodăria lor, sau când și duc produsele lor la oară și trec pe la vama proprietății.

19. Primarii statului au să repartizeze și strângă birurile și celelalte impozite și socotelile lor, precum și socotelile tuturor venitelor și cheltuelilor comunei, și cu deosebire venitul cârciumei să le prezinte proprietarului la finea fiecărui an, însă fără nici o îngreunare deosebită a clăcașilor, și pe cei rămași în restanță să-i silească să plătească și ei; dacă însă boerul ar neglige de a cere dela primar socotelile amintite, atunci să i le ceară autoritatea județeană sau a scaunului de care se ține.

20. Orice schimb a pământurilor, ce se ține de moșia țăranilor, nu este permis proprietarului a-l face decât numai atunci, când el le dă pentru ele alte pământuri de aceeași întindere calitate și producțiune; ba din contră el trebuie să restituie țăranului înapoi toate locurile și pământurile luate; de alt cum pentru viitor, atari schimbări se pot face numai prin intemediațiunea autorităților comitatului ori scaunului; ele să fie judecate înaintea forului dominal județean, prin admiterea scaunului de judecată și cu rezerva dreptului de apel, la autoritățile administrative ale județului.

21. Se interzise clăcașului de a mai face noi extirpațiuni (curături) în pădure, fără permisiunea stăpânului său, sub amenințarea de a perde plata muncii sale și restituirea pagubei făcute.

22. Nu este permis de a primi noi coloni, fără știrea proprietarului.

23. Se interzice clăcașilor de a purta arme de foc, sau de a ținea câini de vânatoare, sub pedeapsă de a fi puși 3 zile la munca cu brațele.

24. Se interzice facerea de ori și ce colățe de bani și produse între clăcași, sub pedeapsă de cel mult 12 bețe, despre cari trebuie să se aducă sentința condamnătoare din partea autorității administrative a județului, precum este interzisă contractarea de ori și ce datorii în numele comunei, etc. *Vezi Das Urbarialwesen in Siebenbürgen Iosef A. v. Grimm Wien 1863.*

Precum vedem d'aci, toate măsurile și precauțiunile posibile fură luate din partea curții imperiale pentru a face o operă echitabilă și de durată, ceace însă celor interesați în cauză, nu le venia de loc la socoteală. De aceea dacă începerea ei și nu o puteau împedica direct, prin opozițiune fățișe și rezistență ca altă dată, căutară cel puțin să zădărnicească și paralizaze lucrarea în mod indirect, servindu-se spre această, ca de niște unelte oarbe, de însuși țăranii iobagi, în al căror folos eră să se facă urbariul.

Și anume boierii intimidau și constrângeau pe țăranii clăcași prin amenințări și tot felul de momeli, ca ei să ascundă o parte din pământul ce-l aveau și foloseau, căci neamțul voește să conscrie pământurile, numai ca să-i supună la noi biruri, și alte sarcine, și mai mari

și mai grele decât cele de până aci; de aceea ei sau că o parte din pământ, să-l ascundă sau nege — *celeze* — sau să zică că e pământ allodial — boieresc —, și apoi acela ca boieresc nu vine impus la contribuțiune, iar clăcașul va avea să facă pentru el numai 1—2 zile clacă pe un an mai mult. Și minciuna prinse de minune, în detrimentul și spre marea pagubă a clăcașilor însuși.

„Multime de iobagi au ascultat de înșelători, și au mințit bărbătește, spunând că au în cultură și folosință pământ mult mai puțin decât avuseră în adevăr, căci eră un *număr mare de iobagi, cari aveau câte 40 până la 60 jugăre = 80 pogoane. Adevărat că acei cu moșii mari, făceau în loc de 104 câte 208 zile de robotă pe an; aveau însă câte opt, unu și câte 12 boi de jug; pe lângă părinți, mai ședea și câte un fecior înșurat pe aceeași moșie, încât un car cu patru boi putea să stea aproape necurmat anul întreg în serviciul boieresc; iar cu celelalte vite și lucrau pământurile lor. Tot pământul ascuns, celat cum se zicea în stilul oficial, prin locuitorii simpli și neprevăzători, s'a încorporat mai târziu la domeniile allodiali, cu manifestă violare a legii, care opriau prefacerea colonicaturilor în allodiatură“. G. Barițiu.*

Vedem deci că și comisarii regești și funcționarii conșcriitori cum am zice, au fost duși pe ghiață — dinpreună cu țărani cu tot, iar opera lor a pierdut mult din valoarea ei. De aceea deși urbariul făcut de ei nu s'a aplicat niciodată, totuși la regularea ulterioară a chestiunii agrare a fost de mare folos la toate guvernele căci el a servit drept bază la noile legiurii dar au admis cuvenitele dovezi și îndreptări contra lui și dintr'o parte și din alta.

Urbariul făcut în anul 1819—20, deși votat abia 20 ani mai târziu la 1842, de adunarea legislativă a țerii, nu s'a promulgat și pus în aplicație niciodată. Singurul efect momentan ce l'a avut, a fost de a desființa un mare număr de sarcini ilegale și abuzuri, cari apăsau greu asupra țaranului.

Dieta țerii din 1847 se ocupă și ea din nou cu rezolvarea chestiunii agrare, dar într'un spirit de tot reacționar, însă legile făcute de ea nu se promulgară.

Rămase anului de emancipare și liberare generală, anului 1848 greaua sarcină, de a șterge și desființa nedreptățile și suferințele seculare și ale țaranului clăcaș din

Transilvania pentru totdeauna, căci conform spiritului timpului, dieta țerii prin articolul de lege IV și V din 1848, desființă pentru totdeauna claca, dijma și tot felul de angarale și sarcine, ce apăsau asupra țăranului și a pământului, și prin ele el deveni cetățean al statului, cu drepturi civile și politice și stăpân absolut pe ogoarele și moșiora sa, adăpată de el în decurs de veacuri cu crunte sudori, și fertilizată încă odată cu șiroaie de sânge românesc.

Însă regularea definitivă a proprietății precum și rescumpărările și despăgubirile către proprietari pentru foloasele avute, s'au făcut numai mai târziu, prin Patenta împărătească dela 21 Iunie 1854, de către niște foruri judecătorești speciale, juridico-politice, numite tribunale urbariale, precum și prin segregările și comasările proprietății rurale din zilele noastre. Dar cu patenta împărătească, cât și cu comasările și segregările, ne vom mai întâlni și în alt loc.

§ 2. RAPORTURILE AGRARE VECHI.

Deocamdată rămânem puțin la raporturile agrare transilvane anterioare anului 1848. Pământul ce se află în stăpânirea și folosința exclusivă a stăpânului moșiei a boierului, se numia pe atunci pământ *allodial*, și ca atare, el era scutit de ori ce sarcină, bir, impozite etc. către stat județ, ori comună. Arareori el era în un singur complex, dar de cele mai multe ori țărinile și fânețele boierului erau împrăștiate și în deavalma — în devălmășeală — cu ale țăranilor clăcași, și supuse la aceeași metode, obiceiuri și datine de cultură și folosință — erau supuse la sila de câmp și de cultură — nemțește *Flurzwang*. Pământurile allodiale se deosebiau de ale țăranilor numai prin aceea, că erau în complecse și loturi ceva mai mari — de 4—6—10 ori mai mari cât un lot soarte, delniță țărănească, dar urmau și ele în toate câmpurile și diviziunile hotarului. De lucrat și cultivat, boierul și cultivă moșia numai o mică parte, cu vitele și

plugurile sale proprii, iar cea mai mare parte cu vitele, uneltele și brațele clăcașilor, ca clacă, cărături, plocoane, cinste, dijmă etc. Pământul ce se afla în mâinile și foloasele țeranilor clăcași, iobagi și jeleri etc., se numia pământ *urbarial*, el era supus sarcinilor urbariale — boierescului, ori lucrului la domni, slujbă domnească, și se dădea dijmă din el, etc., cari nu erau peste tot locul egale, ci erau tare diferite. Sarcinile urbariale uneori erau egale și proporționale cu întinderea și calitatea moșiei, alteori erau tare diferite, ori era moșia mare, ori moșie mică, sesiune întreagă ori $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$ ori $\frac{1}{8}$ de moșie, zilele de clacă și celelalte sarcini erau egale pentru toți locuitorii, sau toți iobagii satului.

Pământul urbarial arături și fânețe sau că era împărțit în loturi individuale ori familiare și tare parțelat, și în devălmășie pentru satul întreg, avându-se în vedere mai mult împărțirea justă a produsului după producțiunea și calitatea terenului, decât o cultură rațională și avantajoasă a pământului: iar uneori livezile și fânețele, se călcau și împărțiau, pentru câte o singură folosință în fiecare an. Și unele și altele erau supuse la sila de câmp și de culturi, și toate lucrurile trebuiau făcute după anumite reguli și norme, determinate de primarul satului în înțelegere cu consiliul comunal, cu bătrânii satului.

Pășunea și pădurea clăcașilor era în indiviziune și o foloseau în comun fără nici o restricțiune — fiecare ori colon ori palmaș putea să țină vite ori câte vroia și-i dedea mâna, că de plătit el nu plătiă pentru ele nici o taxă pentru pășunat. Numai pentru porcii de îngrășat la jir și ghindă, plăteau unele taxe, dar și acestea erau tare modeste — câțiva bani de rîmător.

Folosul la lemn era tare diferit: unele comune clăcașe își aveau și pădurile lor comunale și deosebit de ele mai beneficiau și de pădurile urbariale, de unde aduceau lemne de foc și construcție și țineau și vitele în ele la vârat. Altele aveau dreptul numai la lemn de foc și trebuința lemnul verde și uscat în pădurile proprietății însă numai pentru acoperirea necesităților casei; alții aveau dreptul numai la uscături lemnul uscat și mort — adunate de pe

jos sau fără secure ori numai cu toporul și barda nemț. Klaubholz, iar altele aveau dreptul și la lemn de vânzare, atât lemn de foc cât și de construcție și folos. Lemnul de construcție pentru necesitățile proprii, când era să-și facă clăcașul o nemestie nouă, ori 'i ardea casa, clăcașul totdeauna căpătă dela boier, lemnul gratuit în cantitatea și calitatea necesară.

§ 3. DIVIZIUNEA CLĂCAȘILOR PE CATEGORII.

Nu toți clăcașii din Transilvania se găseau în aceeași condițiune, și se bucurau de aceleași drepturi și foloase, ci starea și condițiunile lor erau tare diferite:

a) Adevărații clăcași, *iobagii sau colonii* sunt clăcașii primitivi, clasa cea mai numeroasă și materialicește mai bine situată a locuitorilor țerii, cari din timpuri străvechi se aflau în folosința pământului celui mai mult și mai bun, pentru care ei însă făceau boierescul slujba. Moșiile lor le moșteneau din tată în fiu, însă cu știrea și cu învoirea boierului — și ele rămăneau ca proprietate familiară până ce acesta putea face slujba și angajările. Nici numărul colonilor de pe moșie, și nici mărimea sesiunilor — moșiilor — țărănești nu erau fixate prin lege sau prin vreun urbariu oarecare, ci toate erau bazate pe obiceiurile vechi ale localității.

b) *Inquilini — jeleri, zileri sau pălmași* sunt mai puțin numeroși ca cei dintâi, și au fost luați pe moșie mai târziu, pentru a avea brațe mai multe la cultivarea moșiei boierești. Ei erau primiți de multe ori cu contracte temporare ori pe vecie, și atunci se numiau și *Convenționaliști*. Jelerii erau totdeauna mai săraci decât iobagii, n'aveau decât casă, curte, grădina și puțin pământ estravilan, de cultură, sau căpătău de acestea pe o semnătură două n fie care an dela proprietate; une ori ei mai lucrau și în parte, sau în arendă pământuri dela boier și dela coloni. În Moldova li se zicea *vecini*.

Deosebirea primitivă între inquilini și coloni, jeleri și clăcași, eră că colonii prestau claca și sarcinile urbariale, după uzul și datinile vechi, iar inquilinii, după învoelile și condițiunile puse în contract, și jelerii nu plăteau bir la stat. Cu toate acestea cu timpul mulți din ei câștigau și luau mult pământ, iar când se făcea o sesiun de clăcaș, vacantă, o luă inquilinul și de venea colon cu aceleași îndatoriri și sarcine, ca ori care colon vechiu. Cei mai mulți inquilini erau fugari din alte regiuni, și foarte mulți țerani fugiți din Moldova și Muntenia, și primiți în Transilvania sub anumite condițiuni.

c) Sub-inquilini cari n'aveau nici curte ci numai o casă, sau de multe ori nici aceasta, ci ședeau în năiem (chirie) pe la coloni și inquilini dar făceau și ei câteva zile de lucru la domni pe an. Ei se mai numiau și *Lipituri*, fiindcă trăiau pe lângă alții — la marginea satului; în Muntenia lăaturalnici

d) Curialiști se numiau slugile curții — feciorii boerești și oamenii de încredere ai curții, cari după ani îndelungați de servicii credincioase, drept recompensă, căpătau dela proprietar o casă și ceva pământ de cultură, fie din pământul boeresc allodial, fie din pământul țeranilor — numit teren comunal, și aveau să facă pentru el ei și urmașii lor la proprietar anumite zile și daturi pe an. Ei încă erau considerați ca inquilini noi, și apoi cu timpul, pământul le-a rămas ca proprietate birnică a lor.

e) Taxaliști se numeau aceia cari în loc de clacă și rușeturi în natură, toate sarcinile urbariale, le plăteau regulat în bani pe sume determinate mai dinainte. Alții se rescumpărau pentru vecie, sau pentru un timp determinat de ori și ce sarcine iobăgești pe ei și familia lor, în schimbul unei taxe și sume mai mare de bani devenind oameni liberi și aceștia încă se numiau *taxaliști*

§ 4. STAREA MATERIALĂ A ȚERANULUI IOBAGIU. DUPĂ LEGILE FEUDALE, ȘI ÎN OPOZIȚIUNE CU ELE.

După legile feudale transilvane, soarta și starea morală și materială a țeranului clăcaș, ar fi devenit tare precară, și el ar fi fost pus întru toate, la discrețiunea domnului său, adevărat rob și proletar, peritor de foame. Însă un defect al acelor legi eră, că ele nu prevedeau nimic despre ceea ce privește mai de aproape raporturile, drepturile și datorii reciproce între patron și serv, între nobil și iobagiu, ba nici chiar că 'și fac amintire de ele. Spre binele iobagiilor și a țerii însă, astăzi trebuie să o recunoască ori și ce om nepreocupat, că deși privilegiații, cele 3 națiuni politice și feudalii, și vărsau focul și ura lor contra clăcașilor în tot felul de codificări și legi barbare, una mai aspră și mai nedreaptă decât alta, cu toate acestea, nici dieta țerii și nici principii ei nu avură destulă autoritate și putere, de a duce toate legiuirile și nelegiuirile lor, la îndeplinire.

Starea de fapt, raporturile și obiceiurile vechi ale pământului, totdeauna au fost mai tari și mai pre sus de codificările omenești, și de care legislatorii feudali și principele nu cutezară să se atingă și să le clătine. Poporul clăcaș transilvan totdeauna a rămas în stăpânirea și folosința acelorași țarine și fânaturi, totdeauna a avut și folosit pădurile și pășunile sale comunale, pe lângă cele urbariale tăiate din ale domeniului.

Deși unii boieri tirani, de cari erau mulți, poate prea mulți chiar, maltratau și schingiuiau până la sânge, aduceau la desperare pe iobagii supuși lor, cari ne mai putând suportă soarta crudă a lor, și părăsiau ei înșiși de voe și nevoe casele și moșiile lor, și luară lumea în cap și se sparseră și câteva sate, fugind locuitorii lor în altă parte sau chiar în Principate, prin care dosire perdeă și proprietarul și țara. Totuși de o alungare sistematică și o expropriere sau confiscare în masă a moșiilor țerânești de către boieri, de o depopulare de plăși și ținuturi întregi, cum se practică și întâmplă ea astăzi pe calê pacinică, socială și economică, în unele țeri ale Europei civilizate, Germania de sud, Irlanda, Rusia, etc., aceea n'a fost și nu s'a practicat niciodată în Transilvania.

Și erà natural să nu se întâmple așa ceva, fiindcă dacă boierul alungă singur iobagii săi, sau că fugiau ei, atunci n'avea cine să'i mai muncească, cu cine să-și mai lucreze și cultive moșiile sale, căci mașini ca în zilele noastre nu existau, și moșiile 'i-ar fi rămas toate în părăginitie și fără de nici un folos real pentru el. Din contra, erà în interesul bine-înțeles al proprietarului, ori și cât de tiran și avar ar fi fost acela, ca să aibă și poseadă câți mai mulți iobagi și buni lucrători pe moșiile sale, să le facă la alți noi sau străini tot felul de promisiuni și înlesniri, numai ca să-i poată atrage la sine și așeză pe moșiile sale; uneori să'i ieà chiar cu sila de pe moșiile altora de pe la proprietari mai mici, sau să aservească dintre oameni liberi, numai ca să aibă cu cine să-și lucreze și cultive moșiile și pământurile sale.

De aceea vedem, că pe lângă iobagii sau coloni vechi, singurii clăcași primitivi, formându-se mai târziu alte diferite categorii de clăcași noi, așezați sub relațiuni mai oneroase, în condițiuni și numiri diverse: inquilini, famuli conventionati, curialști, taxaliști, lipituri; etc., cari toți intrau în clasa clăcașilor feudali, sau chiar aservind cu puterea brutală sate curat libere sau nobile, ca aceștia să le facă numai câteva 10—20 zile de elacă pe an, sau cum vor vroî ei, sau să le dea numai o taxă oare care, fie în bani, fie în produse, etc., cari toți erau meniți a spori

veniturile și valoarea moșiei feudale și să sporească vaza și veniturile familiei sale.

Alți boieri aduceau oameni străini și-i așezau pe moșiile lor, îi puneau să taie și izlăzuească codrii seculari și rărească pădurile, ca să facă locuri de cultură din ele și să înființeze sate noi, lăsându-le acestora apoi pădurile cu pământ cu tot, numai ca în schimbul lor, să facă și la proprietate câte o slujbă fie cât de mică, de câte 2—3 săptămâni pe an și numai cu ruptul, ori să dea o taxă anuală cât de mică. „De aci vine că iobagii din Țările Carpaților: Munteni, Jieni, Selișteni, mulți dintre Olteni, Brăneni, Seceleni, și mulți Mărginași de către Moldova și Bucovina, și alții, etc., erau numai taxaliști, în a căror stăpânire și folosire nerestrânsă, s’au găsit cea mai mare parte diu păduri, chiar la ștergerea iobagiei (1). (I. Pușcariu). Din motivul acesta, nobilii aduceau și colonisau pe moșiile lor, nu numai iobagii din comitatele și districtele feudale, ci și oameni liberi din Fundul regiu, sau pe cei duși ori aduși de ei din Moldova și Muntenia.

Tot acelaș motiv eminentemente pur economic și social, al utilității private și publice, a făcut și pe Sași, ca să tolereze pe Românii așezați în satele lor, să dea adăpost și scutire la iobagii fugari din comitate, eventual să chieме și întemeieze ei sate românești curate, pe întinsele lor moșii și hotare, care le steteau pustii și în părăgînire, numai ca să le poată cultivă și folosî și ei cu ceva, ca în schimb să le facă și lor câteva zile elacă pe an, și să dea dijma preotului lor, să le fie de ajutor la purtarea sarcinilor comunei, să contribue și ei cu ceva la plățirea contribuțiunilor și impozitelor celor multe, la care erau supuși pe atunci și Sașii.

Va să zică prin însăși natura lucrurilor se făcea, ca soarta țeranului clăcaș să fie ceva mai blândă și mai suportabilă, decât după cum se făcea și deducea din codurile de legi și decisiunile dietelor. Dacă n’ar fi fost aceasta cazul, — cazul de forță majoră și al utilității practice — oare unde ar fi ajuns Românii din Ardeal? Sașii și Ungurii de mult i-ar fi scos și alungat pe Români dintre ei, de pe pământurile lor, ba poate iar fi isgonit și din

țara întreagă ! Oare nu spun acesta însăși cărțile acele de legi ale țerii, Aprobatele și Compilatele cari proscriu pe întreg poporul Român, declarându-l de venetic, străin, dar tot ele îl declară de *tolerat în folosul pricipelui și al regnicolarilor*?!! Cum este în general, tot așa și în cazuri particulare.

Bine înțeles erà în însuși interesul stăpânului, ca să aibă nu numai mulți lucrători buni pe moșie, dar și iobagii cu ceva stare, cari în cazuri de nevoie, crize economice, la foamete, rășboiu, etc., să nu fie avizați îndată la sprijinul și ajutorul stăpânului lor, iar la cazuri neprevăzute, să poată ajuta și scoate iobagii însăși pe domnul lor din belea din datorii, robie la tătari și turci, din închisoare, etc. Proprietarii brutali și hrăpitori, nu numai că nu-și căpătau pe moșiile lor iobagi și lucrători străini ca să-i colonizeze și să le lucreze moșiile, dar dela aceștia, cari erau cunoscuți de atari în țeara întreagă, fugiau chiar și iobagii vechi ai lor, părăsindu-și tot ce aveau, și se duceau la alții mai buni, eventual ca să fie mai siguri de urmăriri și prigonire, fugeau în săsime, ori treceau chiar în Muntenia și Moldova, unde există și azi numeroasele sate de Ungureni. De aci urmează numeroase articole de legi și deciziuni ale dietelor transilvane, cari reclamă și ordonă restituirea iobagilor fugiți, chiar și din Săsime și din Principate, sub grele amende și pedepse pentru cei ce-i adăposteste și ascunde pe aceștia, uneori chiar și după câte 43 ani trecuți.

Și cu toate acestea, ele rămâneau mai totdeauna literă moartă, fără rezultatul dorit.

Apoi că legile erau barbare și stăpânii moșiilor se purtau uneori brutal cu iobagii lor, aceea nu trebuie să ne prindă azi mirarea câtuși de puțin, când știm, că brutal erà însuși seclul și obiceiurile lui în cari trăiau ei, când școale erau abiă 3—4 în țeara întreagă, iar poporul întreg, fie nobil, fie ne nobil, nu erà îmblânzit din firea lui prin școale sau o educațiune serioasă, și nobilimea chiar nu avea nici atâta cunoștință de carte, care o cerem astăzi dela fiecare țaran și muncitor agricol. Dacă starea materială și morală a țeranului clăcaș și Român în deosebi, nu erà

prea de laudă, sau eră chiar de compătimit, sub influența legilor draconice sub care gemea el, care și băteau joc de el, de biserică și de națiunea lui, apoi nici moralitatea claselor și castelor privilegiate nu eră mult mai bună.

Și apoi în Transilvania eră o mare diferență între soarta și starea materială a țeranilor clăcași însăși, după felul și categoria lor, după condițiunile sub care se găseau pe moșie, dacă erau iobagi fruntași, mijlocași sau codași, coloni, inquilini, convenționaliști ori taxalști, lipituri. Apoi cei mai rău înglodați în clacă și daturi, nu erau totdeauna cei mai rău situați materialicește, căci iobagii de câte 3—4 zile clacă în săptămână, erau relativ oamenii cei mai bine situați materialicește în comună, și tot oameni cu stare bunicică și gospodari de frunte; ei aveau moșiile cele mai mari și mai bune de pe hotarul comunei, aveau cirezi întregi de vite, în curtea lor se găseau 10—14 vite trăgătoare, 30—50 vite stinghere până la 100 oi, etc., iar pentru clacă și boieresc își tocmiă clăcașul un argat cu anul căruia îi dedea 20—30 florini a 60 cr. 40—50 lei pe an și câte 2 boi cu car și plug, cu care acesta aveă să facă anul întreg la slujbă boierească, iar la Crăciun să-i aducă vitele și uneltele acasă. Cel ce aveă copii mari, feciori însurați în casă ori gineri, feciorul sau ginerile făcea numai slujbă, iar ceilalți membrii ai familiei, cu toate vitele și lucrători plătiți, lucrau anul întreg exclusiv pe seama lor — și toamna stogurile de bucate și clăile de fân numărau cu zecimile înaintea șurei și în grădină.

Taxalștii erau ca și oameni cu totul liberi, numai că ei nu se puteau bucura de drepturi politice.

Cei mai rău, situații materialicește erau inquilinii, jelerii, pălmașii, lipiturile și famulii convenționali, cari nu aveau *pentru ce*, să facă multă slujbă la boieri, căci ei nu aveau decât casă și curte, și adesea aceste erau numai bordee săpate în pământ, ori de multe ori nici acele nu erau ale lor, ci erau mai totdeauna cu casa și avutul în spinare. De aceștia însă erau relativ tare puțini în sat.

Dar și ei, dacă erau oameni muncitori și inteligenți, căpătau pământ să muncească în destul, dela proprietar ori dela țerani în parte, în arendă pe bani sau pe muncă, ca

să facă ei zilele de clacă în locul iobagilor propriu ziși sau că boierul le rupeă și lor o parte din pământul comunal ori allodial, și le dedea și lor pământ de cultură pădure de izlăzuit, întemeiă colonii nouă ca în schimb să-i facă câteva zile de clacă și dee dijmă, iar când deveniă o sesiune colonială iobagească vacantă prin deces ori desertiune, atunci înaintă pe inquilin sau convenționalist în condițiunea de iobagiu în casa și moșia iobăgească. Toate aceste circumstanțe ne probează, ca starea materială și morală a iobagilor și clăcașilor n'a fost atât de rea după cum se susține de ordinar. Apoi nici nu se făcea atâta plugărie ca astăzi, ca să se lucreze întreg hotarul și pământul boieresc în 2—3 săptămâni; și la boieri predomina cultura vitelor în mare — până la 1848 Transilvania păședă peste 164 herghelii mari particulare — singura familia Banfi — posedă 18 herghelii mari, și aceste cele mai multe erau instalate în satele Românești și între Români. Înainte de anul 1848 cu toată mulțimea și numărul de pluguri și brațe gratuite pe lângă plugurile și uneltele proprii, proprietarii Unguri și Secui nici pe jumătate nu cultivau din întinderea de pământ ce o cultivă astăzi.

Și apoi deosebit de acestea, mai trebuie să ținem cont și de starea economică și raporturile culturale primitive, în care se aflau pe atunci. Transilvania o țeară fără cultură, fără industrie mare, fără comerț înfloritor, cu o agricultură primitivă, lipsită cu totul de căi de comunicațiune, fie șosele, fie fluvii și canale navigabile și putoare, fără de bușeu în afară, pentru nici un fel de produse ale solului, afară de vite și cai, căci puțină industrie mică săsească eră legată și cătușată și ea prin sute și mii de legi și dispozițiuni absurde, ca să nu și poată găsi consumatori și de bușeu în interior, între altele: că țeranul să nu poarte cămașă de giolgiu, să nu cuteze a purta pantaloni vineți, și pălărie mai scumpă de 1 fl. și altele de felul acestora, pentru a combate lăcomia dela țeară și între locuitorii iobagi.

Sub acele raporturi economice primitive și deplorabile, pentru țeran eră un mare avantaj ca lemne pentru construcție și foc, și stuh, trestie pentru acoperitul casei

și nemestiilor sale el nu cumpără; vin și rachiu își făcea singur, nu-l opriă nimeni: tutun cultivă cât vroia, iar pășunea și pădurea eră nelimitată; vite el putea ține, cirezi întregi, și-și țineau câte 30—40 capete de vite mari, 50—100 capete oi și capre 10—20 rămători fără de a plăti pentru ele o pară frântă cuiva, pentru pășunatul lor vara și iarna, și vitele făceau pentru el atunci bogăția și starea principală, căci vitele erau singura producțiune, care se putea desface lesne, transporta la târguri îndepărtate și exportă din țeară.

Copii clăcașului de ambe sexele, înainte de a fi birnici și primiți la lucrul boeresc, păziau vara întreagă vitele proprii, ziua și noaptea la pășunile abundente și grase din imașuri și păduri, munți și poeni, unde ele se dregeau și îngrășau foarte bine, în fiecare toamnă țeranul iobagiu fruntaș vindea la negustorii armeni câte 3, 4, 6, capete ori perechi de vite mari bine îngrășate și zeci de oi de la zalhanale. Apoi toamna pentru o taxă bagatelă de 2—3—6 cr.=10—15 centime, sau bani, el își îngrășă unul sau mai mulți rămători la ghinda sau jirul boieresc, așa de bine, de trebuia să-i aducă cu carul acasă, porcii ne mai putând sta și umblă singuri pe picioare de făcea dela ei câte o slănină de câte 100 klgr. greutate și mai bine.

Iar contribuțiunile către stat erau mici de tot în raport cu cele de astăzi; impozitele județene și comunale aproape nule, iar de stoarceri, abuzuri și impilațiuni din partea administrației și a străinilor, trebuia să-l apere patronul cu autoritatea și mijloacele sale. Când însă nu se făceau cerealele sau că le periau vitele de epidemie, stăpânul moșiei, patronul eră dator și obligat chiar prin lege, să-i țină și ajute cu mijloacele sale proprii, pe ei cu familia și vitele lor, să-i împrumute cu bani, bucate și vite, fără de a le lua vre-o camătă pe ele, până ce le vor putea întoarce. Acela eră un beneficiu și avantajiu, pentru clăcaș, care nu eră de desconsiderat pentru acele timpuri și raporturi economice primitive.

În ceea ce privește prestarea și luarea sarcinilor iobăgești însăși, aceste nicăiri și mai niciodată nu trec peste puterile iobagiului și ale vitelor sale, și lucrările obiș-

nuite sunt totdeauna astfel întocmite, ca clăcașul să potă face punctual și fără multă dificultate îndatoririle și serviciile boerești la cari este pus, și să-și vadă de lucrările sale la timpul oportun. Mai întâiu copilul său, nu este primit la lucru boeresc înainte de a avea etatea de 17—18 ani împliniți, pentru ca să nu fie împedat și periclitat în dezvoltarea lui fizică, pe când astăzi deja la etatea de 12—13 ani, părintele însuși îi pune coarnea plugului în mâna fiului său, ca acesta să are toată ziua singur, să-i poarte carul și plugul. Munca zilnică și prestațiunile ce avea să facă atunci iobagiului stăpânului său, nu erau decât numai pe jumătate sau a treia parte din cele ce-și lucrează și muncește astăzi țăranul liber pentru sine, sau altora pentru plată.

Încărcătura legală a clăcașului după 2 vite eră de $4\frac{1}{2}$ —5 gălete ardelenesti a 64 cufe = 96 litri, adică aproximativ $4\frac{1}{2}$ hl., pe când astăzi fiecare țeran pune după câte 2 vite cel puțin 10—12—15 hl. cereale, deși nu se poate nega, că astăzi sunt șosele mai multe și mai bune, mai bine întreținute în toate părțile țerii, pe când atunci șosele și drumuri sistematice așternute cu petriș, erau o raritate, iar carăle de astăzi de fer sunt mult mai ușoare și mai solide decât atunci, când nu eră nici un cuiu de fer la ele. Pentru facerea arăturilor, atunci țeranii clăcași trebuiau să prindă la lucrul boeresc tot câte 4 vite la un plug, fie ale unui singur iobagiu, fie la 2 iobagii vecini, și să are cu plugurile lor cele de lemn și la grapele cele de lemn, pe când astăzi mai toți țeranii ară numai cu câte 2 boi—cu pluguri sistematice de fabrică și grape de fer.

Femeii iobagiului—când i se dedea să țeasă pânza pentru cocoană, fie la ea acasă, fie la curte, la țesut, i-se socoteau 5 coți de pânză, de bună și suficientă, pentru ziua de clacă, pe când astăzi o țarancă dibace, dacă stă toată ziua de țesut, țese pe zi câte 12—15 coți de pânză *dreaptă*, și mai bine. De aceea toate aceste sarcini și prestațiuni iobăgești și urbariale, la strângerea și răscumpărarea lor în bani, au fost prețuite și rescumpărate după valoare și folosul lor real și după numărul

lor și plătite beneficianților lor cu un preț, care nicăiri nu se mai pomeneste astăzi; ziua de clacă cu brațele 10 cr. m. conv. și ziua de clacă cu vitele 20 cr. m. conv., căci astăzi ziua de lucru la coasă se plătește cu 1 florin și mâncarea, ziua de muncă cu vitele 1,50 — 2 fl. v. a. În fond nu valorau nici pe jumătate serviciile și prestațiunile, ce le făceau și aduceau clăcașii boierului, din paguba ce-și făceau și cauzau ei lor cu ele, sau familiei, și în economia lor proprie.

Deosebit de aceste, apoi eră mare lucru incertitudinea, că niciodată nu știă iobagiul dacă va fi scos și trimis la lucru domnesc — la slujbă — ori nu, și-l trimitea și la slujbă tocmai atunci, când avea poate și el lucru mai mult și mai urgent în propria gospodărie și moșioară, și nu putea face opoziție, deși putea amâna odată de 2 ori.

Tot așa erau raporturile și cu dijma. Darea dijmei în sine nu eră așa de grea și de insuportabilă, decât accesoriile și circumstanțele cari o însoțiau. Dacă dădea Dumnezeu, să se facă cerealele, și boierul avea de unde să ia, și țaranului îi rămânea destule, căci de vândut, el arareori avea cui să le vândă și să le desfacă cu preț; dar mult mai jicnitoare și mai greu de suportat decât luarea dijmei, erau daunele accesorie împreunate cu ea. Pentru dijmuț iobagiul trebuie să curme lucrul câmpului tocmai atunci, când el lucră mai bine și mai cu spor; pe la orele 3—4 după prânz, să încarce produsele pe car, și să se grăbească a veni între cei dintâi la curte, pentru a putea fi dijmuț până seara, căci la cazul contrar, el perdea în de geaba și ziua aceea, și dimineața următoare până pe la orele 9—10 a. m., așa că în realitate, pentru câțiva snopi de bucate sau un coș, două de porumb în stuleți, sau de cartofi, el perdea cu dijmuirea tocmai timpul cel mai potrivit și mai spornic la muncă, atât pentru oameni cât și pentru animale; timpul răcoros de dimineață și după prânz. Apoi timpul pierdut cu luarea dijmei, trebuie să se silească să-l compenseze prin o muncă mai intensivă și mai încordată pe timpul căldurii celei mari și asfixitoare, dela orele 9—10 înainte până iarăși pe la 3—4.

Pe lângă aceste mai veniau alte pedice și pierderi de timp, că noaptea și înainte de dijmuire nimeni nu cuteză a merge cu carul pe hotar printre clăile de recolte, pe când acum este liber fiecare să care din al său, toată noaptea și ori când ar vrea. Dar nici unul nu stetea cu clăile pe câmp ori cu porumbul necules ori nedijmuit cu lunile întregi, căci nu era permis de legile feudale — dar este permis de cele liberale moderne. Deosebit de aceste alte daune i se cășunau țeranului iobagiu prin aceea, că funcționarii și impiegații domeniali ai curții boierești, nu erau totdeauna *dispuși* a sta de dijmuit, îi amănau pe clăcași de pe o zi pe alta, numai pentru a le face șicane sau pentru a mai stoarce și pentru ei câte ceva bacșiș beneficii indemnizații, pentru băutura etc., deosebit de alte pagube, provenite și cauzate din schimbarea timpului, până ce s'a putut face dijmuirea.

Ba culmea mizeriei, mai presus de toate acestea, un lucru hidos și greu de suportat era dijma prin aceea, că iobagiul Român ce se ținea de biserică și rital de răsărit, să dea dijma din produsele muncii sale, la preotul Săsesc și Unguresc: luteran, catolic, calvin, unitar, iar preotul și biserică să nu capete nimic din acele, ci și el și biserică să fie batjocoriți și vecinic umiliți, de către aceia, pe cari el îi hrănea și întreținea cu roadele muncii sale. De aceste daune accesorii, se plângea cu deosebire țeranii români și clăcașii din Ardeal, iar nici de cum numai de darea dijmei în sine. Iar când nu se faceau bucatele sau le pureau vitele, ei nu dădeau dijma nici la domn și nici preoților străini, ci acela trebuia să-i ajute și susțină. Inșă de oarece stările de fapt a raporturilor agrare erau totdeauna mai presus și mai puternic decât legile, nu va fi rău lucru, să vedem cari erau stările de fapt și raporturile reciproce între nobil și supus, domn și iobagiu.

§ 5. O ANCHETĂ AGRICOLĂ.

Prin anii 1892 am făcut *O anchetă economică* în comitatul Făgăraşului, în o plasă întreagă — cercul Şercăii, mergând din comună în comună, în cele 20 sate ale sale, întrebând dela oamenii bătrâni demni de credinţă, cari au făcut şi ei clacă, cari fusese şi ei în fruntea aface-rilor comunei, atât sub iobagie, cât şi după aceia — foşti primari, notari, consilieri comunali etc., cari erau, rapor-turile agrare vechi — drepturile şi datoriile reciproce între proprietate şi clăcaşi până la anul 1848.

Am ales districtul Făgăraşului din mai multe cauze: 1) din cauză că raporturile economice, sociale şi politice îmi erau bine cunoscute. 2) Că este un judeţ aproape curat românesc, căci între 88 mii locuitori, 80 mii sunt Români get beget. 3) Fiindcă cele mai multe şi mai vechi documente de proprietate şi instituţiuni agrare şi politice româneşti până acum cunoscute, sunt de acolo. 4) Fiindcă multe diplome de donaţiuni de boierie şi de proprietate derivă dela domnii Munteniei Mircea cel Bătrân, Vlad Dracul, Mihaiu etc., pe baza cărora în deceniile din urmă, Românii de acolo, au purtat zeci de ani, procese cu statul pentru munţi şi păduri şi contra introducerii co-masărilor.

Rezultatul cercetărilor noastre se rezumă în urmă-toarele:

20 sate mari şi învecinate în şesul Oltului ca şi atâtea enclave sau insule îndepărtate şi preerate în mijlocul oceanului, fără nici o legătură şi cohesiune între ele, tot astfel ni se prezentă şi raporturile agrare vechi ale lor, căci între toate, nu se găseau două comune, la olaltă, unde raporturile sociale, politice şi economice să fi fost identice. Continuând cercetările mai departe, am găsit însă analogie între ele şi ale clăcaşilor din Moldova, Bu-covina şi Muntenia.

Aici în fiecare comună se găseau câte 3—4—5 cate-gorii de oameni si cel mai puţin două: In toate satele româneşti sunt Moşneni sau *boieri*, latineşte boerones

sau nobiles unius sessionis, uneori și nobili ungurești, recte unguriți, apoi coloni și jeleri zileri sau inquilini; în altele erau grăniceri și negrăniceri, boieri grăniceri și grăniceri neboieri; clăcașii sau iobagii iarăși se împărțiau în diferite clase și categorii în fruntași, mijlocași, codași după starea lor: după pământul ce aveau și numărul zilelor de clacă, ce făceau pe săptămână.

Boierii erau scutiți de ori ce sarcine și impozite către stat, județ și comună, și se bucurau de toate drepturile civile și politice, ca și nobilii unguri, numai că ei nu le puteau exercita în sens național.

Afară de ei eră proprietatea mare, care eră a statului și aveă pământurile sale — arătura și fânaț — în dea-valma cu ale clăcașilor sei, în aceleași câmpuri și diviziuni, numai cât loturile ei erau mai mari de 5—10 ori decât ale unui clăcaș fruntaș. Probabil că acestea veneau din sechestrările dela boieri căzuți în *nota* infidelității pentru trădarea de patrie — foști partizani ai lui Gaspar Bekeș și Ștef. Mailat.

Famiile boierești și aveau pământurile lor, sau în complexe deosebite numite „*Laburi*“, sau că erau și acele amestecate și în devălmășie cu ale sătenilor clăcași.

Pășunea și pădurea erau în indiviziune, și se foloseau în comun între proprietate și locuitori — boieri și clăcași — sau ca proprietatea își aveă pășunea și pădurea ei deosebită ca pădure allodială sau pădure domnească, și de cari sătenii nu se puteau atinge, decât numai cu învoială. Jirul, ghinda, poamele, merele și perele pădurețe, erau de cele mai multe ori rezervate proprietății în pădurile urbariale.

Toți clăcașii beneficiau de lemnul moale pentru foc și trebuința casei și economiei lor; pentru reparații și construcții nouă însă căpătau dela proprietate și lemn tare de stejar și brad, avizat în anumite tulpini. Formula obișnuită la păduri eră: „*Taie fagul dela rădăcina stejarului*“. Ea pare a fi în sine un non sens, greu de înțeles, de oarece dela rădăcina stejarului, din lăstare și ghindă va eși tot numai stejar, și nu fag; cu toate aceste contradicții aparente, ea eră o bună măsură economică, pentru ame-

nagiarea și conservarea pădurilor, căci ținea locul regimului și codului silvic de astăzi, și va să zică: Taie fagul, care este lemn mai moale și fără de valoare, ca să poată crește stejarul neîmpedat, și nu distruge și ruină stejarul, care singur avea valoare și se putea desface pe acea vreme, ca lemn de construcție și lemn industrial.

Multe din aceste comune și aveau însă și pădurile și pășunile lor proprii comunale, unde toate foloasele erau ale obștei comunei, peste cari proprietarul nu avea nici cel puțin dreptul de control și supraveghere, ci și acestea aparțineau comunei, obștei locuitorilor boieri și neboieri la o laltă, sau numai a clăcașilor singuri. Unele familii boerești au avut păduri și munți proprii. Clăcașii din unele comune aveau dreptul la lemnul moale din pădurile urbariale, nu numai pentru trebuințele casei și gospodăriei lor, ci și la lemnul de vânzare, și făceau un întins comerț cu lemne de foc și cheresteă — cari îl practicau pe o scară foarte întinsă până în anii din urmă fără de nici o restricțiune.

Chiar și unii din clăcași aveau păduri și munți proprii cu dreptul de proprietate + vezi familia Palecșa din Șinea la anul 1753.

Cătimea de pământ aflător în stăpânirea și folosința țăranilor clăcași, depindea de regiune, după cum comuna era așezată mai la câmp, în șesul și lunca Oltului, ori mai sus în pădure — comună de câmp ori comună de munte, și deci era pe hotar mai mult ori mai puțin teren apt de cultură. Pământul de arătură era împărțit în loturi individuale, moșii, sesiuni coloniale după numărul caselor, iar fânețele se găseau în indiviziune, și se împărțiau în fiecare an pentru un folos ori două în acelaș an; dela 1825—30 înainte însă, se introduce tot mai mult parcelarea individuală, și definitivă a fânețelor. Pământul de arătură și fânețe era împărțit în două sau trei complexe mari numite câmpuri, cari se cultivau și folosiau alternativ după sistema bienală ori trienală.

Sistema bienală este foarte veche, ea era singura practică la Romani, și în localitate se practică mai pretutindenea încă pe la începutul secolului al XIX, de atunci

încoace însă ea a fost înlocuită prin sistema trienală. Afară de țarinele din câmp, unele pământuri mai bogate din luncile și aluvioanele mănoase ale Oltului, ale văilor și rîurilor, ce scobor din păduri și munți, precum și poienile și curăturile, făcute în păduri, se folosiau în fiecare an, cu porumb, fasole, varză, cânepă, etc., cari se cultivau neîntrerupt pe acelaș loc.

Afară de acestea mai erau încă și alte pământuri supuse plugăriei numite Moine, cari deși după natura lor erau mai apte pentru producțiunea de iarbă — totuși uneori se rupea pajiștea, și în țelină se semănă 3—4 ani dearândul cereale fără repaos și fără gunoiu, și apoi se lăsă alți 10—15—20 ani de pajiște ca pășune ori fânaț, ca pământul să se reculeagă. Atari moine se găsesc și astăzi aproape pe la toate satele de sub munte.

Clăcașii fruntași aveau o moșioară 15—20—30 jugere, arătură și finaț și mai bine, jug. de 1 600 stânjeni p. egal cu $\frac{5}{4}$ de pogon; mijlocași de câte 10—20 jug. și codașii mai puțin, 4—5 jug. în total.

Jelerii sau pâlmașii erau stabiliți în diferite condițiuni; la unii proprietarul le făcea și repară casa și ei ședeau în năiem, alții și făceau ei casa și unele instalațiuni economice mai puține, iar alții pe lângă casă și grădină mai aveau și pământuri de cultură în câmp, ale lor proprii, iar la alții li se dedea dela proprietate câte un locșor două, pentru al gunoi și pune porumb pe seama lor, etc. în fiecare an; într'o comună jelerilor la 54 familii, la 1809 li se împarte pământuri și moșii proprii din pământul comunal și devin coloni, iobagi.

Când unui jeler nu-i mai plăcea condițiunea în care se găsea el, denunța contractul la Sf. Mihail și apoi la Sf. George și luă hainele și avutul, și plecă în altă parte; cel care și făcuse singur casa, și-o putea vinde ori strămută în altă parte; însă mutarea colonului — clăcașului propriu zis —, eră mult mai dificilă. Totuși dreptul de liberă migrațiune a clăcașilor fusese introdus numai dela împăratul Iosif al doilea încoace; oameni cu casa și avutul în spate — băjenari — erau foarte puțini la număr prin sate.

Sarcinile urbariale, ce apăsau asupra clăcașilor, erau foarte diferite și variate; aproape în fiecare comună erau altele: Claca la proprietar — pentru majoritatea comunelor. eră pentru frunțași câte 3 zile pe săptămână, iar pentru mijlocași numai 2 zile în săptămână; dar erau și comune, unde frunțașii făceau 2 zile, iar mijlocașii făceau numai 3—4 săptămâni pe an, și anume în 2 sate o săptămână întreagă primăvara, alta vara și alta toamna sau iarna, iar în altele claca dură o lună întreagă fără întrerupere. În unele comune claca se prestă după case și curți, sau după porți, fără considerațiune de moșie, iar în altele numai după moșie; în cazul dintâiu, puteau să șeadă 2—3—4 familii de clăcași într'o curte, și să aibă în a lor folosință tot atâtea moșii sau sesiuni coloniale deosebite, și nu făceau claca la olaltă, decât numai una singură; dacă iobagiul luă în căsătorie o fată de boier și se mută în curtea boierească cu locuința, el putea lucră și folosi 2—3 și mai multe moșii de boier și nu făcea clacă, și putea să cumpere pământuri și curți dela boieri ori și câte vroiă, și le poseda cu deplin drept de proprietate boerească.

Și iarăși dacă boierul cumpără sau închiria pe timp limitat ori moștenia dela iobagiu pământ urbarial, atunci și boierul trebuia să dea dijmă din produsele lui, dar clacă nu făcea, căci aceea o făcea cel care ținea moșia colonială întreagă ori partea principală a ei.

În satele însă, unde claca și sarcinile urbariale se prestau după moșie — iarăși erau diferite norme în prestarea și luarea lor: în unele comune iobagii din aceeași categorie d. es. clăcașii de 3 zile — aveau să facă toți atâtea zile de clacă în săptămână, fără considerațiune dacă el ținea și folosiă o moșie sesiune colonială întreagă, sau numai de $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, etc.; în alte sate însă din contră, claca și celelalte sarcini urbariale erau proporționale cu întinderea și categoria moșiei. Aceste deosebiri nu erau nicăiri trecute ori reglementate, ci datau din timpurile vechi, și se prestau și luau după obiceiurile vechi, erezite din moși și strămoși. Ele nu erau luate sau organizate nici după regiune nici după fertilitatea pământului, ni-

mic din toate aceste și de multe ori comunele învecinate se găseau în condițiunile extreme și ofereau contrastele cele mai mari d. es. Ce contrast mare oferia comuna Pârâu față de satele vecine? Locuitorii clăcași din Pârâu făceau câte 4, 3, 2 zile clacă în săptămână, iar clăcașii din Grid și Perșani, ambele situate pe aceeași vale mai spre sud făceau numai câte 3 săptămâni pe an: una primăvara, alta vara, și alta toamna sau iarna, și încolo anul întreg nimic, încolo erau considerați mai ca oamenii liberi. Sașii din Șercaia, comună situată spre vest de ele, care între toate avea hotarul cel mai mare, pământ de cultură mai mult și mai bun decât toate, făceau câte 3 și 2 zile clacă în săptămână, deși Sașii din cauza culturii lor mai na- intate —, și a religiunii lor totdeauna s'au bucurat de multe favoruri și înlesniri din partea stăpânirii, întru cât aceste erau compatibile cu starea de clăcaș în Transilvania. Și așa mai încolo am putea citi încă multe cazuri analoage.

Jelierii sau pâlmașii cari aveau casă, curte și grădină proprie, făceau de obicei câte 1 zi de clacă pe săptămână; dacă aveau sau primeau și ceva pământ de cultură în câmp, pentru acestea făceau zile de clacă deosebite după învoială, iar jelierii cari ședeau în năiem în casele proprietății sau pe la alți săteni, faceau și ei clacă câte 8—10 zile pe an la proprietate, sau dedeau o mică contribuțiune către ea; însă numărul lor era foarte mic.

La clacă — slujbă — clăcașii eșiau cu aceea ce li se cerea; dacă era lipsă de car cu carul, dacă era lipsă de plug cu plugul, dacă era lipsă de brațe cu brațele. La car prindeau câte 2 boi, la plug însă tot câte 4 boi, cai ori vaci trăgătoare. Dacă un țăran avea 4 vite trăgătoare, atunci le prindea și ară singur și făcea mai puține zile. Ziua de clacă i se socotia din răsăritul până în apusul soarelui. Dacă țăranul nu avea decât 2 boi de plug, atunci se însoția cu vecinul său. Ziua de plug cu 4 boi i se socotia drept 2 zile, ziua de muncă cu 2 boi i se socotia drept 2 zile, iar cu palmele o zi.

Afară de zilele așa zise *normale* de clacă, pe săptămână, uneori erau încă și alte zile de clacă pe an în uz pentru datorii mai vechi, pentru ajutoare date în bani, bu-

cate, fân și vite din partea proprietății, etc., cari erau oare cum considerate drept dobândă banilor împrumutați. Astfel într'o comună, Cuciulata pentru banii împrumutați pe timpul foametei din 1815—17 de cătră arendaș contele Mikeș, țăranii au trebuit să-i presteze încă alte 15—18 zile de clacă pe an, sub numirea de *mită*, care a durat până la 1848, când fură stinse pe cale legislativă și țăranii i-au făcut în total vre-o 600 zile clacă pentru câte 100—300 fl. valuta vienesă. În alte comune însă, acestea nu erau uzitate și la caz de nenorocire, proprietarul ajută pe țăranul ajuns la nevoie, cu bani, bucate și vite, îl trimetea în cireada proprietății, ca să-și aleagă vita care-i place, și într'un an doi apoi să-i cumpere alta în loc, și nu-i cerea camătă pentru ele.

În unele comune mai făceau clacă și pentru primarul comunei, care era scutit de ea câtă vreme era în funcțiune; preotul dacă era dintre clăcași, se răscumpăra de clacă și podvezi cu o taxă oarecare *un galben doi*, etc., pe an; altul pentru o sumă mai mare se răscumperă prin foaia de *Manumissiune* pe vieața întreagă.

Afară de zilele de clacă propriu zise ca sarcini urbariale, ce erau datori să facă clăcașii cătră proprietate, mai erau și cărăturile: transporturi de cereale, lemne, vin, etc. Aceste încă erau foarte diferite. Încărcătura obișnuită după 2 boi era $4\frac{1}{2}$ —5 galețe=4— $4\frac{1}{2}$ hl. cereale, și zilele petrecute în căraușie de obicei li se scadeau din zilele de clacă. Pentru adusul de vin, tot 2 familii trebuiau să prindă vitele la un car și să aducă împreună o butie de vin de 50 vedre ardelenesti; când nu era vin de ajuns pentru toți, atunci îi încăreau cu alte poveri similare d. es. 10 galete=9, 5 hl. de bucate transportate la Brașov sau Sibiu erau considerate ca egale cu transportul unei buți de vin. Alții în loc de vin, aveau de făcut și transportat câte $\frac{1}{2}$ stângen de lemne, cheres-tea, groși de brad, să-i facă să-i scoboare din munte pâna la ferestraie, etc. La aceste transporturi nutrimentul pentru om și animale privia pe clăcaș, dar când ei steteau mai multe zile pe loc la descărcat și încărcat, pro-

prietarul erà obligat să le deà hrana necesară și adăpost pentru vite.

Mai multă povară nu erà permis să le pună și zilele petrecute în cărăușie li se scădeau din zilele de robotă. Pentru plug în ziua de Blagoveștenie—Buna vestire—erà datina și trebuiau să easă în brazda proprietarului 30 pluguri la aratul de porumb (cucuruz).

Dijma se luà la toate satele à 10-a parte din cereale grâu, secară, orz, ovăz, meu, hrișca în clăi, iar din porumb, și cartofi cu coșul. Libere absolut de dijma erau legumele, fructele și fânul. Dijma însă se luà și din cânepă, atât fuioare cât și din semânță. Afară de dijma din produse, mai erà și dijma din animalele mărunte, mei, iezii, porceii, pui de găină, stupi. În unele comune se dedeà de Crăciun de fiecare vacă fatată și dacă ea n'a avut o picătură de lapte peste an câte o cofă = $\frac{1}{2}$ oca de unt topit, în altele o găină grasă și mare, în alta câte 12 cruceri de fiecare familie sub numirea de *Vacă grasă*. La dijma și daturi, fură supuse toate produsele localității: așa într'o comună, Veneția de sus, bărbații trebuiau să caute și să culeagă din pădure floarea de hameiu sălbatic pe la Sf. Mărie, să-l usuce în șură până la Crăciun apoi să-i aleagă florile și să ducă la curte 30 litri de floare de hameiu, îndesată cu fierul plugului; iar în alta, unde se cultivă mult in, se luà dijma și din in, atât din fuior cât și din semânță. Dijma erà pretutindinea întregă a proprietăți afară de o singură comună, unde dijma se împărția $\frac{3}{4}$ erau ale proprietății și $\frac{1}{4}$ ale preotului luteran. Preotul luteran numai din dijma dela in, se zice că aveà mai mult venit, decât este renta lui actuală de 2.800 coroane pe an.

Afară de daturile și dijma către proprietar, mai erau și către cucoană: care în unele comune dedeà la femeia iobagiului câte $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ kgr. de fuior de cânepă ori lână, ca să-l toarcă pentru jupâneasă, iar altora le dădeà tortul ca să-l țeasă, câte 2 femei să-i țeasă o pânză de 60 coți lungime; în alte comune însă femeile nu țeseau de loc pentru cocoană, ci numai torceau, și iarăși în altele nici una nici alta. Lemnele de foc și pentru trebuință le aveà

gratis; dacă făcea casa din nou ori pentru reparat căpătă lemn tare și de brad gratis; dacă făcea stingeni și groși ori scânduri de vânzare trebuia să dea dijmă din ele ori să se învoească.

De altfel, gospodăria lor era complet organizată. Casele în majoritate erau construcții de lemn din bârne de stejar și brad sau masive de zid, piatră și cărămidă acoperite cu paie, foarte puține cu țiglă. Casa avea 3—4 încăperi; tindă (bucătărie de vară) odaia de locuit și alătura era camera ori celarul, beciu ori pivniță. Afară de casă și despărțite de ea erau ecaretele moșii, construcții ușoare de lemn de stejar și brad, acoperite cu paie; 1—2 grajduri, șoproane pentru fân și adăpostirea uneltelor, și șură pentru adăpostirea recoltelor în paie și boabe; tot odată șură servea și de camera de preparat nutrețul. Sub șopron mai erau și cocinele de porci pentru porcii de rudă și altul pentru cei de îngrășat, cotețele de găini și poiata pentru oi; uneori se adăpostiă sub el carul și plugul grapa etc., ba chiar și lemnele de foc, așa că nimic nu stetea afară în ploaie și soare. Vitele mari și mărunte se țineau iarna în grajd la adăpost și foarte rar numai pe un timp domol dacă se scoteau iarna caii si-repi și oile afară la pășune. Țarinile se gunoiau de sute de ani.

Afară de sarcinele și daturile către proprietate, mai erau și sarcinele publice cătră stat, județ, și comună, pe cari încă le purtau numai clăcașii, căci nobilii și boierii erau scutiți de ele. Ele însă erau mult mai mici decât cele de astăzi.

Birul către stat era 50—60 cr. 1 fl. de familie de clăcaș fruntașe. Afară de bir mai dedeau și produse pentru armată: câte 6—10—20 porții de fân, și tot atâtea de de paie pentru așternut a de câte 6 kgr. greutate, și de fiecare porție de fân, câte 5 litri grâu și tot atâta de ovăz.

Afară de venitele din agricultura, din producțiunea de cereale, clăcașul mai avea și beneficiile și veniturile sale dela vite și alte foloase mai mici accesorii. Vite putea să țină fiecare după discrețiune și puțință, și de ori și ce specie, căci nu-l opria și împedica nimeni, iar pentru

vărat și iernat el nu plătiă nimănui nimic, și-și țineă foarte multe; comparativ mai multe decât astăzi, căci populațiune atunci eră mai puțină și pășune mai multă.

Moșnenii sau își aveau și țineau vitele lor cu ale clăcașilor, în pășunea și pădurea comunală. Unde proprietatea mare țineă vite, și aveă cireada și pășunea ei deosebită, uneori însă și la olaltă cu a locuitorilor. Afară de cireada satului, care eră pusă sub supravegherea și controlul primarului satului, mai eră și alte cîrduri de vite, păzițe de copii, flăcăii și fetele din sat, ce nu erau încă la muncă, până ce nu-i primiă la clacă la proprietar.

Vite mărunte: Oi și capre clăcașii funțași aveau câte 30 — 100 capete și mai bine unul; rămătorii pentru îngrășat îi învoiau la ghindă la proprietate, sau la jir în pădurea comunală. Porcii de îngrășat sau cei de prăsilă dela Crăciun înainte și vitele vara la pășune rămâneau ziua și noaptea afară în pădure.

Afară de veniturile din vite eră venitul dela căldări: în toate comunele, țeranii clăcași aveau dreptul de a țineă căldări și a ferbe rachiu și țuica din bucate și prune, și în toate comunele erau câte 30 — 60 — 80 căldări de rachiu, iar pentru desfacere, comuna — obștea clăcașilor — aveă dreptul ei de cărciumărit și de tăiat carne — pătrarul din urmă al anului — de la Arh. Mihail 8 Noemvrie până la anul nou — recunoscut prin lege. și când cărciumele proprietății trebuiau să fie închise, ori proprietarul să se învoească cu clăcașii săi. În unele comune boierii 'si aveau mori particulare, deosebit de ale proprietății, la cari clăcașii încă puteau să macine, deci eră posibilă concurență între mori, pentru ca proprietarul să nu poată exploată unilateral pe țeranii săi cu măcinatul; cartelurile pe atunci erau încă necunoscute.

În câteva comune, clăcașii mai aveau și unele ocupațiuni industriale ca mici sorginți de venituri accesorie: iar vre-o 5 — 6 se ocupau cu arderea și desfacerea de var, în altele cu facerea de stânjeni de lemne de foc și cherestea pe seama lor; într'una eră dogăria în floare, ca industrie de casă facerea de donițe, putine, ciubere din lemn de brad, apoi de șindrila etc.

Rezumând veniturile și sarcinile ce aveau clăcașii la olaltă, fără de nici o presumpțiune, noi trebuie să zicem, că starea materială a lor în total era satisfăcătoare și bună, nici într'un caz însă nu era atât de desperată după cum am fi înclinați a crede. Dacă unii dintre clăcași erau proletari peritori de foame, apoi aceștia erau numai *jelerii* și *lipiturile*, și numai unii dintre ei, cari erau răi muncitori, și mai ales oameni cari fugiau de muncă și osteneală. Numărul lor era foarte restrâns câte 2—3 familii în o comună, precum sunt și astăzi atari indivizi ce fug de muncă și greutate prin comune și pretutindinea. Marea majoritate însă a țăranilor clăcași, erau tot oameni cu ceva stare și mai mult ori mai puțin și buni cultivatori de pământ, și nevoia îi făcea să fie așa. Compare ori și cine starea acelor țărani supuși și să caute la starea în care au ajuns țăranii noștri liberi sub regimul concurenței libere și a legii Toemelilor agricole în ori care județ al Moldovei și Munteniei; la cei cari șed în bordeie, și târлаșii din Ialomița și Teleorman, la muntenii dela munte cari vin să pună porumb la câmp distanța de 3—4 poștie și mai bine. Târлаșii și bejenarii de azi fața de *jelerii* și *lipiturile*, laturalnicii din trecut.

a) Satele foste clăcașe.

Cuciulata. Proprietatea mare a statului d' aici, se află cea mai mare parte arendată contelui Mikeș Iánoș circa 200—240 jugere care o ținea în arendă pe 99 ani dela Maria Teresia; o altă parte mai mică de 100 jug. era zalogită iarăși pe 99 ani Națiunei sășești din Sibiu; deosebit de domeniul statului erau familiile maghiarizate Boer Anti, Boer Gyuri, Boer Ferenz și Boer Iosef iarăși cu pământuri allodiale 100—120 jug. și iobagi, și familia boeronală română, Agapie Boieriu, care deși era liberă și nobilă însă era venetică și n'avea pământ propriu și nici iobagi și jeleri în comună. Mikes avea în comuna vro 64 familii de iobagi și 30 familii de jeleri (zeleri, palmaș); Națiunea sășească avea 30 familii iobagi și 16 familii de jeleri, Boereștii — Anti, Gyuri Ferenz și Iozef, aveau fiecare câte 8 familii de iobagi și 8 de jeleri.

Iobagii lui Mikes făceau pe săptămână câte 3 zile clacă, dacă era lipsă de car cu carul, dacă era lipsă de plug cu plugul, dacă era lipsă de brațe cu brațele. La car prindeau câte 2 boi, la plug

însoțiți cu 4 boi, cai ori vaci, și de fiecare pereche de vite trăgătoare i se socotea ziua de lucru de o zi. Dacă țăranul avea 4 boi la jug și eșia singur cu plugul cu 4 boi, atunci ziua aceea i-se calcula drept 2 zile. Dacă avea însă numai 2 vite — boi, vaci ori cai —, atunci trebuia să se însoțească și prindă cu vecinul său, și făceau împreună zilele obligatoare pentru fiecare. La transportul de cereale la Brașov, Odorhei, Făgăraș se puneau pe fiecare car cu 2 boi numai 4 gălete și 2 ferdele vechi = 4,25 Hectolitri, din cauză că drumurile erau tare grele.

Pășunea sătenilor era aproape de sat, iar a proprietarului, deosebită și în depărtare, și între satele lui, nu suferia vitele sătenilor.

Lemne de foc și de trebuință căpătau gratuit, (fag carpin etc.) afară de meri, peri și stejari, cari erau rezervați pe seama proprietarului. Formula obișnuită depădurit era: *Taie fagul dela rădăcina stejarului*, dar fără a te atinge de stejar. Totuși când săteanului îi ardea casa și nemestiile, ori el vroia să le repare sau facă din nou, atunci dacă cerea boerului i dădea atâtea tulpini de stejar, câte avea de lipsă și fără de nici o taxă, iar la făcutul casei, proprietarul nu ajută iobagiul cu nimic alta. La ieșirea din moșie, iobagiul și putea lua și mută acaretele: casa, șura și grajdurile fără vre-o opoziție din partea boerului. Casa jelerului era făcută de boier, rămânea pe loc la eșirea lui din ea. Jirul și ghinda, merele, perele pădurețe erau rezervate pe seama proprietății, și pentru folosirea lor, clăcașii trebuiau să se învoiască și plătească unele taxe mici, după învoială. Ei aveau dreptul numai la lemne necesar pentru trebuința casei lor, dar de vândut nu puteau vinde, și toate satele vecine Căciulata, Comana, Venețiile, Păreu, Gridu deși au multă pădure, până în ziua de azi, nu fac nici un negoț cu lemne — dar fac negoț întins cu var. Iobagii statului mai aveau dreptul să facă rachiu din bucate și din prune, care se usitează până în ziua de azi — rachiu de prune — și comerț cu prune uscate. Pe timp de foamete și crize economice, resboiu, grindină etc. proprietarul trebuia să-i împrumute cu bucate, sau când i moria — cădea vita din jug, trebuia să-i dea vită trăgătoare în loc, și nu le lua nici o dobândă, iar apoi într'un an doi, clăcașul trebuia să i-o plătească, sau să-i restituie alta în loc, însă de aceeași mărime și valoare.

Iobagii fiscului ai Națiunii săsești — făceau tot trei zile pe săptămână, cu caru ori cu palmele; ziua de plug cu 4 vite era considerată de 2 zile, iar dijma și celelalte sarcine erau egale cu cele ale iobagilor lui Mikeș. Totuși soarta lor era cu mult mai aspră, decât a celor dela Mikes, din cauză, că pământ allodial de lucrat era mult, și brațe erau relativ puține, de aceea ei erau totdeauna mai asupriți, lucrau mai mult și gătau boerescul totdeauna mai în urmă. Pășunea și pădurea o aveau la o laltă cu iobagii lui Mikes; numai lemne de stejar pentru construcții, căpătau și-le aduceau din pădurile Comănei de sus ori dela Lupșa. Și jelerii

națiunii săsești erau mai rău situați decât jelerii lui Mikeș. Fiscul nu făcea case pentru jelerii săi, iar prestațiunile lor erau egale cu a celor dela Mikeș. Și jelerii puteau ține vite câte vroiau, și câte le dedea mâna, căci pentru pășune nu plăteau nici ei nimic.

Iobagii familiei Boereștilor, erau și mai săraci — aveau pământ mai puțin, și erau mai asupriți decât chiar ai fiscului, din cauză că erau puțini de tot, și lucrau aproape săptămâna întreagă la proprietar până mai eră ceva de lucru, și numai după ce isprăveau lucru la domni, puteau să-și caute și semene și lor. Jelerilor Boerii le dedeau gratuit case de locuit și bucate — dar și bătae căpătau destulă, și încă tot cu șina dela roată.

În comună fiecare curte domnească 'și avea și ținea cârciuma sa deschisă anul întreg, chiar și în pătrarul de an convenit după lege clăcașilor. La rescumpărarea dreptului de cârciumărit de către stat — cu suma de 18.696 fl. 20 cr. — statul după partea lui Mikeș și a Națiunii săsești a obținut peste 12.000 fl., comuna urbarială foștii clăcași și jeleri pentru $\frac{1}{4}$ de an al lor 2.333 fl. Bretzei — în 1848 tribunul Brătianu ca cumpărător dela B. Anti 1.802 fl. 52 cr., d. Chiornită cumpărător dela alt Boer 1.444 fl. 50 d. Boer George 546 fl. 62 cr., biserica unită Română 62 fl. 20 cr., familia boeronală Agapie Boieru 49 fl. 62 cr. Cele trei mori de apă cu câte o piatră, cari aduc anual un venit de câte 250 fl., au fost cedate de cătră stat cu ocazia comasării pe vecie comunei politice — obștei locuitorilor din Cuciulata. Suprafața hotarului teritorului întreg al comunei este de 7.163 jugere cadastrale à 1.600 st. p, dintre cari 1.770 jugere arătură, 82 jugere grădini, 602 jugere fânețe, 480 jugere pășune, 4.071 jugere pădure, 22 jugere trestii 120 jugere areal improductiv. La împrumărirea din 1848 țeranii clăcași și jelerii au rămas cu pământul de arătură și fânaț ce l-au avut până atunci. Din pădure la segregarea — eșirea din indiviziune din 1870 iobagii și jelerii au căpătat jumătate, iar proprietarii de pământ altă jumătate toți laolaltă : comuna politică, obștea locuitorilor 1.981 jugere pădure și 48 jugere pășune; erarul (statul) 367 jugere pășune, 1.354 jugere pădure, Bretzei 46 jugere pășune, 351 jugere pădure, Chiornită 27 jugere pășune, 247 jugere pădure, Boer George — jugere pășune 135 jugere pădure. De fiecare fost iobagiu, colon s'a venit câte 19 jugere pădure, iar 8 jeleri erau socotiți ca un iobagiu. Bisericile (2) românești și școalele au fost socotite fiecare ca echivalentă cu un iobagiu la împărțirea pădurei. Partea de pășune a iobagilor și jelerilor dinpreună cu a bisericilor și școalelor, au rămas în indiviziune și se folosește azi ca pădure și pășune comună sătească. Proprietarii și statul 'și-au separat pământurile și pădurile lor. la comasarea din urmă, și le folosesc și explotează fiecare deosebit. Țeranii n'au voit să comaseze arăturile și fânețele lor, și le folosesc în devălmășeală după sistema de 3 câmpuri.

Informator Pavel Rabocea fost clăcaș al lui Mikeș — în etate de 70 ani.

2. *Comana de jos*. În comună se află 8 familii boierești, Popgridanul, Costea, Conta, Fătu, Halmagyi în Boier, Pop Secheli Popița și circa 60 familii de iobagi, iar jeleri cam tot atât. Iobagii făceau clacă la curtea fiscului din comună, (V. Orghidan arenda-tor) câte 2 zile cu plugul cu 4 boi, iar cu carul cu 2 boi și cu palmile câte 3 zile în săptămână. Pentru transporturi de cereale la orașe se puneă câte $4\frac{1}{2}$ gălete după 2 boi, și zilele petrecute în călătorie li se scădea din robotă. Tot la curtea aceasta lucrau și iobagii din Comana de sus, din Lupșa și câteodată și din Pârâu, mai cu seamă la împlătitud și seceratul bucatelor, și la plug. Dijma care eră a curții o dedeau a zecea din bucate grâu, secară, orz, ovăz, cucuruz, nu însă și din cânepă. Câte odată se dedea și câte o găină de Crăciun, iar cofe de unt topit nu se dedeau. Fânul, poamele și legumele erau scutite de dijmă. Moșiile sesiunile iobagilor erau inegale, cele mai mari eră aproximativ de 100 gălete=50 jugere, iar cele mai mici de 10 gălete 5 jugere în total. Vite puteau ține ori și cât de multe și le puteau paște ori și unde pe hotarul comunei, căci pășunea eră liberă; de asemenea căpătau gratuit și lemnul de foc și trebuință — tăie fagul dela tulpina stejarului — lemnul de stejar eră oprit pe seama proprietății, iar pamântul de sub el pășunea eră a obștei locuitorilor boieri și iobagi.

Pentru construcții noi căpătau iobagii și lemn de stejar fără de nici o taxă. Familiile boeronale însă mai aveau și pădurea lor deosebită, unde și lemnul de stejar și pășunea eră a lor proprie. Ghinda din pădurea urbarială eră a proprietății mari și locuitorii trebuiau să plătească taxa pentru ea, iar jirul eră al comunei. Intinderea totală a teritorului (hotarului) comunei este de 2.746 jugere, compusă din 1.246 jugere arătură, 40 jugere grădini 687 jugere fânețe 222 jugere pășune, 381 jugere pădure, Costișul (aflător pe hotarul comunei) și 168 jugere improductiv. Deosebit de aceste, comuna foștii boieri și iobagi mai posed încă 1.068 jugere pădure pe hotarul comunei Comana de sus. Din hotarul de mai sus schițat — statul — marea proprietate posedă azi 44 jugere arătură, 6 jugere grădină, 154 jugere fânețe, 34 jugere pășune, 293 jugere pădure, și $12\frac{1}{2}$ jugere areal improductiv = $543\frac{1}{2}$ jugere; comuna politică ca atare 5 jugere arătură, 151 jugere pășune comunală, 87 + 1.086 jugere pădure și 131 jugere areal improductiv, iar restul este proprietate privată. Pentru dreptul de cărciumărit care s'a rescumpărat cu 22.514 fl. erarul, statul a luat 11.677 fl., boierii cu toții laolaltă 8.022 fl. iar foștii coloni și jeleri pentru pătrarul lor de an 2.800 fl. Morile 2, au fost ale erarului cu câte 2 petri, iar una iarăși cu 2 petri, a fost proprietatea familiei boeronale Coantă, cari toate trei umblă și se folosesc și azi de către proprietarii vechi ai lor.

3. *Comăna de sus*. În comună erau 3 familii boeronaie : Gu-bernat, Mija, Frâncu și celalte erau iobagi și jeleri. Iobăgia o fă-ciau iobagii și jelerii la curtea fiscului din Comana de jos : cei cu o moșie mai mare prestau câte 2 zile cu carul ori 3 zile cu pălmile, iar pentru o moșioară mai mică câte o zi cu carul sau 2 cu pălmile pe săptămână. Dija se luă dela iobagi a zecea din tot soiul de produse : grâu, secară, orz, ovăz, cucuruz — nu însă din fân, legume și poame; se mai luă dijmă și din animalele mărunte : oi, capre, tot al 10-lea miel și ied și din galițele de curte, găini, rațe, găște tot a zecea.

O moșie iobăgească eră de 10 — 15 — 20 jugere, arătură și fă-nețe ; pășunea și pădurea lemnul de fag carpen etc. afară de stejar aveau gratuit și vite puteau ține ori și câte vroiau, și nu plă-teau taxe de pășunat pentru ele. Ghinda eră a proprietății. Tra-tarea iobagilor din partea funcționărilor și impiegaților curții eră tiranică. Când răsăria soarele 'i puneau în lucru și după ei stă-tea un *părcălab* cu bățul în mână, și de se întâmplă ca unul să nu lucreze ca celălalt sau să rămână ceva mai îndrept, îl bătea. Când iobagii făceau greșeli, nu tocmai mari, de pildă lipsia vre-o zi dela lucru fără voia domnului, atunci 'i puneau jos pe scaun și le dedeau 10 — 25 bețe, și apoi 'i puneau iarăși la lucru. Sa-tul Comana de sus este o comună săracă și cu puțin pământ de cultură. Intinderea totală a hotarului este de 7.264 jug. compus astfel : 567 jug. țarine, 518 jug. fânețe, 255 jug. pășune, 5.776 jug. pădure, 18 jug. grădini și 119 jug. areal improductiv — vatra sa-tului, șoselele, căi de hotare, vadul și prundurile gârlei etc.

Din aceste erarul (statul ca fost mare proprietar) posedă : 67 jug. arătură, 26 jug. fânețe, 132 jug. pășune, 3.712 jug. pădure ; iar comuna politică (obștea locuitorilor boeri și foști iobagi) în indiviziune) : 110 jug. pășune, 935 jug. pădure, școala confesio-nală gr. orientală 30 jug. pădure, învățătorul confesional 2 jug. pădure, preotul ortodocs local 4 jug. pădure, comuna politică în-vecinată Comăna de jos 1.086 jug. pădure, iar restul este pro-prietate individuală a locuitorilor. Despăgubirea pentru dreptul de cârciumărit a fost de 4.800 fl., din care statul a luat 1.600 fl., familiile boeronaie 2.000 fl. iar restul, 2.000 fl., s'a venit foștilor clăcași pentru pătrarul de an cuvenit lor.

5. *Veneția de jos*. Sat eminent de moșneni. În comună se află 10 familii boeronaie. Stoica, Monea, Comanicu, Penciu, Cornea, Boeriu, Popeneciu Băța Clocoțan și Sassebeși, compus actual-ment din 240 capi de familie, iar ceialți erau iobagi. Iobagii erau cei mai mulți ai fiscului și făceau slujba la curtea din Veneția de sus, mai târziu în Comana de jos. Dar și unii dintre boieri au avut iobagi. Unii dintre ei mai aveau și jeleri. Iobagii fiscului făceau pe săptămână câte 3 zile cu palmele, ori 2 zile cu carul cu 2 boi (cai) sau o zi cu 4 boi la plug. Numărul iobagilor eră la vre-o 40 familii. Mai erau și alți iobagi mai săraci cari făceau

numai câte 2 zile cu palmele, sau o zi cu carul pe săptămână. Numărul acestor însă se urcă la vre-o 14 familii. Tot în categoria acestora se numărau și iobagii boierilor din comună. Dijma dedeau și ei a zecea din cereale, cucuruz și cânepă. În loc de pui se dedeau însă 12 creștari numiți „*Vacă grasă*“ pe an. Pășune aveau dela proprietate gratuită pentru ori și câte vite ar fi ținut. Din pădurea dominală erarială li se dedeau de 2 ori pe săptămână lemne de foc și trebuință, fag, carpen etc, ori și câte puteau încărcă după 2 ori 4 vite; iar pentru nemestii și case, li se dedeau gratuit și lemne tari de stejar. Jirul și ghinda din pădurea erarială erau ale proprietății. Pe timp de foamete, crize economice sau când le periau vitele, proprietarul era dator să-i ajute cu bucate, vite, nutreț, etc. fără de a le lua camătă pentru ele, apoi ei erau datori ca într'un an doi să-i le restituie și plătească sau în natura sau în bani ori muncă. Clăcașii mai aveau și dreptul să facă rachiu din bucate și prune. Pentru armată dedeau fân, câte 6 porții à 12 punți, 6 cofe de ovăz și 6 cofe de grâu. Intinderea totală a hotarului comunei este de 4.710 jugere, compus din 2,816 jug. arătură, 49 jug. grădini, 294 jug. pășune, 643 jug. fenaț, 1600 jug. pădure pe otarul comunei, 1.450 jug. pădure pe otarul comunei învecinate Veneția de sus, și 178 jug. areal productiv, la o altă 6.160 jug. Puțina proprietate ce a avut-o statul la această comună a vândut-o la particulari prin ani 1880, pășunea și pădurile sunt proprietatea comunei a obștii locuitorilor, iar celalalt pământ este tot proprietate particulară. Despăgubirea pentru dreptul de cârciumărit a fost de 37.000 fl. din cari statul a luat 8.000 fl., boierii 25.000 fl., iar foștii iobagi și jeleri 4.800 fl.

6. *Veneția de sus*. Informator. Iacob Roman în etate de 88 ani, fost iobagiu. În comună au fost vreo 3 familii de boieri Moga Frâncu, Rozorea: iar ceilalți erau toți iobagi ai fiscului (bar. Bruckenthal arendaș). Iobagii cu moșii mari (cei mai mulți) făceau pe săptămână câte 3 zile cu brațele, sau câte 2 cu caru cu 2 vite, ori 1 zi de plug cu 4 vite. Dacă clăcașul n'avea decât 2 boi de jug, atunci la plug se însoțiau câte 2 inși, cu câte 2 boi, la o altă, și trebuiau să facă 2 zile pe săptămână fiecare. Afară de aceste zile 3, 2, 1 pe săptămână cu care erau datori fiecare mai făceau încă o alta zi de clacă la coasă, pentru primarul satului, care ca atare în timpul funcțiunii era scutit de clacă dar numai în acel an, iar claca lui o făcea satul. O mică parte dintre clăcași făcea însă și numai câte 2 zile cu palmile, sau 1 cu caru cu 2 vite pe săptămână. Clăcașii de 3 zile aveau o moșie de 25—40 galete, hl. semănătură și fenaț, = 20 jugere, iar cei de 2 zile aveau mai puțin pământ, până la 20 galete 10 jugere. Claca o făceau la curtea fiscului (bar. Bruckenthal) din acea comună. Dijmă dedeau a zecea din cereale: grâu, secară, orz, ovăz, cucuruz și cânepă; fânul, poamele și legumele erau scutite. Alte daturi mai erau: din miei și iezi din zece unul, de Crăciun fiecare

dedea o găină; iarna femeia iobagiului căpătă un punt, = 0,5 kgr. fuior de cânepă, ca să-l toarcă pentru doamna, pânză însă nu țeseau. Bărbații trebuiau să caute și să culegă pe la Sf. Mărie, hameiu sălbatic din pădure, să-l usuce în șura până la Crăciun, apoi să-i culegă florile și să ducă la curte o ferdela 30 litri floare, de hameiu, îndesat cu ferul plugului. Pentru armată se dedea câte 12 porții de fân de 12 punți = 6 kgr. greutate unul, apoi de fiecare porție de fân, câte 4 cufe de grâu și câte 5 cufe de ovăz. Fânul se strângea la comună, de unde primarul îl trimetea la grajdurile împărătești din Veneția de jos ori din Cuciulata.

Vite iobagii puteau ține ori câte vroiau, căci pășunea era liberă și destulă, numai o mică parte din ea era rezervată pentru vitele fiscalului. Fiscalul își avea pădurea sa proprie din care dedea lemne la iobagi ori și când și nelimitat: fag, carpin, etc., dar ștejarul era oprit. Pentru construcții și clădiri nouă, însă le dedea la cerere și lemn de ștejar ori și câte tulpini de ștejar de cari avea trebuință românul. Jirul și ghinda din pădurea fiscală erau ale fiscalului și se arendau în fiecare an. Deosebit însă de lemnul și pășunea din pădurea fiscalului, care o folosiau clăcașii, comuna obștea locuitorilor clăcași și boieri și mai aveau și se folosiau și de pădurea lor proprie, *pădure comună*, la care fiscalul baronul n'avea treabă și amestec, și dela care tot, lemnul pășunea ghinda și jirul erau sătești, și se administrau de cătră reprezentanța comunală. Pe timpul foametei 1815—17, bucate nu le-a dat, deși era dator să-o facă, din cauză că piatra bătuse și recoltele baronului (arendașului) și oamenii se duseră după bucate în țară (Muntenia) de unde au adus apoi bucate destule, dar foarte scumpe găleata de porumb cu câte 40 fl. m. v. Altă dată, pe timpuri de crize economice și la nenorocire (boale de vite) îi ajutara curtea domnească cu bucate, bani și vite, îl trimetea pe nevoiaș la cireada domnească de vite, ca să-și aleagă și prindă vita, care-i place, și într'un an, doi, apoi trebuia să i-o restituie sau plătească dar camătă nu le luă. La vânătoare ca gonaci îi scoteau foarte des, de asemenea îi trimeteau foarte des și cu scrisori drept poștalion, și trebuiau ca să se ducă fără de a li se socoti aceste în robotă. Comuna are un hotar de 6.113 jugere cadastrale dintre cari 778 jug. arătură, 15 jug. grădini, 533 jug. fenaț, 56 jug. pășune și 1.004 jug. pădure, iar comuna Veneția de jos 1.450 jug. și 391 jug. este pădurea comunei Pârâu, restul este proprietate particulară a locuitorilor. Despăgubirea pentru dreptul de cârciumărit nu o am putut afla.

7. *Păru*. Informatori George David Canja în etate de 72 ani și Lascu Manciușea în etate de 70 ani, fost primar.

În comună se aflau vre-o 6 familii de boieri: Bota sau Buta Boieriu, iar ceilalți locuitori erau toți clăcași. Dintre aceștia vre-o 10 familii făceau câte 4 zile în săptămână, $\frac{3}{4}$ a familiilor iobage făceau câte 3 zile și $\frac{1}{4}$ câte două zile în săptămână,

iar jeleri, palmași se aflau vre-o 15—16 familii. Clăcașii făceau claca și dădeau dijma la curtea fiscalului din Veneția de sus, și alternativ și în Comana de jos; jelerii erau așezați cu deosebire pe pământurile boierilor fugiți în Grid (?) și făceau pentru casă și curte câte 10 zile de clacă pe an, iar casele și le făceau ei singuri. La plug ziua de clacă făcută cu 4 boi era considerată drept 3 zile, ziua cu caru cu 2 boi $1\frac{1}{2}$ zi. Pentru transporturi de cereale și alte produse încărcătura obligatorie după 2 boi, era de 5 gălete. Hrana omului și animalelor privia pe iobagiu. Deosebit de claca obligatoare a fiecăruia, mai trebuia fiecare să facă la domni și câte o zi de coasă pentru primarul comunei, care în timpul funcționării era scutit de clacă. Preotul ortodox ca atare se rescumpără de clacă plătind o taxă anuală de 20 fl., și daci era considerat de om liber; dijma dădeau și preoții, dar din când în când îi scuteau funcționarii domeniiali pe sub mână, din unele produse, de tot însă nu.

Dijma dădeau clăcașii a zecea din bucate, cucuruz, cânepă, cartofi; fânul, poamele, legumele erau scutite, dar se mai luă a zecea din puii de găină, porcei, stupi, din miei nu, căci nu țineau oi, datul de unt n'a fost în uz. Apoi femeia iobagiului căpăta 3 punți = 1,5 kgr. fuior ca să-l toarcă pentru doamna; pânza femeile nu țesau pentru doamna, dar când o femeie văduvă nu putea face clacă la câmp, i se dădea să țesă acasă pânza pentru doamna și câte 5 coți de pânză i se considera drept ziua de clacă. Scoaterea iobagilor la vânatoare și trimiterea de poștă, erau considerate drept pomană, și nu se luau în zilele de robotă. Iobagii de 4 zile aveau o moșie de aproximativ 30 jugere, = 35 pogoane, 60—70 gălete arătură și fâneț laolaltă; cei de 3 zile cam 20—25 jugere și cei cu 2 zile cam 20 și sub 20 jugere. Vite puteau ține cu toți câte vroiau, căci pășunea era liberă și întreagă la dispoziția lor. Cu privire la pădure însă până pe la anii 1836—38 clăcașii aduceau lemne când voiau din pădurea de pe hotarul comunei, care însă tăindu-se, atunci s'a oprit cu totul și în schimb li s'a dat lemne din pădurile fiscalului dela Veneția de sus și Comana de sus, însă numai de câte 2 ori pe săptămână cu carul cu 2—4 vite. Lemnul de foc și trebuință era fagul, carpenul și alte esențe frunzoase afară de stejar, iar pentru facerea nemestiilor, li se dădea fără plată și lemnul de stejar, de care aveau trebuință. Pământul din pădure era considerat ca proprietatea comunei, pe otarul căreia se află. Jirul și ghinda erau însă ale proprietarului, care le arenda totdeauna. Pe timp de crize economice, proprietaru îi împrumută și ajutara, cu bucate vite etc. fără de ale lua dobândă, și după 1—2 ani trebuiau să le reintoarcă. Pentru armată dădeau câte 20 porții de fân de câte 12 punți greutate, și de toată portia de fân câte 5 cofe de ovăz și 2 cofe de grâu. Intinderea totală a hotarului comunei Pârâu este de 3.758 jugere, dintre cari 1.661 jugere arătură, 24 jugere grădini, 568 jugere fânețe, 723 jugere pășune, 647 jugere pă-

ture erarială, 132 jugere areal improductiv + 391 jugere pădure comunală pe teritoriul comunei Veneția de sus. Dintre aceste complexe statul, posedă 2 jugăre arătură, 4 jugăre fâneț, 15 jugăre pășune, 647 jugăre pădure și 5 jugăre improductiv; iar comuna politică obștea locuitorilor boieri și foști iobagi $1\frac{1}{3}$ jugere arătură 45 jugere fâneț, 662 $\frac{1}{2}$ jugere pășune, 81 jugere areal improductiv și 391 jugere pădure pe hotarul comunei Veneția de sus; biserica ortodoxă 3 jugere pădure și școala confesională ortodoxă 2 jugere pădure — restul este proprietate particulară a locuitorilor. Despăgubirea pentru dreptul de cârciumărit a fost de 25.418 fl., din cari statul a luat 17.300 fl., foștii coloni și jeleri 7.018 fl. și familie boierești 1.100 fl. v. a.

8. Șercaia, Sárkány, Sarkam la 1235 evident Șercaia căci se pomenește de Vadul Șercăii pe la 1417 și „între Șercăi“ pe apă în sus la vro 40—50 klm., Scherkengen, vechiu la 1373 și Schirkanien, comună mixtă locuită de Sași 800 suflete, Români vreo 600 și țigani vro 100 suflete. Nobili și boieri n'au fost în comună niciodată și nici nu se pomenește de ei. Toți locuitorii din comună erau clăcași — iobagi — Sașii și Românii câțiva erau și jeleri. În archiva bisericeii săsești există un urbariu dela 1769. De oarece la comuna aceasta s'a săvârșit comasarea peste tot în anul 1880, vom indica raporturile agrare înainte de 1848 sub iobăgie cât și după 1848, *înainte* de comasare și actuale *după* comasare. Informațiunile privitoare la Sași le-am primit dela Iohann Gräf supranumit de Români Griveiu, în etate de peste 70 ani, pe lângă cele ce le știam eu deja de mai înainte dela moșul meu despre tată, și scoase din actele de împrumut a Românilor, cari le am în mână și de care m'am folosit la diferite ocaziuni la rezolvarea daraverilor Românilor cu conlocuitorii Sași.

În comuna Șercaia toți locuitorii Sași erau iobagi de câte 3 zile pe săptămână până la anul 1825, având moșie mare ori mică; la anul 1825 însă, fiind arendașul domeniului Națiunea Săsească din Sibiu, iar subarendatoare Samuel Kristof iarăș Sas din Brașov, la cererea și stăruințele preotului evanghelic local Martin Liehn, care și el eră născut în comună și avea rudenii întinse între clăcași, li s'a redus cu aprobarea împăratului Francisc robota la 2 zile pe săptămână, pe care (a treia) ei și mai înainte o puteau rescumpără cu bani. La clacă ziua cu 2 boi se secotea de o singură zi, iar ziua de plug făcută cu 4 vite se consideră drept 2 zile, iar a treia o făceau cu palmile. Afară de aceste mai aveau să mai facă un transport de vin adus de pe la Mediași, Ghiertan, Bălcaciu etc., atât Sași din Șercaia cât și locuitorii din Perșani și din Grid. Claca o făceau la curtea domnească din Șercaia, și în Lunca Mândrii — iarna tăiau lemne în pădurile fiscului dela Perșani și Grid. Numărul moșiilor săsești erau de 236—8, cari erau de o mărime foarte variată dela 2 gălete până la 40 gălete arătură. Sărcinile — iobăgia — însă

eră pentru toți de o potrivă, ori aveă moșie mare ori mică. Părțile de hotar — aluvioane bogate numite azi Belciugul, Toplița, Livezi și Crângu (acesta eră o mlaștină) erau fâneții comunale în indiviziune, cari se împărțiau după vecinătăți — hofuri — și numărul caselor, pentru cosire pe fiecare an înaintea coasei, în sorți egale și după calitatea ierbeii și pământului, fără disticțiune de stare și avere, a iobagiului. Pe la anul 1832 însă i-a povățuit arendașul Samuel Kristof ca să nu le împartă mai mult, și atunci, împărțindu-le pentru ultima dată și-a transcris fiecare partea sa pe numele propriu ca proprietate particulară, și ele au încetat d'atunci de a mai figură ca proprietate comună.

Românii din Șercaia au fost până la finea secolului al 18 lea în stare de maieri și jeleri inquilini fără proprietate proprie, decât case și curte, pentru cari ei făceau câte o zi pe săptămână. Pe la sfârșitul secolului al XIX ei au fost împroprietăriți după lungi procese cu Sașii din comună, au căpătat pământuri proprii de cultură, însă deosebit de ale Sașilor, rupte din pământul comun mai întâiu biserica unită dotațiune pentru preot și cântăreț, iar la 1809 și pentru particulari, pentru 54 familii — câte 3 galete semănătură și un car mare de fân, pentru cari pământuri ei făceau câte 16 zile clacă în an — cu carul ori cu palmele, și claca începea dela sapă dintâiu și dură fără a se isprăvi până toamna după culesul cucuruzului.

Dijma dădeau și Sașii și Românii a zecea din cereale, cucuruz cartofi, în și cânepă atât din sâmantă cât și din fuior; fânul, legumele și poamele însă erau scutite. Dijma jumătate eră a fiscului și jumătate o luă preotul evanghelic local, care înainte aveă numai $\frac{1}{4}$, dar universitatea îi mai cinsti și un al doilea pătrar dela 1769. După evaluatiunile oamenilor bătrâni și a preotului evanghelic numai dijma din in și cânepă, îi aduceă preotului luteran mai mare venit decât este renta actuală a lui de 2.800 coroane. Deosebit de acestea, preotul luteran pentru a putea întreține și ospăta mulții oaspeți, ce veneau înainte vreme cu afaceri la curtea domnească — princiară — a dobândit dela principele Apafi, dreptul de a vinde în cârciuma din sat a fiscului câte 200 vedre de vin pe an, iar când nu se putea învoi cu fiscul asupra taxelor, atunci preotul săsesc își deschidea cârciumă și vindea vinul în casele parohiale chiar. În contul și drept despăgubire de aceste beneficii, dela 1850 încoace preotul luteran din Șercaia obținu din partea statului un ajutor bănesc de câte 100 fl. pe an sub numirea de adjutum adaus de leafă. Preotul românesc, mai întâiu ortodox mai târziu apoi unit, eră clăcaș, dar se rescumpără de clacă și dijma, plătind câte un galben pe an, și apoi nimeni nu aveă dreptul să se apropie de curtea dânsului în afaceri iobăgești. Vite puteau ține iobagii și jelerii Sași și Români ori câte voiau, căci pășunea eră liberă

și toată la dispoziția lor. Și aci amintesc că proprietatea își ținea vitele ei pe hotarul comunei învecinate și coniobage Perșani, iar pășunea atât din pădurea dinainte Vorderer Wald, cât și din pădurea dinapoi eră numai a locuitorilor; — lemnul însă stejarii seculari în etate de 4—600 ani și foarte rari la sute de pași distanță unul de altul, erau ai statului cu ghinda lor.

Lemne dădea din ea la locuitori numai când vre-o furtună și viscol mare rupea multe din ele sau din cele uscate de tot. O pepinieră de stejărei de vreo 5 jugere mărime înființată pe la 1830 cu destinație pentru repopularea pădurei a fost neglijată din interese și considerațiuni naționale săsești în urmă părăsită ea se vede și azi lângă ferma model a statului ungar. Dacă s'ar fi executat scopul pentru care ea a fost înființată și se repopulă pădurea seculară cu stejărei tineri, și Sașii din Șercaia, perdeau toată pădurea de pe hotar cum au pățit-o locuitorii Români din Mândra cu pădurea de stejar a lor și Părăienii etc. Așa ea a rămas toată comunală, iar cei din urmă stejari au fost tăiați și desfăcuți la comasarea din 1880. Până atunci arendașii domeniului beneficiau din pădure de cât că pe la S-ta Maria mică opreau pădurea pentru vitele satului și învoiau porci la ghindă în pădurea Șercăii și în Măgura Mândrii. Aceste rapoarte le-am auzit dela strămoși și le-am apucat și văzut și noi ca copii. Lemne de foc și de trebuință li se dădea la locuitori totdeauna de câte 2 ori pe săptămână, câte puteau ei încărcă din pădurile fiscului dela Perșani și Grid. Pentru clădiri și case noi li se dedea lemn de stejar parte dela Șercaia, parte dela Perșani etc.

Iobagii mai dădeau din produse și pentru armata împărătească — dragoni — dar proporțional cu moșia ce aveau : Români cu moșie câte 3 porții de fân à 12 și 2 porții de paie și 6 cefe de grâu; Sașii dădeau treptat mai mult până la 20 porții de fân, apoi paie și grâu. Porțiile de fân, paie, grâu se adunau la comună, apoi aceasta le transporta la magaziiile de proviant militare, unde se cerea la Homorod, Cincu mare, Brașov, Sibiu, cu clăcași iarăși fără nici o plată. Hotarul comunei Șercaia are o formă de pătrat și este de 5.939 jugere mărime. Înainte de comasare până la 1880 Națiunea săsească din Sibiu ca arendator a folosit din acest complex ca pământ alodial 141 jugere arătură, 61 jugere livezi și grădini — jugere pășune, 5 jugere pădure (Ghindea) și 4 jugere areal improductiv; comuna politică — obștea locuitorilor iobagi aveă 7 jugere livade, 1.447 jugere pășune, 240 jugere areal improductiv; biserica evanghelică luterană ca dotațiune pentru preot, capelan și cantor: 22 jugere arătură, 27 jugere livade și grădini, 14 jugere pășune, 2 jugere areal improductiv; biserica unită 7 jugere arătură, 6 jugere fâneț — iar biserica neunită gr. orientală locală navea nici dotațiune pentru preot și nici pământului proprii ale ei.

Din cele 5.930 jug. compuse din peste 36.000 părțile în câte eră împărțit hotarul cel vechiu, prin comasarea generală săvârșită la anul 1879 și 80, el s'a redus la 4.800 loturi sau părțile. Hotarul se subdivide azi în 2.866 jug. arătură, 47 jug. grădini, 1.477 jug. livezi sau fânețe 1.082 pășune, azi toată arată, 5 jug. pădure și 461 jug. areal improductiv. Din aceste statul posedă 205 jug. arătură, 13 jug. grădină, 360 jug. fânețe, 30 jug. pășune, 5 pădure, 95 jug. areal improductiv sau în total 677 jugere cadastrale. Comuna politică, obștea locuitorilor, posedă 8 jug. livade, 21 jug. pășune, 347 jug. improductiv + 689 jug. pădure pe hotatul comunei Perșani. pentru dreptul ce-l au avut locuitorii la lemnul de foc și trebuință. Biserica luterană posedă 30 jug. țarine, 1 jug. grădină, 26 jug. fânețe, 101 jug. pășune, cu școala la un loc. 20 jug. pădure la Perșani și 4 jug. areal improductiv = 181 jug. Biserica unită 18 jug. arătură dotațiune pentru preot, 22 jugere. pășune, 6 jug. pădure (P.), 2 jug. improductiv — școala confesională gr. catolică, 1 jug. arătură. 13 jug. fânețe, 9 jug. pășune, 3 jug. pădure (P.), biserica ortodocsă locală 6 jug. pășune, 6 jug. pădure (P.), școala confesională ortodocsă 3 jug. pădure. Bisericile și școlile române în total = 77 jug. pământ productiv, Școala zisă comunală recte de maghiarizare ce la comasare nu există în comună, are 14 jug. pășune. Fondul pauperial comunal fără distincțiune de religie și naționalitate vre-o = 30—40 jug. fâneț. Restul este proprietate particulară a țăranilor. Despăgubirea pentru dreptul de cârciumărit, a fost de vre-o 53.000 fl.

9. *Perșani*. In comuna Perșani erau 3 familii de boieri Lupu, Mândrean și Toader. Domnul N. Densușanu, ne spune că d-sa a dat peste o petiție a nemuritorului George Șincai, și a fratelui său Capitanu Șincai, adresată dietei transilvane din 1791 în care dâșii se încercau să dovedească, că numele lor de familie nu este Șincai, și nu se trag din Șinca, ci adevăratul lor nume a fost Perșu și satul Perșani ar fi fost pe vremuri proprietatea lor, și deci cerură dela dietă să li se restituie satul Perșani. Azi în comuna Perșani nu se știe nimic nici de Șincai și nici de familia Perșu, dela care satul și-ar fi luat numele. Afară de aceste 3 familii boeronale încolo comuna întregă eră clăcașe cu vr'o 140—150 familii de iobagi. Claca o făceau la curtea domnească din Șercaia. Cu claca iobagii din Perșani dimpreună cu cei din Grid erau tare favorizați de soarte, căci ei făceau numai câte 4 săptămâni pe an, și anume 1 săptămână la sapa porumbului, 1 săptămână la coasă, 1 săptămână la secerea ovăzului și a patra săptămână, toamna, la culesul de porumb sau iarna la făcut stânjeni de lemne în pădure, la treerat, etc. după cum și unde eră trebuința. Pentru clacă oemenii plecau Luni dimineța și Sâmbătă seara se întorceau acasă. Munciau cu mâncarea proprie. Iobăgia o făceau la curtea Șercăii și în lunca Mândrii, și uneori și la Stupinele Brașovului, unde arendașul aveă o stupină ca proprie-

tate. Când erau în Stupini, li se făcea și dedea dela proprietar odată mămăligă caldă pe săptămână, câte o mămăligă la 10 inși.

Afară de acestea ei mai aveau de adus toamna câte o butie de vin din Ardeal (dela Mediaș) ori să ducă câte 10 gălete 9,5 hl. de bucate din Șercaia la Brașov, șoseaua națională fiind bine întreținută. Ei mai aveau pe lângă aceste de cărat câte $\frac{1}{2}$ stângen de lemne de foc la bereria curții din Șercaia, însă făcute de ei din pădurea urbarială. Dijmă dedea a zecea din cereale, cucuruz, cânepă, cartofi din mei, pui de găină și din *stupi*; scutite erau numai fânul legumele și poamele. În sat se aflau vre-o 2—3 căldări de făcut rachiu din bucate și prune. Pădure aveau *proprie a comunei*, unde lemnul de fag și stejar, ghinda și jirul erau ale locuitorilor și la care fiscul n'avea treabă nici amestec. Pe lângă pădurea urbarială, fiscul își mai avea și pădurea sa proprie allodială, unde pe clăcași nu-i suferia la lemn, ghindă și jir; de pășunit însă ei puteau pășuni și acolo. Vite puteau ține câte vreau și câte le dedea mâna. Pentru armată, la magaziile militare dedeau câte 10 porții de fân a 12 punți de fiecare (gospodar) și de fiecare porțiune de fân încă câte 5 cofe de ovăz și 2 cofe de grâu.

Intinderea totală a hotarului comunei este de 6.806 jug., dintre cari 2.848 jug. arătură, 25 jug. grădini, 776 jug. fânețe, 381 jug. pășune, 2.665 jug. pădure și 110 jug. areal improductiv. Din aceste complecese statul posedă 33 jug. arătură, $7\frac{1}{2}$ jug. fânețe, 105 jug. pășune (Găvana), 600 jug. pădure, 1 jug. improductiv, comuna politică Perșani $1\frac{1}{2}$ jug. arătură, 491 jug. fânețe, 265 jug. pășune 1.278 jug. pădure și 85 jug. improductiv; biserica ortodoxă din Perșani, 1 jug. arătură, 8 jug. fânețe, 1 jug. pășune, 20 jug. pădure, și o carieră de piatră productivă, arendată însă unui străin, deși lucrătorii sunt români; școala gr. orientală are 10 jug. pădure, școala comunală recte de maghiarizarea românilor locali 29 jug. pădure. Comuna politică Șercaia posedă aci 680 jug. pădure, biserica și școala evanghelică de acolo 21 jug. pădure, bisericile și școlile române din Șercaia 18 jug. pădure, biserica neunită din comuna Grid 2 jug. fânețe. Restul este proprietate particulară a locuitorilor. Informatori au fost: George Filip Roita, în etate de 61 ani și George Machedon, de 65 ani.

10 *Gridu*. În comună se aflau $\frac{3}{5}$ părți boieri și $\frac{2}{5}$ iobagi. Boieri erau familiile, Alduca, Boieriu, Bârsan, Drăghici, Greblea, Comăniță, Modorcea și Popa, cari în total numărau aproximativ 100 capi de familie. Moșia boierească cea mai mare eră de 30—40 jug. În comună se mai aflau și 80 familii de iobagi. Iobagiul cu moșia întregă avea cam 25—30 jug. arătură și fâneț. Clacă iobagiul făcea câte 4 săptămâni, recte 25 zile în an, cari le prestau la sapă, apoi la făcut fân, secere și la cules. Pe cei rămași cu claca în restanță, îi scoteau iarna la făcut de stângini în pădurile dela Perșani, ori la alte lucrări. Deosebit de aceste, câte 2 gospodări aveau să aducă toamna o butie de vin de 60 vedre ar-

delenești a 8 cofe dela Mediaș, sau alte cărături echivalente; pentru Brașov, încărcătura obligatoare de 10 galete de bucate eră echivalentă cu „calea vinului“. Dijma se dedea a zecea din bucate și porumb, însă la porumb și (cartofi) nu erau preă severi, ci din grămadă luau un coș, două, apoi din cânepă (tuior) din miei, iezi, iar din găini câte un pui de găină la Rosalii, din stupi însă nu dedeau dijmă fiindcă nu țineau stupi. Văduva făcea clacă numai 2 săptămâni pe an. Claca eră calculată după fumuri sau porți, fără considerațiune de moșie, dacă iobagiul aveă moșie întregă ori de de jumătate ori $\frac{1}{4}$ sarcinele erau egale. Dacă iobagiul se căsătorie cu o fată de boier și se mută în casa și curtea boierească, atunci el nu făcea clacă și puteă să lucreze 2—3—6 moșii; tot asemenea dacă el cumpără pământ și curte boierească, de uric, nu dedea nimenui nimic, și nu-l luă nici la armată. Dacă din contră boierul cumpără dela iobagiu un pământ urbarial pe timp limitat — căci de uric iobagiul nu-l puteă vinde, atunci boierul trebuie să deă din el dijmă, fără însă a face clacă pentru el. Pentru armată dedeau și boierii și iobagii de fum câte 2 porții de fân a 12 punți, 2 cofe de grâu și 10 cofe ovăz. Slujba, claca o făceau la curtea Șercăii și în Lunca Mândrii, iar dijma eră numai a curții, nu și a preotului luteran din Șercaia. Ca avantajii iobagii aveau: vite puteau ține câte vroiau, și de plătit nu plătiau nimic, și porcii se îngrășeau foarte tare la ghindă, căci satul se află în mijlocul unui vast codru secular de stejari. Pășunea și pădurea a fost în comun a boierilor și iobagilor. Iobagii și boierii au pășunit, și pe pământul fiscului în Lacul Gridului dar arendașul fiscului n'aveă drept să țină vite pe hotarul comunei. Fabricațiunea de rachiu de bucate și prune eră liberă și pentru iobagi ca și pentru boieri, și iobagii aveau peste 20 căldări de rachiu în comună. În cazuri de crize economice, curtea îi ajută cu bucate, dar vite nu se pomeneste să le fi dat. Slatina — apa sărată — eră comunală a boierilor și iobagilor, iar cei din satele vecine nu se puteau atinge de ea. Slatina eră sub controlul statului, care o inspectă în fiecare an 1—2 ori prin un *cămăraș* al său. Hotarul comunei este de 5.543 jugere azi proprietatea exclusivă a locuitorilor.

11. *Mândra*. Eră în comună 4 familii de boieri, Mândru alias Socaciu, Cocan alias Coconii, Tâflan și Dan cari făceau $\frac{2}{3}$ din locuitorii comunei iar $\frac{1}{3}$ din locuitori erau clăcași. Iobagii 2 familii Mateiu și Băbuciu făceau câte 2 zile pe săptămână cu carul ori cu palmile, iar ceilalți numai câte o singură zi pe săptămână cu carul ori cu palmele. Slujba o făceau parte la curtea Făgărașului (br. Bruckenthal) parte la Șercaia. Dijma dădeau și ei a zecea din bucate, porumb, cânepă, cartofi, miei, *stupi*, pui și porcei. Pășunea eră pe hotarul comunei în frumoasă pădure de stejari tineri numită Măgură, care lund-o statul a defrișat-o, iar pădurea — lemnul de foc și trebuințe fag, carpen etc., o aveau la Boăria dela Șinca nouă. Pentru clă-

diri și construcții căpătau lemne de stejar din pădurile de stejar din apropiere : dela Șercaia, Perșani etc. Boierii din Mândra n'au avut pădure proprie. Pădurea sătească ce posedă actual comuna ca despăgubire a foștilor iobagi, o folosesc în comun iobagi și boieri, în schimbul că și boierii au renunțat la despăgubirea lor din cârciumărit și au trecut-o la comuna politică. Iobagii mai aveau să care și câte $\frac{1}{2}$ stângen de lemne dela Șinca nouă la curtea domnească din Făgăraș. Ziua de cărat cu 2 boi eră considerată ca echivalentă cu 2 zile de lucru cu palmele. Intinderea totală a teritoriului (hotarului) comunei Mândra este de 6.402 jugere, dintre cari 2.027 jugere arătură, 27 jugere grădini, 1.357 jugere fâneț, 18 jugere pășune, 322 jugere pădure (Măgura) și 221 jugere areal improductiv — Crângu o mlaștină inaccessibilă azi secată și arată. Statul înainte a avut foarte puțin pământ în comună, încât n'avea nici minima întindere cerută de lege pentru a putea forța comasarea pământului. Statul a putut cere comasarea numai după ce a mai cumpărat dela jidanul cârciumar M. Knöpfler încă 200 jugere, în schimb pentru dreptul de cârciumărit din comuna Toderița ; mai târziu și cel din Mândra, cari pământuri au fost înșelate și răpite în grabă de jidan dela locuitori prin tot felul de momeli, până ce și aceștia aduși la desperare, i făcură apă, îl împușcară seara prin fereastră. În urma comasării executate și pe teritoriul comunei Mândra, azi erarul posedă acolo 230 jugere arătură, 159 jugere pășune lipit la cel dela Șercaia, 322 jugere pădure de stejar Măgura în total 471 jugere; comuna politică posedă 9 jugere arătură, 19 jugere fâneț, 11 jugere pășune, 198 jugere pădure la Șinca nouă și 188 jugere Crângul de odinioară improductiv, azi canalizat și arat în mare parte după exemplul dat de ferma statului limitrofă. Restul este proprietate particulară a locuitorilor foști boieri și coloni. Despăgubirea dreptului de cârciumărit cumpărat de comună dela văduva cârciumarului jidan împușcat — a fost de 24,000 fl. care toată a rămas comunei.

Informator Ion Zară în etate de 75 ani, fost iobagiu.

12. *Toderița*. În comună se aflau 3—5 familii de boeri Mija, Grama, Boeriu și Fofeldea ceilalți cam $\frac{2}{3}$ din locuitori erau iobagi. Iobagii făceau câte o zi de clacă la curtea fiscului din comună. Dijma o dedeau ca și cei din Mândra a zecea din bucate porumb, cânepă, cartofi, miei, stupi și pui. Pășunea pentru vite o aveau pe hotar în Ceretu (pădurea de stejar) azi tăiată, iar lemne de foc și trebuința le aduceau dela Șercăița. Pământ alodial a fost puțin, care l'a cumpărat dela stat jidanul Knöpfler din Mândra, dinpreună cu dreptul de cârciumărit cu tot, și dela el apoi l'au rescumpărat sătenii moșia și cârciuma. Comuna Toderiței este mică dar hotar are numai de 2.870 jugere în total care este însă din 2.292 jug. arătură, 17 jug. grădini, 339 jug. fânețe, 87 jug. pășune și 133 jug. areal improductiv. Din aceasta comuna

posedă ca proprietate comunală 149 jug. arătură 104 jug. fânețe, 35 jug. pășune, 112 jug. improductiv, 375 jug. pădure comunală la Șinca nouă, unde au căpătat despăgubirea foștii coloni pentru dreptul la lemn de foc și trebuință, ce l-au avut înainte din pădurile fiscului dela Șercăița. Despăgubirile pentru dreptul de cârciumărit a fost de 22.000 fl. v. a. care a rămas comunei.

13. *Șercaița*. Comună întreagă colonială, probabil înființată cu locuitorii români alungați ori mutați din Șercaia, când au adus și colonizat în Șercaia pe Sași. Data și epoca acestei întâmplări nu se poate ști. În Șercăița se află o singură familie boeronală Bărbat, iar ceilalți erau toți iobagi ai fiscului și făceau fiecare cu carele sau brațele câte 3 zile în săptămână la curtea Domnească din Făgăraș. Ei mai dedeau și dijma din tot felul de bucate precum și din miei, pui, ouă etc. Despre cărături și alte sarcine extraordinare că ar fi fost în uz, acea n'am putut-o afla. Intinderea totată a hotarului comunei Șercăița este de 8.604 jug. cadastrale, dintre cari 1.198 jug. arătură 34 jug. grădini, 735 jug. fânețe 818 jug, pășune, 5.680 jug. pădure și 142 jug. areal improductiv. Din aceste statul (erariul) posedă 129 jug. pășune, 3.499 jug. pădure de molift și fag în total 3.628 jug. Comuna politică Șercăița posedă 683 jug. pășune și 1.586 jug. pădure 118 jug. areal improductiv, apoi școala confesională greco-orientală 10 jug. pădure, biserica gr. orientală 20 jug. pădure școala comunelă—de maghiarizare, care încă nu există 32 jug. pădure: Tot pe teritoriul și din hotarul acestei comune au mai fost înproprietăți iobagii din următoarele comune cu competența lor de pădure cei din Ileni 82 jugere, din comuna Riușor la o distanță de circa de 22 Klm. 164 jug. pădure; apoi foștii coloni ai statului din comuna Săsciori și Sevestreni, cari însă neputând-o folosi din cauza distanței celei mari, în anul 1878 au vândut-o de uric cu totul la locuitorii din comuna Bucium cari, azi, posed acolo un complex de 268 jug. pădure. Tot acolo pe lângă comuna politică Bucium mai posed școala gr. catolică din Bucium 6 jug. biserica gr. cat. 12 jug. pădure, iar restul de circa 2.000 jug. este proprietate particulară. Despăgubirea de dreptul de cârciumărit a fost de 21,000 fl. din cari comuna a primit numai 2.625 fl., iar restul l'a luat statul În genere comuna Șercaița se consideră de o comună săracă, fiindcă are puțin pământ de cultură și o climă aspră de munte. Dar are bune păduri de molid și brad, și locuitorii se ocupă mai mult cu facerea și transportul de cherestea. Ea este singura comună unde locuitorii se ocupă din vechime cu industria dogăritului, ca industrie de casă cu fabricarea a tot felul de vase din lemn de brad: donițe, ciubere, etc.

14. *Șinca nouă*. Comună întreagă colonială iobăgească întemeiată la 1762, de locuitorii vechiului sat Șinca grăniceresc azi Șinca veche—cari n'au vroit a se face uniți și a luă arme, ci au fugit cu toții în jurul mănăstirii și la colibele boarilor comunei,

unde au întemeiat o altă comună sub numirea de Șinca nouă care a rămas în iobăgie pân la anul 1848, însă sub condițiuni nouă și li s'a împărțit hotarul în două, care eră pân'atunci de aproape 24.000 jugere. Înainte de anul 1848 se aflau în Șinca nouă la 250 familii de iobagi — jeleri n'au fost — cari făceau clacă la curțile baronului Bruckenthal din Făgăraș (arendăș) la Bia și B. St. Miklăuș, precum și la curtea baronului din Sibiu, cele 3 din urmă, toate proprietăți particulare a lui Bruckenthal. Claca, cei care nu aveau vite trăgătoare, o făceau cu brațele, câte 4 săptămâni pe an în șir la sapă, coasă, secere etc. de fiecare cap de familie. Însă eră permis să se înlocuiească capul de familie și prin vre-un flăcău ori fată mare etc. toți însă cu mâncarea lor proprie, dar la săptămâna căpătau și dâșii dela boier câte o pâine de 1 punt greutate 0,5 kgr. Cei cu cară și vite trăgătoare mai aduceau în fiecare an câte 1 butie de vin din Bia. B. St. Miklăuș de câte 45 vedre ardelenesti a 8 cupe, la Făgăraș, care însă putea fi înlocuită și prin alte transporturi și mărfuri corespunzătoare — chereștea, scânduri cari le duceau dela Făgăraș la Bia, Ioazaz, Bénye și Betlen Szt. Miklăuș și le lăsau acolo. Drumul acesta ținea câte 16—20 zile și se făcea cu spesele și nutrimentul iobagiului pentru om și animale. Cât stăteau însă pe loc la una din cele 2 curți boierești li se dedea pășune pentru vite. Deosebit de acest transport mai ducea fiecare câte un „gros“ de brad, 3 bârne și 10 pari din pădurea Șincii nouă la fereștrăul domnesc din Breaza și le lăsau acolo. Apoi câte 4 familii trebuiau să mai dea și ducă la curtea din Făgăraș și câte un stângen de lemne uscate făcut de ei.

Iobagii scoși la clacă la munca câmpului, prestau claca pe hotarul comunei Ileni, Răușor, Făgăraș, Hurezi, Becleanu — cei cu carele la plug, la cărat de bucate, la fân, porumb etc. iar pâlmașii la sapă, secere, coasă, făcut fân și cules de porumb. Toate lucrările agricole ale acestui domeniu dela Făgăraș îl făceau numai cu locuitorii din Șinca nouă și din Breaza; aceștia făceau câte 2 zile pe săptămână; iar pe ei li ținea câte 4 săptămâni. Dijmă dădeau și ei a zecea din cereale porumb, cânepă, atât din mânuși cât și din sămânță — apoi din 10 miei 1, din 10 iezii unu, din 10 stupii unu, iar cei fără boi mai aveau să dea câte o cofă=1,3 litri unt topit pe an. Meii și iezii se strângeau la Sfântu Gheorghe, iar bucatele se dijmuiau vara la cărat, stupii se luau însă toamna. La luarea dijmei erau de față un haiduc care scria, și 2 birae (juzi) unul din partea curții boierești și altul eră primarul, judele, satului. Dijma adunată la primar o transportau apoi la Făgăraș. Vite locuitorii din Șinca nouă puteau să țină câte voiau, căci pășunea eră liberă; de asemenea și pădurea — exențele frunzoase erau libere, fag, carpin — nu numai pentru trebuințele lor, ci mai făceau și un întins comerț cu lemne de foc și cărbuni precum fac și astăzi. Numai pentru

lemnul de construcție, lemnul de brad, de cari încă căpătau gratuit suficient, trebuiau să aducă ținutul dela prefectușul curții domeniiale din Făgăraș. Moșiile erau mici, ei răzemeau mai mult în pădure: o moșie medie eră de 5—6 care de fân și 1—2 gălele arătură. Înainte de 1848 fiecare țaran putea face rachiu din bucate și prune, și în comună se și aflau vre-o 50—60 căldări mici de rachiu. În comună se află și o cârciumă domeniială — Darea plăteau înainte de 1848 câte 50 cr. de cap la judele sătesc — iar darea întreagă către stat pentru o familie eră de 2 fl; deosebit de acestea mai plătia fiecare câte 4 cr. și o cofă (cupă) de bucate pentru plata notarului. Teritoriul comunei Șinca nouă este foarte mare, dar pământ de cultură este puțin, clima aspră de munte: în total are o suprafață de 13.614 jugere dintre cari 1.096 jugere teren arabil cultivă orz, secară de primăvară și porumb scorumnic, exclusiv ovăz 21 jugere grădini, 3.036 jugere livezi (fânețe), 488 jugere pășune, 14.318 jugere pădure. Dintre aceste complexe statul posedă azi 69 jugere fânețuri, 29 jugere pășune, și 4.841 jugere pădure; comuna politică obștea locuitorilor din Șinca nouă 8.904 jugere pădure; foștii clăcași din Toderița 375 jugere, și foștii clăcași din comuna Mândra 198 jugere pădure. Despăgubirea pentru dreptul de cârciumărit a fost de 21.800 fl., dintre care statul a luat 16.000, iar comuna politică 5.800. fl.

b) Comunele grănițerești.

15. *Șinca veche*. Înainte de conscrierea militară și înființarea graniței din 1762, comuna Ș. v. purtă numele de *Șinca*, și eră locuită de 5 familii boeronaie: Urs, Bălan, Bărsan, Strâmbu și Lud și 119 familii de iobagi. Teritoriul comunei eră atunci aproximativ de 24 mii jugere, și se aflau pe el vre-o 5 mănăstiri și schituri. La conscriere însă, toți colonii din preună cu 3 familii boerești au fugit pe la colibele boarilor din pădure, unde au întemeiat comuna Șinca nouă, care dejă în 1765 apare ca comună înființată și organizată complect, și hotarul au fost împărțit între ambele, cu un hotar mai mare în păduri. Unii din locuitorii iobagi dar și boieri au trecut în România Bălan și Urs iar guvernul a confiscat moșiile și munții lor, și deși ei mai târziu s'au întors acasă la căminurile lor și au luat arme, s'au făcut grăniceri, totuși munții și pământurile lor nu le-au putut dobândi nici până în ziua de azi. Până la conscripția din 1762 comuna eră iobage a fîscului. Locuitorii coloni, iobagii aveau de făcut clacă de câte 2 zile pe săptămână, cu brațele și cu carul după cum cerea trebuința. Afară de aceste, ei erau datori să mai facă și "cărișul cu boi trăgători" la scoboritul și transportul de lemne, la ferestraiele dela Breaza și de chereștea la locurile unde

li se cerea. Deosebit de aceste să mai ducă fiecare câte un gros (buștean tulpină întreagă de brad) 3 bârne și 30 pari la Făgăraș. Dijmă dedeau a 10-a din cereale, porumb, miei, iezi, pui, stupi. Vite puteau ține câte vroiau, căci pășunea și pădurea eră nelimitată, atât ca lemn de foc, cât și lemn de construcție. Negoțul cu lemne îl exercitau pe o scară foarte întinsă. Nu numai familiile boieronale ci chiar și familiile iobage aveau pădurile și munții lor proprii ca proprietate particulară. (1). La militarizarea comunei însă, după părăsirea ei de către locuitorii vechi, s'au conseris și adus locuitori noi mai cu seamă jeleri dar și 2—3 familii boierești și libere, din diferite părți ale Ardealului, precum s'au întors înapoi și familiile boieronale din comună fugite în România, și au luat cu toții arme, și apoi luând în posesiune casele și moșiile părăsite ale foștilor coloni, au întemeiat comuna din nou și au numit-o Șinca veche. Hotarul ei a fost împărțit tot în 119 sesiuni, cari le aveă și până aci. După înființarea graniței se sistară claca, dijma și alte sarcini urbariale către proprietate, în schimbul serviciului și sarcinelor militare, dar au continuat cu plata de bir și impozite către stat după pământ și vite până la anul 1816, când bărbații fiind duși la războaie îndelungate prin Italia, iar femeile rămase să le poarte economia, și ele ne mai putând suportă greutatea familiei economii și să le plătească dările și impozitele statului, se puseră în *grevă și atunci birurile se desființară cu totul* (1816).

În privința economică continuară și grănițerii cu aceleași foloase ale pământului, cari le avură și iobagii, cu singura deose-

(1) În această privință o deciziune a curții transilvane sub No. 5.554 dată din Viena 28 feb. 1865 semnată de gen. Reihetzer, adusă în recursul familiilor boieronale din Șinca veche contra erarului zice următoarele, pe cari le cităm în originalul nemțesc, fiindcă este foarte importantă și în alte privințe: „Übergehend auf den Recurs der Boeronal Familien Ballan und Ursz, welche einen Theil des Gemeindewaldes Pojorutzel, u. die Zurückgabe der Alpen Fegetu albu, Capu Muntelui und Lacu anspruchen, so geht aus der Conseription vom Jahre 1758 Seite 383. hervor, dass damahls die Alpen Fegetu albu und Capu Muntelui den Bojeronal familien Ursz u. Lud und der *Iobbaggenfamilie Palecșa*; die Alpe Lacu aber, der Bojeronal familie Ballan gehörte. Da jedoch Zeuge des Überprüfungs Protocolls pag. 101 die Eigenthümer dieser Alpen. wie oben bereits erwähnt wurde, dem Waffendiens cte sich entziehend, sich in die Wallachei flüchteten, so wurden diese Alpen von Seite der Militair-Verwaltung confiscirt, zu Gunsten des Proventenfondes verpachtet und bei Auflösung des Gränzverbades der Finanz Verwaltung übergeben“. Invățăm de aci că nu numai comunele iobăgești ca atare puteau să aibă păduri și munți proprii, la care domnul pământului să nu aibă amestec și treabă, ci chiar și țăranul iobagiu cu deplin drept de proprietate — fam. Palecșa.
Nota autorului.

bire numai că le luară o parte (jumătate) din hatar, vechii locuitori stabiliți în Șinca nouă. Totuși pământ și pădure aveau și ei în destul, căci pădurea comunei este de 5 ore în lungime și 5 ore în lățime. După o conscripțiune a comunei din anul 1802, arăturile erau împărțite în 2 călcături sau câmpuri — sau verbal: die Aeker sind in zwei Calcaturen getheilt — din care însă o parte este foarte expusă înundațiilor. Teritoriul, hotarul întreg al comunei Șinca vechie este azi de circa 14.569 jugere — distribuit astfel; 1894 jug. arătură, 65 jug. grădini, 1.670 jug. fânațe, 674 jug. pășune, 10.267 jug. pădure — improductiv. Din aceste, statul posedă 1.662 jug. pădure; comuna grănitărească Vadu 420 jug. pădure; iar comuna politică Șincai vechie 674 jug. pășune și 8.185 jug. pădure, restul este pământ particular al foștilor grănițeri boieri și neboieri. Despăgubirea pentru dreptul de cârciumărit a fost de 19,330 fl. din cari statul a luat 16,000 fl. comuna 3.330 fl. Preotul are porțiunea canonică și venitele stolare, biserica dispune de un fond eclesiastic de pe la 1839, școala nouă cu 3 învățători întreținută de comună, la care fondul scolastic al comunei, contribuie cu 400 fl., biserica din fondul ei câte 50 fl., iar restul până la 600 fl. 150 fl. le dă primăria din suplimentele pe darea directă. Raportor d-nu Iosif Stoica fost notar comunal timp de 30 de ani.

16. *Vadu*. Raportor, George Morar fost notar comunal în etate de 70 ani. După spusele d-sale comuna Vadu deși este o comună dintre cele mai vechi, totuși ea a fost mai întâiu situată în Siliștea de lângă pârăul Ureșa, în locul numit azi — lângă Măgura lui Ciaur, dar cam cu 300 ani înainte de aceasta, a fost permutată în locul de pe ambele maluri ale apei Șercaia, unde se găsește și azi. După documentele nobilitare publicate de domnu I. cav. de Puscariu pag. 167, familia Borcea et. Calliani (Calin) de Vad au căpătat actul boeronale peste *Vadul Șărcăii* și satul *Udriștea* dela Mircea Vodă, dat din Târgoviște la 10 Iunie 1417. Tot d-sa ne spune că satul Udriștea astăzi nu mai există, ci în locul ei a crescut o Dumbravă de ștejar mare. Dela satul Udriștea n'a mai rămas decât numirea pârăului Ureșa — ce s'a conservat până în ziua de azi, care este un pârău neînsemnat între satele noastre. Va să zică satul Vadu nu este un sat din nou înființat, ci numai că locuitorii din Udriștea probabil în urma lipsei de apă și poate și fiind puțini la număr și-au spart comuna și s'au mutat cu toții în Vad. Deci la Măgura lui Ceaur n'a fost Vadul ci comuna Udriștea, unde se și vede o mare lacună între satele acelea.

Până la conscripția din anul 1762 comuna eră locuită de 5 familii boerești cu 17 capi de familie: [Borcea, Boieru, Popa Strâmbu și Cozgar] și 77 familii de iobagi ale baronului Nălatzi. La conscripție însă toți iobagii au fugit și s'au pribegit, ne voind a primi arme afară de 4 capi de familie: Dănețiu, Cristian, Cucu și Cocișu,

iar ceilalți s'au împrăștiat și refugiat prin comunele Șinca nouă. Păreau, Veneția de sus și de jos' Comana de sus și de jos unde au continuat de a fi iobagi, de a face iobăgia și da dijma ca și înainte. Comuna spartă a fost întregită din nou după proclamarea Mariei Teresie cu *Ardeleni* mai toți jeleri aduși din Blaj, Sășăuș, din Ticușul Românesc, etc. Noii veniți, au primit fiecare câte o sesiune întreagă de pământ, care o avusese iobagii înainte, și hotarul întreg al comunei a fost împărțit în câte 100 loturi. Tot atunci și unele din familiile boeronale au renunțat la puțina proprietate ce aveau, și au primit cu armele, câte o moșie sau sesiune întreagă. Două familii boeronale însă și au păstrat sesiunile și pământurile lor boeronale, și n'au primit altceva decât arme. Pentru pământul alodial, claca și dijma ce a pierdut-o prin înființarea graniței, proprietarul Nalatzî a fost expropriat și despăgubit de către stat, și s'a mutat d'aci în țara Hațegului. Pe hotar atât arăturile, cât și fânațele (din cele 2 câmpuri) dimpreună cu Verzeria și Cânepiștea erau împărțite în lanuri mari sau riduri, și aceste subdivizate în câte 100 sorti (loturi) fiecare, dintre cari 96 sesiuni s'au ocupat îndată, iar patru (4) au rămas vacante, ca să se ocupe mai târziu de însurăței, ori să se dismembreze, și împartă acolo unde se mulțiă prea tare familia. Afară de aceste pădurea tânără de ștejar numită Dumbravă, care și până aci eră pădure comunală s'a împărțit de fânaț, în câte șeaze table de câte 100 loturi fiecare. Lemnul de foc și construcție, esențe frunzoase le aduceau din pădurile Ohabei și Șincei vechi, alătura și de o potrivă, și în toate zilele cu locuitorii congrănițeri ai acelor comune; dela 1840 încoace însă au fost limitați și reduși la 2 zile în săptămână și numai locuitorii din Vad — o săptămână la Ohaba, și a doua la Șinca vechie. Dela 1862 însă comisiunea trimisă de guvernul austriac pentru regularea averilor grănițerești sub președinția generalului Reihetzer i-a răstrâns numai la uscături: lemnul mort și uscat de pe jos nemțește *Klaubholz*, cu care au rămas până la segregarea pădurilor, când în schimbul acestui drept li s'a separat și lor un complex de pădure deosebit. Pentru construcții și nemestii nouă, căpătau însă și lemn de ștejar — anumite tulpini, înainte dela inspectorul silvic, azi dela primăria comunală din pădurea comunală numită Dumbravă.

După desființarea graniței militare din Transilvania în anul 1850, grăniterii deveniră oameni liberi pe pământurile și hotarele lor, fără de nici o despăgubire ori rescumpărare către stat și n'aveau alte sarcini decât să plătească contribuțiile și impozitele obișnuite către stat, județ și comună. Fondurile comune ale regimentului rămaseră în proprietatea lor, în deosebit fondul pentru echipament — Montoursfond — a fost prefăcut cu învoirea tuturor comunelor grănițerești — din reg. I de infanterie și dela escadroanele românești de grăniceri husari în

fond școlastic, din care azi se întrețin și ajutorează o mulțime de școli rurale și primare românești — înainte numite triviale azi normale cu câte 3 — 4 clase — foarte bine dotate și organizate, cari trec de unele din școlile de frunte ale Românilor; azi însă luate de guvern ca școli comunale și cu tendința de a le maghiariza. Fondurile de venit — așa numitul Proventen Fond — pentru armatură, adunat din arendări și vânzări de munți pășuni și păduri, de ale grănițerilor — a trecut în proprietatea statului.

Școlile grănițărăști de companie din Ohaba, Recea, Orlat etc. au făcut foarte mult pentru luminarea și înaintarea intelectuală și materială a Românilor în genere, și din școlile lor au eșit mulți bărbați însemnați ai națiunii — nu numai grade inferioare la armată, ci și ofițeri superiori, coloneli, generali, apoi preoți, învățători, notari, literați etc. Și azi fostele comune grănițărăști se disting de celelalte prin o ordine mai mare, clasă intelectuală mai numeroasă decât celelalte. Contactul lor cu diferite popoare și cultura și instrucția germană a fost de cea mai mare influență asupra Românilor.

Intinderea totală a hotarului comunei Vadu este de 4.544 jugere, dintre cari 2.318 jugere arătură, 35 jugere grădini, 992 jugere fâneț, 981 jugere pășune, 91 jugere pășune, 124 jugere improductiv. Intre fânețe este trecută și frumoasa pădure de stejar numită Dumbravă, care deși pământul ei este împărțit în loturi pe la săteni ca proprietate particulară, totuși lemnul ei este rezervat ca proprietatea comunei, de care individul n'are voie să se atingă nici de lemnul mare, dar nici să taie ori rupă vârstari mlădițele eșite dela tulpina și rădăcina lui. Totuși pentru clădiri și construcții nouă, fiecare sătean 'și capătă dela comună fără nici o taxă lemnul de stejar necesar. Statul n'are pe teritoriul comunei Vadu nici un singur palmac de pământ, ci tot este al țeranilor. Din complexe de mai sus comuna posedă ca proprietate comunală în indiviziune 26 jugere fâneț, 954 jugere pășune în locul numit Fața Măgurei și „Măgura lui Ciaur“ — 76 jugere pădure de mestecăn, 94 jugere improductiv, în total 1.631 jugere pământ comunal. Din această proprietate comunală — simținduse mare lipsă de pământ cultivabil pentru săteni, în anul 1861 comuna a luat o parte de pășune comunală numită „Telini“ a împărțit-o și dat-o în folosință la particulari în loturi de câte 6 gălete circa 3 jugere semănătură la fiecare familie însă fără dreptul de proprietate particulară, pentru care el plătește pe an o arendă de 4 fl. la comună; beneficiarul o poate da de zestre, împărți și chiar zălogi pe timp limitat, dar niciodată nu o poate înstrăina, ori vinde de uric, ci trebuie să rămână în veci în folosința familiei, căreia s'a dat cu dreptul de proprietate intact al comunei. Contribuția și impozitele le plătește comuna pentru ele. Afară de acestea, comuna Vadu mai posedă dela segregarea pădurilor (1870) încoace pentru dreptul ce l-a avut

ea la lemnul uscat și mort — Klaubholz — în pădurile dela Ohaba și Șinca veche, încă pe teritoriul comunei Șinca veche 225 jugere pădure — numită Trestioara. Boierii au avut muntele Văcarea, în schimbul căruia pe baza unei învoieli cu statul, li s'a mai dat tot la Șinca veche 200 jugere pădure în fața Strâmbei, iar familia boeronală Strâmbu mai posedă un alt trup de pădure, tot acolo numit Cucutiș de 90—100 jugere mărime. Biserica unită are 9 jugere arătură, 6 jugere pădure, 3 jugere improductiv = 19 jugere, cari sunt trecute toate pe numele școlii confesionale. Preotul are dotațiune în terenuri de cultură sau porțiune canonică, iar restul din hotar este proprietate particulară a foștilor grănițeri boieri și nevoieri. Despăgubirea pentru dreptul de cărciumărit, care dela 1848 încoace l-a folosit numai comuna politică, a fost în total de 18.000 fl, din care statul a luat 6.300 fl. boierii 6.300 fl. și nevoierii 6.300 fl. Din arenda și veniturile cărciumei comuna Vadu a clădit o frumoasă biserică, un nou local de școală. Comuna Vadu, deși dela desființarea graniței încoace, a fost cercetată de diferite ori de focuri violente, cari de repetite ori a prefăcut în cenuse mai tot satul, totuși ea s'a recules tot de atâtea ori și azi stă bine și trece drept unul din satele Române cele mai frumoase și poate servi model multora ; are și banca proprie — Unirea — care prin acordare de credit și împrumuturi nesăbuite mai mult a stricat decât a folosit locuitorilor.

17. Ohaba. Informator George Radu, țăran fruntaș în etate de 72 ani și fost primar de mai multe ori. In comuna Ohaba se află o singură familie boeronală — Bălea și Bulea, iar ceilalți înainte de conscripția din 1762 — 5 erau iobagi ai curții fiscale din loc, care mai întâiu o ținuse în arendă S. Bruckenthal, dar mai târziu o dăduse și așezase aci pe o metresă a sa o baronă Nălatzi. El mijloci ca cele 4 „*laburi*“ 4 (lanuri) de pământ alodial dimpreună cu pădurea întreagă să se transcrie pe numele ei ca proprietate privată. La conscripția militară ea a cerut, ca cele 4 laburi de pământ ale ei să se distribue și de la grănicerii conscriși, iar pădurea întreagă să rămână ca proprietate de veci a obștei locuitorilor comunali, ca recunoștință pentru unele servicii și ajutorul, ce-i au dat locuitorii. Statul — azi nu posedă nici pământ cultivabil și nici pădure pe teritoriul comunei Ohaba — afară de o curte și grădină, fosta locuință a comandantului companiei. Oare nu este aceasta proba libertății de odinioară, de unde și-a luat și satul numele — de Ohaba și țăranii Ohabnici cu moșii habnice ? ! Ca iobagi, vechii locuitori făceau clacă la curtea baronei Nălatzi din loc, câte zile nu se poate ști probabil că 2 zile pe săptămână, din cauză că hotarul eră restrâns, iar pământul cultivabil puțin. Dijma dădeau și ei însă cât nu se poate ști.

La conscripția din 1762 — 5 comuna s'a spart, și familiile io-

bage mare parte au fugit și s'au împrăștiat prin Șercaița, Șinca nouă, pe la Bran, altele au trecut și în România, continuând mai departe cu servituțile de iobagi, iar în comună au venit și s'au conseris alte familii de locuitori noi, mai cu seamă jeleri veniți de pe Ardeal dela Turda, Belt, Hidiș și altele. La conscriere au fost 62 familii de grăniceri cu tot atâtea loturi. Ca un ce caracteristic, familia Roman venită din Hidiș și-a menținut moșia care o avea în Hidiș pe care o stăpânește și folosește și azi dându-o cu arendă, iar în Ohaba a căpătat altă moșie grănițarească. Boierii și-au conservat laburile lor — cari le stăpânesc și azi deosebit. Familia boerească Bălea și Bulea, a avut o proprietate de circa 300 galete 150 jug. arătura, și ei au trebuit să ia arme și să presteze servicii militare ca și ceilalți locuitori grăniceri nevoieri. Pădurea comunei o foloseau singur locuitorii comunei Ohaba, însă după conscripție, locuitorii acestei comune acordară prin bună învoire și locuitorilor din Vadu congrănițeri cu ei, favoarea de a adună lemnul uscat — *la Klaubholz* — uscături în schimbul de ași putea îngreșă și ei porcii la ghinda din Dumbrava Vadului, și pentru lemnul de construcție de ștejar luat fără de nici o taxă tot de acolo. Mai întâiu s'au introdus Vădenii în pădurea Ohabei mai mult pe sub mână și prin înrudire; mai târziu interveni în chestiune comanda regimentului și o regulă printr'un ordin de zi. Lemn de foc și de trebuință aduceau locuitorii comunei în fiecare zi și din ori și care parte a pădurei, lemne de esență frunzoase, însă o parte din ea totdeauna se ținea oprită pentru a le feri de devastare. Acolo nici vitele nu eră permis să pască. Lemnul de construcție, lemnul de ștejar îl căpătau locuitorii comunei pe timpul graniței din Dumbrava Vadului, iar lemnul de ștejar și de brad îl aduceau dela Șinca vechie. Vite putea ținea pe timpul graniței ca și înainte câte vroiau, și câte le dădea mâna, căci nu plăteau nici o taxă. În comună se mai aflau pe timpul graniței 52 căldări pentru fabricarea de rachiu de cereale și de prune, ce se face și azi în aceste comune. Intinderea totală a hotarului comunei Ohaba este de 4.685 jug. dintre cari 973 jug. arătura, 31 jug. grădini, 303 jug. fânațe, 1.059 jug. pășune, 2.227 jug. pădure și 90 jug. areal improductiv. Din aceste complexe comuna politică posedă 3 jug. arătură 1059 pășune, 2133 jug. pădure, și 75 jug. loc improductiv, biserica unită locală 15 jug. arătură, 7 jug. livade și 2 jug. pădure ca porțiune canonică — dotație pentru preot iar restul este proprietate particulară a locuitorilor. Multe din fânațe sunt fânațe artificiale supuse irigațiunei, prin răvârșare, care aci se usitează binișor din timpul graniței, deși nu așa de sistematic și bine ca la Recea. Despăgubirea pentru dreptul de cărcimărit a fost de 8500 fl. din care comuna a primit 2500 fl. iar familia Bălia și statul restul.

18. Comuna *Bucium*. Înainte de înființarea graniței se aflau

în comuna Bucium 4 familii boerești: Moga, Dobrin, Gaspar și Radocea. Ceilalți locuitori nevoeri erau iobagi ai Nálaczi, care sedeă în Vadu și slujba îi o făceau în Vadu. Claca eră de 3 zile în săptămână, iar dijma și daturile egale cu a celor din Șercăița. Iobagii din comună dimpreună cu cei din Vadu mai aveau spre folosință și pășunea din muntele Văcarea. Sub graniță boeri și nevoeri aveau aceleași sarcini și îndatoriri militare și civile ca cei din Vadu și Ohaba.

Intinderea totală a hotarului e numai de 2112 jugere dintre cari 1.550 jug. arătură, 22 jug. grădini, 477 jug. fânațe, 63 jug. areal improductiv. Comuna politică posedă 36 jug. fânațe și 51 jug. areal improductiv, 268 jug. pădure cumpărată pe teritoriul comunei învecinate Șercăița, iar restul e proprietate particulară. Statul n'are proprietate în comună, nici pe hotarul ei. Despăgubirea pentru dreptul de căciumărit a fost de 6.500 fl. din care comuna a primit 3.500, iar restul l-a luat statul.

19. *Lupșa*, comună mică mai bine zis cătună, căci este singura comună în plasă, care nu are nici o școală, nici preot ori învățător propriu — cu hotar mic de tot abia 1.720 jugere din care vreo 4—500 jug. sunt proprietatea statului. Locuitorii au 239 jugere arătură 26 jug. grădini 189 jug. fânațe, 1.182 pădure și 33 jug. areal improductiv. Înainte de 1848 locuitorii lui erau clăcăși de 2 zile și de o zi; claca o prestau la curtea din Cuculata uneori și la Comana. Despăgubirea pentru dreptul de căciumărit nu l'am putut află. În privința administrativă este împreunată cu comuna Cuculata, de care este foarte apropiată. Mai sunt de amintit încă 2 sate situate tot în lunca Oltului — Fântâna și Crihalma, ambele românești, cari înainte de 1848 se țineau de comitatul Albei de sus, și erau clăcașe, iar acum se țin de com. Tirnavei mari.

20. *Fântâna*, comună mică cu 528 locuitori, dar cu puțin hotar, 1.954 jug. în total — 557 jug. arătură, 78 jug. grădini, 126 jug. fânațe, 200 jug. pășune, 176 jug. pădure, 166 jug. areal improductiv în lunca Oltului și cu mai puțină pădure. Înainte de 1848, locuitorii satului erau iobagi de câte 2 zile în săptămână, pe cari o prestau la curtea din Crihalma a bar. Petki. Dijmă ei nu dădeau de loc.

21. *Crihalma*, sat situat peste Olt, pe malul drept al râului. Înainte de anul 1848 erau iobagi de 3 și 2 zile a familiei baronului Petki, care eră divizată în 3 ramuri cu 3 curți, și fiecare aveă iobagii ei deosebiți. Pământ baronul nu cultiva în regie, afară de cel cultivat cu vitele și uneltele iobagilor. Dijmă iobagii dădeau a 10-a parte din toate produsele solului, afară de legume, fructe și stupi. Pentru trecerea cu podul umblător peste Olt — trebuiau să facă înainte de 1848 — fiecare familie câte o zi de clacă la făcutul fânului; azi plătesc câte 1 fl. 40 cr. de familie, și dreptul de a țineă luntre este și azi al proprietății,

ca drept regalian, nerescumpărat încă de comună. Este o comună silitoare și prosperă, însă cu puțin pământ de hrană. Hotarul este de 3.357 jugere, din care vre-o 500 sunt proprietatea mare; sătenii posed 1.308 jug. aratură, 47 jug. grădini, 547 jug. fânețe, 61 jug. pășune, 1.169 jug. pădure, 238 jug. areal improductiv. Locuitorii duceau mare lipsă de pășune și de apă cu vitele lor, căci pe dealurile lor seci dar foarte productive, nu se prea găsește apă, și trebuia să aducă vitele tot la Olt pentru adăpat.

Ca să scape din strâmtorare, preotul cu 167 locuitori au cumpărat prin anul 1894 dela baronul din sat, 1.110 jugere moșie pentru pășunat în deavălmășie, pe hotarul comunei vecine *Dăișoara*, între cari 770 jugere pădure, restul fânațuri și cu puțin teren de cultură. Pentru acoperirea speselor, ei au pus pădurea în tăiere, rezervându-și 200 jugere pe seama lor, iar pentru rest au luat un împrumut de 50.000 fl. dela Banca „Albina“ plătibil în 20 de ani, ipotecându-și moșia cumpărată și averea particulară a fiecăruia. Au plătit deja 12 ani ratele regulat, mai au de plată încă 8 ani. Au cerut comasarea și regularea din nou a proprietății pentru a încorpora pământurile din nou cumpărate la hotarul lor, pentru a-și lărgi hotarul, a eși din strâmtorare cu vitele și cu apa. La amenințările guvernului de a le închide școala românească, și a le face școală de stat ungurească, locuitorii au răspuns cu ridicarea unui nou edificiu școlar, corespunder legilor școlare, și prin sistematizarea unui al doilea post de învățător la școala ortodoxă română.

Progresul material al comunei este foarte însemnat în vite—au vite trăgătoare, boi și cai de toată frumusețea în cât în vite ei ieau concurența cu ori și care comună rurală, săsească ori românească, pe când boierii din Comana vecină cari au egale fânațuri, în aceeași luncă a Oltului cu ei, de când le-a luat Statul Costișul în care pășunau cu vitele lor, umblă la plug cu câte 2 cai ori cu 2 vaci, ori 2 bivolițe, rari sunt cei cari au boi de jug. Peste 8 ani comuna Crihalma devine liberă de datoria contractată — câte 25 coroane pe an de familie, și deja locuitorii se gândesc să nu rămâie cuiu străin în casa românească. Aci poate să vadă ori cine efectul pășunii comunale în comuna rurală și asupra dezvoltării ei, mai cu seamă că această comună este aproape și de frontiera noastră. Cazul lor ar trebui cât de des imitat dincolo, cât și dincoace de munți, mai cu seamă că peste munți și guvernul favorisează astăzi achizițiunea de pășuni și păduri comunale. De ce n'ar face și guvernul nostru și Băncile populare la fel ? !

Lăsăm să urmeze în traducere actul de ipotecă, constituit de către cei 178 locuitori din 240, către Banca „Albina“ din Sibiu, care le-a ajutat să plătească pe proprietar îndată.

Taxe de timbru și înregistrare
156 fl. 25 cr.

Traducere din ungurește.

ACT DE IPOTECĂ.

Subscrisul George Bucur și consoții locuitori din Crihalma, recunoaștem prin aceasta că am împrumutat dela „Albina“, institut de credit și economii, suma de 50.000 (cincizeci de mii) florini valuta ungurească, în scrisuri funciare, în următoarele condițiuni:

1. Ne obligăm solidari, toți pentru unul și unul pentru toți, în numele nostru al moștenitorilor și urmașilor noștri legali, ca să plătim suma împrumutată de 50.000 fl. v. a., cu dobândă de 6% în 40 rate semestriale în decurs de 20 ani anticipative pe câte 6 luni înainte la cassa instituțiunii amintite din Sibiu.

2. Rata semestrială convenită: dobândă cu amortismentul în sumă globală de 2.129 fl. 82 cr. v. a., ne obligăm a o plăti regulat în fiecare an la 1 Maiu și 1 Noemvrie, până la stingerea totală a datoriei și dobânzilor ei.

3. Termenul inițial de plată se fixează la 1 Maiu 1894.

4. Pentru ratele rămase în întârziere ne obligăm a plăti o dobândă de 8%.

5. Ne obligăm a plăti ratele: amortisment și dobândă în numerar; însă plăți anticipative anunțate cu 6 luni înainte în sensul § 11 al regulamentului și § 91 și § 111 al statutelor, se pot plăti și în scrisuri funciare după cursul lor nominal.

6. Taxele de timbru pe chitanțele de plata ratelor la casă dacă i-ar cere acestea, ori la judecătorie, precum și pe cererea de radiere a ipotecei, ne obligăm a le plăti noi, și noi suntem datori a efectua radierea în contul și pe spesele noastre.

7. Mai departe ne obligăm ca să asigurăm contra focului toate edificiile aflătoare pe imobile și în întreagă durată a ipotecei, și la societatea de asigurare pe care ne-o va indica instituțiunea creditoare.

Poliza de asigurare o vom depune la Banca creditoare, și tot la dânsa vom vărsa și primele de asigurare. Aceste prime ne obligăm a le plăti totdeauna cu 8 zile înainte de expirarea poliței; în caz contrar banca creditoare este autorizată să avanseze dânsa sumele convenite, și noi suntem datori a-i rebonifica suma avansată cu o dobândă de 8% până la ziua achitării.

Dacă obiectele asigurate ar arde, fără considerațiune dacă noi am plătit primele de asigurare sau Banca creditoare, Banca creditoare este îndreptățită a încasa sumele de despăgubire dela societatea de asigurare. Contractul de față servește totdeodată și ca act de cesiune.

8. Împrumutul se achită conform planului prin rate semestriale; însă noi avem facultatea de a plăti și mai multe rate deodată, iar sumele vărsate înainte cum și cele încasate din desdaunare pentru obiectele incendiate nu împiedică plățirea regulată a anuităților, ci reduc numai termenul împrumutului.

În consecință ratele semestriale trebuiesc plătite regulat și mai departe până la stingerea totală a împrumutului.

Însă radierea datoriei înainte de termenul de plată o putem obține numai cu autorizațiunea prealabilă a Direcțiunii Institutului de Bancă, și în acest caz Banca creditoare este îndreptățită a percepe dela noi o taxă de desdaunare socotită dela lichidarea împrumutului până la achitare.

9. Toate sumele cari le va debursa Banca creditoare în contul nostru, noi suntem datori a i le restituți îndată la prima somație a ei, cum și speșele de judecată cari le-ar fi avut în apărarea intereselor ei, când asupra imobilelor ipotecate s'ar întabula și alți creditori, eventual s'ar ordonă achitarea.

Aceste cheltueli le stabilește Direcțiunea Instituțiunii după statutele ei, noi neavând dreptul de opozițiune nici în total nici în parte. După aceste sume se va calcula o dobândă de 6% dela lichidarea împrumutului.

10. Ne supunem necondiționat întru toate, la statutele fundamentale ale Băncii creditoare și normele ei pentru ipoteci, precum și la agrearea ori cărei judecătorii alese de dânsa.

11. În caz de neîndeplinire punctuală a vre-uneia din condițiunile stipulate mai sus și a normativelor prevăzute la art. 91, Instituțiunea creditoare este autorizată de a pretinde și execută deodată întreaga sumă datorită fără nici o opozițiune ori apel din partea noastră.

12. Pentru asigurarea acestui împrumut constituim ipotecă imobilele transcrise în cartea funduară a comunei *Dăișoara* foaia de posesiune No. 294 A+1 sub numerii topografici 130₁, 130₂, 131₁, 131₂, 132, 133, 134, 135, 136, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 260₁, 260₂, 267₁, 424, 425₁, 591₁, 592₁, 646, 836, 837, 1.019, 1.024, 1.030, 1.699₁, 1906, 2.005₁, 2.078₁, 2.605, 2.912, 3.126₁, 3.214, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 2.005₃, 2.078₂, 3.127₁ și 3.146, (aceste sunt pământurile cumpărate pentru care s'a făcut împrumutul) cum și cele de pe hotarul comunei Crihalma, proprietățile private ale tuturor subscriitorilor 178 din familiile mai jos notate, și ne învoim, nu numai ca Instituțiunea creditoare să ia inscripție pe ele pe speșele noastre și fără de știrea noastră prealabilă deosebită, dar ne mai obligăm ca avantajele acordate în sensul artic. 36 din lege din anul 1876 § 17 și 18, să le acoperim noi.

13. De asemenea ne învoim ca eventuale cheltueli prevăzute la art. 8, precum și pentru acoperirea speselor de procedură, execuțiune și licitațiune în sensul art. LX de lege din 1881, § 192,

să mai adăogăm încă o sumă de asigurare de 500 florini, care este de a se intabulă și transcrie asupra proprietăților sus amintite, ce este a se achită deodată cu suma împrumutată.

Care act de ipotecă s'a citit și s'a explicat în limba noastră și-l primim și subscriem cu toții — iar subscrierile noastre se vor autentifica de către notarul public regesc.

Crihalma, 1 Februarie 1894.

(Urmează subscrierile)

George Bucur

Preot gr. orient. m. p. cu soția

George Ghindea

Învățător m. p. cu soția și obștea. Urmează 178 capi de familie cu soțiile lor.

Aceste cazuri dela 21 comune diferite sunt în stare să ne procure o idee destul de clară despre proprietatea română și sarcinile iobagilor din Transilvania. Ar mai fi de citat numai pe lângă aceste comune pur clăcașe și pur grănițerești sau mixte: boierești și clăcașe — încă comune mixte cu câte 2—3 organizațiuni și jurisdicțiuni diferite și cu câte 3—4 primari comunali (boieri, grăniceri și iobagi) sau alte sate cari aparțin la județe deosebite, cum eră de ex. comuna Sâncel din Ardeal din care o uliță (stradă) ținea de comitatul Albei de sus, și celelalte de comitatul Albei de jos, sau o stradă se ținea de comitate și locuitorii ei erau iobagi, iar celelalte de Fundul regesc și locuitori lor erau oameni liberi — după analogia orașului Focșani etc., de care însă nu ne vom ocupa aci. Rezumându-se însă datele de mai sus vedem, că în fiecare comună iobagii, poporul cultivator, e supus la alte sarcini și alte daturi urbariale, cari se schimbă și se modifică din o comună la alta, dela o familie la alta. Ceace este mai rău însă, e faptul că aceste sarcini și angarale, ce apăsau asupra bietului țaran clăcaș, nicăeri nu erau bazate și reglementate pe o lege pozitivă, trecute în vre-un cadastru ori registru oarecare, ce să stea sub controlul și inspecțiunea statului, ci toate erau bazate numai pe obiceiuri străvechi, se fac și prestează toate după datina veche, și depind pretutindenea mai mult numai de caprițiul, buna chibzuință, lăcomia și volnicia proprietarului, a domnului feudal numit în termenul juridic transilvan — dominus terestris —. Starea ma-

terială a locuitorilor iobagi deci nu prea eră rea—nici într'un caz, însă desperată.

§ 6. STAREA MATERIALĂ ȘI MORALĂ A FOȘTILOR GRĂNICERI.

Că starea materială a iobagilor și jelerilor (clăcași) de pe țeara Oltului chiar în sec. XVIII nu a fost atât de rea și precară, după cât se susține, și poate eră încă de suportat, ca un alt argument, putem invoca faptele petrecute din incidentul înființării graniței militare în comunele ce aveau să devină militarizate la 1758—63. Ei bine, la conscripția militară din 1758, locuitorii clăcași de câte 3 și 2 zile în săptămână din comunele ce aveau să devină militare, au refuzat armele aproape unanim, și constrânși cu de a sila să primească armele, mai bucuroși au preferat să-și părăsească casa și moșia și să li se spargă satele, și a se mută în alte sate, tot în condițiunile oneroase de clăcași, decât să primească armele și să intre în o condițiune nouă de viață, și până atunci lor necunoscută. Cu deosebire 2 condițiuni grave supărătoare pentru dânșii li se impusese, de a se face *uniți* și a prestă jurământul de a se *bate pe uscat și pe apă*, ei mai toți pădureni și munteni din neam în neam. Aceste 2 din urmă provoacă între cei dela Năsăud chiar revoltă, urmată de suplicii sângeroase. Și apoi și militarii preferau pe cei cu ceva stare și avere.

Este însă de obște cunoscut, că proletarul peritor de foame este gata și supus la toate, se aruncă voios în brațele celui care-i promite a-i da mâncare și băutură, ori perspectiva de pradă, ceea ce n'a fost în cazul de față. Chiar și boierii și moșnenii, dintre cari unii aveau moșioare frumusele și munți, ca proprietate nobilitară scutită de ori ce sarcine și contribuțiuni către stat, județ și comună, erau mai deprinși cu purtarea armelor, și sunt până astăzi între dânșii buni vânători — aceia încă și-au părăsit proprietățile și casele și au dosit în munți, pe la cele schituri și mănăstiri, ori au trecut și pribegit prin

România. Mulți din ei s'au întors în urmă înapoi la matcă, s'au făcut grăniceri primind armele — dar pământurile și munții lor au fost dejă și rămași buni confiscați de stat.

Câteva cazuri concrete vor lămuri mai bine chestiunea. În comuna fruntașă Vadu, din 77 familii vechi locale, numai 4 au rămas locului și au primit armele; celelalte s'au împrăștiat, unii rămânând în stare de iobăgie, iar boierii cuminiți în pribegie, s'au făcut grăniceri în alte sate. Comuna învecinată cu Vadul, Ohaba, unde eră sediul companiei, s'a spart cu totul și n'a rămas locului decât una singură boierească, familia Bălea ori Bulea (nu este identic oare cu Buhlea din România?) Din comuna Șinca au dosit toți locuitorii, 119 familii boieri și clăcași, parte în pădure la cele schituri și mănăstiri de pe hotarul comunei unde au întemeiat o nouă comună Șinca nouă clăcașe, în opoziție cu Șinca veche grănicerească; unii dintre boieri au pribegit prin Muntenia mai multe luni și apoi s'au întors acasă la căminurile lor. În comuna Tohan a rămas un singur om bătrân, care a dorit să fie înmormântat lângă părinții săi; la toți ceilalți locuitori municipiul Brașovului le-a dat loc de sat și hotar din întinsul teritoriu al Branului, unde se vede azi frumușica comună Tohanul nou (1).

Comunele militarizate părăsite și deșertate de vechii locuitori autochtoni au fost ocupate în urmă cu noii locuitori, tot Români, înscriși și recrutați dintre moșneni și boierii fără proprietate și oameni liberi adunați din toate părțile Transilvaniei, oameni liberi din săsime dar și dintre iobagi cu ceva avere.

Aceste fapte petrecute și de notorietate publică, aruncă o lumină destul de vie asupra raporturilor sociale și economice de atuncea. Dacă scriitori Sași contemporani zic, că Românii alergau cu sutele și miile la oficerii recruitori ai împăratului, apoi ei au scris-o sub impresiunea friceii. Dela început Sașii, Ungurii și Secuții numiți și cele trei națiuni privilegiate, erau contra înființării instituției grănicerilor și a înarmărilor Românilor în special.

(1) George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, 1899 I, p. 37

Ei se temeau după cele ce pățiseră în timpurile curuților și lobonților de a da arma în mâna atâtor mii de Români și a-i organiza, pe cari ei subjugându-i îi putură exploată sute de ani pe întrecute, și pentru salvarea proprie prin legi draconiane le interzisesese de a purta arme sub grele pedepse. Și apoi autorităților săsești și bărbaților de stat ai lor nu le convenia înarmarea Românilor și scoaterea acestora de sub ocârmuirea lor, dela cari ei aveau o mulțime de *daturi*, angarale și servicii. Apoi în satele și târgușoarele mixte săsești se aflau Români în număr considerabil cari ca slugi, păstori, stupari și maieri, umblau de zecimi de ani cu rugăminți pe la autoritățile săsești, ca să le dea și lor pământ de hrană din terenul comunelor, și să le dea loturi noi la însurăței, cum se obișnuia a se face cu însurăței Sașilor; altor comune românești deregătorele județene săsești le sechestraseră munți, cârciumi, mori, piue, ș. a. Toți aceștia acum prin militarizare și conscriere aveau să capete pământ de hrană dela stat suficient, să li se restituie instalațiunile tehnice, și munții luați cu puterea, și să nu mai vină pe la dânsii să se mai roage să le aducă plocoane, *daturi* și *mită*, nici să le mai lucreze grădinile și viile în clacă cu săptămânile, lunile și anii, ținuți cu vorbe goale și speranțe deșarte, etc.

Deci, pe deoparte pierderea acestor avantagii și beneficii, însemnate, iar de alta temerea, că într'o bună zi Români înarmați și ca popor fiindu-le în număr covârșitor, ar putea întoarce armele contra apăsătorilor și împilatorilor lor de eri. Acestea au fost cauzele unor opinii atât de greșite a Sașilor în privința conscripției militare dela 1758—1763, care pe ei nu-i privia direct.

Lucru se schimbă însă cu desăvârșire până la conscripția militară a II-a, din zilele împăratului Iosif al II-lea, care fû precursora revoluțiunii lui Horia. Până atunci Români grăniceri ajunși sub administrațiunea militară deși severă dar cinstită și mai regulată decât cea săsească, nu numai că nu și-au răpus și mâncat puțina stare și avere ce aduseră cu ei în satele grănicerești, dar au mai -i agonisit și câștigat acolo, și au progresat în toate privințele. Sub

conducerea și ocârmuirea unor ofițeri luminați mai cu seamă germani din provinciile austriace, dar între ei se aflau și mulți Italieni și Cehi, grănicerii își reparară casele și bisericile, și întemeiară școale de companie, batalion și regiment, în care tinerimea învăța carte nemtească și românească, și din ele eșiră cu timpul mulți oameni de valoare și bărbați apți, nu numai pentru gradele inferioare în serviciul armatei, ci și ofițeri, iar în cele civile preoți, învățători, notari, și-și făcură cu totul altă rânduială și gospodărie prin comune.

Progresul vizibil, ordinea și cu ea bunăstarea morală și materială a grănicerilor, precum și tratarea mai umană a oficerilor din graniță cu soldații și locuitorii lor, decât a prefectușilor (vechililor) prăcălabilor și odorbirărilor (logofeților) nemeșești cu iobagii supuși lor, nu putu să scape din vederea mulțimii, și să atragă de timpuriu atențiunea asupra instituțiunii graniței și dorința celoralți locuitori obijduiți ai țării după ea. Tinerii familiilor patriciane săsești se înscrieau acum cu duiumul la grăniceri, pentru a da gradele și ofițerii în graniță; satele românești iobăgite în curând trimeteau deputați-uni pe la ofițerii grănițerești, de a-i înscrie și pe ei în rândurile grănicerilor. Mișcarea de conscriere și de a primi arme deveni mai intensivă ba chiar neliniștitoare, pentru privilegiații de pân'acel, căci odată conscriși, Românii nu mai voiau să presteze claca și dijma. Înainte de izbucnirea revoluțiunii lui Horia în toamna anului 1784 se prezentau câte 10—20 sate într'o zi, înaintea comisiunilor recrutătoare, pentru a scăpa de iobăgie și dijma. Impedicarea bruscă a conscrierii comunelor iobage, dete loc la izbucnirea revoluțiunii, care scâldă țara din munții apuseni în sânge și foc, ca ordonată de împărat, dar oprită de Nemeșii Unguri și de funcționarii domeniali ai statului.

Instituțiunea grănicerilor a fost studiată și luată de ofițerii germani austriaci dela popoarele sud slave (Serbo-Croați) și în parte și dela Români ca niște instituțiuni naționale vechi și proprii ale lor. Ea a luat naștere mai cu seamă în luptele contra semilunei cotropitoare sub

Soliman magnificul, și constă în a trage un cordon viu de apărare dealungul țării contra necredincioșilor.

În locul trupelor mercenare străine, mare parte fără alipire și dragoste de țară, și a insurecțiunii nobilei nesigure în caz de război se institui *grănicerimea*, care drept soldă, căpăta mari complexe de pământ de multe ori deșert dela stat, ori ocupat cu armele dela necredincioși, pe care să-l stăpânească și folosească ei pe vecie și să-l apere cu brațele și să se întrețină din el. Scopul înființării a fost: „de a asigura mai bine teritoriile ocupate și a spori numărul combatanților contra necredincioșilor, iar pe Sârbii imigrați de curând din țările turcești de a-i atașa mai bine solului, de a împedica venirea de dincolo dincoace, și dorirea de aci dincolo, precum și în timpurile de invaziune a ciumei și holerei, pentru a sistă ori ce comunicațiune cu țările turcești“ se zice într'un ordin al împăratului Leopold II.

Pentru prima oară instituțiunea grănicerilor și-a luat ființă pe la 1530 în luptele lui Ferdinand contra lui Zapolia și apoi contra Turcilor sub Soliman pe litoralul Adriaticei și s'a întins de acolo cu timpul până la marginile Bucovinei. Ea eră formată din trupe de origină slavă, dar și din Istro-Români și morlachi, ajunși în serviciile casei de Austria. Dejà pe timpurile lui Mihaiu Viteazu la 1597 — au fost primiți numeroși fugari din *Valachia mică* și Morlachi imigrați și așezați pe teritorul deșert dintre râurile Kulpa și Unna, sub arhiducele Ferdinand, devenit mai târziu împăratul Ferdinand al II-iea, unde se găseau dejă peste 70 castele părăsite; ei fură atrași de mari promisiuni și înlesniri (1) ca libertatea religiei și cultului și stăpânirea neștirbită a pământului ocupat și altele.

În urma victoriilor repurtate de armile imperiale, asupra Turcilor, avură drept rezultat imigrarea în masă a creștinilor din Turcia și supunerea lor sub sceptrul Habsburgilor; mai cu seamă Sârbii veniră în masă sub patriarcul

(1) Carl B. Edlen von Hietzinger, *Statistik der Militairgränze Wien*, 1817, pag. 25.

lor dela Ipek la 1691 și se stabiliră dealungul Savei, Tisei și Mureșului și înființară granița Tisei la 1702.

După luarea Bănătului Timișean înapoi dela Turci, se desființară regimentele confiniare sârbești dela Tisa și Mureș la 1750 a căror existență nu-și mai aveà rațiune de a fi, și Sârbii de acolo, nevoind a se supune iurisdicțiunii provinciale (ungurești), preferară să emigreze cu toți, sub căpeteniile lor în Rusia, unde întemeiară o nouă provincie, Serbia nouă, în apropiere de Iecaterinoslav, iar căpeteniile lor fură făcute generali ai armatei imperiale rusești, și ei cu timpul deveniră cu toți Ruși, mai bine Ruși decât Unguri. Puțini dintre ei ca la vreo 2.400 familii, au emigrat și s'au stabilit în urmă în Banat, unde mareșalul Mercy începuse constituirea unei noi miliții teritoriale, compusă din emigranți din proviciile turcești încă pe la anul 1724, iar sub împăratul Iosif al II-lea fu și Bănatul mare parte militarizat, căci în 1773 granița militară de acolo se subdividă dejă în 3 regimente: unul *Banato-Român*, *Banato-German* cu populația în majoritate gr. orientală și *Banato Ilir* — sârbesc.

În Transilvania încercările de militarizare se întind până pe la anul 1700 înapoi. Dejă la 1736 Românii din Șcheiul Brașovului se pun în înțelegere cu generalii imperiali, și cer a li se da lor arme, și de a formă cu ei și cu Românii din țara Bârsei un *regiment românesc*. Mai cu seamă din incidentul revoluțiunii Racoțiane se văzù, că Ardealul este ca și lipsit de veri ce putere armată proprie, și spiritul resboinic al populațiunii eră tare decăzut. Frontariile țerii erau date în paza *plăieșilor* Români; instituțiunea boierilor din Țara Oltului și scopectarilor și bastionașilor, dela ruina și decaderea castelilor cari erau date în îngrijirea lor, decăzuseră și ei cu totul. Secuimea a cărei organizare militară fusese desființată de guvern, din cauză că Secuii luară cu toții parte activă în revoluția lui Racoți în rândurile Curuților lui.

Pe nobilimea maghiară și maghiarizată mare parte și insurecțiunea ei, nu mai puteà contà nimeni. Sașii însiși zic despre ai lor că în revoluțiunea lui Racoți dacă aveau câțiva Sârbi (Raizen) între ei, 50 — 60 de țerani Sași, pu-

teau să pună pe fugă 800—900 de curuți !! Brașovul fusese apărat de Români din Scheiu în timpul invaziunilor Turcilor și Tătarilor și chiar a Curuților lui Racoți, cum o spun ei înșiși în memoriul lor înaintat curții imperiale (2). Apărarea țării și menținerea ordinii din lăuntru, eră deci unic în sarcina puținelor trupe regulate și de Sârbi, intrate în țară sub Leopold I.

Astfel stând lucrurile, comandantul Transilvaniei, generalul de cavalerie A. Buccow, propuse pe la 1750 curții imperiale introducerea instituțiunii graniței militare și dealungul frontierei Transilvaniei prin care s'ar obține fără sacrificii însemnate din partea statului 15.000 infanterie și 2.000 cavalerie, trupe bine echipate și disciplinate. În scopul acesta el propune militarizarea satelor românești situate la poalele munților Carpați dela pasul Vulcan și până la Brașov—apoi militarizarea Securilor cari după constituția și legile lor antice erau obligați de a presta servicii militare în lăuntru și în afară din țară. La Făgăraș boierii și bastionașii erau din timpuri străvechi obligați a presta servicii militare ca eclerori și la apărarea castelelor. Apoi în colțul nord-vestic al Transilvaniei despre Bucovina, înarmarea Românilor de pe valea Rodnei și din alte 20 comune românești, odinioară foste libere—care acum erau cotropite cu totul de municipiul Bistriței, dar se considerau încă pe ele de libere—și erau în proces cu Sașii, care ajunsese deja la curtea imperială dar încă nerezolvat.

Greutăți neprevăzute se iviră în calea conscripției militare a Românilor, căci aci pe deoparte nu erau pământuri deșerte și libere de oameni—ci tot sate, mai mult sau mai puțin libere, altele cotropite în parte de municipiile și județele săsești, și altele de nobilimea maghiară.

Municipiile săsești, provocate să și dovedească la „forul producțional” actele lor de proprietate și privilegiile lor asupra Românilor cu acte valabile ori diplome de donațiune, nu putură dovedi mai pe nici unele. Și astfel după

(1) G. Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, pag. 96, 197.

multe amânări și obstacole de tot felul, se începù conserierea întâiu cu cei dela Rodna pe unde se temeà de o invazie a Tătarilor peste Moldova. De aici la 15 Oct. 1762 fură prezentate primele 4 companii în uniforme lor frumoșele în Sibiu și jurate în numele împărătesei Maria Teresia, ca și trupele de linie. Ele fură complectate în urmă cu locuitori din alte 23 sate iobăgite, în total 43 sate cu 3.000 de oameni sub arme, 156 nearmați și 1.662 supranumerari, în total 4.827 oameni. La 1764 fură înființate regimentele secuiești: 2 de infanterie și 1 de husari, iar la 1764 primul regiment românesc de graniță dealungul frontierei sudice despre țara Românească, dela pasul Branului și până la pasul Vulcan, compus în total din 81 sate, din cari pur militare de infanterie 19, amestecați cu Dragoni (Husari) 15, și amestecați și cu provinciaști (clăcași) 60 sate și 2 târgușoare Dobra și Hațeg, având 3.000 de oameni sub arme, 708 fără arme, 1.494 supranumerari în total 5.202 oameni. Un regiment de dragoni Români compus din 1.500 călăreți 338 fără arme și 776 supranumerari în total 2.514 oameni recrutați din satele mai sus specificate (15), fu peste 3 ani desființat și contopit cu regimentul de husari Secui, negăsindu-se cai grei în țeară.

La 1778 fură scoși grănicerii transilvani pentru prima dată în campania cu Turcii, și luară parte activă la lupta dela Râmnic și Mărtinești sub prințul de Coburg.

Regimentul româno-iliric din Banat se compunea din 113 sate pur grănicere, și cel germano-banatic din 50 de sate. În cel din urmă după confesiune erau 64.481 ortodoxi, 8.523 catolici, 2.023 luterani, germani și slovaci și 2.030 calvini unguri.

Carol B. de Hietzinger la pag. 200 — zice că cele 2 regimente grănițerești ardelene sunt pure românești; la $\frac{3}{4}$ părți sunt românești în regimentul româno-iliric, $\frac{1}{3}$ sunt în regimentul de husari, secui, foști dragoni, și cam tot atât în reg. germano-bănățean.

Regimentul româno-ilir din Banat se compunea la început numai din *odăi isolate* și cătune, și numai mai târziu fură concentrați locuitorii în sate compacte și bine

aliniate. Edificiile și ecaretele lor erau toate aproape exclusiv de lemn.

În regimentul transilvan, proprietarii satelor militarizate, nobilii și municipiile săsești, întru cât proprietățile lor fură luate pe seama graniței și a grănicerilor ca dotațiune a acestora, au fost despăgubiți de stat în bani, ori au căpătat alte domenii și moșii în schimb. Dar s'a dat pretutindenea preferință satelor și locuitorilor de moșneni liberi, și quasi liberi, ori cotropiți și aserviți pe nedrept de Sași și Unguri.

Pentru dotațiunea și înarmarea grănicerilor pe lângă pădurile, pământurile și munții comunelor militarizate, li se mai deteră din partea statului și alte pământuri: păduri și munți; așa la cei dela Orlat și Jina așa numiții *Munți revendicați*, luați dela România și Secuilor cele dela Moldova, cu ocaziunea rectificării frontierilor între Austria și Turcia la 1769 (1), la cei dela Năsăud, muntele „Dosul Scărișoarei“, etc. din a căror exploatare își formară deja în primii ani diferite fonduri de echipament, armătură, de venite (provente), etc.

Grănicerii în timp de pace nu costau pe stat aproape nimic, iar în timp de războiu și la vre-o invaziune din partea Turcilor, ei puteau să ridice la marginea țării îndată o sută de mii de oameni, pe deplin echipați, înarmați și exercițați, cunoscând ei înșiși toate potecile și trecătorile prin munți și prin vadurile râurilor, și erau în stare să țină piept și să-și apere satele și proprietățile

1) Statistik der Militairgränze von C. C. E. v. Hietzieger Wien 1817 pag. 50. Die östlichen Gränzen Siebenbürgens sind durch die Vorrückung der k. Adler über einige Gebirge der Moldau und Wallachei im Jahre 1769 in Gemässheit der Gränzberichtigung, welche nachdem *Marsigli* 1700 ausgemittelt worden war, etwas erweitert, und im Sistover Frieden (1791) von der Pforte in der neuen Gestalt anerkannt worden. Diese *revindizirten Gebirge* sind ihnen durch allerhöchste Bewilligung überlassen. pag. 55. Die Forderungen welche einige siebenbürgische Gutsbesitzer und Gemeinden hinsichtlich der vom türkischen Gebiete revindizirten Gebirge anbrachten, waren unbegründet, sowie die diesfälligen Ausprüche *wallachischer und moldauscher* Bojaren nicht erwiesen werden Konnten. Atari călcări de hotare și munți dela România în Banat vezi—Bauer și Ion Ionescu lmd. Mehedinți pag. 24, 35, 37 jud. Putna pag. 13.

lor, până ce armata regulată de linie și va termina concentrarea și desfășurarea ei în linie de războiu. În caz de ivirea ciumei ori holerei, ei închideau aproape ermetic frontiera pe întreaga linie, și o supravegheau ziua și noaptea, ca numai păsările să poată trece neobservate pe deasupra lor.

Neapărat că într'o lucrare pur economică și de statistică, noi nu puteam face o istorie a întregii instituțiuni a graniței, luptele și succesele dobândite de ei în decurs de o sută de ani și la câte au luat parte. Noi ne vom limita aci la descrierea economică-culturală a instituțiunii însăși întru cât privește pe Români de aproape.

În satele militarizate fiecare grănicer boier și neboier, a primit odată cu armele și câte un lot, moșie întreagă țărănească, dar de mărime diferită; unele din familiile boierești conscrise, cari aveau proprietate familiară mai multă, la dorința lor și-au menținut nu mai proprietatea părintească, și nu au mai primit alte pământuri, decât usufructul la pământurile comunale. Grănicerii în loc de clacă, dijmă și alte daturi și sarcini publice către stat pentru proprietățile cedate lor de hrană, sub titlu de feud. prestau statului servicii militare și la paza frontierei (serviciu de cordon), cu hainele și mâncarea lor proprie și fără de soldă: dela 18—40 ani erau în serviciul activ, prin comuna lor și la companie, sau pe frontieră la paza de cordon; dar în timp de pace serviciul cu schimbul nu se făcea mai mult de 6 săptămâni pe an, ca ei să-și poată vedea și de economia lor, din cari aveau să trăească și să se întrețină; dela 40—50 de ani serveau ca *supra-numerari* fără uniformă și cu hainele lor, dela 50—60 ani ca semi-invalizi la comenduri, etape și servicii mai ușoare, iar dela 60 de ani în sus, erau considerați ca total invalizi, și nu mai făceau nici un serviciu și nu mai dedeau nimănui nimic.

La războiu și în serviciul de cordon pe frontieră, grănicerul fără grad, căpătă dela stat câte 4 cr. soldă, călărețul câte 8 cr. pe zi; echipamentul și armătura erau ale regimentului, care și avea fondurile și veniturile sale diverse, constatătoare din arenzi de munți, regalii, pă-

duri — numit *fondul de provente* Proventenfond — dar mai primiau și oarecare subvenție anuală dela stat. Primul echipament și înarmare a grănicerilor transilvani, s'a ridicat la suma de 882.680 fl. 48 cr. Țuprinse în această sumă și reducerea de biruri și cheltuelile avute cu deplasarea grănicerilor. Birurile și impozitele către stat le plăteau și grănicerii la început până pe la anul 1816, când fură desființate și acestea, la cererea femeilor grănicerilor duși în războaie îndelungate, cari reclamaseră că nu mai pot singure să supoarte toate sarcinile familiei și economiei și să mai dea și birul Statului.

În cazul de războiu, regimentul activ se trimetea pe câmpul de luptă în țară ori în afară, în rândurile armatei regulate, iar în locu-i pentru paza frontierelor și serviciile interne, pășiau în activitate rezervele sau când și acestea erau puse în mișcare pentru a împlini golurile ivite în regiment, atunci le luau locul semi-invalizii și adolescenții.

Administrația în lăuntrul teritoriului graniței eră numai în parte militară — și în parte civilă. Ba am putea zice, că eră $\frac{1}{3}$ militară și $\frac{2}{3}$ civilă, cum se poate vedeă din Manualul de instrucția pentru școalele grănicerești: *Leitfaden für den Unterricht in der Militärgrenz Verwaltung zum Gebrauche der KK Grenz Schul Compagnien* — Wien 1855 — model de instrucție în cele economice și administrative, care cuprinde în sine cult, școală, administrație, justiție, poliție, igienă dinpreună cu toate ramurile economice: agricultura, cultura vitelor, exploatarea pădurilor etc.

Rolul ofițerului și instrucția militară în graniță nu se limită și raportă numai la exercițiile și instrucția de mânăuirea armelor și serviciul de cordon și de campanie ci se resfrângeau tot așa de bine și asupra celor economice și de conservarea în bună stare a fondului, căci în parte de bună starea materială a locuitorilor și a regiunii, depindea aptitudinea de rezistență și de apărare a regimentului — ca să-și creeze el însuși din bună vreme fondurile și sumele necesare. Prin ordin de zi comandantul companiei sau al plutonului ordonă soldatului

grănicer, să-și facă ogorul său la timp, să-și are, se mene și cosească din vreme, să-și curețe bălăriile din curte, grădina și ogoare, să-și împrăștie mușuroaele și curețe tufele de măracini din livade, să-și facă arătura de toamnă, și dacă îl găsiă sau îl vedeă cu vita nețeselată, neadăpată, neîngrijită sau cu curtea murdară etc. îl puneă la răcoare, ori îl pedepseă cu pedepse corporale.

În cultura și folosința pământului, sistema de tot estensivă a moinelor și bienală, cu lăsatul ogorului obligator tot al doilea an, a fost înlocuită prin sistema trienală (de 3 câmpuri) și quadrienală, cu lăsatul ogorului numai la 3 sau 4 ani; apoi s'a introdus cultura cartofilor din oficiu, cultura intensivă a fructelor și cultura duzilor și a vermilor de mătase, cu care se disting până astăzi satele grănicere de celelalte, și ele fac în parte până astăzi un întins comerț cu fructe și rachiu de prune. În Bănat, după desființarea graniței, guvernul constituțional ungar găsiind o mare mulțime de duzi — a putut să deă o dezvoltare intensivă sericiculturii în satele românești, sârbești și nemțești. Sunt sate, cari încasează 30 — 50.000 mii de coroane pe an din gogoși de mătase produși, vezi G. Maior „Economia Rurală“ pag. 265. În graniță se dedeă o mare atențiune pomiculturei și în toate școlile de companie erau obligator studiul pomiculturei și altoitul și se aflau la toate școalele de companie și la unele sătești pepiniere și școli de pomărit ale companiei.

Apoi sub conducerea ofițerilor de graniță, probabil italieni s'au făcut și dela ei datează frumoasele *instalațiuni de irigațiune de fânețelor*, livezilor și grădinilor dela Recea și alte vre-o 20 sate de pe țara Oltului cari au pereche numai în admirabilele irigațiuni din Lombardia dela riul Po și Adige. Pădurile grănicerești erau considerate și egal tratate ca averea statului și steteau sub administrația comandanților de regimente și de companii și a personalului silvic. Îngrijirea întregii cestiuni forestiere, depindeă de directorii silvici, de pe lângă corpurile de armată, și ei puteau pune în aplicare planurile tehnice numai prin intermediul comendurii regimentelor. Regimul silvic eră foarte amănunțit circumscris în toate de-

taliile lui, după cum se poate vedea din opul citat mai sus: Cap. IX, pag. 95. Noi nu putem atrage în destul atențiunea autorităților noastre școlare și militare asupra lui.

Despre înființarea diferitelor fonduri grănicerești, d-nul V. Șotropa ne spune despre fondurile Năsăudene și istoricul lor, următoarele :

După ce regimentul, în ce privește administrația internă, a trebuit să-se susțină pe cheltuielile proprii, deja la 1765 s'au învoit comunele grănicere ca să unifice venitele lor din dreptul de regalii, cari venite mai înainte intrau în casele respectivelor comune, și să-și formeze un fond cu menirea ca din el să acopere cheltuielile administrației interne, și să-și susțină școli de băieți și fete.

Astfel s'a înființat fondul de venituri (Proventen Fond) care prin Patenta împărătesei Maria Theresia, dela 2 Nov. 1766 nu a fost privit ca fond erarial (al statului) ci s'a pus sub administrarea unei comisiuni speciale economice militare. (Militair — Oeconomie — Commission) care pe lângă comandantul regimentului ca președinte, constă din reprezentanții tuturor comunelor grănicere.

În fondul de venituri, pe lângă veniturile drepturilor regaliene: (cârciumărit, morărit, etc.) au mai intrat și alte venituri des. din plătărit, relatare (scădere) din contribuțiune, bani de școală, taxe de păduri, amende în bani, tacsă protecțională a comunei Coșna etc.

În anul 1830 s'a înființat fondul de echipament sau de monturi (Monturs Fond) cu scop ca din veniturile aceleia să se procure pentru militarii grăniceri vestminte de pânură mai fină și uniforme, căci până aci grănicerii se îmbrăcau pe cheltuielile proprii. Acest fond s'a înființat din contribuții dela toate familiile grănicerești, din $\frac{2}{3}$ părți a arenzilor de pe munții comunelor și a veniturilor din casele comunale, din rebonificarea dela erariu (stat) pentru vestmintele și încălțămintele, cu cari grănicerii au făcut serviciile militare afară de teritoriul regimentului; din plata pentru lemnul ce grănicerii le aduceau din pădurile lor oficerilor confiniari; $\frac{1}{2}$ din arenda terenului cedat pentru industria minieră la Rodna, arenda muntelui „Dosul Stănișoarei“ și $\frac{1}{2}$ arenda muntelui Cră-

ciunel. Toate aceste venituri mai înainte curgeau parte în casele comunale, parte se trăgeau de către cei interesați, și numai prin învoirea comunelor și a celor interesați, s'au destinat pentru înființarea fondului de montură (echipament).

Fondul de provente (venite) la desființarea graniței în 1851 a trecut din administrația organelor militare a regimentului năsăudean, în administrarea organelor financiare provinciale, rezervându-se pe un timp mai târziu hotărîrea asupra dreptului de proprietate a aceluiași fond și a venitelor lui.

Li s'a restituit grănicerilor la 27 August 1861 pentru 29 comune și la 1872 regaliile altor 15 comune din care au înființat *fondul scolastic central*. Fonduri scolastice comunale s'au început a se înființa, prin comune la 1836 iar la 1838 în fiecare comună în parte există deja fond scolastic comunal (Gemeinde Schul Fond).

Comunitatea de avere dela Caransebeș a foștilor grăniceri români, bănățeni No. XIII posedă azi 215.826 jugere pădure, 33.711 jug. poieni cu fânețe și pășuni alpine și 3.555 jug. areal neproductiv sau în total 253.098 jugere în valoare de 30.000.000 coroane.

Fondurile grănicerești dela Năsăud posed 12.684 jug. păduri și munți. Grănicerilor din reg. I le-a rămas numai fondul de echipament iar fondul de provente a trecut la stat. Statul a luat numai dela comuna Jina peste 21.000 jug. pădure seculară de molift și fag aparținătoare munților revendicați; dela Jina a luat erarul prin anii 1881 : 16.295 jugere, dela Cugir 45.556 jugere tot păduri de brădet curat mai numai molid, și altele la Sebeșelul vechiu și nou are statul 33.227 jug. În total statul ungar a luat din Munții revendicați numai la cele 4 sate limitrofe la 100.000 pogoane luate cu japca dela boerii și moșnenii din Gorji în secolul al XVIII, asupra cărora boerii munteni nu au putut dovedi proprietatea!

Grație graniței s'au conservat codrii seculari și dumbravele frumoase de stejar din Slavonia și confiniile militare neatrinse. cu care Slavonia a uimit lumea cu lemnele ei de stejar de calitate superioară și în special cu producțiunea

enormă de doage de ștejar, în care a devenit unul din furnisorii principali ai Europei. Tot lor se datorește ridicarea Academiei și Universității sudslave din Zagrabia, ridicată prin liberalitatea și munificența episcopului Strossmayer dela Diacovar.

La aceste descrițiuni de progres pe calea culturală și economică ale grănicerilor români și ne români din Transilvania și Banat, infiltrate lor de străini și la privirea ordinii în toate și a curățenii, prin care după 30 și 50 de ani dela desființarea ei se disting satele foste grănicere de cele negrănicere din Transilvania și Banat — vezi G. Maier „Economia Rurală“ pag. 115, 354, 355 fără voie și se impune de sine întrebarea: Care este rolul și sistemului nostru de organizare militară și rolul schimbaşilor, și al ofițerilor detașați prin comunele rurale?

§ 7. STAREA MORALĂ ȘI MATERIALĂ A MOȘNENILOR ȘI BOIERILOR.

Dacă starea materială și morală, a unora din locuitorii țării Oltului și ai Transilvaniei în genere eră în adevăr precară și chiar deplorabilă la finele sec. XVIII-lea și la începutul celui al XIX-lea, apoi aceea nu eră nici la clăcași și nici la grăniceri, căci și atunci ca și astăzi, lucrătorul bun și silitor, chiar și dacă nu aveă pământ de cultură suficient, el își puteă închiria și găsiă destul pământ de închiriat și de muncit numai să fi vroit să muncească, iar din partea proprietății muncitorul vrednic și cu ceva stare, de obicei se bucură de multe ajutoare și favoruri în urma obținerii liberei migrațiuni sub Iosif al II-lea, ca să nu se ducă pe altă moșie. În deosebi i se dedia teren în pădure ca să-l lăzuească și curețe de marăcini și tufe și să-și facă acolo țarine, fânețuri, tinăroage etc. sau că la cei nevoiași și la însurăței, dacă erau mai mulți, li se împărțiă noui loturi de moșie cu diferite condițiuni. Inșă eră de tot mizerabilă și de multe ori de nesuportat starea familiilor libere boerionale, cari unele se înmulțise din cale afară, și multe din ele n'aveau o

palmă de pământ propriu de cultură, iar de muncit la alții pentru bani ori în parte, sau de slujit, se rușinau, fiindcă ei „sunt de familie,” „sunt boieri” privilegiați, sunt nobili etc. Starea morală și materială a multora din ei eră mai rea chiar, decât a multora dintre jeleri.

Astfel din moșie boierească, care la donațiune poate eră de 30—60 pogoane, abiă eră suficientă, pentru susținerea a 1—2 familii țărănești în mod convenabil, dar și acele ca să-i poarte singure economia și înșiși să muncească, fără a ținea multe slugi, argați și lucrători cu plată etc., acum de multe ori ea eră divizată și trebuiau să trăiască după ea până la 100 familii, căci meserii și industrii mari și mici nu aveau, fie și numai industrie de casă, carte puțini știau, abiă știau să-și scrie numele, iar cei mai mulți în loc de subscriere, în actele publice puneau pecetea familiară.

Puțini dintre ei, cari au învățat și știau ceva carte mai multă, de multe ori învățase pe banii consistoriilor și ai națiunii, fiindcă erau privilegiați, se puteau bucura de drepturi politice, erau ajutați de fruntași și preoți în speranță ca mai târziu să fie de folos bisericei și națiunii. Din contră, ei după ce ajungeau la ceva, treceau în tabăra străină, parte renegându-și neamul și origina, parte prin căsătorii cu unguroaice, se făcură mai toți maghiari, și nu mai dedeau de loc prin satul lor natal — necum de a se mai gândi la ajutorarea și ameliorarea soartei amare a consăngenilor și rudelor lor. La aceștia de obicei eră maghiarisarea mai întâiu a numelui, adoptând numele satului, la început ca predicat, și apoi ca nume de familie (porecla), și apoi îi urma părăsirea legei și credinței strămoșești, și Ungurul neaoș eră gata.

Că desertniunile naționale și religioase la dânșii au trebuit să fie numeroase până prin anii absolutismului austriac — ne spunea un distins fost magistrat jude de tribunal N. Penciu, că în tinerețea dânșului unul din prietenii tatălui îi zise disperând de viitorul fiului — *din asta n'o să faci tu nici odată ungur* — adică om de valoare.

La dâșșii a se face ungur erà sinonim cu om de viitor și aspirant la o carieră juridică, administrativă etc.

Până prin anii 60—70 în secolul trecut ei în limba-giul zilnic nu-și ziceau sieși că-sunt *români*, ei ei sunt *boieri*, iar nevestele lor *boiereșe-boereșe*, boresa mea etc., se usitează până astăzi la poporul oltean.

La conscripția și recensământul din urmă a boierilor dela Făgăraș, făcută în anul 1846, ca fiind scutiți de bir și ori ce impozite către stat, s'au găsit d. es. în comuna Venetia de jos numai familia Stoica numără singură 89 capi de familie, familia Penciu 9 capi de familie, familia Monea 1 cap de familie, o altă ramură a ei renegată sub numirea de Moné există și astăzi în părțile Clusului. Alte venituri decât din moșioara lor d. es. dela iobagi, jeleri etc., taxe nu aveau, căci dintre toți boierii în registrele de răscumpărare a clăcei după Patenta împărătească dela 1854, se găsesc înscrși în V. j. numai Monea Anton cu 9 iobagi, cu 29 jug. pământ, Iosif Penciu cu 1 iobagiu cu 7 jug. pământ. Ion Stoica cu 1 iobagiu cu 10 jug., un alt Ion Iosif Stoica cu 1 iobagiu cu 9 jug. de pământ Halmagyi G. și Șt. din Comana de jos aveau proprietate allodială și iobagi în Silvasul de sus în Chioar la nordul Transilvaniei.

Atâția, erau toți iobagii și toată proprietatea urbarială, carii îi mai aveau familiile boerești rămase încă române la 1848 la Făgăraș din vre-o 4—500 neamuri boerești. Mai erau câteva familii cari aveau câte o familie două de jeleri sau inquilini—dela cari luau taxe sau ori cari venituri mai mici. Apoi boerii dela iobagii lor aveau numai zile de clacă sau unele daruri mai mici, dar n'aveau dreptul să le ceară și ia ori ce dijmă din produse. Marea majoritate n'avea altceva, decât moșia boerească, ca să o tot măsoare, împărțească și resimpărțească. În fiecare sat unde sunt boeri o parte din ei $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{6}$ parte dintre ei sunt oameni cu bună stare materială și buni gospodari cu moșioare frumușele și la poziții bune. Puțini sunt cari au peste 20—30 de pogoane proprietate. Restul sunt săraci și alții chiar prea săraci—în urma atomisării și

farămării proprietății lor boerești și razimarea tuturor unic în agricultură.

De multe ori ei au mai puțin pământ și sunt și mai răi muncitori și mai răi gospodari decât foștii iobagi. Și acestea nu este de azi de ieri — este boală veche la dânșii. Cauza principală este sporul mare al poporului român și razimul lui în o singură ocupațiune, — agricultură.

Și astăzi găsești și vezi la unii din ei fânețe de câte 10—40 metrii *zece metri pătrați*, și se duce fiecare la el cu carul și cu coasa, altul și duce fânul în cearceaf acasă. De aci vine apoi predispoziția lor spre ceartă, și procesuire, a cărei analogie o poți găsi întocmai la rezeșii din Moldova și la moșnenii din Muntenia.

Multe familii dintre acești boeri și privilegiați politici, nu aveau în câmp nici un palmac de pământ, sau o coadă de vită în curtea și la ușa lor, n'aveau nici după ce bea apă, dar erau foarte pretențioși și aroganți. Ba ce eră mai rău decât atâta, că cei mai mulți dintre ei, nu cunoșteau nici munca câmpului: lucrurile ordinare ale agriculturii și d. es. a treia parte din locuitorii satului Veneția de jos nu știau cosi. Oamenii mai bătrâni spun că după desființarea privilegiilor la 1848, și până timp târziu prin anii 1860 în satele tipice boerești, Veneția, Grid, țărani se întrebau unul pe altul pe stradă: — „Nene, știi cosi, că aș avea lipsă de om la coasă, și ai vroi să te iau cu ziua la coasă!!“

Toată viața lor acești boeri scăpătați o petreceau la var, pe care unii îl ardeau, alții îl duceau cu carele lor trase de bivoli, neferecate și ne unse de le auziai scârțiind de departe — și-l desfăceau pe la Mediaș, Sibiu, Târgu Mureșului etc. Când a venit acasă dela un car de var iute trebuia să facă al doilea, să-l încarce și plece din nou în căraușie căci altfel familia îi eră expusă să piară de foame. Varul îl vindeau de ordinar pe bucate dar era un câștig sigur și acela.

Astfel ne putem, explica și faptul săvârșit la 1762, că mulți dintre boerii din satele nemilitare au fost siliți de împrejurări să ia armele și a se face uniți, refuzate de către clăcașii de câte 2—3 zile, și a se mută

în casele. și satele grănicere și să ocupe moșiile părăsite de iobagi. Și de sigur aceștia erau dintre cei mai inteligenți, care-și înțelese ironia rolului și soarta lor în societate. Și apoi cu toate acestea, în privința socială și afacerilor și contactului zilnic, vecinătatea cu ei, nu era din cea mai plăcută, căci cu rare excepțiuni onorabile, ei totdeauna aruncau clăcașului în ochi, că dânsul este om de familie, este neam de *boier*, este *nobil*, deci superior.

Țăranii foști clăcași și grănițeri și astăzi spun — cum acești boeri scăpătați din secolul al XVIII și prima jumătate al XIX-lea căutau gâlceava cu lumânarea, și dacă-i întâlneau la drum — deși vitele boerilor erau de multe ori numai niște mârțoage, față de ale clăcașului, cu toate acestea ei îndată îi puneau clăcașului piedică, îl băgau cu carul în șanț — iată numai din plăcere diavolească ca să ridă de el, și să-i creeze dificultăți, fiindcă pe baza legilor feudale transilvane, clăcașul nici odată nu putea chema pe boer și nobil în judecată, și mărturia clăcașului vis-à-vis de nobil nu se luă de bună, chiar când el avea dreptate. Numai la 1848 după ștergerea privilegiilor nobilitare încoace, prin căsătoria acestor boieri scăpătați și ajunși la sapă de lemn cu fete și feciori de foști iobagi și proprietari de moșioare mai bune au mai pierdut din obiceiurile și deprinderile lor vechi, și învățară cu toții lucru câmpului, și unii deveniră buni lucrători agricoli, și cultivatori de pământ și unii oameni cu stare materială frumoasă. Deosebirea între boieri și neboieri a dispărut sau parte tinde a dispărea cu totul — afară de pământurile necomasate.

În genere însă, grănițerii și foștii clăcași și astăzi stau mai bine materialicește, și poate și în privința morală, căci sunt mai buni muncitori, mai disciplinați decât foștii boeri.

În realitate anul de emancipare dela 1848, n'a adus cu sine eliberarea și ușurarea sorții numai pentru foștii clăcași, dar și pentru o mare parte din boeri și din nemeși pe care-i-a salvat din situațiunea lor precară și de nesuferit.

Astfel stând lucrurile, nu este deci mirare, dacă sub aceste raporturi morale și materiale, instituțiunea moșnenilor și boerilor români din țara Oltului a nemeșilor

și moșnenilor dela Hațeg, Cetatea de Piatră etc. deși recunoscută și inarticulată în legile țării ca atare, și ei admiși între staturile (factorii politici) țării, ei n'au jucat nici odată rolul politic mare ca Români, pe care l-ar fi putut avea sub o conducere viguroasă față de numărul mare și impozant al lor. Ei departe de a fi fost un scut și un razim al majorității poporului român neprivilegiat, clăcaș, ei de multe ori erau mai de compătimit decât înșăși cei a serviți. Aceste în cele sociale, politice, economice cât și în cele culturale și bisericesti.

În cele culturale ei în loc de a cultivă limba, datinele și obiceiurile naționale și a formă un centru compact de progres și cultură națională, atât pentru ei cât și pentru cei alți români din alte părți, din contră cele mai multe acte publice și private ale lor, scrise chiar de ei, sunt scrise în limba ungurească latinească, iar cele mai vechi emanate dela domnii Munteniei, sunt scrise în limba slavonă ori latină.

Tot așa în cele naționale ca și în cele bisericesti. În loc ca ei, oameni liberi și privilegiați, și cari se bucurau de toate drepturile civile și politice, deopotrivă cu nobilii Unguri și Secui, să fie un razim și apărători înfocați ai bisericei ortodoxe orientale, fiind în contact nemijlocit cu România și posedând o mulțime mare de mănăstiri și schituri de călugări și maice, a căror ruine și urme se văd și astăzi, aproape la toate satele, din contră vedem pe tatăl voivodului Ștefan Mailat *boier român* din Comana de jos, lepădându-și legea grecească și luând pe cea catolică pentru niscaiva donațiuni. După introducerea reformelor religioase în țară, cele 3 protopopiate române din țara Olului sunt scoase cu totul de sub autoritatea și jurisdicțiunea Mitropoliei române de Alba Julia, și puse sub jurisdicțiunea și Kiriachia directă a Superintendentului calvinesc ungar pe la 1643, iar la anul 1698 cei 3 protopopi dela Făgăraș subscriu actul de unire cu biserica Romei, pe când boerii subscriu colectiv ca corporație un alt act de unire, și trec în toată forma la unire numai la anul 1711, ca mai târziu să se țină tot așa de puțin de unul ca și de celălalt sau de cele anterioare, etc. etc.

Deci greșit lucru este a le da o importanță socială politică economică și culturală mai mare decât au avut-o ei pe timpul lor în realitate.

Analogii de acestea despre starea precară a moșnenilor Români, provenite cu deosebire din înmulțirea mare a populațiunii, dar nu și a mijloacelor lor de câștig și agonisire, fiind reduși unic la agricultură, ei neîndeletnicindu-se cu comerțul și meseriile, putem cită mai multe — de dincolo ca și de dincoace de munți. Nobilii de șapte prune „*Hét szilväs nemes ember*“ din fosta țară a Hațegului, până astăzi au rămas proverbiale. Despre cei din districtul cetății de Piatra — țara Chioarului, cari dejă în secolul al XVII dosiră din satele lor și li se sparse satele încât dieta din 1685 decide în privința lor: „că nobilii fugiți din districtul cetății de Peatră (Chioarului) să fie prinși și aduși înapoi la vetrele lor“.

Apoi Românii din Maramureș aproape toți sunt foști nobili — dar în aceeași stare materială (1). De fericire și bună voie de sigur că nu au fugit nici dâșii, nici alții, ci de persecuțiunile cele multe și de neagră mizerie. Poate s'ar găsi și cine i-a alungat și a fost cauza fugei lor: Mihail Teleki atotputernicul ministru la curtea lui Apafy I. Despre diviziunea excesivă până la fărîmarea totală dincoace de munți a proprietății foste libere românești a moșnenilor și răzeșilor, neobositul și neînfricatul Ioan Ionescu dela Brad dă numeroase exemple luate din viața practică din cele 3 județe descrise și studiate de dânsul: Dorohoiu, Putna și Mehedinți. Așa asupra județului Mehedinți la pag. 456 scrie următoarele: Divizibilitatea proprietății a ajuns până acolo încât de ex. Manolache Maglutescu din satul Covrigi nu plătește decât 24 parale impozit fonciar. Sunt mulți moșneni de aceștia; Manolache Măglutescu are 7 copii, iar moșia lui se alcătuieste din 3 pogoane. La ce se va reduce moșia aceasta, când copii săi la rândul lor o vor împărți? Moșneanul acesta n'are

(1) Vezi *Stările în Maramureș*, publ. în „Gazeta Transilvaniei“ Nrii 24, 28, 29, din 1904.

decât o singură vacă, pe care o hrănește printre ogoare, și la trebuință el lucrează 3 zile pentru pășunatul ei“.

Pag. 397. Satul Cloșani. Satul este locuit de rezeși ce au o moșie foarte întinsă și cari sunt în număr de 14 proprietari mari și de 180 proprietari mici, din cari mai mult de o sută n'au un venit fonciar mai mare decât de una sută lei (vechi) = 35 lei noi și la mai mici se pogoară până la 11 lei = 3,80 franci. Proprietatea este divizată ca în toate satele de moșneni și se socotește în dramuri și jumătăți de dramuri. Un dram pe unele locuri este mai mic decât un stânjen, și pe altele mai mare. Proprietarii cei mari sunt despărțiți, iară cei mici în devălmășie, Pământurile sunt deasupra ponoarelor și a râpelor și sunt astfel încât. după ce le desfundă oamenii, nu țin decât 2 sau 3 ani, în care timp apele iau țărâna și lasă numai stâncă. Lucrul se face mai bine cu sapa, nefiind în tot satul decât numai 5 pluguri. Pogonul nu dă mai mult decât 200 oca de porumb. Pag. 408. Costeștii, sat locuit de moșneni. Moșia este mare, însă pământuri cultivabile sunt puține și populațiunea numeroasă. În tot satul nu sunt decât numai 5 pluguri; de aceea mai tot pământul se lucrează cu sapa. Cei cari nu au vite în destule, ca să poată îngrășa pământul, nici nu se încearcă a face plugărie. Pag. 409. *Imoasa*. La Imoasa ca și la toate satele de moșneni este cultura întinsă de pruni ori vii, de păduri de pruni, care de cum începe a scoate mugurii, atrage asupra lor ochii și inima moșnenilor, căci moșnenii fac plugărie puțină și prunărie multă. Numai să voiască moșnenii de aci să muncească și să se înavuțească, găsesc pământuri întinse la Strehaia, Corcova și alte moșii. Dar ce să faci moșneanului? El umblă mai gol, desculț și încins cu un curmeiu, și zice că este moșnean, că este de neam că se trage din familii mari, umblă cu mațele cheorind de foame, bucurându-se când aude pe cineva zicându-i *boeru cutare* !! Puțini dintre moșneni au clăcași pe pământurile proprii.

Descrierea jud. Putna, pag. 296: „Rezeșii aceștia trăesc ca vai de ei; semănături au puține și n'au destul pământ ca să se hrănească; de aceea se duc de se hră-

nesc pe alte moșii, se duc de muncesc unde pot, abia au rămas vreo 15 rezeși în satul Clipicești cari au în sat tot ce le trebuie. Rezeșii nevoiași cultivă pământuri străine dând din trei una. La pag. 284, *Căpotești* rezeși în număr de 30 nu aveau decât locurile de casă lipsiți fiind cu totul de pământuri. *Purcelești* proprietate de 147 fălci aparține la 45 răzeși D. C. Ciernei și statului. *Balotești* răzeșii au numai locurile de casă și grădini, și puțini dintr'înșii au și pădure. *Irești* fac o comună cu *Sirbești* și Cucuiești de sub Măgură de 322 contribuitori. Tustrele satele aceste sunt locuite de rezeși proprietari ai lor afară de Cucuiești. Numărul rezeșilor proprietari este de 290, aflându-se între dânșii și 90 de acei ce n'au nimica, și cari se hrănesc cu munca pe la alții“ și la pag. 292 $\frac{3}{4}$ din rezeși sunt între codași.

„Oamenii speculă cu pădurea tăind-o și cărând-o ca lemne de foc la târg la Focșani. Un om cu carul merge într'o zi la pădure, taie lemnele, le încarcă și vine seara acasă; a doua zi se duce la târg și vinde lemnele dela 8—14 lei (vechi) carul. Omul cu palmele capătă dar pe zi 2 lei, iar cu carul 4 lei. Mult mai greu o duc rezeșii din Mărești cu pădurile, distanța fiind mai mare. pag. 324. „Intr'o zi se duce omul la pădure, taie lemnele de fag, le încarcă și vine seara acasă. Se duce a doua zi la Focșani, a treia zi ajunge, vinde lemnele și pornește spre casă, și a patra zi ajunge acasă, adică pune patru zile de lucru cu atelagiu său și capătă pentru dânsele și valoarea lemnelor 6—12 lei.

Cu totul altfel este însă situațiunea rezeșilor, unde sunt industrii de casă. „In Mărești sunt rotari cari fașonând lemnul, dobândesc un preț mai bun pentru ziua de lucru, decât cu debitarea pădurei în lemne de foc“. În jud Vaslui comuna Țanța este întreagă populată de rezeșii *rotari*, cari exercită meșeria căruțării și rotării cu satul întreg și sunt principalii cumpărători ai pădurei de fag de pe moșia Țibănești; încolo proprietarul face numai cărbuni pentru exploatarea cu oarecare folos a lemnului de fag. Ei aduc deci și lor si proprietarului folos.

Dar cât de puține sate sunt de moșneni meseriași? Și

pentru cari locuitori Români ar fi indicate meseriile mai mult decât pentru moșnenii și rădeșii munteni?

Situațiunea moșnenilor peste tot în Muntenia eră precară și mai pe jos decât a unui țăran actualmente bine înstărit, care și lucrează numai sieși, și află ocupațiune destulă pentru el și familia sa în gospodăria proprie. Cu țărani Sași foști totdeauna oameni liberi, ori cu noui coloniști de Șvabi din Bănat. nici că se puteau compara. Astfel G. Martian dă numărul proprietăților rurale ale devălmașilor clasificată după venit la anul 1862:

Județele Muntene	Mai puțin de 10 gal- beni	Dela 10 până la 25 galbeni	Dela 25 pân- la 50 gal- beni	Și dela 50 până la 100 galbeni.
1. Râmnicu Sărat	404	71	6	7
2. Buzău	3.911	321	196	39
3. Prahova	1.365	384	76	19
4. Dâmbovița	4.842	2.156	574	220
5. Muscel	774	23	—	—
6. Argeș	1.355	190	29	13
7. Gorj	14.808	2.703	243	56
8. Mehedinți	8.147	323	49	78
9. Ialomița	289	168	73	61
10. Vlașca	615	160	67	29
11. Oltu	5.859	1.128	242	34
12. Romanați	3.408	1.619	666	299
13. Doljiu	4.178	1.957	579	170
Total	50.442	11.209	2.799	1.041

totală a devălmașilor de 66.035.

Creșterea și economia vitelor este pretutindenea ocupația de căpetenie a moșnenilor și răzeșilor—Apoi vin prunăriile, viile și pădurea, mai puțin agricultura și plugăria propriu zisă. Totdeauna moșneanul cumpără pâne și mămăligă dela câmp, dacă nu, iau pământuri de muncă în parte și cu dijmă dând din 3 una.

Clima aspră și rece de munte, cu bruma timpurie le nimicește munca adesea, și porumbul *scorunnic* cel văratic care se coace în 100 de zile și de multe ori îl apucă și pe acele bruma crud, încă în lapte.

În Vrancea păstoria se aseamănă cu cea din munții

Sebeşului și Sibiului — de pe la Șugag, Jina Poiana, etc.(1). La Secătura Vasuia și la Paltin. Vara oamenii se duc la câmp de fac semănăturile lor, iarna se mută din sat la *odăile* din munte: „Și pe aici locuitorii nu șed iarna în sate, ci la *odăile* din fânațe, unde 'și țin vitele. Fiecare la fânațul său are o odaie. Obiceiul este de a eși fiecare cu toată familia sa la cositul fânului, și de a-și duce vitele și păsările. În acel timp nu se găsește țipenie de om în sate“. (I. Ionescu dela Brad).

Locuitorii cei ce se duc la muncă pleacă primăvara și se întorc toamna. Noi nu credem de exactă țifra dată de d-l I. N. Iancovescu, că moșnenii ar posedă la olaltă 15.000.000 hectare. După d-l I. Ionescu dela Brad, pământul din jud. Dorohoiu la 1859 eră împărțit în 181 proprietăți mari, 32 proprietăți rezeșești și 30 proprietăți alestatului. Dar după întindere ele se împărțeau:

149.465	fălci	proprietăți	mari
4.195	„	„	răzeșești
28.421	„	„	ale statului

În total 182.081 fălci, falcea moldovenească de 80 prăjini = 1,43 ha sau circa 3 pogoane, ori jugere.

În jud. Putna răzeșii participă cu un procent mai mare la proprietatea pământului, care în 1859 se distribuia astfel:

Proprietăți particulare	57.786	fălci	61	prăjini
„ razeșești	146.649	„	75	„
„ monăstirilor închin.	30.250	„	25	„
„ „ neînchin.	1.741	„	40	„
Total	236.428	fălci	43	prăjini.

Din aceste țifre se vede că răzeșii din Putna sunt proprietari pe mai mult de jumătate din suprafața totală a teritoriului; particularii nu au avut decât ceva mai mult ca a patra parte, iar statul $\frac{1}{7}$ parte.

(1) Vezi „Gazeta Transilvaniei“ No. 212, 213 din 1903, Dr. G. M., *O excursiune în munții Sebeşului*.

Interesant însă este modul de cultură și folosința pământului în trecut:

	Particulari	Răzeși	Statul ca succesori al	
			mănăstirilor închin.	neînchin.
Țarine	16.971	14.418	3.156	696
Fânețe	6.459	11.026	3.554	169
Imaș (pășune)	9.639	46.705	4.296	459
Sărături	4.888	10.518	5.024	99
Vii	855	3.329	42	100
Grădini	1.614	2.890	273	79
Pădure	17.538	57.154	13.906	120
Total	57.786	146.649	30.250	1.711

Răzeși mulți mai erau înainte de 1864 și în următoarele județe ale Moldovei: Bacău în 53 sate, Tutova 54, Vaslui 38, Tecuciu 29, Roman 22, Fălciu 21, Covurlui 20, etc. fără ca starea lor materială să difere mult dela olaltă.

Situațiunea materială a moșnenilor și răzeșilor de atunci încoace nu s'a îmbunătățit, ci s'a înrăit. Distrugerea viilor de filoxeră, devastarea pădurilor și decăderea cu totul a culturai și economiei de vite în urma opririi exportului deoparte, iar de alta prin distrugerea fânețelor și pășunilor dela munte prin pietrișul și nisipul ce s'a pus pe toate văile, gârlele și rîurile pus în mișcare, în urma devastării pădurilor și formarea de torenți periculoși cari mai pretutindenea au cotropit proprietatea răzeșească și de moșneni. Pădurile moșnenilor din Argeș și Gorju sau vândut mai pe nimica — dex. pădurea Solanele sa vândut 6000 lei — cumpărătorul vânzând-o mai departe peste câteva luni a realizat un beneficiu de 1.200.000 lei, și adevărata ei valoarea eră între 3 — 4 milioane. Pădurile seculare de molift din Vrancea au fost vândute pe mai nimica — cu câte 100 lei hectarul în lipsa de ori ce control din partea statului etc. etc.

Moșnenii din Prahova, Dâmbovița, Buzău, Bacău sunt fericiții posesori ai terenurilor petrolifere sau productive cari au dat miliarde. Dar moșnenii cu ce sau ales după ele? Cu mai nimica. Neapărat că toți acești factori au trebuit să agraveze situațiunea materială a lor. Moșnenii aceștia dau brațele cari vin vara la munca câmpului dela munte.

CAP III.

DEȘTEPTAREA ȚERANULUI ROMÂN DIN TRANSILVANIA ȘI LUPTELE LUI PENTRU LIBERTATE ȘI ÎMPROPRIETARIRE.

Dacă cu toate aceste raporturi și stări de fapt țeranul român din Transilvania nu era mulțumit cu soarta sa, și el cu literații sei, eșiți din sânul poporului în secolul XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea strigă mai tare contra iobăgiei, și se plângea mai mult de raporturile vitrege în care el ajunsese, cauza trebuie căutăată și în alte raporturi și în o bună parte era streină de domeniul pur economic, pe cel național, religios și politic. Soarta lui de clăcaș nici decum nu era mult mai aspră și mai grea de suportat, nici starea lui materială și subsistență mai rea și mai defavorabilă decât a altor clăcași, puși în egale condițiuni, din țerile vecine și îndepărtate pe la finea secolului al XVIII-lea.

Apăsarea lui în afacerile naționale religioase și politice peste tot îl făcure să tresară cel dintâiu la vântul cel nou, ce suflă din îndepărtata Franța. Umilirea și nepăstuirea lui în cele religioase, naționale, sociale și politice apăsau mult mai greu pe cerbicia sa, și el se simțea mult mai tare jignit de ele decât claca, dijma și pedepsele trupești.

Apoi deși în statul feudal clăcașii aproape singuri purtau sarcinile și greutățile statului căci aci erau puține orașe totuși ca lui să i se contesteze chiar prin însăși legile

țerii ori ce aptitudine intelectuală și morală încă trebuie să-l amărăscă pe el până în adâncul sufletului său.

Nobilimea sau boerimea română din Transilvania după număr cea mai numeroasă în țeară, și după legile țării avea să fie egal privilegiată și scutită de toate dările și impozitele ca și națiunile recepte, totuși de fapt și ea era exclusă ca atare dela drepturile civile și politice, și ajunsese tot așa de scăpătată și de umilită, ca și poporul de rând, țăranul iobăgit. Românul locuitor în fundul regiu, deși după constituțiunea și legile organice ale ținutului era om liber, egal îndreptățit cu sasul, și ar fi trebuit să se bucure și el de toate drepturile civile și politice, în realitate însă acele nu existau pentru el, deși dela împăratul Iosef al II-lea obținuse dreptul de concivilitate, lui i se răspundea totdeauna, că acele nu sunt făcute pentru el și nu se rapoartă la el, așa ca în definitiv între starea morală și materială a lor și a iobăgului aservit prin lege era puțină diferență.

Și sub atari raporturi era firesc lucru, ca nemulțumirea generală de pe terenul religios, politic, și național să devieze și să se resfrângă și asupra celor economice, și ei să vadă iobăgia în culori mai negre decât era — sau ca starea și soarta lor să li se pară cea mai amară. Era firesc lucru ca ei să vadă și cunoască numărul cel mare al lor, al celor împilați și nedreptățiți, și numărul restrâns al oprimătorilor.

La deșteptarea simțului național și religios nu în mică măsură a contribuit și introducerea limbei române în biserica ortodoxă în locul celei slavone în secolul al XVII-lea și ulterior deșteptarea lor prin școale.

Acestei deșteptări naționale în cele politice și economice, țăranul român din Transilvania dete probă vădite de nemulțumire continuă în decurs de 150 ani și mai bine, și pândeă toate ocaziunile, favorabile ori nu — ca să se scape de ele și să-și revendice drepturile politice egale cu ceilalți locuitorii ai țerii. Luptele lui și ale fruntașilor săi conduse cu statornicie, uneori și cu vehemență, când sub mantie religioasă sau națională, când literară, politică sau economică, în fond nu era decât o

chestie socială economică ca român să devină iarăși stăpân liber și independent pe arăturile și moșioara sa, pe brațele și pe munca sa.

În aceste frământări și tendințe de a schimba o stare de lucruri existente, există o puțină diferență între cuvintele prelaților și învățătorilor săi din sec. XVII și XVIII și între cuvintele și faptele poporului de rând. Cuvintele, demersurile și acțiunile martirului Episcop al Făgărașului Ioan Inocentiu Klein și ale celuilalt episcop unit, Gregorie Maior, iarăși devenit victimă și martir al cauzei naționale române, care în disperarea-i extremă în vizițiunile canonice, în fața mulțimei adunate apostrofează și pe Dumnezeu, și-l face responsabil de nedreptățile ce trebuie să îndure țăranul român din Transilvania, și cuvintele țăranilor resculați sub conducerea lui Horia, cari în condițiunile armistițiului dela Tibru cer: ca picior de ungur să nu mai calce *pe pământul și hotarele lor* care e țară Românească, și Unguri să se ducă în țara Ungurească.

Chiar actul cel mai grav în consecințe, actul unirei cu biserica Romei din 1698 fu făcut mai mult din punct de vedere politic și economic, decât din punct de vedere religios ori dogmatic. Apoi lui i-au mai urmat altele, de asemenea natură și tendință. Înregistrăm încă alte câteva.

La 1736 Românii din Brașov și țeara Bârsei, toți lipsiți de pământ de cultură prin exproprieri draconice și escluși dela posibilitatea de a învăța carte și a posedă meserii și negoț ei orășeni în numele și sub firma lor proprie, cer curții imperiale de a fi militarizați și să formeze cu ei un regiment românesc deosebit, ca prin militarizare și purtare de arme ei se poată obține proprietăți rurale și drepturi politice, deopotrivă cu Sașii; dar cererea lor este paralizată la curte, și ei aspru pedepsiți acasă, pentru această încercare cutezătoare a lor.

La 1743 episcopul I. I. Klein Baron de Sadu, denunță curții imperiale dela Viena că feudalii au luat cu deasila o mare parte din pământurile comunale și de hrană ale țăranilor clăcași, pe cari le-au încorporat la domeniile și moșiile lor, și nu plătise pentru ele nici

biruri, păgubind astfel și pe fisc ca și pe clăcași, iar pe popor l maltratează rău. Tot acest episcop neînfricat în vreo 24 suplici, memoriale, proteste, câte a înaintat curții împărătești, deosebit de alte înaintate dietei și gubernului țării, cerea, ca episcopului românesc unit de Făgăraș să i se dea loc cu vot deliberativ în consiliul guberniului țării, teologul iesuit atașat pe lângă episcop ca ajutor la ocârmuirea diecesei dimpreună cu alți 6 fruntași: 3 preoți și 3 mireni Români, să fie primiți ca Români declarați în dieta țării, ca reprezentanți naturali și direcți ai poporului Român și ai nației române întregi.

La 1744 episcopul convoacă și ține Sinod general cu protopopii, preoții, și mai mulți mireni fruntași, nobili și nenobili, în care le expune limpede situațiunea bisericeii și națiunii sale, iau un conclus unanim, să provoace categoric curtea dela Viena, ca să le dea și împlinească toate câte li s'au promis la unire, și mai târziu, prin alte rescripte și diplome împărătești și de ale curții; la din contra, sinodul amenințând, că ei se vor întoarce cu toții iarăși la ortodoxie.

La anul 1762—5, cu ocazia conscripției militare și a înființării regimentelor românești de graniță, Românii din toate părțile cu deosebire jelerii (pălmașii) boierii și libertinii scăpătați se înscriu de a lua arme, de a căpăta pământ, iar cei aserviți de a se scăpa de iobăgie și asuprire, și scriitorii Sași contemporani susțin, că dacă ar fi fost de lipsă și permis, doar toți iobagii Români din Transilvania s'ar fi făcut soldați grăniceri.

În urma celor două călătorii ale umanului împărat Iosif al II-lea și a contactului lui direct și nemijlocit cu poporul român asuprit, soarta poporului se îndulci în câtva.

La 1783 împăratul ordonă desființarea legării iobagiului de glie, și-i dete permisiunea de a-și putea schimba pe stăpân, i acordă dreptul de a învăța carte și meserii, și fără autorizațiunea și permisiunea prealabilă a patronului său, iar la Românii liberi în fond, dar asupriți în faptă, din Fundul regiu — din săsime — li se dete

dreptul de concivilitate, punându-i pe aceiași treaptă cu Sașii în privința politică și socială.

La 1784 începe iarăși conscrierea Românilor iobagi cu miile, pentru a lua arme și a se face grăniceri, în timp de 4 săptămâni se înscriu peste 80 de sate, cari se declarau voioși de a purta arme și a presta grelele servicii militare și civile, numai ca să se poată elibera de clacă, dijmă, și de alte slujbe și angarale la proprietari.

Conscriptiia militară împedicată de feudali și de sași, dă naștere la izbucnirea revoluțiunii lui Horia în munții apuseni, care se întinde repede peste o mare parte a Transilvaniei și Ungariei limitrofe, degenerând într'un războiu de exterminare contra Ungurilor și a nobililor. Din războiu economic degenerază în războiu de rasă și de castă. Pretențiunile țăranilor răsculați sunt: 1) ca poporul român să fie liber de iobăgie și dijmă; 2) desființarea de caste și privilegii de naștere: Nobilimea să nu mai fie scutită de biruri și alte sarcini publice, ci toți locuitorii țării să se bucure și suporte deopotrivă beneficiile și sarcinile statului; 3) militarizare; 4) pământurile nobilitare de cari țăranii se credeau pe nedrept despoiați, pământuri de cultură, păduri, pășuni, munți, etc. să li se restituie și împartă lor, și picior de Ungur să nu mai calce pe pământul și hotarul lor, și pe toți domnii — boierii — și funcționarii Unguri și Nemți să-i scoată din Ardeal, care este țeara lor, o țeară românească, iar a nemeșilor este numai țeara ungurească!

Vedem deci că sunt toate acele principii mari, pe cari cu 8 ani mai târziu, le proclamă și pune în aplicare marea revoluție franceză, cu mijloace mult mai violente, cari se propagară apoi peste întreaga Europă și America.

Revoluțiunea lui Horia, înecată în sângele urzitorilor ei pentru greșelile economice și politice ale trecutului, expiate prin moartea a peste 4.000 victime, făcând pe clasele privilegiate ale țării, ca în dieta din 1791—2 să se ocupe de aproape cu starea socială și economică a românilor asuprași din două puncte de vedere: ca Români și ca iobagi, iar vechile invective la adresa lor să

le mai înmoaie și lase le o parte, ca nefolositoare, ce nu duc la nici un scop.

Facerea urbariului zădărnicită sub Iosef al II la 1786, se execută și duce la îndeplinire la anul 1819 — 20 și cu el se puse capăt și șterse o mulțime de abuzuri și împilări ale țaranului

Frământarea țaranului iobagiu, răpi cu sine și pe micul nobil, boierinaș și libertin român, adus la starea de ilot politic și disprețuit din partea castelor privilegiate, și acum și aceia fac cauza comună cu țaranii asupriți. La 1837 vine înaintea dietei țerii, petiția episcopului român ortodox Vasile Moga din Sibiu, iar la 1843 petiția ambilor Episcopi români din Transilvania, pentru egală îndreptățire a Românilor locuitori în Fundul regiu cu sașii și dieta trebuia să le ia în desbaterea meritorie, nu numai pe aceste petiții ci și altele, iar în anul 1847 desbate pe larg și chestiunea urbariului și regularea din nou a raporturilor agrare, dar într'un mod unilateral cum le venea numai lor, castelor privilegiate la socoteală.

Intr'aceia curentul cel nou și ideile de emancipare, frățietate, libertate și egalitate din Franța făceau progrese enorme în toate statele și în toate țările Europei răpeau cu sine indivizi și popoare chiar dintre cele mai înapoiate. Inșă câțiva bărbați de stat din familiile cele ilustre și mai bogate ale Ungariei și Transilvaniei un conte Ștefan Szecheni baronul Wesselényi se puseră în fruntea curentului și ideilor celor noi, agitau și propagau din reputeri printre compatrioții lor privilegiați pentru introducerea de noi reforme radicale, cerute de spiritul timpului și cari nu se mai puteau amâna: emanciparea definitivă a țaranului, abolirea și ștergerea pentru vecie a clăcei dijmei și a tot felul de sarcine și instituțiuni feudale medievale, cari îndefinitiv apăsau greu asupra pământului și asupra țării nului cultivator, și făceau imposibil ori și ce progres în agricultură! Din potrivă, la încercările feudalilor, cari trăiau încă tot în vederile evului mediu, de cari ei nu se puteau despărți, atât de ușor, și sub cuvânt de reforme vroiau prin urbariul dela 1847 pe motiv de reducerea zilelor de clacă dela 104 la 52 și a ușurării câtorva altor sarcini

mai mici de a luà pe jumătate din pământurile de hrană: arăturile, fânețele, pădurile și pășunile clăcașilor, pe cari ei le stăpâneau și foloseau din moși și strămoși dejă de sute de ani, aceștia le răspundeau prin un murmur surd și o agitațiune în toată țeara, și prin cuvintele des repetate: „*Voim sa vă clăcuim tot câte 104 zile pe an, să vă împlinim și celelalte angarale dar să nu ne luați nici un pâlmac de pământ din cât am cultivat până acum noi, părinții și moși de strămoșii noștrii; să nu ne Jefuiți, că nu va fi bine de voi și de noi.* Acest limbajiu resolut se auzià des nu numai între Români, ci și la iobații maghiari din comitatul Clușului, din scaunul Mureșului și de pre aiurea (1).

Cu toate protestele și combaterea înverșunată din partea corifeilor opozițiunii și a unui mare număr de regaliști—membrii dietei, numiți de guvern aparținând mai tuturor familiilor aristrocate ale țării—legea fu votată și promulgată, dar aplicarea ei suspendată și amânată pe primăvara următoare, din cauza iritațiunii și nemulțumirii generale ce ea a fost produs în țeară. În anul următor însă, deși ea fu înlocuită îndată printr'o altă lege cu mult mai blândă și mai liberală, dar neîncrederea și frica ce produse și lăsă în urma ei, prepară și grăbi catastrofa din anii 1848—9 ce veni peste Transilvania.

Impozanta și exemplara adunare națională dela Blaș, compusă din peste 40.000 Români, adunați din toate unghiurile Transilvaniei strânși în ziua de $\frac{3}{15}$ Maiu 1848 pe câmpia Blașului, numit d'aci înainte Câmpul libertății cere în ședința a doua punct 3 că: „*Națiunea Română ajungând la consciința drepturilor individuale omenestii, cere fără întârziere desființarea iobăgiei fără nici o despăgubire din partea țăranilor iobați, atât în Comitate cât și în Districte, Scaune și Granițe militare. Ea cere tot deodată și desființarea zecimilor, ca a unui mijloc de contribuire împedecător economiei.*“

Punct II: „*Națiunea Română cere denumirea unei comisiuni mixte compusă din Români și alte națiuni Tran-*

(1) G. Bariț op. c. v. I pag. 650.

silvane pentru cercetarea cauzelor de mezuină a moșiilor și pădurilor, de ocuparea pământului comun și a sesiunilor coloniale și altele, ce se țin de categoria aceasta.

Românii din pământul regesc poftesc, ca prin o Comisiune neinteresată mixtă, hotarele, cari le-au ocupat Comunitățile săsești dela cele românești, să li se întoarcă Românilor înapoi; publicurile orașelor și târgurilor din Fundul regesc, cari au munți, păduri, mori, moșii în hotarele românești ocupate, dacă nu vor putea dovedi acele publicuri în restimp de 3 luni înaintea pomenitei Comisiuni, cu documente vrednice de credință, că acelea sunt adevărata proprietate a lor, să se dea îndărăt comunităților române cu venitul lor prin abus luată.

„Moșiile în fundul regescu din pământurile de obște pe seama bisericilor săsești cuprinse. să se împarte familiilor și bisericilor române fără distincțiune și unde se află două comunități adică Sasă și Română pe un hotar nedreptățit cu mete (semne) să se împartă a „*proportione familiarum*“ între amândouă comunitățile.“

Aceste acte publice și fapte de notorietate publică din decurs de peste 150 ani erau niște semne destul de semnificative, că poporul român asupra din Transilvania și Ungaria nu se mai poate înfrână și ține mai mult în legăturile iobăgiei și servituții economice și politice. Că emanciparea țaranului român din Transilvania deși târzie, totuși ea n'a fost un pas greșit în istorie, și în dezvoltarea economică a țării, ca o altă probă mai putem cită gingaticul progres, ce națiunea Română din Transilvania și Ungaria a realizat în o jumătate de secol.

Răsboiul civil nu l'a provocat el, și nici n'a fost o consecință a emancipării politice și economice a clăcașilor. El a venit din altă parte, și a fost impus Românilor de nevoie, ca să-și apere existența proprie. Dar emanciparea și improprietărea lui, nu i-a căzut de-a gata în poale ori fără de stăruința și străduința sa.

Ea n'a venit din altă parte în dar nici fără de concursul său, ci a fost eluptată de el, cu sacrificii enorme de sânge și de bunuri.

CAP. IV.

LEGEA TRANSILVANA DE EMANCIPARE ȘI IMPROPRIETARIRE DIN 1848.

Deoparte cererea unanimă și categorică a 60% din populațiunea țării după desființarea boerescului și ștergerea monopolurilor și privilegiilor de naștere și de castă, iar de alta, proclamarea din nou și ștergerea de fapt a clacei și dijmei în cele mai multe țări și state ale Europei, săvârșită în primăvara anului 1848, deschise ochii și nobilimei feudale din Transilvania și Ungaria, că instituțiunile feudale, rămășite ale evului mediu, nu se mai pot țineă nici la ei cu nici un chip, fără d'a aruncă țara într'un rășboiu civil, a cărui urmări nu se puteau prevedea.

D'aci fatalmente se impuse și dietei Transilvaniei, ca să dea și ea ascultare și urmare vocii timpului: ștergerea și abolițiunea pentru vecie a tuturor sarcinilor urbariale, și desființarea tuturor imunităților și privilegiilor de naștere și de castă, pe întreg teritoriul Transilvaniei; ambele însă sub unele condițiuni mai puțin oneroase, pentru asupriți de până acum, decât erau ale legii din 1847, și mai puțin radicale și simțitoare, pentru clasa privilegiată decât o ceruse poporul Român în majoritate asuprit. Intre ambele propuneri se alese calea intermediară, cu care eră să împace apoi ambele partide, ceea ce și făcură, luând de normă și imitând exemplul dat de dieta Ungariei.

Ori și care ar fi motivele și scopurile vădite ori ascunse ale acelei întoarceri brusce și neașteptate spre

bine din partea privilegiaților, ca ei să renunțe deodată și cu voie bună la beneficiile, privilegiile, imunitățile și scutirile lor și pentru totdeauna, aceea puțin importă. Faptul în sine este însă și rămâne indubitabil, că legea de emancipare a fost și rămâne cel mai mare act politic și de stat al Transilvaniei, săvârșit, dela prima uniune politică a celor 3 națiuni din 1437 încoace.

Dacă uniunea celor 3 națiuni a nobililor, secuilor și sașilor și a celor 4 religii recepte contra marelui majorității a locuitorilor bastinași ai țării, a devenit un act odios și funest pentru țeara întreagă, a împiedicat-o din progres și cultură și a făcut iluzoriu ori și ce progres cultural și economic al ei timp de 400 de ani; din contră noi astăzi putem să zicem, că articulii IV și V de lege ai dietei transilvane din 1848, au fost nu numai un act umanitar, dar și de cea mai mare prevedere politică, și enorm în consecințele sale, pentru dezvoltarea ulterioară și progresul economic și cultural al țerei. Prin ei au deschis porți largi nu numai egalele îndreptățiri între națiuni pentru vecie, ci și culturii civilizațiunii obștei locuitorilor țării, și unei bune stări materiale, nevăzute și necunoscute în acea țară, poate din zilele divului Trajan încoace, pe când ea se numia încă *Dacia felix*.

§ 1. ARTICOLII DE LEGE IV ȘI V AI DIETEI
TRANSILVANE DIN 1848, PRIVITOARE LA EXPROPRIEREA
ÎN BANI GATA A CLACEI, DIJMEI ȘI TUTUROR
ANGARALELOR CE APĂSAU ASUPRA CLĂCAȘILOR ȘI A
MOȘILOR LOR.

În virtutea legii de față, claca, dijma, și ori ce daturi și plăți făcute în numerar, ce au apăsât până acum asupra clăcașilor și moșilor lor, sunt și rămân desființate.

§ 1. Corpul legislativ pune despăgubirea proprietarilor particulari sub scutul și adăpostul onoarei naționale colective.

§ 2. Majestatea sa va prezenta prin ministerul său unguresc, dietei (camerei deputaților,) ce este a se întruni în curând, un proiect de lege, care va cuprinde în sine toate detaliurile. după cari sunt a se plăti proprietarilor particulari fără nici un scă-

zământ de câtră stat, capitalele echivalente și proporționale cu venitul servitutilor de pân'acum.

§ 3. Fiindcă deodată cu aceasta, încetează perceperea dijmei de câtră proprietar, se înțelege de sine, că totodată cu ea încetează pentru viitor și îndatorirea proprietarului de a plăti pentru ea cuota parte a arendei regale.

§ 4. Cetățenii comunelor, foștii coloni sau iobagi de până acum, nu pot fi împedicați sau conturbați în folosința pământului și moșiilor lor, pe cari le posed acum și ori și care ar fi originea acelora, fără de intervențiunea judecătorească, precum nu pot fi restrânși ori limitați din folosința de pân'acum a pășunii, lemnului și a stufului.

Cu toate aceste, dacă un pământ, ce se află actualmente în folosința și stăpânirea clăcașului, se va dovedi prin sentință de către instanțele judiciare specificate în § 5, ca pământ pur alodial sau boeresc, atunci colonul (clăcașul) este obligat să restituie proprietarului său folosul pierdut. Acordarea la clăcași de cherestea și lemn pentru construcțiuni se desființează cu aceasta, și totdeodată se vor da ordine severe la autorități, ca să poarte grije de amenajarea și buna conservare a pădurilor.

§ 5. Ministerul va institui cât mai curând un tribunal superior și mai multe judecătorii inferioare în număr corespunzător, cărora le va impune obligațiunea, ca în cazurile, când undeva s'ar ivi un conflict între proprietar și săteni, despre natura unui pământ, ele să aducă sentința sumară după principiile legilor transilvane și după dreptul privat; însă înainte de adunarea sentinței pe calea aceasta, fostul clăcași nu mui poate fi depozitat de pământul avut, și nici constrâns la nici un fel de prestație.

§ 8. Viile, întru cât ele nu au fost plantate pe pământuri, ce se țineau de moșiile iobăgești, nu se mai numără între pământurile scutite de dijmă. Dreptul de cârciumă și alte drepturi regaliene mai mici se lasă și mai departe în stăpânirea și folosința proprietarului lor de pân'aci.

§ 9. Forurile domeniale și judecătoriile de 3 zile, se desființează cu totul, și cetățenii comunei în procesele lor civile și criminale, se îndrumază la instanțele judecătorești ordinare.

§ 10. Contra acelor proprietari, de a căror proprietăți s'au ținut și colonicature, până la o alta nouă ordinațiune, nu se pot ridica nici uu fel de pretențiuni pentru achitarea a ori ce fel de datorii vechi, contractate înainte de publicarea legii de față, afară numai de conturile dela meseriași și negustori, după cari nu este a se plăti dobândă, și numai pretențiunile pentru nesolvirea dobândeii legale pot fi urmărite și executate pe cale judiciară, iar în privința capitalului se poate lua drept bază de zălogire și *despăgubirea*, ce este să capete el dela stat.

§ 2. DESPRE TRANSFORMAREA BENEFICIELOR URBARIALE ALE PROPRIETARILOR, CE SUNT A SE EXPROPIA.

§ 1. Articolul 12 din lege votat în anul curent de către adunarea legiuitoare a Ungariei, se admite în întregul său și de către adunarea legislativă a Transilvaniei. În urma căruia :

§ 2. Se admite de bază, la desdaunarea cuvenită proprietarilor, pentru servituțile clăcașilor din Transilvania, ce sunt a se expropria de către stat, ca cu Înalta aprobațiune a Majestății Sale, să se afecteze ca garanție toate veniturile tezaurului public din Transilvania, precum și alte venituri ale țării, și în special veniturile ocnelor de sare, întru cât ele vor fi suficiente și cari toate se constituiesc ca ipotecă ; dar tot odată ele au să servească drept bază și la împrumutul de stat, ce eventual se va contracta, pentru o despăgubire a lor mai corespunzătoare, și în privința căruia Ministerul în rezortul căruia cade supravegherea și conducerea despăgubirii, nu va întârziă de a prezenta un proiect de lege în sensul paragrafului de lege din chestiune.

§ 3. În concordanță cu § 4, al articolului 12 de lege ungurese, ministerul de justiție se autorizează a numi fără întârziere pentru Transilvania, care este a se considera de a 6-a regiune, un juriu compus din 5 persoane salariați de stat, care va avea să judece sumar, motivele invocate contra justei clasificățiuni a foloaselor proprietaricești expropriate (1).

Prin legile de față s'a pus capăt pentru vecie aservirei și exploatațiunii materiale a marei majorități din populațiunea rurală și a națiunii Române din Transilvania în special, și prin ea întreaga stare socială, politică, culturală și economică a țării s'a pus atunci îndată pe un alt teren, cu totul nou și pân'atunci necunoscut. Pentru a pune capăt raporturilor agrare chaotice ale Ardealului s'a luat drept bază, *starea de fapt și raporturile aflate în vigoare la 1 Ianuarie 1848*, dar s'a permis totdeodată și cuvenita îndreptare și amendare a lor, în cazuri dubioase, pe cale judecătorească, și dintr'o parte și din alta : atât din partea proprietarului, cât și a clăcașilor săi pe baza dovezilor și raporturilor aflătoare și trecute în ur-

(1) Vezi Iosef Ritter von Grimm. Das Urbarialwesen in Siebenbürgen Wien 1863, pag. 53—55.

bariul dela 1819—20, sau cu dovezi din partea martorilor în viață, și bine s'a făcut.

Luându-se de bază la rescumpărare *raporturile existente de fapt*, a fost un pas bine făcut și cu multă înțelepciune și prevedere politică, căci ori și ce schimbare inoportună a raporturilor vage confuze și puțin specificate prin coduri vechi de lege, dar consfințite prin o practică de sute de ani, mai cu seamă în timpuri grele și de crize economice și sociale, și în niște țări puțin consolidate și cu puțină cultură, cum eră atunci Transilvania, totdeauna se termină cu o mistificațiune parțială ori complectă, sau cel puțin cu o păgubire simțitoare a celui mai slab, pe care statul tocmai vroia să-l ocrotească.

Și apoi cu deosebire o rezolvare și modificare radicală a chestiunii agrare, celei mai grele și mai complicate dintre toate chestiunile, într'o țară cu raporturi semi-civilizate, fără de o justiție integră și imparțială, fără oameni de specialitate: ingineri hotarnici și de cultură, agronomi experți, economiști consumați și cu o administrație venală, eră tot ce ar fi putut fi mai periculos. Aceasta s'a văzut cu prisosință în alte țări, unde totul *s'au croit* din nou, pe un calapod nou cu totul independent.

§ 3. RĂSCUMPĂRAREA CLĂCAȘILOR ȘI DESPĂGUBIREA PROPRIETARILOR.

Deși poporul Român în primul și impunătorul său congres național din 3/15 Maiu 1848 în ședința II-a punct. 3, ceruse: ștergerea iobăgiei și dijmei, fără nici o despăgubire din partea țăranilor iobagi, atât în comitate cât și în districte, scaune și granițele militare, totuși măsura aceasta ar fi fost prea radicală, și cine știe dacă ea odată săvârșită, ar fi fost de folos pentru țară și chiar pentru poporul muncitor.

Pe deoparte statul nu se putea frustra cu totul, de factorul cel mai important al său, și pe care unic se rezimase el în decurs de sute de ani, — aristocrația mare și mică — ca să o lase acum cu totul peirei, căci șter-

gerea iobăgiei fără de nici o despăgubire, ar fi fost o lovitură prea mare și prea gravă în consecințele ei pentru privilegiații de ieri, cari aveau în brațele și datele clăcașilor, venitul lor cel mai mare, și renta cea mai sigură. De multe ori brațele clăcașilor formau unica sorginte de venit a lor și a moșiilor lor. Foarte puțini dintre ei erau pregătiți și în stare de a-și conduce singuri o gospodărie rațională și sistematică, conformă cu progresul și cerințele timpului nou. Odată privați de brațele, vitele și instrumentele clăcașilor lor ei ar fi fost cu totul ruinați.

Instalațiuni economice aveau foarte puține și insuficiente; vite trăgătoare și mai puține, instrumente agricole aproape de loc, din cauză că până acî ei și lucraseră moșiile mai mult numai cu vitele de învoială și cu unele clăcașilor lor, și recoltele cele mai multe le strângeau din dijmă. Deci neacordându-le nici o compensațiune pentru foloasele pierdute, aproape toți ar fi fost ruinați materialicește cu desăvârșire, siliți ca să iea lumea 'n cap, sau că ei aruncau țara din nou în focul războiului civil, mult mai crâncen și mai sângeros, decât cel abia terminat, și care eră să degenereze cu totul într'un războiu de exterminățiune de castă și de rasă, ca cele dela 1437 și 1515.

Apoi nici din punct de vedere românesc n'ar fi fost consult, că emanciparea clăcașilor să se facă fără de nici o despăgubire și nici un sacrificiu material din partea celor emancipați, care deși sub anumite condițiuni poate s'ar fi putut realiza, ca bună oară în Franța, fiindcă înțelegere reciprocă și folosință pacinică a pământului—între deposedați și împroprietăriți ar fi fost imposibilă pentru sute de ani, și oligarchii scurtați în drepturile lor la cea dintâiu ocaziune bine venită ar fi căutat să reintre în posesiunea pământurilor și beneficiilor pierdute, să introducă iarăși claca și dijmă cu toate ale lor. Poporul Român și foștii coloni din Transilvania ar fi avut ulterior să se plângă nu de *comasări* și *segregări*, ci contra reființării și reactivării iobăgiei și a serviciilor, cari ar fi fost mult mai rele și mai oneroase pentru

el. Așă însă după ce proprietarii și-au primit despăgubirile chiar peste valoarea intrinsecă a lor în bani, nu o mai pot face, și se vor feri pentru totdeauna de a o încerca măcar. Astăzi toată lumea este de acord și recunoaște, că marile cuceriri și revendicațiuni ale marelui revoluțiunii franceze dela finea secolului al VXIII-lea au fost tare modeste și chiar neînsemnate în raport cu sacrificiile enorme, ce ele au reclamat. Probabil că și în Transilvania se întâmpla tot astfel. Guvernul care eră mai prevăzător și stătea pe un punct de vedere mai înalt, având de a concilia și îndulci contrastele, și de a îngriji și pune în armonie interesele ambelor clase de locuitori, ca nici unul să nu fie frustrat în drepturile sale, și mai pre sus de toate, de a îngriji de binele obștesc, întru promovarea progresului economic și cultural al întregii țări, alese o cale intermediară, evident cea mai bună și singura posibilă de a eși din încurcătură.

Pe de o parte acordă proprietarilor despăgubirea în bani echivalentă cu beneficiile pierdute, dar de alta ca nici pe țărani să nu'i prea îngreuneze prin datorii mari cu despăgubirea și să-i aducă la o nouă robie din care abia îi liberase, decise ca rescumpărarea să o ia statul asupra sa.

Rezolvarea aceasta a chestiunii, ca despăgubirea proprietarilor să se facă de către stat, prin contribuirea și participarea la ea a fie căruia din locuitorii țării: nobil și nenobil, burghez ori țăran, de oricare condițiune socială, naționalitate și religiune ar fi el, în raport cu mijloacele de care dispune, s'a dovedit în urmă, ca cea mai utilă și mai nimerită, din toate punctele de vedere. Ea a înlăturat cu desăvârșire ori ce colisiune nouă între proprietari și țărani, între creditor și debitor, și-a luat putința ca țăranul să fie exploatat și mai departe din partea proprietarului mare în ori ce chip, fie pe baza unor rămășițe reale ori fictive din despăgubire, fie prin noi învoeli și tocmeli parțiale ori individuale să fie aservit din nou, cu clacă și dijmă.

Nimic din toate aceste nu s'au întâmplat, ci claca, dijma și daturile în Transilvania au fost în realitate atunci des-

ființate pentru totdeauna și înmormântate pentru vecie, și locuitorii ei abia că au simțit povara rescumpărării.

De altă parte, intervenind statul, ca mijlocitor între țărani și proprietari el a putut înlesni proprietarilor îndată mult mai bine mijloacele bănești cuvenite, decât ar fi putut-o face țăranii singuri.

În contul despăgubirilor urbariale proprietarii au primit îndată dela stat ajutoare și împrumuturi în bani, iar mai târziu sume însemnate din visteria țării chiar și peste valoarea daturilor și servituților pierdute, din cari ei au putut face îndată față la nevoile momentane, iar mai târziu cei inteligenți și prevăzători și-au putut repara cu ele și reface din nou casele și palatele vechi sau distruse în revoluțiune, și a-și înzestră moșiile lor cu clădiri și ecarete economice suficiente, cu unelte și mașini agricole de tot felul, cu vite trăgătoare și de rentă și cu capital rulant suficient. De atunci dânșii au putut introduce pe moșiile lor o cultură mai sistematică și rațională decât înainte, și ceea ce ei au pierdut în înfîndere, — să compenseze prin munca intensivă ca să și asigure producțiunea mai mare a moșiei, și veniturile și starea familiară pentru totdeauna. Și în adevăr, ei au mers de atunci totdeauna în fruntea progresului economic și cultural al țării, iau concurența cu cei din străinătate.

Au fost însă mulți între proprietari Transilvani cari nu vroiau să înțeleagă glasul timpului, ci cugetau să ducă și mai departe lume albă pe spatele și munca altora, dar aceia iute și-au mâncat și repus, nu numai capitalul de rescumpărare ci și moșia, și ajunși la sapă de lemn au luat lumea în cap, iar moșiile și pământurile alodiale ale lor mai peste tot locul au fost cumpărate de jidani ori împărțite între foștii lor coloni. După cum arată Iosef A. Grimm în introducerea cărții sale, deja până la finea lui Aprilie 1861 din despăgubirea stabilită judecătorește de 21.932.508 fl. despăgubiri urbariale, aproape la 10 milioane de florini nu au fost achitate proprietarilor de moșii, ci creditorilor lor. Apoi în timpurile din urmă dacă pe proprietarii Unguri și Secui i-a expropriat cineva în masă, aceia a fost jidanii, aliații lor

politici. Multe din casele și palatele grofilor și baronilor unguri sumeți de odinioară, au ajuns cu timpul în mâni românești, și astăzi sunt în ele biserici și școale românești ori primării comunale, dar cele mai multe au ajuns în mâna ovreilor.

„Intr'aceeia poporul ajuns proprietar pe moșioarele sale, pe aceste le cultiva cu diligență atât mai mare, cu cât trupe împărătești erau mai multe în țară, atât înainte, cât și mai ales pe timpul resboiului oriental dintre anii 1853—55, în care timp productele câmpului, căutate din toate părțile aveau preț bun pentru țărani silitori, în cât ei n'aveau trebuință să facă la foștii domni zile de lucru. Incepuse a lua și comerțul un avânt iarăși necunoscut înainte în această țară; poporul trăgea și din acela folos bun prin transportul cu cărele, prin munca la încărcat și descărcat, prin vânzare de cereale, de vite și altele (1).

Toate aceste ne arată că poporul Român clăcaș din Transilvania eră destul de matur pentru emancipare și improprietărare, și că aceea chiar s'ar fi putut face fără pericol pentru ei și pentru stat și mult mai 'nainte, dacă nu în timpul lui Horia dar cel puțin deodată cu emanciparea țăranilor germani, din provinciile germane, în epoca ministrului Stein Hardenberg pe la 1810—30.

Și, în fine, în interesul progresului cultural și economic al țării, prin acordarea de despăgubiri, s'a conservat prietății mici și medii, sprijinul natural cel mai eficace în *proprietatea mare*—inteligența superioară și capitalul material mai mare, pentru a putea merge înainte pe călea progresului și culturii și a rezistă mai bine pe timpuri de crize economice. Prin despăgubiri peste valoare s'a făcut posibil conlucrarea pacinică în deplină armonie, ajutorarea și întregirea reciprocă a proprietății mici cu proprietatea medie, și mare—foloase reale cari nu se pot desconsidera și de care are lipsă ori și care stat. Iar proprietății mari i-a dat razimul și sprijinul cel mai puternic.

(1) G. Barițiu, *Istoria Transilvaniei*, II, pag. 668 și 669.

nic în proprietatea mică independentă de ea cu o țără-nime cultă și laborioasă.

Dacă din principiu, nu se poate deci nimic obiecta contra guvernului pentru acordarea de despăgubiri la proprietari pentru foloasele pierdute și modulii despăgubirii, ar fi însă de obiectat contra sumei acordate lor, căci 70 milioane florini pentru o țară mică și săracă ca Ardealul, eră o sumă enorm de mare și apoi la despăgubire eră de datoria organelor guvernului să țină cont nu numai de numărul zilelor de clacă constatate și de daturile impuse, ci și de cantitatea și calitatea pământului rescumpărat, ce a rămas în mâna foștilor clăcași, cari ar fi trebuit mai bine echilibrate și puse în concordanță unele cu altele.

O a doua obiecțiune și mai serioasă, ce se poate face este, că la răscumpărarea și despăgubirea pentru dijma bisericească, trebuia să se țină seamă nu numai de devisele arătate de preoții eterodoxi îndreptățiți, ci și de numărul sufletelor din aceeași comună, națiune, și confesiune, de serviciile și foloasele ce ei aduc comunei și statului, și în raport cu acelea să le dea despăgubirea, iar nu de a crea pentru preoții săsești o nouă categorie de comune și clase privilegiate, fără de nici un rost și folos pentru nimie. Preoților luterani, li s'a acordat atunci mai cu seamă celor din jurul Sibiului și unde Sașii sunt în stingere ca în Avrig, Bradu, Sacadate, etc., așa mari despăgubiri din dijma, că au astăzi lefi de prefecti, pe când cei din ținutul Brașovului au primit mult mai puțină despăgubire, deși satele lor sunt mai bogate și mai mari.

Și apoi dejă atunci, fu recunoscut de către bărbații de stat și de oamenii competenți, ca o anomalie și nedreptate ca poporul român, clăcaș și neclăcaș, cu excepțiunea celor privilegiați, toți fiind de legea ortodoxă a răsăritului — uniți și neuniți — să dea dijma eclesiastică din produsele pământului și din vitele lor, pentru susținerea și dotațiunea bisericilor și preoților eterodocși luterani, calvini, catolici, și preoții lor proprii, de ambele confesiuni cari erau recunoscute și ele și inarticulate în

legile țării ca egal îndreptățite să nu capete nimic din dijma luată dela poporenii lor. Acesta eră de fapt un abuz tot așa de reprob ca și daturile numite *pennaticum* pentru ascuțitul penelor și condeelor, cu care să se scrie dijma, daturile pentru tocitul dinților, vama de urdiniș, din sacul ce duceau la moară, pentru că treceau pe drum, pe lângă casa or prin curtea boierului etc., cari la 1819 au fost casate pur și simplu, fără nici o despăgubire cătră cei ce beneficiau de ele.

Tot așa ar fi fost mai nemerit, să se urmeze și aci, să fi despăgubit pe fiecare preot în raport cu sacrificiile aduse statului și comunei, sau suma de desdaunare să o fi împărțit între toți preoții religiunilor esistente în acea comună. Modul cum a procedat guvernul absolutistic din anii 1850—58, ar fi fost cel mai nemerit și pentru viitor, și pare a se aveâ în vedere și la înființarea așa numitei Congrua.

O a treia obiecțiune ce se poate face, este, că drepturile numite regaliene: cârciumăritul, morăritul, vânatul, pescuitul, măcelăritul și dreptul de târg etc., nu le-a rescumpărat tot atunci, ci le-a lăsat tot în starea încurcată de mai nainte până prin anul 1890, și dete cu ele ocaziune la noi abusuri și exploatațiuni a poporului din partea proprietarilor, admitându-le despăgubiri și peste suma arătată de dânșii și peste ceea ce plăteau înainte.

La răscumpărarea dreptului de cârciumărit din 1890 de către stat, guvernul maghiar acordă prin lege excepțională numai la fosta nobilime din Transilvania o despăgubire de 2—3 ori mai mare, decât fusese veniturile ei reale sau cel puțin cele declarate de proprietari, și plătite de ei în timp de 40 ani ca atare în contribuțiune, și le-a plătit îndată în bani gata la fiecare sumele întregi acordând premii și remunerațiuni, pentru frustrarea sistematică a statului timp de 40 ani—unde alte guverne și state pun închisoare și amendes considerabile aci dând premii numai ca pe fosta nobilime scăpătată, să o țină la suprafață, ca uleiul deasupra apei.

Sumele de despăgubire însă cuvenite clăcașilor, mare parte Români, pentru pătrarul de an al lor, guvernul n'a

permis a se eliberà locuitorilor și împărți între ei, și nici a se donà la bisericile și școalele române, cum au cerut comunele românești aproape unanim, ci le a declarat din oficiu de *avere comună*, făcând din nou părtași la ele, pe foști privilegiați și pe toți veneticii și pripășiții din comuna — jidani — armeni, cari nu mai aveau nici un drept la ele — și le-a pus sub administrațiunea organelor politice ale comunei — pentru ca din ele să înființeze școale cu timpul ungurești, Kisdedovuri — ori că banii românești să i doneze la Kulturegyleturile ungurești. Poporul român din Transilvania a fost păgubit și frustrat cu zeci de milioane de florini pe calea aceasta, și numeroase erau plângerile din toate părțile și regiunile țerii contra procederii acesteia inegale a guvernului unguresc față de foștii clăcași.

CAP. V.

APLICAREA LEGII DE RĂSCUMPARARE. JUDECĂTORIILE URBARIALE. PATENTA ÎMPĂRĂTEASCA DELA 1854.

Primul pas către emancipare fu făcut prin art. IV și V din 1848. Mai era însă punerea în aplicare, lucru tot așa de greu și de complicat. Îndată după sugrumarea revoluțiunii ungurești, și depunerea armelor la Șiria din August 1849, guvernul absolutistic austriac ce a urmat, s'a pus pe lucru, pentru regularea chestiei agrare și raporturilor urbariale transilvane, căci mai erau încă multe noduri gordiane de deslegat.

Mai întâiu era apărarea și conservarea *raporturilor aflate* în vigoare, a stării de fapt *nealterate*, căci proprietarii căutau acum pe ori și ce căi și mijloace, să reducă din pământurile de hrană ale foștilor clăcași ai lor, și să scoată din mâna lor cât mai mult pământ urbarial și comunal, zicând că acela a fost și este alodial (proprietary) că sătenii sau o parte din ei n'au fost iobagi în categorie de coloni, după lege și constituirea așezării lor, ci jeleri, curialiști, convenționaliști, stabiliți vremelnice cu contract etc., și ca atari ei le cereau și mai departe claca și dijma; țărani nevoind a presta aceste, proprietarii îi alungau din casele și pământurilor lor, pe cari le anexară la moșiile lor proprii. Pe alții căutau să-i scoată din pășunea și pădurea comună, să le reducă aceste pe cât va fi posibil și să ia cât mai mult din drepturile și beneficiile lor.

Confuziunea devenise și mai mare, fiindcă în revoluțiune perise o mulțime de lume, și se pustiise și distruse mulțime enormă de averi și bunuri, și dintr'o parte și din cealaltă; sate, curți și clădiri economice dispărute cu totul, deci stabilirea naturei și calității juridice a fiecărui teren, prin semnele existente, prin bărbații cunoscători devenise de multe ori imposibilă sau greu de realizat.

A doua, eră indispensabil ajutor grabnic ca proprietarii de moșii, frustrați de munca gratuită ale clăcașilor, să-și poată continua cu cultivarea moșiilor lor, în sens mai rațional, conform spiritului timpului; apoi nenumărații preoți și funcționari ai religiunilor zise recepte, cari pân' aci trăiau numai din dijmă încă nu puteau fi lăsați peritori de foame pe drumuri cu familiile lor. Deci și până la regularea definitivă a raporturilor urbariale, trebuiau date și acestora ajutoare grabnice, ceea ce s'a și făcut prin acordarea de avansuri și împrumuturi dela stat la unii și la alții, în contul despăgubirilor ce aveau să primească.

În a treia linie și poate tot așa de arzătoare și de urgentă, eră regularea și numai provizorie a raporturilor vechi sau curmarea jalbelor celor multe, ce veniau din toate părțile țării la guvern, despre expulsări silnice din casă și curte, și despre deposedări și confiscări de pământuri și averi cu forța, dintr'o parte și alta, pentru ca țara întreagă să nu cadă în anarhie.

Pentru toate acestea se cerea determinarea urgentă a caracterului pământului *urbarial* și al celui *allodial*, pe cari toate dietele și legislațiunile Transilvaniei, chiar și dieta din 1847 o lăsase încă tot nerezolvată și încurcată. Deci măsuri și remedii grabnice fie și numai provizorie, până la pregătirea celor definitive, se cereau în toate privințele și direcțiunile.

Guvernul absolutistic civil care a urmat celui militar a fost pe deplin la înălțimea chemării sale, și față de contrastele cele multe și mari și față de golurile și lacunele de împlinit și de greutatea chestiunilor el n'a șovăit câtu-și de puțin, și le-a rezolvit pe toate, într'un mod cât s'a putut de echitabil și mulțumitor pentru toți,

având în vedere cu deosebire numai progresul cultural și economic al țării.

Cea mai mare recunoștință o datorează în privința aceasta și poate a multor altora, guvernului austriac țărani Români, că el în actele și măsurile sale nu a prigonit și scurtat, ci pe cât a putut a sprijinit din toate puterile pe țărani, pe foștii clăcași. Pentru rezolvarea chestiunilor celor dubie și încurcate de drept din Ardeal a chemat în posturile înalte și importante oameni străini de țeară, și specialiști consumați de întâiul rang din provinciile austriaco-germane, cari fiind fără de legături în țară pe deoparte să fie cu totul desinteresați și nepărținitori, iar de alta ca specialiști rutinați ei să fie în curent cu știința și la înălțimea cerințelor și progresului timpului, apoi pe lângă ei guvernul a ținut seamă, a consultat și s'a folosit în dispozițiile sale și de concursul și lumina *bărbaților indigeni de frunte* din toate 3 naționalitățile și partidele cele direct interesate în chestiune.

Altfel ori ce măsură a sa nu putea să fie decât unilaterală și defavorabil unora sau altora.

Mai întâiu prin ordonanțe și deciziuni ministeriale și ale guvernului provincial, guvernul garantă și înăspri din nou menținerea în vigoare și observarea strictă dintr'o parte și alta a caracterului proprietății intact, și a tuturor raporturilor existente de fapt la 1 Ianuarie 1848 — până la rezolvarea lor definitivă. Prin aceasta se preîntâmpină ori ce nouă încurcătură și collisiune.

Guvernul militar și civil al Transilvaniei dădù încă în 28 Noemv. 1849 Comesului Săsesc instrucțiunea ca să stăruie într'acolo ca până la ajutorul statului să oblige numai pe țărani Sași, ca ei să dea și mai departe dijma preotului lor, iar în Iunie 1850, se ordonă aceasta pentru țera întregă. Românii însă nu mai dădură dijma nimănu. Mai târziu națiunea Săsească a primit dela stat un ajutor de 1½ milion florini, iar feodalii au căpătat ca anticipațiune sume mai mari și mai mici fiecare, cu care dânsii și-au putut cultiva moșiile.

În a doua linie pentru regularea tuturor conflictelor de natură urbarială ivite între proprietarii de moșii și

foștii lor clăcașii, încă în anul 1850, guvernul a numit dintre jurisconșulții indigeni un comitet *urbarial special*, compus din reprezentanții de frunte ai celor 3 națiuni mari ale țării și direct interesate în chestiune, și anume: din partea nobililor Unguri și Secui, pe fostul președinte al camerei bar. Fr. Kemény ca președinte, apoi ca membrii pe consilierul gubernial Szabo, pe membrii la Curtea de apel I. Gál și N. Cseh; din partea Sașilor pe profesorul Zimmermann dela Academia (facultatea) de drept din Sibiu și pe Subprefectul M. Kräger; iar din partea Românilor pe concipientul financiar Paul Dunca și pe avocații I. Bran Leményi și Alex. Bohățel, care comitet avea să fie guvernului un organ consultativ în toate afacerile urbariale, care să-și dea avizul la regularea definitivă a raporturilor agrare. Comitetul acesta, avea să se ocupe și decidă după legile vechi și așezămintele interne ale Transilvaniei în ultima instanță, natura urbarială ori alodială a fiecărui pământ, contestat din o parte ori alta, să-și dea avizul său în toate celelalte chestiuni urbariale, derivate din raporturile reciproce dintre proprietate și foștii clăcași: ca dreptul și competența de lemnărit, pășunit dreptul de ghindă și jir — stuf — sila de câmp, de cultură, folosința comună și deavalma a pășunii, ogoarelor, islazurilor; dreptul de regalii: cârciumărit, morărit, pescuit etc.; să arate normele și principiile după cari să se facă din nou regularea proprietății rurale. Se luase dispozițiuni serioase pentru buna conservare a pădurilor.

Apoi prin ordonațiunile guvernului provincial Transilvan mai întâiu militar apoi civil din 10 Ianuarie 1850 No. 52. apoi din 19 Iunie 1851 No. 178 și din 27 Septemvrie 1851 fură însărcinate autoritățile administrative cu instrucțiunea și judecarea proceselor ivite între proprietate și foștii lor clăcași din chestiuni urbariale și cu executarea lor provizorie, până la regularea lor definitivă prin legi speciale. Totdeodată se arată prin ele punctele principale după care sunt ele a se trată și rezolvi.

Prin aceste măsuri înțelepte guvernul satisfăcù nevoilor momentane ale țării și puse carul statului iarăși în mișcare și în posibilitatea de a funcționa regulat, curmă

certele și violențele cele multe de o parte și de alta și evită, ca țara întregă să degenereze într'o anarhie complectă, rămânându-i timpul necesar pentru ca în liniște și după studii amănunțite să prepare marea operă a regulării lor definitive.

Și aceasta îi eră de lipsă, căci atâtea chestiuni mari și complicate, nu se puteau rezolvă cu una cu două și nici în bloc.

Pentru regularea lor definitivă însă între toate chestiunile cea mai arzătoare eră aceea de a se ști, care este pământ urbarial, (clăcășesc) și care alodial sau proprietărice, și pe care toate dietele și legiuirile anterioare o lăsase nerezolvată. Legiuirile și codurile vechi de legi ale țării: Tripartitul, Aprobatele și Compilatete nici că amintesc de pământurile clăcașilor, ci zic numai că clăcașul nu are nimic decât prețul muncii sale, dar tot ele îi recunoscură dreptul de a face testament și a donă din averile sale: ca d. es Tr. III art. 30., *Rusticus una et singularis persona existens, nullum post se haeredem et sucesorem legitimum relinquens, super suis rebus mobilibus libere testari potest. Haereditates tamen si avitae fuerunt, In dominum terestrem devolvuntur. Si vero per semet ipsum extiterint acquisitae, in duas dividuntur partes, quarum una domino ipsi terrestri, altera vero cui testamentaliter legaverit, effective cedet. Si autem intestatus decesserit, omnia ipsius bona tam mobilia, quam immobilia ad dominum terestrem devolvuntur*“.

Noi însă am văzut mai sus, că clăcașul putea să aibă proprietate privată de veci, în legături urbariale și afară din ele, și cele mai multe comune clăcașe și aveau pădurile și pășunile lui proprii.

Contrastul dintre legile existente în vigoare și între starea de fapt deși eră patent, totuși el rămase sute de ani în vigoare neobservat și necontestat de nimeni.

Dieta din 1791 nici că atinse chestiunea de urbarialitate și alodialitate, deși ea s'a ocupat mult cu regularea raporturilor reciproce dintre proprietate și clăcași, s'a marginit însă mai mult numai la îndatoririle și prestațiunile clăcașilor către boeri, iar nu și la beneficiile clăcașilor.

Inercarea curții imperiale de a face pe cale administrativă o conscriere sumară și specială, a tuturor pământurilor aflătoare în mâinile clăcașilor prin anii 1819—20, am văzut mai sus că la ce rezultate a ajuns, și prin ce mijloace a fost paralizată și compromisă. Am arătat cum mai pretutindinea la instigațiunea și ademenirile proprietarilor, unele din pământurile clăcașilor nu au fost trecute ca atari, *ci celate, tănuite*, și rămaseră ca *alodiale*—boerești—pentru a fi scutite de biruri și au trecut în urmă în posesiunea boerilor, deși clăcașii le reclamau în continui. Mai mult se ocupă cu determinarea caracterului lor dieta din 1847.

Delegațiunea camerei propuse următoarea moțiune :

„Pământ urbarial, este tot pământul, care se află în stăpânirea clăcașilor, sau care a fost la anul 1820 în mâna clăcașilor, și este introdus în conscripția din acel an ca atare, și despre care proprietarul nu poate dovedi prin mărturia demne de credință, că acel pământ înainte de a ajunge în mâinile clăcașilor, a fost pământ alodial, sau în sensul strict al Decr. Trip. P. I. Lit. 40 a devenit pământ alodial :

Deputații Sași, din contră, propuseră următoarea moțiune :

1. Pământ urbarial este acela, care *actualmente* se află în mâinile clăcașilor, sau că, în anul 1820 a fost în mâinile clăcașilor, și despre care proprietarul *nu* poate dovedi, că acel pământ a fost ocupat *cu puterea* din pământul său alodial, sau că în sensul strict al Decr. Trib. G. I. Lit. 40 a devenit alodiu.

Deci precum vedem, majoritatea camerei, care se compunea numai din deputații nobilimei ungurești și secuiești vroia să dea cât mai mult pământ proprietarului din al țeranilor clăcași, căci cine nu putea susține și cum să-i poți dovedi, că înainte vreme, în timpurile întunecoase ale evului mediu un pământ oarecare n'a fost după vremuri pământ proprietăricească, sau vice-versa ? Și deci prin propunerea lor ei deschideau poarta și porțița la confiscarea și sechestrarea celor mai multe din pământurile de hrană ale clăcașilor pe seama proprietarilor.

Deputații Sași din contră, cari în chestiunea de față nu aveau să reprezinte și apere atât pe proprietari, cât pe clăcași, deoarece după cum vom arăta mai târziu, a 3 a parte din poporul săsesc încă eră iobagiu și aservit tot așa de bine ca și Românii, deci ei cereau cu insistență, că ce e, e, și să nu se iee nici un pământ de pământ, din pământul posedat și folosit până în acel moment de clăcași.

Punându-se la vot se admite amendamentul : că acel pământ

care este alodiu în genere, chiar și atunci când el se găsește în stăpânirea clăcașilor, precum și acela care în sens Decr. Trib. P. I. Lit 40, sau în urma unei ședințe judecătorești a ajuns în stăpânirea proprietarilor, acela nu poate fi pământ alodial:

Prin dovedirea naturii pământurilor să se ia de bază conscripția din anul 1819/20, însă așa ca erorile trecute în acelă, să se permită a le corrige pe calea *Rectificațiunei*.

Cu discuțiunea însă asupra valorii Conscripțiunii din 1820, s'a spart fundul vasului, căci pe deoparte și majoritatea a recunoscut-o de vițioasă, iar de alta — Sașii făcură declarațiune solemnă, că pământul aflător în mâinile clăcașilor să nu se poată lua înapoi sub nici un pretext.

Minoritatea camerei prezentă un vot separat foarte bine compus și motivat, în care arată dietei și țerii, că legea urbarială admisă și votată de majoritate, nu se poate executa, și dacă ar fi ca ea să se execute cu forța, atunci s'ar creă numai un proletariat agricol și s'ar periclita liniștea și siguranța statului.

Vedem deci, că și în dieta dela 1847, chestiunea de parte de a fi fost clarificată și rezolvată, ea din contră a devenit mai confuză și mai complicată — și în această stare a apucat-o revoluțiunea din anii 1848—9, după care guvernul absolutistic s'a apucat de rezolvarea ei prin numirea *comitetului urbarial și al judecătorilor urbariale*.

O a doua chestiune tot așa de dificilă și de încurcată eră aceea, care dintre clăcași este țobagiu sau colon, și care este ziler, jeler, inquilin, sub-inquilin, curialist, convenționalist, etc. Care-i, câtă și ce fel de proprietate are fiecare în folosința sa, și de ce natură este ea după originea și felul lor de colonizare? La cei dintâi — coloni, se știa binișor și categoria și natura pământurilor lor; nu însă tot așa la cei din urmă, cari erau de mai multe categorii — unii erau fără contract, numai prin bună înțelegere verbală, ori după tradiție că așa au apucat din părinți, alții aveau contracte, contracte anuale ori viagere, alții contracte pe vecie. La mulți cari aveau contracte, acelea erau de multe ori încheiate pe un an, două, și de atunci trecuse 10—20 ani la mijloc, etc., așa că ele se prescrisese, și ei urmau în prestarea sarcinilor urbariale tot după datina veche. Apoi și dacă unii aveau și produceau contracte încheiate în regulă, acelea cuprindeau și se raportau mai totdeauna numai la sarcinile

și angaralele, pe care jelerii erau obligați să le facă, iar nu și la beneficiile, la pământurile ce le aveau clăcașii dela boier.

O a treia dificultate erà, că nu se puteà ști dacă pământurile aflătoare în mâna jelerului, curialistului ori convenționalistului i-au fost tăiate și date lui din pământul alodial—*boiereșe*, ori din cel urbarial—pământ comunal, ori din vre-o moșie de clăcaș rămasă vacantă, care să se fi împărțit la 2—3 sau și mai multe familii de jeleri, și deci acum acelea sunt de considerat și tratate ca proprietate boierească—alodială—, ori urbarială, de clăcași?

Mai toți proprietarii afirmau și încercau să probeze, că ele sunt de natură alodială, și deci li se cuvin a li se restitui lor, sau ca să le facă zilele de clacă și daturile mai departe, pe când țăranii afirmau și vroiau să dovedească contrarul, dar de ordinar nu prea reușiau nici unii nici alții, cu argumentațiunea lor.

Și mai complicată erà chestia pădurilor cari erau de patru categorii diferite.

Față de aceste raporturi chaotice, guvernul central, în toate măsurile și dispozițiunile sale atât provizorie cât și definitive, a fost condus numai de ideia binelui obștesc și de a facilita progresul cultural și economic al țerii, și de a evita formarea unui proletariat agricol în țeară. De aceea în toate ordinațiunile și dispozițiunile sale el luà ca bază și punct de plecare, starea de fapt și raporturile existente în vigoare la 1848, dând astfel întâietatea și oarecum sancțiunea legii nescrise, consacrate prin usul de sute de ani, față de legea scrisă, care în multe părți ale ei nu se putuse aplică și nu se aplicase niciodată. Multe din măsurile luate atunci denotă o mare pătrundere și prevedere de economie politică, căci atunci și prin ele, s'a pus baza bunei stări materiale a poporului român și neromân aservit de peste munți și progresului economic și cultural al țerii.

Pentru a înlesni judecarea și resolvirea, și numai provizorie a conflictelor și proceselor ivite între proprietari și foștii clăcași, în scurtă vreme și fără mari spese, guvernul investì organele administrative cu putere și atribu-

țiune judecătorească și executorie, și toate daraverile ce decurgeau din raporturile reciproce dintre foștii stăpâni ai moșiilor și foștii lor clăcași, le conferi acestora, scoțându-le cu totul din competența forurilor judecătorești ordinare.

Ordinațiunea ministerului de justiție din 3 Maiu 1852 glăsuește:

„Toate pretențiunile cari se referă la condițiunea de fost clăcaș, sunt excluse din competența judecătorilor“.

La judecarea și resolvarea tuturor proceselor acestora de către autoritățile și organele administrative, în sensul ordinațiunilor ministeriale și ale guvernului provincial se luă de bază, raporturile de fapt aflate în vigoare la 1 Ianuarie 1848.

Principiul pe cari se rezimau ele eră următerul: „Ca de oarece după legile vechi ale țerei, clăcașul nu aveà nici un drept, ci eră cu totul la discrețiunea și în potestatea boierului său, trebuia să se admită, că clăcașii nu au venit și nu s'au stabilit pe moșie fără permisiunea și învoirea prealabilă, expresă ori tacită a aceluia; și că proprietarii totdeauna au avut facultatea de a aduce și așezà pe moșiile lor noi clăcași, de a le da noi sesiuni, moșii întregi și pământuri izolate din pământurile lor alodiale, din pământul comunal, ori de a le avisà părți de pădure unde să facă curături, islazuri, etc. și să'l folosească; și deci pământurile folosite și posedate de ei actualmente, sunt *de drept proprietatea lor*, date lor ca indispensabile pentru hrana lor. Tot așa au ajuns și convenționaliștii și curialiștii prin buna învoială cu proprietarul, la pământurile lor, și ei nu sunt alți decât coloniști mai noi, pentru cari nu atâta data stabilirei, ci modul și condițiunile sub cari au fost așezați ei acolo, sunt decisive. Pe baza lor se judecară și resolveră apoi o mulțime mare de procese ivite între stăpânii moșiilor și foștii curialiști și convenționaliști. La resolvarea celor din urmă se admise ca normă următoarele:

Unde se dovedia prin vre-un înseris ori prin mărturii demne de credință, că au fost curialiști puri și pământul posedat de ei eră alodial, ținut de ei numai cu chirie ori în arendă timporară ori pe vecie, în baza unui con-

tract în scris ori verbal, acolo proprietarul se menține în stăpânirea neștirbită a pământului, și țăranii erau judecați de a continua cu prestațiunea angajamentelor lor în modul de până aci.

Dacă din contra, pământul curialiştilor se dovedia de a fi fost de natură urbarială, atunci țăranii erau lăsați în posesiunea și folosința neștirbită a lui, pe baza *urbarialității*; iar dacă nu se putea proba cu temei, nici una nici alta în privința lui, atunci era lăsat întreg în stăpânirea și folosința mai departe a țăranilor până la rezolvarea definitivă, pe motivul *posesiunii de fapt*, iar proprietarul era îndrumat să și caute dreptul său pe calea judecătorească urbarială, după înființarea judecătoriilor urbariale.

Dar chiar și în cazul când există contract scris procesele lor se judecau tot de către oficiile administratice; pe baza:

1. Că ele erau făcute numai din partea proprietarului, iar țăranii de obicei negau existența și validitatea lor, deci ele nu erau contracte în regulă și trebuiau să se admită principiul: *Litera propria probat contra scribentem*.

2. Actele produse sau contractele scrise ori verbale de învoială, de obicei aveau de conținut, numai daturile și angaralele — sarcinile — țăranului, iar nu și beneficiile lui; ele nu amintesc cu nici un cuvânt despre natura, calitatea și mărimea terenurilor deci trebuia să se presupună întemeierea unei noi colonizațiuni pe care de alt cum proprietarul după legile țerei era volnic să o facă.

Pentru că pământurile urbariale, sesiunile vacante ori deșerte — caducitățile — de clăcași — niciodată n'a fost permis proprietarului ca să le schimbe destinațiunea, de a le da cu contracte temporare în arendă, de a le dismembră, ci acelea trebuia el ca să le lase ca atari și să le dea la alți coloni iareși pe vecie.

4. Fiindcă cele mai multe din contracte și perduse valoarea lor — fiind prescrise, iar unde s'a dat la țerani — curialişti — pământ alodial cu chirie ori în arendă, acolo de obicei se reînnoia contractul în fiecare an.

Instanțelor judecătorești ordinare li s'a lăsat numai judecarea proceselor proprietarilor între ei, a clăcașilor între ei, sau cele dintre proprietari și clăcași cari nu derivau din răporturile urbariale: încălcare, litigii de cumpărare, vânzare, etc.

În fine după o matură chibzuință și după multe studii prealabile minuțioase și profunde în toate direcțiunile de 4 ani de zile trecuți, guvernul procede la rezolvarea și regularea definitivă a lor. Constituțiunea țerii pe atunci fiind abrogată, și țeara guvernată în mod absolutistic, la 1854 fu publicată și promulgată *Patenta împărătească* pentru rescumpărarea și despăgubirea clăcei și a tuturor sarcinilor urbariale, căreia la 1858 urma alta, pentru răscumpărarea *dijmei* și de *despăgubirea ei*.

Ambele aceste Patente împărătești au fost date *Motu proprio* din plenitudinea puterii monarchice absolute, și conțineau un plan foarte amănunțit de răscumpărare și despăgubirea proprietarilor și despre deslegarea și regularea definitivă a tuturor chestiunilor și raporturilor agrare și urbariale ce stetea în legătură cu ele.

Pentru despăgubirea proprietarilor de cătră stat—paragraful 85 prevede înființarea unei comisiuni de despăgubire provinciale centrale cu reședința în Sibiu, din care făcură parte și delegații Ministerului de Finanțe, și mai multe comisiuni județene, cari aveau să cerceteze și să stabilească la fața locului sumele de despăgubire și răscumpărare a fiecărui proprietar și îndreptățit în parte, și stând toate sub dependența imediată a Ministerului de Interne.

Pentru judecarea și regularea definitivă a proceselor urbariale, pendinte între proprietar și foștii clăcași art. 64 al Patentei din 1874 prevede înființarea *judecătoriilor speciale* numite *urbariale* cu trei instanțe, din care cele de prima instanță compuse de un președinte și cel puțin 2 membrii; a doua instanță *tribunalul urbarial* provincial cu reședința în Sibiu, compus din un președinte și mai mulți membrii—nelimitați după trebuință, luați dintre membrii locotenenței provinciale și ai curții de Apel din țară—și în fine ca a treia instanță Curtea urbarială supremă cu reședința în Viena, și compusă dintr'un președinte și mai mulți membri, aleși dintre delegații Ministerului de Interne și ai Inaltelor Curți de Justiție.

La 27 Ianuarie 1858 se înființară în fine judecăto-

riile numite urbariale cu toate 3 instanțele, compuse parte din magistrați și parte din funcționari administrativi. Rolul și atribuțiunea acestor judecătoriai urbariale nu eră numai pur justițiară ci totdeauna și politică, căci după patenta împărătească ele aveau de obicei nu numai descărcarea proprietății de ori și ce servitute, ci și regularea ei pentru viitor, și evitarea or și cărei noi collițiuni între proprietate și foștii clăcași. Și de aceia puterea judecătorească trebuia să meargă mâna în mână cu puterea executivă.

Facultatea Autorităților administrative nu li se luă de a instrui și judecă provizoriu chestiunile urbariale nici prin Patenta împărătească dela 1854, ci din contră ea fu menținută în întregul ei, căci iată ce zice § 86 al numitei Patente: „In toate conflictele și daraverile ivite din raportul reciproc între foștii proprietari de moșii cu foștii lor clăcași, privitoare la pământ ori la dijmă, organele administrative sunt chemate să le judece și rezolve în instanțele prescrise, dacă cumva dreptul însuși nu este atacat, sau organele de răscumpărarea pământului nu au luat cumva vre-o dispoziție provizorie în privința lor.

Iar dacă fondul dreptul în sine este atacabil, atunci autoritățile administrative înainte de toate au să încerce a face o împăciuire între părțile litigante, și dacă pace nu se poate face, atunci ele sunt dateare să *apere provizoriu starea de proprietate*, iar conducerea procesului mai departe, să o îndrumeze pe calea judecătorielor urbariale. La toate deciziunile au să servească de normă principiile stabilite în patenta de față. La apărarea provizorie a proprietății este de a avea în vedere starea de posesiune esistentă la 1 Ianuarie 1848, dinpreună cu considerațiunea hotărârilor cuprinse în patenta de față.

Tot așa au să procedă autoritățile administrative și în procesele ivite între proprietari în privința întrebuintării beneficiilor comune, și în atari cazuri pentru deciderea drepturilor contestate sunt a se îndrumă pe calea judiciară ordinară.

Cei cari se interesează mai de aproape despre aceste chestiuni, le pot găsi pre larg în cartea sus citată lui Grimm, după care le-am luat și noi. Patenta împărătească pentru răscumpărarea clăcei și a sarcinelor urbariale pentru Transilvania din 21 Iunie 1854, este publicată și în limba românească în Buletinul imper. No. 151 iar separată este publicată și comentată într'un limbajiu

popular de cătră d-l I. Pușcariu, fost membru la curtea de Casație din Pesta sub titlu *Comentariu la prea Înalta patentă din 21 Iunie 1854 pentru Ardeal* lucrat pentru poporul Român de Ion Pușcariu c. r. pretore Sibiu 1858, carte care a adus poporului din Transilvania servicii enorme și l'a ferit de multe și mari pagube, iar pentru Ungaria și Banat a fost publicată la 2 Martie 1854 No 38, 39, 41 și 42 din Bul. împ.

Deci atât în colecțiunea de legi austriace din timpul absolutismului, cari s'au publicat toate și în traducția română, cât și în cartea mai sus citată, o poate găsi și studia ori și cine s'ar interesă de Patenta numită, așa încât noi ne putem dispensa de-a o reproduce aci în întregul ei fiind destul de voluminoasă împărțită în IX capitole și 87 articli.

Vom reproduce însă din ea, unele capitole mai principale.

ART. 1. În urma desființării legăturii urbariale și a potestății judiciare domeniiale cad de sine toate drepturile, raporturile și obligațiunile, ce proveneau și se deduceau din acea legătură și potestate.

ART. 2. Cu desființarea legăturilor urbariale, foștilor clăcași li se dă dreptul de deplină proprietate și facultatea de libera dispozițiune peste pământurile urbariale, posedate de ei până acum, fără însă de a deroga întru nimic, dela legile existente actualmente în vigoare, sau dela cele ce se vor mai promulga d'acinainte, privitoare la succesiunea moșiilor țerânești și de parcelarea pământului.

ART. 3. Ca pământ urbarial se va considera tot pământul, care la 1 Ianuarie 1848 s'a găsit în posesiunea foștilor supuși (clăcași) domeniali. Cu toate acestea însă, foștilor stăpâni ai moșiilor, li se lasă facultatea, ca dela înființarea judecătoriilor urbariale în timp de 3 ani de zile să poată dovedi înaintea judecătoriilor numite, că cutare pământ, care la 1 Ianuarie 1848 s'a aflat în mâinile vreunui fost clăcaș al lor, nu este urbarial, ci este pământ alodial sau boieresc. Asemenea și foștilor clăcași le sta în voia liberă, tot în acel interval de a dovedi ca vreun pământ care la 1 Ianuarie 1848 s'a aflat în mâinile proprietarului, este pământ urbarial sau clăcășesc.

Însă pentru această dovedire se va considera ca epocă anul 1819, așa că afară de „famuli conventionati“ de care se vor-

(1) Das Urbarialwesen in Siebenbürgen v. Josef A. Ritter v. Grimm, Wien 1863

bește în § 6, și afară de cazul citat în § 20, nu se va putea urni nici o cauză în contra unei posesiuni ce există ca atare la 1 Ianuarie 1819, întru cât pământul din cestiune a fost allodial ori urbarial.

ART. 4. Pământurile urbariali cari dela 1 Ianuarie 1819 încoace s'au curializat în înțelesul art. I lit. 40 din Tripartit nu se mai pot pretinde înapoi, pe bază că înainte vreme fusese pământuri urbariale.

De asemenea nu se pot pretinde ori atacă nici regulările de proprietate și schimbările de pământ făcute după 1 Ianuarie 1819 încoace, cu observarea dispozițiilor legii, sau cari au fost înțarite definitiv de către autorități.

ART. 5. Ca pământuri urbariale se vor trată și acele pământuri, în a căror posesiune au ajuns clăcașii boierești dela 1 Ianuarie 1819 până la 1 Ian. 1848 prin aceea, că au plătit pentru ele contribuțiunile către Stat și au împlinit podvezile către proprietate; afară numai în cazul când aceste pământuri au fost scoase din registrele de dare cu învoirea autorităților provinciale.

ART. 6. Încă și acele pământuri se vor considera și trată ca urbariale, cari urmau a se trată ca atari, în sensul legilor existente, dacă și aceste pământuri la conscrierea din 1819 s'au retăcut, sau de atunci încoace, ele au fost scoase din registrele de dare, fie sub ori și care pretext, iar posesorii lor, trecuți în aceste registre ca curialști, taxaliști sau sub orice altă numire.

Așa numiții famuli conventionati, servitorii cu învoială, se vor trată după învoială sau tocmeala, ce au avut cu foștii lor stăpâni, menținându-le însă dreptul de libera mutare, unde vor voi.

ART. 7. Afară depământurile urbariale amintite în articlii precedente, mai trec în proprietatea foștilor clăcași încă și acele locuri, de pășune, pădure și stof, cari pe cale legiuită li s'au rupt lor până acum, sau li se vor delimită d'aci nainte foștilor clăcași pentru lemnăritul și stofăritul urbarial, ce-l-au avut pân acum.

ART. 8. Sesiunile deșerte, casele și moșiile țărănești părăsite, trec în deplina proprietate a acelor, cari le stăpânesc actualmente, dacă cumva nu vor fi împotrivă niște contracte încheiate pe timp limitat sau cu condițiuni de revocare, cari contracte nu le atinge patenta de față. Acele sesiuni însă pe cari posesorii lor le-au părăsit în decursul anilor 1848 și 1849, și de atunci nu le-au mai luat în stăpânire, unele ca acelea nu se vor considera ca sesiuni părăsite. Pentru ele rămân neatinse drepturile de proprietate ale posesorilor lor de mai nainte sau ale succesorilor lor.

ART. 9. Despăgubirea pentru prestațiunile (podvezile) ce fuse legate de pământurile urbariale, se va face din mijloacele țerii."

Pentru rescumpărarea pământului urbarial și despăgubirea proprietarilor de podvezile și claca perdată, s'a luat de bază venitul curat al moșiei, calculat la comunele clasificate în urbariul din 1819/20 în clasa I, jugărul de 1.600 stâng. patr. = 0,57 ha. de pământ intravilan (din vatra satului), și estravilan adică afară la câmp cu 1 fl 10 cr. mon. conv; la comunele de clasa II-a cu 1 fl; la comunele de clasa III-a și a IV-a cu câte 50 cr. mon. convențională. Renta anuală a pământului înmulțită cu 20 dote capitalul de rescumpărare.

Despăgubirea pentru foștii coloni o suportă și plăti statul; iar pentru foști jeleri — inquilini — o plătiră ei, iar prestațiunile și angaralele sub — inquilinilor — lipiturilor, celor fără de case și pământ de cultură propriu, s'a șters fără de nici o despăgubire și ei au rămas oameni liberi.

Famuli conventionati — servitorii cu contract ori învoială, nu s'au rescumpărat de stat, ci pe lângă conservarea dreptului lor de libera mutare, și dacă nu s'au putut rescumpără ei pe ei prin buna învoială cu proprietarul, au rămas și mai departe în condițiunile și raporturile vechi sub cari au fost și mai nainte.

Taxaliști, s'au rescumpărat singuri, și la cei cari aveau să plătească taxele în bani, s'au calculat câte 250 fl vienezi = 100 fl. mon. conv. și taxa anuală înmulțită cu 20 a format capitalul lor de rescumpărare. Unde însă taxele se plăteau în produsele solului, în zile de muncă, pentru aceste s'au luat producțiunea medie anuală și s'a estimat în bani după prețurile curente, sau după cele ce erau trecute în registrele de dare. De asemenea toate daturile și podvezile s'au calculat și răscumpărat după valoarea lor intrinsecă: Ziua de clacă (muncă) cu mânilor, s'a calculat cu 10 cr. mon. conv.; ziua de clacă cu vitele după 2 vite trăgătoare cu 20 cr. mon. conv; cărăturile și alte munci și podvezi ce se făceau cu ruptul, sau în săvârșirea unei anumite cantități de muncă, au fost reduse și evaluate după zilele de muncă ce erau necesare la săvârșirea lor. Din suma totală de rescumpărare scăzându-se mai întâiu beneficiile și contra serviciile celor rescumpărați, dimpreună cu $\frac{1}{6}$ ca spese de manipulațiune,

restul s'a dat proprietarilor în obligațiuni rurale de 5%. S'au desființat și rescumpărat efectiv 9 700.000 zile de lucru cu mâinile, 5 milioane zile de muncă cu 4 vite și 3.500.000 zile de muncă cu 2 vite, evaluate în total la 2.495.000 fl. conv. Pe baza ei au fost desdaunate 3.610 familii și 12.951 proprietăți alodiale, și s'au rescumpărat de către Stat 173.781 familii de iobagi (sesiuni coloniale) cu un areal de 1.615.574 jugere pământ și 53.968 fl. mon. conv. taxe și daturi în bani — pentru suma de 42.000.000 fl. care mai târziu se urcă în total peste 72 milioane florini.

Rescumpărarea și despăgubirea pentru dijma către proprietari, stat și preoții bisericilor zise recepte, s'a făcut pe baza Patentei împărătești dela 15 Septemvrie 1858.

Pentru ea s'a luat valoarea în bani a dijmei anuale și scăzând din ea $\frac{1}{6}$ pentru manipulațiune iar restul înmulțit cu 20, a fost capitalul de rescumpărarea dijmei.

În privința numărului comunelor urbariale, ce s'au emancipat atunci, în diferitele județe și s'au găsit ca clăcașe și taxaliste la 1848 luându-se de bază, conscripția încercată la 1819/20 și catagrafia făcută de cătră dieta țerii din 1847, au fost următoarele :

a) Pământul nobililor :

	Numărul comunelor clăcașe pe baza numerotațiunei din 1847	Classificațiunea lor pe baza conscripțiunii din 1819 - 1820
1. În Comitatul Cetății de Baltă	113 dintre cari	57 I, 44 II, 12 III clasă.
2. " " Turdii	171 " "	48 I, 62 II, 44 III, 17 IV cl.
3. " " Clujului	207 " "	74 I, 104 II, 29 III, cl. —
4. " " Albei de jos	190 " "	56 I, 85 II, 32 III, 17 IV cl.
5. " " Albei de sus	65 " "	49 I, 16 II, cl. —
6. " " Dobâcei	163 " "	84 I, 56 II, 23 III, cl. —
7. " " Solnocului inter.	193 " "	95 I, 59 II, 39 III, cl. —
8. " " " de mij.	138 " "	55 I, 47 II, 36 III, cl. —
9. " " Hunedoarei	324 " "	119 I, 141 II, 64 III, cl. —
10. " " Crasnei	71 " "	24 I, 26 II, 21 III, cl. —
11. În districtul Cetății de Peatră (Kövar)	85 " "	23 I, 34 II, 28 III, cl. —
12. În districtul Făgărașului	51 " "	32 I, 18 II, 1 III, cl. —
Suma	1.761	

b) Fundul regiu (săsimi):

1. In domeniul celor 7 județe	28	„	„	8 I, 10 II, 10 III, cl. —
2. „ „ Branului (Săcele)				
ale orașului Brașov	14	„	„	8 I, 3 II, 3 III, cl. —
Suma	<u>42</u>			

c) Pământul secuilor:

1. In scaunul Odorheiului	117	„	„	96 I, 21 II, —
2. „ „ Treiscaunelor	98	„	„	95 I, 3 II, —
3. „ „ Mureșului	114	„	„	72 I, 44 II, —
4. „ „ Ciucului	98	„	„	48 I, 4 II, 2 III
5. „ „ Arieșului	21	„	„	15 I, 6 II,
Suma	<u>450</u>			s'au în Transilvania întreagă s'au gă-

sit 2253 comune clăcase.

CAP. VI.

CHESTIUNEA PADURILOR.

Una din chestiunile cele mai încurcate și mai dificile de rezolvat în timpul recent, erà aceea a pădurilor, care în România a fost cu totul eludată. Chestiunea pădurilor, este strâns legată de însăși istoria și trecutul poporului român în Transilvania, și multe acte vechi ale lui se referă la pădure, danii de pădure, încălcări de hotare, ocupări de păduri cu forța de cătră Sași și de Unguri. Inșă sub numirea de pădure nu se înțelegeă și consideră numai terenul acoperit de esențe lemnoase — frunzoase și reșinoase, — păduri mari și codrii seculari cu masivul încheiat, ci și *poenile, islazurile și munții desvelți de pădure* deasupra arboretului, care e foarte bun pentru pășunatul vitelor mari și mărunte; apoi păduri mici, crânguri, tufișuri, higiuri, pășuni, trestiiș etc., cari toate fiind accesibile și la folosință obștei locuitorilor satului fără de nici o restricțiune se numesc des și cu un cuvânt generic — *terenuri comune* sau comunale ori sătești, în limba latină ca limba oficială veche Transilvană *Commune terrenum*.

Românul totdeauna a iubit pădurea, și a ținut la ea, mai mult decât la ori ce alt lucru, căci în timpurile de restriște și persecuțiuni ce au venit peste capul lui, pădurea singură i erà scăparea, aceia, care în vremuri grele i oferiă scut și adăpost sigur și găsiă totdeauna siguranță pentru el și hrană suficientă pentru vitele sale.

Ca nici un alt popor, românul în doinele și cântecele și strigătele sale se identifică pe sine cu codrul, care

stă liniștit pe loc, și îndură cu resignare toate furtunile și vijeliile, ce trec peste capul său, fără ca să-l doboare și culce la pământ. D'aci sunt și numeroasele lui axioame ca „Român verde ca stejarul,“ „Codrul frate cu Românul“ etc. etc.

De aceea Românul a ținut la pădure mai mult decât la ori ce. Toate i-au putut lua și face lui, să-l calce în picioare etc. numai pădurea să nu i-o iee. Intreg evul mediu și modern sunt pline de procese între Români și străini, și de acte de violență de o parte și de alta în Transilvania, pentru încălcări și confiscări de munți și păduri dela satele și districtele româniști, în special de cătră municipiile și satele săsești. Nu este sat, nu este orășel românesc, învecinat cu Sașii în întreaga Transilvanie, care să nu fi avut procese și gâlcevi cu Sașii pentru păduri și munți în timpurile vechi și noi.

Cu aristocrațimea feudală maghiară nici pe jumătate nu sunt cunoscute, ca să fi fost atâtea procese pentru păduri și munți ca cu Sașii.

Mai întâiu privilegiul Andreian din 1223 însuși este cum am zice, cu un termen cam comun, *buclucaș* și originea răului, care zice, că pădurea *Vlachilor* și *Bissenilor* o dă și Sașilor ca să o folosească cu toții împreună și să se bucure de aceleași libertăți cari le-au avut și înainte, cu alte cuvinte că la averea și proprietatea necontestată a doi, regele face din clar senin părtaș pe un al treilea; de unde apoi plecând, Sașii priveau de ale lor și cereau parte la toate pădurile, când la una când la alta, apoi le luau cu puterea zicând, că acelea sunt ale lor și un drept exclusiv al lor. De aici apoi urmau procese peste procese, încălcări, bătăi, schingiuiiri, omoruri etc. până în zilele noastre.

Și fiind că acest act de drept public, dat Sașilor dela Orăștie și până la Draos și Baraolt — a Varos usque în Boralth, — este atât de important, trelue să reproducem și noi părțile mai principale al lui, după Teutsch et Firnhaber pag. 30. 1224.

ART. 7. Praeter vero supra dicta silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet Blacis et Bissenis eidem contulimus, et praefata gaudentes libertate nulli inde servire teneantur.

ART. 8. Silvam vero cum omnibus appendiciis suis, et aquarum usus cum suis meatibus quae ad solius regis spectant, donationem omnibus tam pauperibus, quam divitibus libere concedimus exercendos.

Va să zică pădurea Blacilor și Bissenilor dimpreună cu ape și albia lor cu tot regele o dă și Sașilor, ca aceștia să o folosească dimpreună cu Blacii și Bissenii și să se bucure de aceeași libertate ca și înainte și să nu servească nimeni pentru ea.

Naște acum întrebarea, pădurea a căror Blachi sau Valachi s'a dat atunci și la Sași, și s'au făcut aceștia părtași la ea? Jurisconsultii și literații Sașilor au susținut și susțin încă până în ziua de azi, că li s'au dat pădurile, sau mai bine zis, că și ei au fost împroprietăriți în pădurile din districtul Făgărașului, sau din țeara Oltului care în documentele vechi, se numește des *terra Blacorum*.

Dar abstracțiunea făcând de aceea, ca cele 2—3 sate săsești ce se găseau în lunca Oltului, Cârța, Becleanu, Șercaia au fost înființate mai târziu, prin legi speciale și scoase de sub dreptul și legile valache — Kerch exemptam de Blacis — dar deosebit de acestea, ele nu au avut nici odată, și nu au până în ziua de azi nici munți, nici păduri mari

Va să zică, admitând această interpretare săsească, noi am sta în față cu acelaș caz, ca regele Andreiu al II-lea a dat Sașilor, niște munți, păduri, și ape, pe cari ei nu le-au luat în stăpânire și folosință nici odată, întocmai precum tot același rege al Ungariei, Andreiu al II-lea, a dat cavalerilor teutoni Oltenia sau Valachia mică, și le-a promis marea cu sarea, numai ca să o ocupe și ia în stăpânire, dar pe care ei nici odată n'au ocupat-o în total și nici stăpânit-o. Inșă acest caz și mod de interpretare cu privire la țeara Făgărașului, că ea ar fi fost dată Sașilor, dar ei nu au luat-o în posesie, nu este de admis, și de sigur că nici Sași nu s'ar mulțumi cu ea.

(1) Fejer, Codex diplomaticus. III 1397.1224. Andreas Monasterio de Kerch-exeptam de Blaccis.

Apoi cu privire la apele ce le-a dat Saşilor, dacă am admite această interpretare, ce folos erà să tragă ei din ele, căci Saşii erau atunci dejà de vro 60—80 ani stabiliţi în Transilvania, şi nu mai erau străini de ea, şi deci nici regele şi nimeni altul, nu le puteà da, sau promite lucruri fictive, cari nu existau, sau că esistau numai în parte, numai ca să-i induplice să vinà în ţară, şi să primească propunerile regelui, ci atât regele cât şi Saşii, erau oameni ai ţerii, cari cunoşteau foarte bine oamenii şi ţara, şi aveau de a face cu lucruri concrete. Inşă în ţara Făgăraşului atunci, ca şi astăzi, afară de Olt şi un mare număr de pâraie şi torrenti iuţi de munte, alte ape nu erau. şi aceştia nu dădeau şi nu produceau alte decât bolovani şi petriş. Iar din punct de vedere industrial şi comercial Oltul până în ziua de astăzi nu este încă canalizat, şi nici făcut navigabil, deşi s'a impus Saşilor şi s'a încercat aceasta de repetite ori, iar pentru scoborirea de lemne din munţii cei înalţi, abià 2—3 din pâraiele şi gârlele sale, au apă suficientă ca să poată servi la scoborirea şi transportul lemnelor pe apă, şi acestea numai pentru lemne de foc iar nu şi pentru plute şi buşteni.

Apoi în regiunea şi localităţile, unde au fost colonizaţi Saşii, pe Ardealul acoperit de păduri numai de lemne de foc ca să le aducă din altă parte, nu aveau necesitate, de oarece ei atunci ca şi astăzi, aveau acolo la ei în jurul satelor şi oraşelor lor, frumoşi *codri* şi *dumbrăvi de stejar* şi *fag* şi alte specii de tot felul esenţe frunzoase. Iar pentru pescuit pe lângă că şi în văile iuţi de munte este puţin peşte şi afară de păstrăvi — alţii nu prea pot trăi; dar deosebit de această împrejurare locală, Saşii niciodată şi până în ziua de astăzi nu au fost un popor, care să consume mult peşte, ba poate că ei consumă peşte mai puţin decât ori cari alţii locuitori ai ţerii. Deci şi din punct de vedere al apelor, sub *silva Blacorum* nu se poate înţelege ţara Oltului (Făgăraşul).

Atunci poate ar fi de subînţeles ceilalţi Români situaţi, mai spre vest, bunaoară cei din părţile Sibiului, unde atunci ca şi astăzi erà centrul de gravitaţiune al Românilor şi Saşilor, deci locuitorii mărginaşi din fostele dis-

trictate al Omlaşului, și din scaunele filiale Talmaciu și Seliște, Reșinari etc.?

Nici de cum, căci aceștia totdeauna au fost și rămas în stăpânirea și folosința absolută a munților și pădurilor lor. „*Tempore suo 300 porcos propios in fagis suis saginare possunt. Habet, verum est sedes ista Szeliste 25 montes*“ (1) și numai cu ocaziunea măcelului dela Seliște din 1772, Sașii au luat cu puterea dela ei cei 15 munți, pentru cari Români au protestat atunci îndată, și mai târziu, și îi revendică până în ziua de azi. Apoi noi la începutul studiului de față am demonstrat ca pretutindenea pe fruntaria țerii, Români au rămas sute de ani în stăpânirea și apărarea trecătoarelor, castelelor și munților lor, și sistemul defensiv al țerii, eră cel românesc.

Deci cu totul în altă parte, trebuiesc căutați acei Români și cu pădurile lor, la a caror păduri au fost făcuți părtași Sașii, și anume chiar în părțile acelea ale țerii, unde au fost colonizați Sașii dela Orăștie și până la Draos și Baraolt. Acolo se găseau la venirea Sașilor, Români, cari aveau multe puține, dar aveau sate încheiate, cu păduri mari și bălți și se serveau de ele, la economia întinsă de vite. Aceste sate fiind însă prea rari unul de altul, și țeara în genere puțin populată și mai puțin sigură pentru coroana ungară, căci, nu cu mult înainte, partea meridională a țerii, fusese împreunată la imperiul Româno-bulgar; pentru ca acelaș caz să nu se mai repete, regele Geiza al II a chemat și așezat pe Sașii catolici în locurile acele dumbroase și mocirloase, ca să taie și rărească pădurile și să facă locuri de cultură din ele, iar Sașii nefiind destul de siguri în folosința și stăpânirea lor, după 80 de ani dela venirea lor în țeară, cer dela regele Andreiu al II-lea întărirea din nou a dreptului de proprietate și de folosință asupra acelor păduri și ape, care regele le-o acordă prin privilegiul de față. Va să zică unic la aceste păduri și regiune, se referă cuvintele de *Silva Blacorum. et Bissenorum.*

Cu privire la ape și folosul lor, apoi tradițiunea să-

(1) Puscariu Iános Emlékirat, pag. 31.

sească spune și istoricii lor certifică, că protopărinții lor la stabilirea lor în partea locului, au tăiat și rărit păduri mari întunecoase; au secat bălți multe și mari ale căror urme se cunosc și astăzi; au îndreptat și regulat râuri în cursul lor. Și aceasta este adevărat. Și anume în părțile superioare ale Tirnavelor mocirloase, mare și mică și ale Hărtibagiului (Haarbach), au existat atunci multe și mari bălți și mlaștine. Valoarea apelor Tirnavelor cu bălțile și mocirlele lor aveau atunci cu totul altă însemnătate și valoare economică, decât apele iuți și violente ale țerii Făgărașului, căci apele stătătoare și mocirlele, produceau stof pentru acoperirea caselor și clădirilor economice și altor edificii; apoi stuful și papura serveau atunci ca și astăzi, ca materie primă la unele industrii casnice, iar în apele stătătoare și în cele ce curgeau a lene, eră mare bogăție de pește și aceasta eră un venit sigur atunci și este și astăzi pretutindeni în condițiuni analoage.

Deosebit de aceste considerațiuni pur economice și de venit, regiunea aceasta a țerii este relativ săracă în ape; apă are puțină și de rea calitate, toate fontânele și pârâiele ei, au un gust sălciiu, și afară doar de *Câmpie* ea este regiunea cea mai săracă de apă din Transilvania întreagă; și fără de ape așa cum sunt ele, pământul nu ar fi putut fi folosit nici pentru agricultură și nici pentru economia de vite.

Însă o lămurire și mai bună decât aceasta ne va da cuvântul de *Bissenii*, a căror păduri în parte încă au fost date Sașilor. Despre Bissenii, Sașii zic, că Bissenii ar fi fost Români și ar fi un termin particular al acestora, cum sunt numirile de astăzi după diferitele regiuni și plăși Bârseni, Olteni, Mocani, Tuțuieni, Moroeni, Moți etc.; alții susțin că ei s'ar fi stins, unii dintre ei cu timpul s'au asimilat și prefăcut, parte în Români și parte în Secui etc. Nici una nici alta din aceste nu este adevărată, și ele nu sunt decât pure combinațiuni, căci Bissenii există și trăesc încă și astăzi tot în acele regiuni, însă sub altă numire. Acum, și din timpurile întunecoase ale evului mediu, sunt pe la obirșia Tirnavelor în partea aceasta

a țerii Ardeal propriu zis mai multe sate locuite de Unguri evanghelici-luterani amestecați cu Românii ortodocși ca Hălmeag (Halmágy) Covor (Kóbor) Jimbor (Zsombor) Săcadate (Szakadat) etc. apoi au dispărut și s'au asimilat cu Sașii de 2 secolii încoace, cei din Ticușul săsesc, (Sächsisch Tekes) și din Ungra (Galt.) cei din Arpaș sau asimilat cu Românii. Despre acești Unguri evanghelici, istoricii Sași susțin, că ei ca și Românii au venit și s'au stabilit acolo mai târziu, în urma stingerii Sașilor în războaiele cu Turcii. Satele acestora însă, ca și ale Românilor de acolo, nici unul nu prezintă forma tipică a satului săsesc sau german, apoi ei după figură, port și obiceiuri sunt cu totul diferiți de Unguri și de Secui, căci ei deși vorbesc o limbă Ungurească, totuși întrebuințează foarte multe cuvinte și termeni românești, și pronunța cuvintelor proprii ungurești, încă este originală; în total ei ni se prezintă mai mult ca niște Români unguriți, decât ca Unguri ori Secui veritabili. Se aseamănă mult cu Ciangăii din Moldova. Deci aceștia sunt urmași direcți, și remășiștile vechilor *Bissenii* sau *Pacinați*, cari în limba veche ungară se numiau *Bessenyök*, adică *Bissenii*. Satele lor sunt amestecate printre satele săsești, iar sate românești pure sunt relativ puține în partea locului, și unele sunt relativ mai nouă, dar Români sunt și se găsesc ab antiquo în toate satele săsești și ungurești în număr considerabil, iar satele românești curate sunt mai dese și compacte ceva mai în jos, cam în linia Făgărașului și Sighișoarei. Deci evident că la aceștia și la Românii de acolo, se rapoartă diploma regelui Andreiu al doilea, și la pădurile și apele lor, la cari face părtași și pe Sași. Pentru noi însă documentul de față este de o importanță principiară, căci el ne arată indubitabil, că în partea locului au existat Români, și că ei au avut păduri ca proprietate liberă, înainte de venirea și colonizarea Sașilor acolea.

Un al doilea document, care deși este cu 149 ani posterior acestuia, dar iarăși este de o importanță foarte mare, căci el se urcă până în timpurile Romanilor înapoi, și prezintă pe Români ca locuitori autohtoni ai țerii

și ca proprietari de păduri. El este datat din anul 1366, și se rapoartă la procesul ivit între Români din comuna Sân-Petru și Sașii din Nou — Neudorf — dela Bistrița. Sașii au fost ocupat niște munți și păduri cu puterea dela Români din S.-Petru, și care proces a ajuns de a se judecă de însuși regele — și sună astfel :

„Blachos de villa Petri aegre tulisse, ut territorium suum ultra mille annos possessum per se et majores suos, multis vicibus sanguine redemptum ut pars illius pro meliori emulamento advenarum Teutonum praedio illis assignato, sylvis praecipue quercinis, pratis item, et agris suis multo melioribus abundanti adjiceretur; aequum esse invenimus. . . . Sylva haec maneat penes villam Blachorum, cujus de antiquo fuisse et situs et publica notitia demonstrant“ (1).

Intr'un alt document dela Hațeg cu 3 ani numai anterior acestuia, dat de vicevoivodul Transilvaniei Petru la 1363 în villa Hatzag, feria sexta procsima ante dominicam Oculi, în care se zice : *More aliorum Keneziorum novae extirpationis densitatis silvarum capite, jure, Keneziatu ipsi et fratribus ipsorum pertineret*“ prin cari se recunoaște lui Ladislau de Zalasd și fiilor săi dreptul de proprietate, și se întăresc din nou în demnitatea de cnezi ereditari, fiindcă ei au stârpit păduri și codri întunecoși, și au făcut locuri de cultură din ele. Din aceste 4 acte publice din diferite regiuni, și altele de felul lor rezultă că țăranul Român din Transilvania în întreg evul mediu, a avut păduri și munți proprii.

Pădurea la Români eră avere comună, ca proprietate în d'ăvălmașie a obștei locuitorilor comunei. Ea eră pusă sub administrațiunea cnezilor, primariilor comunali ajutați fiind de diregetoarele comunale și județene. Din ea o parte oarecare, — jumătate, o treime, eră pădurea *slobodă* pentru tăiat lemne și pășunatul cu vitele, iar cealaltă parte, eră pădurea *oprită*, unde pășunatul cu vitele și tăiatul lemnelor, eră cu desevărsire oprit, pentru că pădurea cu masivul ei, să se regenereze și crească mare. Ea se folosea iarăși după un interval de 20 — 30 — 40 — 50 ani:

(1) Vizsgálódások az erdélyi kenézségekről, N. En yed 1846. pag 24—25.

la dumbrăvile de ștejar, se lăsă un repaos mai mare, fiindcă ștejarii cresc mai încet.

Din pădurea slobodă sau liberă, putea tăia ori și cine tot felul de lemne de care avea trebuință fără restricțiune ; câte odată însă opriau și excludiau ștejarii, rămânând la dispoziția nelimitată a obștei numai celelalte esențe. Tot așa putea tăia, scoate și curăți tufele ori și cine, și în ori și care parte a pădurei și a face *curături* și loc de cultură, poieni pentru arătură, fânețuri și pășune pentru vite, și curăturile deveneau proprietatea particulară absolută, pe baza muncii depuse.

La pădurile mari de tot întinse, și în munți, pentru aplanarea și judecarea certelor și conflictelor ivite între ciobanii diferitelor stâni și comune ca încălcări de pășune, furturi de vite, încălcări de hotar etc. eră instituțiunea *vătafilor peste păstori*, și *vătafilor de plaiu*. Acestea erau instituțiunile și datinile vechi românești privitoare la păduri în comunele și districtele românești, până ce ele erau încă libere. În România și azi se zice plaiu nu plasă.

După aservirea districtelor române, legile și așezămintele feudale nu împedeau pe comună — obștea locuitorilor clăcași — ea corporațiune morală de a avea proprietate de veci, după cum noi am arătat-o mai sus. Ea rezultă și se poate proba și cu cartea de legi numite *Compilete* partea III art. 72, care zice, că satele să nu se bage cu puterea în pădurile altor sate.

La introducerea feudalismului, poporul Român aservit, rămase și mai departe în *folosința și stăpânirea* aproape nelimitată și neștirbită a pădurilor sale, ca un obiect ce pe aceea vreme eră de puțină valoare, și ca bun comun se găsiă pe tot locul. Mulți dintre proprietari aduceau ei însuși oameni străini și săraci din alte părți, de îi așezau pe moșiile lor, punându-i să taie și curețe pădurile, să facă izlazuri și curături în ele să întemeieze sate nouă și case (odăi) și le dedeau pădurile cu totul, în schimbul unor mici desdăunări și servicii ori prestațiuni în natură către autorități și proprietate.

Mai târziu pădurile împutinându-se treptat și lemnul și pădurea câștigând o valoare din ce în ce mai mare,

proprietari prevezători au început din bună vreme de a pune oarecare limită devastațiunii pădurilor, și a restrânge și limită treptat drepturile și beneficiile clăcașilor la păduri: unii proprietari și au rezervat pe seama lor exclusiv, pădurile cele mai bune și la poziție mai bună, în altele produsele pădurii, cari se puteau ușor desface și obține pentru ele oarecari foloase. Lemnul de ștejar și de brad, ghinda și jirul, merele și perele pădurețe, uneori și pășunea, sunt foloasele rezervate proprietății, pe care apoi proprietarii o dădeau cu arendă pe o taxă mai mică la locuitorii șezători pe moșie, și la locuitorii străini cu o taxă mai mare, ori după împrejurări, după cum se putea învoi cu unii ori cu alții.

În alte regiuni și comune, pădurile au fost folosite în de-a valma și fără de nici o restricțiune de către proprietari și de către locuitorii săteni ca păduri și pășuni comune; în alte părți pădurile, ori numai o parte din ele, erau proprietatea nediscutabilă numai a obștei locuitorilor. Legile feudale Tripartitul lui Verbötzi care proclamă frustrarea clăcașului de dreptul de proprietate asupra pământului, care-l cultivă și legarea lui de glie, chestia pădurilor cu drepturile și beneficiile clăcașilor și a proprietarului la ele, nici ca o atinse; tot așa și Aprobatele iar Compilatele precum am văzută mai sus recunosc comunelor dreptul de a avea păduri proprii.

Cu aservirea Românilor în masă din sec. al XVI și XVII multe comune au fost frustrate cu totul, și de păduri, sau că au pierdut o bună parte din pădurile lor, cari au fost luate cu puterea de către noii stăpâni, ori de către principii în favorul stăpânilor moșilor; iar altele au continuat și mai departe cu stăpânirea și, folosința neîmpedicată și netermurită a pădurilor. Căci a le confiscă și pe aceste, noi, am zice că au lipsit usurpatorilor numai ocaziunea și timpul necesar, după ce cu finea secolului al XVII-lea, Ardealul ajugând sub ocârmuirea casei de Austria, lucrurile îndată luară altă față mai liniștită absurde și încălcările începură a se restrânge și oprima cu mâna de fer, fără-de-legile a se pedepsi și întreaga

vieată și afacerile publice și private a se mai regula, și liniști din chaosul în care ajunsese sub principii naționali.

De aci vine, că în părțile marginase ale țerii cele mai multe din comune au avut păduri, și încă păduri mari nu glumă, de multe mii de jugere întindere.

În secolul al XVIII-lea încă s'au mai întâmplat confiscări de păduri și munți, de către municipiile Săsești și de către proprietarii feudali dela Români, cazul dela Seliște — despre cari s'a amintit mai sus; apoi episcopul Inocentiu Clain dela Blaj, în memoriile sale adresate curții din Viena zice că domnii feudali au confiscat o parte mare din agrii, livezile și pădurile, cari odinioară au fost ale satelor și orașelor, cultivate de locuitori, și le-au încorporat la domeniile lor; — deosebit de aceste multe păduri și munți au fost luate și confiscate dela comune și particularii Români, sub un pretext ori altul din incidentul înființării regimentelor de graniță, pe cari le-au trecut în folosința regimentelor grănițerești și au servit la formarea diferitelor fonduri — de echipament, armatură etc. — vezi cazul dela Șinca veche pag. 129. Dar în total confiscările de munți și păduri în secolul al 18-lea nu au fost așa de numeroase ca în secolii anteriori.

Din contră, mai des sunt procesele și plângerile locuitorilor, pentru hrăpirea poenilor și izlaturilor, făcute de ei și luate de către proprietarii moșilor, sub diverse pretexte și fără de nici o despăgubire, încât foarte des au trebuit să intervină autoritățile județene, guvernul provincial și curtea imperială din Viena chiar, să le oprească direct și să reglementeze facerea de poeni. Numeroase sunt dispozițiunile în privința aceasta.

În privința raporturilor reciproce dintre boieri și clăcași, cu privire la păduri, primul act public care vorbește de acestea, este dispozițiunea III, 5, din „Certa punctă“ dela 1769, care obligă pe stăpânii moșilor de a da iobagilor și jelerilor lor, lemnul de trebuință, pentru construcții și foc, fără de nici o taxă acolo, unde sunt păduri comunale ori păduri libere; însă unde nu sunt păduri comunale să le permită fără de taxă, să adune dărămăturile de jos, lemnele uscate și cele rupte de vânt

fără plată, — iar unde sunt a se tăia lemne verzi din picioare, aceste sunt a se însemna de către pădurari, și locuitorii sunt datori să plătească o taxă oarecare.

Unde însă pădurile sunt restrânse, în cât ele abia sunt suficiente pentru seama și trebuințele proprietarului, acolo el să nu le dea nimic; însă unde pădurile sunt de tot mari, și fiindcă boierilor s'a dat în donațiune moșiile cu păduri cu tot și cu toate foloasele lor, stăpânii moșiilor sunt volnici, să învoească și vite străine, la pășune pe hotar, și taxele încasate pentru păsunat și ghindă să le întrebuințeze în folosul lor.

Dieta țerii din 1791/2 se ocupă și ea cu chestia regulării pădurilor, aduse art. XXX de lege intitulat „*de conservatione sylvarum*“ în care mai întâiu oprește, devastarea pădurilor comune și în indiviziune, apoi regulează beneficiile și drepturile clăcașilor la păduri, constatând pentru prima dată, contrastul patent între legile scrise ale țerii, și starea de fapt a lucrurilor. A încercat și ea de a le pune în armonie unele cu altele, și a recunoaște teoreticește superioritatea și dreptul de proprietate și de dispozițiune a boierilor asupra tuturor pădurilor clăcașilor și comunelor lor, dar fără rezultat. În urma aceluia articol de lege mulți proprietari vor fi profitat de el, și vor fi încercat să i-a pădurile dela clăcași și comune, dar nu mulți vor fi reușit.

Nici guvernul provincial, nici curtea imperială, nu le-au pus acestora la dispoziție mijloace mai mari, ca să se poată servi de represalii contra clăcașilor. În genere lucrurile au rămas baltă, tot așa încurcate cum au fost și mai înainte. Apoi art. 34 de lege din 1811 încă se ocupă de ele.

O mai bună lămurire ne va da în privința aceasta asupra pădurilor comune și a pădurilor urbariale, două acte publice din Muntenia, edate tot pe timpul acesta care specifică mai bine, servituțile reciproce și beneficiile la păduri dintre clăcași și boieri, uzitate pe atunci în Muntenia ca și Transilvania și Moldova. Unul este anaforaua lui Alex. Const. Moruzi către d-lui, vel logofăt Scarlat Ghica diu Aug. 1793, pentru culegerea de pa-

tachină, de către țeranii din moșia Frăsinetu ot. jud. Ilfov publicat în Istoria lui V. A. Ureche, și care suna astfel:

Fiindcă și din condica Divanului pentru obiceiurile moșiilor scrie cum că locuitori ce sunt șezători pe aceia moșie, cari clăduesc și dau dijmă, au voe numai pentru cele ce sunt de trebuința caselor lor; cum nuele, pari și alte mărunțișuri fără plată, iară cele ce sunt pentru alișveris și pentru vânzare pe bani, nu sunt volnici fără de voe dela stăpâni, și fără de plată, cum și de copacii cei ce fac roade sunt oprîți; iar alți locuitori de pe alte moșii, cari clăduesc și dau dijma unde șed, n'au voe; fără de voia și slobozirea stăpânului nu pot dar, după această orânduială a condicei, nici locuitorii împrejurași, cum nici cei șezători pe această moșie a culege *pațachina* (1) aceltui crâng, că lucru ce este de alișveris, care se cuvine stăpânului moșiei, precum nici altul, ca unul ce face roadă de alișveris; pentru aceea poruncim d-voastră ispravnicilor etc. Un al doilea act public este o *carte de oprire*, dată de către domnul Mihail Const. Sutzu la 29 Aug. 1785, către *Ispravnicii județ of. Ilfov* tot acolo:

„Vă facem cunoscut că d-lui cinstit și credinciosul boierul domniei melé, Constantin Crețulescu biv. Vel Pahar — prin jalba ce ne au arătat, că pe moșia dumnealui ce se numește Popești, dintr'acel județ are și pădure și iar fi tăindu-o locuitorii; cerând de a fi oprîți să nu i-o strice, pentru care vă poruncim să cercetați, de va fi dumbravă, din *celea ținute*, aceia după obicei și după dreptate are a fi păzită, și locuitorii oprîți a nu tăia nimic dintr'insa, cum și de va fi pădure roditoare de ghindă, asemenea are a fi ferită. afară numai de lemnele uscate, dără-mături căzute, cari nu vor fi de altă treabă, ci numai pentru foc; iar de va fi pădurea neroditoare, sau crânguri mărunte, la aceea nu sunt oprîți locuitorii, cei ce însuși vor fi șezători pe moșia aceea, atât lemnele ce vor fi trebuincioase caselor lor, lemne pentru foc, că *pentru aceea clăduesc*, fără numai chereștea de vânzare de vor vrea să taie, sau alte lemne de neguțătorie, pentru aceea au a se așeză întâiu locuitorii cu stăpânul moșiei, ca să dea dijmă obișnuită, și așa să fie slobози; întru același chip să urmați, și în potriiva acestor cuprinderi să nu îngăduiți pe locuitori a face îndrăsnire de aceasta domnească a noastră carte la mâna stăpânului moșiei pentru apărare.

Cam acestea erau *grosso modo* raporturile și beneficiile reciproce pe acea vreme între boieri și clăcași și

(1) *Pațachina* este un arbust cu termenul botanic *Rhamnus frangula*, ce crește prin crânguri și mlaștini și a cărui cărbune se întrebuințează la fabricațiunea pulberii, de unde se poate deduce că atunci erau fabrici de pulbere în țeară.

în Transilvania la pădurile urbariale sau comune, grevate cu diferite servituți în favorul clăcașilor. În Transilvania mai întâiu Urbariul din 1820 înregistrează numai stările de fapt, pur și simplu, și verifică drepturile ab antiquo ale comunelor clăcașe la păduri și munți ca proprietate absolută, iară încolo lasă raporturile cu totul neschimbate și nerezolvate. De aci încolo el a fost de cea mai mare valoare la rezolvarea încurcatei chestiuni a pădurilor, căci stările trecute în el, fură luate de bază, la rezolvarea definitivă a chestiunii pădurilor.

Apoi mai târziu dieta feudală a țerii din 1846/7, se încerca și ea să rezolve chestia pădurilor, plecând însă iarăși pe urma dietei și legilor feudale din 1791 și a Tripartitului lui Verbötzi, în favorul feudalilor și în detrimentul clăcașilor și al comunelor, dar iarăși fără de nici un rezultat.

Anul 1848 cu emanciparea generală a lui, găsi în Transilvania următoarele patru categorii de păduri:

1. Păduri alodiale sau pur boerești, cari din timpuri străvechi totdeauna au fost în stăpânirea și folosința absolută a proprietarilor, și cari nu erau grevate, cu nici un fel de servituți în folosul clăcașilor.

2. Păduri urbariale sau comune, din cari proprietarii din timpuri străvechi acordau și dădeau clăcașilor lor lemnul de foc și folos pentru trebuința casei lor, uneori însă și pentru vânzare.

3. Păduri urbariale, din cari proprietarii dădeau clăcașilor lor pășunea și ghinda fără de nici o plată, sau numai pe una din ele fără taxe — iar cealaltă pe bani.

4. Păduri comunale, păduri pur sătești, sau păduri pur iobăgești, unde toate foloasele și veniturile lor, erau din timpuri străvechi exclusive numai ale comunei — ale obștei locuitorilor clăcași și neclăcași ai comunei și la cari boierul stăpânul moșiei, nu putea să exerciteze nici cel puțin dreptul de control și supraveghere.

Regularea pădurilor fu decisă prin V de lege art. 4 din 1848, care sună astfel:

Cetățenii comunelor (până aci foștii coloni și jeleri) nu pot fi conturbați și împedicați fără intervențiunea judecătorească, din folosința sesiunilor (moșiilor) și pământurilor lor, pe cari le posed acum, ori și care ar fi originea și natura lor, nici să fie

restrânși ori reduși din folosința obișnuită a lemnului și stufului (trestiei) de până acuma; și apoi trec în proprietatea foștilor clăcași toate acele pământuri, cari din timpuri străvechi se găseau în folosința lor, sau că în decursul timpului au ajuns în stăpânirea lor pe baza colonizațiunii, în virtutea unor învoeli anumite, iar proprietarii vor fi despăgubiți pentru ele de către tezaurul public.

Cu toate acestea, dacă un pământ ori sesiune, care de prezent se găsește în folosirea clăcașului, se va dovedi de către judecătoriale urbariale, prevăzute în art. 5 de un pământ pur alodial (boeresc), atunci clăcașul este dator să întoarcă proprietarului său, folosul pierdut.

Cu aceasta se desființează tot odată, ori ce daturi de lemne pentru clădiri, și se vor da ordine severe la autorități, ca ele să poarte grijă de buna conservare a pădurilor.

După suprimarea revoluțiunii ungurești din 1848/9, guvernul absolutistic, ce se succede, prin ordonanțe și dispozițiuni tranzitorii, făcu să se conserve intact „*status quo*” și în privința pădurilor, până la regularea lor definitivă.

Cu acesta se ocupă Patenta împărătească din 1854 art. 7, care regulează chestiunea pășunii și pădurii, apoi secțiunea V întreagă art. 38—56 inclusive, se ocupă numai cu regularea terenurilor comune și a uzufructului lor între fostul proprietar de o parte, și foștii săi clăcași de alta, și conține principiile după cari sunt a se desdăuna fiecare. Art. 7 al numitei patente sună astfel :

„Afară de terenurile specificate în articuli precedenti, mai trec în proprietatea foștilor clăcași încă și acele terenuri de pășune, cari pe cale legiuită li s'au dat și delimitat lor până acum, sau li se vor delimita de aci înainte, precum și acele terenuri acoperite cu pădure și stuf, cari în acelaș chip li s'au dat lor sau că se vor da d'aci înainte la foștii clăcași, pentru beneficiul la lemn și stuf, ce l-au avut ei și mai nainte.”

Și mai detaliată este secțiunea V a numitei Patente, care intră în toate detaliile, și pe care din cauza importanței sale o reproducem în estenso :

ART. 38. Erbăritul sau dreptul de pășunat, nu-l mai au foștii proprietari de moșii, pe terenurile acelea, cari în virtutea Patentei de față, trec în proprietatea foștilor lor clăcași, precum

nici clăcașii nu mai pot pășuna cu vitele lor pe pământurile proprietarului. Tot aceeași are să se întâmple și în privința pășunii după ce a fost separată și a pădurii și a stufului, după ce li se vor delimita părțile de pădure și stuf deosebit.

ART. 39. Separarea pășunii se va face din oficiu în toate teritoriile comunale, în cari raporturile de proprietate nu au fost încă pe deplin rezolvate, între foștii stăpâni și clăcașii lor.

ART. 40. Din totalitatea terenurilor de pășune, folosite până acum în de-a valma a unui hotar comunal, se vor rupe părțile convenite foștilor stăpâni ai moșiei, și se vor separa de ale foștilor clăcași în proporția uzului, ce a existat înainte de anul 1848.

Impărțirea se face de regulă pentru ambele părți ori în raport cu întinderea pământului, ce le rămâne ca proprietate, în înțelesul acestei Patente pe teritoriul acelei comune, și anume pentru foștii proprietari în raport cu posesiunea lor de pământuri alodiale (sau boerești), iar pentru clăcași în raport cu totalitatea pământurilor, ce trec în proprietatea lor după principiile acestei patente, însă cu acel adaos, că proprietarilor, cari au avut și clăcași pe teritoriul acelei comune, să-le rămână cel puțin a patra parte din pășunea comună, ca proprietate liberă.

Dacă însă locul de pășune, ce este a se delimita foștilor clăcași nu ar fi suficient, pentru ținerea numărului celui mare de vite ce au, și ei au mai beneficiat înainte de 1848 și de unele pășuni la munte, în schimbul unei taxe oarecare, atunci ei să rămână și pe viitor în folosința aceloră, astfel că dacă cumva între foștii stăpâni și foștii clăcași nu s'ar putea ajunge la nici o înțelegere pe cale pacifică, asupra taxei ce este de plătit pe viitor, atunci acea taxă se va determina pe cale judecătorească ordinară, a judecătorielor urbariale, ținându-se seamă la aceasta, de cătimea ei ce a fost înainte de 1848 și de taxele de pășunit obișnuite în regiunea aceea.

Ocupațiunile de pășuni comunale, întâmplate înainte de 1 Ianuarie 1819, nu mai pot fi obiect de revendicațiune.

Ocupațiunile însă, cari s'au săvârșit de atunci încoace, dacă cumva în intervalul acesta nu se vor fi făcut în privința lor vreo regulare, în interesul art. 4 și 61, ai Patentei de față, se vor adăoga la pășunile comunale, iar cererile pentru atari ocupațiuni sunt a se prezenta la pertractarea, cerută pe temeiul acestei Patente pentru regularea uzufructului comun, ori cel mult în timp de 3 ani, după constituirea tribunalelor urbariale, căci la din contră ele se vor considera ca nule și nevenite.

ART. 41. Pentru preoți, cătimea de pășune ce este a li se delimita, va fi iarăși măsurată în raport cu proprietatea ce au, iar în cazul când cătimea dă pământ, ce posedă preotul, ar fi mai mică, sau că el nu are proprietate de loc în comună, atunci cătimea de pășune, ce este a se delimita pentru preot, trebuie să fie în fiecare localitate, și comuna bisericească dimpreună cu

cele de ritul greco-neunit, unde acest rit are biserică ori parohie, — totdeauna așa de mare, cât este cătimea medie, ce se delimitează în acea comună pentru un clăcaș, care a avut pământuri, și în afară de vatra satului. Aceeași cătime este a se lua și pentru învățătorul din comună.

ART. 42. Locul de pășune destinat foștilor clăcași, în modul arătat mai sus, avându-se bine în vedere și calitatea terenului, se va delimita sus numiților, pe cât este posibil într'un singur complex, sau cel puțin în părțile mai puține.

ART. 43. Proprietarii au facultatea de a cere ca părțile lor de pășune să li se designeze într'un singur complex comun, sau pe cât va fi posibil să ceară comasarea și alipirea ei la celelalte pământuri ale lor sau a proprietății individuale a fiecăruia.

Tot aceasta o pot face și comunitățile ecclesiastice, pentru părțile ce li se cuvin lor și învățătorilor.

ART. 44. Până când pășunea se mai folosește deavalma, autoritățile politice sunt datoare să vegheze, ca nici o parte să nuși întindă dreptul ei de pășunat, peste limitele usului, ce au existat înainte de anul 1848, și în detrimentul celorlalți composesori.

ART. 45. În acele teritorii comunale, unde stăpânul moșiei, afară de pământurile urbariale, n'a mai posedat și folosit nici el, nici prin alții — oameni de ai curții sale sau curialiști — alte pământuri în hotar nici intravilane nici extravilane, și până acuma nu s'a folosit nici de dreptul său de pășunat, și totodată după sentința tribunalelor urbariale cătimea de pășune ce este a se împărți, este așa de mică, încât nu o să ajungă nici pentru ținerea vitelor de jug, de cari foștii clăcași au neapărată lipsă, acolo se poate face o excepțiune dela regula generală, și la delimitarea părților de pășune, fostul stăpân se poate lăsa cu totul pe din afară.

ART. 46. De altă parte, nici foștii clăcași nu pot pretinde să li se dea parte din pășune în acele teritorii comunale, unde afară de pășunea din ogoare și din fânețe — până ce acestea se opresc, nici înainte vreme nu erau alte locuri de pășune.

ART. 47. Acolo, unde foștilor clăcași înainte de anul 1848, li se convenia folosirea împreună a pădurii, sau că ei exercitau dreptul lor legitim de lemnărit; în locul acestora li se poate rupe și delimita o parte echivalentă de pădurea ce au folosit-o în comun, sau de care este legat dreptul lor de lemnărit. Cealaltă parte de pădure însă rămâne apoi fostului stăpân ca proprietate deplină și liberă a sa.

Fiecărei părți i se cuvine în partea ce i s'a delimitat pe numele ei, dreptul exclusiv de proprietate și veri ce foloase, peste toate pădurile, cu observarea nu mai a prescriptelor de poliție silvanală.

Aceleași dispozițiuni au deplină valoare și în privința părților

de pădure, ce au fost separate mai dinainte deja pentru unii dintre clăcași ori pentru comunități întregi.

Dacă însă la separarea părților de pădure, foștii stăpâni, și au rezervat cumva oarecari beneficii pe seama lor, atunci foștii clăcași sunt datori, să rescumpere aceste foloase rezervate, conform dispozițiilor din secțiunea II a acestei patente.

ART. 48. Cătimea părților de pădure, ce sunt a se rupe și delimita pentru foștii clăcași, când proprietarul sau majoritatea foștilor săi clăcași ar cere separațiunea, și dacă nu se opun la aceste pedici speciale, se va determina de regulă prin bună învoială pe cale pacifică între părțile interesate; dacă aceasta însă nu se poate face prin buna înțelegere, atunci se va face prin sentința judecătorielor urbariale. Spre acest scop judecătoriele aceste, vor face mai întâiu constatarea câtimei uzufructului ce se cuvenia după lege foștilor clăcași, precum și câtimea contra prestațiunilor lor, apoi chemând oameni experți vor determina câtimea de pădure ce este necesară pentru acoperirea acestei competențe verificate, însă avându-se în deosebită vedere, natura solului și productivitatea pădurii.

La aceasta se va lua de normă, ca pentru un fost colon, care în comunele în anul 1819 a fost înscrise în clasa I că posedă 6 jugere pământ, în cele înscrise în clasa II 9 jugere, în cele din a III și a IV-a clasă cu 11 jugere pământ urbarial, nu se va putea da o câtime de pădure mai mică de 1 juger și jumătate și nici mai mare de 6 jugere, jug. socotit drept 1.600 stinjeni pătrați.

Numai acolo unde circumstanțele locale nu ar permite, și cu măsura aceasta nu s'ar putea obține foloasele și beneficiile de pân'acum, ori unde clăcașii au practicat și dreptul de a vinde lemne, se poate da o câtime mai mare de pădure prin excepțiune, însă nici decum peste 9 jugere, mărime jugerul socotit drept 1.600 st. p.

Se poate da însă și câtime mai mică de $1\frac{1}{2}$ jug. 1.600 st. p. dacă folosul de lemne ce l'a avut până acum colonul, eră așa de mic, încât pentru a produce o câtime de lemne pentru totdeauna, nu este necesară nici întinderea de $1\frac{1}{2}$ jug. pădure.

Colonii cari nu posed câtimea medie de pământuri urbariale specificată mai sus, vor căpăta parte din pădure numai în raport cu pământurile lor urbariale, față de acea câtime medie. Și în fine acei clăcași, cari aveau numai case și pământuri intravilane (în vatra satului), iar nu și pământuri estravilane (la câmp), aceia vor căpăta numai a opta ($\frac{1}{8}$) parte din câtimea de pădure determinată în acea comună, de cumva după foloasele ce le-au avut până acum legale, nu vor avea drept numai la o câtime și mai mică, ori la una mai mare, în raport cu competențele legali ale unui fost clăcaș, care avuse pe deplin câtimea medie de pământuri urbariale estravilane, specificată mai sus, și care

se va măsura totdeauna numai după mecanismul stabilit în acest articol.

Mai încolo se va îngriji ca părțile de pădure delimitate pentru foștii clăcași, să fie de așa calitate, încât ei neconțin să-și aibă din ele lemnele necesare.

ART. 49. Preoții și învățătorii împreună cu cei de ritul greco-neunit, se vor considera în privința competenței lor de pădure întocmai ca și foștii coloni, acolo unde aveau dreptul de lemnărit, și unde este a se separa pădurea; și anume pentru preoți, dacă cumva nu există vre-o altă dispozițiune se va da ca unui colon ce avea câtimea de pământ prevăzută în art. 48, iar pentru învățători numai pe jumătate din aceea.

ART. 50. Partea de pădure ce este a se delimita pentru foștii clăcași, se va considera și trată ca pădure comunală și se va administra de comună sub supravegherea deregătorielor administrative, după normele ce există, ori se vor publica de aci înainte pentru atari păduri.

Cu pădurea comunală se vor împreună și părțile de pădure delimitate pentru preoți și învățători, și câtimea de lemne necesară lor li se va da din partea comunei.

ART. 51. După împrejurări, și unde circumstanțele locale vor permite, în loc de a împărți pădurea în natură, dreptul de a se folosi de ea se poate transforma și într-o cantitate anuală de lemne din acea pădure, și care competență se va fixa odată pentru totdeauna și se va determina și modul și timpul când este să se dea.

ART. 52. Până la regularea definitivă a uzufructului din pădure; sau până la separarea părților de pădure, foștii clăcași se vor bucura de acel uzufruct în modul și câtimea, cum l-au avut și exercitat până la 1848, observând numai dispozițiunile cuprinse în regulamentul silvic, și a poliției pădurilor. Așemenea rămân în deplină valoare și contraprestațiunile ce cad asupra colonilor, aceste însă sunt cu dreptul de rescumpărare.

ART. 53. Fiindcă edificiile ce se găsesc pe pământurile urbariale ale colonilor au trecut în deplina lor proprietate, ei nu mai pot pretinde de aci înainte dela foștii lor stăpâni a li se da gratuit lemnele de construcții ori de a li se repară edificiile.

ART. 54. Dreptul cel-au avut până acuma foștii coloni de a se folosi de stuf sau trestie, la cererea lor ori a foștilor stăpâni se poate reguła prin bună învoială, ori prin sentința tribunalelor urbariale, astfel că până când locul de stuf nu seacă de sine, ori nu este secat înadins, să se dea foștilor clăcași sau anume cantitate de stuf în fiecare an, sau o anumită întindere de teren, din care ei să poată scoate câtimea de trestie ce li se cuvine, ori să capete o despăgubire echivalentă în bani sau altceva de aceeași valoare.

La aceasta fostul stăpân al moșiei va putea să-și scadă pres-

tațiunile, ce i se conveniau lui ca să le aibă dela foștii săi clăcași și alți locuitori ai comunei. Inșă foști clăcași sunt îndreptățiți de a plăti în bani aceste prestațiuni a le lor, până ce se va regula însuși competența lor la stuf.

Acolo însă, unde s'a rupt și delimitat comunei sau unora dintre locuitori o parte de baltă cu stuf după sesiunile lor și peste pământurile urbariali ce le aveau, și numai spre uzul lor propriu, acea trece în deplina lor proprietate. Sarcinile și datele împreunate cu acestea, sunt de răscumpărat după sect. II a Patentei de față.

ART. 55. Rescumpărarea temporală a prestațiunilor numerate în art. 52 și 54, se vor face după dispozițiile din sect. II a acestei Patente.

ART. 56. In acele localități, unde cu ocaziunea comasării, și a împărțirii pământurilor urbariale ori din altă cauză s'a făcut și până acum vreo delimitare ori separațiune de pădure ori de loc de pășune, separările aceste cari au apucat a se face, rămân în deplină putere.

După principiile și pe baza acestei Patente s'au început și sevărșit regularea definitivă a pădurilor din Transilvania de către autoritățile administrative mai întâiu prin anii 1854 apoi dela 1858 de către judecătoriile și tribunalele urbariale cari au funcționat numai până la 1861, iar de atunci încoace de către tribunalele regești Ungurești. In timpul din urmă la regularea lor — la segregări și comasări sub guvernul constituțional unguresc s'au întâmplat și unele abuzuri și greșeli, cari sub regimul absolutistic austriac poate că nu s'ar fi putut întâmpla în dauna țeranilor și a comunelor. In ori ce caz pădurile și pășunile comunale sunt una din podoaba și bogățiile principale ale satelor românești din Tansilvania și o bună parte din ele au progresat în cele economice și în cultură, numai grație lor. Fără de ele aspectul satelor ar fi fost tot cel vechiu, și nici frumosul număr de vite încă nu l'ar posesede. Și încă satele românești nu au început să exploateze sistematic pădurile și codrii seculari ai lor, că se pună în valoare bogățiile lor seculare ale solului. Abiã de un deceniu două s'a regulat administrarea pădurilor comunale, trecându-se cele mai multe în administrația statului, și azi fiecare comună își are grădinile sale de pomi roditori și cu esențe de pădure — pepiniere.

CAP. VII.

EPECTELE EMANCIPĂREI ȘI IMPROPRIETĂRIEI CLACAȘILOR DIN TRANSILVANIA ȘI PROGRESUL REALIZAT DELA 1848 ÎNCOACE.

Scopul și țelul propus și urmărit de legea de emancipare din 1848 și de Patenta împărătească dela 1854 și 1858 pentru rescumpărarea clăcei și dijmei de a formă din foștii clăcași cu timpul o clacă țărănească independentă și înstărită ca bază și temelie cea mai sigură a statului și societății, a fost atins pe deplin. Astăzi trebuie să o recunoască ori și cine că sacrificiile făcute cu el nu au fost în zădar. Cel puțin cu progresele morale și materiale făcute de foștii iobagi români în Transilvania și Ungaria după o jumătate de secol, noi putem fi pe deplin mulțumiți, și ele ne în dreptătesc a spera la un viitor și mai frumos al lui, care nu va rămâne fără influență asupra celorlalți țerani români.

Noi vom căuta să arătăm aci progresele realizate de el pe diverse terenuri ale vieții publice și private și cu deosebire starea actuală economică și culturală.

a) Cu privire la proprietate, majoritatea țeranilor români din Transilvania și Ungaria se compune din țerani independenți de proprietatea mare și mijlocie, cari găsesc destulă ocupațiune și câștig anul întreg la sine acasă, în moșioara și gospodăria lor. Nu lipsesc între dânșii nici oamenii mai săraci fără pământ și codașii, cari pe

pe lângă ocupațiunea în gospodăria lor mai sunt siliți să ia pământ în parte și în arendă dela alții, ca să-l muncească în parte, să caute serviciu și ocupațiune la alții, intrând ca argați și slugi cu ziua, luna și anul, în țeară și străinătate. Totuși contingentul cel mai mare de slugi, argați și feciori boerești îl dau numai flăcăii și fetele, înainte de a se căsătorii și a-și întemeia un menagiu și gospodărie proprie. Adevărații muncitori cu ziua și cu ruptul (în acord) sunt relativ puțini între Români, cari să aibă numai casă și curte în sat, ori nici pe aceea, ci să șeadă în năiem cu chirie în casele făcute de alții. Cea mai mare parte a populațiunii române din Transilvania și Ungaria se compune din mici proprietari de pământ — până la 100 pogoane, majoritatea având între 10—20 pogoane. Românul de acolo va avea mult ori puțin pământ, dar el este și se simte ca *proprietar* și ca atare el este lipit pământului; ține cu trup și suflet la satul său, la moșioară și pământul lui, de care numai cu greu se poate lipsi și decide a merge între străini. Aceasta este un bine, dar și un rău. Spiritul său extrem de conservativ îl ferește de instrăinare și asimilare cu alte neamuri, dar de altă parte prea mare dragoste a lui față de puțină proprietate părintească, face ca prin împărțiri și reîmpărțiri între frați să o ducă aceasta până la fărâmare complectă și atomizare, de nu mai este în stare să-i hrănească pe nici unul din ei, să le dea ocupațiune și câștig suficient la ei acasă.

Din incidentul anchetei făcute asupra lărgirii dreptului de vot și introducerii sufragiului universal în anul 1905 de către Ministrul Kristoffy, a eșit la iveală, că luând de bază proprietatea rurală, censul acela ar favoriza foarte mult pe Români, de oare ce între ei sunt mai puțini pălmași și muncitori ca între Secui și Ungurii de pe pustele Ungariei, și Românii aproape toți sunt cu proprietăți rurale.

De altă parte Românii de peste munți sunt lipsiți de marii proprietari și de proprietatea mijlocie, clasa medie numeroasă așa numită *Gentry*, care la Unguri în cei din urmă 40 de ani de constituționalism unguresc a jucat un rol destul de însemnat. Apoi lipsesc între Românii de

acolo capitaliștii și meseriașii și negustorii de profesiune aproape cu totul. Unde se găsesc în satele și comunele mai mari meseriași și negustori, aceștia de ordin ar sunt recrutați dintre alte neamuri, spre mai marea daună a poporului român și a avuției lui naționale. Rolul social și politic ce l-au avut aceia în comunele rurale românești, totdeauna au eșit în detrimentul poporului nostru. Majoritatea populației române din Transilvania și Ungaria, razimă aproape unic în agricultură și în ramurile ei anexe, în special în mica proprietate și infimă. Intre dânșii deși există și ceva mare proprietate mare afară de comitatele Brașov, Făgăraș, Sibiu și Bistrița-Năsăud, sau mai bine zis mijlocie decât mare, numai cât aceasta se găsește în mâni ungurești ori jidovești. Influența ei asupra proprietății mici nu este de tăgăduit și evidentă pe tot locul prin o cultură mai sistematică și mai variată, cultura vitelor de rasă nobilă, cari în mii de chipuri se resfrîng și asupra țeranului. Nici din punct de vedere românesc nu ar fi bine ca acele moșii mari și medii să dispară din mijlocul lor, dar să nu ajungă toate pe mâni jidovești. De altă parte între Români se găsesc foarte puține domenii ale fidei-comiselor și mânei moarte, excluse din circulațiune, și deci restricțiuni sunt mai puține în transmiterea proprietății rurale de acolo.

În ceea ce privește proprietatea rurală din Transilvania și Ungaria, ea se împarte în două grupuri : în proprietate privată individuală și colectivă în indiviziune. Proprietatea privată este supusă dreptului comun. Proprietatea colectivă constatatoare mai cu seamă din pășuni, păduri și munți—se găsește în stăpânirea composesoratorilor neamurilor de moșneni în indiviziune, dar și a foștilor iobagi (clăcași) ori a comunelor. Moșii arendate și în stăpânirea arendașilor aproape că nu există la dânșii.

Statistica oficială Ungară din 1895—ne dă date importante și pentru noi din diferite puncte de vedere.

Proprietatea rurală la Românii de peste munți se află cu desăvârșire în mâna celui care o cultivă și folosește : peste 58% în mâna proprietarilor mici, și 14, 38% în mâna proprietarilor mijlocași, și numai 27, 25 se află

în stăpânirea proprietarilor mari cari au dela 1.000 pogoane în sus. Ea nu se găsește aproape de loc în mâna arendașilor, căci la dânșii numărul mare de arenzi și arendași se găsește cu deosebire în părțile locuite de Germani Slavi și Unguri neaoși — și privește mai mult proprietatea mijlocie și mare dela 500 pogoane în sus, care și acolo are tendința de a ajunge treptat concentrată în mâinile speculanților *ovrei*. Dacă se găesc și între micii cultivatori antreprenori și arendași de pământuri, aceștia sunt mai des de aceia, cari iau în arendă grădini, stupini, vii, ca să le cultive, cum și târgoveții cari au pământuri proprii, dar nu au vite și unelte cu cari să le muncescă, le dau adesea în arendă ori în parte, pe cari mai totdeauna le iau și le muncesc Românii dintre dânșii. De aceea relativ mare este numărul codașilor, cari pe lângă moșioara lor proprie având brațe, vite și unelte și instalații gospodărești suficiente ori peste trebuința lor proprie, pe lângă moșioara lor proprie mai iau de cultivă în parte în zălog ori cu arendă pământuri dela străini, pe care Sașii îi numesc des maieri, stupari, părtași Hälfleri etc. Numărul acestora se urecă în comitatul Brașov la 49,08% în com. Făgăraș la 14,35%. Sibiu 15,06%, Tirnava mare 13,26%, Cluș 13,48% — iar în Transilvania întregă 10,87% din totalul gospodăriilor și 5 95% al teritorului întreg, iar în Banat ei reprezintă un procent relativ și mai mare 20,60% al gospodarilor și 12,92% din întinderea totală a terenului. Ce au devenit acești muncitori în parte pe la Sași și Unguri, se va vedeă mai târziu unde vom vorbi despre raporturile între Sași și Români — stuparii dela Brașov — Maierii dela Sibiu, din Sebeșul săsesc Mercuria, etc.

În Transilvania proprietatea rurală căutată în regie, de către însuși posesorii ei, face 89,14% din întindere, în Bănat 85,24% — și numai 9,05% este arendată în Transilvania, și 13,23% în Bănat. Sistemul de arendarea moșilor în bloc din lipsa de capital de exploatare, atât de dezvoltat la noi, la frații noștri de peste munți nu există aproape de loc, și aceasta în favorul populațiunii rurale și a moșiilor însăși. De aceea la dânșii nu se pome-

nește de arendași nici mari nici mici, ci sub titlul de *arendăș* se înțelegea în comun arendașul drepturilor regaliene—ovreiul cârciumar din sat, azi și acelea desființate.

În genere în Transilvania proprietatea mare este puțină, iar domenii și latifundii estinse sunt și mai puține și acelea se estind mai mult numai la păduri; evident un raport foarte satisfăcător. Marea proprietate peste 1.000 pogoane ocupă în Transilvania numai 18,30% din întinderea totală a țerii, iar pe șesul ungar proprietatea mare sporește considerabil și Ungaria în genere trece în genere între țerile cu proprietăți mari și latifundii, cu 31,19% proprietate mare. Însă după regiuni proporția este tare diferită, așa pe când în comitatul Făgăraș proprietatea mare ocupă abia 8 5% (domeniile hergheliei statului și pădurile statului) în com. Tirnava mare 8,22% pe câmpia transilvană, com. Mureș Turda 32,32%, Coșocna 29,30% ea sporește crește în părțile bănățene și ungurene considerabil în comitatul Arad ocupă 45,20%, Torontal 22,85% — în Bihor 50,78%, com. Satu-mare 21,28. Sălăgiu 29,97% din întinderea totală. În același raport se află între Români și mai puțini zileri palmași, decât între alte nații cari se hrănesc numai cu brațele: în com. Caraș Severin numai 7,44%, Huniedora 8,88%, Făgăraș 11,21%, Târnava mare 22,37%, Târnava mică 23,14% din totalul populațiunii, care în comitatele secuiești și ungurești neaoșe crește la un procent mult mai mare.

§ 1. PROPRIETATEA PRIVATĂ.

Proprietatea rurală privată după întindere se repartizează astfel:

In Transilvania a) gospodarii mici de tot sub 1 juger 0,52%; dela 1--5 jugere 6,16%, dela 5—10 jug. 11,95%, dela 10—20 jug. 20,48%; dela 20 - 50 jug. 21,93%, dela 50--100 jug. 6,81%, dela 100—200 jug. 3,74%, dela 200—500 jug. 5,40%, 500—1.000 jug. 4,71% și peste 1.000 jug. 18 30%.

În Bănat (1) prop. sub 1 jug. 0,76%, dela 1—5 jug. 5,50%, dela 5—10 jug. 11,50%, dela 10—20 jug. 17,55%, dela 20—50 jug. 19,26%, dela 50—100 jug. 7,83% dela 100—200 jug. 3,36%, dela 200—500 jug. 4,03%, dela 500—1.000 jug. 4,49%, și peste 1.000 jug. 25,72%.

În Crișana și Maramureș (2) proprietatea minimă sub 1 jug. 0,58% dela 1—5 jug. 4,52%, dela 5—10 jug. 7,35%, dela 10—20 jug. 11,49%, dela 20—50 jug. 14,37%, dela 50—100 jug. 6,54%, dela 100—200 jug. 4,25%, dela 200—500 jug. 6,95%, dela 500—1.000 jug. 6,91%, și peste 1.000 jug. 37,74%.

Proprietatea infimă dela 1—5 jug. în Transilvania ocupă 6,16%, prop. mică dela 5—100 jug. 61,17%, — proprietate mijlocie dela 100—1.000 jug. 13,85%, și peste 1.000 jug. proprietatea mare 18,30%, — în Bănat propr. infimă 6,26%, proprietate mică 11,88%, proprietate mijlocie 25,72%, și proprietatea mare 25,72%; în Crișana și Maramureș proprietatea infimă 5,10%, proprietatea mică 39,75%, proprietate mijlocie 17,41%, iar proprietatea mare 37,74% din întindere.

Proprietatea mică până la 100 jug. în cele 3 provincii de peste munți, locuite de Români în majoritate ocupă mai mult de jumătate din întindere 58,07%.

La aceste se mai adaugă apoi proprietatea colectivă — în diviziune :

Păduri comunale		Păduri obștești ale foștilor moș- neni (compose- soratelor) și foș- tilor elăcași	Alte păduri comune	Total
1. Transilvania . . .	1.186.099 jug.	784.891 jug.	24.755 jug.	1.995.745 jug.
2. Crișana Maramureș	130.819 „	290.407 „	44.694 „	466.920 „
3. Banatul	160.745 „	57.677 „	40.477 „	258.897 „
Pășuni comunale		Pășuni obștești ale foștilor moș- neni (compose- soratelor) și foș- tilor clăcași	Alte pășuni comune	Total
1. Transilvania . . .	405.942 jug.	330.105 jug.	40.299 jug.	776.345 jug.
2. Crișana Maramureș	126.173 „	258.976 „	59.112 „	442.267 „
3. Banatul	303.330 „	219.631 „	24.834 „	547.695 „

(1) Comitatele Caraș-Severin, Timiș, Torontal și com. Aradului.

(2) Comitatele din stânga Tisei afară de al Aradului.

PROPRIETATEA RURALĂ TOTALĂ ÎN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA ÎN COMITATELE
LOCUITE DE ROMÂNI.

COMITATELE	I N G E R E										PROPORTIA LA %					
	Arătura	Grădini	Fânețuri	Vii plantate	Vii pătăginte	Pășuni	Paduri	Stuf	Areal improductiv	Total	Arături	Fânețuri	Pășune	Padure		
Transilvania	Alba de jos	298.667	10.576	105.511	7.086	344	80.548	159.847	243.275	587	620.409	367 ⁸⁶	17.101	12.085	257 ⁷⁶	
	Bistrița-Năsăud	130.147	7.428	101.496	1.493	119	142.792	320.345	741	18.910	722.804	18.000	14.004	19.706	44.882	
	Brașov	68.279	3.041	37.805	4	—	31.576	109.840	5	7.894	258.444	26.442	14.063	12.324	42.550	
	Făgăraș	104.280	3.896	74.591	158	11	61.578	158.611	147	18.541	421.813	24.772	17.068	14.009	37.761	
	Hunedoara	280.365	24.887	163.404	2.690	297	206.072	616.188	139	56.192	1.350.234	20.776	12.410	15.246	45.665	
	Târnava mică	134.714	5.858	47.901	7.975	450	35.870	51.081	416	12.727	296.992	45.506	16.713	12.008	17.229	
	Coșoana	273.251	16.750	134.807	1.359	380	125.064	261.519	1.184	25.843	840.157	32.552	16.004	14.889	31.113	
	Mureș Turda	198.007	15.391	78.173	3.282	521	66.276	334.026	766	19.232	715.674	27.677	10.292	9.295	47.487	
	Târnava mică	197.300	7.774	99.237	6.308	993	64.298	180.278	288	22.525	579.001	34.608	17.113	11.110	31.114	
	Sibiu	124.246	7.259	85.181	3.661	131	102.636	278.915	135	23.961	625.125	19.387	13.083	16.125	44.062	
	Solnoc-Dobâca	318.379	21.397	111.079	1.892	359	96.103	249.245	654	25.356	824.464	38.762	13.347	11.668	30.223	
	Turda-Arieș	198.565	12.437	107.393	1.900	430	95.717	169.396	1.561	23.255	612.632	32.441	17.533	15.262	27.666	
	Transilvania întreagă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	26.391
	Crișana Banat	Arad	428.555	17.051	49.030	5.147	2.547	168.767	319.575	364	42.218	1.033.254	41.148	4.774	16.333	30.393
Caras-Severin		354.116	63.265	156.531	1.457	3.847	276.503	984.696	360	78.570	1.919.345	18.545	8.16	14.40	51.330	
Timiș		735.251	28.488	104.004	4.190	9.075	148.836	133.064	1.826	72.987	1.237.710	59.740	8.140	10.263	10.715	
Torontal		1.227.613	18.461	102.513	11.887	5.854	247.093	17.279	3.814	89.215	1.723.729	71.222	5.065	14.333	1.00	
Selagiu		271.493	12.300	75.631	578	7.942	78.332	184.569	277	29.230	660.412	41.511	11.45	11.860	27.905	
Satu mare		472.352	14.556	137.253	2.241	2.246	103.392	242.964	4.457	71.726	1.051.187	44.794	13.006	9.844	23.11	
Maramureș		183.574	5.808	303.251	41	153	215.040	939.491	181	37.060	1.684.599	10.000	18.000	12.777	55.777	
Bihor	772.121	15.248	163.566	4.584	5.571	281.181	509.923	6.061	69.530	1.827.785	42.235	8.095	15.385	27.990		
Ungaria întreagă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	42.851	

STATISTICA PROPRIETĂȚII RURALE

	Numărul gospodariilor	SUPRAFAȚA ȘI SOIURILE				
		Arături	Grădini	Fânețe	V I I	
					Produc- tive	In pără- ginire
IN JUGERE CADASTRALI						
A. Transilvania.						
Proprietăți sub 1 juger fără arătură.	40.161	—	5.696	2.298	917	114
„ „ 1 „ cu arătură	34.219	13.039	1.615	1.577	472	38
„ dela 1—5 jugere	125.368	202.965	22.452	82.493	5.780	668
„ „ 5—10 „	93.034	380.493	26.223	183.033	7.084	730
„ „ 10—20 „	81.346	602.833	32.873	346.845	7.962	866
„ „ 20—50 „	41.431	566.743	28.041	382.059	5.892	592
„ „ 50—100 „	5.170	138.738	7.085	96.397	1.721	285
„ „ 100—200 „	1.175	60.081	3.161	33.045	758	135
„ „ 200—500 „	701	69.345	3.305	28.497	1.212	83
„ „ 500—1.000 „	261	52.327	2.240	21.210	1.104	122
„ „ 1.000 jug. în sus	257	95.505	5.166	51.038	1.463	111
La oltă Transilvania întreagă.	423.123	2.182.069	137.857	1.220.492	34.365	3.744
B. Banatul.						
(Colțul între Mureș și Tisa)						
Proprietăți sub 1 juger fără arătură.	51.116	—	9.130	616	1.539	1.238
„ „ 1 „ cu arătură	22.792	7.505	1.795	259	451	295
„ dela 1—5 jugere	68.486	135.928	16.923	21.427	3.602	4.307
„ „ 5—10 „	55.496	296.820	23.231	52.903	2.949	3.629
„ „ 10—20 „	41.351	434.439	25.080	73.991	3.656	4.469
„ „ 20—50 „	18.832	454.621	13.089	52.287	4.246	3.207
„ „ 50—100 „	3.132	182.521	2.031	12.451	1.422	780
„ „ 100—200 „	607	67.587	709	4.782	409	213
„ „ 200—500 „	297	67.592	637	7.268	359	170
„ „ 500—1.000 „	143	61.098	792	7.046	152	89
„ „ 1.000 jug. în sus	217	322.560	3.520	44.174	285	554
La oltă Banatul	262.469	2.030.671	96.937	277.204	19.070	18.951
Crișana și Maramureșul.						
Proprietăți sub 1 juger fără arătură.	28.705	—	3.631	765	1.930	725
„ „ 1 „ cu arătură	44.430	15.579	1.008	938	813	352
„ dela 1—5 jugere	90.579	164.258	10.128	39.022	4.209	3.712
„ „ 5—10 „	54.918	259.144	9.311	82.241	2.433	3.067
„ „ 10—20 „	42.481	371.893	10.473	138.199	3.122	3.522
„ „ 20—50 „	23.526	418.140	8.656	167.854	3.299	3.102
„ „ 50—100 „	4.195	163.232	2.669	62.830	1.230	1.086
„ „ 100—200 „	1.176	94.065	1.209	31.656	475	454
„ „ 200—500 „	625	103.386	1.278	29.116	700	315
„ „ 500—1.000 „	271	87.036	1.039	23.842	273	310
„ „ 1.000 jug. în sus	386	371.748	3.434	91.005	939	918
La oltă Crișana și Maramureș .	291.252	2.048.481	52.836	667.468	19.423	17.563

PRIVATE DUPĂ CULTIVATORI ȘI CULTURI

DE CULTURI				TOTAL	CONTINGENTUL SUMAR DE VITE				
Pașune	Pădure	Stuf	Areal ne-productiv		Vite cor-nute	Cai	Oi	Capre	Porei
S AU POGOANE = 0,57 HA.									
441	408	7	1.649	11.530	18.202	3.428	27.873	3.128	27.141
330	190	6	9 3	18.180	19.711	2.655	30.638	3.957	19.116
16.755	10.741	135	8.470	350.459	159.455	17.191	201.380	21.914	109.164
40.270	24.481	226	11.116	674.016	211.554	23.222	264.367	22.324	114.123
81.266	56.417	425	14.498	1.143.985	263.359	39.219	390.440	25.966	137.405
105.026	91.612	410	14.093	1.194.468	195.625	40.754	353.718	21.192	103.868
36.274	54.780	255	4.696	340.231	36.072	9.609	73.900	4.149	20.740
17.940	44.109	191	2.471	161.891	12.748	2.748	20.456	821	7.184
28.810	82.943	262	3.228	217.685	13.534	2.500	18.202	380	8.053
28.142	77.879	622	3.605	187.251	12.008	2.069	14.461	172	7.798
114.360	539.365	616	26.818	835.442	23.470	3.955	30.186	139	25.060
469.614	983.285	4.155	91.557	5.135.138	965.738	147.350	1.425.624	104.142	579.652
305	43	10	3.556	16.437	21.595	13.349	11.881	2.416	53.589
94	12	4	1.520	11.935	9.256	6.302	6.264	2.003	24.219
4.430	1.665	67	6.300	194.649	61.675	34.435	47.408	11.672	81.817
9.963	5.685	151	7.093	402.424	89.983	56.405	111.924	11.785	94.795
13.240	9.603	238	7.354	572.070	92.836	74.350	175.647	7.286	113.010
11.890	9.313	253	5.760	554.666	61.784	61.772	138.838	2.390	97.811
4.710	1.775	124	2.051	207.865	16.505	17.083	28.648	68	30.893
3.086	1.631	57	836	79.310	7.445	4.616	6.766	18	9.331
5.576	6.256	149	1.612	89.619	7.810	3.175	5.645	23	10.685
10.640	17.869	27	2.385	100.098	7.099	2.119	1.852	5	11.229
101.163	320.677	1.813	22.667	817.413	40.478	9.428	106.869	50	84.221
165.097	374.729	2.893	61.134	3.046.486	416.466	283.037	641.742	37.716	611.600
323	111	22	1.680	9.187	13.881	4.632	3.796	1.341	35.425
300	81	37	2.481	21.589	29.549	8.152	7.887	4.206	55.040
11.319	3.607	325	8.269	244.921	103.013	29.983	38.354	17.148	124.995
22.047	7.544	514	9.217	395.518	113.383	34.415	50.653	17.760	102.872
37.850	14.894	873	12.756	593.582	127.936	42.340	77.211	10.155	112.718
52.320	25.651	1.535	15.216	695.773	106.662	46.546	172.917	8.050	101.898
23.813	16.549	1.000	7.144	279.553	31.177	13.066	43.529	2.733	31.361
14.296	12.524	692	4.249	159.620	17.351	5.636	26.629	680	18.013
21.445	28.954	915	8.026	194.135	18.840	4.519	35.150	318	26.638
25.877	42.986	1.133	10.120	192.616	16.992	3.393	33.426	290	31.310
164.238	476.765	7.954	51.782	1.168.873	62.918	10.806	231.150	622	143.159
373.900	629.666	15.000	130.940	3.955.277	641.702	203.488	720.702	58.303	783.429

T A B L O U
D E
PĂDRILE TRANSILVANIEI ȘI UNGARIEI ÎN COMITATELE LOCUIȚE DE ROMÂNI
ÎN JUĞERE = POGOANE

No. curent	COMITATELE	Români față de nero- mâni la %	Statul po- seda juğere	Comune și persoane morale	Bisericii și institute eclesiastice	Societăți anonime	Privatii și compoșo- rate (moșneni)
1	Bistrița Năsăud	69. ²	—	294.963	1.932	—	10.127
2	Coșoca	68. ⁶	5.706	29.240	11.261	—	72.241
3	Solnoc Dobâca	76. ³	36.263	62.181	2.888	—	20.478
4	Mureș Turda	37. ⁸	75.996	19.406	12.994	—	115.982
5	Brașov	35. ⁴	—	108.860	1.119	—	—
6	Flăgăraș	90. ²	30.518	107.985	3.966	—	12.559
7	Târnava mare	42. ⁵	—	135.106	8.191	—	5.158
8	Alba de jos	78. ⁸	—	67.856	3.222	Fund. publice 18.639	10.898
9	Târnava mică	50. ⁸	27.739	16.524	2.671	—	14.888
10	Sibiu	50. ⁸	197	236.837	1.510	—	16.862
11	Turda Aries	66. ⁰	16.295	30.676	3.989	—	14.842
12	Arad	72. ⁶	62.180	35.081	610	10.588	—
13	Hunedoara	65. ⁰	66.288	236.482	1.519	—	89.387
14	Caras Severin	84. ⁷	130.925	319.442	227	193.167	—
15	Timiș	74. ²	360.599	5.250	7.426	Fund. publice 14.601	—
16	Maramureș	40. ⁹	68.241	80.287	2.089	—	223.579
17	Satu-mare	24. ²	405.178	17.111	3.961	—	42.599
18	Bihar	34. ⁶	55.339	20.333	300.103	6.190	7.972
19	Selagiu	44. ⁶	10.941	30.812	6.646	—	18.161
20	Torontal	60. ⁶	—	1.041	2.897	111	345
		24.	2.428				

În ceea ce privește proprietatea infimă și mică 1—5 jugere mărime = 2,8 hectare trebuie să dăm o mică explicație. Deși ea reprezintă până la 58,07 — din suprafață, totuși situațiunea morală și materială a micilor cultivatori nu este precară după cât s'ar părea, căci aproape pe la toate satele unde nu s'a săvârșit încă comasarea și desmembrarea pășunii și pădurii comunale, mai vin încă în favorul obștei pământurile comune — pășunea și pădurea comunală ori în devălmășie, unde ei țin un număr însemnat de vite fără de nici o plată. Sunt sate mari și bogate, unde mai mult de jumătate din locuitorii satului la Sași ca și la Români și Unguri, razimă mai mult în pământul comunal decât în producțiunea pământului privat al lor. Apoi comuna din venitele pământului comunal își plătește administrația comunală și acopere trebuințele ei proprii, unde ai noștrii trebuie să le plătească ei singuri. Cu rescumpărarea drepturilor regaliene unele comune au pierdut un alt însemnat izvor de venit. Comunele săsești cari aveau păduri bine conservate, prin punerea lor în exploatare au realizat beneficii de sute de mii coroane. Altele nu le-au pus încă în exploatare; unde pădurile pe timpul nereglementării au fost devastate și sunt deteriorate, locuitorii au azi să plătească din punga lor pe pădurarii, branișterii și forestierii statului pentru paza și amenajarea pădurei comunale.

De aceea prin proprietatea colectivă a obștei nu numai că-i s'a obținut micului cultivator și chiar codașului posibilitatea de a ține vite și a avea lemne pentru foc și trebuințele casei sale fără de nici un fel de spese, dar i-s'a rezervat încă și alte foloase și beneficii, iar comuna, biserica și școala își au venitele lor proprii.

§ 2. PĂDURILE.

Pădurile comunale fac în Transilvania 52,34% din întregul complex de păduri, iar în Ungaria cam $\frac{1}{3}$ parte. Păduri comunale are com. Bistrița Năsăud 383.000 jug., Sibiu 221.544 jug., Târnava mare 129.327 jug., Hunedora 104.930 jug. Pădurile obștești ale foștilor moșneni și ale

foștilor clăcași sunt mai bine reprezentate în Transilvania în com. Ciuc, Odorheiu (Secui) și Hunedoara (Români).

Păduri comunale peste 2.000 pogoane au în com. Făgărașului — Branul 10.515 jug., Zerneștii 19.954 jug. foste taxaliște; Șinca nouă 4.038; Șinca veche 5.867 jug. (înainte de 1762 formau o singură comună, statul are la cea dintâiu 4.850, la a doua 1.661 jug.) Comana de sus 3.360 jug., Perșani 2.118 Breaza 3.287, Copăcel 3.276, Mărgineni 2.998, Sâmbăta de sus 2.066. În comitatul Sibiu Avrigul 6.889, Boița 12.780, Sadu 3.129, Reșinari 18.810 Tălmăcel 11.785, Gura Rîului 10.722, Orlatul 7.306, Saliștea 4.084, Sibiel 3.897, Tilișca 2.769, Loman 3.470, Șugag 6.062 Jina 11.002 — statul posedă acolo încă 16.295 — devălmășii 3.802; în com. Hunedora Cugirul, comuna are 9.900 statul 46.556, Sebeșelul 7.619, statul 33.726 j. Acestea trei din urmă posed așa ziși Munți Revendecați, luați dela România în 1762 cu ocazia rectificării graniței, apoi comuna Romoșel 5.046, Livezeni 6.721, Câmpu lui Neagu 4.020, Holdițeni 6.593, Băița 3.073, Petrila 23.308, Petroșeni 8.784, Petrosul 10.719, Bouțari de jos 3.520, Bouțari de sus 6.486, Rechita 4.825, Bucova comuna 3.967, moșnenii 7.199 etc.

Astăzi peste munți toate pădurile particulare ca și cele comunale și în devălmășie sunt supuse regimului silvic, și în mai multe județe sunt luate cu totul în administrația statului, pentru cari comunele și proprietarii particulari au să plătească anual la stat o taxă după întinderea pădurilor. De tăiat se poate tăia anual numai parchetul indicat pe planul economic, aprobat de guvern. Ori ce abatere ori deviere dela planul economic forestier trebuie să aibă mai întâiu aprobarea guvernului. Azi fiecare comună posesoare de păduri își are pepiniera ei — grădina silvică — de esențe foioase și reșinoase și la 2 — 3 sate este angajat un forstwart — brigadier silvic — și la județ sunt 2 — 3 — 4 forestieri ai județului. Pădurile statului își au silviculorii lor deosebiți de cei județeni. Pădurile devastate odinioară sunt amenajate prin introducerea de esențe de valoare — molid și stejar în loc de fag, și se exploatează sistematic. Ponoarele, poienile și terenurile supuse spălării și măcinării apelor sunt expropriate dela

particulari chiar, împădurite din nou în favorul comunei ca să le pună iarăși în valoare Pășunatul în pădurile mari bătrâne este iarăși admis sub oarecare precauțiuni și rezerve. Din potrivă, legile sunt foarte severe contra devastării și prevaricațiunilor în pădurile de protecțiune. Prin aceste măsuri înțelepte s'a pus capăt devastării pădurilor, cari formează un însemnat izvor de bogăție națională, în cele particulare ca și în cele cu devălmășie, și cu timpul ele își vor da roadele lor binefăcătoare.

La noi în România marii proprietari au la 3 milioane pogoane de păduri particulare și abia 3—4 inși țin silvicultori de meserie — deci se vine nu silviculor la aproape 1 milion de pogoane de păduri particulare. Prea puține din ele sunt supuse regimului silvic și aceste în majoritate la tratamentul crângului simplu — adică a posibilității tăierii lor după 15 — 20 ani. De aci se plâng silvicultorii statului înșiși — că la noi *pădurile se d vastează cu sistemă, și fără sistemă*. Supunerea tuturor pădurilor regimului silvic și luarea tuturor în administrația statului este o necesitate și la noi în România imperios reclamată în interesul viitorului economic al țării întregi. Poate că în loc de desfrișarea lor ar fi mai nemerită trecerea lor în mâna Eforiilor Așezămintelor de binefacere în schimbul pământurilor de cultură, necesar hranei țăranilor, cum s'a făcut în toate țările

Proprietatea comunală în indiviziune a devenit aproape tot așa de importantă pentru Românii de peste munți ca și proprietatea lor privată și un însemnat izvor de bogăție și bună stare. Grație pădurii comunale și a lemnului gratuit aproape toate satele și au schimbat aspectul lor după o jumătate de secol cu totul. Unde în iobăgie casele erau de lemn și acoperite peste tot cu paie ori trestie, azi în mare parte au trecut la construcții masive mai confortabile și acoperite cu țigle. Unde este pădure și lemne, acolo mai fiecare sat și are cărămidăria sa și la 2—3 sate o țiglarie. Unde lipsește peatra și cărămida, satele încă au aspectul lor tot cel vechiu d. es. pe Câmpia cea săracă în lemne și în orice material de construcțiune. Chiar și în munte dacă Românii ca și Secuții au

rămas încă tot pe lângă construcțiile lor de lemn — dar le-au complectat și reînnoit schimbând adesea acoperișul de paie și stuf, cu altul nou de țigla ori de șindrilă ca mai puțin expuse incendiului. Dar pretutindinea și-au mărit ecaretele economice ca să i încapă românului întreaga recoltă și producțiune de când el nu mai face clacă și nu dă nici dijmă.

Afară de Câmpia Transilvaniei și satele de pe șesul mănăs al Ungariei, unde lipsese pădurile aproape cu totul satele de peste munți în genere până la $\frac{2}{3}$ părți își au pădurile lor proprii ca păduri comunale. De multe ori foștii clăcași (jobagi) au făcut părtași la pădurile lor urbariale pe foștii moșneni, dacă aceia nu aveau parte la pădure, prin buna înțelegere între dânșii ori contra altor beneficii și indemnizații d. es. prețul de rescumpărare al drepturilor regaliene pe cari aceștia le au cedat în favorul obștei, comunei politice, ori bisericei și școalei. De multe ori au mai cumpărat complecse mai mici și mai mari de pădure cu obștea dela proprietarii mari și mijlocii și le-au întrupat păduri comunale. Proprietarii mai mici au lăsat pădurea lor în a comunei ca să se folosească și ei de ea ca pădure sătească. Unii dintre moșnenii români din Maramureș și au vândut partea lor de pădure în devălmășie la jidani, și acum acolo figurează în diferite sate jidanii ca părtași, între *Domnii munților*. Alte ori comunele foste clăcașe cari au căpătat dela stat ori proprietarii partea lor de pădure la mare depărtare unde nu se puteau folosi de ea, au vândut-o la alte sate din apropierea acelora, și ei au cumpărat alte pământuri, ori au făcut schimburi între ele. În genere mai pretutindinea au țărani lemnul de foc și de trebuință gratuit sau cu o mică taxă în folosul casei comunale. După incendii ori pentru construcții noi li se dă lemnul de construcție gratis dacă se află în pădure.

Dar pădurile la Românii de peste munți au și o altă însemnătate națională economică și culturală. Afară de pădurile persoanelor morale cele bisericesti și ale școalelor din care se întrețin 2 licee și mai multe școale primare

și rurale, sunt comune rurale cari au pădure comunală de multe mii de jugere.

Comunele săsești și secuiești mare parte au pus în exploatare pădurile lor bătrâne. Dintre comunele românești abia au început. Boița a vândut de o dată $\frac{1}{2}$ milion metri cubi, Șinca veche a vândut lemn de brad în 1905 pentru 116 mii coroane. Date fiind prețurile urcate pentru lemnul de brad și stejar în urma exportului intensiv de lemne peste Galații noștri — și prețul pădurilor în Transilvania s'a urcat forte mult. Comunele rurale românești de peste munți au în total păduri seculare de brad și molid la 100 milioane coroane valoare. Punerea acestora în exploatare și valoare cât mai neîntârziată, ar spori și îmbunătăți considerabil starea fraților noștri de peste munți, căci din sumele realizate ei ar putea să înființeze și ridice îndată diferite școli profesionale și propage diferite industrii mari și mici în satele românești, să dea o nouă fasă producțiunii și activității naționale. În loc de a lăsa pe oameni să plece ca uvrieri în minele și fabricile din America, mai bine i-ar aplică la ei acasă în satele și la căminele lor. Un bun câmp de activitate și de tot felul de operațiuni pentru băncile românești de peste munți va fi punerea în valoare și exploatare a pădurilor. Căci mai mult de jumătate din pădurile de acolo se află în posesiunea comunelor rurale românești și săsești.

De altfel pentru producțiunea de lemne de valoare — brad și stejar, Transilvania cu clima ei mai temperată și mai răcoroasă este mai favorizată de natură decât România Așa com. Ciuc are 89% brădet, Treiscaune 69,5% Brașovul 27%, Făgărașul 25,7%, Sibiu 34,3%, Hunedora 17,4%, Bistrița Năsăud 26,6% — Stejar pur are com. Brașov 13,4%, Sibiu 20,4%. Tirnava mare 49,3%, Tirnava mică 57,6%, Alba de jos 43% din suprafața totală a pădurilor. Gârnița atât de răspândită în câmpia României, în Banat și Crișana, acolo nu există de neam.

Este de regretat însă că deși majoritatea pădurilor de acolo se află în mâini românești, totuși Românii de acolo se îndeletnicesc prea puțin cu cultura pădurilor și știința silviculturii. După cât suntem noi informați, abia 8 sil-

vicultori Români declarați, se află în serviciul statului ungar, care administrează și pădurile particulare în 42 de comitate. Până și personalul silvic inferior este recrutat de silvicultorii unguri dintre Secui ori Ruteni la pădurile statului ca și la cele comunale ori ale corporațiilor morale. Comunele mari și-ar putea ține silvicultorii lor proprii Români, cari de sigur că le-ar aduce mai bune servicii decât silvicultorii unguri județeni ori ai statului. Ingrijirea și exploatarea pădurilor sub toate formele sale era o ocupațiune veche românească; este deci o datorie de onoare de a nu fi scoși nici Românii cu carte din ele și de la punerea lor în valoare.

Nu sunt silvicultori Români, dar nu se găsesc nici exploatori și antreprenori de pădure Români; dincolo de munți mai puțini decât dincoace, fiind că acolo lipsese capitaliștii, iar băncile românești nu au atras această ramură de bogăție națională în cerul lor de activitate, ca să formeze ele și cu concursul lor tot felul de societăți de exploatare și industrii diverse pentru punerea lemnului în valoare și a da ocupațiune și câștig oamenilor la ei acasă vara și iarna.

La exploatările sistematice de păduri — de regulă înființate ori ajunse în mâni ovrești, se aplică ca tăietori și cioplitori de meserie numai Românii de prin Ungaria, Maramureș, Crișana, Selăgenii și Rutenii. Moșii din munții apuseni sunt ciubărari și dogari ca meseria casnică. Plutașii pe Mureș și Tisa însă sunt Români.

§ 3. PĂȘUNILE.

Pășunile comunale au peste munți și în special pentru Românii de acolo o foarte mare importanță economică și socială. Transilvania posedă azi 55,99% pășuni comunale din totalul pășunilor. D-l Rusu Șirianu susține că în comitatele locuite de Români, marea proprietate are 305.926 jug., pășuni proprietatea mijlocie 78.917 jug., iar mica proprietate 1.246.247 jugere.

Dar iată ce zice raportul oficial al serviciului statistic ungar în privința pășunilor comunale pe anul 1895.

„Pășunile comunale au o importanță economică mult mai mare decât pădurile comune, căci pe când cele din urmă în genere erau într'o stare foarte deplorabilă, până ce statul nu le luase în administrația sa, din contră pășunile formează așa zicând baza și temelia întregii noastre economii de vite. Intr'un timp nu prea îndepărtat eră predominantă părerea aceea, susținută în câtva și prin știința de specialitate, că este mai nimerit de a desmembră și împărți în loturi pășunile acelor comune, cari de multe ori nu oferă vitelor hrana necesară, încât fiecare proprietar pe pământul său să-și poată produce furagiul necesar, și pășunatul să-l înlocuiască prin ținerea vitelor la grajd, prin *stabulațiune*. Părerea, că desmembrarea pășunelor comune va fi în favorul economiei noastre de vite, s'a dovedit însă de o mare amăgire. Numai faptul în sine că o parte considerabilă de pășuni se află pe atari terenuri, cari dacă ar fi arate nu se potrivesc câtuși de puțin pentru agricultură, împiedică împlinirea speranțelor nutrite. Dar și în afară de aceea, abandonarea suhaturilor comune atrase după sine necesarmente o restricțiune a creșterii vitelor. Ținerea, nutrirea vitelor la grajd evident că cere mai multă muncă și cheltueli decât păscutul lor; mulți dintre micii cultivatori, cari până ce aveau la dispoziție pășunea comună mai țineau unele vite; îndată ce o perdură pe aceea, ei desființară vitele și creșterea lor cu totul, ceia ce n'a fost vătămător numai din punct de vedere general, și încă mai mult și din punct de vedere social, căci prin aceea existența micului cultivator a devenit și mai precară și mai dificilă.

În timpul din urmă prevalează însă tendința, că abandonarea pășunilor comune nu mai prezintă nici un interes național economic, ci din contră este urmată de pierderi considerabile pentru avuția publică. Această părere din urmă s'a avut în vedere și la alcătuirea legii de poliția câmpului. Legea aceasta nu mai înlesnește de loc desmembrarea și împărțirea pășunelor comune, ci din potrivă tinde să le înființeze din nou“.

A. PĂDURI COMUNE

	PĂDURI COMUNALE				Păduri în deval ale posesora urbarialisti	
	Vite cornute	C a i	Porci	O i	Vite cornute	C a i
Transilvania	106.287	17.153	34.318	153.246	103.591	17.135
Banat	8.415	1.525	5.776	18.685	5.872	369
Crişana Maramureş	25.673	4.198	15.476	32.528	45.226	7.969

B. PĂŞUNI COMUNE

	PĂŞUNI COMUNALE				Pășuni ale com foştilor urba	
	Vite cornute	C a i	Porci	O i	Vite cornute	C a i
Transilvania	288.133	54.892	111.868	370.603	266.893	38.213
Banat	199.286	115.916	214.812	432.801	190.874	86.606
Crişana Maramureş	89.275	19.874	50.406	94.598	246.300	71.539

ȘI FOLOSIREA LOR.

mășie ale moșnen. telor) și foștilor (clăcași)		Alte păduri comune				In pădurile comune în total = și în procente în 1895			
Porci	O i	Vite cornute	Cai	Porci	O i	Vite cornute	C a i	Porci	O i
34.837	155.076	3.430	309	1 271	3.863	213.308	34.597	70.426	312.184
						18.32 ^o / _o	18.14 ^o / _o	9.13 ^o / _o	18.91 ^o / _o
3.347	2.960	2.340	279	1.642	4.195	16.627	2.173	10.761	25 840
						2.88 ^o / _o	0,54	1.13 ^o / _o	2.98 ^o / _o
30.625	34.653	12.682	1.170	3.132	31.244	83.581	13.332	49.233	98.425
						9.42 ^o / _o	4.80 ^o / _o	3.83 ^o / _o	9.03 ^o / _o

ȘI FOLOSIREA LOR.

posesoratorilor și realiști (clăcași)		Alte pășuni comune				In pășunile comune pășunau în total capete, și în procente			
Porci	O i	Vite cornute	Cai	Porci	O i	Vite cornute	C a i	Porci	O i
106.954	444.561	17.919	1.343	3.866	17.943	572.945	94.448	222.688	832.760
						49.20 ^o / _o	49.53 ^o / _o	28.88 ^o / _o	50.45 ^o / _o
194 581	264 622	15.565	6.026	11.335	13.183	405.725	208.548	418.728	710.606
						70.31 ^o / _o	52.24 ^o / _o	43.90 ^o / _o	81.95 ^o / _o
184.884	187.530	35.425	6.360	10.309	43.836	371.000	97.773	245.599	325.964
						41.81 ^o / _o	35.19 ^o / _o	19.12 ^o / _o	29.89 ^o / _o

Și în alte state au facut guvernele experiențe analoge.

În Franța, G. Dechenes zice în *Memoires sur la vaine patûre et les jachères*: că dreptul de pășunat este un adaos de venit foarte prețios pentru o mulțime de mici proprietari, cari nu ar fi în stare de a-și ținea vitele lor din produsul pământurilor proprii, pe cari le dau să pășuneze 6—7 luni pe an în ogoare. Nu este sat în care fiecare țaran să nu-și țină 2 vaci cu lapte 5—6 oițe adese și câte un cal.

Acest contingent de vite a cărui întreținere nu-l costă nimic, oferă și celui mai sărman lapte, brânză, unt pentru hrană și lână pentru îmbrăcăminte și gunoiul care îi este de lipsă pentru îngrășarea țarinei sale, ori în lipsa acestora—îl poate vinde. Franța posedă actualmente la 3 mill hectare de terenuri comune, mare parte pășuni.

In Germania. Frideric Engels, zice că din punct de vedere economic perderea pășunilor și pădurilor comune covârșește cu vârf și îndesat ștergerea sarcinelor feudale!

„Impărțirea pășunilor comune și a pădurilor și rescumpărarea altor foloase comune a detras micilor cultivatori și la o sumedenie de muncitori un capital, care nu se poate aprecia în de ajuns, ce eră baza micii lor gospodării, și le-a luat posibilitatea de a mai ține vite. În calculele de rescumpărare și desdăunare foloasele acelea sunt trecute în niște sumușoare aproape derizorii“. Sering *Die innere Colonisation Deutschlands*, pag. 10.

„Impărțirea terenurilor comune în ducatul de Vestfalia în ceea ce privește pădurile așa zise ale marcelor au fost absolut dăunătoare; tot așa și toate împărțirile a terenurilor în indiviziune din comitatul Mark“ La Rhin după împărțirea și desmembrarea terenurilor comune foste în indiviziune, numărul săracilor s'a îndoit și întreit, și numai starea materială a claselor superioare s'a îmbunătățit, H. Kaufmann. *Zeitschrift für d. land. Vereine in Hessen*, 1850. XX.

„Tot mai mult ese la iveală în epoca concurenței libere părerea, că împărțirea terenurilor comune a fost o greșeală din punct de vedere politic și social—și grăbi stânginirea acelu procedeu“. Buchenberger I, 192. Acestea

sunt experiențele ungarilor, francezilor și nemților la ei acasă

Dar la noi Români? Țăranul român din Transilvania s'a opus cu obstinație ori cărei tentative din partea proprietarilor mari și mijlociilor de a le lua și dismembră pășunea și pădurea comunală cu ocazia comasărilor și segregărilor. La pășune el ține în definitiv mai mult poate decât la pădure, căci de pășunea comunală depindea gospodăria întreagă a lui și alimentația familiei lui în bună parte. În mintea lui simplă nu încăpea că împărțirea pășunelor și desființarea vitelor ar fi pentru el un progres și înaintare în cultură și bună stare, ori câte avantajii ar oferi comasarea. Rezultatele i-au dat dreptate. Și boerii s'au convins în urmă de ea. Astăzi numai Sașii mai cer cu insistență comasarea și dismembrarea pășunilor comunale pentru ai scoate pe Români din ele, pe cari guvernul le menține însă.

În România este în de obște cunoscut, unde au ajuns lucrurile după 40 de ani. Noi am găsit 2 vaci fătătoare la un mare sat în Vlașca cu 420 familii de contribuabili; iar în județul Ilfov — s'au găsit la țeară copii mari de câte 10 — 12 ani, cari încă nu gustaseră și nu știau ce-i laptele dulce.

Despre pășunile comunale nu avem multe de zis — căci ori și cine va înțelege importanța economică și socială a lor. Pășunile de munte aproape din toți munții se folosesc exclusiv de Români, fie aceia proprietatea lor, fie că îi țin cu arendă dela Sași și Secui. În genere satele săsești însă au puține pășuni de munte. Multe cirezi și turme de oi din Transilvania pășunează în munții Țerii, cari trec de mai buni de pășunat decât ai Transilvaniei, fiind acești din urmă mai stâncoși și mai dosnici — situați spre nord și umbriți, unde le merge pădurilor de brad mai bine. Pășunile dela coline și câmp arareori se dau în arendă. Fiecare comună își folosește pășunea cu vitele sale proprii ca și marii proprietari.

În pășunile comunale, până ce se pot ține și păzi vitele satului întreg, ca să ai pentru satul întreg un singur ori doi boari, ori cirezari, 1 — 2 văcari, 1 vițelar

și 1 porcar, de sigur că este un mare avantajiu și înlesnire pentru satul întreg. Priponirea vitelor la pășune, și porcul legat de țaruș încă nu este cunoscut în Transilvania. Acolo de obicei vin seara toate vitele din câmp în sat, un cârd după altul și în ordine inversă se scot dimineața la pășune. Comunele cari au pășunile departe în pădure ori la munte, țin vitele acolo până după secere ori până prin Septemvrie, când se lărgeste câmpul și le scot la pășune ziua și noaptea; le aduc însă în sat la intervale mai rari pe timp de ploii îndelungate la câte 3—4 săptămâni odată ca să caute și vadă stăpânii lor de ele. Acasă și în apropiere de sat se țin numai vacile cu lapte și vitele trăgătoare în jug și ham, ori aceste se aduc acasă și în apropiere de sat numai pe timpul muncii, ca să le aibă stăpânii lor la dispoziție. Afară de cireada și boarul satului mai sunt adesea vara când nu este școală, vite de jug păzite de copii de școală băieți și copile pe margini și pe lângă locurile oprite, unde se găsește iarbă mai multă. Aceasta însă devine de prisos unde s'a introdus cultura trifoiului, lucernei și porumbului verde ca pe timp de secetă să le poată da un supliment de hrană verde acasă.

La satele unde s'a săvârșit deja comasarea pământului de cultură și s'a comis greșeala de a dismembră pășunea comuna, s'au redus vitele, și la cele puține din comună a devenit de prisos tocmirea boarului, văcarului, porcarului, ci și ține fiecare vitele acasă și cum poate. Faptul trist și real este reducerea considerabilă a numărului mare de vite din contingentul de mai nainte. Unele sate scot însă vacile cu lapte la pășune și țin numai caii și boii de jug în grajd. La alte sate vacile de lapte sunt înjugate la car și plug, ca să muncească și agonisească înșile hrana lor. În genere, vite mai puține dar acele câteva fiind mai bine ținute sunt de mai mare folos. Oile și stănilile au dispărut aproape dela toate satele unde s'a săvârșit comasarea, — porcii se țin acasă în coteț. Economia de vite în genere a scăzut.

§ 4. COMASĂRILE.

O serie de plângeri ale micilor cultivatori de peste munți priviau *comasările* și segregarea pădurilor, adică întrunirea și regularăa din nou a proprietății rurale, care a făcut mult sânge rău la început. Aci nu este atât fondul, cât forma care a invrășbit pe popor. Mai întâiu însuși legile și spiritul în care sunt făcute ele, care aveau în vedere unic pe marele proprietar, și desconsiderau cu totul pe micii proprietari, deși aceștia au la oaltă cumulativ de 10 și 20 ori mai multă proprietate decât fostul boier, a trebuit să indispuie pe popor, și să-l amărească. Apoi modul cum se aplicau ele — abuzurile petrecute în diverse comune și devenite în curând de notorietate publică, au compromis pentru multă vreme în ochii locuitorilor Români, idea în sine bună și utilă a comasării, și regulării din nou a proprietății rurale, conform principiilor economiei moderne.

Comasațiunile guvernului constituțional unguresc de prin anii 1880 — 90 erau în ochii poporului Român de peste munți tot așa de urgisite și temute, ca și expropriările și permutările în masă a Românilor bănățeni din secolul al XVIII. Astăzi pentru țeranul Român din Transilvania și în ochii lui, comasarea sau comisația cum zice el, este egală cu spoliațiunea lui, și sărăcirea totală a lui la lumina zilei, sub scutul legii și cu ajutorul organelor statului. Și nu știu, dacă și ori care alt popor ar privi-o altfel, când legea permite fostului boier privilegiat și atot puternic de odinioară, dar astăzi un biet proprietar modest cu cele 50 — 100 — maximum 200 jugere de pământ ale sale, să ceară și execute comasarea contra comunei întregi cu desconsiderarea totală a voinței locuitorilor. Aceștia sunt astăzi egali cetățeni și proprietari de pământ ca și el, cu singura deosebire, că ei au în a lor stăpânire 2 — 6000 jug. pământ proprietate particulară și nu sunt datori. Apoi unul sau doi inși să implice comuna în procese și spese enorme cu advocații, măsurători, clasificatori, expertise, comisiuni, timbre etc., și din cari spese proprietarul nu suportă decât după numărul jugerelor sale, și la urma

urmelor, dânsul eșă din afacere cu o moșie bine rotunzită ori mai mare ca întindere decât eră aceea, care a avut-o la început și mai bună ca calitate.

Ba s'a întâmplat și curiosul caz, că în un sat săsesc mi se pare în Ungra, lângă Cohalm, un mic proprietar țaran, cu cele 20—25 jugere ale sale să ceară și pună la cale comasarea contra obștei locuitorilor, cari reprezentau 7.651 jugere la olaltă, dar totdeodată el a luat-o la sănătoasă fugind în Bulgaria, iar comuna a rămas cu procesul și cu purtarea speselor comasațiunii.

Și apoi la executarea și facerea comasațiunii: judecători, prețuitori, experți ingineri erau de ordinar tot Unguri, deci toți de o apă cu proprietarul Ungur, care a cerut comasarea, și deci lui numai rău nu i se măsură și delimită. Mai pretutindinea cei cu dare de mână și trecere în comună au ocupat pământurile cele mai bune și la poziție favorabilă, iar la cei săraci și nevoiași li s'a dat tot ce-a a fost mai rău ca calitate și mai puțin ca cantitate: dealuri, ripe, coaste, prunduri și alte pământuri sterile pe cari țaranul nevoiaș nu are nici capitalul nici cunoștințele necesari ca să le poată ameliora și aduce în scurtă vreme cel puțin în starea celor vechi, folosite de el și părinții săi de secole.

Și de multe ori i s'a dat și mai puțin decât a avut el înainte. Dar chiar dacă i s'a dat competența sa în justă măsură, ce poate face el cu cele 2—3—6 jugere de coaste sterile, pe cari el nu le poate ară și nici folosi altfel decât a le împăduri—ce i sau dat în schimbul celor 1—2 jug. pământ de cultură, ce aveă mai 'nainte și unde el puteă să-și cultive porumb, secară, grâu, cartofi etc.?

Contra comasărilor în genere ca și contra cadastrului (cărții funduarie) nu se poate obiecta nimic serios din punct de vedere economic, și noi care am fost dela început partizanul ei—nu o vom combate azi. Poate ar fi multe de zis despre modul cum sa aplicat.

Dacă însă guvernul și legislațiunea maghiară a avut în vedere la votarea numitelor legi de comasare crearea unei măsuri economice generale, pentru îmbunătățirea agriculturii și culturii țării întregi, fără conside-

rare dacă este proprietate mare sau mică, pământ nobilitar sau nu, nu ar fi produs atâta ură și resentiment contra ei, cum a produs. În cazul acesta ar fi trebuit declarată și făcută comasarea *obligatorie* ca măsură economică generală, impusă din partea statului tuturor comunelor, fără considerare de starea în care se găseau ele mai înainte, și în limita personalului tehnic disponibil sau că comasarea să fie făcută pendinte dela cererea sau învoirea obștei sau a majorității proprietarilor ei. Atunci de sigur ea nu ar fi întâmpinat la poporul Român nici cea mai mică opozițiune, cum nu au întâmpinat la el alte sarcini publice și restricțiuni, mult mai jienitoare pentru interesele sale.

Dar legea de comasare cum a fost alcătuită și executată, nu a fost adusă decât cu menirea de a reașterea și îmbogăți pe câțiva nemeși unguri scăpați, din averea și sudoarea poporului și a comunelor. Ca proprietarul ungar pentru cele câteva zeci sau o sută două de pogoane ale sale adogând la ele pășunea și pădurea obștei și proprietățile minorilor, să poată forma suprafața cerută de lege, și să execute comasarea contra tuturor micilor proprietari, cari aveau în a lor stăpânire și folosire particulară multe mii de pogoane, aceia a produs resentiment încât oamenii începură a-și pierde și credința în principiu neviolabilității proprietății particulare.

Și alte state au introdus și procedat cu mare rigoare la executarea comasării generale, așa d. es. Austria, Germania etc. Însă aceste erau state culte, cu o cultură veche seculară și cu o țărănime mult mai cultă decât cea din Transilvania. Guvernul Prusian și cele germane înainte de a decretă și începe executarea comasării generale forțate, s'au îngrijit mai întâiu de formarea unei personal tehnic suficient și capabil, prin înființarea de școale speciale de geometri și ingineri agricoli—Cultur tehnikeri la Poppelsdorf, Berlin etc. meniți să săvârșiască aceasta fără cea mai mică păgubire a proprietarilor particulari sau proprietății. Acolo geometrii și ingineri executori sunt funcționari de stat și stau subcontrolul direct al statului, și în caz de abuzuri, ei sunt amendati și destituiți,

își perd dreptul de pensiune, îi sfarmă întreg viitorul lor și al familiei lor.

Cu aceste state vechi și culte nu se putea măsura Ungaria, care abia și dobândise libertatea politică, și unde populațiunea cultă nu eră destul de numeroasă la țeară ca să le întrecă pe acestea, și să în cerce a face comasări fără de a aveà un personal tehnic capabil și destul de numeros.

Nu numai de aceștia lipseau dela început ei și mai târziu; și când s'a pus în aplicare peste tot legile agrare cele noi, lipsa de oameni competenți și de specialitate s'a văzut îndată dar și defectele ei.

Proprietarii Unguri văzându-se în stăpânirea legii de comasare și de segregarea pădurilor, au început îndată să le pună în aplicare și să profite de ele arendându-și moșiile și proprietățile. În lipsă de un personal tehnic capabil și fără de control din partea statului, dânșii au pus comasarea și segregarea la cale cu cine au găsit și au putut, cu oameni fără de nici o pregătire serioasă, cu foști ofițeri și sub ofițeri eșiți din armată, cu naufragiații din alte cariere etc. Dânșii mai bucurându-se de influință și trecere înaintea justiției și administrației maghiare, ca singurii patrioți și susținători ai ideii de stat Maghiar — care atunci se ivise și proclamase pentru prima dată și nu fără efect, căci ei își putură face trebșoarele în liniște. Rezultatele comasării s'au ivit și văzut în curând în despuierea comunelor de pășuni, păduri și de pământurile cele mai bune, și sărăcirea poporului. Ceace nu putură să facă proprietarii maghiari în timpul urbariului și al Legii urbariale din 1834 și 46—7, putură realiză în scurtă vreme sub egida constituțiunei și tribunalelor maghiare cu ajutorul legii de comasare.

De aceea foarte bine a procedat guvernul absolutistic austriac, care deși înscrisese în Patenta împărătească dela 1854 comasarea și segregarea ca legi economice mai îndepărtate, totuși nu a forțat nicăiri executarea generală a lor, ci le-a lăsat ca succesive, cu timpul și cu imblânzirea moravurilor și lățirea culturii în popor, să le rezolve pe cale pacinică și prin bună înțelegere reciprocă,

el căutând ca în acest timp să prepare spiritele și calea pentru o justă rezolvare a lor. Efectele nemijlocite ale comasării pripite eșiră îndată la iveală: dismembrarea pășunii comunale, și cu ea reducerea numărului vitelor mari și desființarea vitelor mărunte, oilor. Apoi greutatea de a mai ține și crește vite decât la grajd hrănindu-le din mână, și ca cosecință a acesteia, scăpătarea și sărăcirea poporului și emigrațiunea. Efectele bune însă ale comasării, pentru cei ce aveau mai mult pământ, se manifestară mai târziu, constând în reducerea considerabilă a speselor de muncă cu timpul pierdut, posibilitatea de a munci mai sistematic pământul, — de a-l răzbi cu cultura și gunoiul, posibilitatea de a-l cultiva și folosi în fiecare an fără de nici o restricțiune, avându-l în tarlale și lanuri mai mari și de formă pătrată. Apoi posibilitatea de a-l împrejmu și căută timp mai îndelungat, având toate culturile și vitele laolaltă, posibilitatea de a scurge și secă bălți, a-l ară cruciș și curmeziș, în loc de drumurile cele nesfârșite și cu mulțimea de rozoare adânci. Toate acestea atraseră după sine treptat ameliorarea pământului și a culturilor, și cu ele sporirea și siguranța mai mare a recoltelor și a creditului. Cu deosebire numai suprimarea ogorului obligator tot al 3-lea an și posibilitatea de a cultiva în locu-i trifoiul la câmp deschis și de a țineă un număr mai mic de vite dar de a-le hrăni mai sistematic — îi câștigară prieteni chiar și între contrarii de odinioară. Azi majoritatea fruntașilor Români, sunt convinși de utilitatea comasării, dar ei se tem de a o executa, pentru a nu se învrăjbi cu poporul.

Micul cultivator proprietatea infimă puțin a putut profita de ea, căci pe cele 3—5 pogoane ale sale mijlocașul și codașul n'avea cum să-și împartă și ce să cultive pentru sine și ce să rămână pentru vite. Pentru toți aceștia cari au puțin pământ de cultură propriu și cari se rezimau mai mult în vite și cu acestea în pășunea comună, comasarea a fost funestă și absolut vătămătoare. Ei perzând vitele, și luându-li-se posibilitatea de mai țineă și crește vite, au pierdut razimul lor principal de existență și în multe comune românești codașii formează majori-

tateale comunei, iar în cele mixte—Săsești și Ungurești de regulă.

Inmulțindu-se inginerii agricoli, cu cunoștințe și experiențe tehnice serioase, formând mai târziu corpul de ingineri speciali agricoli, și guvern și autorități câștigând mai multe experiențe în executarea legii de comasare, comasările făcute în anii din urmă au eșit mai puțin vițioase și mai puțin daunătoare poporului cultivator. Acum guvenul unguresc nu mai admite spargerea și dismembrarea pășunii comunale, și tinde chiar a o reînființa și mări acolo, unde nu există, și ideea stabulațiunii a părăsit-o cu totul ca nepotrivită cu raporturile sociale și locale. De aceea Sașii în comunele lor mari și mici, unde nu au fost proprietari și nici clăcași, la îndemnul preoțimei lor celei culte au pus în lucrare în foarte multe sate comasarea pământurilor de cultură, cu excepțiunea grădinilor, viilor, fânațelor, pășunelor și pădurilor, de cari nu se pot atinge, ca să le schimbe destinațiunea fără aprobarea prealabilă a guvernului. Guvernul însuși a numit din nou o comisiune care să studieze aplicarea comasării în părțile Transilvane—dar aceasta cerută de Secui. Până ce erau numai țărani Români din Transilvania, cari strigau contra comasării și deposedării lor în masă de pământurile cele mai bune, reclamațiunile lor nu erau luate în seamă. Acum au început să reclame contra ei și Secuii cei caliciți de către nemeșii lor, și pe secui nu-i mai cuprinde țeara Românească—sau Czăra, cum zic dâșii.

Fără îndoială că este foarte greu de a execută și pune în aplicare peste tot comasarea spre mulțumirea tuturor în o țeară muntoasă și deluroasă ca Transilvania, unde suprafața nu corespunde totdeauna în valoare cu calitatea, și calitatea pământului se schimbă aproape la fiecare pas. Totuși ea va trebui să fie aplicată în o mare parte a țării, în interesul obștei și a ameliorării agriculturii, fără considerațiune de naționalitate și de stare socială.

Sunt plăși și județe întregi, unde ea s'ar putea execută preă bine peste tot ca măsură generală, d. ex. în țara

Oltului (Făgăraș), după cum s'a comasat dejă aproape întreagă țara Bârsei, și s'au regulat acolo câteva riuri și secat mlaștini cu bun rezultat. La Făgăraș comasarea s'ar putea împreună totodată cu *irrigațiunea*, ca numeroasele cursuri de apă ce traversează șesul Oltului să fie puse în serviciul agriculturii pentru udatul grădinilor, câmpurilor și fânețelor, după modelul celor dela Recea și alte vreo 20 sate — și acestea s'a putea face fără spese considerabile de către 4—5 sate deodată și spesele ei se întorc înapoi în 5—6 ani.

Chestiunea comasării privește de aproape și pe Români din 2 puncte de vedere. Întâiu pentru reducerea speselor de cultură și a doua, este concurența ce le-o fac proprietarii Unguri și țărani Sași și Români, cari au pământurile lor dejă comasate și mai bine muncite în cultura alternă, decât este a lor, și eră înainte sub regimul economiei estensive — de 3 câmpuri. De aceea și Românii din Transilvania vor trebui de voe, de nevoe, să introducă și ei comasarea la comunele curat românești pentru pământurile de cultură, excludând fânețele, pășunile și pădurile etc., ca să mai poată țineă vitele la pășurea comunală, cu obștea. Cele mai multe comune românești — cari au fost constrânse de stat ori proprietarii mari la comasarea generală, s'au învoit la una *parțială* — delimitând pentru fostul proprietar pământurile lui dimpreună cu pătrimea legală din pășune și pădurea de o parte, iar locuitorii rămânând mai departe la sistema vechie a lor — economia de 3 câmpuri cu ogorul obligator tot al 3-lea an ori pe atreia parte a pământului lor de hrană, ca să-și poată țineă vitele pe ogoare și în miriști și porumbiște.

Cât de necesară și de importantă este pentru poporul nostru, comasarea și abandonarea culturii și sistemii de 3 câmpuri se pot vedea din următoarele. Cu cât locurile, tarlalele de cultură sunt mai depărtate de curte, cu atât cresc cheltuelile de exploatare și scade beneficiul. După Block depărtarea tarlalelor la o distanță de 376,6 metri dela curte, se consideră drept normală, iar o dublare a distanței dela curte, mărește spesele de regie cu 27%, iar la o depărtare de peste 7,5 klm. spesele

de regie sunt așa de însemnate, încât ele singure absorb întreg beneficiul.

Acum să-și închipuească fiecare modul de a munci și de a agonisi al țaranului Român din Transilvania, care are să alerge cu coasa, grebla și furca 3—4 zile în șir la 10—20 parcele în devălmășie până să adune un car de fân, să se mute de 2—3 ori pe zi cu carul, plugul și cu grapa dela un capăt al hotarului la altul, să alerge într'o toamnă la 15—20—30—parcele cu semănătura de toamnă, și la tot atâtea pentru cele de primăvară. Apoi mai mult de jumătate din ele, să nu aibă drumuri și cale directă, ci să înconjure și să treacă peste locurile și semănăturile altora; deci să fie silit să semene el întâiu și să secere și ridice recolta el cel din urmă, ca să nu le aducă acelora pagubă și stricăciune, să nu ajungă cu ei la procese de conturbare în posesiune, azi foarte frecvente și deci să se orienteze cu munca câmpului, după ei și să depindă întru toate de ei.

Să privim apoi dincoace de munți. Să nu mai amintim oare și vorbim de oamenii dela munte, cari vin cale de 2—3—4 poștie la muncă la câmp, ca să-și pună porumb în dijma și vin cu familia întreagă pe timpul prășilei, și ploile îi țin în loc câte 2—3 săptămâni, ori că ei trebuie să facă drumul de 2—3 ori, încolo și înapoi, și ce beneficiu net le va rămâne acestora, când arendașii și proprietarii locali refuză să cultive porumbul în regie, pe motiv că lor nu le rentează? Ce să mai zicem de moșnenii din Muntenia cu sforile și curelele de moșii de zeci de kilometri lungime și de câte 2—3 stânjani lățime? Iar în câmpia plană și fără ape—cel puțin accesul este posibil și comunicațiunea este ușoară. Dar de răzeșii din Moldova cei cu sforile și hlizele lor de o grapă, două, de late și de 5, 6, 10, 15 klm. de lungi, ce se întind „din zare în zare” și trec peste 3—4 dealuri și cursuri de apă, și fără drum direct nicăiri, și drumul la ele este pe proprietatea și în stăpânirea altora. Cunoștem un caz din Bărăgan, unde arendașul statului obligase pe locuitori să-i facă fiecare familie câte 6 zile clacă pentru că aveau să treacă peste moșia lui, ca să ajungă la pământurile lor. Dacă

ar fi făcut fiecare arendaș astfel, și ei aveau să treacă peste atari 10—20—30 de sfori de moșii, cazuri nu de altcum prea rari, țăranii aceia de sigur aveau să muncească și clăcuească vara întreagă pentru ca să ajungă la locurile și pământurile lor, pe cari deci nu le puteau munci și folosi, de prea multă plimbare.

Și totuși în România pe câmpia plană, fără dealuri și văi, dar și la coline unde terenul este acelaș și neschimbat și de aceeași calitate pe zeci și pe sute de moșii, comasarea și regularea din nou a proprietății rurale mari și mici, în figuri geometrice raționale ar fi foarte ușoară de executat și de aplicat. Cităm câteva exemple de figuri curioase. Moșia statului Manciu din Ialomița de 164 stinjeni de lată și 2.000 pog. mărime; moșia Dorobanțu în semicerc de 0,5 klm. lățime și de 40 klm. lungime, moșia Ruginoasa, jud. Iași, îmbrățișează alte 3—4 moșii cu laturile ei etc. etc. Acî nu ar trebui decât schimburi de pământ contra unei suprafețe egale. Vezi chartea anexată la fine.

Ceeace eră altă dată avantajul principal sub regimul păstoriei, astăzi este în agricultură, și pentru cultivator o adevărată calamitate. Ea apasă greu nu numai asupra exploatațiunii și administrațiunii moșiei, ci cu deosebire asupra țăranului muncitor în dijmă, care trebuie să primească pământul de pus porumb acolo, unde i se dă, și are să facă pentru el munca și pogoanele desăvârșite acolo, unde i se cere, fără nici o împotrivire din partea. Cu sforile și curelele de moșii de o grapă lățime ale moșnenilor și răzeșilor cum să poată ei progresa, și să treacă vre-o dată la agricultura rațională, ori de câte brațe eftine și de cât capital ar dispune? ! Singura formă bizară a curelelor îi ține ca plumbul în loc. Știm că țăranul nostru nu ține calculul de timp și de spațiu—poate tocmai din cauza că s'a prea dedat cu curelele acestea. Aceste pierderi de timp și spese sunt însă o mare pierdere și stagnațiune a economiei și producțiunii noastre naționale, de care ar trebui să țină cont și guvernul și proprietarii cei mari și să caute să le înlătore, ori că găsească remediu contra lor—comasarea și regularea din nou a proprietății.

„Avantajele principale ale comasării și pământului comasat asupra celui necomasat și în devălmășie sunt: Reducerea a o mulțime de drumuri și răzoare nefolositoare ; se astupă și nivelează o mulțime de bălți, rovine și mocirle, cari mai totdeauna erau sterile din cauza stagnației îndelungate a apei primăvară și toamna după ploii îndelungate ; investirea de mai mult capital în pământ cu tot felul de ameliorațiuni agricole productive ; canalizări, drenagiuri, irigațiuni, clădiri nouă și la locuri mai convenabile decât cele vechi, și reducerea considerabilă din speșele de regie prin suprimarea a o mulțime de drumuri și transporturi nefolositoare, supravegherea mai lesnicioasă și comunicațiunea directă și apropiată. Timpul perdut cu drumurile și transporturile numeroase de peste an se întrebuițează exclusiv la munca productivă — și, în consecință, pământul se răzbește mai bine cu cultură și gunoiul. Creșterea și sporirea creditului.

§ 4. PROPRIETATE.

Din proprietatea mult puțin ce a avut-o țeranul Român din Transilvania, n'a perdut-o, nici în favorul proprietății mari, nici în al celor mici, de alte neamuri. Ba se întâmplă tocmai contrarul — că în privința proprietății țeranul român din Transilvania amestecat printre alte seminții este destul de expansiv grație puținelor trebuințe ce le are el în raport cu aceea, dar și grație destoiniciei sale. Am putea cită cazuri foarte numeroase, în care foștii clăcași prin însoțiri între ei au cumpărat dela aristocrați proprietățile mari ale acestora, și le-au împărțit între ei, sau pe seama obștei ca să le servească de pășune ori pădure comunală. În casele proprietaricești de odinioară este instalată astăzi școală română ori primăria, și servesc spre scopuri naționale Românești. Multe sate au fost ajutate de către băncile Românești, ca să cumpere pământuri în complexe mai mari ori și moșii boeresti întregi, ce veneau la vânzare, pe cari comunele ori locuitorii asociați le achitau băncilor în scurtă vreme.

Cu deosebire dela Sași și printre Sași Românii cumpără din greu la pământuri și cu banii câștigați ușor în America vor progresa și mai bine, ca să iasă cât mai curând din starea de strâmtoare cu pământurile în care se găseau în diferite comune. Incolo stau bine și cele vre-o 20.000 Români din secuime cotropiți de Secui și Armeni, deși mulți dintre ei și-au pierdut limba proprie, dar țin încă la naționalitatea și bisericile lor românești și niciodată nu se dau drept Secui. Ei mai toți ca foști iobagi stau încă și astăzi binișor materialicește, mai bine chiar decât Secuii.

Incolo emigrări în masă și golirea satelor de locuitori nu se întâmplă, și înstrăinări pentru totdeauna, bine înțeles afară de clasa intelectuală, mai cu seamă după ce s'a dovedit că nici viața dela țeară în România, nici Dobrogea nu le este atât de priincioasă cum se credea la început. Nu numai Bănățenii s'au întors din Dobrogea înapoi, ci și unii dintre Olteni, cari se stabiliseră în Dobrogea, speriați de secetele cele dese și de lipsa de apă, după ce și-au repus tot ce aduseră cu ei din Transilvania s'au întors cei mai mulți iarăși la vetrele lor, la moșiile arendate ori chiar vândute. Numai mocanii și țuțuenii, ca mari economi de vite s'au înstrăinat definitiv de căminurile vechi ale lor, unii rămânând pentru totdeauna în Basarabia și punându-se sub protecția Rusească, iar alții cei mai mulți, stabilindu-se definitiv în Dobrogea, Ialomița și Brăila, unde au cumpărat proprietăți rurale și au devenit mari agricultori. Afară de mocanii cei cari și au vândut casele la Unguri, din cauză că nu le produceau în deajuns — alte perderi Românii din Ardeal nu au de semnalat.

Durere nu tot aceasta o putem afirmă despre cei din Banat și Maramureș. Cei din Banat se vede a fi dintr'un aluat mai moale decât Ardelenii, căci ei se lasă a fi expropriați în masă de către Svabii de acolo — încât dacă stările actuale vor continua, există temere de o criză națională pentru dânșii. Intr'o conferință ținută de d-l Ungureanu, avocat președintele despărțământului Asociațiunei dela Temișoara, și un profund cunoscător al raporturilor țăranilor noștri de acolo ne arată, că în decurs de 50 ani — Românii din părțile Temișoarei au pierdut mult teren către străini

și în special la Șvabi. Așa Românii din satele Șipet la 1.000 jugere, cei din Iădani peste 1.200 jug. Cebza 2.300, Cerna 1.000 jugere, Toager $\frac{2}{3}$ din hotar — în Șag peste 56% din teritor, în Obad, Jebel și Utvin cam jumătate, în Giroc 700 jugere, Voeteg $\frac{2}{3}$, Sacosul unguresc 300 jugere, Stamora română vreo 600 jugere, în Folea $\frac{3}{4}$ părți aveau Românii și $\frac{1}{4}$ Svabii; acum invers $\frac{3}{4}$ este în mâna Svabilor, iar Românii au rămas numai cu $\frac{1}{4}$ parte, în Murani cam 1.200 jug. Petroman cam $\frac{1}{3}$, Macedonia 700 jugere, Chișoda $\frac{2}{3}$, San Mihaiul Român din 5.000 jugere, 2.000 jug. le au pierdut la străini, Sinersig din 900 au pierdut 300 jug., în Căpet mai mult de jumătate, în Mănăstur $\frac{1}{5}$, Beregsen din 6000 cam $\frac{1}{3}$ parte la Nemți, Mehala din 2.000 jug. au pierdut 800 jug., în Aga s'a făcut comasarea pe la 1810 și proprietarii erau toți Românii în 1900 Nemți și Slovaci sunt proprietari 545, iar Români 383, Nemții și Slovaci au $\frac{2}{3}$ iar Românii cam $\frac{1}{3}$ parte. în Icloda au pierdut 540 jug., la Nemți; mai au și Românii cam 300. Au mai pierdut în asemenea măsură mai cu seamă la Nemți în Ciacova, Ghilad, Parța, Bărâteas, Călacea, Hodoi și alte 12 comune. Cauza? Nu este pur locală ci generală.

Sărbătorile cele multe românești sunt vină, că unde Românul ține sărbătoare, Svabul muncește adună și progresează. Nicăiri nu se văd efectele dezastroase ale prea multelor sărbători românești, decât în contact nemijlocit și în concurența cu străinii. Pe lângă marea mulțime de sărbători *impărâtești*, ai noștri țin încă sărbătorile bisericesti, ba chiar și păgâne. Apoi sunt și sărbători *mueresti*. Acel d-n conferențiar citează câteva atari specimene din satele aceste, unde Românii sunt expropriați de Nemți. Așa în Șipet și altele numai că le țin toate sărbătorile însemnate cu cruce neagră în calendar; apoi Sâmbăta înainte de începerea postului se abțin dela lucru ca peste an să nu fie lovite de rele, să nu le sece mânilor și picioarele; întreaga săptămână întâia a postului Paștilor o serbează ca să nu le calce caii lui Sântoader; Mercuria după Dumineca Tomei nu lucrează ca să nu *căpieze* oile; Sâmbăta înainte de Înălțarea Domnului nu lucrează nici bărbații nici femeile, ca peste an să nu fie loviți de trăsnet; țin o zi de sărbătoare sub numele de *Todoroase* ca peste an să fie scutiți de pagube; în ziua lui Vartolomeiu nu lucrează pentru ca atunci secând rădăcina grâului să nu

sece și altor plante; mai țin o sărbătoare să nu se umfle gâtul la porci.

Apoi în alte sate se mai țin alte sărbători muerești la fel: ca să nu capete ele durere de cap — să nu le bată piatra hotarul; trei zile înainte și trei zile după Archangelul Mihail le serbează muierile, ca să nu mănânce lupii oile, deși de zeci de ani nu se mai țin oi în comună; ziua înainte de Sfântul George o țin să nu sece laptele la vaci etc. etc. Rezultatele se văd. Publicate în „Gazeta Transilvaniei“ No. 141 din 1903.

Românii din părțile nordice Maramureș, Satmar, Selagiu sunt caliciți și expropriați cu deosebire de cătră puhoiul ovreesc din Galiția cu rachiul otrăvit. Sate vechi de moșneni Români și cu case în stilul vechiu românesc au ajuns să fie astăzi pure ovreești — și unii dintre ovrei s'au furisat chiar și între *Domnii munților*. Pe Rutenii din Maramureș i-au repus și helotizat jidanii cu totul, în cât chiar și guvernul Unguresc s'a văzut în fine constrins de a iniția o „*Acțiune de salvare*“ în favorul Rutenilor. Intinderea băncilor românești și desvoltarea spiritului de asociațiune a poporului între sine în acele părți, este singurul mijloc și remediu contra cotopirii ovreilor, și de a-l scoate din ghiarele cămătarilor ovrei, ca și contra esproprierii poporului nostru de cătră Nemți. Cultura și civilizațiunea germană n'a fost dăunătoare pentru Români nici în contactul cu Sașii și nici la grâniceri. Acțiunea de salvare o pot iniția chiar și băncile Românești unite, unde se simte nevoia în părțile periclitare.

De altfel împovărarea peste măsură a proprietății rurale Românești de peste munți cu datorii și sarcini ipotecare ori cu datori mai vechi provenite din împărțire și rescumpărare între frați nu este de temut. Cu deosebire creditul lesnicios oferit de bănci i-a făcut pe cei mai mulți să găsească drumul Americii, care cu toate că este mult mai scump decât al României, dar atrage pe oameni, căci este mai rentabil, câștigând acolo 1 — 2 — 3 dolari pe zi. Din contră, am putea zice și îndemna că țeranul Român de peste munți care are moșioara sa și gospodăria complet aranjată și înzestrată cu toate cele necesare ex-

ploatațiunii sistematice, dacă ar consimți la comasarea moșiei sale ca să reducă din spesele de cultură și ar avea deschis un cont curent la banca sa Românească pentru capitalul circulator, chiar dacă are brațe și vite supranumerare, el ar putea să producă mai mult și mai bun, să-și îndoiască producțiunea sa în mod simțitor, eludând pe micii grânari și speculanți de prin sate. Formând prin sate *tovărășii sătești* pentru producțiunea și desfacere productelor în mare, țărani de acolo ar câștigă foarte mult, cum fac arendașii noștri din România cari lucrează în tovărășie cu băncile și cu bancherii, deși nu au altă avere, decât sămânța ce au aruncat în pământ, și câștigă foarte mult. Un țăran care are gospodăria sa complet arangiată în valoare de 10—15.000 coroane la cele 10—15—20 jugere, dacă el ar lucra în cont curent cu banca, și-ar avea un credit totdeauna deschis de 2—4.000 coroane, evident că ar putea să-și mărească de 3—4 ori afacerile și producțiunile, și ar fi și el folosit și banca. Băncile prin dirigearea și unificarea producțiunii și a productelor ar fi totdeoată un canal de scurgere al productelor lor, și ar influența mult asupra și forței de producțiune a poporului. Aceste ar fi datorii productive și cu totul de altă natură, decât a face datorii pentru nunți, logodne, pomeni ori pentru dusul în America.

Un început de specializare și de sindicat a început a se forma pe terenul culturii fructelor și viilor apoi în cultura viermilor de mătase. Țăranii de pe sub poalele muntelui s'au învățat ei înșiși să adune toamna fructele, mai cu seamă merele pătule, cari sunt cunoscute în Ungaria și Austria, și-le expediază ei înșiși cu vagoanele la Viena, Budapesta, Berlin, etc. Reuniunea Agricolă a comitatului Sibiu a făcut mult în direcțiunea aceasta. În Banat statul împarte sămânța de viermi de mătase gratuit, și tot statul cumpără gogoși produși crisalidele din ei le omoară și sortează gogoșile. D-l Rusu Șirianu zice că sunt 437 sate Românești cu 20.197 familii, cari se ocupă cu creșterea viermilor de mătase și produc anual 249.253 kgr. gogoși în valoare de 666,576 coroane, din care însă

rămâne producătorilor numai 381.019 coroane, iar restul îl ia statul.

Grădinile școlare și comunale lucrează pe întrecute la răspândirea soiurilor alese de fructe, dar și la răspândirea albinăritului și culturii vermilor de mătase în popor. Sunt între preoți și învățătorii rurali apicultori de renume. Pagubă însă că nu putem cită un singur nume de pomolog Român, dintre preoții și învățătorii noștri de acolo, deși aproape toți au grădini de pomi bine cultivate. Peste diletantism până la specializare nu a dus-o nici unul singur, și nici de a înființa pepiniere comerciale. Intre grădinari bravi de ocazie putem cită pe d-l Andrei Lupan din Brașov, a cărei grădini din Scheiu au atras admirația și laudă dela Români și dela străini. Dar lipsese grădinari instruiți și formați prin școale, fără de cari un popor nu poate progresa în ziua de astăzi. În apicultură sunt învățători și preoți cari câștigă mai mult din albinărit decât este leafa lor de învățători și preoți — și aceștia din diletanți, prin studiu s'au dezvoltat binișor de iau concurența cu cei străini și cu cei de meserie. În viticultură Românii au rămas înapoia altor neamuri în lipsă de școale profesionale și de stațiuni de experimentație. Cu toate acestea, prin contactul cu străinii și dela școalele profesionale de viticultură Miniș Aiud și cea Săsească dela Mediaș și prin contactul cu Sașii s'au deprins și Românii binișor cu tratarea rațională a viilor. Românii din părțile Șiriei sunt foarte mult căutați ca vieri și pentru altoitul vițelor, nu numai în Ungaria în partea locului, ci și pe la Budapesta, Tokai și în Transilvania pe la Alba Julia, ba sunt angajați și la noi în România și trec între lucrătorii fruntași în această ramură. Neapărat ca prin școale profesionale românești s'ar fi putut face mai mult în direcțiunea aceasta și în alte ramure decât indirect prin imitație dela străini. După d-l Russu Șirianu, Românii din Transilvania și Ungaria posed în total 26.031 hectare de vie între cari productive sunt 14562 ha. cu vie veche 3.003 ha. floccerate 4.198 ha, replantate cu viță americană 4.269 ha. Hectarul produce în termen mediu anual 120 coroane și viile în total 3.177.828 cor.

§ 5. BĂNCILE ȘI REUNIUNILE DE CREDIT.

Poporul Român din Transilvania și Ungaria cel atât de impilat politicește și economicește, ținut în loc din calea progresului și a culturii timp de veacuri, nicăieri nu a dovedit vitalitatea și forța lui de expausiune ca la înființarea Institutelor sale de Credit și economii. Fără de a posedă comerț întins ori bănci și bancheri, cu simpli preoți și învățători rurali cu câțiva avocați ca decor toți fără nici o pregătire specială în cele economice, a înființat în timp de 20 de ani peste una sută de bănci aproape în toate regiunile locuite de Români. Pe lângă băncile de orașe și târgurile mari—in altele câte 2—3 cari își fac însăși concurență, au început și prin comunele rurale mai mari a-și forma băncile lor proprii, căci nu vor să depindă de alții—ori că din beneficiul băncilor vor să întrețină școala Română în orașul străin. Numărul lor se urcă în total la 103 și toate sunt în deplin progres. Preoții și învățători rurali au fost autorii și promotorii lor, țăranii și satele își plasează micile lor economii. Și aci s'a adevărit marea aptitudine economică a Românului Transilvănean. Intre dânșii lipsesc capitaliștii, lipsesc marii proprietari și industriași și totuși din sărăcia țărănească au putut să iasă în scurt timp capitaluri și sume însemnate. Cele mai multe din bănci sunt pe acțiuni și cu capitale inițiale frumoșele. Unele și-au mărit capitalul lor de 2—3 ori prin emiterea de nouă acțiuni, la purtător. Capitalul lor total se urcă peste 11 milioane coroane, depunerile spre fructificare peste 53 milioane. Reverimentul caselor în total trece de 500 milioane coroane. Toate sunt pentru satisfacerea trebuințelor micii culturii.

Ele se împart : Sub 20.000 cor. capital social 10 la olaltă cu 142.409 cor. capital., 21 cu 634.079 cor. capital social variind între 20—50.000 ; 28 cu un capital de 1.845.000 cor., variind între 50—100.000 cor. capital ; 29 cu 4.121.260 cor., variind între 100.000—300.000 cor. iar 9 cu peste 300.000 cor. având la olaltă un capital de

6.010.000 coroane. Intre acestea din urmă cităm în locul de onoare *Albina* din Sibiu fondată la 1872 cu capital de 300.000 fl. azi de 1.200.000 cor. fondul de garanție al scrisurilor fonciare de 500.000 — fonduri de rezervă 306.392 cor. fondul de pensuni 456.106 cor. Depuneri de 13.122.625. Scrisuri fonciare în circulațiune de 5 și $4\frac{1}{2}$ ‰ de 5 307.000 și un reveriment de 341.334.376. are o sucursală în Brașov și acțiunile ei sunt cotate la Bursa din Budapesta și Viena. Imprumuturi ipotecare de 5.844.168. Profitul net pe 1904 245.471 cor.

Ardeleana în Orăștie, înființată la 1885 — și a emis de 4 ori acțiuni noi. Capitalul social este de 500.000 cor. fondurile de rezervă 899.785, împrumuturi ipotecare de 525.995 cor. depuneri 2.410.648. Profit curat pro 1904 80.173.

Bihoreana în Oradea mare, înființată la 1898 — cu capital de 600.000 cor. fonduri de rezervă 64.710, depuneri 1.317.992, împrumuturi ipotecare 307.857. Reverimentul anual 20.240.671. Profit curat 36.000.

Făgetana în Făget, înființată la 1891, capital societar 400.000 cor., fonduri de rezervă 493.277, depuneri 849.776, împrumuturi pe ipoteci 233.810. Reveriment 4.116.849. Profit curat 33.358.

Lugoșana în Lugoș, înființată în 1889, cu 309.000 cor. fondurile de rezervă 80.459, depuneri 1.409.582. Reverimentul în 1903 12.545.187. Profit curat 39.420.

Oraviciana în Oravița, înființată la 1892, capital, 550.000 fonduri de rezervă 224.308. Depuneri 1.529.232, împrumuturi ipotecare 1.248.887 cor. Reverimentul 12.992.410. Profit curat 67.071 cor.

Silvania, în Simleu, înființată la 1888, capital social 300.000 cor., fonduri de rezervă 265.436 cor. depunerile 1.604.149. împrumuturi ipotecare 493.063. Reverimentul 1904 — 24.894.830. Profit curat 60.604.

Timișana în Timișoara, înființată la 1885 cu capital de 560.000 cor. fonduri de rezervă 113.143 cor. depuneri 1.424.046. împrumuturi ipotecare 748.289 cor. Reveriment 28.496.947 cor. Profit curat 73.384.

Victoria în Arad, înființată la 1887 și alte 2 emisiuni

de acțiuni noi, capital de 600.000, fonduri de rezervă 489.166 cor. depuneri 5.504.507. împrumuturi ipotecare 1.031.947. Reveriment 68.619.246. Profit curat 120.770.

Bilanțul general al băncilor române din Transilvania și Ungaria după Anuarul Băncilor române pe anul 1906.

ACTIV	1903	1904		Coroane
	Coroane	Coroane		
Cassa	1.277.975	1.292.738	+	14.763
Escompt	41.494.794	49.566.154	+	8.071.360
Împrumuturi ipotecare . .	14.703.739	17.182.276	+	2.478.536
Credite personale (oblig. cu cavenți)	4.862.513	5.381.464	+	518.950
Credite cambiale cu acope- rire ipot.	7.348.698	9.569.190	+	2.220.491
Lombard	527.138	563.448	+	36.310
Proprietăți	2.674.054	2.868.247	+	194.193
Efecte publice și acțiuni	3.980.103	5.421.162	+	1.441.059
Capital nevărsat	77.715	120.124	+	42.409
Contcorent și giruri . . .	2.599.990	3.894.321	+	1.294.330
Mobilier	103.311	110.745	+	7.434
Interese restante și div. cont. deb.	949.342	1.494.596	+	545.254
Total	80.599.376	97.464.473		16.865.696

PASIV	1903	1904		Coroane
	Coroane	Coroane		
Capital societar	10.725.223	11.184.903	+	459.679
Fond de rezervă	4.162.416	4.337.637	+	175.221
Fond de garant. al scrisur. fonc. „Albina“	400.000	500.000	+	100.000
Fond de pensuni	1.004.869	1.124.462	+	119.593
Scrisuri fonciare „Albina“	5.196.000	5.606.500	+	410.500
Împrumuturi ipotec. cedate	—	506.005	+	506.005
Rescompt	8.495.863	15.390.951	+	6.895.087
Interese transit. anticipate.	791.762	919.460	+	127.698
Depuneri spre fructificare	47.215.654	53.519.890	+	6.304.235
Diverși creditori	752.853	2.423.260	+	1.670.406
Fonduri de binefaceri . . .	136.635	117.081	—	19.554
Dividende neridicate . . .	20.557	23.230	+	2.673
Profit net	1.697.536	1.811.188	+	113.549
Total	80.599.376	97.464.473		16.865.096

Deși toate capitaliste, cele mai multe din ele au un ce frumos—un fond special de ajutoare și de binefacere cu cari vin în ajutorul întreținerii școalelor românești, întrețin masa studenților pentru tinerii dela școale secundare și universitate, și dau ajutoare celor nevoiași bătuiți de incendii—dar ajută și opere culturale—de înfrumusețarea orașelor în cari au reședința, spitale etc. Apoi toate mai vechi și-au format fonduri speciale de pensiuni pentru a asigura existența și bătrânețele vechilor lor funcționari, ceea ce nu puțin a contribuit de a-și putea forma un contingent de funcționari integri și laborioși. Cel puțin până acum la dânsule nu s'a auzit de funcționari abusivi și de malversațiuni, ceea ce nu puțin a contribuit de a ridica prestigiul lor în ochii poporului nostru dar și în ochii străinilor, cari încă recurg des la serviciile lor. În special banca „Albina“ din Sibiu, a avut un rol foarte frumos, căci ca o mamă duioasă le-a îmbrățișat și sprijinit pe toate și multe s'au putut forma cu concursul ei direct până ce au putut să prindă și ele aripi, de sine stătătoare. Cu ajutorul lor poporul Românesc de peste munți a fost ferit de soarta la care au ajuns Rutenii cutropiți cu totul de jidovi și nici de a ajunge iarăși în iobăgie din cauza datoriilor și împrumuturilor contractate. Cu mijloacele lor multe comune și particulari s'au putut avânta de a cumpăra moșii mijlocii și mari dela străini și a spori producțiunea și avuția națională. Cităm bună oară cazul Casei de păstrare din Seliște, fondată la 1884 cu capital social de 26.000 cor. în mise de 200 cor.—a căror pteș sa urcat la 750 cor. Reverinientul prv 1904 a fost de 8,120.676 cor. bani 60. Depuneri 1.361.172 cor.

Profit net de 19 390. Distribuirea curței de bine faceri: $\frac{1}{5}$ fondului de binefaceri 1.624 cor. 40% Spitalului public din Seliște 2.603 cor. 20% Grădinei de altoi 1.301 cor. 80 B. 20% fondului cultural gr. or. Seliște 1.301 cor. 20% Ajutoare de nat. filantropică 1.301 cor. B. 79. De sigur un caz unic și demn de imitat.

Efectul lor salutar se poate constata la fiecare pas. Dacă Românii de peste munți s'ar fi gândit la înființarea

băncilor nu după ce le-a ajuns apa la gură — după dualism, ci îndată după suprimarea revoluționii Ungurești din 1848/9 — și ei le-ar fi înființat prin anii 1850 — 60 — când ei aveau pâinea și cuțitul în mână, ar fi putut rezista mult mai bine politicește decât astăzi. Ele sunt în număr aproape suficient și poate ar trebui mai bine distribuite, căci ce voiesc cu câte 2 — 3 bănci românești în același oraș și târg, față cu altele mai puternice străine și cu bănci proprii în 2 — 3 sate învecinate, ori în sate fără nici o importanță economică, ori fără de trafic mare? Numărul este aproape suficient — dar ar trebui sporite numai capitalurile ca să poată îmbrățișa și alte ramure de producțiune și de avuție națională, și eventual să treacă la o specializare a lor.

Cu deosebire ar trebui înființate mai multe Reuniuni de Credit necapitaliste sist. „Raiffeisen“, ca mai puțin oneroase pentru clienți. Apoi băncile să atragă la sine întreaga producțiune a plășii ori regiunii întregi, să o dirigeze și să-i găsească debușeuri, — deprinzdend și pe simpli țerani să lucreze cu dânsule în asociație — în cont curent. Cum băncile noastre din România au atras la sine aproape întreaga producțiune și trafic de cereale și l-au concentrat în cele câteva porturi ale țerii — cu atât mai ușor ar putea face niște bănci rurale sătești ori avizate la un mic număr de clienți din 3 — 4 sate vecine, cari își cunosc clienții de aproape și puterea de producțiune a satelor și regiunii.

Apoi să caute să desvolte și încurajeze și meseriile și întreprinderile de tot felul, pentru care se pretează localitatea ori regiunea cu deosebire. Căci este curios de a vedea d. ex. 3 bănci românești una lângă alta: în Rășnov, Bran, Zernești într'o regiune specifică de păduri, și toate comunele românești cu păduri de mii de jugere, și ele nici una să nu inițieze pună la cale ori să subvenționeze vre-o întreprindere românească de exploatare de păduri, ori industriile lemnului — pentru care regiunea este atât de favorizată.

Apoi în alte regiuni ar fi punerea în exploatare a materiilor prime ce zac ascunse în pământ în valoare ne-

stimată de milioane coroane. Singură numai punerea în exploatare a pădurilor de brad și stejar ar putea aduce poporului nostru de acolo la 100 milioane coroane din vânzarea lemnului brut din picioare. Dar prin dezvoltarea industriilor lemnoase cât nu vor putea scoate? Și la punerea în valoare a numeroaselor căderi și cursuri de apă cu peste o jumătate milion cai putere ce se află în stăpânirea Românilor de acolo, dar astăzi stau cu totul nefolosite, dacă cumva străinii nu fac uz și profită de ele. Singura numai banca Ardeleana din Orăștie o vedem participând la o întreprindere electrică R. Kaess cu vre-o 411.897 coroane.

Incolo toate razimă exclusiv în agricultură. Ele însă afară de 8—10 mai mari, cari acordă împrumuturi pe ipotecă, toate au dezvoltat creditul personal de scurtă durată—pe termen de 6 luni 1—2 ani, cu care pe țăranul simplu prea ușor îl încurcă, decât îl încurajează.

În părțile podgorene ale Aradului, Albei Iulie, unde viile au fost distrunse de filoxeră și streinii ajutorați de stat și de băncile lor și-au reconstituit viile mare parte, ori că lucrează cu multă stăruință la reconstituirea lor—băncile românești de acolo ar fi chemate în primul rând ca ele să subvenționeze înființarea de pepiniere de cătră Români întreprinzători, să acorde săteanului împrumuturi lungi pe câte 4—5 ani pentru recostruirea viei sale până este în stadiu de a o pune pe rod și în stare de a produce. Poate lățirea pomiculturii și pentru activarea unui întins comerț cu poame, cele mai nimerite ar fi tot băncile, cari să concentreze la sine toate fructele, să le selecționeze și vândă cu vagoanele, ceace țăranul simplu nu o poate face.

O altă propunere ce s'ar putea face contra procedurii urmate de până aci Albinei și băncilor mai mari, ca ele să nu admită—dismembrarea moșiilor mari cumpărate fără de absolută nevoie, ci în condițiuni avantajoase să le dea în arendă în complexe mai măricele. Setea de pământ și de întindere a săteanului de acolo, nu o vor putea sătură nici dâșii niciodată, chiar dacă ar duce la fărâmare totală întreaga proprietate rurală. Din contră,

după ce acum țăranul ca țăran este destul de bine situat materialicește, ar trebui să încurajez formarea de ferme mijlocii și mai mari, în legătură cu diverse întreprinderi tehnice industriale, și cari să dea o mai mare valoare produselor localității și regiunii, și cu acelea să sporească avuția națională. Și așa am fost destul timp numai un popor de păstori și de mici plugari în dauna noastră și în folosul străinilor.

Noi deși știm să prețuim perfect avantajile și bine facerile meselor libere și ofrandelor pentru tinereea studioasă, totuși nu le-am da prea mare importanță din punct de vedere al educațiunii poporului. Este destul numai să indicăm asupra faptului, că s'au dat cu sutele stipendii la tinerii Români de peste munți—pentru inginerie etc., totuși nu există doar un singur inginer Român de culturi, abia 1—2 arhitecți români, deși ar putea plasa mai mulți ca antreprenori de biserici, școli, case comunale. Abia cunoșteam 1—2 antreprenori de pădure Români din Transilvania, și numai 8 silvicultorii Români la stat. De ce nu se aplică și nu s'au aplicat în aceste ramure productive și independente materialicește mai mulți? Pentru simplu cuvânt, că pentru tote acestea diferite întreprinderi și ramuri cer capitaluri mari or capital cât decât la început și pentru început, și o experiență îndelungată, pe lângă studii serioase, care încă reclamă sacrificii, și timp pierdut și de multe ori încercări nereușite.

Iată cauza de ce s'au ferit tinerii Români de peste munți și cei mai mulți ingineri s'au expatriat căutând posturi la stat. Tot așa și silvicultorii, profesorii, medicii, și numai avocații au putut să ajungă la o carieră independentă în patrie. De aceea noi credem ca în loc de a risipi diferitele ajutoare și subvenții, pentru masa studenților dela diferite institute ce votează diferite bănci, în fiecare an cari tot nu-i duce pe nici unul la o carieră sigură, ar fi mai nimerit ca concentrate toate ori dela mai multe laolaltă, de a deschide școli profesionale de diverse grade și ramuri, unde tinerii după absolvirea 3—4 clase gimnaziale ori reale, să poată îmbrățișa o carieră

practică cea mai apropiată de meseria și ocupațiunea părinților și a familiei, și până ce au istovit forța de rezistență a părinților și a familii întregi. Ei să rămână oameni culți și folositori societății, iar nu să decadă și să devină țerani. Acestea ar fi școale de pomicultură, de viticultură și facerea vinului, școale de agricultură, meserii diverse în anex cu industria mică de casă, școale de lăptărie și altele, unde nu se cere tocmai mult capital. dar mai mult spirit de întreprindere și instrucție tehnică. Pe mulți dintre aceștia i-ar putea aplica și băncile în serviciile lor, și pentru dezvoltarea economiei naționale. Credem că pe calea aceasta cu și la tutela lor ar fi mai bine ajutorăți tinerii și familiile lor, decât de ai împinge grație meselor libere pe cât mai mulți la studiile universitare, și apoi după ce și-au ruinat sănătatea și averea familiei la urmă ei să fie siliți a se expatria. Din începuturi mici s'au format cu timpul întreprinderi mari.

Băncile dau împrumuturi ca 8—10%. O simplificare a manipulațiunii ca și restrângerea acordării de credit ușurate ar fi de dorit. Poate că mulți dintre cei duși astăzi în America ar fi rămas acasă. Băncile Române de peste munți și-au și un consiliu al lor ce se întrunește odată pe an la Sibiu pentru discutarea afacerilor de serviciu interne. Un schimb de vederi și asupra stării economice generale a poporului, și asupra ramurilor de dezvoltat poate ar fi de dorit.

§ 6. AMELIORAREA AGRICULTUREI PRIN ȘCOLI ȘI REUNIUNI.

Românii de peste munți cu tot avântul ce l-au luat ei pe terenul economic și școlar, nu au nici o singură școală de agricultură ori profesională — afară de o școală reală și una comercială. Guvernul Ungar deși ar fi dator și obligat prin legi pozitive de a înființa școale cu limba naționalilor în regiunile locuite de ele până la învățământul universitar și de toate gradele, nu a înființat și nu întreține nici o singură școală afară de cele cu limba maghiară.

Chiar și cele câteva școale inferioare de agricultură 3—4, cari sunt situate între Români limba de propunere în ele este exclusiv maghiară. Elevii Români abia sunt câte 1—2 în ele, cari și aceia și uită acolo limba maternă, de abia se mai pot înțelege în limba proprie cu țeranul după ce es în viața practică, necum să-i fie lui de vreun folos. Astăzi fără de instrucția tehnică de specialitate în nici o țeară și ramură nu mai merge. În școalele grănițerești de odinioară se dedeă o bună desvoltare pomiculturii și altor necesități ale țeranului grănicer, acum s'au abandonat și au decăzut și acelea. Prédarea învățământului agriculturii și economiei raționale în genere în Seminarele preotești și în Școalele normale, este redus la 1—2 lecții pe săptămână în anul din urmă la durata cursului de 3—4 ani, dar și acelea predate adesea de un om necompetent.

Nu mai puțin guvernul ungiuresc pune tot felul de piedici la formarea de Reuniuni de agricultură românești. Astfel pe când Sașii putură la 1897 să serbeze jubileul de 50 de ani al Reuniunii Săsești de agricultură neîmpedicați de nimeni — iar Reuniunea Agricolă Ardeleană ungiurescă a marilor proprietari rurali a avut mari succese, mai mult politice decât economice, singură Asociațiunea din Sibiu a fost împedicață de a formă o Reuniune Agricolă centrală Românească, pe motiv că guvernul a înființat în fiecare județ câte una; iar în 1903 guvernul a interzis Românilor din com. Brașov de a înființa ei o Reuniune agricolă județeană Românească — pe bază că există acolo dejă una — Filiala Reuniunii Agricole Săsești. Români nu au putut să înființeze până acum decât 2 Reuniuni Agricole proprii: una din comitatul Sibiu și alta comitatul Hunedoarei și ambele deși mai tinere au obținut frumoase rezultate.

§ 7. SISTEMELE DE CULTURĂ.

În privința culturii pământului și a sistemelor de cultură uzitate de el, poporul român din Ungaria și Tran-

silvania dela ștergerea iobăgiei încoace a făcut și pe terenul culturii pământului progrese simțitoare.

Sistemele de tot extensive și pur pastorale, au fost părăsite cu totul: sistema bienală cu ogorul obligator tot al doilea an, și cea cu pășunea nelimitată. A rămas în uz numai sistema moinelor în regiunile muntoase, iar sistema trienală încă a fost restrânsă sau părăsită acolo unde s'a săvârșit dejă comasarea. Incolo până acum este în uz peste tot sistema trienală sau economia de 3 câmpuri cum o numesc dânșii, și mai puțin cultura alternă.

În anul de ogor pământul se ară de 2—3 ori și de îngrașat se îngrașă încă de pe la începutul secol. al XIX-lea.

Arăturile de toamnă iau pe an ce trece o întindere tot mai mare. Unde pământul s'a comasat dejă, sau ca se poate închide, acolo el se folosește în fiecare an, în cultura alternă și cu deosebire la cultura nutrețurilor. Este pagubă numai că ei nu pot dà culturai nutrețelor semănite o desvoltare mai mare, după cum ar dori cei mai mulți. De câțiva ani încoace unde țeranii însăși s'au convins de foloasele culturii plantelor furagere și a nutrețelor semănite, dar nu le pot cultivă la câmp deschis din cauza dăvălmășiei și a sistemii trienale la care ei țin încă morțiș, acolo prin libera învoială între dânșii, cu obștea opresc o parte din câmpul destinat ogoarelor sterpe și-o cultivă cu măzărliche cu obștea, și apoi după măzărliche seamănă cu toții grâu și secară de toamnă, și obțin cu ele bune foloase și nutret bun pentru vite și recolte abundente de grâu. Dela ogorul cultivat cu nutrețuri până la cultura alternă este numai un mic pas, pe care țerantul român de acolo de sigur că în curând îl va face — cerând el însuși comasarea pământurilor sale.

De altfel mult a făcut pentru luminarea lor preoțimea și învățătorii rurali, cari au o calificațiune bunișoară și se indeletnicesc și ei cu ale economiei; apoi contactul direct și zilnic cu Sașii și Ungurii, a căror moșii mici și mari sunt dejă comasate și mai bine înzestrate și chiar bine exploatate, dela cari ei au luat numeroase exemple. Altcum agricultura și cultura cerealelor a luat și la Românii de acolo o extensiune destul de însemnată

și numeroase păduri, fânațuri și pășuni au fost prefăcute în țearine. În anii din urmă au început țeranii a da o mai mare îngrijire și fânețelor și le gunoiesc.

Minunatele irigațiuni ale fânețelor și grădinelor se uzi-tează până acum după ale noastre cunoștințe numai la Recea și alte vreo 20 comune foste grănicere din țeara Oltului. Cele dela Recea se fac tot așa de sistematic ca și cele din Lombardia.

În privința culturii fructelor și legumelor, țeranul român din Transilvania și Ungaria se ocupă binișor. Contrar obiceiului uzitat în România, de a fi lăsat în sarcina străinilor toate producțiunile de prima necesitate, în Transilvania din contră participă și țeranul român binișor la alimentarea orașelor cu legume, lapte și fructe. În privința acestor din urmă Românii din Scheiu la Brașov sunt născuți grădinari, cultivatori de pomi, din moși strămoși, deși de multe ori ei se ocupă cu grădinele ca un ce accesoriu—și au alte ocupațiuni principale. În vecinatele Stupini ale Brașovului, se cultivă de către Românii de acolo verzele pe o scară foarte întinsă și cu bun succes. La Făgăraș se cultivă multă ceapă cu care se face un comerț întins. În anii din urmă au început a se întinde grădinarii bulgari și în Transilvania și Ungaria pe la orașe și târguri, cari le fac celor locali o strașnică concurență, pe baza împărțiri muncii și a irigațiunilor. Cultura fructelor—a merelor, perelor și prunelor se practică pe o scară suficientă în toate satele dela poalele munților, până sus în munți, parte pentru consumațiune parte pentru vânzare și export. Pagubă că nu au dezvoltat această ramură de producțiune și bogăție națională îndestul și nu iau dat atențiunea care o merită. Minunatele mere pătule, perele pargamute cari suportă bine transportul și se pot ține îndelungat, în puține locuri se cultivă cu inteligența și priceperea necesară. Mere se exportă și fac un comerț însemnat cu ele numai satele dela poalele munților Făgărașului Sibiului și alte câteva. De un deceniu încoace Reuniunea agricolă a com. Sibiu sub conducerea d-lui prof. Comșa din Sibiu, a dezvoltat o acțiune foarte rodnică în lățirea culturii merelor pătule

și altor fructe și în ameliorarea culturai vitelor. Dâșșii împart gratis pomi altoiți și arangiază expoziții de vite și de fructe. O expoziție de fructe românească au arangiat în 1905 în târgul Mercurea. Românilor le lipsește până acum un centru de cultură intensivă pentru anumite fructe d, es. cum au Sașii neîntrecutele cireși de Cîsnădie și Cîsnădioară lângă Sibiu.

Până nu vor avea și Românii atari centre mari de pomaturi și culturi întinse, nu vor putea activa un comerțiu întins cu fructe.

Prune dulci și de toamnă se cultivă destule în toate părțile țerii, cu deosebire multe pe valea Mureșului și în parte și a Oitului și a Bistriței, unde sunt vestitele prune de Bistrița. Pe valea Mureșului prunii se cultivă pe câmp deschis printre țarine și culturile agricole. Deși uscatul în loznițe este uzitat din vechime, totuși la Români ele nu se usucă așa de sistematic cum o fac Sârbii din Slavonia și Bosnia, ca să facă un comerțiu întins cu ele. Ei usucă prune, mere și pere mai mult numai pentru consumațiunea proprie în timp de posturi, și arare ori vând din ele. Din prune fac mai des rachiul de prune de 2 ori destilat. Țuica la dâșșii nu este usitată. Pagubă însă că taxele fiscale impuse asupra căldărilor mici și a fabricațiunei rachiulu de prune a fost cu totul defavorabile asupra acestei ramure de producțiune și de bogăție națională. Căldările mici au cam dispărut de prin satele românești, și abia ici colo se mai întrebuintează câte una două.

În privința viilor și a facerii vinului deși Românii posed numeroase podgorii și la poziții bune în deavalmă cu Sașii și Ungurii și deosebit de ei, totuși până acum puțini s'au distins între ei, și până acum nu se simte nici o mișcare în direcțiunea aceasta. Vinurile cele mai bune și mai bine îngrijite până acum le au Sașii. Dacă unii sau alții dintre podgoreni Români s'au asociat și participă ca membri activi la reuniunile de pivniceri—Kellervereine al viticultorilor Sași, aceea n'am putut-o afla. Pivnițe model am găsit în Sebeșul săsesc la d-l P. Opincaru, care ar face onoare ori cărui proprietar mare dela noi. Dânsul

își are și vile reconstituite pe viță americană. În ori ce caz ar fi de dorit ca și inteligența Românilor să inaugureze o nouă eră pe calea aceasta și atât de bănoasă a viilor.

§ 8. MAȘINI ȘI UNELTE AGRICOLE.

Un progres destul de însemnat a realizat țăranul Român din Transilvania și Ungaria și în privința uneltelor sale agricole, ba în privința acestora am putea chiar susține că el stă la nivelul culturii ori căruia țăran din orice țară.

Pretutindinea a dispărut dela el carele greoaie nefecate și neunse, cu obedele de 1 palmă de groase, și unde la carul întreg nu se găsea un singur cui de fer. Azi pretutindinea găsești la el care mai ușoare și mai solide, ferecate uneori și cu osiile de fer, și care poate, fi adoptat tuturor trebuințelor: teleagă car scurt și car lung. Carul lui lung și scurt este tot așa de mare, solid și durabil ca al vecinilor lui Sași și Unguri, și diferă puțin numai de al proprietarilor mari, căci aceștia lucrează mai mult cu 4 vite, pe când țăranul lucrează de obicei numai cu 2 boi, și cu 4 numai când boii săi sunt tineri și neînvățați sau la transporturi grele. Adesea caută a-și cumpăra sau face car nou la maestrul de oraș și cu osiile de fer și accesoriile de tras mai sistematice și mai tenace: schimbând osiile de lemn cu osii de fer, frânghiile și funiile cu lanțuri și lanțușe, dârlogii (șleaurile) de ață și păr de cal de altă dată cu cele de curea. Cu ele a urmat paralel și sporul lui la muncă cu mai puține vite și oameni, încărcătura este de 2—3 ori din ceea ce era înainte. Astăzi de obicei țăranul încarcă câte 12—15—18 saci (hectolitri) de cereale pe carul său, pe când în iobăgie 4—5 galete (hectolitri) era încărcătura lui obligatoare.

Tot așa este cazul și cu celelalte unelte și mijloace de muncă și producțiune ale lui. În privința plugului aproape toți țăranii se servesc azi de pluguri noi de fabrică, schim-

bătoare și într'o brazdă, și cu mult înaintea lor au introdus grapele de lemn cu colții de fer, boroanele, și apoi mașinile de treerat cu mânilor și cu vârtej de vite. În timpii din urmă s'au făcut încercări de asociațiuni și întovărășiri pentru cumpărarea de mașini de sămănat în rânduri și batoze pentru treerat cu abur și cu motoare de benzin. Sunt asociațiuni țărănești cari și-le procură acestea.

Este adevărat ca plugurile lor nu sunt eșite din fabricile cele mari și renumite a lui Sachs Ransomes etc. date pe mâna țeranilor noștri, ei imitațiuni și copii de pe plugurile celebre, făcute de fabricile mici din țară ca cea din Sibiu, etc., însă ele sunt mai ușoare și mai eftine, nu numai ca țeranul să-l poată cumpără singur și să poată ară cu 2 boi or 4 călușei mai mici. Cu plugurile acestea și cu 2 boi mari bine hrăniți, ei lucrează în de ajuns de sistematic și cu spor, căci poate lucră pământul totdeauna la timpul potrivit. Acolo când vine timpul să easă plugul, es din fiecare sat deodată 200—400 pluguri ($\frac{3}{4}$ cu câte 2 boi, uneori și vaci) și în 3—4 zile câmpul întreg este arat și negru. Dintre ei nici unul nu așteaptă ca să iasă și crească mai întâiu iarba, ca să se dreagă întâi vita și apoi să poată ară; din contră ei se plâng că cu vitele dela iarbă crudă, ei nu pot ară, căci vitele se molesesc, și de obicei ei scot vitele trăgătoare la iarbă numai după Sf. Gheorghe, după ce ei au terminat lucru și cu semănăturile de primăvară. Stabulațiunea sau ținerea și hrănirea vitelor de jug în grajd pe timpul verii nu știm dacă se practică ici coala de câte un țaran Sas, și Român pe alocurea ori de satul întreg. Astfel este introdusă stabulațiunea pentru satul întreg în comuna Christian (Neustadt) lângă Brașov pentru vitele de muncă dar nu pentru vacile de lapte și vitele tinere, gonitori și mânzați.

Pământul său și-l lucrează țeranul Român din Transilvania și Ungaria binișor amesurat forțelor și mijloacelor de care dispune: de gunoit, el gunoeste pământul de o sută de ani, grâul îl seamănă de ordinar în două, dar adesea și în 3 arături.

La cultura plantelor comerciale și industriale și el participă în număr bunicel, deși nu în așa măsură ca Sașii și marii proprietari Unguri și precum ar fi de dorit. Propagarea culturii generale în popor, va da cu timpul și pe terenul agricol și economic bune rezultate, căci pretutindinea preoții mai culti, învățătorii de acolo primarii mai învățați merg cu bun exemplu înaintea poporului.

Ca muncitori agricoli și cultivatori de pământ sunt și se consideră pretutindinea de cei mai buni, Românii din satele mixte Săsești, unde concurența a fost totdeauna mai mare și au luat și Românii multe obiceiuri bune dela Sași; apoi vin foștii iobagi, sau oamenii liberi, și apoi în urmă de tot vin foștii boieri, Libertinii și Jelerii de odinioară, cari nici odată nu au lucrat serios, și nu erau învățați să muncească dela os, ci erau un fel de perdevară și încurcă-treaba. Această diferență o poți observa și constată îndată pretutindinea și cu deosebire acolo unde sunt comune de diferite categorii în nemijlocita apropiere și pe același teren, sub egale condițiuni.

Ceea ce îl face pe țeranul Transilvănean, Bănățean și Ungurean, să fie mai bun gospodar decât al nostru din România este, că acela sub influența contactului cu străini, și poate și în urma inițiativei luate de guverne prevăzătoare, își are gospodăria și moșioara sa complect organizată și dotată cu toate cele necesare unei gospodării mici. El are adăpost de ploi și întemperii pentru vite, unelte și tot felul de produse, așa că la dânsul nimic nu se perde ori strică din cauza intemperiilor.

Acela economisind din nutrețul bine adăpostit și vitele ținute toată iarna la grajd, firește că el să le scoată mai bune în primăvară și cu mai puține chelteli decât al nostru, care le ține toată iarna afară sub cerul liber și cu zăpada pe ele, ori chiar la pășune sau legate de vreun sălp ori copac din curte—bătătură. Dacă și ecarete gospodărești ale țeranului român de peste munți uneori sunt căm învechite și nesuficiente, cauza învechirii lor este că ele nu mai corespund stărilor sociale și culturale moderne, când țăranul liber de acolo nu mai dă dijma din produsele moșioarei sale și agricultura s'a în-

tins foarte mult și la dâșii. El nu are de așteptat delanime vre un ajutor ci este avizat la propriile lui forțe. Țerănul fără adăposturi suficiente pentru unelte, vite și produse nu este plugar, ci pâlmaș.

Casa veche a Româ ului de acolo se compunea din 3 încăperi din o tindă măricică care-i servea drept bucătărie de vară, și mai conține și cuptorul de pâine, apoi o odaie mare de locuit destul de spațioasă, și lângă ea este celarul sau cămara, pentru conservarea alimentelor și a diferite obiecte de ale asei și menajului. Pivniță se găsește mai rar pe la Români și aceasta unde se află, este mai totdeauna izolată de casă, beciu sau un bordeiu în pământ. De obicei cămara înlocuiește pivnița. Podul casei servie drept magazie, pentru uscarea și conservarea porumbului și a tot felul de produse.

Înainte casei românului și nedespărțit de ea, este prispa sau galeria sub ștreășinile proeminente, sub care pe câteva prăjini lungi suspendate se usucă porumbul de sămânță, împletit în cununi, iar în privdor sau pe prispă pe timp de ploaie se adăpostește om și animale mărunte unelte. Ferestrele casei sunt de ordinar mici și fixe, și deci lumina insuficientă, ventilația de multe ori imposibilă. Numărul ferestrelor spre fațadă este reglementar de 3, dintre cari 2 sunt la odaie și 1 la cămară.

Ca mobilier eră în odaie un cuptor mare de căhăli, cu o sobă de tinichea de fier, apoi o masă, 1—2 paturi mari de lemn acoperite cu o grămadă mare de perine, cu fețe alese cu multă maiestrie, cearceafuri și straie țoale de lână, alese în culorile cele mai variate și făcute în casă. Pereții sunt acoperiți de cuiere cu vase de pământ și pahare de sticlă, uneori și cu vase de cositor, apoi sub ele pe culme (o prăjină suspendată de grindă) acoperită cu tot felul de funduri brodate, țesături și ștergare alese, cu cari mai sunt încadrate și numeroasele icoane religioase făcute la Nicula pe sticlă ori pe hârtie, acestea de proveniență străină.

Una, ori două lăzi mari numite de Brașov, vâpsite în diferite culori și flori, ascund, și asigură averea și podoaba familiei, pergamentele și documentele familiei, apoi haine

nouă și numeroase valuri de pânză și de pânură făcută în casă, indispensabilă pentru măritișul fetelor și acoperirea morților, în cazuri de deces a vre unui membru din familie.

Casa este separată cu totul de celelalte edificii economice, izolată fiind mai mult din considerațiuni de foc, și de ordinar întoarsă cu fațada spre ele, așa că din launtru casei sau a celarului chiar, să poată privi omul pe sub șopron de-a dreptul la ușa grajdului, încât fără a avea necesitate de vre-o mișcare sau conturbare din ocupațiunea obicinuită, țeranul poate cu cea mai mare înlesnire să supravegheze și controleze în continuu curtea sa întreagă, oameni și animale, și să observe și cele ce se petrec sub șopron la uneltele și mașinile agricole, la vitele din grajd când ușa este deschisă, precum și la stogurile de bucate și clăile de fân din grădină.

Clădirile și nemestiile economice la Român deși sunt separate de casă, dar ele de ordinar sunt așezate în aceeași linie cu ea, ca o continuare a ei, și destul de practice.

Șura la Român este mai mică decât a Sasului, fiindcă el făcând relativ mai puțină plugărie pentru sine căci 3—4 zile din săptămână el lucră „*la domni*“ și mai dedea din recoltele sale și dijma, așa în cât pentru cele ce-i rămâneă, șura lui eră suficientă cu o singură despărțitoare — ferdelă — pentru păstratul recoltelor, în paie până la treieris, cu aria la mijloc sau fața șurei pentru treeratul cerealelor, iar de a dreapta ei, este grajdul închis și lipit pentru adăpostirea vitelor în timp de iarnă și vară și înaintea lui există un șopron deschis pe stâlpi pentru păstrarea uneltelor și mașinilor agricole. Deși șura poate, este ceva mică și insuficientă pentru raporturile economice de astăzi, totuși ea este foarte practică, bine chibzuită în toate detaliile ei și corespunde pe deplin tuturor cerințelor științei agronomice și practice moderne.

Cu carul încărcat cu fân ori cu bucate putea-i să intrii de-a dreptul în șură, pe arie, unde să putea adăposti carul încărcat, și la descărcat bucatele se descarcă în ferdelă, iar fânul pe podul grajdului sau în șopron, unde sunt ferite de viscol și ploii, și au totdeauna o bună ventilațiune. Recoltele cari nu încap în șură și în șopron se pun

provizoriu în clăi; fânul în clăi, orzul și ovăzul în stoguri, cocenii de porumb sub streșinile gardurilor, și apoi pentru treerat și folosință, se cară și ele la timpul potrivit cu totul în șură.

Aria pe lângă treerat și adăpostirea provizorie a uneltelor și produselor de ploaie și soare, mai servește iarna drept cameră pentru prepararea nutrețului și alimentelor pentru vite: din ferdeală se aruncă paie, ternomeată, pleavă, etc. pe arie, de pe podul grajdului fân — și aci apoi se mestecă, se face *mestecătură*, se taie paie și sfeclă și se fac pastă etc. pe cari fără a le mai risipi ori scoate afară în ploaie și noroiu, le vâra de pe arie chiar prin 1—2—3 *obloane* de-a dreptul în grajd în eselele vitelor — economisind astfel din material, timp și spese.

Șura pe lângă ferdelă și lipită de ea mai are un mic compartiment numit *plevnicer* sau *plemnicer*, care servește pentru conservarea termometrelor, a plevei de ovăz, grâu, de in etc. și a tot felul de obiecte de șură și gospodărie. Plevnicerul este un fel de beciu al șurei și economiei agricole — precum celarul sau beciul este al casei și economiei de casă. De aceea plevnicerul joacă un rol foarte mare și cel care l-a folosit câtă-va vreme, nu mai cu greu se va putea lipsi în urmă, de el.

Țeranii mai bogați, frunțașii și mijlocașii cari țin vite mai multe, au câte 2—3 grajduri, — 2 grajduri de vite cornute, 1 grajd deosebit de cai, 1 poiată pentru oi, 2 cocine pentru porcii grașii și slabi, 1—2 cotețe de găini și alte gălițe, toate în aceeași serie și lipite unul de altul, iar cei săraci — codași în lipsa de grajd și poiată lipită, țin vitele iarna în tindă, dar tot au și ei șoproane pentru nutreț.

§ 10. CULTURA VITELOR.

În privința culturii și avuției de vite, cu regret trebuie să recunoaștem și admitem cu toții, că țeranul Român din Transilvania și Ungaria dela 1848 încoace, a dat înapoi și a pierdut mult din teren și avere, atât cantitativ cât și calitativ, și actualmente el se găsește pe un

grad de inferioritate față de vecinii săi Sași și Unguri, unde cu 30—40 ani în urmă el eră superior lor, în creșterea și bogăția de vite, căci atunci el aproape singur producea și vindea numărul cel mare de vite, ce negustorii Armeni cumpărau și adunau la bâlciurile mari de țeară și le exportau apoi pe la Pesta, Viena etc.

Însă în privința culturii și avuției în vite, fostă și existentă la poporul Român din Transilvania, trebuie să facem dela început chiar, o distincțiune esențială și să-l dividem în două mari grupuri.

Mai întâiu vin în considerare mari cultivatori de vite Români, locuitorii satelor mărginașe de-alungul frontierei Transilvaniei dela poalele Carpaților, înainte vreme foști oameni liberi sau taxaliști, cari din timpuri străvechi se ocupau uumai cu păstoria, și agricultură nu făceau aproape de loc sau foarte puțină, cunoscuți sub numirea etnică și etnografică de Mărgineni, Bârsani, dar mai des de *Mocani* și *Țuțuieni*. Aceștia se ocupau cu cultura vitelor în mare, și mulți dintre ei aveau turme și cirezi proprii de multe mii de capete—altul 10—20 mii de oi—apoi sute și mii de vite cornute, sute de cai, pe cari le țineau parte în Transilvania și parte în țerile dela Dunărea de jos în:

Muntenia, Moldova, Basarabia, Crimeea, Bulgaria, Rumania, Macedonia etc., sau alternativ trecând cu ele dintr'o țeară în alta, petrecând vara la munte, toamna și primăvara la câmpie și iarna la Baltă.

Pe lângă economia mare de vite, ei ca un ce accesoriu aveau în satele lor și unele industrii de casă pentru prelucrarea materiilor prime și brute ale turmelor lor, și pe lângă comerțul cu produsele turmelor și vitelor lor, ei se mai ocupau și cu comerțul de manufactură numit de Brașovenie. Numărul vitelor Bârsanilor se urcau la multe milioane de capete oi, și din cauza foloaselor ce aduceau ei cu turmele lor cele numeroase, țerilor și guvernelor, ei se bucurau de multe scutiri și avantagii din partea tuturor guvernelor. Tractate formale pentru ei fură încheiate între principele Racoti al Transilvaniei și Matei Basarab al Munteniei—apoi mai târziu între îm-

părații Austriei și Sultanul Turciei și țarul Rusiei, în pacea dela Karlovitz, Pasarovitz etc. Sulzer ne spune că în anul 1780/81 au iernat peste 500.000 de oi ardeleni în Valachia, și în 1772 s'au plătit contribuțiunea pentru 591.210 capete oi țurcane, iar cele țigăi fiind scutite; și totuși Mocanii cultivă cu preferință pe aceste.

Deja înaintea izbucnirii războiului vamal ca precursor al ei, guvernul maghiar sub diferite pretexte prin ordonanțe, deciziuni ministeriale adresate autorităților vamale ungare, aci interzice mocanilor și țuțuienilor aducerea acasă a lânii nespălate și a peilor crude, ca unele cari propagă pesta bovină, aci după multe trăgăneri și șicane, le permiteau să o treacă prin vamă, însă sub paza și excorta de confiniști până la spălătoriile Brașovului; aci le interzice importul lânii direct prin Predeal, dar li se permite a aduce lâna din Basarabia și Crimeea peste Orșova și Arad etc. etc. Azi au dispărut spălătoriile mari din Brașov cu totul, dar nici Mocanii nu mai aduc lâna din Țară la Săcele. Nu se mai produce lâna multă nici în Țară pentru export din porturile Brăila, Constanța etc., căci în anul 1905, abia s'a exportat din Constanța la $\frac{3}{4}$ milion kgr .de lâna nespălată.

Însă o bună parte din răspundere a pierderii materiale a lor, o poartă înșiși mocanii, cari mare parte au abandonat ocupațiunea părintească și s'au făcut mari *cultivatori de moșii*, după sistemul arendașilor Greci și Bulgari din România. Alții strămutându-și domiciliul cu totul în Dobrogea, acolo s'au ivit în turmele lor cârciașii și alte boale înainte necunoscute, cari le-au decimat turmele cu totul și multe turme și tamslăcuri mari au fost desființate. Dintre cei rămași la economia de vite cari se țin de ea ca și înainte, descuragiați prin abandonarea culturii vitelor de către fruntași și deveniți cetățeni Români, nu au mai găsit în ei însăși razimul și sprijinul necesar, de care aveau trebuință pentru o consolidare și opunerea unei rezistențe tentativelor de ruinare a lor din partea guvernului unguresc. Ei au primit cu resignațiune toate lovirile și persecuțiunile guvernului unguresc, fără de a face o singură remonstrațiune către gu-

vernul constituțional Ungar și ministerul Cesaro-regese comun de externe—cum făcură cei din Bănat la începutul secolului XVIII-lea.

Cât de mari sunt perderile mocanilor seceleni și ale țuțuenilor în vite și în starea materială în trecut și prezent, aceea o aflăm parte dela oamenii mai bătrâni, și parte din listele și registrele statistice dela oficiile vamale ungare din trecut și prezent.

După tradițiune sunt încă destui oameni bătrâni în vieată, mocani și nemocani, cari au apucat timpurile când părinții lor aduceau toamna sau vedeau pe mocani și țuțueni aducând din Principate cirezi întregi sau cârduri mari de vite cornute, herghelii de cai și turme întregi de oi, țigăi și rămători, crescute în stare semi-sălbatică, și le mânau pe jos în bălciurile mari de țară dela Brașov, Sibiu, Cluj, Turda, Arad, Seghedin și Dobrițin, departe tocmai în centrul pustelor Ungariei, unde ei hotărau prețurile, și de unde se întorceau încărcăți de bani grei acasă. Numărul vitelor mari ce țineau mocanii în Principate, se urcau la sute de mii, numărul oilor bârșane și țigai întreacă peste 2 milioane de capete. Luând vita mare cornută de pe acea vreme și calul numai cu 50 fl.—și oaia cu 5 fl.—tot reprezintă vitele lor un câpital de 15—20 milioane de florini.

Dar să auzim pe mocani însăși să spună despre avuțiile și dăvaverile lor: La leat 1840 aveă unul dintre Seceleni anume Cosma Purcăria 800 iepe la herghelle, cea mai bună rasă de 15 punni, apoi aveă Radu Tiței herghelie și Paraipan tot asemenea: Nicolae Popa Șorici aveă 300; fiul său Sandu—Popa Șorici la Bordușani pe Borcea, arendași și astăzi mai are încă rasă bună de cai. Toți vorbesc despre Niță Muscalu, care ajunsese pe la anii 1850 cu numărul cailor din herghelie peste 900 capete și vroia să atingă numărul lor de o mie. Dimineăța și seara se roagă cu nevastă-sa cătră D-zeu—cu cuvintele: O mie Doamne o mie—care însă nu le-a fost dat să o posedă nici odată, din cauza unei epidemii, care le au decimat herghelia câțiva ani mai târziu.

Deci sute de capete de cai și herghelii întregi, cirezi și tamaslăcuri mari de multe sute de capete și câte 2—5, 10—20 mii de oi țigăi—acestea erau averea fruntașilor și bogătașilor dintre mocanii seceleni și țuțueni.

După rapoartele și statisticele oficiale, Austro-Ungare nu mai puțin lămurit și duios se exprimă în privința lor; „Abiă sunt 25 ani de când turmele mocanilor noștri ce se aflau înăuntrul țărilor dela Dunărea de jos numărau 1½ milioane de capete. Dar după însemnările trecute în registrele dela vămile Austro-Ungare sunt și astăzi notate mai mult de 530.000 capete, sumă rotundă, cari cu cele 50.000 capete înscrise la vama dela pasul Vulcan, fac în total 580.000 capete (1).

În anul 1876 erau între vitele transilvane trecute în România la pășune în nemțește numite Pascuations Vieh 2.045 cai, 201 asini și catări, 6.652 vite cornute și 508.982 oi, 1.133 capre și 1.290 rămători; în 1878 3.035 cai, 249 asini și catări, 12.479 vite cornute, 570.755 oi, 4.807 capre și 1.453 rămători; în 1884 se aflau 2.220 cai, 126 asini și catări, 9.367 vite cornute, 615.467 oi, 1.222 capre și 602 rămători, după cari plăteau biruri pe la vămi pentru a avea importul liber al produselor brute ale lor. În anii 1891 au fost importate din România prin trecătorile dela Șanț, Timiș, Bran, Turnu roșu numai 5.160 vite cornute, 109.363 oi, 240 porci, 352 cai — asini și catări iar în 1892 — 4.389 vite cornute, 97.596 oi, 228 porci, 292 cai și 38 asini și catări.

După acel contingent însemnat de vite transilvane din Principate, Rusia și Turcia, veneau în fiecare an cantități însemnate de tot felul de materii brute și ieftine, cari alimentau industria de casă și manufacturieră specifică ardelenescă, așa numita industrie de Brașov și de Brașovenie, și atrăgea după sine o bună stare *materială între toate* națiunile transilvane și în toate clasele societății.

Față de stările înfloritoare ale mocanilor și țuțuienilor din secolul XVIII și prima jumătate a secolului XIX, a urmat o decadință și o adevărată debandadă a marilor economi de vite din Transilvania, în curând după introducerea constituționalismului Ungar pe la anii 1867—70 care și ajunse culmea la declararea războiului vamal între Austro-Ungaria și România 1886. Ori și cât de favorabil am calcula situațiunea materială actuală a mocanilor ardeleni, nu putem pune numărul vitelor lor aflate în România mai mult de 30—40.000 capete de oi și vre-o 3—5.000 vite cornute.

(1) Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Brașov pe anii 1878—9.

Guvernul maghiar plecând din motive puțin justificate, prin șicanele și ruinarea materială a mocanilor, a dat lovitura de grație culturii și bunăstării materiale a tuturor locuitorilor din sud-estul monarhiei dualiste, fără să vroească. În ori ce caz păgubirea și ruinarea mocanilor și țuțuenilor este de regretat, căci după ei atât guvernul cât și popoarele Austro-Ungariei au tras mari foloase ca și România. Perderile lor se pot evalua ușor la 8—10 milioane de florini, afară de frunțașii și bogătașii lor, cari desgustați de o parte de intrigile și șicanele făcute de guvernul unguresc, și de alta atrași de înlesnirile, și avansurile de tot felul făcute de guvernul Român sub Ioan Brătianu pentru a-i fixa în România, au emigrat pentru totdeauna cu familiile lor și averile părintești stabilindu-se parte ca arendași mari și proprietari de moșii mari cumpărate de veci, parte în România de dincoace, parte în cea de dincolo de Dunăre în Dobrogea. Rapoartele oficioase ale guvernului princiar Bulgar constată, că dela eliberarea principatului Bulgar încoace, mocanii Transilvani au dispărut cu turmele lor din Bulgaria și Rumelia. Câțiva din mocani au rămas în Basarabia și după retrocedarea ei la Rusia, sau că s'au întors curând după aceea din Dobrogea cu turmele lor înapoi în Basarabia și aceia stau binișor până în ziua de astăzi, căci pe aceștia nici guvernul unguresc nu i-a persecutat așa.

Dar a fi greșit lucru a crede sau a atribui toată vina ruinei mocanilor noștri singur numai guvernului ungar, ci o bună parte din ea cade și în sarcina lor. Dacă ei în loc de desbinari și veleități de aristocrație, ar fi ținut cu toții la olaltă și la atacurile iminente ar fi opus o energie și protestare colectivă, multe din greșeli s'ar fi putut paraliza și perderile lor să fie mai puțin simțite, în interesul lor și spre fericirea tuturor.

Ei au fost totdeauna mai mult negustori decât țerani, deci oameni cu oarecare cultură și știință de carte, cu noțiuni de comerț și de cambii, negustori, engrosiști și comisionari, ba au eșit dintre ei și mulți negustori engrosiști și exportatori de cereale. Și tocmai la ei ar fi fost mai necesară o raliare și poate mai ușor de realizat

decât la oricare alții, când estinderea agriculturii și scumpirea pământului a făcut aproape imposibil vieța lor veche nomadă, și peregrinațiunile fără spese dela Baltă la câmp și munte a devenit cu totul imposibile, și se impuneau ameliorațiunile esențiale în modul lor de câștig și de producțiune. Voci destul de autorizate le-au spus-o aceasta și-au tras atențiunea asupra reformelor de introdus, încă cu 20 și 30 ani înainte de aceasta.

„Ținerea fără de nici o grije de turme numeroase s'a îngreunat și în România, de când mocanii au pierdut pășunatul ieftin de pe domeniile statului și ale mănăstirilor, care le eră lor asigurat prin tractate internaționale pentru o sumă ridicolă; iar arenzile de moșii s'au urcat tare și în România în urma întinderii colosale ce a luat agricultura și producțiunea de cereale; și în Transilvania de asemenea s'a îngreunat, după ce în urma abolițiunii iobăgiei cu urcarea și sporirea contribuțiunilor și impozitelor de tot soiul, câmp și pădure au câștigat în condițiune și valoare. Astăzi oaia nu se mai poate ține așa de ușor și indiferent nici în moșiile luate cu arendă dela Dunărea de jos, precum se uzită aceasta cu câțiva ani în urmă, când nu însemnă mult, și dacă într'o iarnă pereau mii de oi de Crivăț și de gerurile cumplite și în lipsa totală de orice adăpost“.

Aceia dintre Români cari ar trebui să posedă azi societăți și organizațiuni economice formidabile, cu care să se impună respect guvernelor după foloasele imense ce au adus și aduc încă ambelor state: cu bănci și societăți de ajutor reciproc, să întrețină pe a lor spese comune tamaslicuri model de reproducători de rasă — armăsari nobili, tauri de rasă, berbeci de valoare mare, să posedă și întrețină exploatațiuni model, școli speciale de industria laptelui și lăptării mari sociale și pe acțiuni, să aranjeze expoziții și concursuri de vite de reproducțiune și de produsele turmelor lor, acordând la premii de încurajare și îndemnizațiuni pentru ameliorațiunea și perfecționarea vitelor și produselor lor. Apoi să posedă case comune de export cu agenți și comisionari în toate porturile și piețele mari ale Europei pentru desfacerea produselor lor și de a căuta noi debușuri.

Cei bătrâni ca oameni simplii ce erau își vedeau de afaceri și nu știau de atâtea exigențe personale și sociale ca cei de astăzi. Ei erau mulțumiți dacă puteau găsi prin satele din țeara Bârsei și a Oltului, câte 2—3 băieți de român la vârsta de 10—12 ani, orfani de tată și mamă, ca să-i iea cu sine și să-i treacă „în țeară la oi“,

și dacă ei erau băieți buni și de treabă, se pricopseau pe lângă dânșii—ajunși flăcăi, mocanul îi scăpă de catane și-i căsătorie cu una din fetele sale de față mocani din ei, oameni cu stare și independenți; dacă însă flăcăul preferă a se întoarce acasă la căminul părintesc la vârsta de 20—25 de ani, ciobanul dela mocan se întorcea acasă cu 50—200oi proprii, cari reprezentau pentru el un capitalaș destul de frumușel, ca să nu-l refuze nici o fată din sat, și să-și poată înșgheba mica sa gospodărie.

Pe urma lor mulți copii orfani și din familiile cele mai sărace s'au pricopsit și au făcut stare, și multe vite de rasă au venit și rămas prin sate dela mocani. A fi fost la mocan și servit la stăpân la oi, nu era un nume rău, nici pentru ciobanul și baciul satului—fie la Români fie la Sași, Nemeși, Unguri și Secui. Astăzi lucrurile s'au schimbat cu totul.

În al doilea rând, veniau țeranii plugari, cultivatorii de pământ, atât iobagi cât și liberi, uneori și privilegiați, cari pe lângă cultura pământului și producțiunea de cereale, se ocupau și cu cultura și creșterea vitelor, și dispuneau și ei de un număr de vite de toate speciile destul de considerabil.

Astăzi au pierdut însă și unii și alții, din numărul mare de vite, și cu ele o ramură însemnată de bună stare și progres. Această pierdere și grad de inferioritate actuală a poporului Român din Transilvania, față de vecinii săi, este greu de înțeles la prima vedere și pentru un străin, care judecă lucrurile numai după cele ce vede și impresiunea momentană, și care vede că poporul Român dispune în marii cultivatori de vite—mocani și țuțuieni, oameni cu oarecare cultură înaintată, cu cunoștințe sociale și comerciale, cari au destule rutină și experiențe și în creșterea și ținerea vitelor, și sunt toți oameni cu stare și unii chiar cu averi mari, cari le-ar permite să fie totdeauna în curent și la înălțimea progresului timpului. De altă parte poporul Român dela originea și firea sa, are mare înclinațiune către păstorie și viața de păstor, și că Sașii și Ungurii vecinii lor până în ziua de azi, își toc-

mesc și țin păstori și argați la vite, cu preferință dintre Români, cari li le păzesc și îngrijesc mai bine la pășune ziua și noaptea, decât oameni din națiunea lor.

Chestiunea așa este, dar motivele și cauzele ei sunt mai adânci. Dacă cu toate acele aptitudini, înăscute ale poporului Român, către viața de păstor, el a pierdut în timpul din urmă mult din teren și avere pe terenul culturii vitelor, pe deoparte este el de vină, că nu a vroit să iasă din rutina veche a lui și să meargă înainte pe calea progresului, ci ține încă morțiș la datinele și obiceiurile sale străvechi; apoi de altă parte, sunt condițiunile generale de producțiune și desfacere schimbate, unul din factorii cei mai principali, cari au determinat această decădere.

Instituțiunile și datinele noastre vechi patriarhale, privitoare la economia de vite, bazate pe asociațiune și participare în natură proporțional la toate sarcinile și beneficiile producțiunii; organizațiunea și deprinderile noastre păstorești vechi cu regimul de tot extensiv, erau bune atunci, când pământul moșiilor din țerile noastre nu avea valoarea ce a obținut-o în timpii din urmă, și brațe de muncă erau puține, pământul puțin cultivat și folosit, când tot natul avea la dispozițiunea sa pășunea și pădurea nelimitată cu obștea, sau în schimbul unei mici taxe căpăta pretutindenea spre folosință areale enorme și dela străini, și n'aveai lipsă să ții cont de nici o restricțiune. Atunci scoteai numai vitele din curte, eventual pe poarta satului, și le îndreptai la pășune ori unde vroiau ele să se ducă, și pășuni bune se găseau pretutindenea, mai mult ca un res nullius sau bun comun, eventual în lipsa și insuficiența aceleia, vitele mai rodeau la frunze, muguri și mlădițele copacilor, fără de a ține cineva cont de ele sau de stricăciunile ce ele pot căuză pădurilor, fânețelor și pășunilor. De când însă, agricultura și industriile au luat avântul cel mare de astăzi, și cu deosebire dela introducerea lucrului cu mașini și a forței aburului în agricultură, industrie și comerț încoace, el a schimbat întreaga viață și activitate socială și economică în contrarul, din ce eră înainte.

Grație lor, agricultura a putut progresa enorm, și ca întindere și ca calitate; agricultura s'a întins foarte mult peste tot; fânețe, pășuni și păduri s'au strâmtat și împuținat, iar pământul a câștigat în valoare și preț, producțiunea a sporit enorm, amăsurat capitalurilor mari ce i s'au pus la dispoziție.

În aceste împrejurări este evident, păstoria nomadă, nu mai putea rămâne staționară, numai grație vechimei sale. De aceea toate popoarele, și țerile, așa și Sași și Ungurii, îndată ce au observat această schimbare esențială a timpului și împrejurărilor, ei au abandonat îndată regimul extensiv în agricultură și cultura vitelor, și au căutat ca prin sforțări unite, prin tot felul de mijloace și înlesniri făcute particularilor : cu procurarea de reproducători buni de rasă din partea statului și societăților, cu prime de încurajare prin importarea și aclimatizarea de vite de rase nobile străine, prin introducerea și lățirea culturii plantelor furagere între țerani etc. s'au silit să îmbunătățească rasele de vite, și prin o îngrijire și hrănire mai bună să sporească valoarea și foloasele lor, ceea ce ei au pierdut în cantitate să o compenseze prin calitate. Și în această privință, ei au și reușit și prin ea au obținut superioritatea asupra Românilor. Numai singuri Românii, nu au voit să înțeleagă până acum de vocea aceasta nouă a timpului, și astăzi ne plângem cu toții, de efectele timpului schimbat. Căci chiar și numai cei doi factori din urmă—hrana și îngrijirea bună contribuiesc foarte mult la ameliorarea vitelor și asigură cu timpul superioritatea celor ce se folosesc de ei, proba o putem vedea zilnic în comunele mixte româno-săsești, și în cele de syabi, căci unde locuiesc laolaltă Românii cu Nemții, locuitorii nemți totdeauna posed vite mai bune decât Românii, numai și numai din cauză că ei le hrănesc și îngrijesc mai bine.

Reuniunea centrală ardeleană de agricultură a marilor proprietari unguri dela Cluj, a obținut mari rezultate, prin expozițiile și premiile ce acordă pe fiecare an pentru vitele de reproducțiune de toate speciile.

Românii, cari până acum au fost cu totul pasivi și

mai cu seamă după ce guvernul unguresc nu le-a conces a înființa și ei o asociațiune centrală de agricultură, au rămas cu totul înapoi pe terenul acesta, și numai cei din comitatul Sibiului au înșghebat o asociațiune agricolă română. Ei au dat o nouă și bună impulsione tuturor în direcțiunea aceasta, prin importarea de vaci de Pinzgau, expoziții și concursuri de vite și produse agricole, procurarea de mașini agricole bune, prin asociațiune, prin propaganda ce fac prin comune printre țerani pentru introducerea culturii plantelor furagere trifoiu, lucerna, sfeclă, prin împărțirea gratuită de semințe, prin acordarea de premii etc.

Ceilalți au rămas cu toții străini de acestea, sau că unii sunt membrii la reuniunile agricole județene la cari nu li se aude glasul, nu abonează cărți românești de agricultură.

Ar fi însă de dorit ca exemplul Sibienilor, etc. să fie cât mai des imitat și de către ceilalți, căci pasivitatea în cele economice este moartea și peirea sigură. Incolo inteligența română din satele de peste munți preot, învățător, primar, notar, unde sunt dintre locali cresc și ei vite — destul de bunicile dându-le o hrană mai bună și au vite tot așa de mari și frumoase ca și ale Sașilor, Ungurilor și Secuilor, de n'ai ce alege între ele.

Ceeace strică și împiedică pe toți țeranii Români, Sași, Unguri, deopotrivă de a trage toate foloasele posibile după vite este, ca ei fără deosebire le prind prea de timpuriu la jug și ham, prin care le vatămă ușor și împiedică din desvoltarea firească a lor — mânjii îi pun la ham dejă la etatea de 2 — 3 ani, iar juncii îi pun la jug la 3 ani și prin aceea le strică, căci ei toți sunt dela natură rase primitive, cari se desvoltă și cresc anevoie și abiă la vârsta de 5 ani ajung la desvoltarea lor completă; apoi ei toți fără deosebire, în special țeranul român ține morțiș la sistema trienală sau la economia de 3 câmpuri — nemț. Drei felderwirthschaft — cea împreunată cu *răbdări prăjite* cu ogorul obligator tot al 3-lea an fără de care ei cred că nu pot există — dar în realitate, nu pot cultivă în câmp deschis plantele de nutreț,

trifoiu, lucernă, ierburi semănate sfeclă, etc. în cantitate suficientă, ci numai pe areale restrânse închise ori oprite prin grădini, verzerii etc. Și după cei mici cari fac mulțimea, trebuie să se ia și să se supună și cei mari. Experiențele guvernului Ungur cu dismembrarea pășunelor comunale și introducerea stabulațiunii s'a văzut mai sus.

De altcum în timpul din urmă se pun mari stăruințe cu deosebire din partea preoțimei și inteligenței săsești, între conaționali lor în favorul introducerii comasării generale, pentru înlesnirea culturii plantelor furagere și ameliorațiunea rasei vitelor, care nu va rămâne fără efect și asupra a lor noștri locali.

O imitațiune a lor ar fi de dorit la Români și în privința aceasta din toate punctele de vedere ar fi de un mare viitor și folos; căci clima cea sănătoasă și temperată a Ardealului, cu pășunile lui gustoase dela coline și munți, cu aerul și apa curată cristalină de munte, sunt tot atâtea condițiuni favorabile pentru o cultură intensivă și lucrativă de vite de toate speciile.

Cu deosebire pășunile cele grase de munte cu flora cea mai variată și delicată, ce poate exista undeva în lume, împreunate cu apa cristalină, aerul curat de munte, lipsa totală de praf și insecte, ar putea da și aduce cu totul alte foloase și venituri după vite decât cele ce aduc ele astăzi în realitate. Acolo sus la munte și pe toții munți ar fi locul potrivit pentru lăptării mari sistematice prin asociațiunea micilor cultivatori dela 2—3 comune, cari să lucreze laptele cu forța de apă, abur ori manegiu de vite și să scoată produsele cele mai fine și delicate; apoi tamslăcuri și cirezi de vite tinere de soiu, cari să crească și dea buni reproductori și să iasă tot vite de elită pentru toate comunele și particulari cu dare de mână din județe. Aceasta ar trebui să fie, dar realitatea este cu totul altfel.

În realitate însă foloasele enorme ale unei pășuni grase fără de pereche de munte și de stepă se perd prin o ignoranță fără pereche și trândăvie, prin murdăria devenită proverbială în stânila ciobanilor și bacilor noștri:

Că de ai vedea cum se fabrică brânza, niciodată n'ai mânca-o. Din o ignoranță și din un vițiu, ciobanii noștri au făcut o virtute, dela care cu greu îi vom putea abate. Nicăeri însă lipsa de curățenie și ordine nu se răsbună atât de ușor prin deprecierea produsului, decât tocmai la lapte. Obișnuirea băcilor și ciobanilor noștri dela stâni și în stâni la curățenia și ordine — la curățirea sistematică a vaselor și tratarea rațională a fructului — ar spori sută la sută valoarea lui și veniturile din cultura vitelor. Exemplul acesta și inițiativa nu poate veni de jos, ci treluește de sus, prin instrucțiune și imitațiune. Incercările cu lăptării societare la Sași și Unguri nu au prea dat rezultate satisfăcătoare până aci.

D-nul I. Turcu, în importanta d-sale monografie *Escursiuni pe munții Făgărașului și ai Bârsei*, ne spune că locuitorii comunei Poiana, din comitatul Sibiului, fiindcă posed prea puțin pământ de cultură, vara o petrec cu femeii cu tot sus la munte, și femeile sunt bacițe. În toate stânile vizitate de d-sa pe munți, unde erau aplicate bacițe curățenia și ordinea în stână eră exemplară. Tot așa de curată eră și tratarea produselor. Și o femeie poate să țină o mai mare curățenie decât ar fi în stare să o facă 10 bărbați.

Poate în direcțiunea aceasta ar face mult înființarea de școale de lăptării pentru femeii, cum există în toate statele. Industria laptelui este mai mult o industrie casnică și ocupațiune specifică pentru femeii decât pentru bărbați. În ori ce caz prin o curățenie și îngrijire mai bună la încheșat și fermentat, brânzeturile și untul românesc ar câștiga foarte mult în valoare.

În Transilvania și Ungaria intervenția statului în materie de creșterea vitelor este mult mai eficace decât la noi. În genere reproductorii de sex masculin la dânșii sunt proprietatea comunei rurale; și una din atribuțiunile principale a primarului de sat este de a îngriji să aibă buni reproductori pentru vitele obștei. Taurii și vierii sunt cei mai mulți procurați de stat dela fermele sale ori cumpărați de stat dela proprietarii particulari. Masculii neapți pentru reproducțiune nu au voie de a fi scoși

între vitele sătenilor în etatea pubertăți până ce nu sunt mai întâiu jugăniți. Guvernul acordă la comunele sărace tauri de rasă cu înlesniri de plată și plătind el $\frac{1}{4}$ din prețul de cumpărătoare. Prin aceasta și a arogat statul dreptul de a interveni direct în producția și rasa vitelor. Cât privește armăsarii reproductori, Ungaria posedă actualmente cei mai mulți armăsari reproductori publici. Pagubă însă că Românii de acolo profită prea puțin de avantajele cele oferă statul și stau neîncrezători în ele. Numărul vitelor după specii și categoria cultivatorilor se poate vedea la statistica proprietății private pag. 231 și comunale pag. 240.

Vitele cornute. Intre vitele domestice locul prim îl ocupă vitele bovine, cari ne dau în prima linie vitele de muncă și de lapte. Apoi cu ele consumă țăranul cele mai multe produse voluminoase și produce cel mai mult gunoi.

Vitele bovine de rasă transilvană, aparțin grupului podolic sau cenușiu și se deosebesc foarte bine de vitele podolice ale țerilor vecine prin aceea, că n'au nici coarnele uriașe și greutatea vitelor de Ungaria, și nici corpul îndesat și trunchios și coarnele cele subțiri și încovoiate în sus și în lăuntru ca la rădașcă, ca ale vitelor de Moldova și din Basarabia.

Tipul transilvan ocupă un loc intermediar între ambele. Coarnele lor sunt cu mult mai mici și mai subțiri decât a celor de Ungaria, dar ceva mai mari și mai groase decât a celor de Moldova, și răsucite în afară. Cele mai bune și mai frumoase vite de rasa podolică transilvană se află în centrul Transilvaniei pe așa numită Câmpie — locuită eminent de Români, și de unde ele se și numesc vite de Câmpie; se vând cu deosebire în bâlciurile cele mari de țeară dela Turda, Mociu, Reghin și altele, și d'aci apoi se împrăstie peste țeara întreagă, dar sunt tare căutate și în Ungaria pe puste și în locul celor străine. Ele sunt toate de talie mare, robuste, răbdurii și nepretențioase, infatigabile la mers și muncă, se hrănesc ușor și îngrășe foarte lesne. Boii mari îngrășați bine ajung o greutate de 7—800 kgr. Greutatea la tăiere — de măclărie — este circa de 40% din greutatea vie

Afară de această rasă de Câmpie, în unele regiuni și comitate, s'au dezvoltat și format tipuri și varietăți locale; așa în țara Bârsei, se află o specie de vite cu mult mai mică la talie, corp și constituție, decât cea de Câmpie iar Mocanii 'și aduceau în fiecare toamnă acasă dela pășunile din munte din regiunea alpină vitele lor de tot mărunte numite Mocănițe: cu coarne mici de tot sau multe fără coarne — ciute — cari se mai văd azi numai la locuitorii Branului, și altor câteva sate din creștetul munților, cari sunt foarte bune de lapte au o talie mică și îndesată și au o carne gustoasă.

Mocănițele dedeau carnea cea mai gustoasă și mai fragetă între toate vitele Ardealului și înainte de toate ea eră și tare ieftină. Pe când vitele mari și grele indigene, se exportau îngrășate și semigrase la Pesta și Viena, vitele aduse de Mocani se tăiau și consumau cu deosebire în interior. Perderea și disparițiunea lor de pe piețele și abatoriile Transilvaniei o regretă azi de sigur ori și care locuitor al Ardealului.

În privința producțiunii de lapte, ele toate nu sunt așa de lăptoase ca vitele din țerile apusene, dar în schimb ele au însă un lapte mai gras; cu 1—2% conține unt mai mult. Pentru producțiunea de lapte deși vacile de rasă indigenă podolică lasă de dorit, totuși și ele cu timpul, prin selecțiune, o îngrijire mai bună și o hrănire intensivă sistematică, în vederea producțiunii de lapte, cu timpul s'ar putea ajunge acolo, ca să se sporească de 2—3 ori cantitatea de lapte, ce dau ele astăzi.

Apoi deosebit de vacile albe, țeranii noștrii mai dispun de alte animale cu mult superioare pentru producțiunea de lapte: bivolița și oaia țigaie, încât din cauza acestora, producțiunea de lapte la noi ar putea deveni tare avantajoasă și lucrativă, pentru fabricațiunea de unt și brânzeturi, amestecându-l în anumite proporții cu laptele de vacă. Azi în mai multe comitate chiar românești neașe sub impulsionea dată de guvern se văd vite roșcate, curciturii cu rasa Pinzgau cari sunt mai bune de lapte și de carne, dar nu sunt așa tenaci la muncă. Ele sunt preferite des și de țeranii români. Laptele dulce de vacă

la noi nu are importanța aceea mare ce o are în străinătate, căci laptele dulce și smântâna de bivoliță la noi pretutindinea este preferit celui de vacă și este și mai scump decât acela, și numai singur untul de vacă are căutare mai multă și se plătește mai bine. Dar nici în acesta până acum nu există vre-un debușeu însemnat, nici în interior nici în afară, care să necesiteze o dezvoltare mai mare în direcțiunea unilaterală a producțiunii laptelui.

Până ce nu va fi căutare și un debușeu mai mare pentru produsele laptoase, nu va fi rău dacă cultivatorii noștri de vite, vor continua cu direcțiunea mixtă, uzitată până acum, de a cere dela vacile albe în prima linie bune vite de muncă și de carne și numai în a doua linie bune vaci de lapte, deși o îngrijire și o hrănire mai bună a lor, ar fi tare de dorit din toate punctele de vedere și în toate provinciile și ținuturile locuite de Români.

În privința introducerii și aclimatizării de rase de vite cornute străine la poporul nostru, și dacă ea s'ar dovedi într-o localitate sau alta indispensabilă prin circumstanțele specifice locale, el ar putea să o facă, dar pentru generalizarea și aclimatizarea lor peste tot noi personal nu am putea recomanda nici o singură rasă, ca mai bună pentru noi decât cele actuale, căci din câte am văzut, și experiența ce am făcut la fața locului în privința lor, până acum nu ne-am putut forma o opinie definitivă asupra lor, și a utilității lor sub raporturile noastre sociale și economice actuale, puțin dezvoltate.

Cultura vitelor proprii de carne până au și dânșii pieța Vienei deschisă și sigură, poate să fie foarte rentabilă. În părțile Lugoșului există o rasă proprie locală roșcată. În ori ce caz rasa de Pinzgau pare a se aclimatiza mai ușor decât alte rase străine.

Pe lângă vitele albe țeranul român mai dispune încă de un alt animal foarte prețios, în bivol, un animal neprețuit parte prin cantitatea colosală de unt și grăsimea laptelui său, 6—10% unt care este de 2—3 ori mai gros ca cel de vacă, și parte prin ușurința de a-l ține și hrăni, căci bivolul este omnivorul între rumegătoare, el se mulțumește cu pășunile și nutrețurile cele mai rele, pe cari

le utilizează destul de bine și fără pericol pentru sine și om, dacă numai vara el are apă și bălți în care să se tăvălească și scalde în apă și noroiu, și iarna un grajd sau bordeiu, destul de cald, care să-l adăpostească de ger. Pretutindinea el este ținut și hrănit mai mult numai cu paie, ogrinji dela vitele albe, coceni de porumb sau cel mult cu fân de rogoz. Cu toate acestea el nu este imposibil și de o hrană bună și substanțioasă, pe care poate să o renteze foarte bine.

Pe unele locuri, castrații de bivoli se învață și prind la jug și prin forța lor musculară și grosimea ciolanelor lor înlocuesc în țerile noastre cu deplin succes calul belgian și englez la transportul de poveri și obiecte grele. Numai cât și la tras, boii de bivol, vara trebuiesc lăsați un timp în apă, ca să se scalde și răcorească, și iarna trebuiesc înveliți cu strae și țoale (cergi) groase. Poate la nici un alt soi de vite ameliorarea și dezvoltarea raselor și tipurilor indigene n'ar da rezultate așa de bune ca toemai la bivol. Cu cultivarea lui puțin rațională, ce e drept, dar uzitată în țerile noastre, se ocupă și poporul român într'un număr destul de considerabil dar mai mic decât cu al vacilor cenușii.

Creșterea și cultura cailor. Ar putea să devină foarte bănoasă pentru Români de peste munți, după ce acolo s'au conservat mai bine pășunile și fânețele naturale decât la noi, și guvernul de acolo dispune de un contingent de armăsari reproductori foarte frumos, pe care-i împarte pe județe și plăși luând dela particulari niște taxe tare modeste, cari abiă dacă acopere speșele de întreținere ale armășarilor. Apoi guvernul Ungar întreține între Români 2 herghelii publice renumite, cea dela Mezöhegyes unde crește 4 tipuri de cai de sânge Anglo-Arab și Anglo-normand, și una la Sâmbăta-de-jos, unde crește cai de Lipizza. Apoi mai sunt și numeroase herghelii private cari se ocupă cu creșterea cailor de sânge. Înainte de revoluțiunea din 1848/9, Transilvania era mult superioară Ungariei, căci ea singură posedă la 164 herghelii private, fiecare având peste 15 iepe fătătoare, care cultură și ramură de bogăție cu scăpătarea groșilor și ba-

ronilor, a scăzut mult din cea ce eră. Deci ocaziunea de-a se ocupa și țeranul nostru cu mult folos cu creșterea cailor în trecut nu i-a lipsit și nu-i lipsește nici astăzi. Cele mai vestite herghelii private ale Transilvaniei erau doar între Români la Obreja, Sarmașul mare, Borșa, Țaga, Dragu, Surduc, Gârceiu, etc.

Pagubă însă că el nu prea se folosește de ele; el este cel mai înapoiat în creșterea cailor, ține mai puțini cai și lucrează aproape numai cu boii, unde el ar putea să producă caii cei mai de valoare. Și astăzi calul crescut pe solul transilvan este superior calului Unguresc de pe puste. Caii cei mai puțini și de mai puțină valoare îi crește Românii, mai puțin decât Secuții, Ungurii și Sașii, dar nu fără valoare intrinsecă. Caii creșcuți de Români deși mai neglijanți și mai rău ținuți și mai mici de talie decât ai Sașilor, sunt însă mai iuți și mai tenaci decât ai Sașilor și deci de o valoare relativă mai mare. Caii mocănești petroși de munte sunt chiar neîntrețuți prin sobrietatea și vânjosimea lor; dar iuțimea și agerimea necesară unui bun cal de călărie le lipsește, fiindcă ei au fost creșcuți la turmele de oi, ori umblând în cireada satului între alte vite ori înhămați cu boii la car și plug și deci i-au dat mai mult cu mersul la pas liniștit decât în trap și în goana mare. Calul mocănesc se potrivește foarte bine pentru regiunile muntoase și la transporturi de marfă pe sămăre, în care este neîntrețut și poate umbla nepotcovit pe colți și petre cu săptămânile fără să cimpăvească. La ocuparea Bosnei și Herțegovinei, armata austriacă s'a aprovizionat pentru regiunile stâncoase și greu accesibile ale Herțegovinei, cu cai mocănești din Transilvania și Banat, și caii aceia i-au adus atunci bune servicii.

Ar fi de dorit însă ca conducătorii și frunțașii satelor Românești de acolo să dea exemplu poporului de rând recurgând și dânșii cât mai des la armăsarii statului de tipul Nonius mic, Lippizan și Arab, cari se potrivesc mai bine cu caii noștri.

Ovicultură. Dacă în cultura vitelor cornute, Românul se pricepea mai bine, decât în a cailor, în ovicultură el este neîntrețut și posedă contingentul cel mai mare de oi.

Pentru mocani cu deosebire, oaia erà totul, și în oi erà și este mare parte încă și azi, întreaga lor avuție și stare, căci fiecare mocan aveà turme de mai multe sute și mii de capete, iar cei bogați între ei aveau până la 10 mii de oi și mai bine, unul singur. Singur marele sat Poiana com. Sibiu, predomină și azi cu numeroasele-i turme aproape toți munți dincoace și dincolo de frontieră, deși el are relativ puțin hotar. Locuitorii lui sunt adevărați *mari oieri*

Deosebit de mocani pentru fiecare comună Românească din Transilvania, atât la munte cât și la câmp, erà o frumoasă podoabă indispensabilă, ca să aibă una sau mai multe stâni de oi pe hotarul ei, cu turmele deosebite formate din oile tuturor locuitorilor satului, cari se dizolvă numai toamna târziu. Iar în comunele mixte sau curate Ungurești și Secuești, Nemeșii unguri, Sașii și Secuții, caută până în ziua de preferință baci și ciobani români.

Pe lângă porcul obligator de Crăciun, carnea de miel la Paști, și cea de oaie toamna și vara, erà aproape exclusivă alimentațiune de carne, ce-o consumă țeranul român. Salhana/ele s'au menținut în vigoare în diferite sate și regiuni și în Transilvania până în zilele noastre.

Însă și aci restrângerea pășunilor și segregarea pădurilor a făcut, să se reducă în mod considerabil numărul oilor, și pe multe locuri oaia să dispară cu totul din sat și de pe hotarul comunei. În urma comasării, a devenit aproape cu totul imposibilă, ținerea vitelor mărunte, în detrimentul alimentațiunii substanțioase a popoului de jos.

După rase, oaia cultivată cu preferință de țeranul român din Transilvania, este vechea rasă indigenă, numită Țurcană sau Bârsană cu un corp robust, oase groșiere și vârtoase, acoperită cu 2 feluri de lână: una lungă, groasă și aspră, cu măduvă în ea, numită păr, care stă separat totdeauna în șuvițe, numite lațe, și pe sub ea alta mai moale, subțire și fără de măduvă, numită știm sau împăială. Oia țurcană deși este resistentă, nepretențioasă și potrivită pentru unele regiuni și localități, lâna ei fiind indispensabilă pentru anumite obiecte: la confecțiunea de săriei și straie sau țoale groase, cu lațele

lungi scoase afară, dar încolo ea n'are mare valoare. Atât pentru producțiunea de lapte cât și pentru lână și carne, țurcana este mult inferioară celeilalte rase numite țigaie. Deci unde ținerea oilor bârsane și țurcane a devenit dificilă sau chiar imposibilă, din cauză prea puținei rentabilități a lor, și a scumpirii pământului, acolo înainte de-a le suprima cu totul și a desface oile, țeranii români ar face mai bine, de-a introduce oaia țigaie, și a face încercare dacă ea nu poate să plătească pământul și spe-sele avute cu ea cu întreținerea ei mai bine, decât oaia țurcană.

Pe lângă aceea, desfacerea și suprimarea cu totul a oii, nu este de dorit nici din punctul de vedere al alimentațiunii poporului nostru, care ca toate popoarele de legea răsăriteană, pe lângă că postește o mare parte a anului, dar apoi și în zi de dulce, el duce o vieață tare frugală, consumă prea puțină carne, și se nutrește cu debire din legume din ouă, lapte și brânză. Deci a-l povățui sau a-l constrânge pe el, la desfacerea complectă al oilor sale, este al frustră de unul din alimentele principale ale lui, și a da lovitura de grație importantei industrii naționale de casă, care ne-a făcut cunoscuți și cu renume în Europa întregă!

Cu mult mai bună și mai de valoare din toate punctele de vedere este a doua rasă, rasa țigaie cultivată unic de mocani și țutueni, cari însă o țin mai mult în România și Dobrogea, decât în Transilvania, și aci se află în număr mai mare numai în unele sate mărginașe. Nu se mai importă lână multă peste vama dela Predeal în Transilvania dar în genere nu se mai exportă lână multă nici din Țeră. O mare casă de comerț cu lână ne-a dat următoarele cifre despre lănurile exportate prin portul dela Constanța și Brăila dela 1 Feb.—5 August 1905, mai numai țigaie :

Belgia	695.086	klgr
Bulgaria	22.644	"
Turcia	1.800	"
Austro-Ungaria	1.500	"
Grecia	147	"
Total	<u>721.177</u>	klgr.

Lâna țigăii este deopotrivă de scurtă, subțire și moale și fără de măduvă — e lână veritabilă, mai totdeauna creată dar une ori mai rar — netedă și dreaptă.

Se tunde numai odată pe an, și dă 2 — 2¹/₂ kgr. lână, la o tunsoare care însă e tare bogată în fir, din cauză că la rămânerea continuă afară în libertate a oilor, ploaia spală aproape tot usucul lânii. În privința calității, lâna țigaie se poate clasifica ca lână *secunda și terția*.

Pe când din lâna țurcană și bârsană se poate face numai pânura ordinară pentru îmbrăcăminte exclusiv țărănească: ceoreci, zechi și sarici, din lâna țigaie se face pe lângă o pânură mai subțire numită, *de aba*, iar fabricile fac din ea și flanele tot felul de postavuri și de stofe mijlocii, de o frumusețe și durabilitate uimitoare. Industria de casă românească a făcut din ea covoarele și țesăturile acele uimitoare, prin cari a tras asupra ei admirația străinilor și i-a deschis ușile saloanelor aristocrației și palatelor princiare. În mânăstiri se face din ea șaiacu, postavul de culoare brună naturală și închisă, apoi mohairul și camilafca — stofe subțiri cari le poartă călugării și maicele prin mânăstiri, și cari rivalizează cu țesăturile și stofele mai fine din străinătate.

Oaia țigaie e de natura ei foarte trainică, răbdurie și puțin pretențioasă, și-i prieste destul de bine, atât în luncile cele mănoase ale Dunării de jos, cât și în ștepele Dobrogei și Bărăganului, sau în regiunea alpină de pe vârfurile Carpaților și în Câmpia Transilvană. Ea supoartă cu multă ușurință timpuri reci, viscole și lipsă de nutreț, și apoi dând în urmă de pășune bună se întreamează iute și îngrășă iarăși bine.

Țigaia dă lapte mult și foarte gras, de unde și mieii ei sunt totdeauna mai buni și mai frumoși decât cei de țurcană. Carnea ei este subțire la fibre și fragedă, de unde țigăile românești erau odată tare căutate la Constantinopole pentru bucătăria sultanului.

Despre analiza produselor lactice, vezi contrapagina.

1. <i>Laptele gros (acru) de oaie de 1 an:</i>	
Apă	67,14 ⁰ / ₀
Albuminate (caseină)	11,78 "
Unt	14,78 "
Subst. organice fără Azot	3,30 "
Subst. minerale	3,30 "
	<hr/>
	100,00 ⁰ / ₀
2. <i>Urdă sărată, veche, circa de 1 an:</i>	
Apă	28,30 ⁰ / ₀
Albuminate (caseină)	5,37 "
Unt	57,35 "
Subst. organice fără Azot	2,37 "
Subst. minerale	6,1 "
	<hr/>
	100,00 ⁰ / ₀
3. <i>Brânză de burduf nouă, de 3 săptămâni:</i>	
Apă	49,2 ⁰ / ₀
Caseină	23,1 "
Unt	22,3 "
Substanțe organice fără Azot	1,0 "
Substanțe minerale	4,4 "
	<hr/>
	100,00 ⁰ / ₀
4. <i>Brânză veche de burduf de 1 an:</i>	
Apă	37,7 ⁰ / ₀
Albuminate	25,2 "
Unt	32,6 "
Substanțe organice fără Azot	2,7 "
Substanțe minerale	5,8 "
	<hr/>
	100,00 ⁰ / ₀
5. <i>Cașcavalul nou de 3 săptămâni:</i>	
Apă	50,5 ⁰ / ₀
Caseină și albuminate	28,1 "
Unt	14,1 "
Substanțe organice fără Azot	2,5 "
Substanțe minerale	4,8 "
	<hr/>
	100,9 ⁰ / ₀
6. <i>Cașcaval vechiu de 1 an:</i>	
Apă	39,1 ⁰ / ₀
Caseină și albuminate	28,0 "
Unt	25,5 "
Substanțe organice fără Azot	1,4 "
Substanțe minerale	6,0 "
	<hr/>
	100,00 ⁰ / ₀

După broșura: *Die Tzigaja Race — Ihre Eigenschaften u. ihre wirthschaftliche Nutzbarkeit*: Dr. George Maior Halle a/S. 1887.

Alte feluri de oi cultivate de Români sunt: Stogoșe sau stogomane sunt oile curcite, ce rezultă din împerecherea oilor țurcană cu berbeci țigăi sau a oilor țigăi cu berbeci țurcani. Stogoășele au o lână mai lungă și mai groasă decât cele țigăi, dar mai scurtă și mai moale decât a celor țurcană. Stogoășele sunt foarte puține la număr.

Pol spangca sau spanca = spaniole, au fost numite oile țigăi ale mocanilor cari au fost amestecate — împerecheate cu berbeci merinoși și aveau o lână ceva mai subțire și mai fină decât cea țigăe curată.

Fumurie sau pe bulg. Cerna Cervena, se numește oaia țigăie, tipul roșcat ce se află cu deosebire în Dobrogea, ca locală.

Raczka sau oile sârbești, sunt foarte apropiate de oile țurcană însă au o lână și mai lungă și niște coarne foarte lungi și răsucite și îndreptate în sus aproape vertical. Ele se află cu deosebire în partea de sud a Banatului și în Transilvania pe la Cluș, importate de către unii mari proprietari unguri.

Râmătorii în privința culturai râmătorilor, poporul din Transilvania dela mare până la mic, se ocupă cu acelaș zel ca și înainte cu cultura râmătorilor, căci acolo s'a conservat încă intact bunul obicei, de a avea și tăia fiecare familie cel puțin un porc de Crăciun — dar multe și câte 2—3 și mai mulți pe an. Slănina și carnea de porc fac iarăși o parte esențială din alimentațiunea poporului: carnea pe timp de iarnă, și slănina pe timp de vară — iar untura și unsoarea topită joacă în Transilvania pentru bucătărie acelaș rol, ca în alte state, untul și margarina.

Cultura și îngrășearea porcilor în masă, pentru export precum se uzitează în Oltenia, Serbia și Ungaria, în Transilvania nu este uzitată. Dar totuși excedentul de râmători îngrășați — cam la 100.000 capete se exportă pe fiecare an și din Ardeal. Pe alocurea s'au introdus rasele noi: mongolițe, Iorkshire și Berkshire.

Cu răirirea și tăierea cōdrilor seculari de ștejar și fag — s'a restrîns tare și posibilitatea de a îngrășa porcii la ghindă și jir pe un preț derizoriu cum eră în iobăgie. În Transilvania, Bănat și Crișana s'au conservat mai bine

contingentul și soiurile de vite decât la noi — grație spiritului conservativ al poporului nostru, căci el și-a menținut intacte suhaturile și pădurile.

În mai multe localități unde nu mai pot ține vite, populațiunea rurală va fi foarte bine ajutorată dacă va putea fi înduplecată să renunțe cu totul la ținerea animalelor mărunte cari nu mai rentează des: oi, capre, și reducându-le pe cele mari, în loc de 2 și 4 boi ori cai, toți slabi și 2—3 vaci slabe, să țină numai 2 boi și o vacă, sau și numai 2 vaci bune și zdrăvene — cu care să-și poată lucra pământul și să aibă și lapte dela ele.

Am văzut pe mai multe locuri atât la țeranii Români cât și la țeranii Sași ținând vaci pentru jug și lapte, unde înainte vreme eră chiar și rușine și lucru ne mai pomenit în comună, de a prinde vacile de lapte la jug — și a le întrebuiți la car și plug. Informându-ne mai de aproape despre starea lucrului, nu am putea afirma după propria convingere, că aceasta ar fi un rău, ori regres și scăpătate de fapt. Nimic nu se observă din o scădere a averei la dânșii — căci țeranii aceia merg și progresează acum tot așa de bine ca și înainte, numai felul operațiunii lor este schimbat.

Înainte vreme țăranul avea curtea plină de vite, dela care nu avea în realitate alt folos decât prețul luat din vânzarea lor una sau două pe an, pe când acum având numai 2 vaci dar aceste fiind bine ținute și îngrijite, țăranul își lucrează tot așa de bine cu ele cu carul și plugul ca și înainte cu boii, are dela ele totdeauna lapte suficient în casă pentru copii și lucrători, și pe fiecare an prăsește dela ele câte 2 viței, cari i dau tot acelaș venit ce avea și înainte vreme dela cele multe fiind mai cu preț.

Bine înțeles că în comunele și regiunile unde mai există mari întinderi de pășuni și păduri comunale, ar fi greșit lucru de a recomanda poporului reducerea numărului vitelor ezistent azi, deși și acolo ar trebui pusă mai multă stăruință pe ameliorarea raselor. Însă la câmpie și în comunele unde s'a făcut dejă comasarea, ea va fi foarte nimerită.

Apoi ar trebui din toate părțile stăruințe serioase puse pentru ameliorarea și îmbunătățirea raselor existente prin

selecțiune și prin încrucișare cu vite de rase nobile. Cu deosebire ar fi de recomandat cultura cailor pentru trăsuri și călărie, care a devenit acum foarte bănoasă în Transilvania după ce statul dă fie-cărui particular armăsarii săi de rase nobile arabă și engleză pe o taxă foarte modestă de 1—3 fl. Cu mică stăruință depusă din partea fruntașilor și conductorilor, mai toate comunele săsești au reușit de câțiva ani încoace să-și amelioreze foarte mult contingentul lor de cai, cantitativ și calitativ, și să formeze un tip nou de cai, care nu a fost nici odată în Transilvania și pe la țerani. Când îi vezi la pășune sau venind seara în sat,—ai crede că sunt vite de rase din herghelia statului ori a unui senior bogat, iar nu caii țeranilor simpli din comună. Caii frumoși și buni de armată îi caută și cumpără cu bun preț nu numai guvernul austro-ungar, ci și trimișii guvernului român, sârb, bulgar, turcesc etc., cari cutreeră toate târgurile și comunele principale ale Transilvaniei.

§ 11. MESERIILE ȘI NEGOTUL.

Românul din Transilvania foarte puțin s'a ocupat cu negoțul, numai indirect sub influența altora. În industrie și meserii el a stat sute de ani în limita industriei casnice. Cauza a fost legile numite Aprobate și Compilate cari pe lângă legarea țeranului de glie, îi luau posibilitatea de a învăța meserii și comerț, și a le exercita sub firma sa proprie. Câțiva articoli de lege vor explica mai bine lucrurile și stavilele din trecut: ca țeranul să nu poarte nădragi vineți, haine din postav de târg, pălărie mai scumpă de un fl. și cămașa de geolgiu (bumbac).

Evident scopul lor eră de a nu detrage pe clăcaș dela munca câmpului ordinară, și a combate luxul la țeară; dar ele împiedicau totdeodată progresul social și economic al țerei. Nu este deci mirare că sub regimul lor a decăzut mult industriile săsești și țeara în genere, din gradul de înflorire în care se găseau sub Mateiaș Corvinul și Sigismund.

Meseriile mari și mici câte se găseau în Transilvania la finele sec. XVIII și începutul sec. XIX erau în mâini Săsești, împărțite în diferite bresle sau țehuri pe la orașe și târguri, unele din ele dotate cu mari privilegii considerate ca un drept exclusiv al lor. Cele mai mici ori încă în formațiune nu erau încă organizate și puteau fi exercitate și de alți locuitori chiar străini, întru cât ele nu făceau concurență celor localnici. Comerțul era concentrat în mâna companiilor străine — companiilor grecești pentru comerțul levantin, din Brașov, Sibiu, Făgăraș, Sebeș, etc.; negoțul cu animale vii îl exercitau cu deosebire Armenii pribegi din Moldova și stabiliți în vre-o 3—4 târguri și orașele, declarate de orașe libere regești. Românii locali din Brașov, Sibiu, etc., puteau deschide prăvălii sub firma proprie numai intrând și devenind membri ai uneia din companiile grecești, și adesea schimbându-și și portul. În companiile grecești de comerț levantin, majoritatea o formau Românii Macedoneni, Românii pribegi din Muntenia și Moldova, apoi Bulgarii, Albanzii și Sârbii și foarte puțini Greci — dar biserica lor comună era grecească, și după biserică toți erau considerați de Greci. Meseriași afară din bresle erau mulți din cei veniți cu armata imperială din provinciile austriace: Germani, Boemi, etc. cari încă se dedeau de nemți, dar în majoritate erau catolici și deosebiți de Sașii luterani; alții prin căsătorii cu săsoaice amalgamisându-se cu ei.

Românii aveau puțini meseriași din ai lor — afară de băiașii din minele de aur din munții apuseni și unii muncitori stabili în ocnele de sare, mai erau vre-o 3 corporațiuni de tăbăcari Români, constituiți în bresle, cei din Făgăraș brevetati și ei dela 1643, reînnoite la 1730. Apoi în Turches lângă Brașov, Porcești, lângă Sibiu și Blaj, etc. Incolo fiecare națiune și dezvoltă meseriile proprii și după trebuințele sale particulare. Așa erau corporațiuni deosebite de cismari (pantofari) Nemți și cismari Sași, argăsitori și jocari Sași, alătura de tăbăcari și jocari Români, croitori Sași alătura de croitorii mai fini nemțești, postăvari Sași, alătura de țesători de viguri (Cisnădie). Numărul maștrilor, feciorilor și ucenicilor în ateliere erau

fixate, câți lucrătorii putea să aibă și să țină fiecare stăpân sau antreprenor ca să nu-și facă sieși concurență.

Toate industriile cele noi, reclamate de progresul timpului și a civilizațiunii, erau în mâna străinilor, cu deosebire Nemții veniți din Austria, Boemia, Elveția, etc., cari cu timpul se prefăceau și identificau cu Sașii.

Copii urmau condițiunii și meseriei tatălui, și eră o raritate ca unul dintre fii săi să fie admiși și să poată îmbrățișa altă meserie ori ramură; iar oamenii din alte condițiuni sociale nu erau de loc primiți în nici una din corporațiunile recunoscute și autonome. Dacă țaranul om liber fiind, nereclamat și neîmpiedicat de boierul său, vroia să se aplice și să îmbrățișeze o meserie oarecare, în loc de cultura pământului, atunci el putea să îmbrățișeze numai o meserie liberă nouă, de ordinar mai puțin rentabilă, a cărei meseriași nu erau constituiți încă în breslă, și a căror număr eră însemnat.

Sub regimul acestor legi și raporturi, Românii iobagi și declarați de suferiți în folosul altora în total, fie ei oameni liberi, fie privilegiați ori supuși, puțini se puteau aplică la meserii.

Pe lângă legile absurde ale țerii, mai veneau și unele măsuri și uzanțe și mai absurde și egal vătămătoare, formate prin buna înțelegere, după uz în decurs de veacuri, sau după importanța și puterea unei corporațiuni, clase ori localități și categorii de oameni, cari le considerau de un drept exclusiv al lor, și împedicau pe ceilalți locuitori ai țerii dela participare și beneficiile lui.

Manufactele și mărfurile de Brașov sau Brașovenii, nu le putea vinde și expediă în Principatele dunărene nimeni altul decât unul dintre maeștrii, înscriși în unul din cele 43 de bresle sau țehuri săsești din Brașov, iar mărfurile ce erau să se exporteze din Transilvania în Moldova, nu puteau fi expediate și transportate decât de oameni născuți și având domiciliul stabil în târgul Brescu, lângă vama Oituzului. Marele sat românesc tacsalist, Zerneștii de lângă Brașov, dădea căraușii pentru întreaga Transilvanie și pentru întreg comerțul dintre Orient și Occident. Căraușii din Zernești, cu care mari, la cari

prindeau câte 7—8—10 cai, se duceau după mărfuri și cu mărfuri la Pesta, Viena, Brün, Lipsca, etc.

Drumul la Viena ținea câte 6—8 săptămâni la Lipsca câte 3—4 luni de zile.

Românii rămaseră aproape exclusiv pe lângă industria de casă, care eră foarte bine dezvoltată, nu numai în privința numărului și cantității producției, dar și în privința felului și numărului industriilor, ea eră destul de variată: cojocari, olari, salhanagii, curățitori de mațe pănurari, periarî, dârstarti, etc., la cari de ordinar participau toți membrii familiei, atît bărbați cît și femei. De es. în industria lânii, la fabricațiunea de sărici și straie groase de lână: muma și fiicele adulte și copii minori torc lână și o țes, iar bărbații duc pânura la piuă, de o bat și o dau la dirste, de-i scot părul în lațe lungi și groase, cum a stat lâna pe oaia țurcană în starea ei naturală. Totul ce este lipsă se face în casă, sau ce nu poate face în casă și se cumpără din piață la târgurile zise de țară, le cumpără cu deosebire dela semenii săi.

O bună dovadă despre intensitatea și importanța la care ajunsese dejă în seculul XVIII industria de casă românească, o găsim în istorici și geografii din acel timp.

Astfel Lucas I. Marienburg în Geografia și statistica Transilvaniei ne spune că la finele secolului al XVII pe la anul 1798 în orașul Brașov, ca orașul industrial, comercial dintâiu și cel mai important din țara întregă, pe când cei 1227 maiestri Sași, aparținând la 43 meserii deosebite, fiecare din ele cu bresle (Zunft) recunoscute și privilegiate, produc și desfac pe an în țară și străinătate, manufacte fabricate și semifabricate pentru 1.948,225 fl., cari dedeau un beneficiu net în total de 510.193 fl., tot atunci în suburbiile Brașovului numită Scheiu și Dirste, femeile Românce (vre-o 600 la număr) ajutate de fetele adulte, și copii minori, produceau în industria mică de casă, pe an câte 38.400 părechi de straie groase (sărici) din lâna țurcană, părechea calculată cu câte 9 fl., care face în total 345.600 fl. și dintre cari pentru 259.200 fl. să exportează în Bănat și Slavonia, iar pentru 86.400 fl. se desfac în țară și în Muntenia și Moldova; deosebit de

aceste straie, aceleași femei române numite și găită-nare găitănărese mai confecționau tot în industria mică de casă, încă câte 312.600 bucăți de găitane—șinoare—pe an, de câte 50 coți lungime, și dedeau bucata cu câte 24 cr. sau în total găitane pentru suma de 124.800 fl. anual, pe cari negustorii Greci le exportau până pe la Anatolia.

După aceste 2 ramure ale industriei de casă, practicate eminent de femei, Românii din Scheiu, trăgeau deci un beneficiu net anual de 217.600 fl, iar tăbăcarii—argă-sitorii de piei—Români sau Corduani 49 la număr, din satul învecinat Turchiş (Türkös) din Săcele, tăbăceau pe an câte 40.000 piei de capră a 3 fl. și 5.000 piei de oaie à 1 fl.—în total pentru 125.000 fl.—Românii de acolo aveau un beneficiu net anual de peste 300 mii florini, adică mai mult de jumătate din beneficiul net al tuturor industriilor și breslelor săsești locale (1). Dacă am posedea date statistice, despre industria de casă românească și din celelalte regiuni și centre românești, de sigur, că industria românească de casă, de pe acele timpuri ar reprezenta o cifră egală, dacă nu mai mare, cu a tuturor breslelor și industriilor săsești.

Tot așa stăteau treburile și cu comerțul. La prima conscripțiune a negustorilor și industriașilor din țara întreagă, făcute la ordinele exprese ale curții din Viena—s'a găsit în Brașov ca prin emporiu comercial al țerii după raportul oficial al municipiului Brașov că la acea dată erau în Brașov între neguțători Sași și Burghezi indigeni 11 stăpâni 7 ajutoare și 10 ucenici; între Românii din Scheiu 80 stăpâni 7 ajutoare și 9 ucenici; între membrii Companiei grecești 31 stăpâni, 9 ajutoare și 11 ucenici, în total erau negustori 122 stăpâni, 23 ajutoare și 30 ucenici. Dar nu numai după numărul firmelor, comerțul Brașovului se află în mâni Românești dar și după intensitatea afacerilor și a capitalului circulator. În un al doilea raport al Magistratului Brașov

(1) Vezi *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, von Lucas Iosef Marienburg. Hermannstadt 1813 I. pag. 114 și 129.

către guvernul provincial din 19 Oct. 1771 constată că în oraș (cetate) afară de membrii companiei grecești mai sunt încă alte 32 firme de negustori dintre cari 12 Sași și 20 Români, iar capitalul total pus de ei în circulațiune este de 284.533 fl., dintre cari pe Sași se vin numai 84.500 (1).

Tot de odată învățăm de aci a cunoaște, cum ajunsese de a fi o frasă goală și cât de puțin expansivă eră întreaga bogăție și industrie săsească, cu toate țehurile și privilegiile ei, cu cari Sașii se făliau în decurs de sute de ani, și pretindeau mereu scutiri și privilegii de tot felul. O singură sguduire a rășboiului vamal cu România și ea fu spulberată în decurs de 2 decenii numai.

Aceasta se poate vedea mai bine din decadița și împuținarea numărului maiestrilor în cei 25 ani din urmă din diverse ramuri în cele 2 orașe limitrofe cu noi Brașovul și Sibiu, cari unic mijloceau traficul cu România.

	In Brașov	1870	1884	1895
Curelari și Șelari		34	23	11
Frânghieri		52	18	6
Cismari		101	94	76
Postăvari		60	15	6
Flanelari		23	3	3
Strungari		27	16	14
Văpsitori		12	5	4
Dogari		15	11	8
Tăbăcari		24	12	10
Căldărari		11	5	4
Pânzari		14	6	2
	In Sibiu			
Curelari și Șelari		20	14	12
Postăvari		18	12	10
Flanelări		9	3	2
Pălării		12	14	6

Azi nu numai, că nu mai există diferența între industria dela sate și orașe, și între industria națională pentru trebuințele specifice numai ale unei singure na-

(1) Vezi G. M. G. Hermann: Dos alte und neue Kronstadt I. 400.

țiuni, ci ori cine poate învăța și exercită ori și ce meserie și artă îi place, dar și o mulțime de industrii și meseriași s'au mutat cu totul dela orașe la sate, ba industria mare de fabrică, după modele moderne începe a se înființa cu deosebire pe la comunele rurale, din cauza ieftinătății lucrătorilor și a altor avantaje.

Exigențele vieții zilnice, fiind și pentru poporul țaran Român, pe zi ce merge mai multe și mai mari, inteligența lui mai numeroasă și cu stare mai bună, a început și poporul nostru parte de sine, și parte la inițiativa conducătorilor și fruntașilor săi, de a se aplica și îmbrățișa binișor meseriile, iar industria de casă s'a perfecționat, în cât ea poate să țină cu deplin succes concurența industriei mari de fabrică, care a repus și spulberat aproape cu totul industria breslelor și starostiilor săsești din Ardeal.

Societatea „Meseriașul Român“ din Brașov singură întreține pe spesele ei proprii în fiecare an vre-o 300 elevi Români la vre-o 80 industrii diferite, pe cari devenind calfe, îi trimete în străinătate, pentru a se perfecționa și în industria mare de fabrică, iar pe sodali îi ajutoarează cu bani și deschiderea de credite pentru a deveni maiestri. Apoi reuniunile dela Sibiu, Cluj și alte orașe mari, încă lucrează cu bun succes la propagarea și lățirea industriilor între Români.

Acestor silințe comune este de a se mulțumi, că prin orașe și pe la sate a început a se ivi firme și maiestri Români, în unele locuri în număr destul de frumușel, de au putut înființa chiar asociațiuni proprie românești reuniuni de sodali, reuniuni de maiestri etc. Cojocari Români în număr mai măricel se află în Brașov, Sibiu, Făgăraș, Brescu și alte orașe. Afară de ei sunt stabiliți cu firmele lor rotari, tâmplari, dulgheri, tipografi, tălpari, croitori români etc. etc., și pe la orașe și sate fac aceleași lucruri fine în ramura lor, ca ori și care lucrător ori maestru Sas ori Neamț. Se înțelege de sine că față cu numărul și trebuința covârșitoare a populațiunii Române, de 3 milioane, numărul meseriașilor Români în Transilvania întregă este tare restrâns și insuficient. Mai des și cu

preferință se aplică la meserii Românilor din satele mari din marginea de sud-est a țării, unde și înainte eră o industrie de casă înfloritoare.

Și la industria mare de fabrică, Românul participă în mod însemnat, deoarece el dă contingentul cel mai numeros de lucrători și lucrătorii cei mai buni. Comparând calitățile și defectele uvrierului transilvan, zice raportul camerei de comerț și industrie din Brașov pe anii 1878—9, Românul rămâne lucrătorul de fabrică cel mai bun, și cu deosebire pentru aceea, căci odată el inițiat, lucrează cu aceeași perseverență și succes, timp mai îndelungat decât Ungurul și Sasul. Din lipsa de capitale mari însă, și a spiritului de asociațiune puțin dezvoltat, industria mare de fabrică până acum n'a putut prinde bine rădăcini încă în poporul român din Transilvania.

Din contră, industria de casă românească nu numai că n'a dat de loc înapoi și n'a pierdut nimic din teren, ci din contră, ea a progresat, câștigând în intensitate și perfecțiune, susținând cu deplin succes concurența industriei mari de fabrică, pe când industria breslelor și starostiilor săsești, a fost repusă aproape cu totul de această. Tot așa au dispărut din orașe Companiile grecești.

„Un concurent mai mare pentru țesătorii și postăvării noștri dela orașe, decât industria mare de fabrică, este industria de casă românească din Rășnov și cu deosebire din Săcele, în apropierea noastră nemijlocită, glăsuște raportul camerei de comerț și industrie din Brașov (1). Și mai departe. „In satele românești din jurul Brașovului amintite mai sus facerea de pănură și postav (șăiacu) se întâmplă printr'o asociațiune între familiile mari, cari întrețin piua necesară pe spese comune, și găsește prosperarea ei în mâinile iscusite ale femeilor române. De altfel producțiunea aceasta de pănură și postav, pentru țerani, prin toate satele Românilor de pe sub munte, formează o industrie de casă femeiască, la care însă participă și bărbații, căci ei aduc și procură lâna necesară, le ajută femeilor la baterea pănurei în piua, la întinsul pădurei etc. Deosebirea între ele există numai într'atâta, că în Săcele și la Bran se produce pănură în cantitate

(1) Bericht der Handels u. Gewerbe Kammer in Kronstadt für die Jahre 1878 și 1879. pag. 29 și 295.

cât se poate de mare și postav mai fin și excelent numit *dimie*, anume pentru vânzare, și din care se și exportează foarte multă“.

La acesta însă nu participă de loc femeile din celelalte sate. Pe lângă această confecționare de dimie și pănură, s'a format cu deosebire în Săcele, și unele industrii accesorii de croitori români, găitănari, etc. cari fac din dimie albă, cioareci, frigiuri și zechi, mantale, pentru țeranul român, sas și unгур din Transilvania dar și pentru cel din România, și le vând pe la târguri (bâlcieri). De asemenea ei mai confecționează și zăbune, jaghete și mantale cu sinoare (găitane) din panură solidă și bruna—numită șaiacu și le desfac cu ambundență între Români.

Noi am reprodus aci în traducțiunea fidelă, părerea omului și forulu celui mai competente, în chestie de aprecierea industriei Ardelenești. Vedem deci că ea numai nefavorabilă nu ne este.

Industria de casă românească fiind eminentemente o industrie și ocupațiune femeiască și a femeilor, și doamnele române, au rămas fidele tradițiilor strămoșești și s'au pus și dânsle în fruntea industriei naționale cultivând și perfecționând tipare, mostre, culori etc. mai cu seamă după ce în prima româncă, Majestatea Sa Regina Elisabeta a Românei, au găsit o mecenată și augustă protectoare a industriei de casă românești, și a portului național român, pe care din umilire și întuneric, il scoase la lumină și-l făcu cunoscut lumii civilizate. Grație acestor impulsuni fericite și incurajeri, venite de sus, pretutindinea Reuniunile femeilor române, din Transilvania, Ungaria și Bucovina, înființate după regiuni și districte, și-au luat deviza, ca pe lângă înființarea și întreținerea de școale primare pentru fete, să cultiveze și perfecționeze industria de casă locală.

Sub conducerea și la stăruința doamnelor române, industria de casă țerănească, a făcut progrese însemnate pretutindinea, și produsele ei au devenit cunoscute și apreciate de toate popoarele culte și civilizate ale Europei.

Covoarele și broderiile țerănești românești, pe lângă decorarea palatelor regali din București, Sinaia, se mai găsesc azi în palatele și castelele împărătești dela Viena, etc. Reuniunile femeilor române, pentru încurajarea și dezvoltarea industriei de casă, au aranjat deja 3 expozițiuni naționale generale, una la Sibiu ținută dela 27 Au-

gust până la 6 Septemvrie 1881 și alta în orașul Hățeg ținută în August 1891 și a treia la 1905 în Sibiu. A ne ocupa în special cu produsele industriei de casă românești, ar însemna de a lua sarcina descrierii porturilor, cari diferă între ele dela comună la comună, dela o regiune la alta, care nu poate fi scopul nostru, ci trebuie s'o lăsăm în sarcina unei pene de femeie — mai expertă decât a noastră.

Pentru a cunoaște importanța și valoarea industriei de casă românești vom lăsa să urmeze aci descrierea ei făcută de pana competentă a lui I. Hintz, fostul secretar al camerei de comerț și industrie din Brașov asupra expozițiunii române dela Sibiu.

„Dar grandioase sunt industriile de casă originale, cari se cultivă de cătră Români din timpuri inmemorabile și cu aceeași vigoare neslăbită până în ziua de azi. Ei produc cu niște unelte primitive din lâna de oaie și din păr de capră țesături cu părul lung și scurt, bătute pe o parte ori pe amândouă părțile, pe cari ei le întrebuintează ca și Sașii și Secuții pentru îmbrăcăminte și pentru alte trebuințe în casa și economia lor. Ei produc în genere tot, ce se poate face pe un nivel inferior de cultură, din laptele și lâna oii și a caprei, din unsoarea și carnea porcului, pe care-l importă din România, atât pentru satisfacerea necesităților proprii, cât și pentru vânzare.

Industria poporală românească ni se prezintă esențialmente ca o producțiune de casă și ca lucru femeesc. Aceasta s'a observat foarte bine cu deosebire la expoziția lor națională din Sibiu dela 27 August până la 6 Septemvrie 1881. Industria românească după modul ei de dezvoltare, isvorită din raporturile și necesitățile interne ale poporului acestuia, se deosebește în mod esențial de industria și felul de a fi al popoarelor occidentale ale Europei. Ea rămase deopotrivă cu economia rurală română, fidelă originii ei semiorientale.

Trecând dela expoziția aceasta, la starea actuală a industriei române în total și în special, vom schița numai câteva trăsături caracteristice ale acestui tablou.

Noi am văzut acolo, și vedem pe la târguri mostre și eșantioane de pănură albă și bine lucrată, care în Brașov se numește dimie, iar în alte părți altfel, și care se produce de cătră femeile române dintr'o lâna ceva mai fină, (țigaie și mițe amestecate), se toarce, se țese, și se bate la piuă, în satele mari de munte cari aduc multă lâna fină dela oile lor din România. Din această pănură cumpără și se îmbracă întreaga populațiune ro-

mână, făcând din ea cioreci, frigiuri, zăbune, zechi și glugi. Dar și mulți dintre Sași și Secuii le poartă. O parte din ea, cu deosebire calitatea excelentă, ce se face de cătră femeile românce din Săcele și Bran, din apropierea Brașovului, se exportează în România. „Dimia aceasta este același product, care ese mult și din atelierile postăvărilor noștri Săsești; numai cât ea este mult mai îngustă decât marfa cea laltă și frumoasă a țesătorilor noștri de lână, care apoi are cu totul și alți mușterii“.

Tot acelaș produs românesc, care se găsește mult în Brașov și Săcele, sunt postavurile acele de culoare naturală brună închisă și groase, din cari se fac mantale cu șinoare (găitane) pentru țeranul cu stare mai bună, atât pentru adulți cât și pentru copii. Printre poporul român de rând pretutindeni se face pănură mai groasă din lâna țurcană indigenă, amestecată fiind des cu păr de vacă de culoare neagră, brună ori seină. Din aceia apoi se confecționează zechi (țundre) pentru oamenii săraci atât bărbați cât și femei din țeara întregă.

La Bran femeile fac postavuri și mai fine, cărărate (cadrilate) a căror culori le știu ele să le amestice și aleagă cu multă dibăcie și apoi la țesut le combină cu mult gust pe resboaiile lor cele primitive, și cari se întrebunțează la mantale, spențere și pantalonii. Din aceste postavuri se fac jachete și mantale pentru albaștrimea dela orașe și sate, și sunt destul de convenabile și portative.

Mai de departe, între țesăturile din lâna de oaie și păr de capră și vacă, iarăși făcute numai de femei și copii minori sunt renumitele straie de Brașov, pe cari le țes sau mai bine zis le împletesc din un tort gros de tot, făcut din lâna cea mai groasă indigenă, țurcană și stogomană, apoi le bat în piuă caldă și rece, le fac dese și în urmă dându-le pe niște mărăcini le smulg și acoper cu lațe de lână regulate, întocmai precum a stat lâna pe oaie în starea ei naturală. Deosebit de aceasta, uneori ele le mai învăpsesc cu o zeamă de lemne colorate, în culori vii și durabile: albastru, roșu, verde etc.

Aceste straie și țoale, se întrebunțează ca așternut și acoperit, paturile și pentru șezut. Aceeași materie grosieră, pe o parte bătută la piuă, iar pe cealaltă înăsprită, o fac româncele aproape în toate satele și comunele de pe sub munte. Din ea mai fac apoi mantalele acele lătoase — numite sărici, cari pentru căldură și impermeabilitatea lor contră ploiei, se asemănă foarte mult cu o blană, — și care ca toate pănurile și postavurile schițate până aci, însă se vând și cumpără la toate bâlciurile din țară spre folosința de obște a poporului Român.

Industria textilă românească de lână eră în complexul ei reprezentată la expoziția din Sibiu. Seria cea lungă de manufacte, ordinare de casă, alături apoi o mulțime de țesături de bumbac, cânepă etc. cari erau parte cu brodării și tipare alese, des-

tinute pentru îmbrăoăminte femeiască și articole de decorațiune, parte în pânze drepte, înălbite și neînălbite, și servesc de rufărie pentru bărbați, femei, copii, erau în șiruri lungi de valuri, ele toate destăinuiau reputațiunea și vrednicia țerancei Române, celei silitoare și iscusite.

Mai mult decât aceste, și cu deosebire demonstrau dibăcia ei sutele de broboade și voaluri, de punnicei și obinzele, de mâneci și piepturi pentru cămăși, și straietele și cuverturile de paturi și masă, numeroasele cătrinte și vâlnice (șorturi cari se poartă de românce încinse înainte și înapoi) făcute din torturi cumpărate din prăvălii, dar vâpsite în casă, în toate culorile și nuanțele, după modele tradiționale, și totuși atât de variate și de frumoase.

Marama și ștergarele cele multe sunt invențios brodate și tivite în toate lungimile și lățimile. Stofele cele multe și variate făcute de românce din cânepa, produsă de ele, sau din inul cumpărat dela Sași, și din bumbacul cumpărat din prăvălii, țesute de ele după mostre variate și alese — și prevăzute cu broderii; apoi cămășile și iile cele cusute de ele cu mult gust, cuverturile de pat și de masă, ștergare și hăinițele și altele formează cu drept cuvânt fala și mândria țărancelor române deosebite prin silința și inteligența lor, și sunt punctul radios în industria națională a Românilor.

Brodăriile cele interesante, puse pe pânzeturile de tot felul, ce se întrebunțează la tot felul de obiecte, pentru casă și îmbrăcăminte, conțin motive de gust și tradițiune antică tragică; dar ele de multe ori se amestecă și cu tipare și forme luate dela săsoaice, și secuience. (sic!)

Noi vedem în industria Română de casă produse tot felul de pânzeturi, cari servesc, și se întrebunțează la îmbrăcăminte poporului lor, care numără multe milioane de suflete. În mâinile lor se găsește confecționarea tuturor hainelor și obiectelor de îmbrăcăminte din aceste materii, toate broderiile și decorațiunile la haine și rufe pentru usul corporal și al casii.

Este adevărat însă că sunt numai articole țărânești, cele ce produc Românii; dar în ori ce caz ea este o industrie, și relativ foarte importantă, câtă vreme poporul Român, va rămâne fidel portului său național, cu excepțiunea câtorva familii de albăstrime, care au adoptat îmbrăcăminte de modă.

Să ne mulțumim de astă dată cu aceste aprecieri făcute din partea unui străin. Noi să ne întrebăm ce lipsește și ce ar trebui făcut pentru ridicarea și utilizarea pe deplin a industriei de casă românești?

Că ce bogăție și ce adevărate tesaururi avem în poporul nostru și în industria casnică, mâini delicate au scos la

iveală pe întrecute. În prima linie Majestatea Sa Regina Elisabeta în colecțiunea de păpuși și porturi; d-na Elena Cornescu născută I. Manu, președinta societății „Furnica”, din București, a scos un album în editura librăriei Socec apoi d-ra Minerva Cosma din Sibiu, un album de broderii și țesături românești, și d-na Popovici din Bucovina și d-l D. Comșa, președintele Reuniunii agricole a comitatului Sibiu, iarăși un frumos și mare album intitulat „din Ornamentația Română”, Aceste albnumuri ar merită să figureze pe masa și în biblioteca fiecărei familii, mai cu seamă că învățământul nostru croit pe calapod străin franțuzesc, nemțesc, ori unguresc și educațiunea ce se dă tinerimei în școli este atât de puțin potrivită cu necesitățile și cam streină de firea Românilui. Apoi la expoziția Casei naționale din Sibiu dela 1905 și din București 1906, d-na P. Cosma a prezentat piese artistice de broderii femeiești de 120 și 150 de ani, cari au atras admirația vizitatorilor — dovadă că și sub regimul Aprobatorilor și Compilatelor putea să existe lux la Românii subjugăți din Transilvania cu toate că legile le opriau. Apoi Reuniunile femeilor Române din Transilvania și Ungaria la diferite expozițiuni locale încă au scos la iveală tipare și mostre prea interesante.

Pretutindeni unde există în străinătate o industrie de casă intensivă, și de ceva importanță, acolo, țăranii sau industriașii mici lucrează în particular, fiecare pe la casa sa și cu membrii familiei sale, cu instrumentele și materialul prim al său, pe contul și rizicul propriu; ori alții de comandă, căpătând materia primă și unele instrumente mai scumpe dela comisionari străini, și aceste de multe ori cu împărțirea muncii cea mai minuțioasă și pe lângă ei; dar deosebit de ei, se află alți meseriași bogați, ori comisionari exportatori, cari adună aceste semifabricate și fabricate ale micii industrii casnice. le combină pe unele cu altele, le fasonează, și ei le dau ultimul lustru și poleitură, și apoi ei le pun în comerț sub numele și eticheta lor. Astfel este cazul cu ceasornicăria în Elveția, la Schwarzwald, cu industria dantelăriei în Belgia, cu industria jucăriilor la Nüremberg, etc.

Deci și la noi, unde inițiativa și mijloacele individuale lipsesc sau fiind insuficiente, pentru a crea un debușeu mai însemnat, — acolo ar avea mare rol Sindicatele, eventual toate Reuniunile femeilor laolaltă, asociindu-se ca să deschidă ele cu ajutorul unui negustor român, ori a academiilor industriale de lucruri femeiești din străinătate, cum este Letteverein la Berlin, etc., bazare în orașele mari la Viena, Berlin, Lipsca, unde se expună spre vânzare tot felul de produse ale industriei de casă românești, să arate rolul și importanța fiecăruia articol, eventual să mobileze 1—2 saloane și iatacuri cu țesături românești, etc., după cari să poată primi și comande.

Românii de peste munți prin firea lucrurilor — marea număr de brațe disponibile, marea creștere a populațiunii, puțină proprietate rurală față de Sași și Unguri, dar nu și față de Secui, îi avisează către o intensivă dezvoltare a meseriilor. Cu deosebire cei din satele muntene, cu brațele numeroase neocupate mare parte a anului sunt avizați către industrie. Afară de acestea, solul munților noștri cuprinde tezaure nestimate cu tot felul de gisamente și minereuri utile. Citești ca într'un vast pomelnic „Manualul petrografic a lui M. Bielz“, „Die nutzbaren Gesteine Siebenbürgens“ — numirile de localități românești, la cari s'au găsit și se găsesc minerale utile în Transilvania, una din cele mai bogate țeri din lume. Afară de aceasta, Românii mai posed pădurile cele mai multe și căderi de apă cu peste 3—400.000 cai putere, cari stau nefolosite, dacă nu le utilizează cumva străinii în profitul lor. Este trist să vezi căderile de apă dela satele românești, Sadu, etc., dând lumină și forță electrică atelierelor și fabricilor din orașele și târgurile săsești, Sibiu, Cislădie, etc.

Introducerea locuitorilor Români în diverse industrii, de metalurgie în Bănat, mine, fabricile de zahăr, postavuri au dat bune rezultate, ceea ce și străinii le-o recunosc. Max Wirth în cartea „Ungarn und seine Bodenschätze“, la pag. 59 zice despre cei din minele din Bănat: că deși lucrătorului Șvab și Român din Bănat 'i lipsește exercițiul și rutina tradițională a uvrierului englez ca și tăria fizică a aceluia, totuși în urma introducerii unui sistem de

prime a lucrătorilor, dându-le societatea avansuri dela 6—800 fl. ca să-și clădească case și locuințe igienice, și să se hrănească mai bine, s'a obținut rezultate minunate în scurtă vreme: Lucrătorii și-au achitat casele fără dificultate, iar uzinele au putut să estindă producțiunea lor la îndoit și întreit, și întreaga întreprindere să devină prin aceea rentabilă. În fabricile de zahăr și hârtie Românii dau contingentul cel mai bun de lucrători, pe când lucrătorii Secui cu toate avantajele oferite de guvernul unguresc în diversele întreprinderi industriale ale statului nu rezistă, și de obicei după 5—6 luni de zile dezertează, trec la noi în Țară. Această tânguire formează și una din gravaminele chestiunii Secuiești. Românii noștri se vede că dau un bun personal și în minele și uzinele metalurgice din America de nord, care-i atrage pe mulți fiind acolo și bine plătiți. Pagubă că dâșii dau numai muncă brută manuală, și mai puțini lucrători tehnici, șefi de echipe, etc.

Ce fel de industrii s'ar putea dezvoltă și să îmbrățișeze Românii de peste munți cu mai multă stăruință?

Aceasta este greu de zis—în mod general, dar este de dorit și necesară trecerea țeranului nostru din limita industriei casnice la produsele industriale de fabrică și de specialitate, bazată pe împărțirea muncii. Acele industrii ar avea mai ușor șansa de a prinde rădăcină între Români—unde există sau o prosperă industria casnică—prin concentrarea și perfecționarea aceleia, selecționându-o d. es. artele textile—ori unde se află multă materie primă în localitate—lemnăritul. Prin punerea în exploatare și valoare a numeroaselor păduri comunale și acele ale moșnenilor în devălmășie, cu concursul băncilor și a numeroaselor cursuri și căderi de apă s'ar putea înființa și crea numeroase întreprinderi industriale de tot felul. Apoi în arta textilă prin concentrarea și sistemizarea ei, s'ar putea face foarte mult. Inul se poate cultivă la noi de cea mai bună calitate a fibrelor până la cele din urmă cătune și odăi răslețe din munți, ca și în satele dela lungul Oltului Mușului, Dunărei și Borcei—tocmai acolo unde sunt brațe multe și ieftine. Țerile de jos, Olanda, Belgia, Irlanda

prov. Baltice — ca și cele muntoase, Svițera, Tirolul, Boemia de nord, Saxonia cu Turingia, sunt centrele culturii și întrebuințării inului în tot felul de broderii minunate, danteluri și pânzeturi de in. Cel ce a urmărit dezvoltarea torsului inului pe valea râului Aupa la Trautenau în Boemia, unde grație inițiativei unui singur bărbat s'a dezvoltat din industria mică de casă, în scurtă vreme peste 30 fabrici mari de filatura inului, acela ne va da dreptate. Și câte sate Fundata și Fundături nu avem noi prin munți dincoace și dincolo de frontieră, unde se face minunate țesături și broderii țerânești de borangic, ibrișim și lână țigaie, cărora adăogându-li-se un in de calitate superioară, ce se poate cultivă chiar acolo pe loc, în roua și ceața deasă și abundentă, să devină cu timpul tot atâtea centre industriale și de manufacturi de prima ordine?! Cel puțin o mare parte din cartonurile și pânza de bumbac (de America) ar putea să fie înlocuite prin pânzeturi și țesături mai trainice de casă și făcute din in.

În celelalte ramure și meserii României se aplică relativ tare puțini și prea puțini la fer și metalurgie în genere. În minele de cărbuni, fer și sare, sunt mai bine reprezentați ca și în minele de aur. Ar fi de dorit însă ca cel puțin în meseriile mici curente și de prima necesitate la sate și orașe, să se aplice cât mai des României, ca cel puțin să se scape de odiul ca tot ce este artă și meserie în satele românești pentru mai buna valorisare a produselor solului să se afle în mâinile străinilor. Sprijinirea industriei mari și mici de tot felul, trebuie să fie una din țința principală a băncilor românești de peste munți.

§ 12. STATISTICA POPULAȚIUNEI ROMÂNE.

Statistica populației Române din Transilvania s'a încercat a se face de repețite ori, dar până astăzi nu avem încă date pozitive asupra numărului lor exact și a creșterii sale. Cea mai veche numerotațiune a poporului Român din Transilvania a fost a Episcopului Ioan I. Klein L.

B. de Szád, făcută din ordinul împăratului Carol al 6-lea la 1732. El pune numărul familiilor Române din Transilvania la 85.550 afară de cei din țara Bârsei și alte câteva ținuturi, pe unde nu a putut să-i numeroteze și să culegă date asupra lor. A doua numerotațiune a populațiunei Române din Transilvania s'a făcut sub împăratul Iosif al II-lea iareși incompletă — căci se făcù numerotarea numai a populațiunei birnice, clăcașe și libere, dar nu și a boierilor, nemeșilor și moșnenilor — foarte numeroși în țara Oltului, Hațegului, districtul Cetății de Peatră etc., toți scutiți de biruri și de orice sarcini.

Recensămintele făcute de guvernul unguresc după limba vorbită în toate zilele, sunt făcute cu scop tendențios, de a scădea numărul naționalităților, și în deosebi pe al Românilor, și a sporì pe cât se poate, numărul rasei domnitoare, — maghiare. Spre acest scop recensămintele ungurești nu au fost făcute pe baza naționalității, ci s'a luat drept bază limba vorbită de ele, limba de toate zilele.

Sistema aceasta însă are mari defecte inerente, căci esclude de sub numerotație, pe acei, cari nu vorbesc nici o limbă, pe copii mici și pe surdo-muții, și apoi trece pe acei cari pe lângă limba națională a lor, mai vorbesc și alte limbi și în special limba ungurească, între Ungurii născuți și făcuți.

Cât de puțin justificată și de lipsită de orice temelie este această procedere, de a număra poporul după limba de toate zilele, și la ce rezultate false poate duce ea, dacă ar fi aplicată riguros la Transilvania, atunci pe toate popoarele și locuitorii ei, ar trebui să-i trecem și luăm drept Români neaoși, pe jidani, Unguri, Armeni, Sași și țigani, din cauză, că până acum a cu toate opintirile guvernului unguresc și ale Kulturegyleturilor, limba afacerilor și tranșacțiunilor zilnice în agricultură în comerț și industrie este limba română.

Românii cari formează majoritatea absolută a țerii vorbesc cu Sas și Ungur numai românește, Sasul și Ungurul, când se întâlnesc, neputându-se înțelege între ei alt cum recurg la limba română, chiar sasul cu sas vorbesc ro-

mânește — des cei dela Bistrița Teaca Reghin cu cei din Țara Bârsei.

Deci conform acestor fapte ale vieții de toate zilele ar trebui să trecem între Românii neaoși la 2 milioane dintre locuitorii Transilvaniei adică pe toți jidanii, Armenii, Ungurii afară de Secui și pe toți Sașii, căci între Sașii buna oră abia se află 1%, care să nu știe să vorbească corect limba română.

În Ungaria proprie iarăși ar trebui să trecem între ai noștri pe mare parte dintre Ruteni, Sârbi, Unguri și Șvabi, pe toți aceea, cari trăesc ca mici enclave în masa compactă a poporului român.

Și apoi și rezultatele recensemintelor oficiale sunt prea bătătoare la ochi, dau o sporire prea mare, ce pare puțin probabilă de es. cea din 1880 dă numărul Românilor din Transilvania și Ungaria la 2.325.838, iar cea din 1890 îl pune la 2.589.066 suflete, adică în 10 ani sporire de 264.228 suflete și la 1900 la 2.799.479 suflete — deci un alt spor de 210.413 suflete în alți 10 ani cu toată emigrațiunea cea mare; și pe de altă parte, datele după limba și după confesiune variază cu totul și arată diferențe enorme între ele.

Nu mai puțin sunt defectuase și incomplete și recensemintele anuale, făcute de consistoriile diecesane române, căci deși consistoriile diecesane greco-catholice române publică pe fiecare an. „Șematismele veneratului cler diecesan“ totuși aceste șematisme conțin niște date incomplete, spun de toate și cuprind tot felul de informațiuni: câți jidani, câți unguri calvini, luterani, catolici de rit latin, se află în comunele și pe teritoriul decesei și archidiaconatelor lor, cari nu sunt de nici un folos pentru români. Din contră cu privire la populațiunea română de sub păstoria lor nu ne spun: câte nașteri, căsătorii, decese, câte școale confesionale se află în total, sub păstoria lor, și câte din ele sunt corespunzătoare și câte necorespunzătoare cerințelor legii, câți învățători funcționează în școalele confesionale diecesane, în total, câți din ei sunt cu examen de cualificațiune și câți sunt numai tolerați, care este în total numărul copiilor — băeți și fete —

obligați de a frecventă școala de toate zilele și școala de repetiție — a le acestora, și cățiau cercetat școalele confesionale române, și cei cari învață în școale streine. Cari este progresul numeric și cultural al diecesei pe un an număr mai mare de ani 20—50 ani etc. din aceste puțin vei găsi.

Dela episcopatele Române unite cari lucrează la cultură și progres de 200 ani aproape, ne-am putea aștepta să găsim astăzi ceva mai mult, decât cele ce ne oferă șematismele diecesane actuale.

Față de tendințele contrarilor de a detrage și micșora numărul și importanța culturală a Românilor, ar fi necesar și util ca și poporul să se cunoască pe sine, să știe cum stăși unde este mai periclitat în ezistența lui națională și culturală? Apoi nu știm care a fost motivul ce a îndemnat pre Prea Sfințiile lor Episcopii și consistoriele unite de Orade și Gherla, de a publică Șematismele diecesane românești în limba latină și cu numiri Ungurești, când limba liturgică și biserica este națională română? și când ele sunt destinate eminentamente pentru poporul Român?!

Consistoriele greco-orientale române, deși nu tipăresc și publică anual Șematisme, totuși recenziunile și dările de seamă, ce fac consistoriele în fiecare an Sinoadelor diecesane conform Statutul organic al bisericei române ortodoxe, sunt relativ superioare și cu mult mai detaliate în ceace privește starea și administrația generală a dieceselor, și asupra progresului lor din toate punctele de vedere. Se vede că intrarea și participarea elementului laic în sinoade a dat bune roade, căci mireni, advocații, proprietarii, funcționarii publici, cari nu depind de consistor și de episcopul diecesan, nu s'au mulțumit cu niște simple *pomelnice* din partea consistorului și a Sfințiilor lor, ci iau silit să se pună pe muncă serioasă, și grație acelei participări fericite a elementului mirean cu elementul preotesesc la afacerile bisericesti și școlare este azi a mulțumi, că în fiecare an avem rapoarte detaliate asupra mișcării populațiunii, asupra stărei averilor bisericesti, școlare și particulare, numărul și starea școalelor, copiilor obligați a urmă școala de toate zilele și a celor cari au vizitat școalele, numărul, cualificațiunea și dotațiunea învățăto-

rilor, numărul copiilor de Români ortodocși cari frecuează școalele streine etc. Ar fi de dorit că la facerea recensămintelor anuale, Înalt Prea Sfințiile lor Părinții Mitropoliți și Episcopi diecesani, prin înțelegere prealabilă, să facă a se adopta pentru toate diecesele române unul și același formular și să facă un recensământ cât se poate de dataliat asupra poporului din diecesele lor.

STATISTICA POPULAȚIUNEI ROMÂNE

DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA DUPĂ RECENSĂMÂNTUL DELA 1900.

No. curent	COMITATE	ROMÂNI	RELIGIUNE		Știu citi și scri	Populaținea întreagă	Emigranți
			Or- todocși	Uniți			
1	Alba de jos	166.099	87.210	80.211	56.195	212.352	1.616
2	Bistrița Năsăud	82.256	15.290	66.078	48.420	119.014	253
3	Brașov	33.886	33.901	1.075	61.689	95.565	5.231
4	Coșoacna	140.229	35.610	105.928	44.682	204.361	627
5	Făgăraș	83.445	60.220	23.850	37.564	92.801	5.910
6	Hunedoară	257.013	204.350	55.116	64.620	303.838	1.042
7	Mureș Turda	67.402	28.989	44.507	75.390	197.618	570
8	Sibiu	108.413	95.380	14.050	88.931	166.188	8.051
9	Șolnoc Dobâcu	180.309	36.247	147.322	42.364	237.134	1.317
10	Tunava mare	61.779	50.350	16.259	76.275	145.138	5.671
11	Tunava mică	55.276	18.925	39.047	35.530	109.193	1.112
12	Turda Arieș	116.833	52.457	66.293	36.687	160.579	212
13	Tri scaune	19.439	—	5.453	—	—	—
14	Ciuc	13.936	—	18.890	—	—	—
15	Odorheiu	2.928	—	2.968	—	—	—
16	Arad	223.806	212.229	15.134	139.413	386.100	428
17	Caraș Severin	328.371	325.613	18.262	41.494	443.001	1.597
18	Timis	167.513	223.247	12.360	109.810	476.242	1.263
19	Torontal	88.044	277.558	3.723	298.397	609.362	1.824
20	Bihor	239.449	205.474	52.222	240.065	577.312	294
21	Maramureș	74.978	88	74.890	54.156	—	1.890
22	Satmar	118.570	2.260	156.063	152.055	367.570	825
23	Salagiu	125.451	7.902	120.544	57.316	207.293	301
24	Cenad	13.782	—	—	—	—	—
25	Ugocea	9.720	—	9.720	—	—	—
26	Bichiș	6.069	—	—	—	—	—

In total 2.799.477 români.

Ceeace este bine și important la Români, este că dânșii locuesc în mase compacte, cu puține seminții ameste- cați. Numai Secuii sunt ca un ic împlântați în mijlocul lor. Românii formează 16,7% din totalul populațunei

Ungariei și Transilvaniei, dar în Transilvania 56,5% după comitate în unele ajunge la 78—84 și chiar 90 la sută din populațiune. Români de peste munți au majoritatea în 2.981 comune. Sporul lor pe cei 10 ani din urmă 1890—1900 a fost de 210.413 suflete sau 8,12%. Ungurii însă au avut 18,8% grație maghiarisărilor, germanii numai 7,3% Slovacii 6,4%.

§ 13. EMIGRĂRILE.

Transilvania a avut totdeauna emigrări—erau mocanii și țuțuenii a căror locuințe erau în Transilvania, iar terenul de activitate se întindea însă în România, Bulgaria etc. Ei niciodată nu au fost considerați de *emigranți* ci de *absentiști* numai pe un timp limitat, de aceea ei își plăteau birurile lor la consulatele și agențiile Austriace ori la vămi pentru turmele și daraverile lor. Emigrațiunea propriu zisă—părăsirea definitivă a căminului părintesc, începe abia cu pătură cultă—română unde clasa intelectuală trecută prin școli înalte, găsi refugiu și aplicație în România, și care a durat de aproape una sută ani, începând cu George Lazăr. Transilvania a dat Românilor din Principate forțele cele mai de valoare ale lor, și nu puțin au contribuit la Renașterea României moderne și la deșteptarea simțului național în Bucovina.

Fondațiuni dela Românii din Transilvania ajunși la bună stare materială și avere, înființate pentru consăngenii lor din patrie abia sunt 3—4 și acele de mică importanță,; ei nu au urmat exemplu grecilor, ci s'au simțit și aci ca acasă și ca Români cu trup și suflet. Nu'mi este dat mie să judec asupra influenței ce au avut-o Românii din Transilvania în România, Bucovina etc.

Vom trece la emigrarea poporului de rând și a brațelor de muncă. Nu este așa de mult când Iohann Hintz, secretarul camerei de comerț și industrie din Brașov, un profund cunoscător al raporturilor sociale și economice puneă numărul emigranților din Transilvania în Ro-

mânia din toate 3 națiunile: Români, Unguri și Sași la 15.000 persoane pe an.

Acum s'a ivit altă fantomă — a emigrărilor în masă în America, cu deosebire în Statele-Unite de Nord. Dejà micul popor al Sașilor numără pe baza unor statistici numițioase la 8—10.000 de connaționali în America. Poporul Român de acolo numără de sigur la 40—50.000 suflete, cari în câteva centre industriale mari ale Statelor-Unite au întemeiat dejă societăți de cultură și de ajutor reciproc, au întemeiat vreo 3—4 parochii românești, au jurnalele lor și serbările lor naționale românești. Ori și cum vom privi emigrațiunea în America, ea atrage, căci acolo un bun muncitor câștigă câte 1—2 și 3 dolari pe zi 5—15 lei, și într'un an doi câștigă omul singur cât în 5—6 ani cu familia întregă acasă. Sunt unele sate din cari sunt duși peste ocean câte 50—100—150 inși bărbați și femei, mai cu seamă tineri în vârstă și apți de muncă. Ca de ce importanță socială și economică este acesta ducere la America, vom cită 2 cazuri. Din com. Vlădeni de lângă Brașov sunt duși peste 150 inși în America, dela cari au sosit în 1904 peste 50.000 cor. în un sat din cele mai sărmame și lipsit aproape de toate izvoarele de venit. Cu banii veniți din America dânșii au cumpărat în anii din urmă numeroase pământuri dela Sașii chiaburi din satul vecin Codlea. Unui mutilat și devenit infirm în America, înainte de a sosi el acasă, i s'a plătit familiei 10.000 cor. prin banca „Albina“. Tot astfel de informațiuni am primit dela un director de bancă românească din părțile Târnavelor, că poporul nostru d'acolo câștigă mereu teren cu banii trimiși din America.

Românii emigreză mulți, dar la Ruteni și Slovaci s'au golit satele cu totul; sunt femei primari și consilieri comunali din lipsa de bărbați. Guvernul Ungar voind a le înlesni soarta emigranților a încheiat contract cu Cunard linie din America, dirigind masa emigranților peste portul ungar dela Fiume — și dându-le preoți pe vapoare și preoți și în America, care să'i maghiarizeze. Prin aceasta guvernul Ungar a încurajat foarte mult emigrațiunea și numărul emigranților din Ungaria trece de una sută mii pe an.

Cauzele emigrațiunii sunt prea multele sarcini asupra proprietății rurale, dar de multe ori și contractarea de datorii în mod ușuratic pe care în urmă nu le mai putură plăti și erau amenințați să fie scoși din casă și moșie. Cu toate speșele mari de emigrațiune cari se urcă la 300 coroane, într'un an, doi muncitorul vrednic și întoarce speșele avute cu drumul și poate să achite și datoriile de acasă. Mulți dintre ei se întorc cu parale acasă — cu capital de 2 — 3.000 coroane.

Și aci nu este deci decât un absentism provizoriu, și nu se duce nici unul cu gândul de a se stabili pentru totdeauna în America, și vin frumoase parale dela ei în genere. Un pericol național deci nu ar fi. Cu toate aceste este un pericol național, întru cât se slăbesc satele și forța de producțiune și de rezistență a lor, apoi se demoralizează și destramă viața familiară, care la dânșii face foarte mult. Minerii se dedeau acolo cu traiul bun cu consumațiunea zilnică de vin, bere și carne — pe care acasă din moșioara-i mică nu o poate avea. Mulți dintre ei după ce au venit acasă, după ce au isprăvit paralele la un an, doi au plecat iarăși în America. Poate că pe lângă unele defecte și neajunsuri vor veni și obiceiuri și calități prețioase — spiritul de asociațiune și de întreprindere împrumutat dela Jankei.

§. 14. LOCUINȚE ȘI REGIMUL ALIMENTAR.

Dotățiunea comunei rurale cu pământuri proprii ca proprietate comunală colectivă, prevăzută în Patenta împărătească dela 1854 și-a manifestat efectele ei salutare în 3 direcțiuni diferite: acea a locuinței, a igienei și alimentațiunii și cu privire la institutele de cultură. Țăranul degajat de grijă și sarcina ținerei vitelor și a administrației comunale și județene, a putut ușor să fie înduplicat să se supună și supoarte alte sarcine de ordin moral și cultural. El și susține singur biserica și școala sa, pe preot și învățător până și pe mitropolit, pe primarul,

și notarul satului, fără de a avea lipsă de a împreună 10-15 sate într'o comună rurală ca la noi din lipsa de mijloace, etc.

Cu privire la locuințe și ecarete gospodărești, lemnele gratuite din pădurea comunală a avut rezultatul de a schimba cu totul aspectul caselor și satelor românești cu disparițiunea totală a colibelor și bordeelor săpate în pământ, de cari se mai găseau pe alocurea în iobăgie. Mai întâiu necesitatea și exigențele noi de traiu și de producțiune impuneau o modificare radicală a ecaretelor economice—de oare ce țeranul nu mai făcea clacă ni-mănuși și nu dădea nici dijmă din produsele sale—și el a devenit stăpân absolut pe moșioara sa și pe brațele sale. Natural că cu sporirea producțiunii agricole să-și mărească și consolideze și ecareturile de tot felul. Apoi necesitatea și dorința și la el de a avea oare care confort și de a posede unele lucruri ce nu le putuse avea dar le vedeă zilnic la străini: Sași, Unguri și Secui. Apoi guvernul încă reglementă de repetite ori alinierea strădelor și materialul de construcțiuni la noui clădiri.

Și astăzi după o jumătate de secol dela ștergerea iobăgiei, satele și casele Românilor de peste munți, sunt tot așa de frumoase ca și ale Sașilor de pe Tirnave și ale Ungurilor și Secuilor. Edificiile publice—bisericii, școale, primarii sunt egale cu ale lor. În cece privește materialul de construcție—din care sunt alcătuite ele, se va vedeă mai târziu—în raport cu ale Sașilor. Deși lemnul predomină încă, și poate că nu va dispărea niciodată. În construcțiile satelor muntene și ale târgurilor, totuși ca mai puțin sigure contra focului și în satele de munte locuitorii tind mai mult către locuințe masive de zid.

Apoi în pășunea comunală i s'a menținut până la comasare, țeranului posibilitatea de a țineă și crește vite aproape fără de spese. Vaca ori bivolița cu lapte nu lipsește aproape la nici o casă din sat—chiar la cei cari nu au pământ propriu. Apoi stâna de oi în hotar și cârdul de porci, asigură și celui mai sărac posibilitatea de a se hrăni binișor în timpul muncii. Aproape la nici o casă nu lipsește cuptorul de pâne. În total ei trăesc și se hrănesc mult mai bine decât muncitorii agricoli și in-

dustriali din Polonia, Germania de nord ori Irlanda, dar trăesc incomparabil cu mult mai bine și decât țăranul din România, căci deși pentru el, ca și pentru acesta, mămăliga este indispensabilă în fiecare zi, totuși el mănâncă regulat în fiecare zi și pâne de grâu ori de seacă *cu și fără* cartofi, în cantitate destul de considerabilă, apoi lapte, brânzeturi, carne, legume și fructe. Buruienile ca *loboda*, *știrul*, *susaiul*, *urzicile* etc. cari formează hrana precumpănitoare a țăranului din România, el nu le mănâncă de loc, abia le cunoaște după nume, căci le dă la porci, iar castraveții verzi, ceapă și pepeni, consumă cu mult mai puține decât acesta, și nici odată cu mămăligă, ci totdeauna numai cu pâne.

Pânea la el anul întreg nu lipsește de pe masă, fie ea albă ori neagră, căci dacă nu și în fiecare casă din comună, dar tot la 2—3 case se găsește un cuptor de pâne, în care se coace pâne regulat anul întreg. Din cauză că el mănâncă o hrană micștă, și mămăligă aproape în aceeași cantitate, cu pânea, pelagra și alte boale endemice, care bântuie atât de cumplit populațiunea rurală din România, Italia etc. în Transilvania nu este de loc cunoscută, ore importată de muncitori din România.

Deși Românul de acolo consumă relativ mai puțină carne decât Sasul și Ungurul—și în deosebire carne de vacă—căci carne de porc și carne de oaie, el consumă destulă, totuși și în privința dulcelui o duce mai bine ca cel din România, căci în Transilvania și omul cel mai sărac și fără pământ poate țineă 1—2 vaci în pășunile și pădurile comunale, pentru care el pentru vârat nu plătește nimănui nimic, și vitele fiind în genere mai bine ținute, vara și iarna, dau lapte mai mult și deci alimentele de dulce le poate produce și aveă și el mai lesne decât cel din România.

În privința alcoolismului sau a consumațiunii excesive de spirtoase, care este o plagă socială din cele mai grozave moderne, noi n'avem să ne plângem nicăiri de poporul nostru că și-ar vinde casa și moșia sa pentru rachiu, sau că ar fi fost expropriate și distruse sate întregi din cauza alcoolismului. Deși vinul cel mai mult în Tran-

silvania îl produc și se află în mâna Românilor, totuși țărani Români beau moderat sau prea puțin atât vin cât și bere. Cu privire la consumațiunea de vin la Făgăraș 61,43 litre de persoană, după a noastră proprie experiență, putem afirma că d-l Keleti a fost indus în eroare căci în localitate vin nu se produce și în 20 comune din 64 nu se debitează de loc vin; în nici un caz nu putem pune mai mult de 6,1 litri de persoană.

În privința posturilor „*acea aberațiune a minții și inteligenței umane*“ deși în Transilvania și Ungaria poporul Român, se află divizat în 2 confesiuni ale aceeași biserice de rit oriental, cu posturile obligatorii, totuși fără a pierde din credința și morala sa religioasă ceva, dela luminarea poporului prin școale și dela introducerea serviciului militar obligator încoace, poporul de rând chiar nu mai ține cu atâta religiozitate și strictetă la ele, ca înainte; pe cele mai mici între ele — Mercurile, postul Crăciunului, al sfântului Petru nu le ține de loc, iar Vinerile, postul Paștilor, postul sf. Marie se calcă foarte des cu știință și neștiință, și nu va trece multă vreme, până când poporul singur își va face dreptate, și se va emancipa cu totul de ele.

Acî fără de a ne atinge întru nimic de temeile sfintei noastre biserici, totuși fie-ne permis a întrebă, pe Prea Sfințiile lor Înalții Prelați și Arhiepiscopii Români, căci avem deja 5 Archiepiscopi și Mitropoliți și 11 Episcopi eparchioți Ortodocși Români și uniți, apoi o mulțime de arhiepieri, canonici și d-ri în sfânta teologie, dacă Prea Sfințiile lor și consistoriele metropolitane și episcopale, nu consideră de oportun, și de a fi sosit timpul, ca să se întrunească într'un sinod general național și să revizuiască și mai reducă unele din posturi și din cele 56 sărbători împărătești și bisericesti, cari cu cele 52 de Dumineci, fac în total 108 zile de sărbătoare în an din 365? Numărul lor în realitate este mai mare, căci afară de sărbătorile bisericesti din călindare, mai sunt și alte populare, păgâne chiar, altele băbești fără de înțeles, dar tolerate prin abuz, căci de ex în unele comune sărbătorile Paștilor, Rusaliilor și Crăciunului se serbează câte

4—5 zile, și poporul pierde numai cu ele 12 zile de muncă, apoi pe Sf. Ioan 'l serbăm cu toții de 4 ori pe an.

Aceste posturi și sărbători, cauzează poporului nostru un rău material și moral foarte mare, căci tot cu atâtea zile îl păgubesc pe an din lucru, și-l fac să fie inferior în lupta de existență și concurență cu vecinii săi, heterodocși, cari serbează relativ cu mult mai puțin, și pot produce prin urmare mai mult decât el, căci la protestanți se socotesc 300 de zile iar la catolici 290 zile lucrătoare în an, pe când noi Românii abia avem 245—50 zile lucrătoare în an!! Chestiunea aceasta în sine nu este numai o chestiune pur dogmatică și bisericească, dar este totdeodată și o chestie socială, economică și de stat.

Nemuritorul domn Român Alexandru Ioan Cuza, a redus cu puterea o parte din sărbători—dar numai pentru România; bine făcea dacă în ele eră mai sever. și ar fi stăruiț să se reducă și în celelalte eparhii române. Apoi posturile și praznicile cele multe au putut fi bune și la locul lor, pentru țările calde, Palestina, Asia mică, cari au altă vegetațiune: măslin, curmal, migdal, și unde epoca vegetațiunii este cu totul alta decât la noi, dar sunt cu totul nepotrivite la noi și pentru climatele noastre, unde se face numai ceapa și mămăliga, și posturile cad tot în timpul, când munca câmpului este mai grea și mai intensivă:

Postul Paștilor de 7 săptămâni, începe deodată cu ivirea primăverii și a vegetațiunii, și durează cât timp ține lucrul la câmp și semănaturile de primăvară; postul Sf. Petru de 4 săptămâni, în timpul prășilei de a doua, a făcutului de fân și a secerei. Inșă cel mai dificil și mai insuportabil dintre toate este postul Sf. Mărie, de 2 săptămâni, atunci când toate alimentele sunt fără putere; pâinea nouă, egume noi, fructe noi, toată fără vlagă și putere, iar lucrul câmpului iarăși intensiv la culme: recolta ovăzului, treeratul bucatelor, întorsul ogorului, cânepa.

De aci urmează și sunt atunci pe tot locul friguri, tifos, diarree și tot felul de boale și epidemii, cari seceră între populațiunea rurală română cu sutele și miile; atunci morbiditatea și mortalitatea ajunge la culme între

populațiunea noastră rurală dincoace ca și dincolo de munți. Curmă (desființează) pe acestea (posturile mari și în special postul de 2 săptămâni numit al Sf. Mării) și vei avea îndată câteva zeci de mii bolnavi de friguri mai puțin, și vei scăpa câteva mii de Români din ghiarele morții pe fiecare an fără alte mijloace și fără spitale rurale. Alimentațiunea poporului român din Transilvania și Ungaria, față de popoarele și națiunile conlocuitoare cu el, este satisfăcătoare, căci după C. Keleti el ocupă un loc intermediar, deși datele lui Keleti au fost contestate și atacate din mai multe părți.

T A B L O U

DE CONSUMAȚIUNEA MEDIA ANUALĂ DE PERSOANĂ ÎN UNGARIA.

	ÎN KILOGRAME				La olată pen- tru Ungaria în- treagă
	POPULAȚIUNEA ABSOLUTĂ				
	Ungară	Română	Slovacă	Germană	
Pâine de grâu și seară . . .	108,80	70,18	70,06	95,01	92,98
Pâine de orz și ovăz.	10,83	5,01	75,19	19,05	17,45
Mălaiu	22,11	69,92	0,75	19,06	32,5
Cartofi	103,56	99,44	176,71	121,29	112,25
Lapte și brânză	41,24	40,11	43,48	28,62	33,16
Carne și cârnați	38,46	26,52	22,22	42,31	34,47
Slănină și unsoare	31,17	24,88	14,92	28,45	26,66
Vin în litri	31,57	13,98	6,4	40,97	26,15
Rachiu	21,44	26,48	28,12	14,53	23,09

	In procente %		Mălaiu	Carne, slănină și unsoare în kgrt.	Vin în litri	Rachiu în litri
	Pâine de grâu și seară	Pâine de orz și ovăz				
Unguri	76,76	7,64	15,60	69,51	31,57	21,14
Nemți	71,37	14,31	14,32	70,76	40,97	14,53
Români	48,36	3,45	48,19	51,40	13,98	26,48
Slovaci	47,99	51,50	0,51	37,14	6,40	28,12
				Media	26,15	23,9

B). STATISTICA ALIMENTAȚIUNII POPORULUI PE COMITATE

CU DEOSEBIRE ÎN CELE 11 COMITATE DIN
TRANSILVANIA ȘI UNGARIA, ÎN CARE POPULAȚIUNEA ROMÂNĂ SE AFLĂ ÎN ABSOLUTĂ MAJORITATE

No. curent	COMITATE	Populația %		Pâine de grâu și de secară sau îndoitură		Pâine de orșă sau ovăz		Pâine de mlaie (1)		Cartofi		Brânză		Lapte		Carne		Sianină și unsore		Vin		Rachiu	
		Română %	Indoita	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Kgr.	Litri	Litri	Litri	Litri
1	Făgăraș	88,74	121,13	6,41	12,82	82,96	34,04	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	Hunedoarei	87,50	26,83	6,65	101,57	93,49	27,51	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Albei de jos.	76,09	81,69	—	52,57	94,25	34,66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	Carăș Severin	76,01	29,32	—	117,67	106,17	34,94	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	Șolnoc-Dobâca.	75,45	37,29	—	114,19	95,33	57,32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	Turda Arieș.	70,65	111,28	—	41,59	112,89	39,90	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	Bistrița-Năsăud	65,30	28,23	39,16	94,97	98,29	58,48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	Sibiu	64,11	84,51	—	41,99	95,70	40,53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	Arad	60,94	94,09	—	45,37	106,60	35,56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	Selagiu	60,37	71,44	—	85,17	108,18	28,53	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	Coșocna	57,37	86,24	2,95	61,21	100,01	49,16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	In termin mediu	71,14	70,18	5,01	69,92	99,44	40,11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

După *Ernährungsstatistik der Bevölkerung Ungarns* von Dr. Karl Keleti, Budapest 1887 pag. 161.

(1) Mămăliga, se vede a exclus'o.

Cu nutrițiunea poporului stă în strânsă legătură sănătatea și aptitudinea lui de muncă și destoinicia sa de a purta arme. Dela introducerea serviciului militar obligator în Austro-Ungaria încoace, s'au găsit după d-sa că dintre 1.000 tineri cari trag sorți:

No. curent	REGIUNEA	POPULAȚIUNEA	N'au ajuns la măsura regie-mentară de 1,554 m.				Asentați
			Constituție debila	Alte defecte corporale	Suma celor ne-apți de a purta arme		
1	Transilvania	Români, Unguri, Sași . .	139	442	267	848	152
2	Banat, unghiu între Tisa și Mureș,	Români, Sârbi, Șvabi . .	111	531	190	832	168
3	Regiunea de pe malul stâng al Tisei Crișana	Ung. și Români	169	438	258	865	135
4	Regiunea dintre Tisa și Dunăre	Unguri	125	383	243	751	249
5	Ungaria întreagă		141	423	261	825	175

Tot după Keleti, Loco citată.

După datele statistice publicate de ministerul ces. și reg. de rebel din Viena, raporturile sunt schimbate. Foaia oficioasă militară Reichwehr din Viena, publică statistica oficioasă a tinerilor cari au tras sorți din imperiu dela 1884—1894, după provincii și națiuni. Dintre cei presentați la asentare tot la 1.000 inși au fost apți de serviciu militar la Români 386, la Croați 359, la Maghiari 340, la Sloveni 285, la Slovaci, Poloni și Cehi câte 268, la Ruteni 251, la Germani 244. Dintre cei asentați la miliție nu știu a citi și scrie din 1.000 inși, pe corpuri de armată din Zara 713, din Lemberg 618, din Przemysl 613, din Sibiu 415, din Temișoara 333, din Cașovia 295, din Agram 244, din Cracovia Gratz și Budapesta câte 119, din Viena și Praga câte 1. Dintre cei înscriși la sorți au absentat în 1894 dela asentare după circumscripțiile de întregire, la Ungvar 438, în Eperjeș 416, în Fiume 314, în Cașovia 251, în Carei mari 246, în Triest 221, în Sibiu

217, în Otociac 216, în Braşov 214, etc. „Gazeta Transilvaniei“ No. 63 ex. 1896.

Preţurile curente ale muncilor agricole au fost în 1897 în termen mediu după Raportul Ministerului ungar de agricultură

Transilvania. Aratul cu ziua cu 2 boi 2,40 cor. până la 8 coroane, media 4,50 cor. fără mâncare. Aratul şi Semănatul unui juger 4—10 cor., în medie 6 cor. 30 b., grăpatul şi semănatul 1,60 cor. Un juger de porumb la 1 sapă 6—10 cor. media 7—7 cor., muşuroit 7—14 coroane. Secerişul se face cu ziua, mai rar cu pogonul şi se plătesc la cele de toamnă 6—12 coroane, în unele localităţi cu tain în altele fără tain; cele de primăvară jugerul s'au plătit cu 4—8 coroane. Culesul porumbului şi tăiatul cocenilor cu 4—5⁰/₁₀; muncit în dijmă se plăteşte ²/₅ câte odată în pământurile cele bune ¹/₄. Ziua de coasă la fân se plăteşte cu 3,60 coroane. Argaţii cu anul 240—400, media 340 cor.

Bănat. Aratul cu ziua cu 2 boi 5,60—6 cor. Semănatul unui juger 4—10 cor. media 6,60 cor., arat, grăpat şi semănat 6—12 coroane de juger, media 8—9 cor. Prăşitul la cartofi, porumb şi sfeclă la prăşila dântăiu 7—8 coroane; culesul porumbului şi tăiatul cocenilor 6—16 cor. media 8—9 coroane. Porumbul în dijmă 3:1 sau 2:1. Pogonul de secere în bani la cele de toamnă 7—9 coroane, la cele de primăvară 5—8 cor., şi rachi. Ziua de coasă la fân 2,6 pentru cosit şi adunat fânul s'a plătit 7—12 cor. de juger; la cei cari secără cerealele în dijmă li-s'a plătit 50—200 litri boabe de juger, media 80—87 litri la cele de toamnă şi 60—65 l. la cele de primăvară. Lucrătorilor învoiţi de mai înainte li-s'a dat după învoieli a 11—12 a clăie şi tain, la treieratul cu maşina de abur ²/₄—6⁰/₁₀, media 3¹/₂—4⁰/₁₀. La călcatul cu caii a 7—8-a parte. La făcut fân în dijmă din 4:1 pe fâneţe foarte bune, iar pe cele mijlocii din 2:1. Simbria unui argat ori vizitiu cu anul se urcă dela 320—580 cor. media 472 coroane. Muncitorii cu ruptul câştigă lunar între 40—54 coroane vara 5—6 luni de zile, toamna şi primăvara 30—36 cor. şi iarna 24—30 coroane.

Crişana. Ziua de plug cu 2 boi se plăteşte cu 3—9 cor.

media 4,80 cor. aratul unui juger 4—8 cor. media 6 cor. 10 bani. Grăpat și semănat 1,20—4 cor. Prășitul porumbului, cartofilor și sfecelelor pentru întâia oră 5—12 cor. media 7 cor. 30 bani. Culesul porumbului și tăiatul cocenilor 6—14 cor. media 9 cor; în dijmă a 17—19-a parte. Porumbul se pune adesea și în dijmă din 3:1 s'au din 5:2 cu arătura și sămânța locuitorului. Seceratul în produse se plătește a 12—13-a și rachiul, slănină și pâine. În bani s'a plătit de pogon 7—9 cor. și tain, fără tain 8—12 cor. La treieris 4% din produse, rachiul și slănină, cu ziua 2—4 cor. Pogonul de coasă de iarbă s'a plătit cu 5—7 cor. În dijmă 4:1, din 3:1 2:1 sau din 5:2 media din 3:1, Argații și vizitii cu anul se plătesc 250—500 cor., muncitorii cu luna câștigă câte 20—50 cor. lunar.

§ 16. BISERICA ȘI ȘCOALA.

În privința culturii naționale a poporului Român din Transilvania și Ungaria, și întreaga-i activitate și evoluțiune culturală și științifică se concentrează și rezumează în biserică. Biserica a fost paladiul și refugiul națiunii Române în timpuri de retriște, și în ea și-a găsit poporul Român totdeauna scăpare și mângâiere. Deci dacă vream să cunoaștem și să studiem progresul economic și cultural al poporului Român din Transilvania și Ungaria, apoi tot cu privire la biserică, trebuie să-l căutăm. Dar tocmai aci pe terenul bisericesc și scolastic, vom întâlni glasuri și învinovățiri dese din partea adversarilor, că Românii sunt tare înapoiți în cultură și civilizațiune, între toate popoarele Austro-Ungariei. Aptitudinea de muncă și cultură nu le-o mai contestă astăzi nimeni ca altă dată. Să vedem însă întru cât și aceste acuze și învinovățiri sunt temeinice, și de unde provin ele, și cum s'ar putea înlătura.

În privința ierarchică și a cultului, Românii încă au dezvoltat o activitate foarte însemnată în o jumătate de secol și au mari succese de înregistrat. În privința organizațiunii ecclesiastice, poporul Român ortodox s'a emancipat cu desăvârșire de Kiriarchia sârbească, și uniții de epitropia

ruteană și de ori ce ingerințe și amestecuri din partea Primatului romano-catholic al Ungariei, și și-au putut organiza fiecare biserica sa independentă și de sine stătătoare, împărțită în cele 2 confesiuni și biserici naționale: ordodoxă răsăriteană, și unită sau greco-catholică, înființând 2 mitropolii, 4 episcopate și 5 diecese noi.

Biserica ortodoxă orientală cu 1 mitropolit și 2 episcopi titulari și-a dobândit independența și autonomia ei deosebită și este recunoscută și inarticulată în legile țării ca biserică autonomă *națională românească* și liberă de ori ce ingerință străină, iar în Statutul Organic, ea posedă o autonomie din cele mai liberale și democratice și din cele mai bune, de care alte biserici, mult mai vechi și mai bogate decât ea, sunt geloase și nu o pot obține des biserica catholică ungurească.

Biserica unită Română, cu un arhiepiscop—mitropolit și cu 3 episcopi sufragani deși și-a eluptat și ea independența, și s'a emancipat de sub ori ce amestec iar afacerile sale interne de cătră clerul latin și a primatului de Strigon, dar încolo cu toate că organizațiunea și instituțiunile ei sunt mai vechi—episcopii ei materialicește mai bine situați decât cei ortodoxi, totuși până acuma ea nu și-a putut elupta autonomia ei deosebită, de a avea sinod, mixt, și de a fi recunoscută și inarticulată în legile țării ca biserică greco-catholică națională (românească).

În timpul din urmă însă, contrar aspirațiilor și luptelor ei seculare de a ajunge și de a fi biserică curat națională, s'au ivit în sânul ei unele tendințe și aspirațiuni nouă, contrare firei românului, importate dela Roma, de către tinerii Români, crescuți în școalele iesuitice de acolo — noua școală iesuitică Română — de a o apropia cât mai mult de marea biserică catholică de rit latin și a-i pregăti fuzionarea și contopirea ei cu aceia.

În privința propagării luminei și culturii în popor, putem susține cu drept cuvânt, că între toate popoarele Austro-Ungariei poporul Român a făcut dela 1848 încoace relativ progresul cel mai mare, căci el a înființat la 3.300 școale rurale, 8 secundare și 5 superioare, fără de a fi primit nici un ajutor din budgetul statului.

A). STATISTICA ȘCOALELOR CONFESIONALE

EPARCHIA	Seminarii		Școli pedagogice (normale)		Liceu cu 8 clase		Școala comercială superioară		Gimnaziu școală reală cu 4 clase		Școala secundară de fete	
	Prof.	Elevi	Prof.	Elevi	Prof.	Elevi	Prof.	Elevi	Prof.	Elevi	Prof.	Elevi
	a) Ortodoxe.											
Arhidieceasa Sibiu	6	—	8	146	23	399	11	79	9	115	15	98
Dieceasa Aradului și Orășii mari	7	97	12	152	—	—	—	—	—	—	4	42
Dieceasa Caransebeșului	7	35	8	83	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	20	132	28	381	23	399	11	79	9	115	19	140
b) Unite sau greco-catolice.												
Arhidieceasa Blajului	18	60	9	111	17	518	—	—	—	—	15	83
Dieceasa Gherlei	5	57	7	136	15	298 (1)	—	—	—	—	—	—
Dieceasa Orășii mari	—	—	8	58	15	414	—	—	—	—	9	91
Dieceasa Lugojului	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Total	23	117	24	305	47	1.230	—	—	—	—	24	174

(1) Liceul din Năsăud este declarat dela guvernul lui Tissa, de Fundațional.

ROMÂNE DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA.

Internat sau convict		Școli primare cu		Școli rurale	Edificii școlare de				Învățători		COPII DE ȘCOALĂ				
Prof.	Elevi	3 clase	4 clase		Peatră	Lemn	Lut	Lipsește	Defini-tivi	Tolerați	Obligați		Au frecventat școala		
											Băieți	Fete	Băieți	Fete	La șc. străine
—	—	—	—	977	666	—	—	200	693	302	54.611	48.670	35.439	28.357	—
—	—	—	—	666	407	—	—	—	634	—	39.433	32.680	24.678	18.019	—
—	—	—	—	341	(1) 217	—	—	—	234	—	29.760	28.611	11.636	8.943	—
—	—	—	—	1984	1290	—	—	200	1.561	302	—	—	—	—	—
3	81	—	6	530	299	301	—	—	512	—	—	—	58.587	—	—
—	—	5	2	502	96	419	21	55	500	—	—	—	53.320	—	—
(2)	—	—	2	182	36	58	66	22	180	—	—	—	18.369	—	—
—	—	—	—	84	—	—	—	—	76	—	—	—	13.604	—	—
3	81	5	11	1298	287	834	87	77	1283	—	—	—	—	—	—

(1) Din aceste 107 foste grănicerești trecute ca școli de stat, dar diecesa le reclamă de confesionale.

(2) Un convict în Sigetul Maramureșului pentru fii nobili—și un altul în Orade pentru elevii ce frecventează școlile maghiare, și Alumneiu în Timișoara.

B). BISERICILE ROMÂNÊ DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA.

No. curent	E P A R H I I	TITULAR	Consistorie	Protopopiate	BISERICI		Preoți	Numărul sufletelor	
					Parohii	Filiale			
					1	Mitrop. ortodoxă din Sibiu			Arch.-Mitrop.
2	Episcopia Aradului și Orăzii	Episcop	2	17	576	379	659	525.756 *	
3	Episcopia Caransebeș.	Episcop	1	11	320	39	386	371.575 *	
Total in 1900 .			3	4	62	1.833	709	2.015	1.704.818

B). BISERICA UNITĂ (ROMÂNĂ GRECO-CATHOLICĂ)

1	Mitropolia de Alba Iulia și Făgăraș cu reședința în Blaj . . .	Arch.-Mitrop.	1	32	723	623	668	418.444	
2	Episc.-unită de Orade.	Episcop	1	20	168	480	168	117.067	
3	Episcopia Gherlei . . .	Episcop	3	45	491	195	496	432.915 *	
4	Episcopia Lugoșului .	Episcop	6	16	163	273	157	97.566	
Total in 1900			4	6	113	1.543	1.571	1.504	1.094.661

In total Românii din Transilvania și Ungaria au fundat și întrețin pe a lor spese 5 Seminarii preoțești asimilate cu școalele superioare, 6 școale pedagogice asimilate cu liceele, 4 licee complete cu câte 8 clase, o școală comerc. II gr., 1 gimnaziu, 1 școală reală aceste cu câte 4 clase, 4 școale secundare de fete, 3 internate și 3.279 școale primare și rurale. A înființa mai multe școale secundare românești, guvernul maghiar s'a opus totdeauna la Arad, Caransebeș etc. Invățătorii trebuie să aibă leafa minimă de 600 coroane impusă de guvern, altfel dacă co-

* Pe anul 1890.

muna sollicită ajutor dela guvern — acesta în schimb își aroga siesi dreptul de numirea învățătorului și alte ingerințe asupra școalei. În școalele comunale și în școalele de stat guvernul a impus limba de predare cea maghiară exclusiv, chiar dacă jur împrejur nu se află sate ungurești nici de pomenire. Chiar și școalelor confesionale guvernul le-a impus să predea limba maghiară câte 18 ore pe săptămână, mai mult decât studiul limbei materne (14) din care elevii de obicei nu se aleg cu nimica, căci după eșirea din școală ei uită puținele vorbe ungurești învățate papagalicește. Mare pericol amenință școlele românești de peste munți proiectul de lege Berzeviczy, care țintește la o maghiarizare a lor dea binele.

Și țăranul simplu este convins de acest pericol și de soarta școalei sale, și aduce toate sacrificiile posibile. Nici un singur popor din Austro-Ungaria nu a făcut și aduce atari jertfe întru luminarea sa. Comunele svăbești din Bănat situate atât de bine materialicește, aproape toate au școalele exclusiv cu limba de propunere maghiară, și în multe biserici li se predică ungurește. Biserica catholică cea atât de bogată de care se țin cei mai mulți nemți și slovaci și-a maghiarizat aproape toate școalele rurale și primare confesionale susținute de ea, ca de cele secundare și superioare confesionale ale ei să nu mai amintim.

Sacrificiile și zelul ce pun învățătorul și preotul român în apărarea limbei sale, este mai sus de orice laudă și ei sunt adevărați apostoli ai naționalității române. Nici îndoirea lefei, nici premiarea ori alte tentative de a trece la stat ori a cere școală de stat, nu-i ademeneste. Leafa lor minimă numai cu greu și-o pot scoate; de cele mai multe ori prin repartiție asupra poporului după darea directă. Ei au numai 600 coroane pe an, pe când cei dela școalele statului au câte 7 — 800, uneori trec peste o mie. Și totuși soarta lui nu este rea și nici așa de precară ca a Schulmeisterului german. El descinde de ordinar din familii fruntașe ale satului, este proprietar moștean în comună, ori căsătorit cu o fată de țăran fruntaș — și ca atare numără între economii de frunte ai satului, și leafa lui de învățător

este numai un venit net pentru el, de oarece el trăește cu familia-i întreagă din venitele moșioarei și gospodăriei sale. El se bucură de încrederea comunei, care l'a ales pe el; subordonarea lui sub preot ca director școlar este numai nominală și ușor de suportat. El este însă ferit de șicanele administrațiunii și din partea proprietarului, nefiind patron — la școala Română. El este de obicei învățător ales pe viață și arareori își schimbă cariera ori comuna, care l'a ales ori ca să treacă în altă mai bună.

Din contră, cei numiți la școlile de stat ungurești deși mai bine dotați în numerar — adevărați lefegii — sunt foarte des controlați și schimbați dintr'o comună în altă, și prea de multe ori pentru cea mai mică vină sunt permutați în ținuturi străine — între Unguri, slovaci ori ruteni — unde nu mai aud vorba românească și nu se întâlnesc cu cei de neamul lor cu anii. La dâșii este lux mai mult, reprezentație mai mult ca campioni ai ideii de stat maghiar unitar, dar sunt vecinic cu casa în spate și arareori să o aducă la ceva stare materială — pe când cei dela școlile confesionale române cu leafa mai mică n'au cunoscut niciodată nevoia și fac stare frumoasă. De aceea nu-i tentează lefile mai mari la școlile statului, și cei ce au râvnit la ele, de cele mai multe ori au pățito și s'au căit.

Pentru preoții ortodocși guvernul ungar a întregit lefile din partea statului la câte 800 cor. pentru absolvenți cu 4 clase gimnaziale și seminarul, și la 1.600 cor. pentru absolvenții de liceu și seminar. Pentru cei uniți cu româno-catholicii de zecimi de ani, guvernul proiectează introducerea și regularea Congruiei — pentru preoți de rit latin și grecesc — dar nu prea merge înainte. Ar trebui tăiate deabinele din dotațiunea grasă a clerului înalt româno-catholic, pentru dotarea preoților de mir uniți Români și Ruteni, a celor săraci. La atâta dragoste frățească în Christ — cu greu vor consimți și dâșii — deși Români iobagi au plătit dijme grase bisericei catholice în decurs de sute de ani.

Deocamdată preoții Români gr. catholici sunt fără leafă, avizați numai la veniturile patrachirului (stolare) și a pă-

mântului bisericesc, a porțiunii canonice — aceea ce le poate da comuna și enoriașii. Guvernul țintește ca cu ocaziunea regulării Congruiei să șteargă cu totul caracterul românesc al bisericei Unite, și să o întrupeze din nou în biserica româno-catholică maghiară — de sub a cărei îngerință abia s'a emancipat de vre-o 50 de ani încoace — prin restaurarea Mitropoliei. În timpurile aceste de tot felul de înnoiri și tentative de amalgamisări și ingerințe din partea statului, ni se pare greșit și periculos că Românii însiși caută puncte de contact și asimilare cu streinii și adoptă numiri oficiale străine. — Așa numirea veche usitată de multe secole la poporul nostru de protopop — este oficial eliminată cu totul — și la ortodocși vedem protopresbiterate, la uniți archidiaconate, și în România protoerei — apoi capelani în loc de diaconi.

Românii au avut biserici mari mici, bisericuțe, paraclise, dar capele nu au avut niciodată ca catholicii. Ori vechile numiri de protopop erau în uz și bune numai pe timpul luptelor eroice, de sub Racoti și Apafy și azi avem să ne rușinăm de acelea?! Azi archidiaconate și capelani, archidiaconatele cu anii neîmplinite cu titulari, șematisme scrise în limba latină cu numiri oficiale ungurești, apoi demnitari și abați ungurești noi, și asimilarea în port și ținuta cu preoții străini și părăsirea a tot ce este vechiu și românesc ca inferior și incompatibil cu spiritul și progresul timpului, pentru a ridică vaza în ochii străinilor. Mâne se va cere din partea statului reducerea bisericilor celor multe și sărace la fel cu *capelanii*, după exemplul celor de rit latin, pentru a pune în aplicare Congrua, și a putea plăti pe unul bine ca paroch și a reduce la minimum de existență pe 10—15 *capelani*, ori impunerea *celibatului*, ca preotul să nu aibă familie numeroasă de susținut, când biserica este săracă.

După Rusu Șirianu, Românii de ambele confesiuni din Transilvania și Ungaria, cheltuesc anual :

Pentru biserică	3.546.000	coroane
» școalele primare	<u>3.110.370</u>	»
Total	6.656.370	»

Mai vin Consistoriile cu vre-o 300.000 întreținerea școlilor secundare și superioare, iar se urcă la vreo 300.000, așa că poporul român de acolo plătește anual la $7\frac{1}{2}$ milioane coroane pentru Cult și Instrucțiune publică, Românească.

Fiecare diecesă își are fundațiunile diferite, din cari acordă burse și subvențiuni de studiu, unele publice și altele private, dar stând sub Administrația lor, înființate de Arhiepiscopii vrednici, dar și de particulari bogați cu dor de progresul neamului lor. Intre cele din urmă numără marea Fundațiune Gojdu din Budapesta, care singură se urcă la vreo 3 milioane coroane, și se administrează de o comisiune compusă din Mitropolit, 2 episcopi eparchioți ortodoxi și alți bărbați meritoși, și venitele ei se dau ca burse pe la licee, școli speciale și Universități. Averile și fondurile administrate de Consistorie se urcă la 8—10 milioane cor. Consistoriul Metropolitan din Blaj, administrează vre-o 23 atari fundațiuni. Consistoriul din Oradea Mare 15, cel unit din Lugoj vre-o 2, Consistoriul metropolitan ortodox din Sibiu vre-o 10, cel episcopal din Arad 4, din Caransebeș 3. Unde nu s'au putut înființa școli secundare, s'au înființat internate pentru elevii Români dela școlile statului: Seminar în Oradea și Siget, Alumneu în Temișoara, Masa studenților la Sibiu, Brașov, Năsăud, Cluj și Budapesta.

Aceste și alte fundațiuni și așezăminte de cultură și instrucțiune a poporului sunt făcute în scurtă vreme de 50 ani încoace și numai cu concursul și din sudoarea opincei. Mai sunt și alte fundațiuni și fonduri publice cari sunt autonome și servesc tot la luminarea poporului Român. Acî vom aminti în prima linie fondurile foștilor grăniceri dela Năsăud, apoi Comunitatea de avere dela Caransebeș, și Fondurile grănițerești ale comitetului grănițeresc din Sibiu, care se administrează singure, fără de amestecul consistoriilor diecesane, și se ocupă cu susținerea școlilor române în comunele lor, și cu acordarea de stipendii la tinerimea studioasă. Apoi Asociațiunea Transilvană din Sibiu întreține pe ale ei spese o școală secundară de fete numită „Școala civilă de fete“ cu internat

în Sibiu, iar Reuniunile femeilor Române din comitate, au de scop deschiderea de școale primare de fete Române cu câte 4 clase în toate orașele și centrele de cultură. La Blaj pe lângă școalele vechi, regretatul mitropolit Vancea, a înființat și deschis pe propriile-i mijloace un internat pentru 81 elevi și o școală secundară de fete cu 4 clase și cu internat pentru 50 de eleve.

Iar la Beiuș înaltul mecenat și patriot român episcopul M. Pavel a devenit al doilea fondator al liceului, făcându-i din propriile-i resurse dotațiunea vecinică pentru profesori, un nou edificiu pentru liceu și un alt edificiu magnific pentru internat a 134 elevi. Sacrificiile bănești făcute de acel înalt și vrednic arhiepiscop pentru cultura poporului român trec peste 1.200.000 coroane.

Dintre fundațiunile și donațiunile particulare, cari servesc pentru acordarea de stipendii la tinerime pentru studii la școalele medii și superioare, vom aminti ca mai principale la uniți, fundațiunea mitropolitului Alexandru Sterca Șuluț, care azi trece peste 1 milion coroane, fundațiunile Vanceane, fundațiunea Romanțiană, și fundațiunea de pâne pentru cea mai mare parte a elevilor tuturor școalelor din Blaș a fericitului episcop Bob, a colonelului bar. Ursu eroul dela Lissa, iar la Beiuș fundațiunea de pâne a episcopului Vulcan, și cea particulară a lui Zsiga, pentru tinerii de confesiunea greco-orientală.

Blajul a dat în decurs de 17 ani dela 1874—1890—91 din 11 fundațiuni particulare 1.102 stipendie în valoare de 131.012 fl. 50 cr. v. a., toate numai pentru studii gimnaziale și universitare.

La greco-orientali avem de amintit încă fundațiunea Mitropolitului Șaguna cu 331.600 cor. pentru ajutorarea de biserici și școale sărace; fundațiunea Pantaziană de 216.362 cor. pentru acordarea de stipendii; fundațiunea Moga a primului episcop român din Sibiu cu 154.436 cor. pentru stipendii la tinerimea studioasă, și fundațiunea Andronic de 330.600 cor. pentru lățirea meseriilor și industriilor între Români, din care se împart în fiecare an sume însemnate cu ajutoare la ucenici, calfe și maestri Români, și în fine fundațiunea Michail și Elisa Stroescu din

Basarabia la Soc. Meseriașul Român din Brașov, tot spre acel scop.

Alte institute naționale culturale mai sunt : Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român din Sibiu cu 48 desparteminte, repartizate peste toate comitatele locuite de Români. La 1903, aveă în total 1.563 membri și 676.213 cor. Dânsa întreține Școala civilă de fete din Sibiu și acordă stipendii, subvenționează lucrări literare. Asociațiunea națională aradană din Arad cu 215 membri și capital de 10.000 cor. Acordă stipendii și ajutoare la școlari și ucenici de meserii și industriali. Societatea pentru fond de teatru român. Aceasta înființată dela 1870 are 322 membri și 240.000 coroane. Și a început activitatea ei abia pe la 1905. Acordă stipendii pentru elevii artei dramatice și subvenționează trupe teatrale ambulante, cari să deă reprezentațiuni Românești în orașele și comunele urbane și rurale principale. Dela 1901 s'a înființat în acest scop au un embrion de Muzeu și teatru stabil în Casa națională din Sibiu.

De sigur că aceste sunt puține și insuficiente față de necesitățile și cerințele cele mari și multiple ale poporului Român de acolo de 3 milioane suflete și ale veacului în care trăim. Dar să ne arate cineva un popor care a făcut și face pe cale culturală în așa timp scurt și lipsit de ori ce ajutoare din afară și fără bugetul statului, sau de rezerve adunate de mai înainte un progres mai mare ca aceasta.

Dacă celelalte popoare sunt mai culte și au actualmente mai multe școli, apoi le au fiindcă lucrează de sute de ani la cultura lor, și au dispus totdeauna de bugetul statului și de alte venituri similare.

Preoții și învățătorii și au adunările lor, și înființat în unele comune fruntașe și centrale, biblioteci ambulante populare.

O bună inovațiune pentru luminarea și cultivarea poporului român dela țeara sunt „Corurile de plugari,” cari cu deosebire în părțile Bănățene și Ungurene, s'au înființat în mare număr, și se înmulțesc mereu, cari și-au propus cultivarea cântecelor bisericesti și naționale pe note, și multe dintre ele au ajuns la o mare perfecțiune

de cântă arii din opere și operete. Cel mai renumit între ele, e corul plugarilor din Chisetău, care a dat concerte publice în orașele mari ca: Timișoara, Biserica Albă Arad și Sibiu înaintea unui public foarte numeros și ales din toate naționalitățile, și pretutindinea el și-a atras recunoștință și admirațiune.

Ce laudă și progres mai mare pe calea culturală 'ți trebuiește, decât să auzi și vezi pe niște simpli țerani români îmbrăcați în sumane și opinci, luați dela coarnele plugului cântând arii de Verdi cu preciziunea și dibăcia deșăvârșită a unor artiști?! Anuarul cel din urmă al diecesei gr.-orientale române a Aradului ne spune, că singură în acea diecesă în anul 1891 numărul corurilor de plugari a sporit de la 76 la 82. În Transilvania aceste până acum nu s'au putut introduce, dar s'au înființat societăți de lectură, casine și alte reuniuni și societăți de cultură. Aci despartimentele Asociațiunei Transilvane cari țin sedințe ambulante ce sunt de ordinar împreunate cu concerte, producțiuni teatrale, expoziții etc.

Mai sunt încă comune pur Românești heterodoxe, cari din diferitele cauze au trecut la alte confesiuni, dar țin încă la limba și obiceiurile lor românești, cărora li-se ține predica în biserică în românește. Așa sunt 3 comune româno-catholice, Barabaș lângă Alba Julia, Bâlcium sau Buleciu și Temeș — Slatina ambele în Banat, com. Caraș Severin; 3 comune: Ruși și Cergaul-mic Bungard în apropierea Sibiului, foști odinioară Bulgari azi romanizați cu totul, sunt luterani; din cei trecuți la Calvinie în secolul al XVII-lea, sunt mai multe biserici și comune, pe cari timpul de 3 sute de ani încă nu le-a putut maghiariza și a șterge cu totul caracterul lor românesc. Ei sunt însă Români de legea *ungurească* (calvină). Timpul poate îi va readuce înapoi în corpul națiunii române. În timpul din urmă în Crișana și Banat prin contactul cu Ungurii și Sârbii, s'a ivit și propagat și între Români o nouă sectă, cea a Nazarenilor sau *poacășilor*, cari nu au preot și se botează ca oameni mari în rîu, ca Crist din Nazareth în apa Iordanului. Numărul acestor rătăciți se urcă la 10.000 suflete. De altfel, ei duc o viață foarte cumpătată, sunt su-

puși, ascultători, harnici dar vin în conflict cu autoritățile militare, de oarece tinerii de legea lor după cuvintele mântuitorului refuză să pună mâna pe arme. Mai sunt încă câteva mii de Români ortodocși în Banat, cari nu s'au putut despărți ierarchicește de sârbi, și procesul de despărțire a lor este încă pendinte pe la diferite tribunale între cari Românii revendică încă și 3 mănăstiri situate în raionul lor, dimpreună cu moșiile și fondațiunile lor.

Cu rezultatul instrucțiunei primare nu putem fi încă mulțumiți, căci este mare numărul analfabelilor—și numai rutenii stau mai pe jos. La Români știu carte 144⁰/₀₀, la Ruteni 131⁰/₀₀, la Germani 629⁰/₀₀ și la Unguri 537⁰/₀₀. Numărând între aceștia și numeroșii jidani și populațiunea numeroasă dela orașe. Deși capitala Ungariei Budapesta poartă încă caracterul german și ovyreesc, totuși nu există nici o școală germană, și locuitorii ei sunt trecuți în statistică evident ca Unguri. Știința de carte este mai răspândită la Românii din Ungaria, cari stau și mai bine materialicește decât la cei din Transilvania. Românii din Ungaria știu a citi și scrie 153⁰/₀₀, iar din Transilvania abia numai 137⁰/₀₀.

„De alt cum mai bine de jumătate din populația Ungariei este analfabetică 520⁰/₀₀“. (Russu Șirianu).

CAP. VIII.

ROMÂNII DINTRE SASI.

După ce am cunoscut raporturile vechi și noi ale Românilor foști iobagi din comitatele și districtele feudale și din scaunele secuești ale Transilvaniei, este de lipsă să aruncăm o privire și asupra celor din teritoriul numit Fundul regiu sau pământul Sașilor ori săsime, nemț Königsboden, care aveă o organizațiune și administrație deosebită independentă. El cuprindeă vreo 227 comune mixte săsești românești și alte multe românești curate, cari mare parte se țineau de Fundul regiu, iar altele erau iobăgite Sași și Români deopotrivă, smulse dela trunchiul principal săsesc ca enclave mai mici și mai mari, uneori și sate singuratice împrăștiate prin comitatele feudale și printre Secui. Vom trece cu vederea însă toate acele sate și enclave, cari în decursul veacurilor și-au perdut populațiunea săsească, și au devenit Românești neaoșe, încât numai forma satului, ori numirea germană, arată că au fost locuit câtva în ele ori întemeiate de seminții germane, și cari sunt destul de numeroase: Șona, Buholt, Calbor Bungard, Micasasa, Lancrăm Răhău = Reichau și altele, multe de acestea cu deosebire în părțile Sebișului și Orăștiei. Pe toate acestea noi le vom exclude din cercetările noastre, deși poate au tras și Români de acolo oarecari beneficii după urma și cultura Sașilor. Ne vom limita mai mult numai la raporturile existente în comunele mixte, locuite de Sași și Români până în prezent.

Se știe că Ungurii la venirea și stabilirea lor în pădurile și câmpiile Pannoniei nu au cucerit și ocupat îndată Transilvania, ci abia după timpul lui Ștefan I cel sfânt, dominațiunea ungurească a început a se întinde și în Transilvania mai adânc. Totuși posesiunea Transilvaniei eră tare nesigură pentru coroana ungară, din cauza poporului Român grămădit în munți, și din cauza deselor invaziuni și incursiuni de barbari din afară — mai cu seamă din partea Cumanilor, așezați în plaiurile și tăpșanele Moldovei. Pentru a-și asigura posesiunea Transilvaniei, *ad retinendam coronam* regii Ungariei Geisa II, chemă pe oaspeții Sași dela Mosela și Rinul de mijloc din Flandra — de unde Românii îi batjocoresc până astăzi cu cuvintele de ocară — flondră și fleondră de Sas, iar Andrei al II-lea pe cavalerii teutonici, pe cari îi stabili ca coloniști independenți, supuși direct numai autorității regale. Sașii se compuneau după data venirii și regiunile de unde au venit ei, din 3 grupuri deosebite, și cu mai multe enclave, după cum se și cunosc și deosebesc între sine până în ziua de astăzi, după limbă, obiceiuri, aproape cu totul diferite.

Grupul cel mai mare dela Sibiu a fost chemat de regele Geiza al II-lea pe la 1141 *hospites teutonici* și stabiliți în cele 7 scaune dela Orăștie până la Draos și Baraolt — *a Varos usque in Boralth*.

Al doilea grup cei din țara Bârsei veniți cu cavalerii teutonici aduși de regele Andrei al II-lea pe la anii 1211—1225 și așezați în țara Bârsei cea *deșertă de locuitori*, iar pe locuitorii ei Români și Secui îi mutase regele mai departe spre vest — Români, și spre est — Secui. Că pe cine și ce fel de oameni au găsit Sașii acolo, ne spune numirile de localități, sate și ape, descriind astfel noua regiune cedată lor și doc. din 1211: „Ubi aqua defluit, quae vocatur *Alt*, et sic ascendendo per *Alt* usque ubi. *Tertillon* cadit în *Alt*; et iterum vadit usque ad *efluxum aquae* quam *Borsa* nominatur, — va să zică Olt și Timiș nu Temeș, nici Tömös, Borsa și Burza — Bârsa ori Bârsa, apoi numirile satelor : la 1361 găsim pe un *Detricus* de Prașmar — Preșmer, la 1362 villa *Kereztienfalu* (Cris-

tianul românesc de astăzi) Roşnow 1377 (Reşnovul după apele Reşnoave ce isvoresc din munţii lui şi se împreună la Azuga, la 1331 se zice chiar Resnou, apoi Rosnow, Rosno, Rosnaw şi Rosarum villa; villa Volkan, după apa Vulcaniţa), villa Heltiven (Hălchiu) la 1335 castrum Heltewin (Halchiul românesc de astăzi nu Heldsdorf). Brasovia — Braşov dar — Braşeu al Vlăderenilor? la 1351 Braschau! (1) Wolkendorful Rosenaul Heldsdorful de astăzi sunt deci mult mai târzii ca numiri oficiale.

Sibiul — Cibinium şi Cibinii pentru Hermanstadt. Apoi Keuhalm şi Kuhalm întocmai şi azi româneşte, Köhalom pe ungureşte — Sebus, Sabesiensis şi Schebesch — pentru Sebişul săsesc — Mühlbach — Varasium şi Warasyen — Orăştie — Broos şi Szászváros — oraşul săsesc. Mercurium, Szerdahely = Mercurea, Sedes Ruthenorum, Reussmarkt. Chestia numirilor localităţilor săseşti, a fost pusă din nou pe tapet în anii din urmă de către guvernul maghiar cu legea pe maghiarisarea numirilor de oraşe, care chestiune a preocupat şi Academia Română. Evident deci că numirile româneşti sunt cele mai vechi şi adevărate ale locuitorilor autochtoni, şi că poporul român reprezintă adevăratul element conservator. Numirile germane şi ungureşti ori şi cât de poetice şi frumoase sunătoare ar fi ele, sunt însă cu mult posterioare.

Al treilea grup mai mic eră cel dela Bistriţa, cari au venit şi mai târziu ca o expositură înaintată a Saşilor din Zips, la o dată însă necunoscută. Cercetări mai noi însă par a indica pe cei dela Bistriţa ca primii colonişti germani în Transilvania, iar cavalerii teutonici au fost stăpânit teritorii şi prin Oltenia Banat şi Maramureş. Afară de acestea mai erau şi alte enclave mai mici de câte 2—3 sate, cari însă nefăcând parte din fundul regiunii s'au pierdut şi asimilat cu ceilalţi locuitori, ori că au ajuns în stare de iobăgie.

Prin venirea lor evident că populaţiunea înmulţinându-se şi buna stare a ţerii Transilvaniei a sporit considerabil, înmulţindu-se braţele de muncă şi dezvoltând meseriile,

(1) Kronstadter Zeitung, 64, 65 ex. 1906.

comerțul și artele. Este curios însă că deși scopul aducerii Sașilor se zice că este apărarea coroanei—*ad retinendam coronam*—totuși nicăiri ei nu sunt așezați direct pe frontarii—ci ceva mai în urmă, în dosul și la spatele Românilor. Istoricii Sași spun că strămoșii lor au devastat și rărit mari codri întunecoși, au secat bălți și eleșteie. Ținuturile și castelele de pe frontiera țerii au rămas și mai departe în stăpânirea și apărarea Românilor.

Ori și cari ar fi provenința și data venirii acelor 3 mari cete de coloniști teutonici, ele la început nu aveau nici o legătură și închegare între ele, fie politică, fie militară ori ecclesiastică, și condițiunile lor de stabilire poate că erau diferite. În privința jurisdicțiunii și administrațiunii, cei din jurul Sibiului erau dela început oameni liberi și aveau o organizațiune proprie deosebită; ei stăteau sub comitele Sibiului numit și comitele națiunii săsești căpetenia lor, fiind supuși direct și nemijlocit numai autorității regelui.

Cei dela Brașov și din țara Bârsei 14 ani au stat numai sub stăpânirea și guvernarea ordinului teutonic, care fusese în curând isgonit de rege din Ardeal, iar cât a stat în Muntenia și Maramureș nu putem ști. Locuitorilor aduși de ei deși li s'au lăsat unele instituțiuni avute și castelele ridicate, dar se pare că modul lor de colonizare să fi fost diferit. Așa unele sate d. es. Hălchiul (Heldsdorf) erau încă iobage la început, și țara Bârsei sute de ani eră pusă sub jurisdicțiunea comitetului Secuilor, iar cei dela Bistrița de asemenea subordonați comitelui Secuilor. Pe timpul de progres al Sașilor sub Mateiaș Corvinul, mare protector și sprijinitor al Sașilor, vedem pe cei dela Bistrița revoltându-se și apucând armele, fiindcă regele îi supusese unchiului său Mihail Silaghi, dară ei fură învinși cu armele și aduși la ascultare.

La anul 1349—50 vedem pe Magistrul Andrei Latzk (Lascu?) învingătorul tătarilor intitulându-se: *Comes Sicularum de Bistercia, de Maramorisio et de Brassov* (1).

(1) Mihalyi de Apșa. Documente maramureșene I, pag. 5 nota e.

Mai târziu pe la 1527—8—Ion Zapolia numește de comite al Bistriței pe Petru Rareș, Domnul Moldovei. Va să zică de o unitate administrativă și politică încă nu poate fi vorba la Sași până târziu prin secolul al XVII-lea.

În privința bisericească Sașii până erau catholici depindeau de diferite episcopate : Cei dela Mediaș, Sighișoara și celelalte .7 scaune steteau sub chiriarchia episcopului catholic de Transilvania ; cei dela Sibiu și Brașov aveau consistorie proprie și depindeau, când de primatele Ungariei dela Strigon, câte odată și de episcopatele cumane din Moldova—Milcovia și Bacău și din Muntenia. Ei s'au unit cu toții în privința elesiastică numai după reformațiune, îmbrățișând cu toții doctrinele lui Luther, care se imarticulă în legile țerii, cu episcopul lor din orașelul Ghertan = Birthelm la 1559 ca lege săsească *szász vallás*. Sașii până erau catholici și mai culți între popoarele orientale, se considereau de agenți firești și cei mai potriviți pentru propagarea catholicismului între români și alte popoare. Sașii și cu ajutorul lor întemeiază mănăstiri catholice între români, înzestrate de către regi cu domenii întinse, ca abația dela Cârța—Kerch a ordinului Cisterciensilor la 1224, apoi cea defa Sibiu, Agrihiș și Cluș—Mănăstire, cari se scot cu totul de sub jurisdicțiunea și legile ținutului—*Kerch exemptam de Blacis*—iar la locuri potrivite și în pământurile cele mai bune și în centre comerciale și de trafic însemnat, ei întemeiază sate și târguri săsești, pentru propagarea culturii dar și a catholicismului între Români. Scopul pentru care au fost fondate aceste diverse mănăstiri, schituri și misiuni catolice între Români de către Sași, se pare să nu fi fost atins, căci mănăstirile cele bogate își perd de timpuriu domeniile lor; unele trec în stăpânirea și folosința orașului Sibiu și a bisericei sale altele în posesiunea principelui și voivozilor Ardealului. Pontificii români se plâng ca Sașii și Secuii în loc de a duce și lăți ei credința catholică între români din contră, iau ei multe obiceiuri dela români, ce sunt contrare credinței creștine și primesc botezul dela pseudoepiscopii grecești ai Românilor. Sub catholicism de altfel nici nivelul cultural al preoțiunei săsești pare a nu fi fost tocmai

înalt, cum însăși istoria reformațiunii lor amintește de preoți Sași, cari nu puteau să citească scrisoare scrisă cu mâna, înainte și pe timpul reformațiunii.

Sașii au întemeiat târguri și orașe și cu ei s'a format o populațiune burgheză pentru întâiași dată în aceste țeri. Însă cele mai multe din orașele și târgurile săsești au la început numirea slavă ori românească; numai târziu după secoli iau altă germană ori germanizată. La început castelele lor erau numai de pământ — Födvar, Erdburg și Erdenburg lângă Bârsa în spre satul Tohanul vechiu, ori de lemn ca și Rășnovul — și la început Codlea era mai mare decât Brașovul — Sibiul se pomenește întâiu ca sat — villa Hermani înainte de invasia Mongolilor — Cincul împrumutat cu Făgărașul pe la 1430. Orașe și târguri săsești ori fondate de Sași mai erau Clujul, Turda, și Aiudul; dincoace de munți Baia, Suceava, Hărlăul, Neamțu în Moldova, Câmpu-Lung în Muntenia și altele. Mai totdeauna, însă orașele și târgurile săsești au fost înființate pe urmele și în așezări deja existente și locuite de alții. Industria și comerțul săsesc au luat un avânt mare cu deosebire sub regii Ludovic cel Mare, Sigismund și Matei Corvinul cari i-au încărcat de favoruri, scutiri și prerogative de tot felul cu breslele și industriile lor, de multe ori însă în detrimentul și spre păgubirea Românilor. Poate tot la inițiativa și prin stăruința Sașilor au fost aduși și chemate și alte colonii de mineri nemți din Germania și stabiliți de către Mateiaș la Offenbaia, cu desconsiderarea vădită a drepturilor cnezilor dela Lupsa și altora asupra solului.

Prin venirea și stabilirea Sașilor între dânșii, Românii la început nu mult au pierdut, poate că au câștigat direct, având cumpărători și buni mușterii pentru produsele turmelor și moșilor lor la industriașii Sași din apropiere, și în industria manufacturiera săsească. Românii au rămas și mai departe în stăpânirea munților de pășune, a castelelor lor de pe fruntarii, a pădurilor și pământurilor lor de hrană, în cât ei nu erau în nimic strimțorați, țeara fiind puțin populată. Din contră nouii mosafiri, hospites flandrenses, în curînd începură ei a fi nemulțumiți, și se

plâng la rege că ei sunt cei spoliați și nedreptățiți de către locuitorii cei vechi—autochtoni. Ca să curme jalbele Sașilor chemați de predecesorii Geisa II și Bela al II-lea regele Andrei al II-lea la 1224, dă Sașilor așa numitul *Privilegiu Andreian* un fel de *Charta Magna*, prin care regele încheie un fel de compromis între Sași de o parte și vechii locuitori Români și Bissenii de alta, care de aci înainte devine un pact fundamental al Transilvaniei pentru sute de ani.

Prin art. VIII al numitului privilegiu Andreian — face pe Sași copărtași la pășunea pădurea și apele Blachilor și Bissenilor, ca ei să le folosească cu toții împreună și de o potrivă și să fie un popor, *et unus sit populus*.

Prin art. XIII se fac părtași săraci și bogați la pământul, pădurile și apele de pe pământul regesc prin cuvintele: *Silvam vero cum omnibus appendiciis suis, tam pauperibus quam divitibus libere concedimus exercendos*.

Este acum întrebarea pe cine a înțeles regele și trebuiește înțeles sub numirea de săraci și bogați? Având în vedere că Sașii ca noi coloniști, stabiliți în condițiuni mai favorabile, mai iscușiți și mai culți decât vechii locuitori autochtoni, ce erau ei, având comerț și industrii înfloritoare, și că dela stabilirea lor acoalea 1141—1224, trecuse deja peste 80 de ani, prin urmare se stinsese deja 3 generațiuni de oameni, trebuiau firește să se găsească pe o treaptă de stare materială mai bună, decât ceilalți locuitori, ce trăiau din păstorie și cu puțină agricultură. Credem deci a nu greși când vom susține, că sub termenii de bogați este a se înțelege Sașii, iar sub acela de săraci Români și Bissenii.

De întemeierea de orașe și târguri chiar la început din partea lor nu poate fi vorba, decât de sporul populațiunii în sate deja existente, și locuite de alții, de Români și de Bissenii sau Ciangăii de astăzi.

Că scopul principal al aducerii Sașilor a fost lățirea culturii, industriei și comerțului în țeară, și printre popoarele aflătoare, o bună dovadă e că ei sunt veniți din diferite regiuni ale Germaniei și stabiliți în diferite con-

dițiuni și enclave, unde erau diferite industrii în floare mai cu seamă cultura și industria textilelor inului cănepei.

Ei nu sunt nicăieri stabiliți pe margine și direct în gura trecătorilor din munți, ci ceva mai departe de ele în dosul și la spatele Românilor, și cu deosebire împrăștiati printre Români și Unguri, Secui și Bissenii. Sașii în decursul veacurilor ca popor mai cult și având școale și preoți culți, nu numai că s'au putut uni între sine, și din diferitele teritorii și enclave a-și forma un teritoriu și națiune de sine stătătoare și factor politic al țării, dar grație bogăției și iscusinței lor, ajunseră încă să aducă și pe ceilalți locuitori în special pe Români sub influența și egemonia lor, și să se impună și principelui și staturilor țării, pe motiv că ei reprezintă cultura și civilizațiunea exclusiv.

Un rol politic important au dobândit Sașii prin *Uniunea* celor 3 națiuni cu nobili (Unguri) și Secuii contra țărănilor (Români) revoltați dela 1437; apoi prin ruperea Ardealului de către Ungaria după dezastrul dela Mohaciu 1526, și constituirea lui în Regatul Transilvaniei și Părților *anexe* din Ungaria, în care Sașii au ajuns factor politic de căpetenie. Prin adoptarea protestantismului Sașii luterani se emancipară și de diferitele chiriarchii străine, și pe lângă unitatea lor politică, săvârșiră și pe cea religioasă, care le fu lor de mare folos. Însă deodată cu reforma religioasă, se ivise *Renașterea* și *humanismul* în Germania și în alte țări ale apusului, care folosi foarte mult Sașilor. Ei aduseră de acolo tipografia și meșteri tipografi, traduseră toate cărțile religioase și liturgice din limba latină în limba germană, mai bine înțeleasă de popor, iar în biserică introduseră în loc de serviciul în limba latină altul nou mai simplu în limba poporului cu cântice, citiri și explicări din biblie predici. În orașe, târguri și satele mai mari întemeiară îndată școale primare și secundare, cu internate și biblioteci renumite, iar pentru instrucțiunea superioară și universitară toate guvernele protestante ajutară pe tinerii lor cu stipendii, mese libere *Freitische*—pe la toate universitățile protestante Oxford, Wittenberg, Halle, Lipsca Frankfurt pe Odera

Tübingen, Upsala etc. așa că după câteva decenii și sute de ani Sașii luterani au cele mai bune școale în Ardeal. Neîndoios un caz unic și demn de imitat, cum o mână de oameni, de origine și proveniențe diferite, prin străduința și stăruința lor de fer au putut a se emancipa de ori ce influențe streine, să-și conserve individualitatea sa etnică neștirbită și să joace un rol important cultural și economic sute de ani, între popoare mult mai numeroase, desbinându-le pe acelea.

În afară Sașii fură destul de expansivi față de numărul lor restrâns și de mica lor sporire genetică. Afară de emiterea de colonii însemnate, dincolo și dincoace de munți la Câmpulung în Muntenia, Baia, Târgu Neamțu, Suceava, Hârlău, Roman în Moldova—ei reușiră sub cei mai mari regi ai Ungariei ca Ludovic cel mare, Sigismund I și Mateiu Corvinul de a da o dezvoltare enormă comerțului și daraverilor lor, și de a-și încorpora și anexa la Fundul regii teritorii însemnate românești ori locuite în majoritate preponderentă de Români. Comunele lor proprii scădeau și se împuținau la număr și putere—dar totuși ei emiteau colonii în afară, pentru desfacerea produselor manufacturiere ale lor. Așa domeniu Branului dinpreună cu castelul dela trecătoarea cu același nume Timiș și Șanț, fusese încorporat orașului Brașov încă sub regele Sigismund I pela 1428, iar sub regele Mateiaș Corvinul la 1475 fu împreunată valea Rodnei cu Bistrița, și mai târziu scaunele filiale (plășile) Talmaci și Seliște cu Sibiu la 1486. De ce natură și ce rost au avut aceste încorporări de districte—cu elemente eterogene, la început probabil au fost mai mult al apărării de a le da mijloace mai mari și unități mai mari în comandamente, conducători și armatură mai bună, căci aceste ținuturi și-au conservat încă sute de ani organizațiunea lor interioară și autonomia lor, cu totul distinctă de a Sașilor juzii lor, *ocinele* și *moșia* lor.

Fundul regiu sau pământul Sașilor după cum se numia el pe la finea secolului al XVIII și XIX până la 1872 eră compus din 9 scaune și 2 districte al Brașovului și Bistriței—locuit în majoritate (60%) de Români și

Sași, cu foarte puțini Unguri și nemți catolici. Factor politic însă eră unic poporul săsească, care își aveà autonomia sa și instituțiile sale germane, stând sub ascultarea directă a comitelui Sibiului, numit Comitele națiunii săsești — *Comes nationis saxonicae* și guvernat de o Universitate compusă din 22 deputații ai scaunelor și districtelor. În fruntea scaunelor și districtelor săsești se află câte un județ, la cele mai însemnate se numià jude regesc — *Iudex regius Königs richter* cu puteri foarte extinse, de puteau încheià și tratate cu voivozii Munteni și Moldoveni. Ei mai aveau pe lângă sine și un număr oare-care de consilieri ca ajutoare, numiți *senatori*, cari formau în orașele mari *magistratul*. Aceștia erau aleși pe câte 2 ani, de cătră centurionii burghezi ai breslelor, și de delegația târgurilor și satelor. Multe orașele și târguri săsești ba chiar și comunele rurale mai mari posedau din vechime *ius gladii*. Sașii aveau așezămintele și legile lor proprii după care se judecau și guvernau. Universitatea săsească eră o curte apelativă pentru dâșșii. Afară de aceea, Universitatea săsească cu cele 7 județe, mai posedau și averi întinse cu drepturi feudale.

După așezămintele lor lăuntrice, toți oamenii erau liberi și egali înaintea legii. Nu există deosebire de caste și clase în fundul regiu, și nici nobili nici supuși ori clăcași sau proprietăți nobilitare, întreg ținutul fiind considerat ca un feud regesc și supus direct numai autorității regelui.

Totuși și aci contrastele erau destul de mari și izbitoare între lege și fapte.

1. Națiunea săsească întreagă bazată pe privilegiu Andreian dela 1224 care pe cei dela Brașov și Bistrița nu-i privià de loc, se considerà și eră numărată între factorii politici ai țerii, între cele 3 națiuni și 4 religii recepte, dar în realitate din cele 227 comune săsești cu populațiune mixtă săsească românească nu mai puțin decât $72\frac{1}{3}$ parte ajunseră în iobăgie, și locuitorii lor Sași erau tot așa de bine iobagi și asupriți ca și iobagii Români, Unguri și Secui. Numărul comunelor și satelor românești neaoșe din el eră aproape tot așa de mare; ungu-

rești erau tare puține. Fundul regiu eră considerat de pământ liber regesc, scutit de ori ce sarcini și instituțiuni feudale nobilitare; totuși unele județe ajunseră să aibă diferite domenii și posesiuni nobilitare, cu numeroase sate săsești și românești iobage de o potrivă. Așa Brașovul posedă domeniul Branului, Almașul ducat, cu vr-o 15 sate, cele 7 județe posedau în comun scaunul filial Tâlmaci cu 6 sate, Scaunul filial Seliște cu 6 sate; bunurile prepositurii II. Ladislau desființată la 1424 cu 6 sate; bunurile abatiei dela Cârța cu 10 sate; bunurile abatiei desființate dela Agrighiș cu 4 sate; apoi atâtea altele și altele, cari le-au câștigat și pierdut Sașii în decursul veacurilor, din care unele erau iobage curate, altele numai *tacsaliste*. Toate aceste posesiuni feudale făceau parte integrantă din Fundul regiu — ca pământ nobilitar, fără de a-i schimba ori compromite întru nimica organizațiunea lui interioară și caracterul.

Conducătorii lor — greffi — și familiile patriciene săsești, cari stăteau de sute de ani în fruntea afacerilor scaunelor districtelor orașelor și târgurilor săsești, și cari erau în prima linie chemate să apere și să conserve intacte libertatea și instituțiile democratice republicane ale ținutului, ele cereau și primeau diplome și posesiuni nobilitare, aserviau cu duiumul la Români și Unguri și Sași, dar ei rămâneau și mai departe în legăturile democratice ale ținutului și națiunii. Inșă multe dintre ele și-au renegat mai târziu și neamul și originea. De multe ori pe cei cari impilau și subjugau ei erau însă numai *Români*. Sarcinile ce le impuneau ei Românilor și comunelor românești erau când mai grele, când mai ușoare, după gradul și posibilitatea de a-i călca în picioare și a-i supune. De ordinar începutul se facea cu sechestrări de mori, de piue, de munți și păduri, cărciumi și scaune de măcelărie, și alte venituri mai însemnate în comunele românești și ale ținutului, în interesul sporului veniturilor ținutului, apoi sechestrări de pământuri de cultură, fânețuri etc. urmau de sine și constituirea de alodiu. Apoi veneau grădinile, măieriştele și stupinile particulare, tăiate din pământul comunei (românești) ori

prin deposedarea celor câțiva nemernici, ce-l posedau și cultivau; dar ei îl lăsau tot la alți români ca să-l muncească în parte cu dânșii ori în dijma ca *maieri*, stupari învoiții lor etc. Pe baza proprietăților deja dobândite, nu era apoi greu de a obține și titlu de nobleță, mai cu seamă dela regenții din casa de Habsburg. Maieriști și stupini și făceau cu dela sine putere familiile patriciene săsești ușor, nu numai la satele românești ajunse cu totul sub epitropia și la discreția lor absolută, și unde nu era nici un control, dar și din pământul târgului, ori al orașului, unde totuși va fi fost un control oarecare din partea magistratului.

Să vedem acum care era starea Românilor ajunși sub epitropia săsească, morală și materială.

Din punct de vedere juridic și politic, toți locuitorii din Fundul regesc erau și trebuiau să fie oameni liberi, cu depline și egale drepturi civile și politice. Totuși în realitate nu era așa. În comunele mixte administrația era totdeauna săsească, afară de cazul, unde locuitorii Sași erau de tot puțini de nu puteau compune o administrație regulată, dar și acolo Sașii între deregătoarele erau în număr preponderant. În colo administrația județeană era peste tot săsească. În comunele românești neaoșe încă se trimeteau scriitori, notari și perceptori Sași, iar cadastralele, registrul de proprietate și de dare dela comunele românești le duceau spre păstrare în orașele și la autoritățile săsești. Autoritățile județene ale scaunelor și districtelor și magistraturile erau pur săsești. În scaunul filial Seliște erau doi senatori ai Sibiului, trimiși ca juii obicinuiți ai scaunului Seliștei — iudices ordinarii sedis szelistensis, pentru pricinile mai însemnate și pentru strângerea dărilor. În domeniul Branului fiecare senator din Brașov, avea câte o comună clăcașe sub inspecția sa pentru strângerea dărilor. Judecătorii și funcționarii administrativi inferiori și superiori și delegații în toate afacerile publice se numiau și alegeau exclusiv dintre Sași cari aveau să administreze și să reprezinte în toate și pe Români. În afacerile și litigiurile comunelor românești se

apelă la scaunul de judecată săsesc și la Universitatea săsească.

După proprietate și avere, în cele mai multe comune mixte, locuitorii români sau că nu aveau proprietate privată de loc, ori dacă aveau, aveau mai puțină și la locuri mai rele, mai puțin productive decât ale Sașilor, iar pământul comunal eră considerat ca proprietate exclusiv săsească. Unde eră în uz delimitarea anuală a fânețelor și livezilor de coasă, ori delimitarea de loturi noi la înșurăței, se delimită exclusiv la Sași; alteori din ce prisosiă ori eră de mai puțină valoare li se dedeă și la Români, d. es. la Rohrbäch lângă Cinc, la Romos lângă Oraștie etc. Numai ajunși în mare nevoie ș strimtorare Sașii recurgeau la ajutorul și sprijinul Românilor, îi stabileau în casele și loturile rămase pustii, ori primeau coloniști Români pe hotarele lor, pentru ca să-le ajute la suportarea dărilor și sarcinilor publice. Așă la 1627 se înființează Ticușul românesc; la 1630 se primesc 12 familii de Moldoveni la Ūrmesch până vor veni vremuri mai bune, în 1651 erau numai 3 familii de Sași și primesc deci pe Români pentru a populă din nou satul Bayendorf; la 1431 cazul din Furkeșdorf; la 1557 din Romos, la 1579 există hotărîrea scaunului Șebeșului, la 1669 — a celor din Cincu mic etc. ca să primească Români. În cele mai multe cazuri însă le-ar fi luat ei cu puterea toate și ce au avut și agonisit. Deposedările Românilor și isgonirile din locurile ocupate de dânșii nu erau prea rare. Deregătoare și privați își dedeau mână să deposeze și să aducă la sapă de lemn pe Români. Casuri de deposedării și isgoniri în masă a românilor din partea autorităților săsești sunt cunoscute mai multe din timpurile mai vechi și mai noi.

Astfel Schuller în „Reformation geschichte“ pag. 19, ne aduce un act al capitolului din Sibiu din anul 1524 despre alungarea Românilor din Bungard, de către autoritățile săsești din Sibiu, în care se zice:

„Villa Bongart . . . ante 40 annos et paulo ultro per Turcas devastata et depopulata fuit, atque interim propter defectum inhabitatorum Christianorum coepta inhabitari per Valachos

schismaticos; quinque vel sex annis hinc effluxis Petrus Wolf Magister civium et Ioh. Lulay index regius cum tot consulatu Cibirense (un creditur) ex comisione et autoritate regia expulsus Valachis restituerint Villam et deterunt certis colonis Saxonibus ad inhabitandum“.

În Seiverts-Nachrichten se zice că Sașii noi coloniizați acolo au fost aduși din Gușterița-Hammersdorf.

Apoi dărâmarea bisericii de piatră construită de episcopul Bob în Mediaș pe spesele proprii, și închiderea protopopului din Reghinul săsesc — istoricul Petru Maior de către consiliul comunal de acolo; la 1715 închiderea și dărâmarea caselor Românilor din scaunul Nocrichului, iar în 1771 a celor din Șura Mare și Gușterița din scaunul Sibiului de către autoritățile săsești, numai ca să-i silească pe Români să plece de acolo, din târgurile și satele săsești și de pe pământurile posedate de dânșii.

Românii din părțile Sibiului din scaunele filiale Tâlmăciu și Seliște după măcelul și baia de sânge dela 20 Iulie 1774 când 19 dintre fruntașii lor și oameni onorabili rămaseră morți pe loc, iar alți mulți împușcați de către armată adusă de Sași, și care stetea la ordinele autorităților săsești din cauza munților sechestrați, în curând se reculeg iarăși. Ei trimit delegațiuni cu depline plenipotențe din partea scaunului întreg la guvernul provincial din Cluj, la Archivele Statului din Alba Iulia, și la curtea imperială dela Viena, cari pe lângă mari pericole ale vieții ascunși prin ocne cu anii, abia după 3 ani de zile la anul 1777 pot ajunge cale de 2 poștii la Alba Iulia, unde anutează prin declarațiuni solemne contractul fals stors dela oameni de jos prin violențe și atrocități la 1774 îl declară de nul și nevenit, și încep procesul din nou contra celor șapte județe, și-l duc prin toate instanțele, revendecându-și munții și pădurile cotropite cu puterea și cu aservirea poporului.

Abia împăratul Iosif al II-lea marele amic și protector al Românilor începù a pune capăt atrocităților autorităților săsești comunale și județene, declară *Reșinariii* de sat liber regesc, și la toți locuitorii din Fundul regiu le acordă dreptul de concivilitate și facultatea de a putea

învăță carte și meserii, de a purtă negoț în numele și sub firma lor proprie. Autoritățile săsești căpătară un avertisment strașnic însă meritat. La o propunere a cancelariei aulice Transilvane, relativă la procesul pendinte între scaunele filiale Seliște și Tălmăciu incorporate la municipiul Sibiu, împăratul puse următoarea rezoluțiune: Ich begebenemige *einstweilen* das Einrathen der Hofkanzlei, jedoch hat sie sich nicht mit leeren Worten abspeisen zu lassen, so das sächsische Sytem ist bis jetzt gewesen, sonder auf die Befolgung und wirkliche Regulirung dieser Güter zu dringen. Pușcariu Emlékirat.

Astfel d-l G. D. Teutsch în istoria Sașilor din Transilvania pag. 351 ne spune: că, pentru ca Românii din Rășnov să nu se prea înmulțească, căci această „națiune barbară“ cu deosebire dela invaziunea nefericită a lui Mihaiu Vodă, pe ici, pe colea s'a sporit așa de tare, în cât pe unele locuri au scos pe bieții Sași cu totul din rădăcină, de aceea magistratul (consiliul județian) al Brașovului, la 28 Aug. 1679 a adus o deciziune că în cazul când un Român din Rășnov va muri fără de succesori, pământurile lui să *treacă în stăpânirea vecinului său Sas, celui mai de aproape*, pentru un preț ce se va stabili și găsi de cuviință de către cinstiții și înțelepții domni (deregătoarele) ai comunei.

Tot de asemenea aceeași se întâmplă și în cazul, când copiii lui s'ar căsători în alte comune, ba chiar și în cazul când s'ar putea dovedi, că părinții săi au căpătat acele pământuri dela Sas, pe motiv că Fundul regiu nu aparține Românilor, ci este al Sașilor.

Cu privire la Românii din Brașov și Săcele, magistratul Brașovului a luat în 1709 o hotărîre, „că ogoarele ce locuitorii (Români) din suburbiul Scheiu și din Săcele au cumpărat pe hotarul Brașovului, locuitorii Sași să fie volnici de a le luă dela aceia înapoi pe lângă solvirea prețului de cumpărare.

Precum vedem deci pe la finele sec. XVII o expropiare forțată și în masă a Românilor din țeara Bârsei în toată forma, căci ce nu-ți putea dovedi Sasul, când

vroiă el, și pentru Român dreptul de proprietate deveni iluzoriu pentru multă vreme.

În sec. XVIII și prima jumătate din sec. XIX Românii din țeara Bârsei nu numai că nu mai au pământuri proprii de cultură, dar în unele sate nici că sunt suferiți să meargă singuri pe hotarul satului printre culturi, decât numai ca muncitorii cu ziua, ori ca argați în societatea și sub conducerea Sasului, iar cei cari cumpărau câte un pământ pe sub mână dela Sas, aceia erau scoși și alungați cu pietre din el.

Cu toate acestea, nici Românii nu stăteau cu mâinile în sân, și umblau ca prin militarizare să câștige iarăși proprietăți rurale și drepturi politice, egale cu Sașii (1). La anul 1736 ei se pun în înțelegere cu un general împărătesc, și cer a li se da arme pentru formarea unui regiment românesc în țara Bârsei, și apoi deodată cu descripția militară să li se dea din pământurile comunale și lor pământuri de cultură și drepturi civile și politice egale cu Sașii. Cererea lor însă fû paralizată la curte și ei acasă aspru pedepsiți de către Sași: „Sașii trimiseră la guvernul țerii o deputațiune constatatoare din senatorii Andreas Tartler și Christof Seevald, din reprezentanța orașului Brașov 4 fruntași, din toate țehurile (breslele) câte 4 din cei mai buni burghezi, și din district 2 inși, pe județul din Codlea, Thomas Foith și funogiul (primarul) din Ghimbav, Petrus Römer. Această comisiune s'a compus astfel, pentru că afacerea aceasta priviă întreg districtul, căci zice chronicarul Sas din 1794, că pe atunci în district nu eră nici un sat fără *ciuruc de valachi*—*ohne wallachisches Gesindel*.

Și fără de proprietate au rămas Românii din unele sate săsești din țeara Bârsei până la anul 1848.

În cazul când mai mulți inși dintre Români se găsiu în stăpânirea și folosința unor loturi și pământuri foste odinioară săsești, atunci după sute de ani ei sunt frustrați de ele luându-li-se cu puterea din partea autori-

(1) Das alte u. nene Kronstadt von. George Michail G. von Hermann. 1883 I pag. 128.

tăților săsești, ori desdaunați cu niște sumușoare derizorii, pe cari aveau să le determine autoritățile săsești județene ori comunale, ori chiar cei cari în favorul cărora se face expropierea, iar nu după valoarea lor reală față de starea de cultură și cu populațiunea sporită. Din contră, ca să cumpere Românul proprietate de veci dela Sași, aceasta nu o permiteau autoritățile comunale și județene săsești, în mâna cărora se aflau cadastrul și făceau actele de proprietate. Numai ca chiriaș vremelnic și usufructuar putea Românul folosi pământul luat dela Sas, ori și ce preț i-ar fi oferit și plătit pentru el. Astfel Românul eră condamnat a fi între Sași totdeauna și rămâneă sărac și calic, pe o treaptă alături cu jelerii și palmașii din Comitate.

În privința socială, Românul nu eră tolerat de a aveă și posedă casă între Sași și în lăuntrul zidurilor orașului — ei una mai simplă, afară la mahală, pe la periferii oi înfundați în niscaiva coaste și râpe sterpe. Fie el locuitor la orașe, târguri ori sate, unde se află mulți meșeriași Sași constituiți în bresle (țehuri) și starostii, Românul nu este tolerat ca să și deă pe fii săi nici la școală să învețe carte, nici la meserie ori în comerciu. În breslele săsești nu este primit nici un străin de neamul și națiunea lor. Dacă Românul aveă o ceartă, un proces cu Sasul, el eră silit să și caute dreptul său și să apeleze tot la judecătoriile și administrațiile săsești, și nu aveă drept de opoziție și apel afară de cele săsești, decât la guvernul provincial și principe — cazuri foarte rari de străbătut până acolo. Apoi toate hotărârile, sentințele și ordinațiunile autorităților săsești date față de Români, respiră o mare ură și răzbunare asupra Românilor, pe cari din tâlhari, mișei, sperjuri, tăciunari, ciuruce și altele grațiozități de felul acestora nu-i mai slăbeau. Eră oare o mirare dacă și Români la un atare tratament le plăteau și ei cu monedă egală, unde puteau și unde li se nimeriă!? Dex. în satul Logdes „unde s’au înrădăcinat adânc Români” la 1676 Sașii cer scăderea birurilor, ca aproape în fiecare an au fost incendiați de Români.

Ultimele ciocniri și conflicte ivite între Români și Sași

de aservirea Românilor, cari au atras atențiunea monarhului și a curții imperiale dela Viena, au fost: Scoterea Valea Rodnei întregi de sub hegemonia Sașilor dela Bistrița, fără de ori ce despăgubire din partea statului, și încorporarea ei la granița militară pe la 1762. Episcopii români transilvani uniți din Blaj și ortodocși din Sibiu și-au ridicat glasul lor și au îndreptat proteste la Camera legislativă a Transilvaniei, la guvernul provincial și la curtea împărătească contra tratării vitrige cu deosebire a Românilor din Fundul regiu din partea Sașilor: cele din anii 1744, 1791 și 1843.

În privința socială, Românul eră considerat de inferior Sasului și nedemn de a stă alături de el și avea casă și gospodărie analogă, ori în rând cu ei. Ca valoare morală, personală și socială, cel din urmă Sas decăzut eră considerat de superior și mai bun decât ori ce Român onest; depozitia și mărturia lui eră mai demnă de credință decât a Românului fruntaș și a celui mai integru. Călcarea cuvântului și promisiunii date unui Român, nu eră nici un lucru defăimant; și mult vestita fidelitate germană, este ilustrată prin numeroase cazuri concrete, schițate de Români prin proverbele: Sasul și schimbă vorba, și întoarce zeghea după vânt. Sașii înșiși considerau pe Români nu de locuitori autochtoni, ci de niște servitori și păstori născuți și firești ai lor, tolerați între dânșii numai până ce vor avea absolută nevoie de brațele lor de muncă și la purtarea greutăților și sarcinelor publice. Românul trebuia să considere pe Sas de mai marele și superiorulsău, să-l einstească totdeauna, ca pe un fel de *legatus natus*, să-l intituleze cu jupâne și stăpâne, să sărute mâinile în rând, cinstitelor obraze ale deregătorilor satului. Acel obicei prost și umilitor al Românilor față de Sași s'a păstrat în unele sate și târguri săsești până în ziua de astăzi.

În genere și mai peste tot, Românii din comunele săsești erau mai săraci și mai înapoiți decât Sașii; ei făceau totdeauna parte din starea de jos și din urmă a țărâniei, acea a *pălmașilor* și *lipiturilor*, după cum se numiau aceștia în diferite sate și ținuturi. Și dacă po-

sedau Românii moșioare și pământuri proprii de cultură în rând cu Sașii, ei aveau mai puțin pământ, în cantitate și calitate, în condițiuni mai grele de lucrat și folosit, dar aveau mai mulți copii, de unde firește că erau și trebuiau să fie mai săraci și inferiori Sașilor, în avere și cultură. În comunele neaoșe românești destul de numeroase printre Sași, Românii încă erau considerați de tributarii și invoiții Sașilor, ca stabiliți numai vremelnic pe pământurile și pe hotarele lor (1) și multe comune românești neaoșe ab antiquo ajunseră în stare de tributare, unele taxaliste, altele clăcașe, unele ale orașelor și târgurilor, altele ale Universității (celor 7 județe), altele ale cutărei familii patriciene ori funcționar superior sășesc, din libere ce fusese din timpuri străvechi. Scriitorii Sași din secl. XVII, XVIII și XIX, ziceau că acești Români s'au furișat între dânșii fără știrea lor, dar tolerați numai de către unii diregători ai lor, și s'au stabilit pe pământurile și hotarele lor. Și mai mult afirmău aceste drepturi ale lor asupra Românilor, stabiliți în satele odinioară sășești, unde populațiunea sășească se stinsese, și siliștile și țearinele lor păraginite, trecură în stăpânirea Românilor.

În privința sarcinilor publice și a birurilor de tot felul, Românii din Fundul regiu trebuiau să le suporte în rând cu Sașii, deși ei nu posedau nici atâta pământ nici vite ori și altă avere mobilă ca aceia. Ba de multe ori ei erau mai grevați și unic împovărați cu ele. Recruții, cari erau datoare comunele sășești să-i dea, îi puneau de ordinar numai în sarcina Românilor și a Țiganilor din comună, pe motiv că aceia neavând avere n'au ce pierde, și nu li se pustiește nici casa nici moșia!!

Când eră să se țină recrutarea numită Werbung, unde prindeau pe flăcăi la armată și 'i duceau legați cu frânghia, dedeau dintre Români tot ce eră mai chipeș și mai voinic, iar deregătoarele comunale dintre Sași duceau înaintea comisiunilor de recrutare numai ce eră defecuos și infirm, invalid de a purtă arme și a suportă greu-

(1) N. Iorga, *Sate și preoți în Ardeal*, p. 98—130.

tățile războiului. Dacă dedeau și dintr'ai lor câte unul apt de a purta arme, atunci acela era de sigur certat cu justiția și cu moralitatea publică, de care vroiau să scape ținutul și comuna pentru un timp oarecare, dacă nu pentru totdeauna. Mult sânge rău făcea la Români faptul, că deregătoarele săsești dedeau la armată dintre Români tocmai pe fii familiilor fruntașe, aceia cari erau cântăreți la biserică și vroiau să se preotească, ca să și bată joc de părinții lor și de Românii din comună, pentru a evita ori ce opoziție din partea Românilor în comună.

La înființarea regimentelor de grăniceri, nici o singură comună săsească, nici un singur Sas nu s'a conscriș ca să ia arme, ci le-au împedat energetic; dar mai târziu mulți dintre fiii familiilor patriciene săsești, au intrat ca ofițeri și grade în regimentele grănițerești române și secuești, ca și în cele de linie. Prestațiile și rechizițiunile, poștile și caii la trenurile militare, cu care erau datoare comunele și județele săsești, le încăreau mai des în spinarea Românilor: lucrătorii la saline, la curtea principelui, la reparatul cetăților, etc. În școlile săsești nici un singur fiu de Român nu a fost primit până târziu după anul 1840, iar în corporațiunile (breslele) lor de meseriași nu puteau iarăși să intre nici un Român, căci meseriile erau ca un patrimoniu exclusiv săsesc. Companiile străine grecești și armenii, numai cu greu au putut obține de a fi recunoscute ca corporațiuni deosebite, având judecătorii lor în orașele săsești.

În rezumat Românii dintre Sași, deși după legile țerii și ale ținutului, erau și ei oameni liberi după persoana și avutul lor, totuși făceau și ei zile de clacă destule și aveau destule angarale de suportat și dat — când la județul (primarul) și notarul satului de voe și nevoe, când pe la diregătoarele județene și ale plășilor, căci motive și pretexte se puteau totdeauna găsi ușor. Dijma o dedeau și ei regulat a zecea parte din toate produsele solului și din animalele mărunte, ca: miei, iezi, porci, stupi, etc., pe cari o lua preotul luteran cu diaconul și învățătorii școlii luterane din sat ori din satul vecin. Une ori aceasta ori o parte din ea era arendată. Apoi

mai erau în us alte angarale sub numirea de *datul*, *mita* și diferite plocoane și taxe la anumite zile mari, sărbători și epoce în an, pentru funcționarii publici, cari erau nenumărate și necontrolate de nimeni. Zilele de clacă și lucrările peste măsură, *rusfeturile* și *pogoanele desăvârșite*, până astăzi în părțile Sebeșului se numesc *mită*. Pe acestea le prestau și făceau maierenii, maierii și stuparii lor peste învoială, de cari se plâng uneori și astăzi.

Dijma ca decimă eclesiastică pentru dotarea preotului și diaconului luteran și a bisericei sale, solvită de către locuitorii români nu putea decât să amărească pe aceștia, cu desconsiderarea vădită a bisericei și preoților lor. Strângerea ei uniaterală și la extrem, încă producea de multe ori amărăciune în popor.

În comunele iobage din comitatele feudale, deși preotul român ortodox și unit eră clăcaș din naștere, și preot peste clăcași, și deci după lege ca atare dator să facă și el claca și să dea dijma alături și în rând cu păstorii săi—totuși diferiți voivozi și principii ai țerii îi dispensau pe preoții români de dijma și de clacă; alte ori patronul, boierul însuși dela sine o făcea aceasta, fie în schimbul unei mici taxe ori și fără taxă, pe când în comunele săsești libere, fratele său, în Christos, preotul evanghelic al satului, care avea și el pământuri de cultură ca porțiune canonică frumoasă, niciodată nu-l scutea de ea și o luă totdeauna deplin, în natură.

La cei ce vroiau să se hirotonisească, patronul feudal le dădea carte de slobozenie — *Manumissiune* în limbajul oficial transilvan, prin care îl elibera pentru totdeauna din cătușile iobăgiei, ori pentru plata unei mici sume, în interesul menținerii oamenilor săi pe moșie, cu care el singur să-și poată munci moșia, pe când la Sași din contră interesul eră de a-i alungă ori împrăștiă.

Soarta românului fără de moșioară proprie ori fără pământ de hrană între Sași, este destul de grea și de vitrigă, fie comuna liberă, apărținătoare la Fundul regiu, fie clăcașă, ținătoare de comitatele feudale. Ba poate în unele privințe pentru minoritatea română eră mai avantajos, când comuna mixtă eră clăcașă, Sași și Români

deopotrivă, căci atunci deregatoarele comunale săsești mai știau și ele de frica cuiva—de bastoanele pârcălabilor și isprăvniceilor și logofeților boerești, și nu puteau tiranisi așa fără milă și fără răspundere pe Români. Apoi Sașii iobagi, grevați și ei cu boerescul de 2—3 zile în săptămână și alte podvezi și havaieturi peste an, ei nu-și puteau face boerescul și să-și cultive pe deplin și moșioarele lor în întregime; deci erau siliți de voe și nevoie să recurgă cât mai des la brațele supranumerare ale Românilor, ca aceștia să-le dea mână de ajutor la facerea zilelor de boeresc, la podvezi havaeturi, ori că le dedea o parte din moșioara lor și pământuri de cultură, ca să le cultive dâșii în parte ori în dijmă. În comunele săsești foste iobage au stat și Românii materialicește binișor, erau mare parte toți plugari și înainte de 1849 aveau case și ecareturi frumoșele, pe când în comunele săsești fruntașe și bogate în cele din Țeara Bârsei și în satele mari din jurul Sibiului—foste libere, Românii au rămas aproape toți fără pământuri de cultură ca proprietate până după 1848—trăind ca salahori, muncitori cu ziua, mici antreprenori—ori proprietari de turme peste hotarele țerii, deși din micul comerț și din industria de casă ori speculațiune unii dintre dâșii au putut stă binișor materialicește, deci în stare de a cumpără moșii.

Românii ca păstori de vite, în comunele săsești, încă nu o duceau mai bine, din cauză că ei trebuiau să fie asociați toți la olaltă, și erau făcuți răspunzători solidar de toate vitele satului, fie acelea date în seama și și paza lor sau nu. Ei erau făcuți răspunzători și de vitele de pripas, pierdute ori furate din comună, fie din negrijea lor sau a stăpânilor vitei, ziua și noaptea vara și iarna. Păstorii erau responsabili de vitele furate din grajdul locuitorului, chiar și când acesta s'a dus cu ele noaptea la pășune ori în pădure. Această instituție la dâșii se numește până astăzi *Felelat* dela ung. felelni, a răspunde solidar—a face responsabil, așa că în mica simbrie ce le-o plăteau dâșii, le dedeau în ea și plata muncii și prima de asigurare contra furtului. Prin aceea Sașii contribuiau indirect la demoralizarea păstorilor lor și la fur-

tul vitelor, căci sileau pe păstorii lor să cunoască pe toți tâlharii și hoții notorici de vite, să-le plătească acestora colace și comănace, ca să-i lase în pace, și de multe ori le înlesneau ei însăși furturile, spre a-și răsbună unii pe pe alții.

Cunoscute sunt statutele felelatului din Laslăul mare ale păstorilor Români din 1722 și înoite la 1799 — cari se tocnesc de păstori ai vitelor obștei satului dela Crăciun în Crăciun, și capăta de vite mare câte o ferdelă — dublu decalitru de grâu (secară) $\frac{1}{2}$ ferdelă de meu (mălaiu) și 1 pâne. In com. Șercaia prin anul 1840 — 1 li s'a furat însă păstorilor Români într'o noapte 15 cai pe cari ei nu i-au mai găsit — dar nici Sașii nu au mai găsit păstori mai mult cari să le dea fedelatul.

Care și ce fel de industrii și arte au fost introduse și cultivate cu deosebire de către Sași, aceia este greu de a stabili astăzi, sub raporturi atât de schimbate în decursul secolilor. Dar ținând seamă de regiunile de unde au venit ei dela Rhinul de jos și Mosela — din Flandra, nu credem a greși dacă vom susține ca industria textilelor, cultura inului și cănepei a fost în prima linie, cari până astăzi la dâșii sunt mai dezvoltate. Apoi metalurgia, orfevreria și armele. Cel puțin pe timpul regelui Ludvic cel Mare orfevreria și metalurgia la dâșii erau foarte dezvoltate. Nu mai puțin și arhitectura după frumoasele biserici gothice și castelele lor ce s'au păstrat la dâșii din cari unele datează de prin secolul al XIV și XV. Locuințele de lemn și de nuiele ale Românilor și Secuilor la dâșii au fost înlocuite ulterior prin clădiri masive de zid și tot felul de acarete economice sistematice încă de prin secolul al XVII. Cu introducerea armelor de foc tunurile și puștile se turnau și făceau la dâșii arme pentru toate popoarele creștine din sudetul Europei. Flanelele și postavurile s'au dezvoltat la dâșii din industria casnică românească. Nu numai în orașe și târguri dar și în comunele rurale mai mari erau breslele de pânzari și flanelari, așa în Cislădie, Halchiu, Codlea și altele. Cu deosebire lucrarea metalelor și metalurgia, neglijată cu totul de Români, Unguri și Secui, la dâșii eră foarte bine dezvoltată.

Este foarte greu a urmări contactul comercial a două popoare, cari au trăit împreună și deavalma sute de ani și ce au luat și împrumutat reciproc unul dela celalalt. Că au împrumutat și adoptat mult și Sașii dela Români, dovadă este limba că ei o înțelegeau și se înțeleg cu consătenii lor români, dar și între sine românește și limba traficului și daraverilor zilnice până în ziua de astăzi este cea românească. Sasul cu ungurul și secuiul vorbesc românește, apoi chiar Sasul cu Sasul se înțeleg mai ușor românește decât săsește ori în limba germană, care deși le este cunoscută la ambii, dar au mai puțină rutină în ea, și sunt mai puțin dedați cu lucrări și termini decât cei din limba română. Apoi dacă nu altele, porturile Sașilor în special la bărbați deși diferit între ei după regiuni dar sunt mai mult românești — decât germane. Vitele de casă după rase și specii sunt cele românești și proprii ale ținutului; uneltele de muncă și economice de asemenea, afară doar că sunt mai perfecționate mai sistematice, făcute de măiestri și meseriași specialiști, pe când Românii au rămas și trăit mai mult în limita producțiunii și industriei casnice, cumpărând dela străini numai ce eră strict necesar, ceace nu se putea produce, țese și croi în casă.

Însă am fi nedrepti când am contestă coloniilor săsești ori și ce influință în propagarea culturii și ori ce merit la luminarea și civilizarea poporului Român în special. Faptele și experiența zilnică ne-ar dovedi contrarul. Sașii au fost un factor de căpetenie de civilizațiune, nu numai pentru Transilvania, ci și pentru Românii din Principate; însă influința lor a fost mai mare ori mai mică, după vremuri și împrejurări. Sașii cu industriile și comerțul lor, au avut o epocă de înflorire în Transilvania și Ungaria cu deosebire sub regele Ludovic cel mare a cărei influință nu s'a rezervat numai asupra locuitorilor micii Transilvanie ci și departe, peste hotarele ei — asupra Principatelor ca și peste Dunăre în statele Balcanice. Mai cu seamă *metalurgia și orfevreria* erau atunci la dânsii în floare și frumoase opețe de artă din acel timp s'au păstrat la dânsii până în ziua de astăzi.

Rolul lor a trebuit să fie mai covârșitor pentru acele

timpuri și în Principate, fiind mai în apropiere ei decât puținele factorii genovese și venetiane de pe Dunăre și dela marea Neagră, căci erau în apropierea nemijlocită și în contact zilnic cu poporul Român, vorbind limba lui și cunoscând obiceiurile, lipsurile poporului Român. „*Ex nostratibus multi quidem sunt eorum linguae peritissimi*“ zice preotul luteran A. Wurmlocher pe la mijlocul secol. XV-lea, și întocmai este și în ziua de astăzi — limba afacerilor zilnice în cele mai multe sate săsești este și va rămâne încă multă vreme cea română, cu toată maghiarizarea violentă de astăzi.

După timpul de înflorire al industriei lor încă și sub Huniade și Mateiu Corvinul, industria săsească a decăzut în urma deschiderii nouilor căi de comunicațiune a traficului internațional, cum în timpul modern a decăzut traficul Brașovului prin deschiderea liniilor ferate dela Vârciorova și Ițcani, înaintea liniei Ploești-Predeal și Turului Roșu.

Un nou avânt către cultură și buna stare a luat poporul săsesc prin secol. XVI prin adoptarea reformațiunii și introducerea humanismului, ca unicul factor și propagator al luminei și culturii, prin școale. Sute de ani ei singuri au școale, și școalele cele mai bune în țeară, și la îndemnul și prin mijlocirea lor se înființează apoi în secol. XVII Academia dela Cotnari în Moldova, de cătră Despot Vodă, sub conducerea protestantului Ion Sommer, și fusese chemat la ea și ginerele lui Melanchton Gaspar Peucer, și colegiul calvin dela Aiud a lui Gavrilă Bethlen, unde fusese chemat și aplicat W. Opitz de Boberfeld poetul vestit; atât G. Peucer cât și Opitz erau adevărate somități și celebrități europene pentru timpurile acele. Aiudul și Cotnarul erau pe acele timpuri încă târguri eminentemente săsești.

Apoi Sașii adoptând protestantismul și humanismul, s'au pus de timpuriu în contact direct cu oamenii influenți ai Europei apusene — Honterus supranumit de Luther Apostolul Ungariei, este tot odată și primul chartograf al țărilor noastre, cari prin el devin cunoscute, și în apus. A. Wurmlocher descrie pe Români amănunțit

cu biserica și obiceiurile lor, coreligionarilor săi. Honterus aduce cu el acasă tipografie și tipografi experți în Ardeal și se tipăresc cărți românești în primul deceniu al secol. XVI și pentru Români și în limba română la Brașov, Sibiu, Sassebeș, Oreștie, iar juđii Brașovului și Sibiului, subvenționează traducerea, compunerea și tipărirea de cărți bisericești în limba română pentru înțelesul obștesc. În urma acestora contactul și relațiile politice între juđii orașelor săsești și Principii Munteni și Moldoveni devin mai dese, mai intime, comerțul mai des și mai activ.

Că în cele religioase și bisericești Sașii nu reușesc de a converti pe Români la protestantism, și tendințele lor reformatoare sunt dejucate, cauza sunt cele 2 sinode ținute la Iași, unde întreaga Ortodoxie s'a sculat contra lor și unitatea în dogma a fost restabilită, iar Români au rupt pentru 200 ani ei înșiși legăturile, ce le-ar fi putut să le aibă cu apusul civilizată. Dar nu mai puțin este adevărat, că Sașii sunt inițiatori și autori principali ai scoaterii limbei slavone din biserica română neînțelesă de popor — „*că mai bine este a grăi în biserică cinci cuvinte pe înțeles, decât zeci de mii în graiu străin*“ precum înșiși ziceau și scrieau.

Cine este oare de vină, că Români din Transilvania și Ungaria, refuzând protestantismul și unirea mai de aproape cu Sașii au rămas înapoi în cele bisericești și școlare? Dacă în frământările politice și sociale ale Transilvaniei din secol. XVI și XVII prin imperecherile lăuntrice Români perzându-și pe fruntași și oamenii lor cu avere, au decăzut cu totul, perdură și teritoriile și autonomia lor națională, iar de slăbiciunile lor au profitat nu în mică măsură și Sașii, diregătoarele județene și satele săsești, cine poartă vina dacă nu tot Români?! Că mulți dintre frunțașii Sașilor, căutau să parvină și să profite de slăbiciunea Românilor, să se îmbogățească în scurtă vreme fără muncă, și obțineau inscripții și donațiuni nobilitare, fie în detrimentul Sașilor, fie al Românilor, cu aservirea de sate și ținuturi întregi, aceea este adevărat.

Inferioritatea și rămânerea înapoi a Românilor din cauza

lipsei de școale și de cultură națională, a devenit patentă, ca și nedreptatea făcută Românilor de a nu-i admite la școalele publice săsești, la a căror susținere și plata învățătorilor și preoților săsești contribuiau și ei cu sume și daturi destul de însemnate. Ea eși și mai bine la iveală, cu deosebire după restaurarea Episcopiei cath. din Alba Iulia sub Leopold I, și cu înființarea școalelor primare și secundare catolice, la cari Români alergau din toate părțile cu sutele și erau primiți cu brațele deschise, fără de considerare la starea socială a părinților.

În unele școli nemțești, la catolici, grânicerești și la școalele Blajului, Români erau primiți, la altele, la cele săsești însă nu, și tocmai la acestea, la a căror susținere contribuiau și ei, acolo unde starea materială a poporului Român în genere eră ceva mai bună. Aceasta neapărat că trebuia să producă nemulțumire și vrajbă în popor. Și la denegarea de a fi primiți în școale străine să deștepta aspirațiunea și dorința de a avea școale proprii în limba națională.

Și tocmai contra acestei pretențiuni juste a Românilor, de a se putea lumina și ei prin școale naționale și a obține drepturi civile și politice, puneau Sașii din secolul al XVIII și prima jumătate al celui XIX și deregătoarele lor, cea mai mare rezistență și îndărătnicie. Dacă excluderea iobagilor, a marei majorității a populațiunii țerii—din trebile și sfatul țerii, a fost o greșală politică, care a ispășit-o greu și privilegiații și iobagii, apoi o greșală și mai mare a fost dănegarea drepturilor civile și politice Românilor, locuitori în Fundul regiu, din partea Sașilor. Dreptul de *concivilitate* li se cuvinea a li se accorda, nu sub imper. Iosif II, ci chiar sub Leopold întâiu, îndată ce Ardealul a ajuns într'un văgaș mai liniștit, sub sceptru mai blând al casei de Habsburg, și concivilitatea să nu fie numai pe hârtie și ficțiune, ci ca realitate. Poate țara ar fi fost ferită atunci de multe convulsiuni politice și sociale interne.

Dovadă despre aceste este progresul cel mare ce l-au făcut Români din Fundul regiu de odinioară pe toate terenele vieții publice și private dela 1848 încoace, de când dreptul

de concivilitate a devenit o realitate. Pacea, buna înțelegere, și armonia între locuitorii satelor și în comitatele locuite de Sași și Români, au luat o dezvoltare și ființa pe care cei vechi nici că o puteau visă. Atrocitățile și măcelurile înfiorătoare, cari bântuiau satele și scaunele săsești prin secolul al XVII, XVIII și prima jumătate a secol. al XIX, au dispărut ca prin minune, încât azi îți vine de necrezut, când citești ori auzi lucrurile și faptele fioroase petrecute cu 1—200 ani înapoi, între aceiași locuitori pacinici și docili ai satelor. Nici Românii nu se mai gândesc azi la exterminarea Sașilor, nici Sașii la isgonirea Românilor, și nici Sașii nu se mai pot plânge azi de reaua purtare și vădita inferioritate și insuficiență culturală și economică a Românilor. Azi se vede limpede ca la lumina zilei, că vrajba și urgia de atunci între pacinicii locuitori ai satelor, au fost disseminate de diregătoarele comunale săsești, de câteva familii patriciane săsești din orașe și târguri, în interesul și profitul lor propriu.

De altă parte, că Românii nu erau admiși la meserii și în breslele (șefurile) săsești pe vremea aceea, apoi nu trebuește omis din vedere, că nu erau admiși cu una cu două, nici conaționali de ai lor Germani și Slavi, veniți din provinciile austriace, căci fiecare breslă și starostie eră îngrădită cu diferite valuri de apărare, contra concurenței interne și străine și a supraproduțiunii. Exclusivismul de rasă și castă a mers atât de departe, încât fiecare breslă și stărostie formă o clasă și castă deosebită, în care nu putea ușor ajunge un străin, nici a se avânta cineva din o breslă în alta, din o meserie în alta. Intocmai ca și în alte state erau închiși și apărați meseriașii în mii de chipuri în breslele lor, că aveau un anumit număr de firme și ateliere în orașul cutare, și putea să devină maiestru și stăpân numai fiul de meseriaș sau, cel care s'a căsătorit cu o văduvă ori fată de meșter din aceeași breslă; altfel eră condamnat cel introdus să rămână vecinic și moară ca calfă bătrân sau ca fecior. De exclusivismul breslelor săsești, s'au lovit nu numai Românii transilvăneni și curtea imperială, ci și meseriașii nemți, boemi etc. catolici din provinciile Aus-

triate, cari veneau cu armata, și după liberarea din armată rămăneau în țară, și vroiau să se stabilească ca maiestri și să-și exercite profesiunea lor. Și aceștia în parte erau din meserii noi, și ajutați de generali și ofițeri împărătești numai după cele mai mari eforturi și sacrificii puteau să-și deschiză ateliere în interiorul orașelor săsești cu firma proprie și să exercite meseria, căsătorindu-se cu săsoaice din localitate. De el s'au lovit și oamenii cei mai buni și mai prevăzători ai Sașilor. Țopful săsesc eră mai tare decât al nemților celor cu coadă, dela Viena.

La publicațiunile și propaganda activă ce o făcea bărbatul fruntaș al Sașilor din anii 1840, Ștefan Ludvig Roth în Germania, pentru aducerea de noi coloniști Germani ca să atragă capitaliști și mari industriași în orașele și târgurile săsești, pentru întărirea națiunii săsești și introducerea și dezvoltarea industriei mari și artelor în țară, au protestat în prima linie unisono toate breslele din orașele și târgurile săsești, contra unui atare proiect *revolutionar*, încât bietul Ștefan Lud. Roth a trebuit să revoace în urmă toate circularile sale, date pentru chemarea și admiterea de industriași mari și mici, și să spună că se caută și admit pentru Transilvania numai agricultori !! Și acasă în toate satele și scaunele săsești Românii cereau cu stăruință pământuri de cultură pentru hrana lor, cereau pământuri de cultură și de muncă de sute de ani !!

Privilegiile breslelor săsești erau în adevăr foarte întinse și uneori absurde: Breslele erau numai în orașe și târguri, dar și numai în anumite orașe se putea executa meseria cutare, limitat numai la o singură comună ori târg; apoi unele erau exclusiv în potestatea Sașilor, altele în a Românilor ori a Ungurilor, Armenilor, etc.

Meseriile erau de multe ori împărțite pe naționalități: așa eră cojocari și tâlpari Sași alătura de cojocari și tăbăcari, *cordovani* Români; cismari și croitori Sași alătura de croitori și pantofari nemțești. Postăvari și flanelari în genere erau numai Sași, afară de industria dimiei românești de casă. În breslele antice săsești de măcelari, cojocari, săpunari, farmaciști, nu putea să intre nici un

strein ori venetic ca membru; pedica mare nu erà lipsa de capital mai mare ori experiență specială, ci de altă natură, socială. Numai cu greu se putură furișă și introduce între dânșii, câți-va industriași nemți, boemi, elvețieni cari introduseră unele industrii mai fine și mai conforme cu moda, după cerințele și progresul timpului. Neapărat că eliminând concurența și evoluțiunea să atragă cu timpul stagnațiunea și decăderea.

Industria săsească erà în secolii din urmă al XVIII și XIX cu deosebire o industrie *țerănească* pentru satisfacerea trebuințelor țeranului. Grație exclusivismului breslelor și împedicarea desvoltării ori cărui lux și comfort mai mare între țeranii iobagi, ea a rămas în aceeași stare sute de ani. De altfel au profitat mult de ea și Românii, direct și indirect. Multe din industriile lor își luară originea din industria de casă Românească. Ea prelucră materiile prime ale agriculturii și economiei vitelor, și asigură acestora un bun debușeu în țeară. Industria mică Săsească erà sute de ani în strânsă legătură cu economia marilor economi de vite Români, cis și transcarpatini.

Mocanii și țuțuenii își aduceau vara și toamna produsele turmelor și cirezilor lor și alte de cumpărat acasă în Transilvania, și-le desfăceau cu bun preț și fără nici o pedică pe la meseriașii și maștrii Sași, fără de nici un intermediar și fără de a mai plăti comisioane și procente; uneori aceștia îi înlesneau și de bani, până la tunderea oilor. Și iarăși primăvara mocanii și țuțuenii în loc a se întoarce cu mâinele goale, se întorceau la turmele lor încărcăți cu produsele și articolele manufacturii săsești, pe cari-le desfăceau cu bun preț pe la cunoscuții, rudele și agenții lor, și deci erau dublu folosiți; și unii și alții progresau.

Acest raport între industria săsească și Români, ba am putea zice și politică, între Sași și Români cari sunt și vor fi avizați unii la alții, s'a văzut mai târziu, când cu războiul vamal cu România dela 1886, s'a curmat brusc și rupt firele unui trafic, ce dăinuia de sute de ani spre binele comun al ambelor țeri și popoare, dar curmarea lui a tras după sine scăpătarea ambelor popoare

și pierderea multor milioane din bună starea materială și economică a țărilor aceste.

Afară de import și export, pentru ceilalți Români locuitori între Sașii plugari, încă eră și este și azi o mare înlesnire și avantajiu, de a avea și dispune de un bun meseriaș din diverse branșe în comună, ori în târgul din apropiere, decât de a trebui să alerge cale de 2—3 poștie după ei. De aci Români dintre Sași totdeauna au fost și ei pe un nivel mai înalt de cultură, au introdus de timpuriu și adoptat dela Sași construcțiile solide de zid — la Sași începute în sec. XVII-lea, acoperite cu paie și mai târziu cu țigle, în locul celor de lemn, de bârne și gard acoperite cu paie, care predomină încă în mai multe sate românești. Chiar și la Români cei fără locuri în câmp, se găseau case frumoșele înainte de anul 1848, și altele corespund și azi cerințelor mai mari, deși au o sută de ani la vechimea lor.

De multe ori în caz de stingerea ori scăpătarea unei familii unui Sas, cumpără casa și curtea lui un Român și se mută în ea, în gospodăria complect aranjată, mai spațioasă și mai sistematică, și îndată se găsea și el și muncă în condițiuni mai avantajoase și cu rezultat mai mare.

Apoi de lemn sau din lut să fi fost alcătuit Românul, ca să vadă zilnic exemple vii de o cultură mai sistematică și mai îngrijită decât a sa, și să nu o imiteze și să nu adopte și el ce vede la alții bun, în cele sociale deopotrivă cu cele economice. În privința proprietății, numai în o parte din comunele săsești erau Români lipsiți de pământuri ohavnice de cultură, iar în multe sate erau și Români bine înstăriți, aveau pământuri în rând și de egală mărime și calitate cu Sașii. Apoi în cele economice și gospodărești, toate pământurile arabile ca și fânețele, viile etc., erau supuse silei de câmp și de foloase comune, *cu obștea*, și munca eră dirijată de dirigetoarele satului — de primar cu bătrânii satului — și nici un fel de muncă nu se putea începe la câmp, fără de autorizațiunea și permisiunea acestora — și toate lucrările se făceau deo-

dată cu satul și la timp — căci altfel se băgă în semănături cireada și vitele satului.

Cei fără de moșie suficientă de a-i hrăni pe ei și familiile lor, ca și cei fără de ori ce proprietate, intrând ca *slugi*, argați și lucrători cu ziua la Sași, și făceau acolo educația economică ori puneau bazele ei acolo; și obiceiurile și deprinderile contractate la tinerețe, mai totdeauna se mențin până la adânci bătrânețe, ori mai este omul în serviciu ori nu. Nu putea să țină Românul vitele sale iarna afară, sub cerul liber, în viscole și cu omătul pe ele, când vecinul său Sas le ținea în grajdul masiv la căldură, țesălate, periate, îngrijite și pe paie svântate, ca culcuș! Totdeauna satele săsești s'au distins și se disting și astăzi prin o întinsă cultură și economie de vite, cantitativ și calitativ, și de reproductorii satului: tauri, armăsari, vieri, de o valoare intrinsecă mai mare puteau să beneficieze și locuitorii Români, căci nu-i oprea ori restrângea nimeni dela aceea, ca și dela pășunea comunală. Pogăniciul și argatul de român, tocmit într'un an, doi, la un Sas ghiabur, învăța dela acela cum se adapă, țesală, hrănește și menajează vita, la muncă și în grajd și la pășune, și contractă multe alte deprinderi bune ale culturii raționale. Tot așa se deprindeau și la cultura sistematică a viei, pometurilor, plantelor comerciale și industriale, pe cari acasă, poate la tatăl său, nu le aveau și nici nu le practicau.

Din aceste cauze, grație culturii înaintate săsești, totdeauna Românii dintre Sași au fost mai buni muncitori mai silitori decât ceilalți Români transilvani, și ca atari erau preferați de către proprietarii Unguri, Sași și Secui. Apoi în ceea ce privește supunerea și iobăgirea lor și a comunelor românești la scaunele și diregetoarele săsești, aceste în satele românești curate se restrângeau și limitau mai des la confiscarea drepturilor zise *regaliene* a morilor, ferestraiilor, cârciumelor, scaunelor de măcelărie, și la o parte din pădurea și munții comunei, și supunerea locuitorilor la plata unor taxe în bani și niște podvezi și angarale mai mici și plocoane la diferite zile mari

pe la acei funcționari, pe vremea aceea toți fără de ori ce leafă fixă dela stat ori scaun în buget.

În genere daturile și prestațiunile clăcășești ale lor erau însă mai puține și mai mici decât ale colonilor — iobagilor — tributari Ungurilor și Secuilor. Majoritatea satelor românești situate printre Sași, deși supuse de facto iar nu de jure, erau însă mai mult numai *taxaliste*, și plăteau de fiecare casă sau poartă câte o mică sumă în bani ori în natură. În satele mixte însă, în cari Românii aveau majoritatea numerică și pământuri de cultură în rând cu Sașii, starea materială a lor în genere eră bună. Unde unii sau alții se mai îndeletniceau și cu alte ocupațiuni accesorii, starea lor materială eră prosperă și se găseau chiar oameni cu frumoase averi între dânșii — Mocanii, Țuțuienii, etc., ca mari economi de vite, Zernescenii cari erau mari cărăuși, aveau câte 2—3 care unul și câte 7—8 cai la car, și se duceau după marfă și cu marfă la Pesta, Viena, Brün, Lipsca, etc. Tot aceștia eră taxaliști ai Brașovului ori a celor 7 județe, și între ei se găsiu oameni cu zeci de mii de florini avere.

Starea materială prosperă îi făcea pe ei, să simță lipsa de instrucție de timpuriu, pentru și în daraverile lor, și de un comfort mai mare, și ei nu se mulțumiau mai mult cu rolul de slugă umilă a Sașilor, și deregătoarelor comunale ori județene săsești, cari ieșeau mai puțin în lume decât ei. De aci apoi luptele lor desperate pentru egalitate de drepturi civile și politice, și după permișiunea de a-și ridică biserici și școli naționale proprii în lăuntrul orașelor sătești, și instrucțiune în limba națională, ceace li se refuză cu obstinație pe motiv, că se calcă constituția și legile țerii, cari nu cunoșteau biserica gr. orientală și nația Română decât de *tolerată*, ce nu aveă voie să deschiză și aibă școale proprii. Și toți acești negustori și mari economi de vite, se țineau aproape exclusiv de biserica gr. orientală, și ei rămaseră fără școale secundare până la anul 1840. În timpurile mai noi însă cu 50 de ani în urmă ei au progresele cele mai mari.

Dela anul 1850 însă, obținând și ei drepturi depline civile și politice și biserica gr. orientală fiind admisă

între bisericile de stat, Românii din satele și orașele săsești au făcut progrese uimitoare pe toate terenele vieții publice și private. Pretutindenea în orașele și târgurile săsești pe lângă institutele și societățile culturale și economice de tot felul săsești, se ridică astăzi alte institute paralele și analoage naționale românești, și întreaga activitate națională a Românilor de peste munți, și a găsit refugiu și centru de dezvoltare și gravitațiune în orașele săsești. Sibiu, Brașov, Sassebeș, Orăștie, sunt pentru Români și cultura lor iarăși acele faruri luminoase, cari apărură pe la începutul sec. XVI. Desigur că aceasta nu poate fi în detrimentul orașelor săsești, de a avea în Românii lor o populațiune laborioasă, mulțumită cu soarta ei și bine situată materialicește, decât niște proletari peritori de foame. Pretutindeni se găsesc uvrieri și socialiști, în afară de orașele și târgurile săsești. Azi se cresc o mulțime de meseriași români între sași și la maestri Sași—și băncile românești cele mai importante își au reședințele și cercul lor de activitate în orașele săsești, și profită des și Sașii de ele.

Nu va fi fără interes de a reproduce acî starea actuală a comerțului și industriei în cele 2 orașe de căpetenie săsești, Brașovul și Sibiu, după comunicările Camerei de Comerț și Industrie.

A. Brașov.	1870	1884	1895	1905
<i>A. Comercianți.</i>				
Germani	82	127	128	210
Români	110	179	200	250
Unguri (Armeni)	28	56	71	108
Jidani	10	24	47	} 110
Greci	14	5	6	
Alte națiuni	2	5	6	
Total	246	396	458	678
<i>B. Industriași.</i>				
Germani	707	561	492	528
Români	96	158	168	194
Unguri	192	307	314	455
Jidani	7	10	13	} 48
Greci	1	2	2	
Alte națiuni	5	9	6	
Total	1.008	1.047	995	1.225

B. Sibiu.	1870	1884	1895	1905
<i>A. Comercianți.</i>				
Germani.	76	142	192	176
Români	6	12	30	92
Unguri	7	14	19	24
Jidani	7	19	26	51
Alte națiuni	1	6	2	
Total	97	193	269	343
<i>B. Industriași.</i>				
Germani.	483	628	645	690
Români	15	32	75	141
Unguri.	42	81	100	93
Jidani.	2	8	10	66
Alte națiuni	1	4	3	
Total	543	753	833	990

Deși peste munți sunt destule tipografii românești și bine asortate, conform cerințelor timpului modern, totuși amintim editarea Enciclopediei Române și a atlasurilor Ornamentice române de către firme celebre săsești, pe lângă publicarea altor scrieri de valoare în limba Română și pentru luminarea poporului nostru: Editarea Calendarului Poporului cu litere chirilice neîntrerupt de 106 ani de către firma W. Krafft și altele. Apoi Catedrala monumentală în stil bizantin gr. or. Palatul Asociațiunii, Casa națională, și Palatul metropolitan în Sibiu; biserica unită din Bistrița în piață etc. și alte edificii publice românești din Sibiu, în Brașov liceul român și biserica sf. Nicolae sunt o podoabă și pentru orașele săsești. Și la cea mai frumoasă pagină de dezvoltare intelectuală națională și bisericească a Românilor de peste munți la *Statutul organic al bisericii gr. orientale ortodoxe Române* din Transilvania și Ungaria, pentru care o invidiază bisericile surori mai vechi și mai puternice, au conlucrat condeie săsești și spirit protestant, de unde și introducerea elementului laic în administrarea și chivernisirea bisericii școalei și fundațiilor ei, și nu în detrimentul lor.

Și la organizarea și constituirea statului Român independent, România, au contribuit Sașii pe terenul cultural și economic, căci ei au dat mai mulți medici, profesori *legiști*, artiști și reprezentanți în unele arte liberale, d. ex,

farmaciile sunt înființate exclusiv de ei și alte industrii. Ba am putea zice că coloniile și poporul săsesc, niciodată nu și-au ajuns mai bine scopul și menirea lor de inițiatori și adevărați pionieri ai culturii, wahre Kulturträger-ii între Români, dela stabilirea lor în Transilvania, decât în jumătatea a doua a secolului XIX-lea, sub regimul școalei manchesteriene, de când s'a rupt catenele privilegiilor și castelurilor cari îi înăbușiau și pe ei.

Sașii au progresat în industrie și buna stare a lor materială și socială, numai până ce au avut materiile prime pe un preț ieftin dela Români, și-au putut desface produsele manufacturilor lor neîmpedicați de nimeni *iarăși la Români*. Dacă Sașii, la orașe și târguri au pierdut industria și averile, le-au pierdut din cauza pierderii contactului și pieței de desfacere românești. Cei cari și-au strănutat domiciliul și atelierele peste munți, progresează și se mențin în locul de onoare: colonia dela Azuga, Bușteni, București Pitești, „In Țeara Bârsei și în special în Brașov nu există familie săsească, care să nu aibă reprezentanții ei în România; în alte ținuturi probabil va fi la fel, deși în măsură mai mică“. Viitorul lor economic și social nu poate fi mai bine asigurat, decât prin o strânsă alipire și conlucrare comună cu Românii. Ei nu au motiv de ași teme nici institutele lor culturale, nici biserica națională a lor din partea Românilor. Regatul Român nu poate să facă mai bine decât să atragă la sine cât mai multe din aceste elemente pașnice și brațe laborioase săsești. Daniel Roth visă chiar o *monarchie Daco-Română* din punct de vedere săsesc.

Pentru a pune în evidență starea economică și culturală actuală dintre Români și Sași din punct de vedere etnologic, nu vom insista mult, unde dispunem azi de statistice interesante și dintr'o parte și din alta. Afară de publicațiunile oficiale ale Ministerului Ungar de agricultură, mai sunt și 2 lucrări oficioase săsești, cari ne interesează de aproape și pe noi. Lucrarea lui Oscar V. Meltzl: *Statistik der sächsischen Landbevölkerung in Siebenbürgen Hermanstadt* 1886, și o a doua publicație recentă, apărută în foaia oficioasă săsească „*Siebenbü-*

gisch Deutsches Tageblatt“ din Sibiu pe anii 1905—1906 intitulată: *Die Bevölkerungs u. Berufsstatistik des ehemaligen Königsbodens*. Mai este și lucrarea d-lui Russu Șirianu: *Români din Statul Ungar 1904*.

Populațiunea fostului fund regesc Fundus regius este cuprins astăzi în mare parte în 4 comitate: al Brașovului, Bistrița-Năsăud, Sibiu și Tirnava mare. Aceste cu 8 orașe și 155 comune rurale au o populațiune totală de 525.905 locuitori, între cari 286,334 sau 54,2% sunt Români, 164,898 suflete sau 31,3% sunt Sași și 64,889 sau 12,3% sunt unguri și alte nații. În 8 orașe săsești Sașii fac 40,9% din populațiune, Ungurii 26,2%, iar Românii numai 21,0%. Însă unele orașe săsești ca Brașovul are 30,7% Români, Sibiul 24,0% — Orăștia 52,2% — Sebișul săsesc 62,5%, Mediașul 29,0%. Sighișoara 24,8%, Bistrița 31,1%, și Reghinul săsesc 15,4. Afară de cele 4 comitate mai sunt Sași încă în alte 153 sate mixte și în 2 orașe ungurești. În cele 4 comitate sus amintite în cele 155 sate amestecate între 194 122 locuitori erau 114,407 Sași. Apoi din celelalte comitate în comunele săsești majoritatea absolută o au Românii în 34 comune săsești, iar între 50—59% sunt în 1 comună, între 60—69% în 6 comune, dela 70—79% în 11, dela 50—89 în 12 comune și dela 90—99 în 93, iar 100:100 în 27 comune rurale.

După O. v. Meltzl din cele 227 sate săsești în total, Românii au majoritatea absolută în 40 comune, iar majoritatea relativă în alte 13 comune, iar în 10 comune săsești Românii numără peste 1.000 suflete, iar peste 500 suflete Români în 55 comune rurale și sub 50 Români se găsesc numai în 16 sate „Fapt pozitiv este, că nici un sat săsesc din Fundul regesc de odinioară, nu mai posedă populațiune neamestecată, și de aceea nu mai poate fi vorbă astăzi de sate etnografice pure săsești“ adaugă cu mâhnire autorul sibian.

În o singură plasă din 16 au Sașii majoritatea de 53,7%, pe când Românii au majoritatea covârșitoare de 96,6% în pl. Seliștei, de 88,6 a Rodnei, 87,7% a Sebeșului, 87,4% în a Năsăudului, 75,3% în a Mercurei, iar în celelalte Românii țin Sașilor recordul; Unguri în afară de o singură plasă

aproape că nu există. Sporul populațiunii lor dânsii îl pun la 0,49%. anual la Sași. Iar după stare și avere:

Din proprietatea privată Sașii posed după Meltzl mai puțin de 10% în 8 comune, între 10—20% în alte 8 comune; între 20—30% în 12 comune între 30—40% în 10 comune, între 50—60% în 6 comune, între 60—70% în 23 sate, între 70—80% în 21 sate; între 80—90% în 30 sate; iar peste 90% în 69 comune rurale, de unde se vede, că nu toată proprietatea rurală se află astăzi în satele mixte săsești în stăpânirea Sașilor. Fostele proprietăți nobilitare, ce se găseau la unele comune clăcașe săsești înainte de 1848, mai toate s'au desființat, și desigur nu în detrimentul Românilor celor muncitori, dar lipsiți de pământ și cultură. O bună parte din hotarele satelor îl ocupă pământul comunal, pășune și pădurea comunală ca proprietate indivisă a obștei 37,8% din suprafața totală, și apoi proprietatea bisericilor. În 46 sate proprietatea comunală întrece chiar proprietatea privată particulară. Proprietate comunală de peste 3.000 jugere cadastrali (aproximativ cu pogonul nostru) au 41 sate; mai puțin de 100 jugere teren comunal au numai 12 sate (cari l-au desmembrat prin comasare și în urma comasării). La pășunea și pădurea comunală însă participă și beneficiază toți locuitorii satului, fără de nici o restricțiune, afară de cele a unei bune chiverniseli și administrațiuni. Cu introducerea sufragiului universal multe comune săsești vor ajunge să aibă administrație românească, și la ori-ce eventuale desmembrări și schimbări a destinațiunii a terenului comunal nu se va face în detrimentul poporului nostru, mai cu seamă că și guvernul își arogă sieși dreptul hotaritor la modificarea ori schimbarea destinațiunii și administrațiunii averilor comunelor rurale și urbane. Chiar nici la comasare nu mai admite acum spargerea pășunei și pădurii comunale, în interesul culturii vitelor și al pădurilor.

În privința pământurilor bisericilor, constatatoare din dotațiuni făcute de pe la începutul secl. al XIX, bisericeii luterane în comunele, unde elementul săsesc eră în stingere ori în minoritate însemnată, ca să scape de Români, este însem-

nată. Intre comunele săsești 98 au proprietatea bisericească mai mare de 100 jugere, iar 42 peste 200 jugere și 21 au mai puțin de 30 jugere, și nici una singură nu este care să nu aibă proprietate rurală. Biserica săsească posedă în total 28,745 jugere sau 2,02% a proprietății private, pe când celelalte biserici au în total abia 4.170 jugere, cele românești la olaltă numai 1.246 jugere. Unele din bisericile săsești pe complecele mari au căutat să facă colonizațiuni noi de șvabi, ca să-și înmulțească poporul lor, și să spargă rândurile încheiate ale Rommânilor, însă fără reușită.

Incontestabil că între Sași Românii sunt mai săraci, fiind că au fost lipsiți de cultură. Cu cultura cresc și sporesc mijloacele de existență și bună starea materială. Inșă locuitorul sas numai până este ghiabur și bine situat materialicește este la înălțimea situațiunii sale, și demn de admirat și de imitat; dar nu și cel sărac ori deranjat, ori ajuns pe declin, fie din a lui vină ori din împrejurări în afară de el. Acesta mai totdeauna este inferior Românului, și nu se poate oprî pe pantă, până ce n'a ajuns în prăpastie. Românul din contră, oțelit și dedat cu nevoile din neam în neam, o duce mai bine la tăvăleală și nevoi, și el căzut de 5—10—20 ori, încă tot se ridică, și se reculege iarăși materialicește, unde sasul în condițiuni analoage deja de mult a dispărut din comună, și-a pierdut urma, pentru a nu ajunge în condițiunea de păstor la vitele satului, ori chiar și slugă sau muncitor pâlmaș cu ziua la unul și la altul în comună, care pentru dânsul este o rușine și umilință. Cu deosebire America 'i atrage pe mulți Sași nevoiași la sine, și *micul popor săsesc* are deja duși peste Ocean 8—10.000 suflete, deosebit de cei pripășiți prin România vreo 15 mii, și alții cari au încercat să se reîntoarcă în Germania, de unde au plecat străbunii lor cu 700 ani înainte de aceasta. Cu deosebire pe cei din regiunea Vinului, situată între Olt și ambele Târnave, de pe Ardeal în jargonul transilvan, îi atrage mult America, și după ei și pe urmele lor s'au luat și Românii din satele lor, unde se câștigă dolarul ușor. Bine înțeles că în satele celor încurcați în datorii și plecați, în casele și moșioarele lor s'au stabilit Românii. Nici băncile lor cu reuniunile de

credit sistem Raiffeisen, nici stăruințele conducătorilor de a-i țineă acasă, de a-i aplică ca păstori pe la sate și uvrieri pe la fabrici, pentru a le face concurență Românilor, nu au avut efectul dorit. Uvrierii principali în fabrici și întreprinderile mari particulare îi dau cu deosebire Români; la cele oficiale ale statului Secuii.

Numărul de pâlmași zileri și de gospodării infime românești între Sași, deși sunt numeroase, dar nu într'o proporție unilaterală, căci pentru cel ce vroește să muncească, în afară de moșioara lui găsește totdeauna destul pământ de muncă cu învoială, dijmă, în arendă ori în zălog dela alții, la târguri, orașe ca și la sate; și cu aceste s'au ținut și au trăit părinții și strămoșii lor sute de ani și au prosperat.

Case și locuințe. Fără îndoială satele săsești sunt mai frumoase de cât cele românești, și se impun prin curățenia și ordinea ce există și ele. Totuși deosebirea în stare și avere materială prosperă după materialul din care este construită casa de locuit și ecaretele economice, ale țaranului noi nu i-am da o prea mare importanță decât o merită la țară și după regiuni. Deși construcțiunile masive de zid sunt la sate ca și la orașe foarte comode și mai sigure contra focului, dar ele unic nu decid singure nici bună starea și nici prosperarea economică. Doar satele șvabești din Banat și cele ungurești de pe pustele Ungariei, pe Hărtibagiu, și Tisa etc. sunt exclusive toate de lut ori de gard de nuiele și lipite, acoperite cu stuf și paie, deși cei ce le posed și locuiesc într'insele, ca și cei din orașele ungurești de pe pustele, sunt oameni tare avuți. Români de acolo au relativ mai puține case de lut și de gard de nuiele lipite, ci ei ca munteni și pădureni, locuitori eminentemente în munți și codrii, au și predomină la dânșii cu deosebire casele și ecaretele construite din lemn. Casele românești în partea sudică a țerii, fie în satele pur românești, fie în cele mixte, amestecați cu Sașii și Ungurii sunt destul de prezentabile și încăpătoare. Dacă lasă ceva de dorit, sunt poate cele de pe Câmpia, cea săracă în lemne și în tot felul de material de construcțiune și a celor de pe pustele Ungariei, deși la N. S. Mikloș noi nu le-am putut deosebi întru nimic pe cele românești de ale Șvabilor și Sârbilor

de acolo. Casa și ecaretele gospodărești trebuie să fie totdeauna în raport cu gospodăria și cu progresul social și economic al regiunii întregi. Satele românești de peste munți cu ecaretele lor economice iau concurența cu orice sat din Boemia, fie în partea nordică locuită exclusiv de Germani, fie în partea centrală locuită de Cehi, ca și cu cele din bogata provincie Saxonia și din regatul Saxon, cari sunt țerile cele mai culte și mai bogate ale Germaniei de astăzi. Progresul și evoluțiunea și în clădiri nu se poate face peste noapte, nici improviză, căci aceea duce la ruină sigură.

Dacă casele și ecaretele economice ale Românilor de peste munți față de starea economică precară, în care s'au găsit și în parte se mai găsesc încă și astăzi, sunt satisfăcătoare, totuși aceasta nu o putem susține și afirma despre heiurile și așezările lor. În urma sporului mai numeros al poporului român, și rămânând toți frații și copiii aplicați unic la agricultură și pe moșioară părintească, fiecare heiu (loc de casă) și fiecare curte și grădină în decurs de 50 de ani s'a împărțit și subîmpărțit deja de repetate ori în natură, în cât din punct de vedere economic și al utilității lor, au ajuns cu toții în mare strâmtoare și îngheșuală, dar valoarea pământului n'a scăzut, ci a crescut în consecință. Astfel satele românești prin aceste repetate împărțiri și atomisări ale curților și grădinilor de odinioară, au ajuns să se prezintă mai mult ca o grămadă de case și instalații economice, fără de nici o regulă — dar nu fără formă pitorească și gust — cu multe uliți și ulicioare și hudițe înfundate între ele, cari contrastează foarte mult cu satele nemțești cele cu ulițele drepte și regulate, puse toate pe aliniere cu strade largi, cu canale și trotuare ale Sașilor din Transilvania și cu ale Șvabilor din Banat.

Însă cu emfasă ne spuneau în Banat, că la Jimbolea Șvabii de acolo și astăzi după 135 de ani împliniți, posed heiurile de casă, casele și loturile lor întregi și neschimbate, cum le-au fost date strămoșilor lor pe timpul împărătesei Maria Teresia!! Pe când Sașii din Prêsmer, Feldioara, Reșnov, Codlea, Șercaia etc. etc. posed altul

câte 3—4 curți mari, pe cari le speculează prin închiriere, în satele românești dar și în cele mixte săsești în părțile locuite de Români din contră pe fiecare curte stau câte 3—4 frați, și ei au împărțit de câte 3—4 ori curtea și grădina. Mulți erau strimtorați la stabilire numai ca păstori ori muncitori pălmași, și curtea muncitorului cu palmele și codașului de ieri, nu mai poate fi încăpătoare pentru plugarul de astăzi. Iată ce este de lipsă: spațiu larg și la lumina soarelui, iată ce le trebuie în general Românilor dintre Sași. În satele românești ei se pot ușor întinde spre câmp; în cele săsești, mai anevoe. Evident că împărțirea și subîmpărțirea curților și heiurilor de casă nu este un rău din punct de vedere social și național. Din punct de vedere economic ar fi mai avantajos, când și Românul s'ar deprinde a da pe unii din copiii săi la meserii diverse și în comerț, cum o face sasul și șvabul ca să nu razime cu toții unic în moșioara părintească.

Ce vroim noi să punem în evidență este că, țeranul român din Transilvania de sute de ani a avut și posedat tot felul de ecarete și instalații economice cu totul diferite de ale Sașilor și Ungurilor, dar potrivite cu împrejurările de timp și stare materială, în care se găsea el. Afară de hodăile din munte, construite în 4 later, din cari cu săptămânile nu trebuia să easă el cu vitele sale, dacă avea apă la îndemână, și nici putea să iasă din cauza ometului și a nămeților mari, ce cădea în munte, el ca plugar avea ecarete încăpătoare pentru tot felul de produse: casă cu 2—3 încăperi, cu celar și tindă, beciu sau pivniță apoi 1—2 grajduri pentru vitele mari, poiete pentru cele mici, cotețe și cocini, șură și șoproane pentru adăpostirea a tot felul de produse și nutrețuri. Unde aceste nu erau încăpătoare pentru adăpostirea întregii recolte în anii mănoși, el recurgea la facerea de stoguri și clăi în fața șurii în grădina cu totul despărțită de curtea unde umblau vitele. Oricare confort și supraveghere ușoară a întregii economii deci nu-i lipsia nici odată.

Șura Românească cu o singură despărțitoare, ferdală, cu aria la mijloc și cu grajdul alăturat și șopronul pe stâlpi înaintat la dreapta ori la stânga, eră suficientă până

ce Românul era iobagiu de făcă clacă și dedea dijmă și mită la câte 2—3 domni și stăpâni. Ea nu mai este însă astăzi încăpătoare, de când el nu mai face clacă la alții, și este stăpân absolut pe moșioara și brațele sale de nu mai dă nici dijmă și mită la alții din ceace adună și i se prășește în casa și curtea sa, iar în urma progresului agriculturii și producțiunea lui de cereale a sporit considerabil. De aceea și în satele pur românești, fie între Sași, fie departe de ei, este tendința generală de a face astăzi șura după modelul săsesc, izolată de celelalte clădiri având 2 despartemente și cu aria la mijloc. Șura veche românească prezentă avantajii destul de mari pentru treerat, adăpostirea recoltelor în spice a fânului, și ca cameră de preparat nutrețul, și pentru adăpostirea eventuală a carelor încărcate și altor obiecte de ploaie. În ea cu pereții ei de lemn nici odată nu se încingeau și stricau recoltele și nici fânul, ceea ce prea des se întâmplă în șura masivă de zid de astăzi.

De altfel noua șură de zid de piatră ori de cărămidă săsească și acoperită cu țiglă, acum când bucatele se treeră cu mașina de abur ori cu motorul cu benzină cu satul întreg afară sub cerul liber pentru toți locuitorii satului fără excepțiune, ea și-a pierdut mult din importanța ei de odinioară, unde treeriușul ținea cu lunile și săptămânile la mare și mic. Costul ei exagerat de 2—3.000 cor. apasă greu asupra moșioarei țeranului sas și român fără deosebire, și cu agricultura lor încă extensivă, cu economia de 3 câmpuri, și nutrețul în ele se conservă mult mai rău decât în cele de lemn de odinioară, fiind că lipsește ventilația. Apoi la satele unde s'a săvârșit deja comasarea, șurile cele masive și scumpe au devenit o mobilă scumpă și de prisos, pentru că la pământul comasat sunt de lipsă alte șuri și șoproane pentru adăpostirea vitelor uneltelor și recoltei până să poată aduce toamna acasă, deci reclamă o cheltuială îndoită.

Nu știm dacă excesul în clădiri trainice de zid peste tot luxoase și cheltuelile mari pentru biserică și școală pentru a merge în fruntea culturii ca epigonii ei, nu au fost la Sași unele din cauzele principale, care a izgonit lumea

din casele și satele ei în America, și în special pe cei din țeara vinului, regiunea cea mai productivă a Transilvaniei dintre Târnave și Olt? De altfel, casele și palatele luxoase țărănești ale țăranilor sași gheaburi din Țeara Bârsei și a celor din jurul Sibiului, pe noi ne lasă reci și indiferenți, căci aceia sunt și se numesc țărani, fiindcă șed numai la țeară și în sate, dar mulți din ei nu mai știu trage nici coasa nici secerea, iară băncile ar putea spune multe despre starea și averea lor reală. Casele și satele cari progresează și se ameliorează și ele din an în an, nouă ne mai plac, fiindcă ele sunt mai eftine, mai simple, cer mai puține spese de instalare și întreținere și ca atari sunt mai proporționate cu progresul agriculturii locale și cu starea de cultura generală a țării.

O înapoiere de a vedea în ele noi nu vedem, dar adevărat pericol este, de a rămâne cu pământurile necomasate și cu economia de 3 câmpuri sau cu pământurile de cultura în deavalmășie, când vecinii din dreapta și stânga și au comasat și rotunzit pământurile lor. Cu înmulțirea meseriașilor între ei și dintre ai lor, vor construi și Românii pe viitor mai solid și mai cu gust.

Dacă Românii în satele săsești dau asalturi concentrice și tind să cumpere câți mai mulți case și gospodării săsești și să se mute în acelea și să locuiască între Sași, cauza nu este siguranța mai mare contra focului și a furtului în ecaretele masive de zid acoperite cu țiglă, dar cu deosebire lărgimea lor și confortul, ca să iasă din strâmtoarea cea mare, în care au ajuns, și pentru a putea da o dezvoltare mai mare și extensiune gospodăriei lor. Acestea fac farmecul și utilitatea lor mai mare, dar și considerația mai mare de a fi ajuns la poziție mai bună și în ulița de frunte. Ceace este îmbucurător pentru noi este faptul, că aproape în toate satele și târgurile săsești nu numai pământuri izolate ci și moșioare întregi și curți și case săsești au ajuns și trec pe fiecare an în mâna și stăpânirea a lor noștri, dela streini. În orașele și târgurile săsești Românii descoconsiderați dela mahalale și din maieri, unde au trăit de secolii ca umplutură și lipituri, au ajuns să posedă case și în piețe și în stradele prin-

cipale săsești și în pozițiile cele d'ântâi, fie ale vre unei bănci, instituții culturale, fie ale vre unui avocat or negustor român; la sate țerani simplii să fie tot așa buni, muncitori și gospodari de frunte ca și Sașii, însă având mai puține esigențe decât aceia. Vor urma în curând și meseriașii Români și cu timpul vor avea și ei proprietăți și firme proprii la poziții bune și de trafic însemnat.

Impedizarea și înăbușirea comerțului liber și a concurenței pentru a nu lăsa curțile și pământurile săsești a trece în mâni străine — ale Românilor, a avut rezultat dezastros în multe locuri: deprecierea pământului în lipsă de cumpărători; apoi grație piedicilor de tot felul, puse în cale, a urmat ruina ecaretelor și gospodăriei, ce nu se mai puteau întreține și decăderea lor totală, unde prin vânzarea la timp a 2—3 pământuri bune ori a unor livezi de coasă, sasul și-ar fi salvat curtea și moșioara, și ar fi fost ferită și familia lui întreagă de pribegire în America.

După cercetările noastre făcute în Transilvania și Bucovina în satele românești neaoșe — raportul între valoarea clădirilor și instalațiilor gospodărești și între valoarea terenului de cultură este ca 100 : 100 uneori și 100 : 103 — o proporție destul de satisfăcătoare. (Econ. Rurală pag. 277—9).

Deci după aceste considerațiuni, corespunzătoare stărilor de fapt de acolo, observate în diferite sate și ținuturi mixte locuite de Români și Sași, noi nu vom pune mare pond dacă în Fundul regiu de odinioară posed după autorul sibian:

	Construcții masive de zid	0/0	De pământ	0/0	De lemn	0/0
In grupul românesc .	11.748	24,75	1.030	2,2	35.466	73,5
„ „ unguresc .	3.418	42,4	104	1,3	4.548	56,3
„ „ săsesc . .	28.775	69,3	1.689	4,1	11.077	26,6

Iar acoperișele caselor și nemestiilor sunt:

	Tigla ori cu tabiă	0/0	Șindrilă ori scânduri	0/0	Pale ori stuf	0/0
In grupul românesc .	15.245	31,6	24.930	51,7	8.069	16,7
„ „ unguresc .	5.246	65,6	2.303	28,5	524	6,5
„ „ săsesc . .	32.652	78,6	4.483	10,8	4.416	10,9

Casele și nemestiile masive de zid al economiei datează și la Sași abia de la finalul secolului al XVIII, și începutul secolului al XIX. Și dâșii recunosc că cu toată stăruința și păstrarea lor satele săsești foste iobage, stau mult înapoia celor libere de odinioară. Ce să mai zicem noi Români despre Români, cari au fost în majoritate covârșitoare iobagi granițeri și taxaliștii Sașilor — lipsiți și de școale și de preoțime cultă până acum 20—30 de ani?!

Cel puțin Români din Fundul regiu au ținut piept și luat concurența pe diverse terenuri cu o populație mult mai cultă și mai bine organizată și înzestrată decât ei, și precum rezultatele dovedesc nu fără succes.

Cât privește agricultura nu se poate nici compara, dacă în comunele săsești agricultura ocupă 64,0% din întindere, în cele românești numai 52,0% iar în cele ungurești tot 52,0% — fiindcă Români locuiesc aproape în majoritate în munți, unde terenul și clima sunt puțin apte pentru agricultură. Unde aceste sunt mai favorabile pentru agricultură, ca în plășile Cohalmului, Cincului, Sighișoarei, Agniței și Nocrichului agricultura la Români ocupă o mai mare întindere decât la Sași — anume în plasa Cohalm la Români 70,7% față de 69,3% în satele săsești, în a Mediașului în comunele românești pure 65,0% față de 63,6%, în cele săsești, în plasa Cincu mare 68,6% față de 61,5% la Sași, în a Seghișoarei 64,4% la Români, față de 55,9% la Sași, în a Agniței 71,0%, față de 62,3% la Sași, și a Nocrichului 71,0% la Români față de 72,0% la Sași — iar în cele românești curate și muntoase a Nasăudului 57,2% a Rodnei 45,9%, a Sebișului numai 35,7% la Români și 76,0% la Sași, în a Sibiului 49,4% la Români față de 63,9% la Sași, iar în a Seliștei numai de 29,3%, și a Săcelilor locuită jumătate de Ciangăi numai 39,0% din întindere. Din terenul destinat hranei se vine după același autor sibian de o persoană câte 2 jugere și 1.500 st. p. în satele săsești, câte 2 jugere în satele românești și 1 juger 1.200 st. p. în satele locuite în majoritate de Ciangăi, dar și de mocani fără nici o proprietate.

CAP. IX.

COLONIZAREA BANATULUI CU NEMȚI.

1526
164
1690

După expunerea rezolvării chestiunii agrare din Transilvania, regiunea locuită de clăcași, credem că nu va fi fără interes de a reproduce aci câteva din măsurile luate de guvernul imperial din secol. XVIII, privitoare la colonizarea Banatului Timișan cu Nemți, acolo unde ori ce continuitate fusese întreruptă aproape două secole, și totul a trebuit să fie creat din nou. Multe din aceste masuri vor fi utile de a le cunoaște și noi Românii, deși multe din ele au fost luate contra poporului Român de acolo, și spre vedita codire și înlăturare a lui. Cu toate acestea, ele au răușit de a face din o țară pustie și căzută în barbarie completă, o provincie de model, care în privința economică și culturală ia azi concurența cu ori și care regiune și provincie din ori ce țară cultă a Europei apusene.

Bănatul a stat sub dominațiunea turcească 164 de ani—timp preă suficient ca să distrugă și șteargă ori și ce urmă de cultură de mai înainte și bună stare a locuitorilor. La alungarea Turcilor din acea provincie în urma mării victorii a ducelui Eugen de Savoia dela Zenta dela 1697 lângă Tisa—nu se mai găsiă nimic în ea ce asemănă a cultură. După evacuarea țerii de Turci se numi îndată o comisiune, care să cerceteze titlurile de proprietate și să le verifice ale foștilor proprietari de moșii supunându-i la biruri mari pentru acoperirea spe-

selor de războiu—pe care le numără *proprietăți neo-acquisitae*.—Dar cu relativ puțin folos, căci țara era deșertă de oameni. Vechile orașe și sate ca și fostele curii cu ferme mari, dispăruseră de pe fața pământului; țara întreagă se despopulase și se sălbătăcise; râurile își perduseră malca lor și acuma se opriau în niște bălțace și mlaștine imense, față de cari faimoasele mlaștine pontice ale Romei antice erau o nimica, și cari ca miamele și eshalațiunile lor pestilente infectau aerul și făceau existența pentru oamenii și animale imposibilă. Incolo nisipuri sburătoare mulțime și mărăcineturi. Puțină populațiune Română și prea puțin Sârbi, ce mai rămăsese de sub Turci, eră bântuită și decimată de frigurile de baltă și de alte epidemii. Pentru nouii coloniști ce se introduseră pentru popularea țării, clima deveni și mai pernicioasă. Bănatul căpătă în curând numirea de cimitirul și *groapa comulativă a nemților*—*das Massengrab der Deutschen*—Spaniolii aduși de generalul Mercy dela Biscaia și stabiliți la Becicherecu, au perit cu toții în câțiva ani; tot așa și Italienii stabiliți la Mercydorf, Iarmata etc. Numai Românii și Sârbii aclimatizați acolo erau ceva mai rezistenți. Vitele suferiau enorm de multă muscărie, ce se ținea și ridică din întinsele bălți și mlaștine, deosebit de cele ce cădeau pradă temporar muștelor *columbace* otrăvitoare—ce veniau din spre Serbia.

Cam aceleași necazuri sunt siliți să îndure ciobanii și locuitorii dela Baltă, dela Dunărea de jos și din Delta Dunărei, afară doar de muștele *columbace*, cari la noi nu vin, dar în schimb sunt lăcustele aproape permanent în Delta. Și oamenii și vite duceau cu deosebire mare lipsă de apă bună pentru băut, care în toate părțile eră sălcie—șalitroasă, și aerul eră plin de microbi pestilenți. Populațiunea eră lipsită de ori ce cultură, degenerată și sălbatică. Afară de păstorii nomazi, cari trăiau în baltă și cu anii nu veneau în contact cu lumea—și cu turmele și cirezile lor treceau de pe o moșie pe alta, unde nimeni nu-i putea căta și ținea în evidență și erau și avizați fiecare la sine,—și desvoltase în ei acele însușiri

caracteristice popoarelor nomade ce se apăra singure, *spiritul războinic, violența, furtisagul și nestatornicia*. Furtul de vite și prădăciunile erau la ordinea zilei. În părțile muntoase siguranța era și mai puțină, căci făcătorii de rele puteau ușor dosi și a se ascunde și mai ușor în vastele stufării, zăvoae și codrii, și vitele furate și de pripas, de a le face scăpate trecându-le în a doua ori a treia țară, când în Muntenia când în Serbia sau vice-versa, fără a le putea da de urmă.

Agricultură prea puțină se făcea în jurul satelor și caselor, ceva grădini cu pometuri — prunărie multă și corcoduși, vișine și cireși sălbaticе din care țaranii Români, Sârbi și Turci făceau *rachiu de prune* slibovitz — o băutură excelentă, care îi preserva în câțva de frigurile palustrecă și de exhalățiunile memfitice ale bălților. Arta altoitului pomilor la dânsii era necunoscută, ca și îngrijirea și creșterea rațională a pomilor. Cu via prea puțină se îndeletniceau; cultivau însă cereale de toamnă și de primăvară și ceva porumb, apoi cânepa din care femeele făceau pânză groasă și din lâna țurcană făceau pănure și straie groase pentru îmbrăcăminte proprie și a casei. Incolo cultura vitelor și vânatul și pescuitul era principala ocupațiune și izvor de câștig al populațiunii.

Teritorii vaste, cât vezi cu ochii, erau pustii sau mai bine zis, ceace nu era acoperit de baltă și stuf era un întins suhat de vite, care nu aducea mai nici un folos, și moșiile se arendau atunci pe un preț aproape de nimic. Suprafețe vaste, cari azi cuprind câte 2—3 domenii mari de zecimi de mii de jugere fiecare, se arendau atunci cu câte 40—800 fl. anual. Atari complexe și teritorii mari de pământ nelocuite, se arendau la diferiți mari economi de vite și societăți — se numeau predii și erau vreo 77 la număr, în întindere de peste 300.000 jugere și aduceau în total o arendă anuală de 22.744 fl. Țăranii însuși calculau câte 27 jugere necesare de cap de vită pentru suhat.

Bățile afară de pește și ceva folos din vânat — incolo nimic, căci vastele stufării adăposteau numai droaie de păsări și fiare răpitoare, cari nelinișteau și decimau vi-

tele. În multe locuri nu puteai pătrunde nici călare sau cu carul, nici cu piciorul ori cu barca în ele, căci erau numai puține grinduri și mai mult un pământ mișcător, grinduri bulbucate, cum se află actualmente alte multe în Delta Dunărei, inaccesibile pentru om și pentru animalele domestice decât pentru feară și păsările de baltă și notătoare, unde și unde vâriind cu zăvoaie și păduri impenetrabile de salcie.

Va să zică Bănatul de atuncea se prezentă cam în aceleași raporturi, în cari se găsesc la noi altualmente multe moșii dela Baltă, dinpreună cu ostroavele și Delta Dnnării. Multe moșii dela Baltă dela noi au două trei mii de pogoane de teren de cultură — teren arabil — și îndoit și înzecit de atât teren de baltă, care deși este de o fertilitate extraordinară, totuși nu produce aproape nimic. Ceva imaș pentru vite și păduri de salcie și vasta moșie și domeniu nu are o casă ori sat pe ea, sau ori ce instalație omenească decât vre-o târlă sau un bordeiu săpat în pământ pentru adăpostirea ciobanilor și a muncitorilor ambulauți pe timpul vėrei.

Aceasta eră starea culturală și economică a Bănatului când guvernul imperial al Austriei îl luă în stăpânire dela Turci la 1718 și decise să-l împopuleze și să introducă din nou cultura în el. Pentru cultivarea lui a avut norocirea nu numai de pace și liniște relativă mai mulți ani în interior, grație trupelor numeroase granițere și a garnizoanelor tari, ce guvernul imperial a instalat îndată în cetatea Timișoarei, din nou edificată, și în orașele și târgurile de curând înființate, dar și de a da peste oameni luminați și organizatori de frunte.

Merite neperitoare pentru toate timpurile pentru Banat și a câștigat în privința aceasta, cu deosebire primul guvernator civil și militar al Bănatului, francezul comite Claudiu Florimund Mercy d'Argenteau, sub a cărui îngrijire a fost, nu numai adăpostirea trupelor numeroase necesare pentru restabilirea ordinii și siguranței în țară, ci și purificarea aerului de miazme și muscărie, asanarea terenului și procurarea de apă bună de băut, necesare pentru a putea atrage și înmulți populațiunea. Apoi el

îngrijii îndată de reducerea și îmbunătățirea moravurilor și moralității publice, prin reorganizarea bisericeii, școalei comunelor urbane și rurale, și ridicarea economică a ținutului și regiunii întregi sub toate raporturile, prin adunarea și concentrarea locuitorilor răzleți și băjenari cu dărâmarea bordeelor și cocioabelor cele scunde și înghe-suite dela câmp, și silindu-i pe toți de a-și face locuințe stabile și igienice dinpreună cu toate ecaretele necesare economiei sistematice, în comune închiate și puse la aliniere. Apoi el contribuî la dezvoltarea agriculturii și meseriilor prin aducerea de noi coloniști în țară din țările culte cu deosebire la început dintre popoarele romanice: italieni, Francezi, Spanioli, Germani și așezarea lor în orașe și sate înființate din nou, și înființând diferite fabrici și ateliere mai cu seamă în orașul Timișoara.

Pentru însănătoșarea ținutului și a regiunii prin purifi-carea aerului de miasme pestilente, ce se ridicau din vastele mlaștine și ape clocite stătătoare, Mercy puse îndată în executare canalizarea râului Begeu și secarea apelor lui revărsate prin săparea unui canal de 16 mile germane lungime, care începea îndată din jos de Făget, trecea în linie dreaptă peste Rachită Bellinț la Chisetău, și d'aci la Timișoara, unde cu ajutorul a 3 excluse se bifurcă în 3 canale mai mici, din care pe unul se aduceau lemne de foc la fabricile și casele din oraș, iar pe celelalte două se transportă cherestea și lemne de construcție din pădurile vaste seculare din cursul râului, la depozitele de acolo; după un mic înconjur în jurul fortificațiilor cetății Timișoara, canalul din jos de oraș se prelungește iar în linie dreaptă până la Klek, aproape de orașul Becickerecu, unde intră iarăși pe vechea albie a lui.

Pentru ameliorarea agriculturii provinciei el înființă 12 circumscripții economice, cari aveau să strângă nu numai impozitele statului și arenzile domeniilor statului, ci să facă și pregătirile necesare pentru înființarea de sate noi, și administratorii aveau să servească cu știința și experiența lor de instructori și povățuitori la noui și vechii coloni în toate chestiunile economice. Pentru sporirea

brațelor de muncă în acea provincie deșertă de oameni și dezolată, primiră la început cu brațele deschise pe toți solicitorii. Durere că la aceste colonizațiuni noi, se aveă în vedere în prima linie propagarea și întărirea catholicismului și numai în a doua linie, ridicarea bunei stări materiale a locuitorilor, și prea puțin se ținea în seamă vechile drepturi a populațiunii băstinașe asupra pământului, și întărirea acesteia, scăpată de furia semilunei. Pe Români îi concentrară treptat mai sus în spre munte și în coline, iar la câmp, în șesul deschis și mănos, așezară cu preferință *nemți* din toate părțile sacrului imperiu Roman, apoi Italiani, Spanioli, Sârbi și Bulgari catholici, și mai puțin Români. Și când Românii năvăleau în cete mari din Muntenia și din provinciile turcești, pe aceștia îi întorceau înapoi cu duiumul, și făcură cunoscut și la Poarta otomană, că nu îi pot primi pe Români în statele austriace; pe cei sosiți la fruntarii îi stabiliră în districtele Negotin, Kolumbaci și Semendria din Serbia, cari pe atunci încă erau supuse dominațiunii austriace, și se află sub comandamentul generalului Mercy. De atunci sunt în Serbia atâți Români stabiliți acolo. Totuși și Români erau uneori admiși la colonizări în anumite sate. Despre o alungare sau persecuțiune în masă a Românilor locali din Banat, încă nu poate fi vorba sub Mercy; ea se întâmplă mai târziu.

Pentru ameliorarea agriculturii și comerțului în țară Mercy introduse cultura rapiței, roabei și drobușorului, a căror materii colorante erau tare căutate pe atunci în străinătate; apoi introduse cultura vermilor de mătase sub direcțiunea abatelui Rossi, un mantovan, și în legătură cu ea, cultura dudului alb și se înființară fabrici și pepiniere publice de duzi la Palanca și mai târziu în stil mai mare la Verșet, Biserica Albă și Guttenbrun. La Lugoș și Verșetz se înființează școale de viticultură și de pomi roditori, unde să se înstruiască și *naționali* adică Români și Sârbi în cultură mai sistematică a viței de vie, în tratamentul rațional al vinului ca și în altoitul și creșterea și înmulțirea pomilor, și introducerea de soiuri mai bune de fructe. El mai înființă și două sate de Italiani pentru

cutura orezului. Meseriași de tot felul fură aduși în țeară pe lângă multe avantagii materiale, și îi stabili în orașe și sate.

Răsboiul Austro-Turcesc din 1736—38 curmă provizoriu reformele economice din Banat, și avu drept rezultat de a împrăști și teroriza pe coloniștii din nou aduși, atât din partea Turcilor, cât mai vărtos din partea Românilor locali, cari nemulțumiți cu nedreptatea ce li se făcuse, de a-i izgoni din pământurile lor, prădau și tiranizau satele nemților din răzburare mai crud decât însuși Turcii, de multe ori și ei îmbrăcați turcește, pentru a nu fi recunoscuți.

Răsboiul Austro-Turcesc și invaziunea din nou a Turcilor în Banat dela 1736—8, avu consecințe nefavorabile și pentru Românii și Sârbii de acolo, întru cât în urma lui se iscodi planul, de a se coloniză țara *exclusiv cu nemți*, ca un element de ordine și fidelitate mai mare cătră imperiu, în locul Românilor și Sârbilor căroră dedați cu obiceiurile Turcilor le eră la urmă indiferent, dacă se aflau sub dominațiunea străină *creștină ori păgână*. Succesorul lui Mercy în guvernământul Bănatului, care eră dus în răsboiul cu Spania—baronul Engelshofen, în timpul provizoratului puse să sape un canal, care să sece și asaneze întinsa mlaștină dela Alibunar, în partea de sus a ei, situată între râurile Pirda și Bârzava, și continuă lucrări mai mici în spiritul și vederile predecesorului său.

Anul 1751 aduse însă schimbare radicală în politica colonizării Banatului: în locul guvernământului militar de pân'aci, fu introdus guvernul civil. Atunci se înființă Administrația provincială civilă, compusă din un președinte—contele Perlas—și 6 consilieri. Se lăsase sub regimul militar numai grânicerii din districtele învecinate cu Muntenia și Serbia: districtele Caransebeșului, Mehadii, Panciova și Palanca nouă. Introducerea administrațiunii civile se făcù pe motiv ca să se dea o precădere ridicării economice a provinciei. Pentru această administrațiunea provincială și cu consilierii ei, aveau sub ordinele și atribuțiunile lor directe, toate afacerile: politice, judiciare, economice financiare—strângerea venite-

lor și impozitelor statului, arendarea domeniilor, vămile chiar și în ținuturile grănicere, comptabilitatea, registratură, afacerile de bancă, agricultura, silvicultura, cult, instrucție. Numai minele erau scoase și puse sub o altă administrațiune deosebită.

Canalizarea întinselor mlaștini și popularea țerii cu noui coloniști, aduși din Germania erau atribuțiunile ei principale. Pentru scurgerea și secarea vastelor bălți dela Illancia și Alibunar fu chemat în țeară inginerul Olandez Fremauth, care aduse niște ameliorațiuni importante canalului lui Mercy, și făcu proiectul de secare a vastelor bălți. La canalul lui Mercy propuse facerea unor ecluse la Coșteriu, în apropiere de Lugos, prin care după trebuință să se poată abate o parte din apa Timișului pe canalul Begeului, în cât totdeauna el să fie în stare navigabilă și să servească la plutirea de lemne pe el, iar la caz de abundență, să se poată abate apa pe o altă eclusă la Topolovăț și la scurgerea neîmpiedicată pe matca Timișului.

Pentru scăderea bălților și însănătoșarea terenului în partea de jos a câmpului, propuse regularea albiei Timișului prin săparea unui nou pat în linie dreaptă, și săparea a două altor canale paralele cu el. Pentru secarea întinselor mlaști și bălțace dela Illincea și Alibunar, în partea de jos a lor, succesorul său ing. Kosztka construi în anii 1767, 68 — 69 marele canal între Marionoilla și Pirincea, care traversează mijlocul bălților dela Illincea prelungindu-se până în apropiere de Alibunar, și le asigură de rupere și inundațiune prin niște diguri puternice. Cu aceste diguri și rețele întregi de canale, fură secate apoi toate bălțile până către Vărșetz, și câștigate culturii și folosinței omului. Șederea și locuințele în apropierea lor deveniră posibile, acolo unde înainte numai rațele, babițele și găștele sălbatiche dominau.

În privința sporului brațelor de muncă, experiența de pân' atunci cu înființarea de comune mixte cu populațiune împestrită germano-română, germano-sârbească și de alte naționalități, Italieni, Lotringeni, Francezi, Spanioli, Bulgari printre Români, etc. nu deduse rezultatele

dorite, căci în toate părțile Nemții și noi veniți se plângeau amar de prevaricațiunile și de pagubele, ce au ei de a suferi din partea Românilor în vite și semănături și în tot felul de avut al lor. Se decise deci colonizarea Banatului în părțile câmpiei exclusiv cu Nemți, și mai cu seamă pe linia între Arad, Temișoara, Seghedin și Petrovarodin, să se ridice comune compacte germane, comună lângă comună, cari la caz de nevoie, să se poată apăra singure pe sine, și la o eventuală nouă invasiune turcească, să-și poată da ajutor și reciproc. „Weilen ratio status militaris et politicis erheischet in denen rückwärts Temeswar situirten Districten zwischen den Flüssen Marosch Theys ü Pega deutsche Dorfschaften anzulegen zice ordinul Imp. Mariei Theresiei către deputațiunea băncei din 1765.

Pentru aceasta aveau să se conscrie și parceleze toate domeniile statului vacante, ce erau să se ea dela arendași, lăsându-le acestora însă timpul necesar pentru mutare, iar pământul aflător în posesiunea locuitorilor (Români) să se măsoare și din prisoase să se formeze alte noi domenii și predii pentru parcelare — von den über flüssigen Gründen soller neue Praedien creirt werden — și aceste pământuri se numiau *predii găsite*: „Erfindung der neuen Praedien weilen denen Dörfer hinweg genommen u ganz neue Praedien daraus gemacht wurden se zice în instrucțiunile contimporane. Până la anul 1752 nu se găseă încă stabili Nemți în districtele Caransebeșului, Rușavei și Becicherecului.

Pentru atragerea de coloniști noi în număr mare din țerile apusului, se trimiseră agenți în diferite părți pentru chemarea de coloniști Germani din țerile și provinciile sacrului imperiu roman, cărora le promiteau multe și mari favoruri din partea curții imperiale, dacă se vor decide a se stabili în Banat. Ca început în Martie 1764 fură trimiși în Banat, 800 invalizi militari din diferite case de invalizi, pentru ai stabili acolo și a formă cu ei și cu alți rezerviști și concediați câteva sate compacte. Celor din imperiu li se promitea transportul și însemnate înlesniri de drum, apoi loc de casă și pământ de cultură gratuit —

scutire pe 3 ani de dăjdii și avansuri în bani ori în natură pentru întâmpinarea primelor cheltueli de instalare.

Pentru înlesnirea deplasării, la cei veniți cu pașapoarte în regulă vizate de consuli, în Viena li se luau pașapoartele și li se dedeau câte 3 fl. de familie bani de drum până la Buda, și acolo iarăși câte 3 fl. pentru ducerea la Timișoara, unde apoi îi luau în primire funcționarii delegați și le avizau loturile și satele, destinate pentru dâșii. Deosebit de aceste, ei aveau pentru întreținere în călătorie câte 12 cruceri pe zi de fiecare persoană căsătorită, și câte 6 cr. pentru persoanele adulte necăsătorite și văduve, și câte 2 cr. pe zi de fiecare copil. Ajunși la destinațiune, lor li se delimită în toate satele pământurile cele mai bune, li se construiau casele în contul statului și cu brațele clăcașilor Români; înainte de a sosi ei în ele li se făcuse arăturile, ogoare de toamnă, cu pluguri cu plată ori cu ale clăcașilor, ca să degere iarna țelina, și primăvara ei să-și poată face fiecare în dată semănăturile de primăvară.

Dacă se întâmplă că la sosirea lor casele să nu fie gata, li se dedea sălaș gratuit și adăpost din oficiu pe pe la alți locuitori mai vechi din comună sau din comunele vecine, și dacă lucrau și ei la clădirile lor proprii, muncă lor cu ziua ori cu ruptul, li se plătiă în bani. Tot odată li se dedea mai departe tainul în bani și în natură, câte o jumătate de măsură mălaiu și legumă pe zi. Apoi îndată la început li se dete vitele trăgătoare câte 2 boi (caii), vacă de lapte, porci, oi, apoi car, plug, grapă și uneltele manuale de muncă, cum și produsele necesare de hrană și nutrețul vitelor pe un an, cum și sămânța de lipsă. Toate aceste li se dedeau în natură și aveau să le plătească după 3 ani trecuți în mici rate anuale; de obicei la urmă li se ertă jumătate și din prețul lor.

În fiecare sat nou se instală preot și cu învățătorul, se clădi în contul statului biserică și școală, și acestea se prevăzură cu toate odăjdiiile necesare; apoi li se designă locul pentru primărie, cârciumă, măcelărie. Pentru a-i preservă de friguri palustre, la câte 2 sate se angajă

un chirurg și se înființară spitale rurale, cu alimentarea și medicamentele gratuite pentru bolnavi.

Pentru coloniștii veniți întâi, se designau tot loturi mari, sesiuni întregi țerănești de câte 24 jugere pământ de cultură, dar în cas de prisoase, și dispunând și dânșii de ceva avere, li se permitea de a cumpără și ocupa mai mult teren; mai târziu însă se înființară și jumătăți și pătrimi de sesiune, pentru cei mai săraci, și la acestea admiteau în urmă și pe Români și pe Sârbi; dar mai des pe aceștia îi limitau la jumătate și pătrimi de sesiune, sub cuvânt că ei nu pot munci o sesiune întreagă de familie. Cuvânt sfruntat cu adevărul, pentru a frustra pe Români de pământurile posedate de ei din vechime.

Pentru introducerea coloniștilor și inițierea lor în cultura sistematică fură create dela început posturi de inspectori agricoli, cari aveau să supravegheze pe coloniști de aproape, și pe cei neglijenți și răi muncitori, să-i țină de scurt și în caz de nesupunere să le confiște pământul și vitele.

Fiindcă odată curentul de imigrațiune format, veneau Nemții în continuu cu droaia, mai mulți chiar decât se puteau plasa la moment în Banat, mai cu seamă că și Românii locali opuneau o rezistență, și nu-și lăsau pământurile lor cu una cu două în favorul noilor musafiri; se decise de a stabili Nemți în satele de pe lângă Mureș, iar pe Românii de acolo, de a-i împinge spre bălți *Schiebung* der dortigen Wallachen — să-i mute pe spesele statului spre sud, în prediile vacante (băltoase) din părțile Becicherekului, la Kleck și Toracul mare și mic, unde să se înființeze alte 3 sate de Români, vezi pag. 52. Tot odată se dădu instrucții la agenții din străinătate să publice, că statul nu mai acordă ajutoare și subvenții de deplasare la coloniști — și să dea pământ numai la cei cari ar veni pe spesele lor proprii.

Imigrațiunea germană principală în Banat dură 10 ani de zile 1763 — 73. Pentru mijlocirea ei deosebit de veniturile statului locale, afectate toate exclusiv inpopulării provinciei, se mai înscrise încă câte 200.000 fl. anual în bugetul statului pentru colonizări, și în timp de 10 ani

de zile cât ținù acea imigrațiune germană, statul cheltui cu ei după buget la 2 milioane de florini, deosebit de suplimente, credite extraordinare și angaralele și muncă prestată de locuitorii Români și pagubele aduse lor. În schimb statul capătă brațe noi la vreo 25.000 suflete, mai deprinși și mai buni muncitori decât cei locali, și se ridicară cu ei aproape 31 sate noi frumoase, și se măriră și înfrumusețară alte 27, acolo unde înainte nu eră decât pustietate și sălbăticie; aceasta numai în decursul domniei împărătesei Maria Theresia.

Cu toate aceste dispozițiuni bine alcătuite și cu înlesnirile și scutirile variate și de tot soiul, ce acordase guvernul imperial de pe atuncea cu belșug la iubiții sau coloniști germani, colonizarea Banatului nu mergea așa repede și neted, pe cât s'ar crede. Pe de o parte Românii și Sârbii locali, opuneau o rezistență cerbicoasă, când surdă, când fâțișe, de a-și lăsa și cedă casele și pământurile lor cele mai bune, unde ei s'au pomenit din moși strămoși și apărate de ei cu crunte sudori de Turci, pe seama noilor oaspeți la Nemții nepoftiți de dânșii, și a se mută ei aiurea sau chiar pentru a fi transplantați cu sila în niscaiva bălți — cum se întâmplase deja la mulți. Nu numai cei din comitatul Aradului și de pe lângă Mureș, opuseră o rezistență cerbicoasă, pag. 51, ci și alții trebuiau ridicați din vetrele lor străbune cu puterea armată, cu brachium cum se zicea atuncea, și nu odată fură requirare în contra lor, batalioane și regimente întregi, și închisorile gemeau de lume — și pentru furtul de vită de 50 fl. valoare, pedeapsa eră capitală. Decât să-și părăsească vatra și moșia, mai bine dosiau și se împrăștiau prin codrii și stufuri, se formau cete de haiduci pentru a-și răzbună pe cei, ce i-au deposedat și izgonit din casele lor.

Plângerile și reclamațiunile lor din toate părțile Banatului ca și a celor dela Arad — de pe valea Mureșului pătrunseră până la curtea imperială, și făcură pe Iosif al II-lea ca conregent și ca împărat să vină de 2 ori între dânșii, și să meargă din sat în sat, să asculte și remedieze plângerile și păsurile lor — care îndată puse capăt uneltirilor dușmănoase și persecuțiunii Românilor. Devenit

Împărat el revocă îndată pe administratorul Perlas cu toți consilierii săi, porni cercetări contra lor, cari au durat vreo 6 ani de zile. Românii au fost lăsați în urma în casele și satele lor, și nu au mai fost expuși la atâtea mizerii și persecuțiuni. Ba în timpul domniei lui Iosif al II-lea Românii și Sârbii ajunseră la oare cari aprecieri mai favorabile, după experiențele făcute cu Nemții și cu alți venetici de vântură țară.

Dar nici Nemții nu erau mai procopsiți ori mai mulțumiți în anii dintâi. Ei erau un element mai cult și muncitor, ce e drept, însă în țara lor, și în mediul lor ambiant dar nu și transplantați într'un mediu cu totul străin, și în o țeară aproape sălbătăcită. Intre cei veniți se aflau puțini oameni cu ceva stare materială proprie, și prea puțini buni muncitori, ci au venit în noul Canaan cu preferință de cei săraci, ca să scape de nevoe și de neagra mizerie de acasă, și au dat poate peste alta și mai mare. Apoi între dânșii se aflau mulți pierde vară și oameni stricați. Ei rămâneau în casele și satele lor, făcute de alții, și pe pământurile curățite de mărăcineturi și sparte de alții, până ce aveau toate gratuit dela stat. Îndată ce statul începea să le ceară și lor ceva și să-i esecute, începură și dânșii să fie nemulțumiți — să și vândă în grabă ce aveau și să dosească. Pentru mulți clima fu fatală, și se stinseră numeroase familii.

De aci plângeri și reclamațiuni dese și la dânșii: ba că nu le place casa, satul, ba că clima le este nefavorabilă, că nu se pot dedă cu apa sălcie, ba că s'au dus, au fugit ori strămutat cu învoirea autorităților la consătenii și rude deale lor în altă parte etc. și vor să plece și cei rămași, public ori în ascuns, la care statul de ordinar perdeă avansurile date în bani, în produse, unelte, vite și rămâneă și cu casele ruinate, și satele nu-și puteau poate achită sumele și impozitele lor. Alt sat și-a shimbat locuitorii săi de 3 — 4 ori, după naționalitate ori după provincie. Plângerile despre desertiuni și spargerea sateilor și despre sesiunile vacante erau la ordinea zilei și la Germani, și numai cu anevoie se putură completă sesiunile și satele, și noii veniți a se dedă cu clima aspră de stepă.

Astfel în anul 1784 erau numai în comitatul Timiș 315 case goale. Din cei sosiți în 1785 posedau numai 3.000 de case, alți ierau în sălașe pe la alții. Peste un an dintre 29.063 suflete imigrați muriseră 3.447 iar 9.034 zăceau bolnavi. Restanțe neincasabile au fost în 1785—100.000 fl. în Banat. După datele lui Iancovici cancelaria curții însă le evaluă la 800.000 fl. Iar în 1794 erau vacante tot în acelaș județ al Timișului încă 250 sesiuni întregi, 597 jumătăți și 1.029 pătrimi de sesiune, și în 8 sate nemțești se aflau neocupate încă 76 sesiuni întregi, 433 jumătăți, 787 pătrimi și 110 optimi de sesiuni deșerte, a căror locuitori dosiseră, și au trebuit să fie parcelate din nou și date la locuitorii din satele vecine. Incă în 1803 erau în Banat 2.756 sesiuni deșerte, în 1809—1380. Tot în acelaș an 1794 se arată, că cele 143 sate ale Banatului timișan ce nu erau supuse graniței, datorau fiseului 222.571 fl. din anuități pentru sesiunile deșerte. Aceste fură treptat ocupate cu alți nemți, aduși din provinciile austriace Tirol, Stiria, dar și din Polonia, însă cu tot atât de puțin rezultat.

Atunci se convinseseră și Nemții, de importanța numerică și valoarea etnică și economică intrinsecă a Românilor și Sârbilor, și de nedreptățile făcute acestora sub contele Perlas. Grisselini în descrierea Banatului zice la pag. 222 următoarele: „In adevăr Români din Banat sunt singura națiune, care se pretează la ori ce fel de lucrare fără deosebire. Ei se aplică la săparea de canale, la construirea cazarmilor și altor clădiri ces. reg. unde munca lor li se numără între zilele de clacă (robotă); ei se aplică în mine, cu un cuvânt ei se dimit la toate, unde este numai ceva de câștigat“. Nemților li se plătiă munca în bani gata, chiar și la construirea casei propriie. (Nota autorului.)

Și mai elogios se exprimă despre Români și Sârbi Impăratul Iosef al II-lea. Într'o adresă datată din Zombor din 8 Iulie 1786, privitor la Bacica, Impăratul zice textual:

„Ori și cât de folositoare ar fi colonizarea cu Germani a districtelor Baci și Timiș, cu a cărei promovare eu am cheltuit sume considerabile, pe atât de pernicioasă ar fi ea pentru aceste ținuturi, dacă am favoriza-o pe ea ex-

clusiv, în detrimentul populațiunei bastinașe, adică a Sâr-
bilor și Illirilor. Fiindcă aceștia sunt deja aclimatați și
o familie de a lor valorează după forța ei internă de re-
zistență mai mult decât 3 familii germane. De aceea firma
mea voință este, ca să se dea ordine severe Administra-
țiunii, că d'aci înainte la toate colonizațiunile cu co-
loniști bajenari, nici odată să nu se mai ia vreun pământ
dela vreo comună sârbească ori românească, de care acesta
are lipsă pentru hrană, ori pentru ținerea vitelor ei".
In Instrucțiunile date pentru comisarul Ungariei relativ
la populațiunea ei art. 3 se zice: „O sporire a popula-
țiunii din flui țerii mai cu seamă din națiunea sârbească
și din emigranții fugiți din țerile turcești și din Valachia,
ne-ar veni de sigur mult mai ieftină și mai de folos decât
toți venicii și străinii.“ Vezi Czoernig. *Statistik der
oesterreichischen Monarchie*, II Band. Contele Iancovich
trimis ca comisar imperial în Transilvania pentru supri-
marea revoluțiunii lui Horia și pacificarea spiritelor zice:
„Die empfindlichste Strafe für den Walachen ist die Ent-
fernung aus seinem Vaterlande.“ Pedepsa cea mai sim-
țitoare pentru român este scoaterea lui din patria sa.
Istoricul Marczaly H. pune spesele totale avute de către
guvernul ungar (recte austriac) cu aducerea și colonizarea
străinilor pentru Ungaria întreagă la 6.400.000 fl., pe când
cu cei indigeni ar fi cheltuit numai 40.000 fi. și proporția
numerică a lor eră aproape aceea vezi Marczalyi Henrik,
Magyarország története II Iozsef Kőröban. III pag. 217.

Aceste cuvinte sunt un răspuns elocinte și pentru aceia,
cari proiectau și preconizau odată colonizarea Țerii Ro-
mânești cu Nemți, și o preconisează încă mulți și astăzi,
ținând pe țeranul lor de pe moșie în mizerie cu 15—20
bani hrană pe zi, și țăranul este redus numai la mămă-
ligă și fără să aibă alte trebuințe, pe motiv că el este
ignorant, incult, vițios și leneș. Tot așa poate servi de
model și imitațiune și pentru aceia, cari în loc de a face
ceva sacrificii și înlesniri pentru țeranii lor din sat și de
pe moșie, preferă a-și aduce agenți de cultură și brațe
de muncă de peste 9 țeri și 9 mări: arendași greci, al-
banezi și jidani; vechili: greci, nemți, jidani, polonezi,

grădinari bulgari, și sârbi; muncitori unguri, ruteni și bulgari etc pândari de moșie arnăuți și turci, fiindcă dânșii nu au încredere în români, și în destoinicia românului.

Și, în fine, dacă vom face o comparațiune între avantajile ori beneficiile ce a acordat guvernul imperial austriac la coloniștii săi germani, în Banat, Ungaria, Galiția și Bucovina acum o 150 ani trecuți, față de micile avantagii ce le-a acordat guvernul român sub Ministerul d-lui P. P. Carp, *mult defăimatele case și sate model*, pentru împopularea stepei Bărăganului, și în anul din urmă veteranilor din Dobrogea, diferența este enormă. Pe guvernul austriac l-a costat așezarea unei familii de Germani în Banat în termin mediu 500 fl., o sumă enormă pentru timpurile acele, când perechea de boi de muncă se vindea cu 50 fl, păr. cai de ham cu 44 fl., și în suma de 500 fl., era cuprinsă întreaga instalație economică a locuitorului; pentru tirolesi numai casa tirolesă a unei familii a costat 5.199 fl. în moneda de hârtie, și după 4—5 ani au dosit și aceia cu toții. Cam în aceleași condițiuni și cu aceleași spese au adus și colonizat și proprietarii teritoriali nemți pe moșiile lor în Ungaria, Banat și Slavonia, dar mulți din ei retrăgându-și promisiunile date coloniștilor, coloniștii lor fugeau și intrau la stat ca jeleri ori pe câte o pătrime de lot. Guvernul român a construit numai casele singure fără orice alta instalație ori ajutor țeranului, și a costat la 7—800 lei, și suma prea mică și așezarea nepotrivită cu localitatea și trebuințele săteanului. În timpul din urmă, guvernul ungar a reluat din nou firul colonisărilor Banatului, de astădată nu cu francezi, lotringsesi, italieni, germani din imperiu, ci cu unguri neaoși, și făcute pentru a sparge din nou șirurile și centrele românești. Românii de acolo se țin mai bine, căci sunt mai culți și mai bine situați materialicește între toți românii, deși sunt în cultură și bună stare materială ei sunt ceva inferiori nemților, ca consecință a colonizării lor pe $\frac{1}{2}$ și $\frac{1}{4}$ de lot.

Din colonizațiunile cu germani a profitat în prima linie statul, căci a ocupat și populat țeara prin înmulțirea brațelor și introducerea culturii. Încă în perioada 1783—1789

se mai arendau 15 predii rămase nepopulate, în termen mediu cu câte $17\frac{1}{2}$ cr. jugerul cadastral de 1.600 stâneni patrați = 0,575 ha, care chirie scădea până la $3\frac{1}{4}$ cr.

A II-a au câștigat proprietarii mari teritoriali, căci prin cedarea unor pământuri de hrană către locuitori, și ridicarea de case și sate pe moșiile lor, a sporit enorm valoarea pământului, și sporirea brațelor de muncă a permis de a se întinde cu cultura. Ei au ridicat pe moșiile lor tot ferme model în stil modern. Locuitorii nemți, lipiți pământului în țeara lor, ajunși în Banat, după ce s'au acclimatat, au devenit îndată țerani ghiaburi. Mai luând în seamă spiritul conservativ al lor și puțină înmulțire a lor, că în multe sate ei posed și azi încă loturile de pământ în aceeași mărime, cum le-au fost date străbunilor lor sub Maria Teresia. Dar și Românii de acolo au profitat multe după ei, au adoptat sisteme de cultura rațională în toate privințele. Mai cu seamă stabilirea de meseriași între dânșii le-au fost de mare folos. Poate o mai mare pagubă decât prin colonizarea nemților printre dânșii, le-a adus guvernul imperial Românilor din Bănat în cele bisericesti și naționale, supunându-i chiriarchiei sârbești, de care abia după un secol se putură scăpa, și care-i împedica din progresul cultural și economic, devenind tributarii sârbilor în biserica și școala, ținându-i la o sută de ani pe loc.

CAP. X.

ROMÂNII DIN BUCOVINA.

După ce am cunoscut, raporturile agrare vechi și noi, ale Românilor din Transilvania și Banat, credem, că n'ar fi rău să cunoaștem, și fazele prin care a trecut chestiunea agrară în Bucovina, și modul cum a rezolvat-o guvernul nemțesc, în acea parte a frumoasei Moldove, ruptă dela sânul ei în anul 1775.

Pentru cunoașterea raporturilor agrare și starea în care se află țeranul pe acele vremuri în Bucovina și Moldova, va fi bine să ascultăm pe ofițerii austriaci, trimiși să exploreze și studieze țeara, ce guvernul imperial vroia să ocupe și anexeze la imperiu.

Cel dintâiu emisar, general Baron Barco, trimis în țeară, în cartierul general rusesc, ca atașat pe lângă măreșalul comite Romantzof, scrie din Iași cu data de 12 Ianuarie 1774, către consiliul aulic de război din Viena:

„Peste aceste țeranul de aci, în genere nu este supus (iobagiu) căci după constituția și legile țerei acesteia, el este dator să lucreze boierului (proprietarului) sau numai câte 12 zile pe an (pe cari însă unii boeri o urcă câteodată ceva mai sus) sau să plătească pentru aceste 12 zile de lucru câte 2 fl. pe an, apoi să dea boierului dijma din toate produsele, iar ca contribuțiune și daturi peșcheșuri către stat, plătește și țeranul cel mai de jos pe an câte 12 și 16 fl. Fiecare țeran, se poate mută dela un proprietar la altul, și nu-l poate împedica în aceasta nici boierul dela care pleacă, și nici cel la care vroiește să se așeze, care caz din urmă, de alt cum nu se întâmplă mai niciodată.“

Pe baza rapoartelor și memoriilor trimise de Barco, guvernul din Viena, care la insistențele lui Iosif al II-lea, încă ca conregent, luase chestiunea anexării Bucovinei în serios, trimise în partea de sus a Moldovei alți emisari, doi ofițeri de stat major, cari neimpedicați de afacerile războiului, să se ocupe pe lângă Ruși și sub scutul lor, cu lucrări de topografie, să studieze țeara bine din toate punctele de vedere, și să sondeze și dispozițiunea spiritelor în popor, față de o eventuală anexiune. Eată ce zice în raportul său unul dintre acești emisari, vice colonelul Carol baron de Enzenberg, devenit mai târziu general și guvernator militar al Bucovinei, despre dispoziția locuitorilor țerii, pe cari el îi împarte în 3 clase: preoți, boieri și țerani.

„Popii vot fi contra anexiunii de frica unei schimbări a religiunii, și cu aceea a confiscării moșiilor lor.“

„Tot aceiași este de așteptat și din partea boierilor, cari se vor teme, că pe viitor se va pune capăt tratării lor nedrepte, și câte odată apăsării sărmanului de țeran, pe care ei l-au tratat până acum întrun mod cu totul arbitrar. Din contră însă este sigur, că țeranul, care înainte de războiu (ruso-turcesc) nici odată n'a știut și cunoscut vre-o orînduială în dat și luat de biruri și de ponturi (boierescu), iar la vexațiuni, i-erău toate căile închise, unde să se poată el plînge și reclama, și prin urmare rodul muncii și sudorei sale, nici odată nu-l poate privi, ca ceva propriu al său, și nici ca suficient pentru procurarea unor zile liniștite și de bucurie la bătrînețe pentru sine, și nici pentru prosperarea familiei sale. Din cauzele acestea el doriă și așteptă scăpare dela dominațiunea moscovită, iar acum după ce și aceasta i-a stors destule suspine pline de dor, el se va declara pentru casa de Austria“.

Descrierea de față ne prezintă starea și soarta țeranului din Moldova și Bucovina mult mai precară decât *celalt*, și ea ni se pare a fi fost cea adevărată.

Tot aceasta o probează și măsurile de îndreptare și de sanarea relelor, ce bîntuiau țeara și pe țeran atunci, luate în dată după anexare de guvernul austriac.

Deși după așezămintele și legile țerii, țeranul clăcaș nu ar fi fost prea împovărat și ar fi putut să trăiască ușor și să progreseze și el, totuși eră o mare diferență între

lege și starea de fapt. După lege țeranul erà obligat să facă boerului său numai câte 12 zile pe an, totuși el nu mai cunoștea măsura și termen, nici în datul nici în luatul de biruri, și în zile de pont.

Lăcomia, nesațiul și arbitrul erà judecătorul suprem, sub care aveà să sufere țeranul, și-i făcea de multe ori vieața destul de amară. Unde lipseau aceste, și boerul său era un adevărat părinte și patron ocrotitor, acolo și soarta țeranului erà relativ mai ușoară.

Deși țeranul din Moldova și Bucovina nu erà legat de glie prin legi, cum fusese cel din Transilvania până la Iosif al II-lea, și când cupa suferințelor lui se umpleà, el se puteà mutà de pe o moșie pe alta, dela un boier la altul, totuși foarte des se întâmplà, că boierul luà dela țerani pământurile și livezile cele mai bune, ba le puteà luà în ori și ce timp, și putea țineà pentru sine și islazurile poienile făcute de aceștia, și lor le da loc de pădure în altă parte, ca să-l izlăzuească acela din nou; și să-l cultive pe acela, și la cea mai mică opoziție, 'i puteà alungà cu totul din moșie. Boierii le dedeau pământuri de hrană, pe cari-le schimbau din an în an, ori foarte des.

Preoții de mir chiar, deși nu ca în Transilvania, unde biserica românească erà numai tolerată, ci aparținea religiunii domnitoare în stat, totuși ei erau tot așa de huliți, desconsiderați și rău tratați, ca și aceia, și trebuiau să facă și ei clacă și să dea dijmă boierului și mănăstirilor, ca și țeranii, și în rând cu ei. Ba de multe ori li se întâmplà și lor, că boierul le luà islazurile și poienile făcute de ei, fără de nici o despăgubire și le dedea în locul lor altă parte de pădure, ca să o taie și pe aceea și să curețe locul de rădăcini și de cioate.

Și ei erau în mare întunecime spirituală și ignoranță, și toate rapoartele din acel timp susțin, că ei se pricepeau mai bine la scoaterea arenzei și la cultura pământului, decât în cele dogmatice și bisericesti.

Apoi și în Moldova și Muntenia țeranul clăcaș, erà acela care plătià aproape singur contribuțiunile și sarcinile statului și țerii. Și încă ce biruri! Pe când lucrul la boier, claca o putea rescumpără cu 2 fl. pe an, pentru biruri

și celelalte angarale către stat, și cel din urmă ȧeran nevoiaș trebuia să plătească câte 12 și 15 fl. pe an, adică de 8—10 ori mai mult decât făcea clacă și dijmă către proprietate.

Însă având în vedere spoliarea generală a ȧerilor române sub domnia fanarioȧi, de ei cu droaile de tot felul de samsari, funcȧionari și impieȧați ai lor, și veniți cu dânșii de peste Dunăre, cari ca stolurile de corbi flămânzi, se aruncau asupra ȧerii, să năpustiau cu deosebire asupra ȧeranului.

Apoi veneau tributurile, haraciurile scoase de Turci, de trimișii și oștirile lor; deosebit de aceste, despoierile și stoarcerile enorme ale oștirilor rusești, cari aici în timp de războiu se întrețineau numai cu spesele de jumătate, din cele ce li se plăteau în Rusia în timp de pace, și în garnizoanele lor obișnuite; apoi rechiziȧiunile etc. dintre cari numai carele scoase, pentru transportul de proviant și muniȧiune în războiul din 1774 se urcau la 13.484 care, și toți aceea, cari au apucat odată să treacă peste frontiera ȧerii în Rusia, nici unul cu vite cu tot nu s'a mai întors înapoi. Numai din districtul Cernăuȧilor au fost rechirate de Ruși 1.500 care, iar din al Sucevei 2.000 care, apoi rechiziȧiunile de bucate, ovăz, fân, etc. cari nu se mai pot spune, și la cari storceri și spoliȧiuni enorme, făcură oficerii austriaci aluziune.

Toate aceste vexaȧiuni, despoieri și fără de legi, cari apăseau numai asupra poporului de rând — făceau ca soarta clăcașului să fie cu totul insuportabilă, și el să caute scăpare și mântuire în altă parte, părăsindu-și căminuși țara. Și din aceste cauze se explică și desele lui emigraȧiuni, când în Transilvania, când în Turcia, Serbia etc.

După chrisovul lui Alexadru Ghica voivod, ȧeranii clăcași din Moldova aveau pe timpul ocupaȧiunii Bucovinei și către Austriaci, să supoarte următoarele sarcini.

a) Către proprietar.

1. Claca sau boierescul, câte 12 zile în an, sau câte 4 pe sfert de an, de fiecare gospodar cu vite trăȧătoare, iar cei fără de vite, pălmașii, cari aveau numai casă și fără pământuri, și meseriașii, făceau câte 6 zile în an, sau plăteau câte 10 cr. pentru ziua de clacă.

2. Să dea dijma a zecea din bucate, fân etc. din toate roadele pământului afară de legumele și poamele din grădinile dela casă. Din fân dijma o puteau rescumpără plătind câte 3 cr. de stânjenul curent, măsurat la periferia clăii.

3. Ca dijmă din cânepă și in, să dea câte o legătură de tort, pe care o puteau rescumpără plătind câte 15 cr. pe an.

4. Să ducă proprietarului un car sau jumătate de car de lemne tăiate gata și uscate, după cum aveă 4 sau 2 vite trăgătoare, pe care îl putea rescumpără cu 15 și 12 cr.

5. Să dea la Crăciun o găină mare, vie. Pălmașii sunt dispensați de datul de car de lemne, tort și găină.

6. Să ajute în ori și ce timp boierului la lucru cu mânilor și cu carul, la facerea și repararea caselor boierești, a nemestiilor economice, poverne, bererii, mori-eazuri, eleșteiele etc. boierești.

Afară de aceste daturi și prestațiuni ale țeranilor către boier, boierul mai purta și economie proprie, aveă dreptul exclusiv de a ferbe rachiu, bere; dreptul de a deschide și ținea crășme, mori în comună, vânatul, pescuitul și pădurea.

b) Daturi către stat :

7. Capitația — sau contribuțiunea personală ori de cap de fiecare familie de țaran câte 4 fl. 5 cr. pe an. Negustorii mari plăteau câte 7 fl. 10 cr., Negustorii mici 4 fl. 40 cr. Arendașii de moșii întregi câte 10 fl. 10 cr. Armenii câte 7 fl. 40 cr. Arendașii de obiecte singuratice câte 8 fl. 10 cr. pe an. Cărciumarii și negustorii ambulanți câte 4 fl. 50 cr. pe an.

8. Darea de pământ sau fonciera câte 10% din venitul net al proprietății.

9. *Desetina* sau darea pentru stupi și rămători, de fiecare stup de albine ori de rămător fiecare țaran și locuitor aveă să plătească câte 12 cr. pe an. Mazilii, boierii și proprietarii, câțiva negustori de frunte, și armeni ca mai privilegiați, plăteau numai câte 6³/₄ cr.

10. *Goștina* sau *Gorștina* numită darea ce se plătiă după fiecare capră ori oaie fără deosebire de proprietar — dacă iernă în țeară, se plătiă câte 5 cr. de capăt, iar dacă la iernat o trecea în Moldova numai câte 3 cr.

11. La strângerea Desetinei și Gorștinei se mai plătiă o altă taxă pentru facerea țidulelor numită *Răsura* — de câte 6 cr. egală cu Pennaticum, pentru tocitul penelor din Transilvania.

12. *Căldărit*. Fiecare gospodar care aveă căldare de rachiu și ferbea rachiu (țuică) în ea plătiă câte 5 fl 30 cr.

13. *Vulpea Craciunului*. Locuitorii din ținutul Cernăuțului aveau să dea de Crăciun o piele de vulpe, ori o taxă corespunzătoare pentru Starostele Cernăuțului.

14. *Solărit* sau *Sărărit*. Locuitorii din ținutul Cernăuțului erau îndatoriți din timpuri vechi a se provedea numai cu sare de Moldova, care din cauza lipsei totale a mijloacelor de comuni-

cațiune și de transport, le venia foarte scumpă; dar fiindcă se mai aducea sare mai ieftină din Pocuția, pentru dispensa de a cumpără și folosi sare de Pocuția, ei plăteau o taxă deosebită numită Sărărit. Vulpea Crăciunului și Sărăritul le plăteau numai locuitorii din ținutul Cernăuților, iar ceilalți nu,

15. *Morăritul*. Unii jidani au obținut permisiunea de a înființa câteva mori de apă, la cari ei ridicau taxe anuale numite Morărit.

16. Afară de aceste apoi vama ce se luă la poduri, drumuri, trecători.

17. Lucrul cu carul și cu pământul, la făcerea de poduri, șosele, construcțiuni și clădiri de utilitate publică, ori de câte ori se cerea și ori și unde.

Această sumă respectabilă de daturi și contribuții vechi (17) fu menținută în vigoare la început și de guvernul Nemțesc, și el adăose încă altele noi:

18. Taxa pentru cuartier — luată de țeara întregă asuprași de a o plăti în bani, pentru a fi scutiți de încuarterarea garnizoanei de ocupațiune, și din sumele adunate de a se construi căsărmi.

19. Taxa de rescumpărare a zilelor de lucru la lucrările de utilitate publică. Arendași, negustori, meseriași, Lipoveni și jidani, adică toți aceia cari nu țineau vite, se rescumpărau de lucrul în natură plătind o taxă, care varia după starea fiecăruia dela 5 fl. și până la 52 cr.

20. Rescumpărarea pentru fân cu câte 1 fl. pe an, pentru fânul ce țărani erau obligați să-l dea la început pentru armata imperială, în natură, pe timpul primei ocupațiuni iar de aci înainte se ridică în bani.

21. Taxa de *Serviciu* crucerii de grajd și adus lemne, o taxă care s'a impus locuitorilor, din care să se procure paiele de așternut și obiectele necesare în grajdurile cavaleriei — și lemnele de încălzitul pichetelor de pe frontieră etc.

În schimb însă guvernul Austriac a desființat în Bucovina *Răsura* și a luat măsuri ca țărani să nu fie globiți cu alte daturi și sarcini afară de cele specificate sus, și fiecare să capete pământ destul pentru hrana sa și a familiei sale, și să nu mai depindă de caprițul și arbitrul boierului.

Austria vroia să ocupe și anexeze Bucovina ca o țeară bogată în păduri și lemne, de cari ea avea mare lipsa în Podolia, și apoi abundentă în pășuni și fânețe, pentru întreținerea cavaleriei numeroase, ce reclamă paza granițelor deschise ale Galiției, pe lângă că ea mai avea lipsa de o cale de comunicațiune directă între Transilvania și Galiția de curând ocupată.

Aceste 2 condițiuni Bucovina le îndepliniă de minune, căci țeara întreagă formă un codru secular, cu păduri mari, parte încă neatinse de secure. Populațiunea ei se ocupă și trăiă cu deosebire din păstorie—în parte încă din păstorie nomadă—cei din ținutul Câmpulungului—întocmai ca și cei din Vrancea și Mocanii și Tuțuenii din Transilvania erau păstori nomazi.

Agricultură și plugărie se făcë puțină, pe unele văi mai largi—unde se cultivă fără gunoiu și fără de nici o variațiune porumb, meiu, in și cânepa, dar și aceasta abia în măsură suficientă pentru acoperirea necesităților proprii. Descrierea economică a țerei făcută de oficerii austriaci sună astfel :

Semănături de toamnă se fac foarte rar, iar pentru cele de primăvară nu prinde nimeni mai curând de coarnele plugului, până ce vitele nu s'au recules în câțva la pășune, iar semănătura târzie, vine îndată în lunile cele calde de vară, unde îi lipsește umezeala de iarnă, și dacă nu nemerește o vreme cù deosebire bună. nu se face și recolta este rea“. Bucatele se adună și treeră sub cerul liber, și grăunțele se păstrează în butoaie și coșuri. Șuri și magazii lipsesc. Cu deosebire se simte în țeara aceasta mare necesitate de magazii de produse.

Țăranul care cu recolta sa nu găsește alt mijloc de întrebunțare și n'are nici ambare și nici posibilitate de a le conservă și păstră, și prin urmare lui nu i se plătește munca la timp, când are lipsă de ea, își rlsipește prisoasele, perde plăcerea de plugărie, și un singur an neroditor, produce scumpete și lipsa de pâne și sume mari se duc în străinătate pe cumpărătoreea de bucate, (așa și în România anii 1899, 1904).

Casele și puținele nemestii economice, ce sunt în țeară, sunt toate de lemn, care se strică și putrezesc ușor—în urma cărora ele recer multă reparațiune și spese de întreținere, și nu țin mai mult de 15—20 ani; deci facerea lor cere și consumă enorme cantități de lemne.

Casele boierești sunt puțin diferite de ale țăranilor, și în genere se deosebesc de ele numai prin aceea, că sunt ceva mai spațioase, cu mai multe încăperi, și în parte sunt împrejmuite cu scânduri, uluce și garduri.

În unele comune situate pe valea Prutului și a Siretului, sunt plantațiuni întinse de duzi, și locuitorii lor se ocupă cu cultura gândacilor de mătase pe o scară întinsă, pe care femeile o lucrează în stare brută și fac din ea pânza fină numită Borangic.

Pădurile ocupă mai bine de jumătate din suprafața geome-

trică a țării, compuse din esențe reșinoase: Tisa, molid, brad și pin, apoi esențe frunzoase, stejar, fag, carpin, dar sunt tare devastate și fără de puieti, iar cele neajunse încă de secure, se găesc numai în atari localități și regiuni, unde nu pot contribui cu nimic la satisfacerea necesităților publice, și lemnul trebuie să putrezească pe loc, sau că ar putea fi utilizat numai prin fabricate. De alt cum, pădurea este liberă și sloboadă pentru ori și cine și în toate privințele. La multe din ele nu se cunoaște nici marginea și nici proprietarul. De o tăiere și exploatațiune sistematică a pădurii, și de vânzări de lemne, nu poate fi vorba, lipsind cu totul orașele industriale în interior și căile de comunicațiune și debușuri în afară. Din contră, proprietarii și țărani, se întrec, care de care să dea pârjol și devasteze pădurea, pentru a face din ea locuri de cultură, fânării și pășuni, fiecare pe seama sa, ca proprietate particulară. De multe ori boierii scot pe țărani la clacă în pădure, ca să taie și doboare numai lemnele din picioare, cari după ce se usucă, le dau foc și ard pe loc curățind pământul de ele. Țăranul iarăși se duce de taiă și islăzuie pădurea, unde ea eră mai frumoasă, făcând din ea agrii, fânațe și pășuni pentru vitele sale cele multe. Folosul și proprietatea poenilor este mai totdeauna mărul de ceartă și gâlceavă între proprietar și clăcași, căci foarte des proprietarul ia cu puterea dela țărani, poienele făcute de dânșii și le dă altă pădure de curățat în schimb, sau în caz de rezistență, îi alungă și scoate cu totul din moșie.

Nu este destul cu ceea ce devastează și pârjolesc pădurea direct, proprietari și țărani pe întrecute, dar țărani o devastează poate mai cumplit în mod indirect cu vitele lor, prin aceea, că ei nu mai duc acasă fânul din poieni, ci mână vitele lor la clăile de fân, unde au niște colibe pentru adăpostul lor din poieni, cari după ce se satură de fân, sau iarna ori primăvara când s'a gătat fânul, înainte de a da iarba le mână și hrănesc la muguri, tăind arbori și arbuștii ca să le hrănescă și scape de foame, rozând la reșinoase cetina, și mlădițele tinere dela esențele frunzoase, și muschii de pe copaci.

Ca lemn de construcție nu se întrebuințează decât bârne și scânduri crăpate cu securea, și pentru acoperișe întrebuințează șindrila dreaptă fără scobitură pe margine, numită local draniță. Plutitul și exportul de lemne pe apă este cu totul necunoscut. Ferestraie încă nu se află de loc în toată țeara. Ca instalațiuni industriale, există câteva, 143 velnițe (fabrici de spirt) peste 400 mori și rișnițe de apă, și 132 piue de apă. Morile și velnițele însă sunt ca construcție și arangiamente primitive, din care cauză poporul nu prea este mulțumit cu lucrarea lor și n'are încredere în ele. Deosebit de velnițe se mai află în țeară și căldări mici, pentru fabricațiunea țuicei din prune, și rachiului de bucate.

La ocupațiune, Austria găsi în Bucovina o populațiune de 75 mii locuitori în 2 orașe: Suceava și Siretu 1 târg Cernăuți și 244 sate sau comune rurale.

Pentru în popularea mai bine a țerii și ridicarea agriculturii ei guvernul austriac aduse și întemeiă mai multe (7) colonii de Nemți: Șvabi și Vürtembergezi, 4 de Secui și 3 de Lipoveni, cari introduseră îndată cultura sistematică a cerealelor: grâu și secară de toamnă, orz și cartofi, iar Lipovenii se puseră cu deosebire pe cultura intensivă a inului, pomicultură și apicultură.

Coloniștii Nemți, pentru a-le asigura proprietatea, ei fură așezați ca țărani embaticari, liberi de clacă și dijmă, apoi din partea statului li se făcură cele mai mari înlesniri posibile, li se făcū casă cu câte 3 încăperi, apoi clădiri economice sistematice: grajd, șopron, șură, li se aduse dela Viena numai pe seama lor unelte agricole și de casă, li se dote vite și avansuri în bani, li se făcură înainte semănături de toamnă și li se dote gratuit sămânța de bucate, trifoiu etc. Lemnele și semănăturile pentru coloniștii Nemți trebuiră să le aducă și facă în clacă țărani Români. Din contră, țărani Români ce se întorceau din Moldova și Lipoveni, nu se bucurau de nici un fel de scutiri și sprijin din partea autorităților nemțești și a statului.

Cu toate exemplele date de Nemți și cu toată presiunea și ordinile venite de sus, țărani Români se putură obișnui numai anevoie cu cultura cartofilor, până ce scumpetea și foamea cea mare din 1815—17 li constrânse și pe ei de a se ocupa și îndeletnicii serios, cu cultura plantei acesteia atât de valoroasă.

Totuși adevăratele reforme și bazele progresului ulterior al țerii, fură puse ceva mai târziu dela 1786 înainte, după ce împăratul Iosif al doilea călătorise în 1783 însuși prin Bucovina, și se convinse în persoană de necesitățile și nevoiele ei.

În 1786 prin Patenta împărătească se interzise cu totul isgonirea și deposedarea țărănilor de pe ori și care moșie, și se permise aceasta numai sub anumite împrejurări, cu condițiunea ca moșiile (sesiunile) țărănești ale clăcașilor să nu fie confiscate și ținute pe seama proprietarului, ci investite cu ele alți clăcași.

Prin aceasta nu numai că se puse o barieră împilării și isgonirii clăcașilor, ci totodată s'a pus temelia și baza formării unei clase țărănești independente de proprietate. Apoi islazurile și poienile făcute de țaran, cari servesc

drept țarine și fânețe, să rămână acestora în deplină proprietate.

Tot în acel an se luară averile și moșiile mănăstirești, în administrația statului, și se formă cu ele Fondul Religionar, care deveni cu timpul atât de important pentru țeara întreagă, și din el se putură dela început dotă preoți, cântăreți și servitorii bisericeii, să se ajute și întrețină bisericile, și să deschidă și întrețină mai multe școli — pentru instrucțiunea poporului, parte cu limba de propunere Română, și parte Germană și latină.

Totdeodată moșiile Fondului religios fură menite să servească ca ferme model, pentru proprietarii particulari mari și mici; în 1786 se înființară 6 economii camerale sau Iconomate în Cotzman, Sf. Ilie, Solca, Gura humoră, Câmpulung și Zuczka, pe cari se înființară îndată magazii, grânare, mori sistematice etc.

Altele ca Cuciu mare și Sf. Onufreiu fură date în arendă pe câte 30 ani la amployați distinși, și oameni de încredere ai guvernului ca bar. Kriegshaber și alții pe lângă unele condițiuni avantajoase, cu obligațiunea, ca ei să le cultive în mod sistematic, și cari apoi introduseră pe ele cultura întinsă de cereale după sistema de 3 câmpuri (trienală), și cultura lucernei, trifoiului și ierburilor semădate; aceste pentru prima dată în țerile noastre.

Domenul episcopiei al Rădăuțului cu o suprafață de 30 mile pătrate cu 37 sate și 35.425 locuitori fu luat de stat în arendă pe 50 ani, cu o arendă anuală de 8.600 fl. m. c., și îndatorirea ca fondul religionar să suporte și plătească toate contribuțiunile și impozitele, pentru ca ministerul de Răsboiu, să înființeze herghelia militară pe el, care se află încă și azi, și a adus bune foloase statului și particularilor.

Tot atunci fu întemeiat la Vășcau pe Ceremuș și depozitul de armăsari și de remonți ai armatei.

Toate aceste îmbunătățiri agricole și economice ale nemților deșteptară din letargie și pe boierii Români, și-i puse în ambiție și emulațiune.

În curând își înzestrară și dâșșii moșiile lor cu Fundus

instructus necesar, și adoptară sistemele de cultură introduse de Nemți pe moșiile Fondului religionar, și dela ei apoi în curând le imitară și adoptară și țărani clăcași. Și aci vom cită între vechi boieri Români cari se puseră în fruntea direcțiunii economice celei noi și a progresului țării, nume respectabile ca a unui Alexandru cav. de Goian; Iacob cav. de Petrovici, Iosif Volanski, Iordache bar. Vasilco, George cav. Giurgiuvan, Ienakaki Cârstea, Nicolae bar. Petrino și alții.

În anul 1786 Februarie 25, guvernatorul general Enzenberg înaintă proiectul său general asupra îmbunătățirilor și reformelor de introdus în țeară. În acel raport adresat consiliului imperiului zice, că cu deosebire se simte lipsă de magazii și ecarete, apoi lipsă de căi de comunicațiune și de debușuri, de oare-ce lipsesc meseriașii cu desăvârșire.

Tot el făcù recensământul după care în acel an se aflau în Bucovina 25 291 familii de țărani, 672 familii de meseriași și artiști, 144 familii de negustori, 373 familii de boieri, și funcționari și impiegați, 356 familii de preoți și 175 familii de ovrei. Numărul sufletelor se urcă la 125.039. Casele contribuabililor erau 25.329; iar alte case și clădiri nesupuse la contribuțiune 2.757. Vite se aflau în țeară 15.525 cai, 45.819 boi, 61.702 vaci, 129.305 oi, 22.305 capre, 41.000 porci și 12.711 stupi. Pământul țerei eră parte după măsurături exacte, parte după estimățiuni aproximative după vedere 375.729 jug. cadastrali pământ cultivat, adică arătură și fânețe, 183.403 jug. teren necultivat, care serviă drept pășune, 205.487 jug. munți și poieni, 864.642 jug. păduri, 57.006 jug. mlaștine și mocirle, și 106 jug. eleșteie. Contribuțiunea anuală a Bucovinei eră de 154.298 fl. 28 cr. Vama se plătiă la 7 oficii vamale, pe 4 șosele, 2 poduri și 8 trecătoare cu plutele.

Abiă în anul 1792 fură măsurate exact pădurile Fondului religionar și fu numit primul forestier în Bucovina. Pentru a pune în câtva capăt, devastării fără cumpăt și fără de nici o rațiune a pădurilor, pe de o parte se asigură țărănilor clăcași folosința și proprietatea de veci a islazurilor

și poienilor făcute de ei, iar de altă parte, prin o convențiune încheiată cu ei la 1786, li se restringe dreptul de folosință nelimitată din pădure, reducându-i pe ei la luarea de 78 care (săunii) lemne pe an, sau iarna la câte 2 săunii pe săptămână, și vara la câte 1 car lemne de foc, afară de cele de construcție și folos, pentru care ei aveau să plătească, de fiecare familie câte 24 cruceri rhenani pe an, către casa Fondului religios.

Și proprietarii din ocolul Câmpulungului încheiară asemeni convențiuni cu locuitorii clăcași ai lor, însă în loc de taxe în bani, ei stabiliră taxele în zile de lucru. Cu toate acestea, devastațiunea pădurilor ținū încă multă vreme, și încă pe o scară și mai întinsă.

Încă pe la anul 1838 erau devastate complect la 20.000 jug. de pădure tânără de câte 1—4 ani. Proprietarii particulari abiă pela 1818 începură a-și angaja câte un silvicultor, cu cunoștințe de specialitate, pe când pân'aci, paza și amenagiarea pădurilor lor, erau încredințate unor clăcași și țărani scutiți de boieresc și dijmă.

Administratorii și exploatații moșiilor Fondului religios, își deteră toată silința pentru ameliorarea agriculturii și sporirea veniturilor moșiilor și a pământului, prin deschiderea de șosele și tot felul de căi de comunicațiune, și crearea de debușuri pentru produsele brute prin înființare de mori, ferestraie, fabrici de spirt, de bere, de potasă, de zahăr, de sticlă, de cuie, etc. toate sistematice și mai potrivite cu progresul timpului. Toți ei făcură încercări repețite pentru crearea de industrii de metalurgie, și exploatarea minelor, de a ridică comerțul de lemne și plutirea pe râuri, și a le căută noi debușuri și legături comerciale cu Galații — Constantinopolea etc.

Cu deosebire o activitate și o energie foarte rodnică dezvoltă în privința aceasta pentru ridicarea culturii și buneii stării Bucovinei întregi, Gotfried de Asboth adus din Ungaria, ca director al domeniului Rădăuțului, care pe de o parte svântă și secă mocirla cea mare dela Dealul Crucii de lângă Rădăuți, făcând din ea pământul acela de o fertilitate uimitoare, care se vede și azi, iar de alta prin facerea șoselei celei mari de pe valea Sucevei dela

Ileni până sus în creștetul munților la muntele Lucina și Buhaiescu, unde actualmente este pășunea mânzilor hergheliei ces: regie., apoi prin curățirea de stânci și bolovani a riului Suceava, îndreptarea și înghesuirea lui, ca pe de o parte să se sisteze inundațiunile teribile și pagubele enorme, ce cauză în fiecare an în arături și fâneții, iar de alta, ca să poată întrebuiță la scoborirea pe apă—defluidățiunea—lemnlor de foc și de cherestea din creștetul munților la magaziile dela Mitoc.

Pentru întinderea și sporirea agriculturii țerii, la ordinile lui, batalioane întregi de armată, fură ocupate și lucrau mai mulți ani de-a rândul, la izlăzuirea și curățirea totală a tuferișurilor și mărăcinăturilor fără de nici un folos.

În privința agriculturii, el combătù sistema extensivă și irrațională de 3 câmpuri, cu lăsatul ogorului obligator tot al 3-lea an, și în locul ei introduse o cultură mai rațională cu rotațiuni și asolamente sistematice, bazate pe schimbarea și variațiunea continuă de plante.

Exemplele date de el, au servit de model, și ca un stimulent puternic, și pentru ceilalți administratori ai moșiilor Fondului religionar, ca și pentru proprietarii particulari, și toți lucrau pe întrecute la secarea de mlaștine, îndreptarea cursului apelor și la deschiderea de noi șosele și artere de comunicațiune, de care în urmă se folosiră și țaranii și țeara întreagă.

Succesorul său în direcțiunea domeniului Rădăuțului, C. W. Ambrosius introduse cultura în mare a trifoiulu și semănatul de ierburi și facerea de livezi și pășunii artificiale, cari le imitară iarăși proprietarii și țaranii. Comandantele hergheliei, colonelul Herman inportă și introduce vite roșcate din Tirol și Elveția, care se propagară și aclimatizară lezne peste tot locul, în urma căror vedem și mai peste tot locul și la țaranul Român din Bucovina vite de Svițera de toată frumusețea, și cum mai frumoase și mai bune nu pot există nici în patria lor proprie.

Pe lângă înființarea mai multor ferestraie sistematice de apă se făcură de către un neamț M. Steurer în anii

1816 și 20 încercări cu scoborîrea de cherestea pe plute pe Bistrița și Siret în jos din Bucovina, prin Moldova la Galați și Costantinopole, care abia în anul 1842 reuși pe deplin, după înlăturarea tuturor pedicilor, cu care se puse bază pentru totdeauna plutirei acestor 2 riuri. Exportul de cherestea și lemne de atunci au luat pentru Bucovina un avânt enorm și o însemnătate foarte mare.

Cu deschiderea din nou atâtor artere de comunicațiune și crearea de debușeuri și piețe noi, pentru tot felul de produse și materii prime ale solului, prin înființarea și activarea de atâtea fabrici și întreprinderi industriale de tot felul, Bucovina și poporul ei, ajunse în scurtă vreme la un grad de progres, cultură și bunăstare, mai înainte ne mai pomenită, pe care nici cei mai optimiști nu o putură visă chiar.

O piață se deschideă după alta, și o uzină se ridică după alta, o școală se deschideă după alta, românești, nemțești și latinești, la cari alergau sute de fii de boierinași și țărani însetoșați de știință.

Deși la ocupațiunea Bucovinei, nu se află nici o singură școală în țeară, căci călugării greci de prin mănăstirile cele gras dotate abia știașu citi și recită cântecile, psalmii bisericești, iar boierii țineau pentru fii lor dascăli grecești și străini la curte, care să-i învețe puțin a citi și scrie, destul de elementar și a îndrugă câteva vorbe străine, totuși împăratul Iosif al II-lea decretă pentru Bucovina învățământul primar obligator, și în scurtă vreme erau până la 1792 deja înființate 32 școli rurale și alte 28 în proiect de a se execută.

Toate aceste școli cu limba de propunere română, sau română-germană sau latină, erau excelent organizate și administrate după modelul școlilor grănițerești din Transilvania și Banat, de unde fură aduși cea mai mare parte dintre învățătorii lor. Dacă ar fi avut durată, școlile aceste „nemțești“ și latinești din Bucovina, ele erau să devină toate tot atâtea focare de lumină și cultură pentru poporul român întreg, nu numai din Bucovina, ci și din Principate, din care ar fi eșit funcționari și cărturari pentru toate necesitățile poporului, și ale statului, precum au

eșit din școalele grănicerești din Ardeal și Banat, nu numai funcționari militari de toate gradele — suboficieri, ofițeri și generali, dar și preoți învățători, funcționari oameni politici, etc.

În genere însă cu începutul bun și avântul frumos ce-l făcuse Bucovina sub guvernul militar pe toate terenele activității culturale și materiale, Bucovina ar fi putut deveni țeara cea mai bogată și mai cultă din toate țerile și provinciile locuite de Români, și să servească acestora de model pentru sute de ani.

Că ea n'a devenit aceea, ce putea să devină, și că în cultura și buna stare poporul român de acolo și Bucovina a rămas în urma altor țeri române, nu este nici ea și nici poporul român și nici boerimea ei de vină, ci cauza este sistemul schimbată și administrația guvernului central din Viena, care dând ascultare pretențiilor absurde, și fără de nici un temei istoric al Polonezilor din Galiția, suprimă autonomia ei deosebită, și administrația ei militară fu înlocuită cu cea civilă poloneză, prin încorporarea Bucovinei la Galiția, și Bucovina dată cătușată schlachtei și corupțiunii poloneze, care-i nimici frumosul început de cultură și de progres material.

Până la 1820 au fost plătite și susținute școalele de consistoriul gr. oriental, iar d'aci 'nainte luate cu totul de leși și abia în anul 1844 — fură emancipate toate școalele și scoase, de sub autoritatea și controlul consistorului de Lemberg și supuse 14 la număr! iarăș sub autoritatea consistoriului gr. oriental al Bucovinei, și numărul școalelor populare se ridică repede căci deja în 1862 se aflau în Bucovina 122 școale populare, dintre cari 64 erau gr. orientale.

Cea dintâiu măsură a vestitei economii Poloneze, a fost desființarea obligativității învățământului primar pentru Bucovina, și supunerea școalelor sub supravegherea și controlul consistorului și arhiepiscopului romano-catolic din Lemberg; apoi persecutarea și alungarea învățătorilor Români uniți și ortodocși, aduși din Transilvania, și desființarea celor mai multe școale reducând numărul lor dela 60 la 15, dar și la aceste mai ținând în servicii, nu-

mai pe acei învățători, cari-și renegară neamul și legea strămoșească, și pe cei distituiți înlocuindu-i cu învățători leșești importați din Galiția.

Nu mai puțin funestă, fu dominațiunea și influența Polonă și asupra celorlalte servicii și ramure de activitate publică și privată.

Familia Sbiera pag. 158.

Văzându-se Românii bucovineni strimtorați mai tare în ce aveau mai prețios și mai sfânt în graiu și lege, mulți din ei, mai ales aceia, cari aveau moșii și prin Moldova, nu mai voiră să-și stăpânească singuri moșiile, ce preferiră să le vândă la străini pe nimic și să se înstreineze de țară. Chiar și mulți țerani emigrară. Dintre boierii cari și-au înstrăinat moșiile, cităm aci pe: Vasile Aslan, Iordache și Lupu Balș, Georgiu Beldiman, Ion Cantacuzinul, Constantin Catargiu, Lupul Costachi, Andreiu Donici, Toma Iamandi, Manole Iordache, Ion Murguleț, Constantin și Nicolau Ruseț, Ștefan Silion, Antioh Stoiciu, Constantin și Ioniță Sturza, etc. Prin emigrarea boierimei din țară se micșoră în mod foarte considerabil, și puterea de rezistență a Românilor rămași pe lângă vetrele părintești.

Intre anii 1818—20 fu Bucovina măsurată din nou și atunci s'a făcut primul Urbariu, prin care se măsoară și și constată definitiv, atât proprietatea boierilor, cât și moșia și sarcinile colonicale, ce aveă să suporte fiecare clăcaș în parte.

Urbariul din 1818 precum și Patenta împărătească pentru ștergerea iobagiei și dijmei și a tuturor servitutilor pământului dela 7 Sept. 1848, dimpreună cu cea dela 1854 și 58 sunt bazate pe aceleași principii și vederi largi, ca și cele privitoare la Transivania și Ungaria, și deci noi nu vom mai reveni asupra lor. Lăsăm să urmeze însă Raporturile *clăcașilor* și daraverile lor cu proprietarii, după o informațiune particulară, în care se aflau ei înainte de anul 1848, și modul cum s'a făcut împroprietărirea.

Locuitorii din Frătăuțul nou, erau toți Români și clăcași ai Fondului religionar, fiind așezați pe moșia ce se ține de domeniul Rădăuțului. Claca dâșii nu o prestau (faceau) după zile, ci din timpuri mai vechi erau obligați să facă o anumită cantitate de muncă. Și anume

jugarii — cei cari aveau vite trăgătoare la jug și ham, aveau să facă pe an fiecare jugar câte o fașie de arătură semănată, dată gata, din cele de primăvară însă cu sămânța proprietății. Dacă un țeran avea însă mai multe juguri de vite, atunci el era dator să facă câte 2 fălci din cele de primăvară. Din cele de toamnă, însă se făcea numai o falce la câte 3 juguri, fiind că cereale de toamnă pe acea vreme se cultivau mai puține.

Zilerii și pălmașii făceau și ei câte o falce pe an însă numai de porumb săpat, cules, și fân cosit, uscat. Se da dijma și daturile specificate mai sus. Ca avantajii aveau Slatina (apă sărată) pentru menagiu și vite — apoi pământ suficient de cultură, cari le posed și azi, pășunea suficientă pentru ori și câte vite ar fi vroit și era în stare să țină fiecare clăcaș.

Fiecare țeran cu vite trăgătoare, avea drept să ia 78 care lemne de foc pe an, și lemnul necesar pentru construcții de adus din pădurile Fondului, pentru care el plătiă câte 40 cr. m. c. pe an taxă pentru pădurit.

Pălmașii și cei fără vite trăgătoare însă plătiiau numai pe jumătate, câte 20 cr. pe an.

În schimbul acestor servituți și beneficii, folosite până în 1848, rescumpărându-se de cătră stat, claca și dijma, țeranii au rămas neștirbiți în folosința pământurilor lor.

Hotarul comunei Frătăuțul nou este de circa 14,500 jug. cadastrali = 8.265 ha. Din acestea 3.500 jug. se țin azi de Fondul religionar, 1.300 jug. pășune comună, 500 jug. pădure comună, iar restul de 8.750 jug. loc arător și fâneții, sunt proprietate particulară rămasă țeranilor foști clăcași.

La segregarea pădurilor din anul 1878 locuitorii au căpătat prin învoire cu Fondul religionar numai 500 jug. pădure de brad, însă cu acel adaos, că în schimbul acestui complex mic de pădure, fondul religios se renunță la ori și ce drept și pretențiune mai departe asupra toloacei (pășunii) comunale, care rămase întregă în folosința exclusivă a foștilor clăcași. Tot astfel s'a procedat și în alte comune învecinate, cari au următoarele realități ca avere comună.

1. Frătăuțul nou întinderea toată a hotarului e de 14,532 jug. dintre cari comunală 16 jug. arătură, 491 jug. pădure, 15 jug. poiană, 1.115 jug. pășune și 28 jug. teren improductiv.
2. Frătăuțul vechiu român, întinderea hotarului 5.163 jug., din care comunale sunt 209 jug. arătură 44 jug. pădure 855 jug. pășune, 138 jug. areal improductiv.
3. Frătăuțul vechiu german, are comunal 258 jug. arătură 65 jug. pășune, 51 jug. areal improductiv.
4. Bilca întinderea hotarului în total este de 7.664 jug., din care comunale sunt 1 jug. arătură, 408 jug. pădure, 355 jug. pășune, 3 jug. fâneț și 143 areal improductiv.
5. Andrâsfalva (unguresc) întind, hotarului de 3.935 jug. din cari comunale sunt 33 jug. arătură, 353 jug. pădure și 6 jug. fâneț.
6. Horodnicul de sus, întind. hotarului 7.881 jug., din care comunale sunt 311 jug. pădure, 1.040 jug. pășune și 52 jug. areal improductiv.

Azi din pădurea comunală fiind și acea supusă regimului silvic, fiecare locuitor capătă lemnele necesare și în raport cu cantitatea de lemn tăiat în acel an, și pe un preț fixat de o comisiune numită de comună, și care de ordinar este cu $\frac{1}{2} - \frac{1}{3}$ mai mic decât prețul curent, ce se plătește, pentru atare calitate de lemn, din pădurile Fondului religios, iar taxele plătite, trec în casa comunală, de se acopere din ele speșele căutării și îngrijirii pădurei, silvicultor și pădurar și alte trebuințe ale comunei.

Conform acelor legi, $\frac{2}{3}$ părți din pășunile comunale și $\frac{1}{4}$ parte din păduri, dimpreună cu tot terenul arabil și fânețe, ce se aflau până atunci în mâna și folosința locuitorilor clăcași, au trecut în proprietatea și stăpânirea de veci a comunelor clăcașe și a locuitorilor lor. Colonii așezați pe moșiile Fondului religios, au considerat învoiala dela 1786 făcută între ei și administrația Fondului, după care ei aveau să scoată pe an câte 78 care (săni) lemne de foc, în schimbul unei taxe de 24 cruceri renani, ca un drept și servitute a lor asupra pădurilor, care servitute apoi a adus comunelor foste clăcașe multe mii de florini despăgubire, și zeci de mii de jugere pădure intacta, de brad și molift.

Din contra, proprietarilor din ocolul dela Câmpu-Lung,

care la aceeași dată au acordat ȣeranilor lor beneficiul celor 78 care de lemne anuali în schimbul prestațiunii de muncă și daturi în natură, la ștergerea acestora, statul a trebuit să le dea pentru cele 64 melle patrate de pădure date la ȣerani, obligațiunii de stat în valoare de 361.468 fl. v. a.

Pentru răscumpărare și ștergerea clăcei și dijmei și a tuturor sarcinelor urbariale, Bucovina ca țară mică, ce este, a plătit o desdăunare de 3.500.00 fl., care li s'a plătit proprietarilor de cătră stat dejă de mult;

Comunele și ȣeranii foști clăcași au rămas în stăpânirea a întregului pământ și cu beneficiile ce le-au avut și mai nainte, sau că au căpătat o justă echivalență a lor. Intre altele d. es. vom cită numai cazul pădurilor.

În anul 1871 pădurile Bucovinei ocupau în total o suprafață de 829,586 jug. repartizate astfel: 399.640 jug. posedă Fondul religios, 237.444 jug. aveau marii proprietari, iar 192.901 jug. s'au venit comunelor (foste clăcașe).

Fondul religionar gr. oriental din vastele lui domenii și cu terenul lor de cultură dela cele 37 sate de ediniuară a rămas numai cu pădurile și domeniile hergheliei ces reg. dela Rădăuți de 4.415 ha. afară de muntele de pășune Lucina sau în total 9.760 ha. iar pământul de cultură a fost cedat la locuitori și comune.

Noi am avut ocaziune să vedem până acum distribuțiunea proprietății în Bucovina pe categorii, dar precă ne am convins din experiența proprie la moșiile Fondului religios, proprietatea mică este covârșitoare, fără însă de a anihilă și paraliză cu totul marea proprietate, deoarece este cunoscut, că în Bucovina aristocrația Română, joacă încă un rol foarte însemnat în toate afacerile politice și economice ale țării.

Din terenul supus agriculturii: arături fânețe și pășuni, proprietatea mică ocupă circa $\frac{3}{4}$ din suprafața țerii, pe când din păduri, ea abiă dispune de $\frac{1}{4}$ din totalitatea pădurilor. Aceste distribuțiuni a proprietății, cu preponderența marilor proprietari și a mânei moarte, în păduri, a fost măsura cea mai fericită și mai bine chibzuită între toate, pentru prosperarea și dezvoltarea eco-

nomică și politică a țerii și a poporului cultivator, și tot odată ele oferă baza cea mai sigură pentru siguranța și prosperarea țerii și a statului.

Grație acestor legi și măsuri economice înțelepte și pline de prevedere ale guvernului Austriac, se putu dezvoltă treptat și asigură pentru totdeauna și în Bucovina existența unei țerănime avute, și independentă de fluctuațiunile politice și ale guvernelor, și destul de forte și luminate.

Și aci nu trebuie să ne închipuim numai pe coloniștii nemți și unguri, aduși și purtați de administrație de toate guvernele pe mâni, timp aproape de 100 ani, sprijiniți și ajutorați în tot felul din partea statului, din averile publice și în detrimentul poporului autohton, ci în aceeași măsură egală, a progresat în privința materială și culturală, și poporul român autohton din Bucovina, cel atât de defăimat și nedreptățit de toți, în butul și mânia tuturor stoarcerilor și împilărilor de tot felul, îndreptate contra lui. El ca și cel din Transilvania, prin inteligența sa naturală, și abilitatea mâinilor sale, reuși să-și creeze și asigure o pozițiune materială și morală destul de frumoasă și independentă, atât visà-vis de stat și guvern, cât și față de proprietatea mare. În 1905 Banca Țerii a cumpărat domeniile patriarchiei din Ierusalim de vre-o 6.000 jugere pentru a le împărți în loturi locuitorilor din acele comune.

Pământul căpătat și rescumpărat din clacă și dijmă, nu numai că și-l conservă țeranul român de acolo și azi încă intact, ci mai cuprinde în dreapta și în stânga, și pe care îl are, îl cultivă și folosește relativ binișor.

Fundus instructus (zestrea moșiei) are și el suficient la moșioara sa, și în raport cu trebuințele și dezvoltarea economică a țerii și cu vecinii săi: Instrumente și mașini agricole are perfecționate și destul de sistematice, întrebuințează peste tot numai pluguri de fier, făcute în fabrică, dar mai ușoare, mai eftine, ca ale noastre și mai potrivite cu capitalul și forța vitelor sale, apoi el mai întrebuințează grape, boroane de fer, mașini de treerat cu mâinile, și manegiu de vite, vânturătoare sistematice etc.

vitele și nutrețele nu le mai ține iarna afară în ploaie și baltă ca altă dată ci în șură și șoproane (1).

Pământul peste tot îl gunoiește, și de cultivat și îngrijit, îl cultivă destul de bine, sub impulsunea și exemplul dat de fermele model, ale Fondul religiosar și de marii proprietari, a învățat și țeranii Români de acolo și introdus, pe o scară foarte întinsă cultura nu numai a tot felul de cereale și plante agricole, dar și a plantelor furagere și nutrețelor semănate: trifoiu, lucernă, raigrasuri, iarba lui Thimoteiu etc. sfecele, napi, bob, etc. și facerea de livezi și pășuni artificiale.

Pământul Bucovinei întregi cu o suprafață de 1.044.114 ha. este după culturi astfel repartizat: 288,351 ha. sau 27,59% arătură, 132,552 ha. sau 12,68% fânețe, 8.152 ha. = 0,78% grădini, 105.504 ha. = 10,09% pășune, 25,038 ha. = 2,4% munți, 451,195 ha. = 43,17% pădure și 33.401 ha. = 1,95% areal improductiv sate șoșele cursuri de ape, etc.

Din terenul supus plugăriei, 18.502 ha. = 6,78% se cultivă cu grâu, 36,037 ha. = 13,21% cu secară și îndoitură, 33,955 ha. = 12,45% cu orz, 44,171 ha. = 16,19% cu ovăz, 75,194 ha. = 27,8% cu porumb, 19,681 ha. = 7,21% cu cartofi, 26,763 ha. = 9,81% cu fân de trifoiu 735 ha. = 0,27% trifoiu de sămânță, 2,200 ha. = 0,81% sfecele de nutreț, sau culturi în total 272,822 ha. iar ogor negru se mai lasă pe 16,294 ha. Numărul vitelor au fost la 31 Decembrie 1890 în țară 50.923 cai, 242.400 vite cornute, 176.199 oi, 6.782 capre, 131.783 rămători, și 27,808 stupi.

Cu toată sporirea enormă a populațiunii, aproape că 6: 1, în decurs de 100 ani, 1786—1890, și întinderea plugăriei, în detrimentul fânețelor, pășunilor și pădurilor, vedem, că numărul vitelor nu numai că nu s'a redus, din contră a sporit considerabil în număr și valoare: caii cu 35.398 capete, vitele cornute cu 134,879 capete, oile cu 46.855 capete, rămătorii cu 90,783 capete, i stupi cu 15,097 matce dar s'a redus caprele cu 15,523 capete,

(1) Vezi G. Maior. *IV Economia Rurală*, pag. 175—6.

Scăderea numărului caprelor și paguba rezultată din ele. desigur că nu o va regreta nimeni.

Vedem deci că și aci se dovedește adevărul, că cu sporierea populațiunii sporește și mijloacele de subsistență și că teoria lui Malthus nu se poate susține.

Voim să relevăm însă și un caz cu privire la păduri.

Pe când țeranii șvabi și secui și-au vândut cu totul competența lor de pădure, ce au căpătat dela guvern după Patenta din 1854, căroră li-se delimitase individual; țeranii Români din contră, și-au conservat-o, fiindcă a fost lăsată în indiviziune, ca pădure comunală, și o folosesc și ei cu toții împreună. Că pădurile comunale ale locuitorilor nu sunt așa de frumoase și bine îngrijite, ca cele ale Fondului religios și ale proprietarilor mari, de vină nu sunt țeranii, ci guvernul și administrația, care n'a luat măsuri destul de grabnice și energice, pentru amenajarea și exploatarea sistematică a lor. Și apoi pentru comune, păduri mai cu seamă în complecse mici, numai în a doua linie sunt chemate, de a da un beneficiu net și o rentă a pământului pentru comună din vânzarea de lemne, iar în prima linie, ca să asigure țeranilor continuitatea beneficiului de lemne de foc, pentru un preț efitin și la cazuri de incendiu și construcțiuni din nou să poată avea lemnul necesar la construcții pe un preț redus, sau chiar gratuit în apropiere. Și în cazul acesta satisfac pe deplin pădurile comunelor de acolo, căci d. es. ce ar folosi țeranilor particulari, pădurea comunală, în cazul când pădurea comunală este compusă exclusiv din masiv de brad secular, bun numai pentru cherestea, iar țeranii ar fi siliți să cumpere și aducă cu mari spese, lemne de foc din altă parte, dela distanță de 50—100 klm?! Mine de cărbuni, lignită și uilă, Români nu au la dispoziție așa bogate ca în Austria și Germania, ca să facă foc și să și încălzească odăile numai cu cărbuni, și pădurile să le conserve numai pentru producțiunea de lemn de trebuință și cherestea.

Apoi fără de ajutor material din nici o parte, a reușit în decursul timpului și țeranul român din Bucovina, de a-și insgheba și construi nu numai o casă spațioasă și igi-

enică, cu câte 2—3 încăperi mari, curate și bine ventilate, dar și nemestii și clădiri economice necesare: grajduri, poiată, cotețe, magazie, șură, șoproane etc., toate deși în unele părți numai de lemn, în altele masive de zid etc., dar destul de solide și corespunzătoare.

Casele și satele românești din Bucovina sunt tot așa de regulate și frumoase, ca și a celorlalți locuitori din Bucovina, șvabi, unguri, ruteni, și se mai ameliorează și perfecționează și ele, pe zi ce merge, ca și ale Românilor din Transilvania.

În privința vitelor, influența hergheliei ces-și reg. și a fermelor model se resimte peste tot. Țeranul român din Bucovina și azi se ocupă cu predilecție cu economia întinsă de vite, dar a reușit a-și însuși ținerea și îngrijirea rațională de vite bune, tot vite de rasă, vite cornute cu deosebire de rasa Simenthal, și mai puține vite de rasa indigenă zisă podolică, apoi cai de rasă cu deosebire iepe de prăsilă, căci armăsarii i are dela stat, iar mânzii frumoși, ce dâșii produc, îi cumpără iarăși statul pentru remonți. Totuși în cultura cailor frumoși, pare că tot ar întrece țeranul șvab de acolo, ca și în Bănat pe cel român. Este o adevărată plăcere să vizitezi bâlciurile și târgurile de țeară din Bucovina, ca să vezi și găsești acolo și la simplii țerani români vite de rase nobile și de toată frumusețea, ca și la niște seniori bogați și mari proprietari: tauri de Simenthal înpreț de câte 5—600 fl. și prășiți de ei.

Și apoi la o călătorie făcută în timpul iernii, trecerea din Moldova în Bucovina și schimbarea bruscă a raporturilor sociale și economice, îți face o impresie deosebită, ca să nu zic dureroasă: acolo nu mai găsești pe țeran și arendaș locuind, și trăind în case de gard.

În Moldova și România liberă cu câmpiile ei mănoase, să vezi pe țeran trăind în mizerie și sdrențuros, și vegetând în colibă și spelunci mizerabile, iar vitele ale marelui proprietar ca și ale țeranului umblând încă și după Sf. Nicolae afară la pășune, și stând toată iarna sub cerul liber ori legate de un arbore ori gard, cu zăpada de o urmă pe ele câte 3—12 zile în șir, și zberând și mugind de foame.

Îndată ce treci pe acea vreme însă frontiera, la Români

cei subjugați, cotropiți și impilați de străini, în Bucovina ca și în Transilvania, să nu mai vezi și găsești pe acea vreme, nu vite la pășune ori afară, sub cerul liber, ci nici o mână de nutreț: fân și paie stând în ploaie și noroiu, ci totul sub adăpost și bine îngrijit, iar țeranii bine îmbrăcați, bine hrăniți, cu case mari, spațioase și igienice, sate compacte, regulate și frumoase, cari pot lua concurența cu satele și locuitorii din ori și care țeară.

Că vin, în fiecare an numeroși lucrători Români dar mai cu seamă Ruteni din Bucovina și Secui și Români Transilvania în România la lucru, aceea nu dovedesc nici starea materială mai rea a aceloră, și nici poate acoperi și scuză, starea de inferioritate și de mizerie a țeranului nostru, deoarece acea emigrațiune a lucrătorilor din regiunile muntoase spre câmpie și la șes, la lucrul câmpului, nu este izolată, ci e naturală și bazată pe firea lucrurilor.

Pretutindenea cu înmulțirea populațiunii, la munte, în lipsa de teren nou de ocupat și de cultivat, excedentul populațiunii caută un deuseu în afară, prin o descindere ori înaintare de vale și în câmpie.

În toate țerile, populațiunea din regiunile muntoase se scoboară și trece la șes pe timpul muncii intensive a câmpului, și apoi după terminarea aceleia, se întoarce iarăși înapoi, în munții săi și la casa părintească.

Astfel precum se scoboară și la noi în fiecare an locuitorii din Gorjiu, Transilvania și Bucovina, tot astfel scoboară și trec din Vürtemberg și din Odenwald mii de secerători în valea Rhinului. Locuitorii din Alpi trec în cete numeroase în șesurile Germaniei de sud și în luncile Hanoverane. Din Pirinei se scoboară an de an la 20 mii de Francezi, la seceră în Spania; în Italia din Abbruzzi merg iarăși în fiecare an cete numeroase de secerători în Campagna Romană.

Tot astfel de cazuri și fenomene se întâmplă și se pot vedea în toate țerile. Transilvania și Bucovina, ca țeri eminentemente muntoase ce sunt și fără o industrie intensivă și fără capitaluri mari, cu înmulțirea populațiunii au trebuință să dea din excedentul de popor și brațele

supranumerare a lor și țărilor vecine mai puțin populate decât ele, și lipsite de brațele necesare la cultura pământului, unde în genere cererea este mare, oferta mică și prețurile sunt mai bune ca în interior.

Acești servitori și lucrători ambulănți ce vin anual la noi din Transilvania și Bucovina, este mai mult tineretul, flăcăi și fete necăsătorite, cari nu și-au întemeiat o casă și economie proprie; iar puțini dintre capii de familie, sunt dintre cei, cari s'au înglodat în datorii, și vin la noi, fiindcă vor să scape mai curând de ele, căci dacă este lucrător bun și silitor, la noi în 2—3 luni de vară, agonișește cât acolo în un an întreg.

Și apoi Bucovina ca țeară muntoasă are tot comune mari cu peste 3.000 suflete și tot pământul ce a putut fi ocupat și cultivat, l'a ocupat și-l cultivă deja, și nouă ne dă numai din prisosul său de brațe și populațiune.

În privința populațiunii din Bucovina, ea a sporit enorm, parte prin nașteri, dar mai cu seamă prin inmigrări și în timp de o sută de ani 1786—1890 ea arată o sporire de 521.591 suflete, iar numărul ei actual este de 646.591 suflete, care se compune din 145.639 familii, cu 128.088 case și 597 comune. Pe kilometru pătrat se vin 62 persoane, iar la 1.000 bărbați se vin 993 femei.

Cu privire la populațiunea băștinașă a Bucovinei, însă până acum suntem dedați cu toți de a auzi continuu numai tânguiri și plângeri asupra a 2 fenomene ciudate, observate și constatate numai la Românii din Bucovina, că ei scad la număr de o parte, iar de alta ei își pierd limba și naționalitatea, se rutenizează, și că Bucovina în scurtă vreme va fi perdată cu totul pentru Români și Româ-nime, și alte de felul acestora.

Din contră se știe, că țăranul Român din Basarabia, ba chiar și cei din Rusia, emigrați încă acolo sub Dimitrie Cantemir, își păstrează încă și astăzi cu sfințenie limba lor Moldovenească, iar ceilalți Români din Transilvania, Bănat și Ungaria sunt incriminați, că ei cotropesc și desnaționalizează pe celelalte popoare. Fiindcă cu privire la Românii din Bucovina ne stau 3 statistici oficiale la dispoziție din 1774, 1869, și 1890—ne vom

încercă de a studia și noi cum stă chestiunea, și ce este adevărat într'nsa?

Generalul Enzenberg, ca prim-gubernator austriac al Bucovinei ne spune, că la ocuparea Bucovinei de către austriaci, se aflau în țeară între 11 și 12 mii de familii cu aproximativ 75.000 suflete, cari erau mai numai Români, căci numai în ocolul Câmpulungului se aflau câteva familii de ruteni, huțanii de astăzi, dar prin nouii coloniști, aduși de el, numărul populațiunii stabile s'a urcat la anul 1786, la cifra de 125.000 suflete.

Ei bine, aceste 60—75.000 Români în timp nu tocmai de un secol (95 ani) 1774—1869—au ajuns la cifra de 208.474 suflete, care dă o sporire de 133.475 suflete sau 177%. Și de oarece poporul Român n'a inmigrat în Bucovina, ci din contră a mai emigrat afară pe timpul alipirii țerii la Galiția, și țeara întregă a fost bântuită de 2 ori de epidemii cumplite, odată foametea teribilă dela 1815—17, și apoi de holera și tifosul din 1866, și fiecare a secerat zeci de mii de oameni, totuși poporul Român din Bucovina are o sporire și înmulțire, ca sa zic așa, enormă.

După d-nul Gaal Jenö, Românii din comitatul Aradului Banat au sporit în o sută de ani 1779—1880—dela 75.930 la 178.383 suflete sau ceace după d-sa ar da un spor de 136%; la 1890 ei sunt deja 208.955 din 343.597 locuitori și la 1900 deja 223.806. Dacă cu toate acestea d-sa susține că Românii au dat în privința procentului ceva înapoi cu 7 : 7,9% în proporția relativă, și nemții au câștigat în același interval 5,3% și Ungurii 8,54%, iar Sârbii au dispărut cu totul, apoi acel progres trebuie pus cu deosebire în contul colonizărilor, făcute înainte cu Nemți, iar în zilele noastre cu Unguri neaoși—plus sporul jidanilor, cari în statisticile vechi nu sunt nicăieri amintiți, dar în 1890 d-sa îi dă la cifra de 8.924. Dar să lăsăm cuvintele d-lui Gaal însuși asupra valorii intrinsece a poporului Român : „Nicăeri nu locuște românimea în masă atât de compactă ca în plasa Halmagiului care din județul nostru, din 33 comune în 14 sate sunt 100% Români. Dintre cei 15,000 Români ai acestei plăși abiă 1% vorbește limba oficială a statului Maghiar. De altfel și în județ sunt 18 comune

cu câte 100% româtime. În plășile Borossebeș și Radna aproape în fiecare comună se găsește câte un German ori Maghiar sau doi. — recte jidani — cari ca o mică fărâmatură se perde în puhoiul compact al valachimei. Sporirea nemților este cu favorul ideii de stat Maghiar, după ce o treime a lor vorbește dejă limba Maghiară“.

Față de această sporire puternică a elementului român în Bucovina, Transilvania și Banat față de nemți, sași, șvabi și unguri, relativ tardivă și neînsemnată este sporirea și propășirea germană din alte țeri și ducate ale Austriei. Astfel după numerotațiunea primă a populațiunii sub împăratului Iosif al doilea se aflau în:

	In anul 1786 locuitori	1883	(97 ani)
Stiria	822.080	1.213.597	= + 391.517
Tirol și Vorarlberg	681.631	912.549	= + 230.918
Carniola	413.316	481.243	= + 67.927
Carinthia	295.118	348.730	= + 53.612
		<hr/>	
		Total =	+ 743.974

sau 33,63%.

Sașii din Transilvania în timp de 138 ani (1775—1883) au sporit dela 95.200 suflete la 151.072 suflete = 58,7%.

Nemții Bucovinei deși aduși cu droaia, în secolul al XVIII-lea mai multe zeci de mii, deabă sunt și azi la 45.000 suflete. Față de aceste sporuri și înmulțiri neînsemnate ale Germanilor, sporirea Românilor din Bucovina cu 133.475 suflete sau 177% în 95 ani, ni se pare colosală — căci ea da o sporire anuală de 1.405 suflete sau 1,87%.

Poporul Român din Transilvania arată o sporire relativ mult mai mică în același interval, adică în timp de 124 ani dela 1766—1890 a sporit numai dela 677.306 suflete la 1.336.854 suflete cu un crescământ efectiv de 659.548 suflete sau 97%.

Această creștere relativ mică a poporului Român din Transilvania, nu va surprinde și miră pe nimeni, care cunoaște cataclismele, prin care a trebuit să treacă poporul Român din Transilvania și Ungaria de 100 ani încoace, cari toate au făcut adevărate hecatombe în el :

răsboaie: războiul Austro-Turcesc 1782, războaiele napoleonice 1792—1815; apoi 1859, 1864, 1866, 1879, apoi revoluția lui Horia și Cloșca care înghiți 6.000 de români, revoluția din 1848—9 care înghiți la 40.000 Români, apoi foametea cea mare dela 1815—17 — cholera și tifosul etc. cari toate s'au spart cu deosebire în capul bietului popor Român din Transilvania și Ungaria.

CAP. XI.

SARCINILE URBARIALE IN PRINCIPATE.

Am văzut deja starea materială și condițiunile vitrige de traiu ale țeranului clăcaș din Moldova de Sus, pe timpul ocupațiunii austriace a Bucovinei. Rămâne acum să cercetăm de aproape, care eră starea clăcașului din Muntenia și Moldova sub domnii fanarioți, înainte, și după Regulamentul Organic.

Starea și soarta țeranului clăcaș din Muntenia și Moldova dela finea secolului al XVIII-lea nu putea să fie mult mai bună decât a iobagiului din Transilvania și Ungaria, cel rob de Unguri Sași și Secui. Dovadă sunt emigrațiunile în masă a țeranilor din Principate peste Dunăre în Bulgaria, Serbia și Banatul Timișan, unde spărgeau și cordoanele militare, ca să pătrundă și să scape.

Originea comună, și identitatea de limbă și credință a boierilor și țeranilor, și în special cu marele număr de moșneni și răzași—țerani liberi n'a fost în stare să contribuie cu nimic la alinarea suferințelor țeranului clăcaș, la aplanarea și îndulcirea contrastelor de clasă și interese. Deși limba și naționalitatea n'avea înainte vreme importanța și puterea de unire și cimentare, pe care o posedă astăzi, totuși ea ar fi putut face mult la evitarea contrastelor între clase și caste, și să ușureze încâtva greutatea țeranului. Ele însă au fost și mai înăsprite în epoca fanarioților prin vecinicile schimbări de domnii și sisteme, și prin spoliațiunea tuturor claselor

terii, de către noui emisari ai fanarului, cari nu cruțau nimic, din ceia ce le eșia în cale.

Chiar nici identitatea de religie și credință, nici biserica și religia domnitoare în stat—cu numeroasele și prea bogatele monastiri închinată și pământene, nu au fost în stare să contribue simțitor la îndulcirea contrastelor dintre clase, sau cel puțin să contribue cu ceva la îmbunătățirea și ridicarea nivelului moral și material a preoțimei de mir dela sate, ceea ce privilegiații din Transilvania și Ungaria o făcură cu prisosință pentru preoții și bisericile lor într'un mod destul de liberal, în detrimentul bisericii și populațiunii române. Preotul de mir Român dela sate zăcea în ignoranță complectă, și de cele mai multe ori eră și el clăcaș, iar hirotonia nu-l dispensă pe el de umiltele daturi și de clacă, alătura cu enoriașii, păstoriți de el. Și în Principate ca și în Transilvania, preotul Român dela sate se pricepea mai bine la cultura pământului și a vitelor, decât la interpretarea canoanelor și dogmelor. Că numai ridicarea morală și materială a preotului ar fi putut avea bună influență asupra stării morale și materiale a țeranului din Țeară, dovadă sunt satele de *pavlicheni* Bulgari și Sârbi din jud. lifov, și satele de *ciangăi* catolici din jud. Bacău și Roman, cari până în ziua de astăzi sunt și mai buni muncitori și mai economi, și satele lor ca aspect mai curățele și mai frumoase decât ale Românilor, fiind că acele au avut în preoții lor deși străini de ei, niște conducători și povățuitori luminați în toate.

Apoi proprietatea mare românească și starea materială independentă la boierii Români nu a exercitat acea influență educatoare, și care poate să o aibă în cele sociale naționale și culturale, și o ar fi putut avea. În Principate boierii Români sub fanarioți, mare parte se greciseră cu totul, iar cei din Bucovina primind titlu de nobleță, de cavaleri și baroni, mare parte se nemțiră; și părăsiră limba și datinile strămoșești, iar cei din Basarabia ajunși sub dominațiunea moscovită s'au rusificat în o bună parte cu totul, și înstrăinat de poporul Român, nu însă țăranul Român de acolo care stă neclimit și ne-

măculat. Aristocrații Polonezi și-au menținut limba, dătinile și religia strămoșească, fie că ei au ajuns sub Ruși, fie sub Prusieni, fie sub Austriaci, și au atras și pe țărănime și burghezime în partea lor.

În privința feudalismului, a originii și data introducerii lui în Principate, nu știm cu siguranță, dacă el derivă dela eroul național, dela Mihaiu Viteazul — cum se afirmă adesea, fără a se putea dovedi cu nimic temeinic. Noi am arătat în decursul acestui studiu, cum același așezăminte și idei de clase și de aservire a țăranului clăcaș, treptat își iau drumul lor și în Principate, și vom mai arăta cum boierii țerii cer de repetite ori în plângerile către domn, urcarea boierescului și a *ponturilor*, pe motiv „după cum se obișnuște și în țerile vecine“ — desigur având analogii mai vechi ca model. Deci primele așezăminte de feudalitate trebuie să fi fost anterioare lui Mihaiu Viteazu.

Mihaiu Viteazu introduce însă *Rumanitatea*, ca clasă deosebită de oameni, iar în Moldova Vasile Lupu leagă pe țăran de glie, oprind mutarea lui sub grele pedepse „de 12 litre de argint către domnie și 24 litre boierului dela care a fugit strămutarea clăcașului de pe o moșie pe alta“. Tot dela Vasile Lupu se afirmă introducerea instituției *Vecinilor*, cari uneori se considerau și tratau de boieri de robi, se vindeau cu moșia și dedeau de zestre și la împărțeala moșiei se snulgea tatăl de familia sa, copiii dela părinți și frați, ceea ce în vechime însă nu erau. Tot așa de puțin sigure că instituția moșnenilor și răzeșilor ar deriva numai dela Ștefan cel Mare, ori este mai veche, sau că boierimea derivă numai dela Dragoș Vodă, cum susținea Cantemir. Ioan Huniade Corvin și Ștefan cel Mare au purtat războaiele cu Turcii și raportatau victoriile cele mari ale lor cu ajutorul moșnenilor.

În dezvoltarea ulterioară a feudalității vedem faptul straniu, că pe când în Transilvania, Ungaria și Bucovina țăranul Român iobăgiu începe dela Maria Teresia și Iosif al doilea a răsuflă mai liber și soarta lui morală și materială a se îndulci și ușură în mod simțitor, din contră soarta clăcașului din Principate se înăsprește și îngreu-

nează tot mai mult, lipsit fiind de protecția unui suveran cu mână tare, cum era un Iosif al doilea. Zilele de clacă ale lui legiuite și nelegiuite se înmulțesc destul de repede, dela 12 legale ajung la 80, și uneori trec și peste sută pe an; dijma și daturile de tot felul se sporesc și agravează.

Și în Principate ca și în Transilvania, legea scrisă și ponturile legiuite erau una, și starea de fapt era alta, și de ordinar legea scrisă și pitacele domnești veneau după 20—30 de ani ca să consfințească și legitimizeze aceea ce era deja de mult în uz. Apoi nu toți locuitorii clăcași erau stabiliți și se găseau în egale condițiuni pe moșii și în sate. Numai Obșteasca Adunare dela 1749 și Urbariul lui G. A. Ghica din 1766 i-au nivelat pe toți, reducându-i la treapta cea din urmă—a Rumânilor, a vecinilor, egală cu a Jelerilor din Transilvania—desigur în detrimentul vădit al sătenilor și satelor.

Cu toate aceste reduceri și uniformizări de săteni, Anaforaua boierilor către Domnul A. Moruz din 1805 și în Adușul lui Ioniță Sturza din 1828 încă tot se mai deosebesc sătenii în frunțași, mijlocași, codași și cei de starea a patra, și le dă pământ după numărul vitelor ce posedă și după ponturile ce făcea fiecare. Singura deosebire poate era după felul și numărul ponturilor și sarcinilor urbariale, și servitutea consistă numai în numirea lor diferită, sub care se dedea și lua, iar în fond erau aceleași. Poate diferența lor esențială era aceea, că pe când iobagii, curialiștii, taxaliștii și jelerii Români din Transilvania și Ungaria, le prestau și dedeau feudalilor Unguri și Secui și județelor și municipiilor săsești, sub numiri neaoșe românești de *mită*, *clacă* și *dijmă*, apoi daturile și plocoanele de tot felul ca *vacă grasă*, *găină de Crăciun*, *cinste*, *cărățuri*, plocon etc., cei din Principate aveau să facă și să dea la boierii Români și pe la monastiri *meremeturi*, *ponturi*, *havalele*, *podvoade*, *beilicuri*, *boierescuri*, deosebit de cele ce se plăteau către stat ca văcărit, pogonărit goștinărit.

Fiecărei sarcine ce se introducea și impunea din nou, i-se dădea numire străină, pe care țeranul să nu o pri-

ceapă și înțelegeă. Apoi dacă în luarea și calcularea lor feciorii boierești, vechilii și isprăvniciei boierului se purtau mai uman cu țăraniilor lor decât pârălabul, birăul și vataful Ungur al nemeșului Ungur și Secuiu, cari și unii și alții erau oameni fără nici o cultură, nu putem cercetă, dar se pare a fi fost egali și puțină diferință între ei, după ce nici starea lor intelectuală nu eră diferită.

După originea și data înființării lor, ni se pare cu totul greșită afirmarea, că originea și desvoltarea proprietăților boierești și a feudalității, ar fi fost în Principate cu totul alta și diferită de cea din Transilvania, și unii o deduc dela o descendență slavo-polonă. Ea nu poate fi decât comună, având aceeași origine, și prin desvoltarea raporturilor politice ale țerilor. Să ne arate des. cineva un conte sau baron Ungur, ajuns voivod ori principe al Transilvaniei, dar Unguri neaoși deveniți Bani la Severin, Maramureș da. Toți Voivozii Ardealului dela Zapolia și înainte de el și până la trecerea Transilvaniei sub casa de Habsburg nu erau decât simpli boieri—nemeși ungurești. Toți nobilii în Transilvania erau simpli boieri, investiți cu aceleași privilegii și inmunități, dar nu și cu aceleași averi; unii aveau moșii și iobagi mai mulți și alții mai puțini, și în consecință și influența politică și socială a lor eră mai mare ori mai mică. Ba vedem chiar și moșneni sau boierinași Români ca atare, fără de o nouă investițiune și diplomă nobilitară ungurească, putură să ajungă la cele dintâi funcțiuni și demnități în stat, ca I. Huniade, Mateiu Corvin, rege, Ștefan Mailat Voivod, Paul Chinez, Dragfy—Dragoși Sas cari nu știau de multe ori ungurește, dar nici să scrie și nici să citească, apoi Becheș Petrovici, Ioșica și alții. Boieria românească nu i-a stat la nici unul din ei în cale, de a ajunge la ranguri înalte și demnități mari în stat, ci din contră le-au fost de un mare folos cetele și gloatele de castrensi și plăiași Români ce erau după ei, dar nu și gloatelor pe umărul cărora s'au ridicat și îmbogățit ei. Apoi și dintre Unguri nobili de rangul al doilea și treilea vedem ajungând la domnia țerii, ca Moise Szekely, Mihail Apafy etc.

Înalta aristocrație transilvană obținù titlurile ei pe cari le posedă azi de grafi și baroni, cu deosebire dela domnitorii din casa austriacă Leopold și Maria Theresia, și împăratul Iosif al II-lea, erà cât p'aci să nobiliteze pe întreg poporul săsesc, cât erà încă liber pe atunci.

Tot așa stăteau lucrurile și raporturile și în Principate. Spre acesta este destul să amintim domni de viță străină ca Despot Vodă arnăut, Ciubăr Vodă, Secuiu, Iancu Sasu, Barnowski polon și alții; iar dintre indigeni ajungând la domnie boieri de starea a doua ca Constantin Cantemir, etc.; apoi casa de Habsburg a ridicat la ranguri înalte de baroni, grafi și principii ai sacrului imperiu German pe mai multe familii Române din Principate, prin secolul XVIII și XIX-lea, deși nu erà stăpână pe Principate.

Apoi încolo tot aceleași clase de locuitori și societate românească se găseă dincoace și dincolo de munți. Între alții Românii din Transilvania și Ungaria până în Tisa, adică în părțile adnexe avut-au Cnezi, moșneni, boieri și Libertini, după starea politică economică și socială, asimilați cu moșnenii din Muntenia și cu Razeșii din Moldova. Oare răzăș nu se derivă dela ung. *részes* = părtaș = de-vălmaș, și în legătură și cu siculica hereditas? apoi *țeranii ohabnici* cu moșii *havnice*, clăcași, taxaliști și vecini, ba se găseșc la dânșii și urme de *poslušnici*; (1) iar *lăturalnicii* în Transilvania se numiau *lipituri* și Subinquinii, și Țiganii se vindeau și dedeau de zestre întocmai ca și în Muntenia și Moldova (2). Mocanii ca păstori nouazi

(1) Șincai Cronica 1721—tatăl lui G. Șincai fusese *poslužnic* pe lângă vladica Patachi al Făgărașului.

(2) La anul 1556 Iunie 16. Tribunalul celor 12 boieri jurați din țera Oltului confirmă moșile boierești din Râușori și Bucium și moștenirea de țigani: „item mediam similiter partem alterae Possessionis nostrae Russor et Possessionem nostram Tertiam Butzom vocatam totaliter, *Cziganosque* filios videlicet quondam frate *Czigani*, item Bagjul Kalota, *Kokosa*, *Drinke Kajkire*, et Puhan, *filiosque et totam familiam ab antiquo* justo jure et avitico possederentque et in presenti.

Nicolae Densușeanu, „Monumente pentru istoria țerii Făgărașului“ pag. 11. Tot aceleași proprietăți rurale boierești ale familiei Popa din comunele Recea, Luța, Riușor și Bucium și asupra acelorași familii de țigani sunt întărite 100 ani mai târziu de principele Michail Apafy, la 1689 Iunie 16. Densușeanu Op. citat pag. 97.

i-am amintit mai sus, cari singuri aveau voie să descindă și treacă în Principate, pe când celorlalți locuitori le eră riguros interzis. Aceste clase diferite erau cele cari compuneau societatea Românească în Transilvania și Ungaria, înainte de a fi copleșită de feudalismul maghiar în seclul al XVI și XVII. Nu va fi fost mare diferență nici în Principate.

Apoi aceeași decadentă morală și materială a ei, dincoace ca și dincolo de munți, aceleași cauze producând aceleași efecte. În Transilvania și în părțile ei adnece din Ungaria, pe când Voivozii, Cnezii și Libertinii din oameni liberi parte se boeresc și parte se aservesc — reducându-i pe cei întâi la simplul rol de primari de sate, și apoi fură iobăgiți cu totul și ei, după ce unii dintre ei se făcură instrumente la aservirea fraților și connaționalilor lor. Pentru Moldova principele țerii Dimitrie Cantemir ne spune „Că o mare parte din clăcași; sunt din Răzăși, cari pentru sărăcie și-au vândut moșiile lor cele părintești și i-au silit cu strâmbătate să primească jugul supunerii.“

În districtul Făgărașului pe când pe la anul 1657 Maiu 26, văduva principelui George Racoți H putea face încă recensământ și trece în revistă anuală pe boierii și *libertinii* Români din țera Oltului, și putea zice: „Quod cum nos statuum et conditionem universorum et singulorum *Boeronum et Libertinorum* nostrorum districtus Terrae Nostrae Fogaraș Cognoscere volentes praeteritis diebus ipsius Anni *Lustrium* îndixemus“ (1), cu o sută de ani mai târziu, din incidentul conscripției militare dela 1762 în comunele ce erau să devină militarizate (grăniceri pedestri și călări) nu s'a mai găsit nici un singur *libertin* sau țeran liber localnic, ci toți fuseseră absorbiți de celelalte clase, parte făcuți boieri, iar cea mai mare parte căzuse în jugul iobăgesc. Dintre cei boieriți din nou, sau la cari li s'au înnoit numai donațiunile mai vechi, și se cunosc până azi, se vede că principele Gavrilă Betlen, a boierit numai în țera Oltului 23 familii, George Racoți I pe 13 familii, soția sa Susana Lorándfy, ca proprietară a do-

(1) Nic. Densușianu, op. cit. pag. 31.

meniului Făgăraşului pe 15 familii, iar prinţul Michail Apafy I pe 51 familii şi soţia sa Ana Bornemisa tot ca proprietară a domeniului pe 32 familii — prinţul Michail Apafy al II-lea? În total la 150 familii de boieri Români boierite de Unguri. Mai înţelegem diplome de boierie şi nobilitare sub Gavrilă Betlen, cel care tot a purtat oare cari războaie în afară şi cu bun succes, dar sub Apafy care n'a făcut nimic decât să ducă zile albe într'un desfrân continuu, în castelul său din Făgăraş şi Malemcrog, pentru ce să fie el aşă de darnic şi mărinimos tocmai cu Românii? Apoi intervenirea la nobilitări şi a femeilor lor, din clarsenin! Aceasta este imposibil şi mai mult ca probabil ca cele mai multe din diplomele date de ei sau renoite sub ei, se dedeau pentru bani; şi boieria la Români eră pentru dânsii şi curtenii lor o sorginte de venit tare lucrativă. Boeronisamus se zice în diplomele liberate de ei.

În fremântările şi cataclismele cele multe şi dese venite una după alta, prin cari au trecut cele 3 principate al Transilvaniei, Moldovei şi Munteniei în secolul XVI şi XVII, prin dese războaie şi revoluţiuni interne şi prin desele invaziuni de oştiri de Turci şi Tătari, de Nemţi şi Leşi când amice, când neamice, cari prădau ţera cu sabie şi foc, necazurile, nevoia, lipsă de ori ce scut şi apărare din partea legilor şi autorităţilor, făceau pe cel nevoiaş şi ajuns în mizerie, să-şi caute şi mântuirea sa, sau pribegând prin munţi şi ţeri străine, sau ca să se supună de bună voie şi nevoie sub scutul şi protecţiunea vreunuia din puternicii zilei şi a oamenilor influenţi, renunţând cu totul la libertatea personală şi la moşioară, şi a trece în condiţiunea de iobagiu sau taxalist, numai de a scăpa de persecuţiune şi nevoi. Unde aceste nu veneau de sine se găseau destule mijloace de supunere de cătră puternicii zilei de atunci, când ţera întreagă căzuse într'o anarhie completă, şi când familiile obligarhice nu mai aveau nici o teamă de domnitorii efemeri.

Interesul, sila şi nevoia săvârşiră aservirea totală a ţeranilor moşneni în mare parte, dincoace ca şi dincolo de munţi, fără ca să fi venit evenimente mari la mijloc, cari să cauzeze ruina lor directă.

Pe când locuitorii satului Breaza (dela Făgăraş) în procesul lor contra boierilor din Pojorta din 1630 Octombrie 29, susţin că ei nu neagă că nu ar şedeà pe pământ boieresc, şi că nu le-ar fi *vecini*, dar de când i-au smuls dela Cetate, şi i-au dat *Donatarilor*, de atunci stăpânii noi ai lor, nu le-au dat voie ca să mai servească *ca nişte vecini* şi să facă clacă la boieri, căci ei nu s'ar sustrage dela datoria lor! O sută de ani însă mai târziu la 1733 Iunie 19, în acelaş proces de delimitare a locuitorilor din Breaza contra boierilor din Pojorta pentru muntele numit „Valea Pojortii,” vedem că dejă a dispărut cu totul din popor *noţiunea de vecin* şi a fost substituită prin acea de jeler, care şedeà în colibă — *kallyibàs sellerek* şi un martor (al 31) câţi au jurat atunci anume Stan Sârbu spune: (1).

„Am auzit cu siguranţă din oameni bătrâni, spunându-se, că Poşortenii au stăpânit hotarul până sus în munţi, şi unde este acum satul Breaza, acolo şi-au strămutat boierii din Poşorta pe *Jelerii colibaşi* ai lor, şi s'au slujit cu ei, ca cu nişte locuitori ce şed pe pământurile lor, şi apoi când după aceea *unul dintre principii Țerii a luat pe toți jelerii boierilor din întreaga Țeară a Făgăraşului*, atunci a luat dela boierii din Poşorta şi pe jelerii aceştia, cari şed în Breaza, şi le-a rupt şi dat lor o bucată de hotar, din hotarele Posorţenilor acolo în jurul Brezei (2).

Din acest document reiese, că locuitorii din Breaza; până ce erau sub stăpânirea boierilor, nu aveau moşie

(1) Nic. Densuşianu, op. cit. pag. 21. „A. Brázaiak ezt halvan nem tagadhaták azt, hogj-ök a Posoritzaiaknak Boerságon nem laknának és *vecsinyyek* is nem volnának, de mitöl fogva öket a vártöl el zakasztottak és Donatariusoknak adták, attöl fogva az ő urak nem engedte meg nekik, hogj mint *Vecsinyyek Boeroknak* szoktak szolgálni, klákában ugy szolgajanak, mert ök attöl meg nem vonnák magokat.“

Idem pag. 132. „hogy említett Opris Grama eleinek, régtöl es eleitol fogván való igaz *Boerságot* tudják; söt ugyan Privilegialis levelében specificált. Boeri jussak, Czigány jobbágyainak, malmának, havasinak, és ennek Fogaraş földének ususa szerint azt parasztság is esztendönként *vecsinyseget* szoktak nekie praestalni“.

(2) Nic. Densuşianu, op. cit. pag. 70.

și case proprii, nu făceau zile fixe de clacă la boieri, ci le-au ajutat numai ca niște vecini— „*boierii s'au slujit cu ei ca cu niște locuitori ce șed pe pământurile lor*“, și numai după ce un Principe i-a ismuls dela boieri și i-a făcut jeleri, li s'au dat pământ propriu și hotar și lor, și au putut formă o comună deosebită cu ei.

În Principate, adunarea Moldovei din 1749, chemată de Constantin Nicolae Racoviță în sobor mare, spre a se rosti în privința *vecinilor și lăturașilor* și a sarcinilor la cari ei sunt supuși după lege, se rostește astfel:

„La șese zile a lui Aprilie, Joi întru a doua săptămână după Paști, fiind noi cu toții adunați, atât parte bisericească cât și boierească și altă obște, în mănăstirea Trisfetitelor, la scosul sfințelilor Moaște s'a făcut sobor de întrebăciune acestor pricini mai sus arătate. La care cu toții cu un glas am răspuns, mărturisind adevărul, că *vecinii robi nu sunt nici se stăpânesc cu nume de robie, fiindcă numai țiganii au acea robie, cari cu femeile și copiii lor slujesc pe toate zilele stăpânilor săi.*

Iar vecinii numai parte bărbătească slujesc, scoțând la lucru numai un om dintr'o casă, măcar câți feciori va avea omul, asemenea slujesc ca și lăaturalnicii; iar partea femeiască nu slujește, nici au acea supunere ca robii; că vecin va să zică sătean megieș și fără de moșie, atât numai, că *nu este volnic să iasă; care poruncă este și dela Domnie și dela Visterie și a Pravilei poruncind: „Săteanul să nu fie volnic a eși din sat, și de unde va eși, să se dea la urmă“.* Care rânduială s'au păzit și de răposății Domniei cei vechi, cum s'au văzut din Chrisoavele lor, că de când s'au pârât două sate pentru un sătean, *de unde s'au dovedit că au fost de baștină*, acolo s'au dat. Numai îndrăzneala unora din *stăpânii moșiilor*, i-au supărat fără de cale cu vânzările, împărțelile și mutările, ce s'au purtat dela un loc la altul, le-au dat pricină la jaloabe, pârându-le lor o *supunere ca de robie*. Care lucru a se vinde vecinii, sau a despărți cu împărțea, sau a se da în foi de zestre pe frați, sau a se mută dintr'un sat într'altul, sau a se schimbă numai pe oameni fără de moșie, și pe copii a-i despărți dela părinți, n'au fost volnici *stăpânii satelor*, și nici de acum 'nainte, această volnicie asupra lor nimenea să nu aibă, că nu este cu cale. Și când se va vinde moșia, oamenii să nu să vândă, *ci ca niște săteni ai satelor în sat să rămâie* făcând slujba obișnuită, însă și slujba să o facă cu nart 24 zile de om într'un an, ori la ce lucru se va pune și dijma să dea de pe moșie. Așa mărturisim și ne primim și

ca să fie păzit acest așezământ ne-am iscălit cu toții, care așezământ să se întărească și de Măria Sa Vodă“.

O lege analoagă fusese făcută cu 3 ani 'nainte la 1746 de către Obșteasca Adunare a Munteniei. Vedem deci că aceste așezăminte oprește categoric vânzarea de *Rumâni* și de *vecini*, ce se practică atunci pe o scară foarte întinsă, iar legarea lor de glie — adscriptio glebae — se consideră ca o ușurare a sortii lor.

În privința sarcinilor și îndatoririlor lor, încă în anul 1857 comitetul proprietarilor mari din Divanul ad-hoc al Moldovei zice: „că toți vecinii fără deosebire de origină, lucrau fără măsură sau mărginire în folosul stăpânilor săi, dela a căror singură voință atârnă numărul zilelor de lucru“. Dar nu mai puțin strălucită și demnă de invidiat eră situațiunea și a celorlalți locuitori pontasi din Moldova și Muntenia. Una zicea legea, și alta pretindea și storcea boierul. „Oamenii cari vor ședeă pe moșii nefiind vecini, să fie datori a face 12 zile într'un an, și dijma să deă“, glăsuște urbariul lui Nicolae Mavrocordat din anul 1741.

Chrisovul lui C. Racoviță din 1752 zice: „De vreme ce ne-am încredințat domnia mea, că mulți din locuitorii acestui pământ, unii cu o pricină, alții cu alta, s'au strămutat prin alte țeri și acum doresc a veni *la patrie și la pământurile lor (!)* ori pe a cui moșie s'ar așeză ori mănăstirești, ori *boierești*, sau a cui vor fi, numai dijma să deă „*din pâine, fânețe și stupi pe obicei*“; iar din grădini, din ogoare să nu se zeciuiască nici cu alte podvezi, clăci sau cu leu de casă, să nu se supere (1).

Urbariul lui Gr. A. Ghica din 1766, determină mai de aproape sarcinile clăcașului:

„Douăsprezece zile să lucreze fiește care sătean într'un an *stăpânului moșiei*, însă din răsăritul soarelui și până la apus, cu odihna ce i s'ar cade cu dreptate, iar cu alte podvezi și angarii să nu se supere, iar la satele răzeșești de se vor află să-

(1) Vezi *Sarcinile urbariale din cele 21 comune din țeara Oltului*, pag. 111 și următoarele.

teni fără de moșii să nu se supere cu lucrul și să dea bani (1). Apoi ca să aibă a da toți și dijma după obicei, afară numai din grădinile de legume pentru trebuința casei locuitorilor. Iar cel nevolnic și neputincios să nu se supere cu nimica.

Însă zece ani mai târziu, tot acelaș domn al Moldovei, prin Chrisovul din 1777 îngreunează și mărește în mod considerabil sarcinile clăcașilor: „cu mijlocire de ajutor către toată starea boierească pe lângă douăsprezece zile să mai facă „două clăci“ și să întocmească iazurile, morile și acareturile, să facă podvoada și să ducă două care de lemne“.

În Muntenia raporturile urbariale dintre stăpânii de moșii și săteni, erau regulate prin urbariul lui Constantin Mavrocordat dela 1746, analog cu cel din Moldova dela 1749, deși nu așa detaliat ca acela. Totuși și el prevedea că țăranilor li se cuvine până la $\frac{2}{3}$ părți din moșie.

Mai târziu la 1768 Alexandru Scarlat Ghica revăzută și întocmi din nou raporturile dintre proprietari și țărani, făcând țăranilor unele noi înlezni și ușurări, dar fără rezultat, căci locuitorii săteni în urma sarcinilor enorme și a spoliațiunii domnilor fanarioți și ale boierilor lor ne mai putându-le suportă, țăranii emigrau cu miile pe fiecare an, trecând în Transilvania și Banat, rupând cordonul tras la fruntarii.

Codul lui Alexandru Ipsilante alcătuit între anii 1774 și 1782 regulează foarte amănunțit raportul dintre țărani și boieri :

1. Locuitorul are să lucreze claca stăpânului moșiei 12 zile, iar de se vor fi învoit pentru mai puține zile de clacă, să nu poată în urmă stăpânul să le ceară 12 zile.

2. Să dea otașniță din vin la 20 de vedre o vadră, dar să nu-i silească să dea bani, afară numai dacă se vor învoi amândouă părțile, atât stăpânii viilor, cât și ai moșiilor.

3. Să dea dijma din toate roadele ce va face pe moșie, iar din grădinile din jurul casei să nu dea.

(1) Numai taxe în bani plăteau și unii din jeleri către boierii din Țeara Oltului, din districtul Cetății de Peatră (Chioarului) dela Hațeg, întocmai ca și vecinii și clăcașii răzeșilor din Moldova.

4. Din fân să dea dijma din zece una.
5. Din grâu să dea din zece clăi una; asemenea din orz, însă clăia stăpânului să o ducă la aria stăpânului, înainte de a ieși pe ale sale.
6. Pentru porumb să dea din zece băniți una.
7. Pentru albine să dea de fiecare matcă 3 bani, iar pentru roi să nu dea nimic.
8. Pentru capre să dea de capră câte 2 bani, atât vara cât și iarna.
9. Pentru rămători să nu dea stăpânului nimic, însă să nu-i bage în pădurile ce lea oprit stăpânul lor pentru ca să vândă ghinda, iar dacă i-ar băga să plătească prețul ghindei.
10. Locuitorul de va fugi sau va fi murit fără rude de aproape sau de departe, de nu va fi dator la visterie, stăpânește acela cu moșia grădinele lui cu toți pomi roditori.
11. Stăpânul moșiei alege cel mai bun loc de pe moșie pentru trebuința lui, dar nu are voie să ia locul ce s'a deschis și s'a lucrat mai înainte de locuitori.
12. Nici un Român nu are voie să vâneze pește în eleșteul moșiei.
13. Nici un Român nu are voie să deschidă cârciumă sau băcănie pe moșie fără voia stăpânului.
14. Locuitorul nu poate face moară, fiindcă o face stăpânul moșiei.
15. La bălți sunt slobozi a vână locuitorii, dând stăpânului din zece pești unul.
16. Locul ce-l va curăți nemernicul (1) ca să facă fâneț sau grădină nu poate stăpânul să-l ia.
17. Dela perdelele de oi ce sunt pe moșie, să ia stăpânul moșiei câte un miel și un taler de perdea.
18. Când stăpânul moșiei nu va avea de lucru să lucreze cele 12 zile de clacă, atunci să-i dea câte un zlot de casă, și să nu aibă volnicie stăpânul de moșie să-i ducă pe altă moșie depărtată, ca să-i clăcuească acolo, afară numai dacă nu va fi mai depărtată de 2 sau cel mult 3 ore, și de nu va putea să-și sevărească lucrul cu locuitorii cei are acolo.

Tot cu regularea chestiunii agrare, și cu îmbunătățirea raporturilor reciproce dintre stăpânii moșiilor și clăcași, se mai ocupă în Moldova Rescriptul lui Mih. Sutzu Vvd din 1794, Anaforaua boierilor din 1792 întărită de Alexandru Moruz, apoi Urbariul cerut de boeri și întărit

(1) *A paraszt gyolcs inget viselni ne mereszelyen. Prostul* (adică țaranul) să nu cutese să poarte cămașa de giolgiu.

de către Domnul Alexandru Moruz la 1805, și Adaosul lui Ioniță Sturdza din 1828 la urbariul lui G. A. Ghica din 1777, iar în Muntenia Caragea care domni dela 1816—18 și în fine Regulamentul Organic impus de către guvernul rusesc în amândouă Principatele la anul 1831, care se mențin în vigoare până în anul 1851, toate sub titlu de regulare și îmbunătățire a soartei țeranului, îngreunarea sarcinile și tăiară enorm din beneficiile și mijloacele de existență ale lui. Cu ele ne vom întâlni îndată.

Dar și în Principate era o diferență enormă, între legea scrisă și între starea de fapt, așa în cât de multe ori ești în dubiu, căreia din ele să dai crezământ mai mare.

La pag. 409 (1) am văzut raportul și opinia ce-și făceau generalii austriaci despre starea de mizerie, în care se găsea țăranul din Moldova, pe vremea ocupațiunii austriace a Bucovinei. Ei zic că deși după lege țăranul este obligat să facă numai 12 zile de clacă pe an, totuși el niciodată n'a știut și cunoscut vre-o rânduială în dat și luat de biruri și de ponturi (boierescu), iar la vexațiuni îi erau toate căile închise, unde el s'ar fi putut plânge și reclama, și prin urmare rodul muncii sale niciodată el nu-l putea privi ca ceva propriu al său, și ca suficient pentru procurarea unor zile liniștite și de bucurie la bătrânețe sau pentru progresarea familiei sale. Și aceasta pare a fi fost starea cea adevărată a lor. Dar să ascultăm pe însăși deputații țeranilor din Divanul ad-hoc al Moldovei, cum își descriu ei soarta și starea morală și materială a lor până la 1857.

„Că până în ziua de astăzi toate sarcinile cele mai grele, numai asupra noastră au fost puse, și noi mai nici de unele bunuri ale țerii nu ne-am îndulcit, iar alții fără să fie supuși la nici o povară, de toată mana țerii s'au bucurat; că noi biruri grele pe cap am plătit, oameni de oaste numai noi am dat; ispravnici, judecători, privighitori și jandarmi numai noi am ținut; drumuri, șosele și poduri numai noi am lucrat; *beilicuri*, *podvezi* și *havalele* numai noi am făcut; boierescuri, zile de *meremet* numai noi am îndeplinit; claca de voie și fără de voie numai noi am dat; la jidovul orândăria ca să ne sugă toată vloga,

(1) „Vezi Bucovina“.

numai noi am fost vânduți; băutura scumpă și otrăvită numai noi am băut; pâine neagră și amară, udată cu lacrimi numai noi am mâncat; bățalii și răsmierite, când au fost, tot greul numai noi l am dus.

Iar dacă puhoiul oștirilor se scurgea și furtuna se alină, holdele se semănă, grânele înverzea, câmpurile înfloriă și sudoarea noastră le udă.

Țara asta nici băi, nici maeștri nu are; nici meșteșuguri multe, ca alte țeri nu are; toată bogăția, toată îmbelșugarea, brațele și sapele noastre o aduc.

Cât îi Dunărea de mare și de largă, curge râul sudorilor noastre, se duce peste mări și hotare, acolo se preface în râuri de aur și de argint ce curg iarăși înapoi de se revarsă înapoi în țara noastră; iar noi *nici rânduială, nici dreptate* nu am avut.

Când ne-am jeluț, când ne-am tânguț, păsurile când ne-am spus: Ispravnicul ne-a bătut, privighetorul ne-a bătut, jandarmul ne-a bătut, vechilul ne-a bătut, posesorul (arendășul) ne-a bătut, boierul ne-a bătut; cine s'au sculat mai de dimineată, cine a fost mai tare, acela eră mai mare.

Boul și vaca, munca ostenelelor noastre nu știam de sunt ale noastre; puiul și găina, laptele dela gura copiilor noștri, de multe ori cu nedreptul ni s'au luat.

Boierescul eră odinioară *șease*, și apoi douăsprezece zile, dela răsărit și până la sfințitul soarelui. Apoi s'au făcut lege ca să se talmăcească ziua lăsată de Dumnezeu cătu-i de mare, și boierescul s'au mărit; în urmă iar s'a talmăcit, și boierescul tot s'a îngreuiat.

Acum sunt *douăsprezece zile de pont*, ziua cât luna; lucrăm din primăvară până în toamnă, lucrăm de cum se ieă omățul și până dă înghețul tot la boieresc. Lucrăm cât zice legea, și mai des și peste lege, lucrăm și nu mai mântuim, nu-i nici sâr-bătoare nici lucrătoare.

„Inainte de Regulament săteanul aveă zece, cinsprezece și peste douăzeci de fălci de pământ, ridicam vite, ne prindeam nevoia și eră și țara folosită, că cirezile cele multe care eșiau din țară noi le creșteam. Cu Regulamentul munca ni s'a împovărat, iar pământurile ni s'au micșorat. Ni s'au dat numai câte 4 fălci celor cu doi boi, celor fără de boi li s'au dat și mai puțin.

„Holdele cele mari și întinse se fac frumoase și mănoase, iar când treci pe lângă pământurile noastre ți se rupe inima: ogoarele ne rămân în paragină, păpușoi ni se înecă în buruiană, și rămân necopți de-i bate bruma! Cei boierești așezați de noi în coșare, șed ca aurul de frumoși. Când dă frigul, când ne bate Crivățul, când ne bate nevoia, ne ducem de ne rescumpărăm inușu munca noastră, ca să ne hrănim copiii cu dânsa și de multe ori pe lângă necazurile nevoiei, *unia tari de inimă ne mai țineau de leneși, că nu am putut lucră ogoarele!*”

Compare acum ori și cine felul și mulțimea clăcei și a daturilor clăcașului din Principate cu a celor din alte țeri și va vedea dacă există o diferență între acelea și în ce consistă ea!? Și oare aceleași raporturi întru cât s'au schimbat până autăzi?!

Cu privire la proprietate însăși și la dezvoltarea ei în Principate, trebuie să-i căutăm originea și dezvoltarea ei în legătură cu proprietatea dela Români din Transilvania și Ungaria.

Având în vedere, că încă bătrânul Simon de Keza zicea despre bula de aur dată de Andrei II nobilimei ungare — *Magnam chartam libertatum credit nemo* — și că diploma dată de regele Andrei al II-lea Sașilor din Ardeal, originalul ei nu se găseă nici pe la anul 1546 — ba poate niciodată; și având în vedere că Români din Transilvania și Ungaria, în Țara Făgărașului, a Hațegului, în Banat și Maramureș în districtul Cetății de Peatră și al Rodnei, au trăit sute de ani — tot evul mediu și nou până târziu cu proprietatea și instituțiuni naționale românești, dintre cari unele au dăinuit până aproape de zilele noastre, pe la începutul secolului trecut.

De aci urmează de sine, că originea și dezvoltarea proprietății în Principate trebuie căutată și studiată în legătură cu proprietatea românească de acolo.

Posedem și cunoaștem azi zeci de diplome boerești și acte de donațiune și urice pela boerii dela Făgăraș, începând dela Mircea-cel-Bătrân și până la Mihai-Viteazul și Matei Basarab. Și totuși boerii români dela Făgăraș și proprietățile lor, se bucurau și sub principii naționali ai Transilvaniei de aceleași privilegii și scutiri ca și nobilii unguri și secui, iar în Banat prințul Gavrilă Betlen la 1609 declară pe nobilii districtelor române de adevărați nobili ai Regatului, și nu odată ci de mai multe ori și în diferite rânduri boerii din Principate cer dela domni și Sultani sporirea sarcinilor clăcașilor, pe baza ca acelea sunt mai mari și în țerile vecine. Boierul român Ștef. Mailat din Comana ajunsese principe al Transilvaniei, iar o parte din boerii români din toate unghiurile țerii rene-

gându-și neamul și credința strămoșească, se prefăcură cu timpul în nemeși unguri.

Oare Mircea-cel-Bătrân, Vlad Dracul, și alții Domni munteni să fi făcut donațiunile și dat cărțile de boierie în alte condițiuni pentru Ducatul Făgărașului și în altele pentru Muntenia? Aceasta este peste putință.

Ba din contră, noi am văzut cum nu numai donațiunile ci și aceleași legi și instituțiuni feudale ale Transilvaniei și Ungariei se găsesc, și treptat își iau drumul și în Principatele române.

Ca și în Principate, proprietatea n'a fost de tot liberă în mâna boierului și stăpânului ei, ci mai mult sau mai puțin eră în mâna și la discrețiunea domnitorului, despre aceea ca dovadă ne poate servi cazul, că în documentele și actele publice vechi, nu se vorbește nicăiri de proprietari și proprietate, ci numai de stăpânii și stăpânitorii moșiilor, ca usufructuari vremelnici ai pământului, precum se poate constată din următoarele documente: Rescriptul lui Nic. Sutzu Vvd. care hotărăște:

„Toți locuitorii de prin sate, pe moșia unde se află cu locuința, acolo să are în destul și să semene, cum și fâneț să-și facă pe moșie cât va fi pentru trebuința lor; iar pe stăpânul moșiei, ori de ce stare ar fi el, să nu-l îngăduiască (Ispravnicul) ci să-l facă să înțeleagă a le da loc de arat cum și de cosit.“

Cu mult mai explicit în privința aceasta, este însă urbariul din 1805 cerut de însuși boerii Moldovei și întărit de cătră Domnul A. Moruzi „iar când locuitorii unui sat ar arată că nu au loc îndestul pentru arătură, și stăpânul moșiei îndărădnicindu-se, nu ar vroi să le dea spre îndestulare, atuncea să le dea Ispravnicul din locul de țelină, atâta parte de loc în cât să fie după analogia mărimei moșiei, și asemenea când se va încredința Ispravnicul că stăpânul moșiei asupra căruia locuiesc acei săteni, nu are în destul loc să le dea lor pentru arat, nici din prisosul locului de fâneț ce va aveà, atunci să se înlesnească locuitorii dela moșiile megieșite precum au fost și mai înainte obiceiul.“

Vedem deci aci pe stăpânul moșiei pus sub Epitropia

și la discrețiunea Ispravnicului județului, care nici nu-l mai întrebă pe el, dacă se învoește ori nu, a da pământul necesar de hrană la țerani, și are facultatea să-l silească la aceasta, și încă aceasta într'un document și act public cerut și propus de însuși boierii țerii.

Și iarăși în caz de vânzare ori arendare a moșiei, stăpânul moșiei nu poate întru nimic schimba, modifica, sau scurta drepturile imprescriptibile ale țeranilor asupra moșiei.

Astfel Urbariul lui Grigore I. Calimach din 1766 zice: „Și stăpânii moșiilor, cari vor avea moșii de vândut cu anul, să le vândă cu această tocmeală, ca locuitorii aceei moșii să aibă voia a-și face hrana lor, neoprindu-se despre cumpărători.“

Evident deci că peste boier ca stăpân al moșiei mai pe sus stătea Domnul și interesul obștesc al țerii, care făcea din stăpânul moșiei mai mult un usufructuar decât un proprietar nețermurit al ei.

Dacă în Transilvania nobilul feudal nu-și putea vinde de veci ori cedă altuia de uric proprietatea feudală fără de știrea și consimțământul regelui sau al principelui țerii, în baza dreptului avitic, și nici a deposeda și isgoni pe iobagii săi, și a sechestra pentru sine pământurile lor. Boierii și Românii liberi dela Făgăraș, Lugoș etc. nu puteau vinde de uric nici înstrăină, nimenui din pământul boieresc al familiei, grație instituției Protimisului, până ce mai întâiu nu l-a oferit și imbiat la toți membrii familiei, spre cumpărare, și numai după ce nici unul din ei n'a vroit ori n'a putut să-l cumpere, îl putea vinde la streini, apoi și în Principate vedem pe stăpânul moșiei, fie acela boier, mânăstire ori alt cineva, pus cu totul la discrețiunea Ispravnicului județului, și ori și ce schimbare făcută cu moșia, nu alterează întru nimic pretențiunile și drepturile imprescriptibile ale sătenilor asupra moșiei.

Evident deci că este greșit de a vorbi de o proprietate absolută în Principate până la Regulamentul Organic. Aceasta reese și mai bine din drepturile și beneficiile ce le aveau sătenii pe moșie.

În privința cătimei de pământ de hrană ce au avut

totdeauna dreptul a cere țeranii dela boier și din fiecare moșie, se vede din urbariul lui Gr. I. Calemach din 1766, care glăsuește:

„Locuitorii ce se vor afla ori pe a cui moșie cu șederea, să aibă voie a-și face *toată trebuința hranei lor* pe acea moșie, și neoprindu-se de cătră stăpânii moșiilor“ iar rescriptul lui Mihail Sutzu Vod. din 1794 hotărăște. „Toți locuitorii de prin sate, pe moșia unde se află cu locuința, acolo să are indestul și să semene; cum și fâneț să facă pe moșie, cât va fi pentru trebuința lor“.

ART. 2. Când locuitorii dela vreun sat nu le va fi indestulă moșia, unde șed ca să are indestul și să facă fâneț, dator să fie vornicelul satului să meargă ca să arate la ispravnicii ținutului, și ispravnicii făcând cercetarea, de se vor incredința, cum că cu adevărat nu au loc indestul pe moșia unde șed, de arat și de fâneț, să caute pe alte moșii, care se megieșesc, și prin știrea stăpânului acelei moșii, să le dea o bucată de loc de oparte cât le va fi *indestul pentru trebuința lor*, unde să nu facă stricăciune și pagubă stăpânului moșiei, și să pue că să are unul lângă altul iar nu reschirat, și să-și iea stăpânul moșiei numai *dijma*, iar cu claca sau cu alta să nu se supere, și pământurile ce le vor ară locuitorii atât pe moșiea ce șed, cât și pe locul ce li se va da pe moșia megieșită, luându-și stăpânii moșii *dijma obișnuită, să nu fie volnic a le lua pământul* până când nu-l vor lăsa ei singuri de vechiu; cum și la vremea cosei, iarăși să aibă privigherea ispravnicii, de a li se da de către stăpânul moșiei iarba de oparte, ca să-și cosească fân; iar când vor vedeă pe un stăpân îndărătnic și nu va voi să dea loc de arat, în vremea când nu mai pricinuește stricăciune și păgubire; pe unul ca acela, ori de ce stare va fi, să nu-l îngăduiască, ci să-l facă să înțeleagă a le da loc de arat și de cosit, păzind întocmai rânduiala ce mai sus se arată; asemenea nici locuitorii să nu fie volnici a umblă pe moșii străine, în silă și fără știrea ispravnicilor și a stăpânilor moșiei, nici cu aratul și nici cu cositul.

§ 1. Determinarea prin legea cantității pământului de hrană al locuitorilor.

Pentru prima dată în Anaforaua boierilor cătră A. Moruz în 1805 se zice că. dacă nu se ajunge fânețul să se dea țăranilor „*să se facă tot fânețul în patru părți* din care o parte să ia stăpânul pentru trebuința sa, iar *trei părți să le ia sătenii împărțindu-le între siue*,

Dar 23 ani mai târziu nu li se mai dă țăranilor $\frac{3}{4}$

părți ale moșiei, ci numai *două treimi*, căci în adaosul lui Ionița Sturdza din 1828 se zice:

„Ca să nu rămână vecinul stăpân lipsit de trebuinciosul fân și arătură, se vor împărți în trei părți, atât locul de arat, cât și fânețul, intrând în această măsură și curăturile cari se vor fi făcut din codri; *două părți loc de hrană și fâneț* se vor da locuitorilor, iar a treia parte să rămâie neapărat vecinului său.

Chiar și Regulamentul Organic zice „că unde boierul de moșie nu va avea pământ de ajuns de dat locuitorilor, acolo să aibă a le da *două treimi din întregul moșiei*“.

Nu numai la arătura, fâneț și pășune, aveau țăranii elăcași din Moldova și Valachia, întocmai ca și cei din Transilvania, dreptul de folos nelimitat până la $\frac{3}{4}$ mai târziu $\frac{2}{3}$ din moșie, dar mai aveau și alte beneficii: la lemnul de foc și trebuință și de construcție pentru folosul și nemestiile lor, fără de nici o taxă ori despăgubire către proprietate, iar din cheresteaua făcută pentru vânzare, dedeau numai convenita dijmă — „din zece lemne unul“.

Astfel Anaforaua boierilor din 1792, întărită de către d-nul A. Moruz zice:

Că măcar că prin condica visteriei se hotărește, că luncile și pădurile merei adică *Codrii* să fie apărați și slobozi a tăia fieșcine orice fel de lemn ar vrea, „*pentru ca să nu se poată locuitorii lipsi pentru trebuința lemnelor*, or cine va tăia cherestea de ori ce fel, să dea pe viitor *zeciuiala* din zece lemne unul“, iar pe care o vor tăia locuitorii, ca să-și facă lor-uși, casă, să nu se dea zeciuială, cum și pentru lemnele de ars în foc, nici să se supere a lua bani pentru zeciuială, căci care vor cuteză cu urmarea în potriua acestei hotărâri, nu numai să păgubească acea zeciuială, dar încă să se și pedepsească.

Tot aceeași o prevede și rescriptul lui M. Sutz, din 1794.

„Să nu se ia bani pentru zeciuială, sau zeciuială pentru lemnele de ars în foc, sau ca natângie să se facă oprire la trebuințele norodului“.

Așa dar pădurile erau absolut libere ca un bun comun pentru or și cine a tăia or și ce fel de lemn din ele.

Dacă ne aducem însă aminte, că până la 1792 iobagii Transilvaniei pe multe locuri au avut și se foloseau afară de lemnul din pădurile urbariale, constatată pentru prima

dată oficial la 1792, și păduri și pășuni proprii ale lor sau comunale, unde proprietatea și toate foloasele sunt esclusive numai ale locuitorilor clăcași, și la cari stăpânii moșiilor n'aveau nici un amestec, în mânia tuturilor legilor și instituțiilor feudale, noi nu credem a greși dacă admitem, că și în Principate clăcașii au avut pe acele vremuri încă pădurii comunale, unde toate foloasele, pășunea, ghinda și jirul, cari pe acele vremuri valorau mai mult decât însuși lemnul, căci se puteau folosi peste tot locul, erau esclusive ale țeranilor.

La ocuparea Bucovinei de către Austriaci, s'au găsit păduri cari erau *res nullius*, a căror proprietari nu s'au putut afla. Și la Făgăraș din incidentul segregării pădurilor prin anii 1870—80 s'au găsit păduri fără stăpâni, ca *res nullius*—a căror moștenitori s'au aflat în urmă.

Dacă mai ținem în seamă, și modul de a cultivă și folosi pământul, uzitat pe atunci sau cu alte cuvinte de *sistemele de cultură*, că pretutindinea la Români era în uz economia de 2 câmpuri sau sistema bienală, pentru pământurile arabile din jurul satelor, adică pământul servia un an pentru semănături de toamnă și de primăvară, iar în cellalt rămânea ogor sterp—de pășune pentru vite, apoi în alte localități pământul se cultivă după sistema *moinelor* la care țelina se spârgea și folosiă 5—6 ani pentru plugărie și apoi se lăsa alți 15—20 ani în părăginire ca să se înerbeze iarăși, și în locul lor se spârgea țelina în altă parte. De aci schimbarea deasă a pământului de cultură, uzitată în toate țerile locuite de Români.

Fânețele pe atunci erau încă în indiviziune și se împărțiau pentru un folos sau două pe fiecare an înaintea coasei la obștea locuitorilor; pădurile slobode serviau totodată și ca pășune pentru vitele gonitoare și sterpe ale obștei și cele cari nu veneau seara în sat și pentru stânele de oi. Numai în pădurile oprite nu aveau voie să pășuneze vitele, pentru că în pădurea tăiată să poată crește iarăși lăstarul, iar poienile să se împădurească pe calea naturală prin sămânța dusă de vânturi. Trebuința de lemne a țeranului și consumațiunea era pe atunci foarte însemnată, fiindcă la el ardea focul pe vatra deschisă,

sau în sobe de căhăli de pământ pentru încălzirea locuinței sale ; apoi toate instrumentele lui de muncă și de producțiune, cari astăzi sunt de fer și oțel, atunci erau făcute din lemn — afară de ferul dela plug și de sapă ; de ex. la carul lui nu se găsea un singur cuiu din fer.

Sub atari raporturi economice de tot extensive, țăranul Român erà puțin econom, și pentru a sa trebuință și asistență, aveà lipsă și în a sa folosire de mult pământ, în a căruia alegere și delimitare el nu erà restrâns și impedit prin nimic, precum nu erà limitat nici în numărul vitelor mari și mărunte, ce puteà el să țină. Singura limită legală, ce-i erà impusă erà până la o pătrime, mai târziu o treime din moșie, pe cari locuitorii clăcași erau datori să o lase în stăpânirea și folosința stăpânului moșiei.

Deputații țăranilor din Divanul adhoc al Moldovei zic, că înainte de Regulament săteanul aveà zece, cinci-sprezece și două-zeci de fălci de pământ. Românii din Banat înainte de colonizare Șvabilor din secolul al XVIII, calculau până la 27 jugere pășune de fiecare vită mare, iar țăranii fruntași din Transilvania clăcași de 3—4 zile în săptămână, aveau în iobăgie în a lor stăpânire și folosință 40—60 jugere 60—70 pog. semănătură și fâneț, deosebit de pământul comunal — pășune și pădure comunală, pe care tot ei o foloseau fără de nici o taxă. Din cătimea acea mare de pământ, ce avea și folosea atunci, țăranul Român, cu mijloacele tehnice perfecționate și mașinile agricole de astăzi — ar puteà să se bucure de o frumoasă stare materială și culturală, căci ar puteà trăi ușor și în mod convenabil 3—4 familii țărănești, numai după pământul lor, fără de a mai aveà necesitatea să lucreze la alții pentru bani sau în dijmă și sporul populațiunii ar fi fost înzecit mai mare. Și în Transilvania și Bucovina rari sunt familiile de țărani, cari să mai posedă azi o moșie (sesiune) iobăgească sau grănițerească întreagă ce aveau la 1848, ci numai jumătate și $\frac{1}{4}$ de moșie, cei cu jumătate de moșie dejă sunt fruntașii satului. În schimb însă, ce au perdul din extensiune ei au câștigat prin valoarea mai mare a pământului, și prin înzes-

trările și capitalul investit mai mare ce au pus și pun în exploatarea pământului față de trecut.

Facultatea ce o avea ȧeranul clăcaș de a putea tăia și islăzui prin crânguri și păduri unde vroia el, să spargă și să rupă ȧelina, pentru a face locuri de cultură și hrană după propria chibzuință și experiență, eră un avantajiu pentru el, dar și de multe ori și un dezavantajiu, căci foarte des se întâmplă, că el abia curățise bine locul de tufe și mărăcineturi și spărsese ȧelina, și venia stăpânul moșiei de il luă, pentru folosul său propriu, fără de a-i da vre-o despăgubire sau îndemnizație pentru spesele și munca depusă, decât că-i dădea alt pământ cu tufe, ca să-l curețe mai departe și pe acela, pentru ca apoi după câți-va ani să-l poată luă și pe acela. Acel obicei eră foarte păgubitor și ruinător, nu numai pentru ȧeran, ci și pentru țară și starea de cultură generală. Nu numai că ȧeranii făceau poieni și izlazuri fără de nici o regulă prin păduri, devastând pădurile fără de ai putea împedica pe ei, sau a amenaja și păzi pădurile, dar și cele mai multe jalbe și plângeri ale locuitorilor de nedreptățiri și persecuțiuni din partea proprietarilor erau provenite tocmai din luarea volnica a poienilor și izlazurilor făcute de ei pe pământul boieresc.

D'acì și zicala la dânșii: „Taie-ți pomul de pe pământul meu, că de nu ȧi-l tai eu“.

De aceea și vedem că între măsurile cele dintâi, ce guvernul Austriac a crezut de cuvînță a luă în Bucovina pentru a introduce ordine în țară, și pentru ameliorarea agriculturii ȧerii, a fost *oprirea boierilor de a răpi cu de-a sila curăturile și poienile* făcute de ȧerani pentru folosul lor, și a le permite aceasta, numai sub anumite condițiuni și cu rebonificarea complectă a speselor avute și a muncii depuse de ȧeran; apoi el puse la cale curățirea cu armata a o mulțime de mărăcineturi și higiuri nefolositoare, pentru a face locuri de arătură din ele și arondarea pădurilor, pentru o mai ușoară supraveghere și amenagiare a lor.

De asemenea și legiurile din Moldova dela 1794 și 1805 opresc categoric aceste deposedări forțate: să nu fie

volnic stăpânul moșiei a luă pământurile dela țerani, până când nu le vor lăsa ei singuri de vechi; „*pământurile cele vechi, cari au opucat a avea locuitorii să nu le ia stăpânul moșiei, până nu le vor părăsi ei de învechite și netrebnice!*”

Tot în scopul acesta pentru a evita jalbele și plângerile pentru viitor ca un fel de poliție rurală și baza câmpurilor erau dispozițiuni precize ale legilor de a da la săteni pământurile de cultură și fânețele laolaltă, iar nu reschirate, ca ei să nu aducă stricăciune și pagubă stăpânului moșiei.

Acel obicei vechiu de a schimbă pământurile de cultură după câțiva ani — *sistema moinelor* — a stricat mai mult țeranului decât toate legiurile codificate, nu numai în timpurile vechi, ci și în cele mai noi, căci el a făcut să se lățiască credința și părerea greșită, că țeranul din România n'ar fi avut niciodată proprietate particulară, și nici un drept asupra pământului, și că totdeauna proprietarii le-au dat lor pământuri de cultură. Din o chestiune pur economică și culturală, vedem că s'a făcut una juridică și politică. În realitate însă drepturile lui antice asupra pământului au fost totdeauna recunoscute și respectate sub toate legiurile și domniile, și ei nu erau limitați prin nimic la cultura și folosința pământului decât că aveau să făcă pentru pământul folosit unele zile de elacă în an și să dea dijmă din produsele solului în favorul proprietarului solului.

Legile prevedeau menținerea lor în drepturile lor neștirbite pentru caz de moștenire, și de vânzarea și închirierea moșiei din partea proprietarului și a urmașilor săi. În privința restrângerii impuse lor la pământurile de cultură ca suprafață, a fost urbariul din Moldova cerut de boieri și întărit de Domnul A. Morruzi la 1805, care pentru prima dată limitează pământul de cultură ce este de dat țeranilor, și care cătine de pământ, legile ulterioare o micșorează și reduc repede foarte însemnat, pe când numărul și felul sarcinilor și îndatoririlor impuse tot mai mult țeranilor crește foarte tare și se împovărează. Starea țeranului clăcaș din Muntenia și Mol-

dova s'a agravat mult cu deosebire în a doua jumătate a secolului al XVIII și al XIX-lea, când a celui din Transilvania ajunsese dejă la apogeul ei în secolul al XVII sau la începutul secolului XVIII, iar în a doua jumătate a celui secol și prima jumătate a celui de al XIX-lea începù a se îmbunătăți simțitor, prin abrogarea și desființarea a o mulțime de abuzuri și a se aduce o mai bună proporționare între sarcini și beneficii.

Dacă pentru starea țeranului și dezvoltarea agriculturii în Principate a fost un pas înapoi, legile din 1746 și 1749 din Muntenia, cari au redus pe toți țeranii și sătenii clăcași la starea și condițiunea de *Rumâni* și *Vecini*, apoi nu mai puțin funest fu și *Urbariul* din 1766 din Moldova, prin care se creă o altă nouă clasă de săteni nenorociți, acea a *Convenționaliştilor cu contract*, când se făcù legea „că pentru regularea relațiilor dintre stăpânii de moșie și țerani prin învoeli, că sătenii cari vor fi făcut tocmeală pentru lucru cu stăpânul moșiei, după *zapisul de tocmală să urmeze*“. Atunci s'a introdus pentru prima oară în Principate sistemul de cultură prin învoeală — numite *Tocmeli și învoeli agricole*, fără de care noul stat modern, Regatul României crede a nu putea exista.

Asupra valorii reale a Tocmelelor agricole de atunci și cele de astăzi, n'avem decât să ne dăm seama de împrejurarile critice, în cari se găsiu Principatele pe vremea aceea, și vom găsi că aceea legiuire care scotea învoelile dintre țeranii clăcași și proprietari de sub ori și ce control și ingerință din partea puterii statului, numai în folosul și favorul țeranilor asupriți nu eră făcută. Apoi tot atunci prin aceeași lege boierii stoarseră pe seama lor *drepturile* numite *regaliene*: monopolurile a cârciumăritului, morăritului, vânatului, pescuitului etc de a țineă singur și posedă mori de apă, piue, cârciume, dughiene, bâlciuri, de a vinde pâne în târguri, și a tăia carne etc.

La prima delimitare a pământului pentru clăcași făcută în 1805, li se dădu țeranilor o bucată frumușică de pământ, cu care ei ar putea trăi destul de bine și astăzi.

„La moșiile acele cari sunt din apa Nistrului până în

a Prutului, să fie datori stăpânii moșiilor a da loc de fânaț sătenilor.

8 fâlci frunțașului pentru 16 vite = 24 pog.

6 „ mijlocașului „ 12 „ = 18 pog.

3 „ codașului „ 6 „ = 9 pog.

iar la moșiile ce sunt între Prut și Siret câte, 6, 4, și 2 fâlci și la moșiile ce sunt peste apa Siretului 3, 2 și 1 fâlci; asemenea și ălora de starea a *patra*. Falcea moldovenească este egal 1,43 ha. sau circa 3 pogoane de Muntenia.

De asemenea „loc de pășune adică imaș să dea stăpânul moșiei săteanului său după acelaș număr al vitelor, precum s'a rânduit la pontul pentru fânații, adică la moșiile cele până în apa Prutului să le dea imaș stăpânul sătenilor pentru 16 vite frunțașului, pentru 12 vite mijlocașului, și pentru 6 vite codașului, iar la moșiile dintre Prut și Siret pentru 12, 8 și 4, și la cele peste Siret pentru 6, 4 și 2“, pentru câte vite vor avea, să le dea câte o jumătate de falce de vită.

Deși aci s'a restrâns pentru prima oară țeranul în folosința pământului, totuși vedem, că el a căpătat un complex de pământ, destul de însemnat, care l'ar fi pus la adăpost pentru o sută de ani de ori și ce lipsă și mizerie, ori și cât de tare s'ar fi sporit și înmulțit populațiunea. Dacă am luă și pentru țarine numai aceeași cătime de pământ ce i se dote atunci ca fânaț și pășune, pe când în realitate pentru țarine el ocupase mai mult teren, totuși vedem că pentru țeranul frunțaș din Moldova dintre Prut și Siret 18 fâlci = 25,74 hectare sau în Basarabia s'ar fi venit 24 fâlci = 34,32 hectare sau 72 pogoane sau jug. cadastrale pentru țeranul frunțaș din 54 pog., iar pentru cel de peste Siret câte 9 fâlci = 12,8 ha. sau 27 jug. Mai adăogând la aceste și partea cuvenită din pădure, ei tot ar fi putut trăi liniștit și a se desvoltă sute de ani, trăind numai după pământurile lor. Frunțașii ar fi fost foarte apropiați de starea materială' a răzeșilor și moșnenilor acelor bine înstăriți.

Două decenii mai târziu, la anul 1828 în Adaosul lui Ioniță Sturdza la Regulamentul lui Gr. A. Ghica din 1766, nu se vorbește mai mult de 16 vite la țeran, ci de o reducere însemnată a vitelor mari și o sporire a vitelor

mici a oilor și caprelor, ceea ce denotă o scăpătate simțitoare a stării țeranului.

„Locul de hrană de toată vita ce aveă locuitorul, să i se dea iarbă de coasă câte polu (1) falce, socotindu-se pentru fruntaș până la 12 vite ce va aveă, adică șease fălci, și după această socoteală mijlocașului se va da pentru 8 vite, și codașului pentru patru vite ce va aveă, va da stăpânul moșiei și imașu trebuincios iarăși după acest analog, iar având mai multe vite, să cumpere învoindu-se cu stăpânul moșiei, și loc de hrană îndestulătoare, și după *gloata* ce va aveă fieșcare locuitor, și locuitorii ce nu vor aveă vaci de lapte și vor aveă oi sau capre la casele lor, până la 12, să le pășuneze pe imaș fără plată; iar având mai multe peste numărul arătat, să cumpere imaș, sau să se învoiască cu stăpânul moșiei“.

„Acele pentru moșiele ce vor fi mai largi, iar pentru moșiele ce nu vor fi încăpătoare de a se da locuitorilor locuri de hrană după analog arătat mai sus, ca să nu rămână vecinul stăpân lipsit de trebuinciosul fân și arătură, se vor împărți în trei părți, atât locul de arat cât și fânațul, intrând în măsură și *curăturile*, care se vor fi făcut din codri și *două părți* loc de hrană și de fânaț se vor da locuitorilor, iar a treia parte să rămână neapărat vecinului său“.

Acest adaos reduce. ce e drept, întinderea fânațului și imașului țeranului la câte o jumătate de falce de vită, dar el este tot relativ just, căci dă pământ de arătură după fiecare persoană — gloată — ce are săteanul în familia sa. Mai târziu se reduce și aceasta, și pământul dat țeranului o să se scadă enorm.

În anul 1831 se introduce Regulamentul Organic, care încă recunoaște în fond dreptul țeranilor la 2 treimi din moșie, dar le dă în folosință cu mult mai puțin pământ; le asigură însă dreptul de libera migrațiune de pe o moșie pe alta, și în cazul de mutare, le acordă din partea proprietarului o despăgubire corespunzătoare pentru nămesții: casă, clădiri și îmbunătățirile ce au făcut pe moșie.

În Moldova li s'a dat la țerani câte $1\frac{1}{2}$ falce = 3 ha. arătură. $\frac{1}{2}$ falce fâneț și $\frac{1}{4}$ falce pășune.

Deosebit de aceste, cei cu vite trăgătoare mai aveau

(1) Polu cuvenit rusesc însemnează jumătate. Des. Oi, poluspance bastard între oaie merinoasă cu cea țigaie.

drept să pretindă încă câte 60 prăjini fâneț și 60 prăjini pășune de fiecare pereche de boi, falcea moldovenească socotită drept 80 prăjini = 1,43 ha. În schimb însă le-au sporit claca, transformând numărul zilelor de clacă, în săvârșirea unei anumite munci date gata, prin care sarcinile urbariale s'au încincit, pe alocurea zilele de clacă s'au urcat dela 12 la 80—120 zile în an, și s'a mai hotărât, pentru întâiași dată de a se luă bătrânilor și nevolicilor pământul âe hrană, când ei nu ar mai putea munci.

În Muntenia, din contră, a rămas multă vreme în viçoare dispozițiunile urbariului lui Const. Mavrocordat dela 1746, deși și alți domnitori fanarioți s'au ocupat cu amendarea lui și cu regularea chestiunilor agrare.

Pitacul lui Nicolae Mavrocordat, după pacea dela Cuciuc Kainargi suna astfel:

„După obiceiul ce este pentru toți, câți sunt șezători pe moșiile străine, să aibă și sătenii, ce vor fi locuitori pe moșie or șed a clăcui stăpânului de moșie câte 12 zile de om, însă numai cei ce vor fi casnici și vrednici de muncă, iar holteii să nu se supere, și claca să o facă rânduri, rânduri, dela începutul primăverei până la sfârșitul toamnei în 9 luni, iar nu totdeodată; (1) iar când nu va avea stăpânul moșiei lucru să-i pue să lucreze, și va cere ca să ia bani dela dânșii, atunci să aibă a da fiecare caznicii pentru acele zile câte un *zlotu* pe an, iar nu mai mult; și dijma încă să o dea pe deplin din toate semănăturile câte vor avea pe moșie după obicei, iar din legumele ce le vor avea prin grădini de treaba caselor lor, supărare să nu li se facă; vin și rachiu să nu fie niminea volnic a vinde, fără numai totdeauna vinul și rachiuul său să-l vândă, iar când nu va avea de vânzare, atunci care din săteni va vrea să vândă, întâiu să meargă să se așeze cu isprăvnicelul, ce va fi orânduit acolo la acea moșie, și luându-și voie așa să vândă, căci această la voia stăpânului moșiei, este.

Așisderea să aibă a luă de capră câte 2 bani pe an și de maceă de stupi câte 3 bani, iar pentru vitele ce vor avea pentru treaba casei lor de suhat (pășune) să nu se supere. Asemenea și care moșie va ajunge în baltă, să iea zeciuală din 10 pești un pește sau din 10 bani un ban (2).

(1) Compare sarcinile cu urbariale ale iobagilor din comuna Grid și Perșani pag. 122 și 123.

(2) Istoria Romanilor de V. A. Ureche I pag. 46.

Cu mult mai amănunțit și mai precis este codul lui Alexandru Ipsilante dintre anii 1774 — 82 care se întinde asupra tuturor relațiilor dintre stăpânii de moșie și sătenii clăcași.

1. Locuitorul are să lucreze claca stăpânului moșiei câte 12 zile într'un an, iar de se va așeza stăpânul moșiei cu dâșii pe mai puține zile și se va dovedi una ca aceasta, să nu poată în urmă să-i silească pentru 12 zile.
2. Să se dea *otașniță la douăzeci de vedre* o vadră, iar să nu-i silească să dea bani, afară numai de se vor așeza între dâșii, se vor învol amândouă părțile, *atât stăpânii viilor cât și stăpânii moșiilor*.
3. 4. 5. Tratează tot despre vii.
6. Locuitorul are să dea *zeciuiala* stăpânului pământului pentru toate rodurile ce se vor face pe moșie, afară numai din grădinile, ce are împrejurul casei lui, pentru care nu are a da nimic.
7. Locuitorii pentru fânul, ce vor cosi pe moșia ce șed ori pe alta, au să dea *dijma din zece clăi de fân una*.
8. Pentru grâul și orzul, ce seamănă au să dea din zece clăi una. Numai să aibă datorie a cără dijma cu însuși carul său la aria stăpânului moșiei, după obicei; iar când sau din lenevire sau din nebagare de seamă, nu va urmă după cum s'a zis și-și va ridica grâul lui tot, atunci ispravnicul județului să aibă a face împlinire stăpânului moșiei.
9. Pentru porumb să dea din 10 baniți una.
10. Pentru stupi au să dea toată matca, câte bani 3, iar pentru un roiu nu au să dea nimic.
11. Pentru caprele, ce au locuitorii, au să dea stăpânului moșiei de toată capra, câte bani doi, atât vara cât și iarna.
12. Locuitorii, pentru rămătorii, ce vor avea, nu au a da nimic stăpânului moșiei, dar nici să îndrăznească să-și bage rămătorii lor, în pădurile cele oprite, adică în acelea, *ce vor avea deosebite*, stăpânii moșiilor pentru vânzarea ghindei, ci întâiu să se întocmească cu stăpânii, și așa așezându-se să-i bage, iar câți vor îndrăzni să-și bage rămătorii lor fără de tocmeală, unii ca aceia să plătească stăpânului moșiei prețul acela, ce putea să ia și dela alții.
13. Locuitorul de va fugi, sau de va muri fără de a avea moștenitori de aproape, sau de departe, de nu va fi dator la visterie *stăpânește cela cu moșia grădinile aceluia cu toți copacii cei roditori*.
14. Stăpânul moșiei alege cel mai bun loc al moșiei pentru trebuința lui, dar nu are voie să ia locul, ce s'a deschis și s'a lucrat mai înainte de către locuitori.

(1) Vezi Ureche, *Istoria Românilor*.

15. Nici un rumân nu are volnicie de vânare pește în eleșteul stăpânului moșiei.

16. Nici un rumân nu are volnicie, să vândă vin sau rachiu pe moșie fără de voia stăpânului, sau să aibă băcănie, fără numai de se va așeză cu stăpânul moșiei, cum mai sus s'a zis.

17. Locuitorul nu poate să facă moară, fiindcă aceasta este a o face stăpânul moșiei.

18. La bălți sunt slobozi locuitorii a vână pește, dând stăpânului zeciuală adică din 10 pești unu.

19. Locul ce-l va curăți *nemernicul* (1) adică locuitorul, *ca să semene*, sau să facă fân sau grădină, *nu poate stăpânul moșiei ca să-l ia*.

20. Dela perdelele de oi, ce sunt cu fătaciune pe moșie, are să ia stăpânul moșiei de toată perdeaua câte un miel și câte taleri unul, și au a ședeă acolo perdelele dela Blagoveștenie până la S-tu. George. (Mocanii și Țuțuienii).

21. Când stăpânul moșiei nu va aveă de lucru, să lucreze locuitorii cele 12 zile de clacă, atunci locuitorul să dea câte un zlotu de casă, și să nu aibă volnicie stăpânul moșiei, când nu va aveă de lucru pe moșia aceea, ce șed locuitorii să-i aducă la altă moșie a lui, depărtată ca să-i clăcuească acelea 12 zile, afară numai de va fi cealaltă moșie aproape de aceea ce se află cu șederea ca de două sau cel mult trei ceasuri, și de nu vor puteă să-și săvârșească lucru și trebuința cu *acei lucrători, cei are pe însăși aceea moșie*.

Mihail Șuțu dă 5 cărți la cele 5 județe de peste Olt despre facerea boierescului:

„Iată de obște înștiințăm la toți cu această domnească a noastră carte, și poruncim la fleșcare egumen și boier, să dea învățătură și poruncă Ispravnicului său, ca să se ferească de cereri peste orânduială și peste poruncile noastre; și cei ce n'au avut vre un deosebit așezămint cu locuitorii moșiei, aceia pentru mai puține zile de clacă, să nu poată cere zile mai multe decât numai 12 zile după condica Divanului, cari sunt rânduite dela începutul țerii, însă numai dela cel casnic și vrednic de muncă, iar nu și dela holteiu; care aceste zile au a le lucra sătenii în patru vremi ale anului, adică trei zile primăvara, trei zile vara, trei zile toamna și trei zile iarna, iar nu toate de odată, etc. (2).

(1) In ungurește paraszt, prost însemnează țeranu d. ex. A paraszt gyolcs inget viselni ne mereszélyen.— Prostul (țeranul să nu cuteze să poarte cămașa de bumbac. Approb.

(2) Urechia, loc. cit. pag. 428.

In Muntenia Regulamentul Organic dădù fiecărui țeran câte 3 pogoane arătură, 3 pogoane livade și câte $\frac{1}{2}$ pogon pășune de fiecare vită, dar numai până la 5 vite sau în total $8\frac{1}{2}$ pogoane — cam 6 jug. cadastrale, iar zilele de clacă le spori în total la 56 zile pe an.

§ 2. *Despre islazuri și curățuri.*

La 1782 Aug. 13 I. Caragea dă o circulară către județele: Ilfov, Prahova, Buzău și Săcuieni, prin care oprește confiscarea poienilor făcute de țerani.

„Am luat Domnia mea înștiințare, cum că unii din stăpânii moșiilor adică Egumenii de pe la mânăstiri, boieri, archerei și alți boerinași după ce s'au tocmit mai dinainte vreme cu unii din locuitori de le au dat crânguri, păduri, mărăcineturi, prin așezăminte ca să le curețe, să le facă livezi de fânețe, să și le stăpânească acei muncitori, și ei să ia numai dijma . . . și după ce s'au ostenit și le-au destupat și le-au curățit acele locuri cu multă trudă până le-au adus la starea de le-au făcut livezi de fân, estimp stăpânii moșiilor iau dela săteni livezile“.

Vodă ordoană să se respecte dreptul sătenilor, cari au făcut curătură și mai cere și o statistică arătând anume ce moșie? stăpânul moșiei? Cu îndreptare ce veți face: curăturile ce le-au luat, ce fân a fost? (1).

Revoluția din 1848, găsi pe țeran cu totul nepregătit, și nu-i schimbă soarta lui întru nimic, căci Locotenența domnească, deși publică *emanciparea și improprietărea țeranilor*, ca una din revendicațiunile ei principale, totuși pentru a nu se strică nici cu proprietarii teritoriali și cu călugării puternici, aci chemă pe popor la *libertate, frățietate și egalitate*, și dedeă ordine că claca și dijma sunt desființate pentru vecie, aci le execută și scotea pe țeran cu forța de călărași și dorobanți la boieresc și-l silea să dea dijma, prin alte ordine și porunci venite dela aceeași Locotenență domnească.

La 1851 se întocmi un nou Regulament în Muntenia, prin care domnul pământean Barbu Știrbei punându-se pe un teren cu totul greșit declară pe țeran *de Chiriaș* al pământului ce nu eră, încercând astfel printr'o trăsătură

(1) Urechia, loc. cit. pag. 256.

de condeiu de a le șterge toate drepturile ce avuseser țăranii până aci asupra pământului. Rusticus nihil habet a lui Vladislau al II al Ungariei se repetă și aci în sec. al XIX-lea.

Proclamația lui Barbu Știrbey dela 23 Aug. 1851 se află reproducă și în cartea lui A. Grimm—și se ocupă în special cu regularea raporturilor reciproce dintre stăpânii moșiilor și săteni, și cu desvoltarea art. 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145 și 146 din Regulamentul Organic.

Interesant și util și astăzi ar fi aplicarea alin. 8 și 9 dela art. 141. Așa după alin. 8. „Proprietarul este obligat să înceapă dijmuital îndată după recolta fiecărei plante, ca în termin de cel mult 10 zile să fie gata cu el, și săteanul să-și poată duce produsele sale la timpul cuvenit acasă“.

Alin 9. „Când proprietarul de moșie lasă să treacă termenul acesta fără de vreo cauză legală, atunci sătenii sunt indrituiți ca ei cu preotul comunei și cu reprezentanții satului să facă ei înșiși dijmuirea, și dijma cuvenită să o ducă proprietarului acasă“.

Prin ea se evită stricarea produselor culese și strânse pe câmp, în dauna proprietății ca și a săteanului. Legea lui Știrbei nu s'a pus în aplicare niciodată.

Așezământul din Moldova dela 1851 deși nu confiscă toate drepturile țăranilor, ca cel din Muntenia, ce aveau de seculi asupra pământului, dar le mai luă și reduse iarăși o bună parte din pământul de hrană ce aveau până aci, și în schimb le mai sporî și îngreuna sarcinile și ponturile.

De aceea mare dreptate aveau țăranii, din Divanul ad-hoc al Moldovei dela 1857, când ziceau: „Boierescul eră odinioară șeasă și apoi douăsprezece zile, dela răsăritul și până la asfințitul soarelui. Apoi s'au făcut lege, ca să se talmăcească ziua lăsată de D-zeu, câtu-i de mare, și boierescu s'au mărit; în urmă iar s'a talmăcit, și boierescul tot s'au îngreuiat

Acum sunt douăsprezece zile de ponturi, ziua cât luna; lucrăm din primăvară până în toamnă, lucrăm de cum se ia omătul și până dă înghețul tot la boieresc. Lu-

crăm cât zice legea, și mai des și peste lege, lucrăm și nu mai mântuim, nu-i nici sărbătoare nici lucrătoare.

„Inainte de Regulament, săteanul aveà zece, cincisprezece și peste douăzeci de fălci; ridicam vite, ne prindem nevoia, și erà și țeara folosită, că cirezile cele mai multe cari eșiau din țeară, noi le creșteam. Cu Reglementul munca ni s'a impovărat, iar pământurile ni s'au micșorat. Ni s'au dat numai câte patru fălci celor cu doi boi, celor fără de boi li s'au dat și mai puțin“.

In căutarea și apărarea privilegiilor și intereselor sale, boierul și proprietarul privilegiat fie el ungur, ori român, fie cult ori mai puțin luminat, vis-à-vis de clăcaș a fost totdeauna acelaș și puțină deosebire între ei.

Dacă din această luptă de collișiuni și interese opuse, dintre proprietate și săteni, țeranul român din Transilvania, Banat și Bucovina a reușit mai bine, și improprietărea lui s'a făcut în favorul său, apoi în prima linie are de a o mulțumì lui însuși. Țeranul clăcaș de acolo a fost pe un grad mai înalt, și materialicește mai bine situat, iar ca clasă și partida politică națională, el a fost mai bine organizat și disciplinat, dupa ce el fusese preparat pentru emanciparea în timp de 150 ani mai înainte. De aceea libertatea individuală și politică și improprietărea și-a stors-o el însuși, prin ținuta sa demnă și în urmă și-a apărat-o cu sângele și averea sa proprie, cu sacrificarea a peste 40.000 vieți de oameni.

CAP. XII.

LEGEA RURALA DIN 1864

Clăcașul din România din contră, nici la anul 1848 și nici 16 ani mai târziu la 1864, nu știă nici ce să ceară el însuși, și nici putea să prețuiască, ce valorează în sine aceia, ce i se promitea din partea proprietarilor, și așteptă ca să-i vină toate de a gata dela stat, cum o așteaptă și astăzi. Emanciparea și improprietărirea sa el o lasă la *buna voință și buna chibzuință a altora*, ceia ce vor găsi aceia de cuviință să-i dea. Apoi mai târziu libertatea și proprietatea liberă odată dobândită, el nu știă ca să-o prețuiască și cum să chivernisească cu ea, și un an doi rai la mijloc, și el este ajuns iarăși la boieresc, clacă, dijma și daturi o droaie, pe baza legii Tocmelilor agricole, de cari abiă scăpase, așa ca în realitate emanciparea lui a rămas numai pe hârtie.

Săvârșirea emancipării clăcașilor și improprietărirea lor în toate statele Europei chiar și în Rusia, făcea natural ca și țeranul român din Principatele acum Unite să fie improprietărit nu peste mult timp. Rămâneă numai a pândi timpul oportun, și a hotărî cantitatea de pământ de dat lui pentru hrana, și în stăpânirea absolută a lui, cu despăgubirea deplină a proprietarilor de moșii. Asupra emancipării lui nu mai eră vorba. Toată lumea eră de acord pentru ea. Nu însă asupra cătimei pământului ce se cuvenea a li se da lor ca suficient pentru hrană, și asupra prețului de rescumpărare a clăcei și despăgubirea proprie-

tarilor formă mărul de ceartă între partide. De săvârșirea ei aveă să depindă dezvoltarea economică ulterioară a țerii.

Ca act politic și de stat, ea a fost inferioară și în conștiință ea a rămas cu mult în urma celorlalte acte mari săvârșite în acea epocă măreață de așezări launtrice: ca Unirea Principatelor, Secularizarea averilor mănăstirești, Desrobirea țăganilor, introducerea învățământului public gratuit etc.

Ca măsură socială și economică, rezultatul ei a fost tare modest, căci ea n'a făcut, nici ca starea morală și materială a țeranului să se amelioreze, și nici cultura țerii nu a promovat-o.

Dar înainte de a studiă legea în sine să cunoaștem și vedem mai întâiu raporturile sociale, economice, politice și culturale ale țerii în genere, sub care ea s'a adus. Dacă ea n'a dat, și n'a putut să dea rezultatele dorite, cauza poate a fost nu numai că legea a fost defectuoasă, ci mai lipseau și elementele necesare pentru aplicarea ei, și până la un punct oarecare ea a fost inoportună.

Din punct de vedere social și politic, e adevărat, că ideile revoluționare de libertate, frățietate, egalitate plecate din Franța, cari cereau cu insistență emanciparea țeranului și improprietărea lui, libertatea muncii, libertatea întrunirilor, a condeiului, cu abolirea tuturor privilegiilor și scutirilor de naștere și castă etc. ajunseră și în Principate, unde dedură naștere la micile revoluțiuni, dacă se pot numi revoluțiuni, din București și Iași, cari pentru un moment zguduiră în câtva la temelie vechiului edificiu al statului.

Totuși ele, pe cari astăzi le-am numi niște simple demonstrațiuni de stradă, erau departe de a clătina și aduce la cădere, întregul sistem al statului vechiu, și a clădi un nou edificiu pe ruinele lui, când el mai poate dăinui încă multe decenii.

Ideile cele noi erau importate din streinătate numai de cătră niște tineri înflăcărați, și entuziasmați de progresul și civilizațiunea ce au văzut în țerile apusului, cari aveau la activul lor, mai mult focul sacru al patriotismului și ardoarea tinereții, decât cunoșteau nevoile și starea reală

a țerii, și aveau mai multă bunăvoință decât experiență, și cari ar fi dorit ca civilizațiunea veche a apusului în scurtă vreme să o transplanteze în țerile orientale pe raporturile ei patriarhale, semiasiatice.

Afară de ei, în țeară nimeni nu era pregătit pentru ele. Poporul dela orașe și sate, rămase mai mult un spectator pasiv, din care el nu înțelegea aproape nimic. Dovadă este despre această, că Locotenența domnească din 1848 putea da pe fiecare zi ordine contradictorii, ca să mulcomească și mulțumească pe toți, numai ca să se poată menține la cârma afacerilor statului, și aceleași instituțiuni feudale mai putură rămânea încă după aceea 16 ani de zile în vigoare, fără ca cineva să-și expună sângele și viața pentru ele.

Afară de influența trecătoare externă, în interior lipsiă de toate, și totul eră de făcut. După Unirea Principatelor, vechile așezăminte interne a celor două Principate și țeri surori, fură șterse ca unele ce nu se mai puteau ținea, și dintr'o stare semibarbară țeara fu croită într'un stat nou modern. a cărui aspirațiuni și tendințe în afară erau trase, dar în lăuntru nu eră nimic clădit.

In lăuntru lipsiă cu deosebire o administrație bună și cinstită și o justiție imparțială, apoi oamenii cu cunoștințe de specialitate pentru diferitele ramuri și servicii publice, reclamate de nevoile noi și sporite ale statului, cari se puteau ușor decreta, dar nu se puteau forma de odată.

Deosebit de aceste lacune și lipsuri, înainte de toate toți factorii cei direcți interesați în chestiunea agrară erau cu totul nepregătiți pentru ea. Proprietarii cu rari excepțiuni, nici că vroiau să audă de ea, și să înțeleagă de spiritul nou al timpului; iar țeranul clăcaș se află pe un grad și nivel de cultură foarte înapoiat. Peste capul lui și al țerii, trecuse prea multe sinistre și vijelii, încât el să poată cunoaște și înțelege actele nouă ce se pregătesc, și să se gândească că măsurile și dispozițiile ce sunt a se luă acum nu vor fi trecătoare, ci vor fi pentru vecie și de o durată mai lungă decât războaiele și invasiunile anterioare, și deci trebuie ca el să se mai gân-

dească bine și la soarta lui și la necesitățile generațiilor viitoare.

Pe el toți îl întindeau și chemau din toate părțile, îi promiteau marea cu sarea, numai să meargă cu dânșii, și el sârmanul nu știă să discearnă, cât și ce valorează nici una din acele promisiuni și nici ce lui i trebuiește. Dacă se vaită și strigă și el, pentru îmbunătățirea soartei sale, ba îl vedem în fine și pe el luând oare care parte activă, la acele mișcări sgomotoase, alegându-și deputați din sânul său, cauza și motivul a fost mai mult impulsivitatea și îndemnul din afară, fiind pus la cale de alții, iar nici decum necesitatea și evoluțiunea naturală, isvorite din deșteptarea conștiinței sale propriie. Deci nu numai ca masa cea mare a poporului dela țeară eră cu totul nepregătită pentru emancipare și improprietărire, dar-i mai lipseau țeranului și conducători naturali, bărbați luminați născuți și crescuți din sânul său, cari să-i cunoască și înțeleagă pe deplin trebuințele și nevoile sale momentane și viitoare, și cari să fie și ei interesați direct la satisfacerea și rezolvarea justă și echitabilă a acestora.

Puținii oameni cu carte și studii superioare, eșiți din popor, așa numiți democrați ca Eliade Rădulescu și alții, cari se puseră în fruntea ideilor și curentului celui nou din țeară, cea mai mare parte erau eșiți dintre fii de boieri, iar puțini și dintre fii de târgoveți, sau cum am zice astăzi dintre albăstrime, din burgheși, cari cunoșteau foarte puțin păsurile și nevoile țeranului dela sate, și ale plugăriei, și nu erau întru nimic angajați la soarta lui.

Însă dacă țeranii erau pe aceea vreme lipsiți de conducători naturali și interesați direct la soarta sa, ce au eșit din sânul său, totuși se aflau și în corpurile leguitoare ale țerii câțiva monachi, Archierei și Archimandriți, eșiți din popor, cari cunoșteau mai bine sau poate pe deplin și nevoile țeranului, și însemnătatea propunerilor ce să făceau, și cari spre onoarea lor fie zis — au făcut tot ce le-au stat în putință în apărarea cauzei țeranului, cari însă prin considerațiunile și regulele cinului, în cari au intrat, erau împedicați de a lua o parte mai activă, până a se expune în favoarea cauzei sale. Cu totul altfel

ar fi fost rolul și acțiunea lor, însă când Sfinții lor, ar fi fost preoți de mir, și ar fi avut să îngrijească de familii numeroase.

Apoi boierimea, o aristocrație de naștere, împărțită în caste, separate unele de altele prin diferite așezăminte, ca prin niște muri chinezești, și bazată pe tot felul de privilegii și imunități, care deși mai puțin cultă decât altele, dar tot așa de pretențioasă, exclusivistă, și grozavă, față de cei mici, pe cât eră de umilă și îngăduitoare, față de cei mari. Cât de puțin erau și boierii pregătiți pentru marile reforme sociale și economice, ce li se cereau, se vede de acolo, că Comitetul marilor proprietari, aleși în comisiunea centrală dela Focșani după unirea făcută, pentru studierea și rezolvarea chestiunii agrare, în loc de studii și discuțiuni serioase și profunde asupra chestiunii, se iau la ceartă între ei, Moldovenii acuzau pe Munteni, că ei au robii mai tare pe țerani, și i-au declarat de *chiriași* ai pământului, iar Muntenii acuzau pe Moldoveni, că în Moldova ei au constrâns pe țeran să le facă mai multe zile de clacă etc.

Cât de puțină dispoziție și bunăvoință pentru ameliorarea stării țeranului, eră însă de ambe părțile, ca o bună dovadă ne poate servi și aceea, că ei discutau și se întrebau, dacă după legile țerii, proprietarul are sau nu dreptul să schimbe și mute vatra satului etc., ceea ce un feudal din alte țeri or cât de reacționar ar fi fost el, nu și-ar fi permis.

Și apoi pentru regularea și săvârșirea unei mari reforme, cum eră regularea chestiunii agrare pentru totdeauna și a șterge de odată cu buretele peste toate legăturile și așezămintele de veci ale statului, de a rupe dintr'odată cu tot trecutul și desvoltarea economică a țerii, se cereau prealabil mai multe condițiuni de îndeplinit, și nu eră de ajuns mâna și vroința fie și de fier a unui singur om, fie el prim ministru, fie el monarh absolut chiar.

Aceasta o știa foarte bine și Mihail Cogălniceanu, care și-a început cariera politică ca istoric și literat, precum trebuia să știe și cele ce pățise Maria Theresia, Iosif al

II-lea cu regularea chestiunii agrare — ce pedici enorme și câte dificultăți au întâmpinat ei din partea feudalilor privilegiați, din diferite țeri ale Austriei, ce soartă problematică a avut și Urbariul austriac din 1818—1820 în Transilvania, și după atâtea pregătiri și sbuciumări, și să cunoască de aproape modul cum s'a făcut și săvârșit emanciparea și improprietărea țăranilor clăcași acolo și în diferite state al Europei, și rezultatele ce ele au dat.

Însă toate acelea state, erau state vechi, cu organizațiuni și trecut istoric de sute de ani, și deci se aflau cu tot în alte condițiuni decât eră noile Principate Unite România.

De sigur că trebuia făcut și în România ceva, cu privire la ameliorarea raporturilor dintre proprietar și țăran și pentru înlesnirea condițiunilor de traiu și producțiune ale țăranului, căci stările chaotice vechi nu se mai putea menține, dar rămâne de discutat dacă acel ceva eră o emancipare completă dintr'o dată fără nici o pregătire prealabilă, și o improprietăre necondiționată a țăranului și o improprietăre în modul cum s'a săvârșit, sau că erau mai potrivite celelalte propuneri, de a-l mai ține cât va timp pe țăran sub tutelă și epitropie, și apoi prin îngrijirea de ridicarea lui morală și materială, treptat să-l pregătească pentru o emancipare și improprietăre definitivă completă pentru mai târziu.

Cinci mari factori se rostiră dejă în favorul ei în felul acesta, și toți deopotrivă desinteresați în cauză:

1. Legile și așezămintele vechi ale țerii cu Regulamentul Organic inclusive, după cari țăranul aveă ab-antiquo dreptul până aci necontestat de nimeni la $\frac{2}{3}$ din moșie: arătură, fânaț, pășune și parte din pădure.

2. Fiindcă puterile garante, în tractatul dela Paris și însușiră dreptul de a se amesteca în afacerile de organizare interioră a Principatelor, ele însărcinară pe consulii lor cu studierea de aproape și raportarea despre fazele în care se află chestiunea agrară în Principate, și cari consulii iarăși desinteresați în cauza, în raportul lor cătră Puterile garante constată, că afară de drepturile regaliene: dreptul de cârciumărit, morărit, vânat și pescuit, țăranul

n'a pierdut nici unul din drepturile sale antice asupra pământului, și ca după legile și așezămintele vechi ale țerii, lor li se cuvine câte $\frac{2}{3}$ din fiecare moșie.

3. Amendamentul Archimandriților și a câtorva deputați ai orașelor, între cari se află D. Cozadini, Melinescu prietinel intim al Domnului, din divanul ad-hoc al Moldovei din 1857, cari studiasse foarte bine chestiunea agrară din toate punctele de vedere, și arătau cu tari argumente, drepturile imprescriptibile ale țăranilor asupra a $\frac{2}{3}$ din moșie, precum și dreptul proprietarilor de a pretinde pentru el numai claca și dijma, eventual o despăgubire corespunzătoare în bani, pentru pierderea clacei, dijmei și a altor venituri și beneficii avute din partea clăcașilor.

4. Marile fapte din istoria naturală, erau dovadă viuă căci victoriile strălucite ale unui Ștefan cel Mare, ale lui Ion Corvin de Huniade etc. numai cu ajutorul unei țăranimi avute și a comunelor bogate au putut fi sărvârșite, cari militau pentru crearea unei țărâni ghiabure și independente de proprietatea mare.

5. Săvârșirea deja a acelor reforme pe baza aceluiași așezămint și legi vechi românești, se făcuse deja improprietărirea țăranului pe $\frac{2}{3}$ din moșie în Bucovina, Transilvania, în Părțile ungurene, ba chiar și în Basarabia, și pretutindinea dăduse deja bune rezultate și atrase după sine la poporul român din acele provincii un progres material și cultural până atunci cu totul nevisat, necunoscut.

6. Un Domn patriot și iubitor de țărani, cari totdeauna s'a pus în fruntea actelor mari, și stăruia din răspuțeri pentru emanciparea neîntârziată și improprietărirea țăranului.

7. Ca țăranii însăși, și o parte dintre proprietari, de voie de nevoie doriau și cereau o reformă a chestiunii agrare, și resolvarea pacinică a raporturilor încordate dintre proprietate și clăcași, în interesul consolidării și nea-târării politice a statului din nou creat.

Intâmpinând mari greutăți din partea proprietarilor și această mică concesiune — se recurse la lovitură de stat dela 2 Maiu 1864 — în urma căreia — Corpurile legiuitoare fiind dizolvate, fu promulgată apoi legea rurală la 14 August 1864 — pe cale absolută.

Legea rurală dela 14 August 1864, sunt astfel:

ART. 1. Sătenii clăcași (pontași) sunt și rămân deplin proprietari pe locurile supuse posesiunii (stăpânirii) lor în întinderea ce se hotărăște prin legea în ființă.

Această întindere peste locul ce-l au sătenii în vatra satului, pentru casă și grădină este:

a) în județele de dincoace de Milcov (Țara Românească).

1. Pentru săteanul cu patru boi și o vacă: unsprezece pogoane.
2. Pentru săteanul cu doi boi și o vacă: șapte pog. 19 prăjini.
3. Pentru săteanul ce are o vacă sau toporaș: 4 pog. prăjini.

b) în județele de dincolo de Milcov (Moldova).

1. Pentru săteanul cu patru boi și o vacă: cinci fălci 40 prăjini.
2. Pentru săteanul cu doi boi și o vacă: patru fălci.
3. Pentru săteanul ce are o vacă sau pălmaș: două fălci 40 prăjini.

c) în județele de peste Prut (Basarabia) în partea pe atunci încă românească.

1. Pentru săteanul cu patru boi și o vacă: 6 fălci și 30 prăjini.
2. Pentru săteanul cu doi boi și o vacă: 4 fălci și 30 prăjini.
3. Pentru săteanul cu o vacă sau pălmaș: 2 fălci și 70 prăjini.

ART. 2. Locuitorilor cari nu se bucură de întinderea pământului ce li se cuvine după art. precedent, li se va împlini întinderea legală de pământ.

3. Nici într'un cas suma locurilor rămase în deplina stăpânire a săteanului nu va fi mai mare decât două treimi ale unei moșii. Se înțelege că pădurile nu intră în această socoteală.

4. Vădulele fără copii, nevolnicii, sătenii cari n'au meseria de agricultori și n'au făcut clacă și prin urmare n'au avut pământ de hrană, mărginiți fiind numai în locul caselor și îngrăditurilor lor, toți aceștia devin proprietari numai pe locurile legiuite, cuvenite pentru casă și grădină adică: în județele dincoace de Milcov (Muntenia) 400 stânjeni pătrați la câmp și 300 stânjeni la munte, stânjenul Țarei Românești; iar în județele dincolo de Milcov zece prăjini fălcești. Nevârstnicilor unui sătean li se va da același pământ, ce a avut părintele lor la epoca morții sale, dacă văduva va oferi a plăti despăgubirea cuprinsă în acest decret.

5. Nu vor avea drept a cere pământul ce se dă sătenilor clăcași, după art. 1 al aceluia decret, locuitorii ver căruia sat, cari prin învoeli speciale cu proprietarul moșiei nu avea decât casă și grădină în sat, fără de a fi clăcași, prin urmare nu avea dreptul de a primi locuri de hrană și ceilalți asemenea locuitori au însă facultatea a primi pământ pe moșiile statului.

6. Vor avea facultatea de a se strămută pe moșiile statului cele mai apropiate.

a) Sătenii, cărora din două treimi ale moșiei nu li se poate împlini întinderea locurilor legiuite.

b) Spornicii (însurăteii) ce nu vor avea locuri în cuprinderea legilor în ființă.

Și unii și alții strămutându-se pe moșiile statului au voie de a se desface de casele și săditurile făcute de dânsii pe moșiile pe cari le părăsesc, având comuna dreptul de preempțiune (rescumpărare).

7. Dela promulgarea decretului acestuia în termen de 30 ani, săteanul sau moștenitorii săi nu va putea înstrăina nici ipoteca proprietatea sa, nici prin testament, nici prin act între vii, decât către comună, sau către vreun alt sătean.

După trecerea de 30 ani el va dispune de proprietatea sa după regulile dreptului comun, și în caz de vânzare cu rezerva dreptului de preempțiune (rescumpărare).

8. Când un sătean va muri fără testament, sau fără de a avea moștenitori legitimi, partea lui de pământ o va lua comuna, cu îndatorire de a plăti datoria lui pentru despăgubirea clacei după art. 22.

Tot către comună va trece și proprietatea săteanului, carele până la lichidare nu va fi în stare a răspunde din ori ce împrejurare despăgubirea cuvenită stăpânului de moșie, și carele va declara că nu voește a păstra proprietatea sa.

9. Dreptul de pădure ce au sătenii de pe moșiile din Moldova după art. 44 al legii Muntelui (adică județul Putna, Bacău, Neamțu și Suceava) și cei de pe moșiile din Țara Românească în virtutea art. 140 § 4 din legea dela 23 Aprilie 1851 și se păstrează neatinsă și în viitor.

După cincisprezece ani, proprietarii vor fi în drept a cere eliberarea pădurilor de sub această servitute, prin buna învoeală sau prin hotărîre judecătorească.

Acest drept îl vor putea exercita și comunele, așezămintele publice și statul.

10. Se desființează odată pentru totdeauna și în toată întinderea României: claca (boerescul) dijma podvezile, zilele de meremet, carele de lemne și alte asemenea sarcine, datorite stăpânilor de moșii sau în natură sau în bani, unele și altele stabilite prin legi, hrisoave sau învoeli perpetui ori temporale.

11. Drept clacă, dijmă și celelalte sarcine desființate prin decretul de față, se va da stăpânilor de moșii odată pentru totdeauna o despăgubire, după cum se regulează la Cap. III.

12. Claca nu mai este permisă; însurăteii nu vor putea face cu voința proprie sau siliți decât învoeli temporale.

Învoelile sunt slobode între proprietari și săteni; dar când cu aceste învoeli săteanul își obligă chiar munca sa, ele nu se vor putea face decât numai pe un termen de cinci ani.

Învoelile astăzi în ființă pentru prisoase nu se desființează; afară numai de vor fi făcute pe un timp mai mare de cinci ani, și afară de cazul când proprietarul unei moșii va fi făcut cu

săteanul o învoeală peste tot, atât pentru cele legiuite cât și pentru prisoase.

13. Sătenii au facultatea de a primi în locurile legiuite pometurile ce le-au, astăzi.

Ori ce alte pometuri mai are săteanul peste locurile legiuite, rămân în folosul lui, după învoelile săvârșite, sau după îndatoririle obișnuite până acum.

14. Locurile de astăzi (imaș) arătura și fâneța, cari prin legi speciale stăpânii de moșii sunt datori a da preoților bisericilor sătești, nu se ating prin decretul de față.

15. Islazurile (imașurile) locurile de fânețe și arătură rămase în proprietatea sătenilor, după decretul de față se vor hotărnicii și petru. Ingineri topografi îndestulători, orânduiți și plătiți de stat se vor numi pentru fiecare județ spre a dirige și activă lucrarea de mai sus.

16. Când locurile menționate în articolul precedent vor fi risipite (disseminate) în mai multe părți, ele se vor întruni pe cât va fi cu putință. Această lucrare se va face prin comisiuni adhoc, compuse din doi membri aleși, unul de proprietarul respectiv, și celălalt de autoritatea comunală a locului. La cas de neînțelegere între membrii comisiunii în lucrările lor se va alege un supra arbitru prin sorți dintre membrii consiliului permanent al județului.

Despre vatra satului.

17. Vetrele satelor se vor petru și hotărnicii după modul arătat la art. 15.

18. Proprietarii de moșii păstrează pe seama și în folosul lor toate clădirile, uzinele, cu îngrăditurile lor precum și eleșteiele (iazurile) și morile ce vor fi având în cuprinsul vetrelor.

19. Asupra iazurilor de care se face mențiune în articolul precedent, sătenii păstrează și în viitor facultatea de a-și adăpa vitele; cu îndatorirea însă de a contribui împreună cu proprietarul pentru întreținerea iezăturilor, întru cât trebuința adăpării ar cere.

20. Ver ce monopol precum de măcelărie (căsăpie) de brutărie (pitărie) de băuturi și altele în cuprinsul vetrei satului se desființează.

Trei mari defecte are legea rurală română din 1864, cari o pun mult în urma legilor de emancipare a clăcașilor din țerile apusului, efectuate în secl. XVIII și prima jumătate al XIX-lea: Nota caracteristică a ei este prea puțin pământ de hrană pentru sătenii improprietăriți, și frustrarea lor de pășune și pădure.

S'a admis ca principiu ca pământul dat locuitorilor să

fie maximum până la $\frac{2}{3}$ din moșie, excluzându-se din aceasta pădurile, dacă nu le dă $\frac{2}{3}$ din fiecare moșie precum se făcură dejă diferite propuneri. Prin aceea sa neglijat ocaziunea de a face ca proprietatea mică să țină echilibrul proprietății mari, mai cu seamă ca și proprietatea mijlocie a moșnenilor eră slab reprezentată în țeară. S'a negles ocaziunea și posibilitatea de a face o clasă dintre țăranii împroprietăriți din nou cu totul independenți de proprietate, cu stare materială independentă, după analogia moșnenilor și rezeșilor, cari aveau să dea cu timpul pe deregătoarele și conducătorii satelor. Dacă vom compară constitivul dat locuitorilor frunțași cu a celor din Transilvania, Bănat și Bucovina, locuitorii noștri frunțași din Muntenia au căpătat la 10 jug. cadastrali 5.85 ha. arătură fâneț și pășune la olaltă, cel din Moldova 16 jugere = 7.8 ha. și în Basarabia 19 jugere 9 ha. Chiar și terenul pentru curți de 400 stânjeni e strâmt față de curțile șvăbești de 75×12 și 100×15 stânjeni, cari erau încă odată așa de mari făcute.

Este adevărat că ea pleacă dela legea rurală cea mai recentă a lui B. Știrbei, dar și aceea fusese vitrigă până la extrem pentru sătean, dând numai 3 pogoane de loc de arătură pentru o familie, ceea ce nu făcē decât o jumătate pogon de pământ pentru un suflet, și o consfinți pe aceea. Dar legea lui Știrbei prevedeă 1 pogon de pășune de cap de vita mare și pentru 5 vite mari.

Și apoi ori și cât de mult se îngrădiă și împedică înstrăinarea pământurilor de hrană ale țăranilor, prin interzicerea vânzării sau transmiterii lor pe timp de 30 ani, și asigurându-le dreptul de preempțiune, la comună și alți săteni, eră evident că la cea dintâiu împărțire prin moștenire între fii, o să ajungă cu toții în stare de toporași, și țăranii plugari, cari numai în mică parte să poată trăi după pământurile lor proprii, și o să fie toți lucrători în parte cu alții. Deja fiind cunoscut sporul mare al populațiunii române, după ce ea ajunge la un trai ceva mai liniștit, care este cu mult superior altor popoare vecine, eră de prevăzut că această atomisare și fărâmare a proprietății mici țărești, o să se întâmple foarte curând, mai

cu seamă că țeranul român nu se îndeletnicește cu negoțul și meseriile ca alte popoare. Pentru împedicarea acesteia, eră necesar dotățiunea comunei rurale cu complecse mai mari de pământ de pășune și pădure, până la alte timpuri mai îndepărtate, și cu alte complecse pentru împărțirea la însurăței, pentru un număr oarecare de ani, nu numai pe domeniile statului, ci și pe moșiile particulare. România eră mai puțin populată decât Transilvania și Bucovina și avea lipsă de mai multe brațe — mai cu seamă că posedă mai mult teren de cultură decât ele, deci favorisarea sporirii populațiunii și fundarea de sate noi pe vastele domenii și moșii mari.

Pășunea pentru săteanul plugar ca să poată ținea și crește vite de prăsilă și pentru muncă eră și este una din revindicările lui principale. A-i lua lui posibilitatea de a mai ținea vite, este egal cu a-i lega ori trunchia o mână, căci întreaga economie și bună stare a lui, este bazată pe creșterea și economia de vite. Și mai cu seamă în țeri cu agricultura extensivă, economia de vite este totdeauna superioară ca venit și producțiune plugăriei.

Reducându-l la posibilitatea ținerii unei singure vacuțe, s'a pus basa aservirii lui din nou și scăpătării lui pentru multă vreme. Țeranul care nu poate ținea și crește vite din ale sale mijloace, acela nu mai este țeran, căci vitele sunt acelea cari îl saltă, și-l scoate pe el totdeauna din nevoi. Apoi vaca cu lapte este vara stâlpul casei și laptele alimentul principal și cel mai ieftin și mai substanțios și mai igienic pentru oamenii mari și mici, chiar indispensabil pentru copii mici, și pentru creșterea unei populațiuni sănătoase și viguroase.

Lipsa de pământ de cultură o mai poate compensa săteanul și prin învoeli mai puțin costisitoare și oneroase pentru el prin închirieri de pământ în bani, fie muncă, prin lucru în parte cu dijma etc. de care găsește totdeauna în dreapta ori în stânga, numai să voiască să munciască, ori prin desvoltarea unor anumite ramuri și industrii agricole anexe: pomicultură, vierit, industria mare și mică de casă etc. din cari eventual să acopere lipsele de produse și de hrană, și să poată trăi, dar vitele

nu le poate duce la pășune la o distanță de 15—20—60 klm. și să se mai folosească de ele la plugărie ori să-i vină seara în sat ca să le mulgă.

De aceia am văzut mai sus, cum toate guvernele în toate ținuturile în Banat, în Transilvania, Bucovina etc. și în toate timpurile au îngrijit cu deosebire să-i înlesnească și asigure țeranului, fie el liber ori clăcaș, fruntaș ori codaș posibilitatea de a ține și crește vite, și să interesează de ea până în ziua de astăzi. Și nu numai țeranului valid și apt de muncă și celui care făcea la ponturi și boeresc, având el moșie mare ori mică, ci și nevolnicului, infirmului, văduvei și orfanilor, celor scutiți de dajdie și boeresc și de orice angarale și daturi către stat și proprietate, le era asigurată pe vremuri posibilitatea de o vită mare ori mică, fără de ver ce taxe la înaș și pășunea comună, căci vita mică crește, peste un an doi devenia vită mare, vaca cu lapte crește copiii văduvei mari; și progenitura dela ea devenia gonitori juncani și junci, și pe nevoiaș din toporaș și pâlmaș îl făceau plugar cu car și plug, sporindu-i considerabil forța lui de muncă și de producțiune, și erau și ei și satul folosit. Vitele multe asigurau producțiunea de gunoi și puțința de gunoie a pământului, fără de al secătu-i, ori slei din forțele sale productive. De aceea am văzut cum la colonizarea Banatului se da după puțința pășunea obștei în apropierea satului nemijlocită, și se împedica trunchierea și deteriorarea ei; în Transilvania, Ungaria și Bucovina din pășunea comună se da precadentă trebuinței clăcașilor emancipați, și li se lasă în stăpânirea lor absolută $\frac{3}{4}$ din pășune, iar pe proprietarul moșiei îl reduce la $\frac{1}{4}$, și dacă complexul de pășune este prea mic pentru a avea ce mai împărți din ea — atunci se lasă întreagă în beneficiul sătenilor, și pe proprietar îl despăgubește în alt chip, în pădure, teren de cultură, fânețe ori în bani. În Moldoia după statistica din anul 1845 — pășunile țărănești numărau încă 175.805 ha, iar pășunile boerești 171.694 ha. și boierii mai aveau în ogoare încă 92.074 ha. de pășuni accesorii, toloace.

Numai lipsa de pășune și reducând pe săteni la po-

sibilitatea ținerii numai a vitelor strict necesare pentru muncă și o vacă cu lapte, eră deci greșeala cea mare și principală ce i se potu face, sub Știrbei ca și prin legea de împroprietărire a lui M. Cogălniceanu. Pășunile comunale ale sătenilor cari până la 1864 au figurat în toate statisticile, de atunci încoace dispar ca atare cu totul. Terenul dat pentru pășune este îndată spart și arat de către țerani, pentru a compensa lipsa de teren de hrană, cu sacrificarea totală a ținerii și posibilității creșterii vitelor. Pășune naturala a rămas pentru vitele sătenilor propriu zis numai cea din vatra satului, unde puțină iarbă ce crește primăvara, este murdărită și deteriorată de către orăteni și animalele mărunte din curte, găște, porci, rațe, oi — așa că pentru vitele cornute ea devine cu totul de nesuferit și nici vitele nu au ce să mănânce pe ea. În alte locuri li s'a delimitat pășunea pe coaste și pante arride, unde nu crește iarba, dar s'a pus îndată țărână și petrișul în mișcare. Pășuni comunale au numai orașele și câteva târguri pentru vitele obștei și fără plată Brăila, Bârlad, Iași, Târgu-Neamțu etc.

Pădurea iară-i a fost lăsată întreagă în stăpânirea deplină a proprietarilor, și toate drepturile antice ale săteanului asupra pădurilor la lemnul de foc și diferite obiecte pentru trebuințele casei și economiei sale, desființate sau ignorate. Este însă adevărat că dejă prin Regulamentul Organic drepturile săteanului fură restrânse considerabil la păduri și reduse la cea din urmă expresiune.

Legile scurt premergătoare la cari face alusiune art. 9 dela 8 Maiu 1844 din Moldova sună astfel:

ART. 5. „Sunt slobozi locuitorii de munte a lua din căzături lemne de foc pentru trebuința numai a caselor lor, precum și lemnul pentru clădire de casă, heiuri și uneltele gospodărești, la care trebuind lemn verde din picioare li se va da, când vor avea trebuință, orânduindu-se de proprietari locuri unde ar fi mai de îndemânare pentru locuitorii cari vor plăti câte șease lei în fiecare an.

ART. 7. Pentru cheresteaua, care locuitorii vor voi să lucreze la ferăstraiele lor sau a tăia catarguri, grinzi și alte lemne de negoț să aibă a se învoi cu proprietarul.

Iar pentru Muntenia art. 140 § 4 din legea lui B. Știrbei din 23 Aprilie 1851 glăsuște:

„Pe acele moșii, unde vor fi păduri proprietarul dă voie sătenilor să ia din uscături și să taie din crânguri lemnele trebuincioase de foc.

Modeste sunt, adevărat, drepturile sătenilor la pădure, dar păduri și crânguri erau pe vremea aceea în Muntenia încă destule, și țeara întreagă cu excepțiunea Bărăganului eră preserată cu păduri și crânguri. Deci în loc de a codifica din nou aceste și în contul servituților și foloaselor minime, păstrate prin vitregimea timpurilor și a le da și lor alicuota parte în natură, din contră prin art. 9 al legii rurale li se dă proprietarilor dreptul, de a rescumpără după 15 ani și aceste servituți și foloase ale sătenilor prin bună învoeală, ori prin hotărîre judecătorească. Aceasta a fost a doua din defectele principale ale legii rurale, care s'a răsbunat amar asupra țeranilor și asupra progresului țerei și contingentului pădurilor, căci cei mai mulți proprietari văzându-se stăpâni absoluți pe ele, și fără de nici un control din partea statului, le-au pus curând în tăiere și în urmă le-au islăzuit cu totul, și au făcut locuri de cultură din terenul ocupat de ele.

Nu vor fi fost mai mari pe multe locuri servituțile și foloasele iobagilor din Transilvania Ungaria și Bucovina la pădurile urbariale, și totuși aceora li s'a dat pretufindinea în natură dela $\frac{1}{2}$ juger până la 9 jugere de familie, care lăsată în indiviziune ca păduri comunale, sub controlul și ingerința directă a statului, li s'a asigurat țeranilor foloasele directe de până atunci și mai departe, și având lemnele din pădurea comunală în apropiere și pe un preț redus, ei și-au putut ameliora și perfecționa și ecaretele economice ale lor. Aspectul satelor și al țerii s'a modificat și schimbat. Țeranul din România însă scos din păduri, și dela foloasele pădurilor și pădurea dispărând, a fost pus îndată în imposibilitatea de a face ver ce îmbunătățire în ograda și în economia sa, rămânând mai departe cu locuința în casa de paiantă și în bordeiul săpat

în pământ, cu vitele, uneltele și sub cerul liber cu recoltele în ploaie, expuse tuturor intemperiilor.

Și dacă față de starea morală și culturală înapoiată în care se găsea țeranul din România pe la anul 1850—64 nu eră satisfăcătoare, și nu se părea consult de a-i da lui dintr'o dată prea mult pământ propriu ca proprietate particulară de veci, pentru ca să nu-i rămână lui pustiu și nici să ruineze pe proprietarul mijlocăș și mare, prin frustrarea de brațele de muncă, atunci cel puțin să fi înzestrat comuna politică, sau rurală, biserica și școala cu cantități suficiente de pământuri proprii, din care ele să se poată susține fi care singură, până la maximum vechiu al comunității țeranilor de $\frac{2}{3}$ din suprafața moșiilor, și aceste bine clausulate ca pășune și pădure a obștei, și puse direct sub controlul și îngerința guvernului, ca să fie păstrate pentru generațiunile viitoare.

Proprietarul în schimbul pământului cedat locuitorilor, ar fi putut obține frumoase capitale, cu care să-și înzestreze îndată moșia rămasă, cu toate ecaretele și utensiliile necesari, că dela munca cu învoeli și în dijmă a clăcașilor săi, să treacă și introducă îndată munca în bani peste tot. Pământurile comunale, pășunea și parte din pădure rămase în folosul și stăpânirea obștei, le ar fi permis țeranilor să țină un număr însemnat de vite, pe cari să-le și amelioreze, și în urma unui traiu mai regulat și a unei nutrițiuni mai substanțioase, să lucreze mai cu spor, fie la ei, fie la proprietate, și totdeauna să câștige mai mult. Mai târziu înmulțindu-se populațiunea în cât după pământurile folosite și cultivate de ei, din timp în timp după 20—30 ani ar fi putut luă noi complexe în cultură, însă cu permisiunea și aprobarea autorităților și guvernului, după cum se uzită totdeauna la poporul român de a da pământ din nou la însuraței din pământurile comunei.

În modul acesta a procedat ministerul Stein Hardenberg în Prusia la 1811, în modul acesta au procedat statele Germaniei, și tot pe baza acestor vederi este alcătuită și Patenta împărătească pentru Transilvania Ungaria și Bucovina, precum am văzut mai sus. Și pretutindenea ele au dat bune rezultate sub toate punctele de vedere. Dacă

se făcea și la noi acestea, de sigur că nici la noi nu întorcea lumea pe dos, și nu se distrugea proprietatea mare cum prea des se afirmă, de cei necunoscători în materie. Însă proprietatea mare era mai mult în capitaluri mari, afectate în cultura pământului și tot felul de instalațiuni decât în întindere vastă fără de capitaluri și fără de brațe. De sigur că proprietarii erau azi mai puțini ruinați, păduri mai multe în ființă, vite pe la țerani mai numeroase și de valoare mai mare. Comunele rurale și aspectul satelor noastre ar fi cu totul altul, și starea morală și materială a săteanului incomparabil mult mai bună, iar moșiile și pământurile țerânești ar fi plătite deja de mult, cum s'au amortizat și plătit deja cele date lor după legea rurală din 1864.

Comparând Legea Agrară a lui M. Cogalniceanu și aplicarea ei cu alte legi similare, ea a fost pentru clasa țeranilor clăcași mult mai vitrigă și poate mai împovărată decât era legea feudală proiectată de nobilii maghiari în dieta dela Cluș, din anul 1847, care a stârnit cele mai mari furtuni și a pregătit revoluțiunea din 1848/9. Și totuși M. Cogalniceanu a trecut în viață și după moarte, de cel mai mare bine voitor și emancipator al țeranilor. Economistul și istoricul imparțial care va avea să descrie nepreocupat istoria evoluțiunii și dezvoltării economice a poporului român în secolul al XIX-lea dela emanciparea lui încoace, nu-i va fi cu greu a trage o paralelă între ele.

Cât de puțină este cunoscută chestiunea în fondul ei, o vedem din manifestațiunile vieței zilnice, la tineri și bătrâni, la bărbați de stat consumați, și la oameni străini de politica militantă. Cogalniceanu însăși în celebrul său discurs la Aniversarea de 25 ani a Academiei Române, spuse că idea mare a improprietării i-a inspirat-o distinsul bărbat de stat prusian M. Stein, pe care îl cunoscuse în persoană, și că a văzut-o pusă în aplicare la marii proprietari din marele ducate, Meklenburg-Schwerin și M. Strelitz. Noi avem motive serioase de a crede contrarul. M. Stein și Hardenberg au făcut cu totul alte improprietări în Prusia, decât care există și a fost făcută în sus numitele ducate ale Germaniei de Nord; nicăiri nu au fost țeranii clăcași

deposedați și frustrați cu mai multă volnicie ca tocmai în Meklenburg Schwerin și Meklenburg Strelitz. Numai acolo la emancipare au fost frustrați clăcașii de pământurile lor de cultură, de pășuni și păduri, ca nicăiri alt undeva în Germania, și trăesc încă și astăzi sub raporturi medievale.

Când în urma emancipării și improprietării clăcașilor din Prusia (1811) căreia i urmaseră și celelalte state germane, pela anii 1820—30 începură clăcașii a se mișca și în cele două Meklenburguri, solicitând emanciparea și improprietărirea lor, atunci boerii de acolo, *Ritterguts Besietzeri* i alungară de pe moșiile lor, zicându-le: duceți-vă unde vroți, că de azi înainte sunteți și voi oameni liberi, și sesiunile lor le confiscară și incorporară la moșiile și domeniile lor. Atunci țeranii lipsiți de ori ce mijloace de subsistență în patrie, și părăsiră patria și țeara lor cu zecimile de mii, ducându-se în America, unde găsiră o patrie mai bună, care-i îmbrățișă cu căldură. De atunci datează numărul cel mare al Germanilor în Statele Unite ale Americii de nord, sunt descendenții emigranților din cele 2 Meklenburguri. În patria cea veche rămaseră numai cavalerii cu moșiile lor neîmpărțite, și neconturbați de nimeni, căci acolo astăzi nu există sate și orașe decât foarte puține, nu există burghesime, nu țărănime bogată și independentă, nu există comerț și industrie, nimic afară de moșiile mari lipite una de alta, și proprietarii lor, *Rittergutsbesietzeri* unul lângă altul. Sate nu există aproape de loc, așa că proprietarii sunt dispensați de a avea pe la moșiile lor dăveri și conflicte cu o administrație comunală independentă și îndărătnică, ca un primar nesupus, cu notar recalcitrant etc. căci vichilul sau administratorul moșiei îndeplinește pe deplin rolul acestora, precum și pe cel de polițaiu și de judecător.

Și de ce lipsă să mai fie un primar în comuna rurală, când toți locuitorii de pe moșie sunt *invoiti*, adică lucrători angajați cu contracte familiare pe un an, locuiesc în casele proprietății, manâncă pâinea proprietarului și după contract el i poate concedia în ori și ce moment, pentru cea mai mică vină și insubordinațiune, iar ei dacă în caz de nemulțumire de stăpân vor să și resilieze contractul,

trebuie să-i denunțe cu 6 luni înainte, și numai după expirarea termenului fixat pot să plece. Omul cel mai bine situat moralmente și materialmente în comună este birtașul, cârciumarul, care pe lângă că locuiește și el în casele proprietarului și-i vinde băutura lui, mai este tot odată și ferarul curții, dar fiindcă mai poate lucra și pe la particulari și drumeții ce trec pe șosele, totuși să bucure el de oare care independență materială.

Regularea simplă și ieftină a chestiunii agrare fără spese și fără sguduiri mari sociale, a plătit-o însă scump statul, într'un timp nu prea îndepărtat.

Acele două țerișoare, marele ducate de Meklenburg Schwerin și Meklenburg Strelitz, formează azi în culta și mult laborioasa Germanie o lume cu totul aparte, aflându-se încă în deplin evul mediu. Deși ele posed între toate țerile și provinciile Germaniei de nord pământul cel mai bun și relativ destul de fertil, în cât numai din agricultură ar putea trăi și ușor a nutri o populațiune de 5—6 milioane de suflete, afară de cei ce ar fi ocupați în industrie și comerț, totuși abia posed actualmente la oaltă 4—500 000 suflete. Industrie și comerț nu există aproape de loc, iar în cultură și instrucțiunea primară este cea mai înapoiată dintre toate țerile Germaniei. Populațiunea lor este împărțită în două clase, în proprietari milionari și muncitori zileri și cu anul, fără de proprietate. Valoarea fondiară a pământului nu e mai mare decât cea din România, și cu mult mai mică decât în alte provincii Germane.

Aceste raporturi erau vestitele modele, ce le-au avut M. Cogălniceanu înainte ochilor săi, și acolo văzù cu ochii săi aplicarea legii de emancipațiune făcută cu 25 ani înainte. Aceasta erà pretinsa comuniune a proprietății române cu cea slavă, ambele ducate fiind foste odinioară state slave.

Incolo în genere în toate țerile germane și slave s'au făcut emanciparea și împrumutarea clăcașilor pe o scară mai largă, cu îndoitul scop, ca pe de o parte pe lângă proprietatea mare să creeze o proprietate mică țerănească, independentă de cea dântăiu, și care prin o evoluțiune na-

turală să poată ajunge cu timpul la cel mai înalt grad de cultură și perfecțiune, iar de alta prin sumele însemnate din despăgubire, să permită proprietarilor a-și înzestra moșiile rămase, cu toate ecaretele și clădirile necesari, pentru a introduce munca în bani, și o agricultură rațională și mai sistematică decât cea cu clăcașii de mai înainte.

În urma lor azi pretutindinea agricultura țărilor aceloră consistă și se bazează pe o proprietate covârșitoare țărănească și independentă, mai puțin pe proprietatea mijlocie, iar proprietatea mare în înțelesul nostru abia există în câteva provincii ale Germaniei de peste Elba numite de ordinar *Ostelbien*. Astăzi mai pretutindinea în Europa, diferența și criteriul între proprietatea mare medie și mică consistă mai mult în mărimea capitalurilor, puse în înzestrarea lor decât în întinderea terenului. Apoi pretutindinea razimul și corolarul proprietății mari, stă într'o țărănime bogată și cultă, care în timpul din urmă sub numirea de reuniuni țărănești Bauern Vereine, Bund der Landwirthe, au început niște acțiuni protecționiste și politice foarte însemnate, aproape în toate statele pentru protejerea agriculturii naționale față de esigentele industrialilor. În toate aceste reuniuni și asociațiuni marii proprietari merg în deplina armonie cu micii proprietari țerani, contra clasei libere schimbiste, a industriașilor și democraților sociali.

Există și în străinătate afară de Anglia și Meklenburg și proprietate mare cu domenii și latifundii vaste, în diferite țeri, dar ele sunt cu totul altfel organizate și exploatate decât la noi, căci alături și pe lângă ele exista o numeroasă și bine consolidată proprietate mică țărănească, independentă de ele iar domeniile și moșiile mari se muncesc cu inventarul lor viu și mort propriu.

Evident că erau deci exemple de luat atunci și în țeară la moșnenii și țeranii ohabnici, ca și afară din țeară, la țeranii români din Transilvania, Ungaria, Bucovina și nu eră nevoie să ia Cogălniceanu modele tocmai din Meklenburg, țeară cu totul străină de noi. Și modelele erau de sute de ori mai potrivite în toate privințele cu raporturile

noastre sociale, culturale și economice. Ca și în Banat și în Ungaria de jos (Alföld) eră și la noi loc destul de extensiune și expansiune pentru proprietar ca și pentru țerani, și nu eră nici o lipsă de precupețire a pământului, și i-ar fi putut pune în stare pe amândoi ca să se desvolte mai departe și ajute reciproc, iar nu să se împedice și paralizeze mutualmente.

În fine strămutarea vetrei satelor și cătunelor, ceea ce ceruseră deputații ambelor țeri, întruniți în conferința dela Focșani, că nu s'a admis, a fost un câștig din punct de vedere agricol și economic, deși se poate că din punct de vedere politic și administrativ să fi fost o greșeală. Căci într'o țeară cu puțină populațiune și cu domenii vaste de multe mii și zecimi de mii de pogoane fără sate și case pe ele, admițându-se strămutarea populațiunii, cu cine știe ce greutate și pericole pentru cei strămutați ca și pentru autorii și inițiatorii strămutării ar fi stîrnit, vezi cazul dela Torace și Klek din Banat—pag. 52 și 401, după săvârșirea ei am fi avut de o parte comune mari încheiate cu multe sute și mii de case ca pe pustele Ungariei, și de alta moșiile și mai despopulate decât astăzi—cu locurile de hrană ale sătenilor la depărtare enormă.

Cercetări minuțioase în privința aceasta au dovedit, că cu distanța între locuința și pământul de hrană cresc însă enorm speșele de cultură; la distanța de 7,5 klm. speșele de cultură sunt atât de însemnate, încât absorb întreg beneficiul net. O mare parte din zi se petrece cu dusul și venitul dela moșie și cu transporturi de prisos. De aci necesitatea reducerii lor pretutindenea prin comasare. Cunoaștem un Domeniu mare bine administrat în Țeară, cu sat nou la mijloc de 400 familii și case, unde la căratul bucatelor—țeranul plecă cu nevasta seara din sat, ca să ajungă dimineața la loc—și încolo doarme el, și nevestă-sa îi mână vitele, și dimineața după ce au încărcat carul înapoi—mână el boii și doarme ea, și ajung seara acasă cu un car de bucate ori de fân. Și aceasta este comuna nouă de model. Dacă în loc de un sat la mijloc cu 400 de case s'ar fi făcut 4 sate de câte o sută de case pe aceeași

moșie, dar la 4 colțuri ale ei, evident că rezultatele ar fi fost altele și pentru locuitori dar și pentru administrație. Un caz pentru sute altele.

Mai bine deci decât o comună mare cu mii de suflete, să fie 10—15 cătune diseminate pe moșie, în fiecare parte a ei ca să aibă brațele și vitele de muncă și gunoiul în apropiere, pentru a reduce din acele umblări și transporturi fără de nici un rost. Nici gospodarii și case reslețe diseminate, cum sunt cătunele și odăile prin munte, încă nu sunt de folos, căci oferă mari dificultăți cu paza vitelor, cu copiii de școală, cari pe ometul mare numai cu greu ar putea să viziteze școala. Mai bune sunt deci așezări mai mari de case, cari cu timpul să poată ajunge a forma sate și satele comune de sine stătătoare. Dată fiind creșterea mare a poporului nostru Român, îndată după ce ajunge la un traiu mai liniștit, și care este mult superioară a altor națiuni, eră de prevăzut, că după un timp oarecare d. ex. jumătate de secol, multe din cătunele de odinioară vor putea să ajungă sate, și satele comune rurale și urbane. Dacă improprietărirea țăranilor dela 1864 să făcea în bune condițiuni, și se dedea țăranului pământ de hrană suficient pentru el, și fânaș și pășune suficientă pentru vite, România putea ușor să aibă astăzi o populațiune de 10 milioane de locuitori. Nu a ajuns și nu va ajunge ușor la această cifră din cauză că morbiditatea și mortalitatea populațiunii rurale fiind enorm de mare, din lipsa de hrană suficientă și a boalelor endemice care o bântuie și decimează. Spitalele rurale puțin-i folosesc la boalele de ordine socială și materială.

Să luăm d. es. numai răul ce i s'a făcut prin detragerea culturai legumelor, și a laptelui dulce—două din alimentele principale ale săteanului, căci este lucru știut și cunoscut de toată lumea, că țăranul Român ca și popoarele de legea ortodoxă răsăriteană în genere consumă foarte puțină carne și trăesc mai frugal decât popoarele catolice și protestante. Deci pentru el cultura legumelor avea un rol îndoit. Apoi câte epidemii și boale endemice și locale nu se puteau și s'ar putea combate pe

cale economică, cu o hrană mai substanțioasă? Din aceste motive puternice ale bunăstării și igienei populațiunii rurale și pentru sporul ei, totdeauna și în toate țările grădinile de legume și cu pomii roditori pretutindeni au fost scutite de ori ce daturi către proprietate — clacă, dijmă, cum și de biruri și imposite către stat și orice alte angarale, și de ori ce amestec din partea străinilor. Aceste avantagii însemnate l-a pierdut țeranul nostru prin legea rurală dela 1864. Nu numai grădinile de legume și verzeriile pentru trebuințele casei sale la câmp i-au fost luate — dar nu i s'a făcut posibil de a cultivă aceste acasă la sine, în curte și în grădina sa.

Suprafața de 300 și 400 stânjeni pătrați în vatra satului, dați lui de heiu de casă, curte și grădină, eră așa de mic, încât în cele mai multe cazuri săteanul n'avea ce să închidă, și ce să despărțească pentru curte și grădină. De aci vine că heiul de curte și grădină pentru el este tot una, și poartă numirea generică de *bătătură și ogradă*. Aceea suprafață este adevărat eră prevăzută încă în legea lui Știrbeiu dela 1851 și o fi având origine și mai vechi. Economiiști nemți și străini ai secl. al XVIII, cari au studiat Banatul pentru scopul colonizării zic, că la Români, Ruteni și Sârbi șed 6—8 familii pe o curte, care abia este suficientă pentru un țeran german gliabur; d'aci dâșii propuseră și poate nu fără motiv de dreptate strămutarea Românilor și colonizarea lor în sate și strade mai regulate cu curți mari, spațioase prin cari satele noi românești din Bănat contrastează foarte mult cu satele vechi românești. În Transilvania în satele săsești cumpără Români cu preferință curți dela Sași ca mai spațioase, mai comode și mai confortabile cu o gospodărie mai desvoltată.

Evident deci că suprafața dată prin legea rurală dela 1864 de 300 stânjeni pătrați la munte și 400 stânjeni pătrați la câmp = 600 și 800 metri pătrați pentru casă, curte și grădiniă eră cu totul în suficientă; la oraș aceea poate să satisfacă, nu însă la țeară și pentru săteanul cu car, plug și vite de prăsilă. După ce el si ar face ecaretele economice necesare, lui nu-i mai rămâne spațiu liber de împrejmuț

pentru grădină de legume, necum pentru grădină de pomi roditori. Inchide din ea o parte pentru grădină, el n'are unde să-și pună recolta — nutrețul și stogurile de bucate, n'are unde se întoarce cu carul gol în loc, și unde să-și țină vitele și nici loc pentru arie, unde să treere. De aci tendința lui de a nu le desparți și izolă pe nici unele — și a le țineă toate în bătătură, și unde nu ajung și calcă vitele, curtea și grădina lui e plină de bălării și băligar.

Legea rurală a lui M. Cogălniceanu a rămas deci departe în urma altor legi similare de emanciparea clăcașilor și de desrobirea pământului. Efectele ei nu puteau fi decât modeste. Atâta s'a ajuns și obținut prin ea, că vatra satului nu s'a schimbat, și strămutarea locuitorilor nu depindea mai mult de bunul plac al proprietarului. În privința desrobirii brațelor este astăzi greu de zis, dacă Cogălniceanu le-a desrobit, ori că le-a robit mai tare. Țeranii înșiși zic, că la anul 1864 Mihail Cogălniceanu a desrobit pe țigani, dar a robit *pe Români*. Nici țeranii făcuți independenți materialicește de proprietatea mare, nici comuna rurală dotată cu pământ suficient, nu s'a obținut, și nici starea de cultură generală a țerii nu a progresat precum ar fi trebuit să progreseze.

Prin improprietărirea clăcașilor din România nu dispare diferența de clasă și stare între patron și muncitor, între capitalist și brațe; cel mult se schimbă în câtva numai stăpânii moșiilor, și raporturile de producțiune. Boierul este în curând substituit prin arendașul său cu termen scurt, și păstoria înlocuită prin cultura întinsă de cereale, dar fără vite și fără de unelte proprii. În loc de eliberarea proprietății de orice sarcini, servituți și amestec și îngerițe străine, urmează îndată o nouă încurcătură și mai mare ca până aci, și pe termen limitat: ca nici proprietarul să nu poată merge singur înainte cu cultura moșiei sale fără de brațele și vitele sătenilor, dar nici sătenii să nu se poată ferici, și să o scoată la capăt fără de pășunea dela proprietar. Țeranii sunt declarați de oameni liberi și posesori absoluți ai pământului cedat lor, dar totdeodată li se ia facultatea de a dispune de el în timp de 30 ani, și apoi pe alți 30 ani,

iar la un an. doi, li se introduce din nou claca și dijma, cu toate daturile și angaralele vechi abia abolite, dar reinviate sub numirea de *Legea tocmeților agricole*.

Fiindcă prin legea rurală dela 1864 s'a dat prea puțin pământ de hrană la săteni și comunelor rurale, deși țeranii l'au plătit pe acesta deplin, totuși despăgubirea căpătată de către proprietate, pentru brațele pierdute și pământul cedat locuitorilor a fost prea puțin și cu totul insuficient, ca ei să-și poată înzestră moșiile cu cele necesare și să le rămână și lor destul capital de exploatație pentru căutarea moșiei în regie și introducerea culturii în bani, pentru a nu mai fi avizat la vitele și uneltele locuitorilor. Țeranul iarăși din prima zi a emancipării sale este avizat la muncă în parte și cu dijma. Lipsa lui de pământ de hrană și cu deosebire lipsa de pășune și fânețe pentru ținerea vitelor, pe care el fără de învoeli nu le poate scoate din băătura sa, este cheia de a-l face pe el totdeauna supus — și-l silește să cadă la orice învoeli cu proprietarul și arendașul său, și să nu umble pe moșii străine. Mai curând se poate dispensa proprietarul și arendașul său de brațele și vitele lui, decât țeranul, de orice stare ar fi el, de concursul binevoitor al proprietarului său al arendașului.

Trei mari factori interveniră la mijloc, cari împedicară emanciparea și ameliorarea stării morale și materiale a țeranului din România: lipsa de pământ de hrană, criza economică dela 1865 — 6, și desvoltarea prea repede a agriculturii mari, în detrimentul celorlalți factori ai producțiunii agricole. Pământul de hrană dela început chiar, abia era insuficient ca săteanul să poată cel puțin într'o singură generațiune să trăiască din al său propriu; apoi criza economică datorită foametei celei mari dela 1865 — 6, care îl înglodă și încurcă rău în datorii, și pentru stingerea lor provocă legea tocmețelor agricole, cu reînființarea clăcei și dijmei și a tuturor angaralelor vechi, fără ca săteanul să se poată apăra și rezista. Puțin pământ scria legea, dar mai puțin i se dăde. Față de stările launtrice puțin consolidate de atunci, pe multe locuri proprietarii au căutat să illudeze legea, și să-i scurteze din pământul

prescris de lege, ori să-i încurce și înglodeze din nou în datorii, pentru a împiedica emanciparea și a o face illusorie.

Proprietarii pe multe locuri sau că au scurtat din drepturile și din pogoanele lor legiuite dându-le cu $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ mai puțin pământ, decât li se convenia după lege, iar alții căutau să-i reducă din calitate, dându-le ca pământuri de hrană terenuri puțin fertile și uneori cu totul nepotrivite pentru orice cultură. La câmpie i-au scurtat și șicanat mai des cu apa de băut și de adăpat, cu trecăcătorile și adăpătorile, dându-le prundurile văilor și gârlurilor ca teren de cultură, dar uneori i-a oprit la o mică distanță de câțiva stânjeni de apă curgătoare, ca ei de pe pământul lor, să nu poată ajunge direct la apă, și să fie totdeauna siliți să facă învoeli cu proprietarul și arendașul moșiei, și să-i facă din nou zile de clacă și meremeturi, pentru trecerea pe moșie, pentru adăpatul vitelor. La coline și munte, li s'au dat de multe ori coastele cele mai tari pripoare și râpe, și în condițiuni greu de exploatat și de folosit, *teren absolut de pădure*, ca teren de hrană.

Pripoarele și coastele acele tari, dacă rămâneau în stăpânirea și folosința proprietății—destinate dela natură a rămâne ca păduri de veci și păduri de protecțiune, ele aduceau un folos real și remarcabil; dar prin aceea, că ele au fost date locuitorilor împrumutate ca locuri de hrană, ori ca islaz pentru vite, după ce țeranii au făcut curățuri pe ele și au băgat vitele la pășune prin devastarea pădurii, îndată s'a pus petrișul în mișcare, țărâna ce se formează este spălată și dusă după fiecare ploaie și zăpadă, și coasta rămâne vecinic sterilă. Numeroase sunt coastele și dealurile cari se prăbușesc astăzi în urma devastării pădurilor și prin pășunatul cu vitele în special cu oile și caprele, căci vite în sat nu au mai rămas, terenul lipsit fiind de orice vegetațiune. Nu numai că ele nu mai dau azi nici un folos propriu, dar cu mormanele de petriș și bolovani ce pleacă de pe ele au îngropat ogoarele și fânețele mănoase din lunci. Aceasta este starea

actuală a multor terenuri de cultură a sătenilor, date lor după legea rurală dela 1864 dar și a moșnenilor.

Despre modul cum s'a aplicat și executat legea dela 1864, dispunem în cele 3 monografii ale lui Ion Ionescu dela Brad asupra județelor Mehedinți, Putna și Dorohoi, de multe exemple tipice, adunate de el cu multă trudă și conștiințiositate. Noi vom indica aci asupra județului Mehedinți cele după pag. 44^{1/2}, 456, 463, 501, 602, județul Putna 83, 84, 85, 271, 329, 380, 393, 404, 405, 433, 435, 436, 443, județul Dorohoi de asemenea.

Atari cazuri am văzut și cunoaștem și noi mai multe și nu e de lipsă a insistă mult asupra lor.

Și cu toate aceste scăderi și frustrări a sătenilor din pământurile legiuite pentru hrană, ei au fost constrânși să achite pe deplin sumele de rescumpărare, din propriile lor mijloace. Cei cari nu le-au putut plăti la termen, au căzut din nou la învoială cu proprietarii lor. Inșă au fost și cazuri, că ei au plătit ratele și sumele întregi la termen, dar pământurile nu le-au căpătat în folosință și stăpânire până târziu, după lungi procese costisitoare. In comparație cu ei pe foștii clăcași din Transilvania, Ungaria și Bucovina inșă i-a răscumpărat statul, care a plătit îndată proprietarului sumele cuvenite pentru desdaunare în bonuri rurale, la a căror achitare a contribuit țeara întreagă: țeranul emancipat ca și burghesul și boierul.

Al doilea factor care a stat în calea țeranului și l-a împedicat din progresul social și economic, a fost ivirea foametei dela 1865—6 și în legătură cu ea a tifosului și colerei. Cât de mare fu mizeria ce venise atunci peste țeara întreagă și țerani, cari abiă începuseră să plătească primele rate de despăgubire, o cunoaștem din scrierile contimporane. Nu eră ceva raritate, ca țeranul pentru o chilă de pörumb să-și robească brațele sale și ale oamenilor săi și ale vitelor pe 4—5 ani de zile înainte. Numai ca să nu-i piară familia de foame, țeranul eră gata să, sacrifice totul: brațele, pământul și libertatea.

Secularizarea averilor monastirilor închinată și neînchinată sub Cuza-Vodă, deși din punct de vedere politic a avut bună influență, nu inșă și din cel economic și

agricol. Este adevărat că statul a devenit atunci stăpân pe vre-o 1 000 domenii, cu o mare parte din întinderea și suprafața țerii, cari până aci serveau intereselor culturale și sociale străine, și de aci încolo venitele lor se încasau exclusiv în folosul statului și pentru trebuințele sale. Prin acest nou succurs Domeniul statului crescù și crescù creditul lui în țeară și în străinătate, grație căruia putù să răscumpere și facă căile ferate etc. și alte lucruri de utilitate publică în favorul desvoltării sale, iar prin emiterea bonurilor domeniiale acoperi spesele războiului pentru independență.

De altă parte, agricultura și desvoltarea economică a țerii făcù un pas înapoi, care nu putù să nu se răsfrângă și pe cel social. Până la secularizare, multe mănăstiri aveau pe moșiile lor frumoase ecarete și instalațiuni economice, dimpreună cu tamaslăcuri de tot felul de vite frumoase: herghelii mari de cai sirepi, vite cornute frumoase, turme numeroase de oi țigăi, crame și pivnițe mari și celebre pentru fermântatul vinului, de care direct și indirect beneficia și țeranul și țeara. Eră aceea ce se zice o exploatațiune sistematică în mare, gospodărie în stil mare, pe care germanul o numește Grosswirthschaft u. Grossbetrieb. Sub regimul ei și săteanul nu stătea rău și eră în mii de chipuri folosit, căci eră la adăpost de multe vexațiuni, stoarceri și împilări, și se bucură și el de multe ori în an, de însemnate prinoase la zile mari, la hramuri etc. Invoelile și condițiunile de stabilire nici odată nu erau așa oneroase pe moșiile monăstirești și pe ale episcopatelor ca pe cele particulare; favorurile erau mai multe, de unde și refrenul vechiu că, „sub cărja archierească este bine să te afli.“

Toate aceste relații vechi seculare, pomenite din moși strămoși, regulate mai mult prin dreptul uzual din generațiune în generațiune, conținesc deodată brusc. Statul sechestrând în favorul său atâtea domenii, pe cari nu le puteâ să le exploateze și caute dânsul în regie, din lipsa de personal tehnic trebuincios, începù a le desface și lichidând tot ce se găsiâ în acel moment pe ele: ecareturi, unelte, vite, și până la nuda proprietate și dând

moșiile în arendă. De fapt, prin secularizare s'a dat lovitură de grație întinsei economii de vite din țeară și d'atunci a devenit sistema arendașiei atotputernică în țeară, care copleşi și pe proprietarii mari, cari își căutau ei însuși de moșii, ca și pe țerani. Moșia ca proprietate nudă eră mai ușor de exploatat decât cea cu ecarete și vite pe ea, ca aceste să nu decadă sub mâna unui novice nexperimentat.

Statul găsi în procedurile sale în curînd imitatori la particulari. Proprietatea mare și proprietarii mari și mici au părăsit d'aci înainte sistema veche de exploatare în stil mare, și au adoptat și ei pe cea negustorească a arendașilor statului, de a sacrifica cu agricultura cât mai puțin, și a scoate din moșie cât mai mult, pentru a mări beneficiul net. De aci întinderea enormă a agriculturii din ce în ce mai prosperă și mai bănoasă, în special a culturii grâului și a porumbului, care nu reclamă nici prea multe spese și nici vre-o inteligență ori experiență deosebită, în detrimentul tuturor celorlalte ramure și factori de producțiune și de venit ai moșiei. Ei 'i căzură victimă nu numai întinsa cultură de vite cu tamslicurile frumoase de odinioară, ci și fânețe, pășuni, păduri, livezi, grădini de pomi roditori vii etc. Mai veni în ajutor pacea lăuntrică și consolidarea statului, și deschiderea țerii comerțului internațional prin clădirea de rețele de căi ferate și a șoselelor de tot felul, grație cărora și a introducerii mașinilor și plugurilor de fabrică perfectionate, venitele și arenzile moșiilor unic din plugărie se urcară rapid din deceniu în deceniu.

Însă în loc de a desvoltă progresiv toate ramurile de venit ale moșiei, și a proceda la înzestrarea și dotarea moșiei cu toate cele necesare culturii și progresului economic, ele toate fură abandonate și noii stăpâni ai moșiilor se aruncară pe cultura pură de cereale, și dela cultura mare sistematică, am ajuns în scurtă vreme la plugăria mare, fără vite, și fără mijloace, a cărei temelii, și fond de exploatare sunt tocmelele agricole cu locuitorii. Proprietarii mari, nu numai că nu făcură d'aci înainte vre-o îmbunătățire esențială pe la moșiile lor, dar lăsară

să se ruineze și decadă și cele existente moștenite dela părinți și străbuni și în fine dădură și ei de voe de nevoe moșiile în arendă. Arendășii prin cultura rapace de despoierea pământului le ofereau mai mari venit decât erau beneficiile ce puteau dânsii scoate cu munca și capitalul lor propriu.

Dar agricultura și gospodăria mare română cu tot avântul său enorm ce a luat țeara de 50 de ani încoace, a dat înapoi și n'are nici o singură cucerire și progres de remarcat. Din contră, are de înregistrat pierderi colosale: pierderi însemnate în starea moșiilor și diferitele lor izvoare de venit, azi cu totul secate, dispărute ca și în avuție și starea familiilor cele mai remarcabile ale țerii de multe zecimi de milioane de lei valoare, din producțiunea și avuția națională. Singur numai moșnenii și rezeșii dacă au conservat ceva mai bine instalațiile și aranjamentele lor de cultură, transmise din moși și strămoși, dar altele nouă n'au putut face nici dânsii. În multe privințe economice stăm azi mult mai rău decât în trecut, d. es. jud. Botoșani și Dorohoiu față de starea lor descrisă de I. Ionescu dela Brad de prin anii 1866.

Frumoasele începuturi de cultură și civilizațiune, făcute pe moșiile mari ale fruntașilor țerii, ridicate pe la anii 1830—40 dacă și nu mai vechi, denotau nu numai un gust și eleganță, dar și un confort care pentru sute de ani ar fi putut servi de model la mare și mic, ori și cât ar fi progresat țeara în cultură și bună stare, dar azi sunt toate părăsite și parte din ele ruinate, menite a dispărea azi mâne de pe fața pământului, iar proprietarii lor de odinioară cu descendenții lor direcți sunt ruinați. Vom cită câteva cazuri concrete, despre cultura și buna stare veche ce le-am găsit noi.

O curte boerească și gospodărie grandioasă ca să nu zic admirabilă, am văzut la Mărășești pe fosta proprietate a lui Constantin Catargiu, cum a doua nu am întâlnit nicăiri în țeară decât în Meklemburg-Schwerin la Raden lângă Schwerin; apoi la Cârliși palatul unui alt Catargiu, care aspiră la domnia țerii Moldovei, și în vederea urcării pe tron a construit magnificul palat cu

vre-o 24 saloane vaste care de vre-o 60 ani stăteà ne-tincuit și infruntă intemperiiile ca și când ar fi tăiat dintr'un singur bloc de granit. La Pașcani, jud. Suceava, frumosul castel cu parc al Rosnovanilor, și alt parc și mai frumos la Stânca (Prut); apoi palatele familiei Sturdza dela Scheia, Buciumi, al familiei Moruzzi dela Pechea. Apoi moșia Fundeni dela Nămoloașă a Vornicului Costachi Conachi, cât un principat de mare, ce se întindea peste 3 județe cu falnicul palat și parc dela Țigănești (lângă Tecuci) și numeroasele ei instalațiuni, vii plantațiuni de pometuri, drumuri, șosele, hanuri, instalațiuni de irigațiune, corecțiuni și stavilare contra undelor furioase ale Siretului. Conacele și hanurile ridicate de el nu erau cârciume de țară obișnuite, ci adevărate grand oteluri cari ar face și azi onoarea ori și cărui oraș de ale noastre. Aceste averi colosale sunt toate ruinate și moșiile au ajuns în mâini străine și sunt pierdute pentru totdeauna și pentru cultura țerii ca și pentru nația română.

Dar nu numai în Moldova se găsiu pe atunci atari începuturi frumoase de înaltă cultură și civilizațiune, ci și în Muntenia, deși nu așa multe ea fiind și mai tare expusă invaziunilor grecești, arnăuțești; martori sunt scriitorii străini cari au trăit în țară. Astfel Sulzer în *Istoria Daciei transalpine* la 1781 tom. I, la pag. 169, ne dă următorul tablou despre frumusețea moșiilor boerești din țară.

O casă mare de țeară zidită în octagon, cu o grădină frumoasă pe o insulă sau peninsulă a unui eleșteu artificial, format prin oprirea unui râu ori gârle din cursul ei natural, a cărei râpe și maluri înalte sunt acoperite cu vii, și după ele de jur împrejur pe livezile smălțuite se găsesc colibele țeranilor laborioși, și apoi în urma lor la o mică distanță se află Dumbrava cea mai frumoasă ce poate să existe undeva în lume, care înconjoară jur împrejur acest peisagiu pictoresc și-l cuprind într'o perspectivă încântătoare! „Aceste sunt vederile obișnuite ale unei moșii de țeară din Valachia și Moldova—și termină descrierea lor cu frasa: că numai un Kleist ar

fi în stare a le descrie, când ar vroi să reproducă fidel frumusețea paradisiacă a naturii primitive!

La pag. 300—301 ne dă descrierea frumoaselor palate ale lui Brâncoveanu dela Mogoșoaia și Potloage, și spune că atari curți și palate boierești frumoase se mai găsesc și la Crețulești, Ciocănești, Vizurești etc. și pre toată întinderea, unde domnul țerii merge cu curtea sa întreagă ca să petreacă la zile mari, la prasnice împărătești, la ziua numelui și la serbări familiare. Apoi la alt capitol ne descrie petrekerile de atunci, petrekerile și seratele Doamnei cu jupunesele ei, cu barca pe lacul dela Fereastră lângă Băneasa etc. la cari petrec cu cântece grecești și turcești seara și noaptea pe lună, până târziu după mezul nopții. — Urmează apoi descrierea danțurilor, jocurilor, întrecerile tinerimei la curse de călărie, pe caii arabești și turcești la vânătoare etc. Nu mai puțin Alaiurile cu cari se duc în ziua de Sf. Gheorghe caii domnești la pășune, pe malurile Dâmboviței sub mănăstirea Cotrocenilor, ce eră rezervată pentru ei—și-i duce marele comis însuși în persoană, îmbrăcat în caftanul său de gală, fiind acoperiți cu pături scumpe, brodate cu fir de aur și argint și cu musica militară după ei, și cu mare aglomerație de popor“.

A. Wolf în descrierea Moldovei dela 1802, la pag. 46, ne spune că în Moldova sunt foarte mulți boieri, cari au herghelii mari de câte 4—500 iepe fătătoare fiecare, și la cari țin armăsari de rasă din cei mai buni, între alții și de rasă arabă și turcească etc; până și din celebrele grajduri al Ismail pașa din Egipt au venit armăsari de reproducție în Moldova.

Aceasta eră partea socială și luxul, ce-l desvoltau familiile fruntașe de atunci, chiar sub domnia fanarioților. Pe la moșiile lor nu mai puțin variată și demnă de imitat eră și partea pur economică, pentru organizarea și buna chiverniseală a veniturilor moșiilor și averii familiare. Pe lângă clăcașii și rumânii (iobagi) și robii țigani erau foarte numeroși și alți oameni de serviciu de condiții mai bune pe la curțile și moșiile familiilor fruntașe ale țerii, în diverse ocupațiuni și servicii, recrutați parte dintre

indigeni — boierinași scutelnici, postelnici, mazili, etc. — cu leafă și fără leafă, și parte dintre străini, aduși de multe ori cu mari sacrificii, și cari de multe ori erau oameni de valoare și cu o reputațiune bună în specialitate și ramura lor. Ei erau de folos și o fală nu numai pentru boierul care i-a adus și angajat, ci și țeara întreagă a tras foloase după urma lor.

Alătura de vătafii de moșii și de isprăvniceii, erau logofeții sau feciorii boierești, apoi vătaful peste păstori — apoi urmau păstorii înșiși: herghelegii uneori și stalmeisteri, maiestri de călărie, vizitii, surugii, veterinari și kurschmizi, boari, vâcari, vițelari, porcari, baci și cio-bani, mânători de sterpe — grădinari mai mulți, și specialiști pentru cultura de legume, de fructe și flori, vieri, și pivniceri sau Kellermeisteri; afară de numerosul personal de serviciu atașat pe lângă boieru, cocoana și copiii — ca copiii de casă, boierinași etc. — și ai bucătăriei și sufrageriei. Toți aceștia formau o lume și erau plătiți în bani sau puși la parte, și nu slugiau de clacă, și unii din ei trăgeau frumoase venite, după serviciul la boier.

Între alții erau căutați și bine plătiți *stalmeisterii* și grădinarii de lux; architectura horticolă eră foarte căutată și mulți din ei erau autorități de prima ordine în specialitatea lor și oamenii de știință. Prințul Mihalache Sturdza a chemat în țeară pentru facerea parcului dela Socola (lângă Iași) pe I. Edel, care a fost și un botanist renumit, și a făcut cele dintâi explorațiuni botanice într'un mod sistematic în Moldova în toate regiunile ei până pe Ciahläu, și a lăsat după el o frumoasă colecțiune de plante și o monografie asupra Florei Moldovei sub titlul „Bemerkungeu über die Vegetation der Moldau nach eigenen ein Jahre 1835 gemachten Beobachtungen entworfen von Iul. Engel“. Iar prințul Dimitrie Moruzzi a adus tot ca grădinar la Pechea pe Ch. Guebhard și l'angajat cu condițiune de a explora flora țerii și a face împreună un Tentamen Florae Moldavicae, care iarăși a lăsat un manuscript prețios intitulat „*Ennumeratio plantarum quos per annos 1842 ad 1848, in Moldavia collegit et obserrabit C. Guebhard*“. El eră totdeodată membru

corespondent al Societății botanice din Sachsen — Altenburg, și în vie corespondență cu marele botanist de Candolle. Atâtea și atâtea alte grădini, parcuri mărețe cine au fost urzitorii și arhitecții lor, ce se găseau atunci în țeară, dincoace și dincolo de Milcov și erau toate în stare înfloritoare, iar azi toate zac în ruină, și a multora abiă extensiunile se mai cunosc. Cărui proprietar sau arendaș îi dă azi mâna să facă atari sacrificii pentru știință și progresul agriculturii țerei?!

Apoi pe lângă că unii boeri, ca Băleanu, Cantacuzin, Pașcanu, Ventura, și alții cari întemeiară fabrici de postav de tăbăcit pieile, aduseră oi merinoase, armăsari de mare preț, tauri de rasă cari costau sute și mii de galbeni. Apoi erau numeroasele mori de apă sistematice pentru vremea aceea, fabrici de olei și de lumânări ca și velnițele cele multe. Singur numai în Moldova se aflau pe la anul 1852 3.485 mori de apă, 103 *velnițe* și la 1.500 căldări mici de rachiu și de țuică după mărturisirile lui Sutz. Mulțimea de poverne și căldări, ce erau pe acea vreme în țeară, și în care se lucră în fiecare toamnă, contribuia mult la propagarea bunei stări materiale în populațiunea rurală, și cu mic și mare abiă așteptau deschiderea campaniei și începerea lucrului în fabrică pentru plățile cele frumoase, traiul bun și ieftin și lăturile ieftine pentru îngrășatul vitelor și rămătorilor. Băuturile nu erau otrăvite ca cele jidovești de azi. Lucrurile se schimbă brusc prin așa zisă lege rurală a lui M. Kogălniceanu și prin seculara averilor mănăstirești.

Proprietarii grevați cu datorii dela părinți din împărțeli între frați, sub influența concurenței înverșunate ce le-o făceau arendașii vecini, dâșii având adesea case mari și grele de purtat, în curând nu mai putură face nici o ameliorațiune pe moșiile lor, și abiă mai puteau face față la exigențele noi amplificate ale lor și familiei lor, față de raporturile sub care se găsiu. Mulți văzându-se în imposibilitatea de a merge singuri înainte, cu căutarea moșiei în regie și pe a lor spese, desfăcură mult puținul inventar viu și mort ce se găsiu pe moșie, și arendară moșia cu prețuri mici la început,

apoi tot mai mari și decât erau foloasele ce le scoteau dâșii din moșie, pe lângă munca lor proprie, grație culturii rapace.

Proprietarii noștri din patroni și mari cultivatori ai țerii, dela împrumutarea țăranilor încoace, părăsindu-și moșiile în masă, și cedându-le arendașilor, se făcură mai toți rentieri, strămutându-și domiciliul la orașe, eventual stabilindu-se cu totul în străinătate, dând loc la *clasa de absentişti*, care și petrece timpul și paralele departe de patria și de moșiile lor care-i hrănesc, și mare parte din ei se înstrăinără în urmă cu totul de țeară și de nevoile ei. Toate chestiunile mari cari ocupau și agitau înainte vreme spiritele, pe părinții și strămoșii lor, de a face pe moșiile lor diferite ameliorațiuni ca fabrici, velnițe grădini cu pometuri alese, instalațiuni conforme cu cerințele noi ale culturii moderne, aclimatizări de vite de rasă, de a îndreptă și canaliză cursurile de apă și gârle, pentru a le face plutitoare și navigabile, de a face mori, piue și ferăstrae, pentru exploatare de păduri și utilizarea materiilor prime pe moșie, transformându-le în fabricate și semi-fabricate, ca să suporte mai ușor transportul și să măriască beneficiile etc. Toate aceste fură abandonate și părăsite cu totul, ca și când nu i-ar mai privi direct pe dâșii de loc, *ci numai țeara și guvernul*. Singura chestiune ce-i mai preocupă pe dâșii de aci înainte eră și este, de a găsi un arendaș bun pe moșie, care să le dea o arendă mai mare, și câștiurile la timp, indiferent dacă această urcare a arenzilor și câștiurilor se pot face în mod firesc, prin o producțiune mai mare și o mai bună chivernisire a averii lor părintești decât o puteau face ei, ori e artificială prin atacarea fondului, și cu periclitarea averii și resurselor moșiei, și cu globirea mai tare a locuitorilor de pe acea moșie. Incolo toate ameliorațiunile și instalațiunile existente până aci pe moșie fură abandonate cu totul, și lăsate în părăgînire, să se ruineze și altele nouă nu se mai făcură, deși agricultura se întindea din an în an, totuși nu se simția trebuință de ecarete, fiindcă noul patron care nu ședeă pe moșie, nici ținea casă și curte deschisă, nu avea

vite unelte și oameni de serviciu numeroși, n'avea ce începe și face cu ele, deci la ce era să mai cheltuească cu întreținerea lor, cu reparații, asigurări etc. Principiul lui era cel luat din comerț, de a face în toate economie, și a realiza prin ori ce mijloace beneficiul cel mai mare posibil, pentru a putea plăti la timp câștiurile, eventual și înainte, și ca să-i rămână și lui pentru munca sa o răsplată și un profit cât se poate de mare, căci numai prin o nouă urcare a arenzei își poate asigura moșia pe alți 5 ani.

Statul în loc să caute să împedice și stavilească această dorire a proprietarilor din moșii, desertiune ruinătoare și exploatarea din ce în ce și mai mare a țăranilor prin arendași, prin impunerea acestora la impozite egali în favoarea progresului economic al țării, din contră, guvernele o favoriză și înființarea plutocrației române prin ori și ce mijloace se erige în principiu de stat și de guvernământ, prin vânzarea domeniilor statului în corpuri întregi.

Diferența de stare și avere persistă nealterată și mai departe, cu o singură deplasare a ei din mâinile proprietarilor indigeni, în acea a arendașilor, mare parte de origine străină. Că între vechii proprietari și stăpâni de moșii — boierii de naștere — și între cultivatorii de pământ țăranii, s'a înfipt în urmă o nouă clasă pe acea a arendașilor, a burghezimei de avere, recrutate numai din pătura suprapusă a orașelor, a fost ce e drept, o inovație ca multe altele venite peste țărele aceste, și din care elementul autohton puțin folos a tras. A profitat însă cu prisosință de ea mai cu seamă elementele străine, cari s'au îmbogățit în scurta vreme din munca și sudoarea țăranului român, strângând averi colosale fără de nici o muncă și risic propriu.

Cu adâncă întristare trebuie să citească azi cineva din Ion Ionescu dela Brad frumoasele ferme din județul Drohoiu, cari existau încă pe vremea punerii în aplicare a legii rurale dela 1864—66, cari s'au dus cea mai mare parte, și au dispărut de pe fața pământului și o mare parte din acel județ a încăput pe mâna trusturilor ovreești. Astăzi în frumoasa Moldovă, țeară dulce și frumoasă

incontestabil cea mai mândră și mai frumoasă între toate țările locuite de Români, după recensământul făcut de Ministerul de Finance în județul Dorohoiu se află 43 arendași români, 8 străini, 85 ovrei și 7 români asociați cu ovrei; însă după întindere românii au 38.445 ha, străinii 4.753 ha iar jidanii 77.973, românii asociați cu ovrei 7.063 ha; în județul Botoșani stau 49 arendași români și 7 străini față cu 59 arendași ovrei, și 2 români asociați cu ovreii. Dar după întinderea terenului cultivat Românii au în arendă și folosință 38.105 ha, străinii 2.616 ha iar ovrei 119.248 ha și români asociați cu ovrei 5.820 ha. Este ușor de explicat de ce natură sunt aceste asocieri între români sau ovrei, mai mult politică, că jidanul dă capitalul și românii dau numele. Cu deosebire la moșiile mari și pe Domeniile statului și particulare abia mai pot răsbî Românii față de trusturile jidovești. În Moldova întreagă stau față în față 542 de arendași români cu 124 străini și 399 arendași ovrei și 18 ovrei asociați cu români, iar după întindere românii au 500.390 ha sau 39,13% străini 130.830 ha sau 12,73% și ovreii 466.288 ha sau 45,157% și ovrei asociați cu românii 2,51%.

Nu mai puțin bine stau românii ca arendași și în Muntenia unde prevalează grecii, arnăuții, bulgarii, sârbii și ovreii în timpul din urmă se întind mereu în jud. Ialomița.

Ca rezultat practic pentru țeară este greu de admis ca prin îmbogățirea acestora și înălțarea lor în palatele și averile Goleștilor, Câmpinenilor, Rosnovanilor, Rosetteștilor, Catargiilor, Cantacuzenilor, Epurenilor, Bibeștilor, Bălenilor, ca țeara și elementul românesc ar fi câștigat ceva. Țeranul și starea de cultură pozitivă că nu a câștigat ci a pierdut. Proprietarii și țeranii au fost de o potrivă ruinați prin arendași, prin lupta și antagonismul între cele două sisteme de cultură: sistemul veche care producea mult și variază, dar consumă mult în localitate, și sistemul nouă care producea relativ mai puțin, dar nu cheltuește aproape nimic pentru sine, și scoate totul din totul din moșie și din țeară — trimite în străinătate produse și averea strinsă. În timpul din urmă mai cu seamă

în urma deselor crize și dezastre, ca cel dela 1899 unde arendașii nu mai putură plăti câștiurile se simte o îndreptare îmbucurătoare, unde câțiva reprezentai ai familiilor fruntașe ale țerii ca prințul B. Știrbey, prințul Basarab Brâncoveanu, Cantacuzino, Nicu Filipescu, etc. etc., s'au pus în fruntea curentului celui nou, dotându-si și înzestrându si moșiile cu cele necesare și înființând numeroase fabrici, după exemplul dat de Domeniile Coroanei.

Românii ca proprietari încă nu stau mult mai bine. La un venit net anual de 211.930.346 lei proprietatea rurală este grevată după d-l D. Nenițescu cu 431.921.778 lei ipoteci, din care până la 1900 inclusive erau ipotecate 1.817 proprietăți cu 254.227.136 lei la Creditul funciar rural, și altele cu 177.694.621 lei ipoteci particulare. Din ipotecile particulare se repartizează astfel:

Ipoteci particulare cari grevează mici proprietăți.		
„ și vii	Lei	5.587.135
„ „ „ proprietăți moștenești	„	3.213.317
„ „ „ proprietăți mari	„	115.767.527
	Total	124.567.527
Ipotecile garantând venituri dotale		9.381.094
Ipotecile neproducătoare de dobândă		43.746.021
	Totalul ipotecilor particulare	177.694.462

Ele însumează o dobândă anuală de 26.174.321 lei.

Nu este numai marile ipoteci cu care este grevată proprietatea mare rurală. Greutatea cea mare este, lipsa ei aproape totală de capital de investire și de exploatare. Moșiile cele mai bine dotate abia au 25—30% din valoarea pământului pus în exploatarea lui. În termin mediu ele nu au mai mult de 4—5% din valoare pus în exploatarea lui. Arendașii nu au nici 0,5% din valoare, pusă în exploatare. Noi am arătat în IV Economia rurală pag. 274, repartizarea diferitelor capitale la români și străini în țeară față cu cei din țările vecine.

Despre inteligența mai mare și știința tehnică și de specialitate pusă în serviciul agriculturii mari abia putem vorbi. Despre Administratorii Regisorii și Directorii moșiilor mari cu studii de specialitate în ramura agronomică sunt *rari nantes in gurgite vasto*. Facerea învoelilor și executarea lor este unicul merit și știință a celor mai mulți. Școalele de Agricultură și literatura economică și de specialitate abia se susțin — veștează numai, ne având nici o căutare.

În baza legii rurale dela 1864 au fost împrăprietăriți în România :

70.999	familii de țerani fruntași pe	409.489 ha à 5—7 ha
198.882	„ „ „ mijlocași „	934.977 ha à 3—5 ha
133.022	„ „ „ codăși și toporași „	383.428 ha à 2—3 ha
<u>48.342</u>	„ de însurăței la stat	<u>228.328 ha à 5—6 ha</u>
Total	451.245 familii țerani pe . . .	1.956.222 ha.

Dintre însurăței au fost împrăprietăriți numai pe domeniile statului:

3.277	pe	1—5 pog.	= 0,5—2,5 ha
15.014	„	6—10 „	= 2,5—5 ha
30.051	„	10—20 „	= 5—10 ha.
<u>Total</u>			<u>48.242</u>

De atunci au mai fost vândute în baza legii din 31 Martie 1868.

338 moșii în corpuri întregi cu 77.705 ha 7.100 m².

În baza legii din 22 Februarie 1873, în corpuri întregi 49 moșii cu 625 ha 2.800 m².

În baza legii din 6 Martie 1875 cu rentă în corpuri întregi 58 moșii cu 17.138 ha 1.800 m².

În virtutea legii din 1881, au fost împrăprietăriți 1.217 locuitori pe 7.158 ha dintre cari:

189	au căpătat dela	1—5 pog.	= 0,5—2,5 ha
159	„ „ „	6—10 pog.	= 3—5 ha
788	„ „ „	10—20 pog.	= 5—10 ha
81	„ „ „	20—50 pog.	= 10—25 ha

În virtutea legii din 1881 cu modificările aduse în 1883, 1884 s'au vândut 128 moșii în corpuri întregi cu 31.543 ha 9.074 m² și în loturi 1.733 ha.

Apoi prețul bunurilor cari să servească la stingerea datoriei publice.

51 moșii cu 14.192 ha în corpuri întregi și în loturi 7.610 ha 2.193 m².

Moșiile vândute după legea din 1881 cu modificările aduse prin legile din 1884, 1885 și 1886:

122 moșii cu 22.591 ha 3.315 m² în corpuri întregi și 13.206 ha 9.494 m² în loturi.

Mult mai importantă pentru țerani fusese legea d-lui P. P. Carp dela 1889 de parcelarea tuturor moșiilor statului exclusiv la țerani $\frac{3}{4}$ părți în loturi mici de câte 5 ha și $\frac{1}{4}$ parte loturi mari de câte 10 și 25 ha, indivizibile ca maiorate ori minorate țerănești, cari să dea pe frunțașii satelor — aceste din urmă fură însă desființate. După legea din 1889 — s'au dat la locuitori până în 1896.

541 moșii vândute și parcelate.

72.754 loturi mici de 5 ha în 364.41 ha 8.446 m².

1.536 loturi mari de 10 și 25 ha 208.42 ha 0.523 m².

În total s'au vândut de stat dela 1868—1896 inclusive 695 moșii din cari 163.706 ha în corpuri întregi și 407.812 ha în loturi țerănești.

Total 571.518 ha.

S'au mai vândut dela 1868—1897 și 2.224 bunuri mici pentru suma de 8.506.705 lei, constatatoare mai cu seamă în mori, hanuri piue și locuri de casă prin sate și târguri cu prea puțin teren de cultură așa că ele nu modifică aproape întru nimic starea de cultură a țeranului.

În rezumat țeranii foști clăcași au obținut după legea rurală din 1864 și cu însurăței la olaltă 1.956.222 ha prin legile de împroprietărire ulterioară . . . 407.812 ha
2.364.034 ha

sau 18% din suprafața totală a țerii.

Și mai dificilă este situațiunea moșnenilor. Am văzut mai sus că ei în majoritate stau foarte rău materialicește.

Statistica proprietății cetelor de moșneni și răzeși în devălmășie, cari au mai mult de 100 ha pământ în cultură — după rolurile Ministerului de Finance pe 1906:

Județul Buzău.

Comuna	Intinderea	Numele cetei sau obștei	Venit impos.	Imposit Lei B.
Tătărăni Căprior	100 ha	Ioan Grigorie și alți 42 locuitori	3.500	192,50

Județul Gorju.

Comunele	Intinderea			
1. Cărligi	120 ha	Moșnenii Cerești și Cărligei	961	62,47
2. Cărpiniș	140 „	Moșnenii Carpenișeni	1.400	91,—
3. Cernadia	150 „	Ceata moșnenilor Cernazeni și Burcești	2.340	152,10
4. „	120 „	Idem Cărligei și Casa Busuioceanu	1.600	104,—
5. „	200 „	Soc. Anon. Română pentru industria forestieră	750	48,75
6. „	300 „	Soc. Anon. Română pentru industria forestieră	2.500	162,50
7. Novaci	150 „	Ceata moșnenilor Cănepești și Dragoești	1.500	97,50
8. Călnicu	130 „	C. M. Danaricu și alți cumpărători	5.400	297,—
9. „	133 „	Ion Ciloflan și alți cumpărători	4.160	229,80
Total			20.611	1.244,12

Județul Suceava sunt 37 proprietăți de răzeși în devălmășie cu 6.823 ha 39 arii cu un venit imposabil de 29.620 lei și un imposit de 1.629 lei 08 bani

Este foarte remarcabil că în județele tipice de moșneni: Mehedinți, Râm.-Vâlcea, Argeș, Mușcel, Prahova, Râm.-Sărat, Putna, Neamțu nu există după rolurile dela Min. de Finanțe de loc cete de moșneni și razeși cari să aibă proprietate cultivată colectiv mai mare de 100 ha. În Vâlcea, Gorjiu, etc. Putna proprietățile lor în devălmășie sunt mai tot păduri și munți, pădurile nefind impuse la impozit până la starea de tăiere. Celelalte pământuri de cultură ale lor sunt sau sub 100 ha, ori sunt deja delimitate și impuse ca proprietate particulară.

După rolurile dela Finance pe anul 1900:

Proprietatea mică dela 0—10 ha	3.319.695 ha
Peste 10—50 ha	965.953 „
„ 50—100 ha	165.456 „
„	
Total	4.181.104 ha

După statistica Agricolă a Min. Dom.	4.045.501 ha
Proprietatea mai mare de 100 ha. după rolurile dela Finance	3.787.192 "
După statistică Agricolă dela Domenii	2.083.598 "
Intinderea totală a culturilor după rolurile dela Finanțe	7.968.296 "
După statistica Agricolă dela Domenii	6.129.099 "

Și mai remarcabilă decât distribuirea proprietății rurale este distribuțiunea vitelor — ce stă în raport invers cu proprietatea. Așa după statistica oficială din 1900 — marii proprietari și marii arendași, cari au pășunile și fânețurile cele mai multe posed în România întregă 7.187 inși numai 41.179 cai 202.056 vite cornute 615.722, oi și 143.842 porci, repartisați astfel:

		Cai	Vite cornute	Oi	Porci
In Moldova	2.144 inși țin	16.959	108.166	229.370	42.345
„ Muntenia	3.865 „ „	21.136	86.227	273.068	100.421
„ Dobrogea	178 „ „	3.084	7.663	103.284	1.066

Din contră țeranii, micii cultivatori cari nu au unde le ținea și nici cu ce să le hrănească nici vara nici iarna ne având pășune și fânețuri au cele mai multe vite.

		Cai	Vite cornute	Oi	Porci
In România întregă	787.396 țerani țin	663.703	2.079.471	4.003.698	1.314.195
„ Moldova	249.363 „ posed	135.095	666.800	977.148	343.496
„ Muntenia	512.318 „ țin	457.755	1.300.556	2.622.319	942.219
„ Dobrogea	25.715 „ „	68.853	112.116	404.231	28.480

Țeranul nu poate duce vitele la pășune și a le învoi la 30—40 klm. distanță și să-i vie seara în sat ca să le mulgă, deci este silit de voe și nevoe să le învoească pe moșia unde se află, ori să dea cei cere, ori să le desfacă. Cu acea necesitate inexorabilă, arendași și proprietarii fără a ținea vite, și muncesc totdeauna moșia aproape întregă și la timp, iar țeranul care s'a îndatorit și cheltuit cu ele anul întreg, totdeauna în urmă. Rezolvarea chestiunei ținerii vitelor, este deci una din problemele de căpetenie ale politicei noastre agrare.

CAP. XIII.

BASARABIA

Să trecem în fine la Basarabia, smulsă dela Moldova de Rusia în urma războiului dintre Ruși și Turci la 1812, și care găsi în țeară 41.160 familii cu 240.000 suflete — iar după un alt document din 1813 ar fi fost 55.000 familii cu 340.000 suflete, pe cari îndată le-a înmulțit cu familiile de coloniști nemți (1.443) întemeind 7 colonii germane apoi în 1816 alte 4 colonii.

Recensământul populațiunii făcut de guvernatorul Bach-meteieff la 1816 — dădu însă 96.526 familii sau 491.692 suflete sau circa $\frac{1}{2}$ milion locuitori.

Azi Basarabia dimpreună cu județul Akermann cedat de România la 1879, posedă: pe anii 1890 — 91 pe județe:

Chișinău	231.462	locuitori
Orhei	193.731	„
Bălți	184.782	„
Soroca	182.220	„
Hotin	242.573	„
Bender	187.200	„
Akermann	236.140	„
Ismail	153.451	„
Total	1.641.559	locuitori

între cari se află :

Români	1.089.995	locuitori
Rusini	215.044	„
Ovrei	141.175	„
Bulgari	85.361	„
Germani	42.681	„
Ruși	34.471	„
Țigani	16.000	„

Ruteni	8 207 locuitori
Armeni	3.283 ”
Greci	3.283 ”
Elvețieni Poloni	1.642 ”

Coloniștii germani din Basarabia au primit următoarele înlesniri: scutirea de a plăti impozite și bir în timp de 50 ani din anul așezării, scutirea de miliție pentru menoniți, și afară de pământul gratis au mai primit dela stat bani pentru întocmirea gospodăriei. Germanii veniți din Württemberg n'au primit bani dela guvern, căci ei aveau în termen mediu câte 2.800 franci de cap de familie; cei din Lichtenberg aveau câte 60 ruble pe cap de familie. Germanii veniți acoloa unii din ducatul Varșoviei, alții au plecat mai târziu din Basarabia în Dobrogea.

La începutul ocupațiunii Basarabiei ocârmuirea rusă deosebiă populațiunea indigenă în boeri, boernași, mazili, razeși, ruptași de cămară, ruptași de visterie, breslași.

Boerii moldoveni au fost recunoscuți îndată de clasa privilegiată, și înscriși în cartea heraldică a Imperiului rus, cu aceleași drepturi și privilegii. Boernașii fură recunoscuți de nobili individuali: scutiți de knut și bătăi corporale, scutire de bir și de orice soi de impozite; Mazilii erau și ei scutiți de biruri și bătăi corporale — aveau dreptul de a-și alege pe căpitanii de mazili însărcinați cu afacerile obștei — dar ei erau impuși a da transporturile pentru oaste, poștă, calauze etc. Azi sunt asimilați cu odnotvorti = nobilii fără avere. Ruptașii de cămară plăteau birurile la caseta privată a Domnitorului, și Ruptașii de visterie plăteau darea la fisc. Răzeșii erau mulți în partea de nord a ei — cari au minoratele — iar copiii lor cei mari emigrează. Țeranii birnici erau cei mai mulți. Breslași se numeau famuli convenționali din Transilvania: slugile boereștii, ciobanii, pădurarii, prisăcarii, etc.

Țeranii birnici aveau să plăteacă și să facă 12 zile clacă pe an *b)* să dea dijmă din produse — să păzească pădurea proprietaricească unde aveau dreptul la lemnul de uscături. Să lucreze la repararea drumurilor, podurilor și iazurilor; aveau însă dreptul de libera emigrațiune, ori când și de pe orice moșie.

La 24 Ianuarie 1834, guvernul a impus printr'un *ukaz* tuturor proprietarilor de moșii să încheie cu locuitorii birnici un *contract normal* în care să specifică cu detaliu obligațiunile și îndatoririle reciproce — pentru a aduce o uniformitate în prestațiunea lor. El s'a tipărit la 1846 și împărțit prin comunele rurale.

La 1861 în 8 Fevruarie, s'a publicat actul de improprietărire, care s'a pus în aplicare însă numai la 1869.

Pe baza acelei legi s'au improprietărit:

„Toți țeranii din Basarabia cari locuiau pe pământul proprietarilor particulari, precum și al mănăstirilor, au fost improprietăriți acolo unde s'au găsit. Ei l-au rescumpărat însă în anumite condițiuni prevăzute de lege. Țeranii așezați pe pământ răzeșesc, n'au fost improprietăriți.

Pentru pământul de arătură, precum și pentru imașuri, țeranii aveau toată latitudinea din partea legii de a se învoi cu proprietarii. Pentru supravegherea lor se înființă un fel de agenți speciali, numiți intermediari de pace. În caz când ei nu se puteau înțelege între sine (proprietarul cu țeranii săi) atunci țeranii căpătau pe temeiul legii: pământul din vatră (siliștea) satului întreg, apele: isvoare, iazuri, fântăni și altele pentru adăpat vitele, pământurile acoperite cu vii, fânețe livezi, pășune și pământul de arătură, pe cari îl posedau țeranii dela proprietari de pe vremuri pe baza clăcei și după alte obiceiuri vechi; legea prevedeă asemenea dreptul pentru țerani la uscături și la lemnele de construcție pentru case din pădurea proprietarului de moșie.

După legea de improprietărire toți țeranii de pe moșiile particulare trebuiau să fie improprietăriți atât cei căsătorii cât și cei necăsătorii, văduvii și văduvele cu copii, precum și acei țerani cari au fost înscriși ca orașeni, însă rămăseră stabiliți pe la vetrele lor.

Pământul, fie de arătură, fie fânețe, fie pășune sau izlaz, pe care țeranii îl arendau dela proprietar, și a cărui întindere nu putea să fie mai mare de 13 deseatine 1768 stânj. p. de cap de familie deveni de drept partea țeranilor. Țeranii cari arendau mai puțin pământ decât această normă

puteau să ceară compensațiunea până la limita prevăzută. Deseatina este mai mică decât falcea cu 725 stânjani pătrați = 1,09 ha sau deseatina are 2.400 stânjani și falcea 3.125 stânjani.

Afară de pământul cedat locuitorilor ca proprietate individuală — mai trecură în beneficiul obștei locurile acoperite cu tufiș, imașurile și izlazarile ca proprietate comună, pădurile însă fură considerate de allodiale și rămaseră în stăpânirea boierului. Afară de acestea, pământul sterp — nisipos și petros, precum și terenul ocupat de drumuri și căile de comunicațiune, chiar dacă se venia pe pământul țerănesc, nu se considerau între terenurile de împroprietărire. De asemenea legea de împroprietărire stabili că apele pentru adăpatul vitelor, precum sunt iazurile pâraiele, pârlodgele, fântănele și izvoarele vor rămâne proprietatea comună a proprietarului cu obștea țerănească a satului. In caz însă când proprietarul va voi să reție pe seama sa aceste ape, atunci va trebui să creeze pe socoteala sa alte locuri cu apă bună de băut și de adăpat pentru vitele locuitorilor, și aceste locuri vor fi tot așa deapropiate de sat, precum sunt cele reținute pe seama sa. Dacă însă aceste locuri pentru adăpat vor fi mai departe, atunci se vor despărți și îngradi de pășune și câmpul de bucate, lăsându-se drumuri bune peste proprietatea particulară, pentru vitele sătenilor.

Ca pământ de siliștea satului se consideră pământul întreg ce se află sub casele și acaretele țeranilor, împreună cu cel ocupat de vii, grădini cu pomi, cânepă, bostănării, arie, prisaci și stradele cu piețele satului, afară de piața, unde se fac târguri, care rămâne proprietate particulară.

Pământul de împroprietărire țeranilor rămâne sub denumirea de pământ obștesc, pentru care țeranii vor plăti despăgubire după dispozițiunile legii de față. Acest pământ va rămâne al obștei. El nu va putea deveni în nici un caz proprietate particulară, nici în total, nici în parte, formând un pământ nealienabil al țeranilor, menit a servi pentru hrana clasei rurale.

Loturile din pământul obștesc, fie din siliștea satului,

fie la câmp, sau altul al capilor de familie rămâne moștenirea inalienabilă a membrilor familiei. Când lotul trece în proprietatea descendenților, el poate fi parcelat, însă cu condițiunea *a nu fi mai mic de $\frac{1}{4}$* de întregul lot de împroprietărire.

Pentru împroprietărire individuală s'au făcut diferite clase de loturi după calitatea pământului.

Așa în județul *Hotin* s'au făcut 2 clase: un țăran a primit în pământul de calitatea I-a, câte 8 deseatine pe unitatea de împroprietărire, iar în cel de calitatea a doua câte $8\frac{1}{2}$ deseatine; în județul *Bălți* (Iași) unde terenul este mai nisipos, țăranii au căpătat câte $8\frac{1}{2}$ deseatine; în județul *Soroca* unii au căpătat câte $8\frac{1}{2}$ deseatine în pământ de calitatea I-a, și câte $9\frac{1}{2}$ deseatine în pământ de calitatea a II-a; în județul *Orhei* iarăși unde este pământul bun numai câte 8 deseatine peste tot; în județul *Chișinău* câte 8 deseatine în pământul de clasa I-a, și câte $9\frac{1}{2}$, în pământ de calitatea a II-a; în județul *Bender* unde pământul e mai nisipos și clima mai aspră pronunțată de stepă câte $10\frac{1}{2}$ deseatine în pământurile ceva mai bune și câte $11\frac{1}{2}$ deseatine cele de calitatea a II-a, iar în județul *Akermann* chiar câte $13\frac{1}{2}$ deseatine peste tot — din aceleași considerațiuni de sol și de climă, deși sunt mai apropiate de mare.

Cu alte cuvinte în Basarabia împroprietărire s'a făcut pe 8— $13\frac{1}{2}$ deseatine.

Cu $6\frac{1}{2}$ — $8\frac{1}{2}$ fălci = 19—26 pogoane sau jugere, deosebit de pământul comunal

Drepturile regaliene și pădurea însă au fost menținute proprietarului.

Pentru despăgubirea proprietarilor, legea ziceă următoarele :

„Țăranii cari în anul proclamării manifestului imperial de împroprietărire au plătit proprietarilor pentru pământurile de cari se folosiau *cu muncă*, după stipulațiunile anterioare ale contractului normal din legea delă 27 Martie 1846, vor urmă a plăti cu aceeași muncă, până la răscumpărarea pământului *cu bani*, cu condițiune însă, ca dajma rămâne desflințată cu desăvârșire în ceea ce pri-

vește produsele agricole de pe pământul de împrăștiere, afară de dijma pomilor și a viilor, dacă viile și grădinile n'au intrat în pământul de împrăștiere.

Asemenea dreptul privitor la căratul lemnului, după un an de zile dela proclamarea manifestului, se desființează.

Pentru *prețul în bani* legea stabilește în prima linie înțelegerea reciprocă între țerani și proprietari, iar în a doua linie, în caz când asemenea înțelegere nu s'a putut stabili, atunci darea se fixează în următorul mod:

Județul	Lotul de împrăștiere	Plata de răscumpărare				
Hotin	{ 8 deseatine	2 ruble=50 copeici	deseatina	pe an.		
	{ 8 ¹ / ₂ " "	2 " 10 "	" "	" "	" "	" "
Bălți	{ 8 ¹ / ₂ " "	1 " 80 "	" "	" "	" "	" "
Soroca	{ 8 ¹ / ₂ " "	2 " 10 "	" "	" "	" "	" "
	{ 9 ¹ / ₂ " "	1 " 80 "	" "	" "	" "	" "
Orhei	{ 9 ¹ / ₂ " "	2 " — "	" "	" "	" "	" "
Chișinău	{ 8 " "	2 " 80 "	" "	" "	" "	" "
	{ 9 ¹ / ₂ " "	2 " — "	" "	" "	" "	" "
Bender	{ 10 ¹ / ₂ " "	1 " 60 "	" "	" "	" "	" "
Akerm.	{ 13 ¹ / ₂ " "	1 " 20 "	" "	" "	" "	" "

Termenul de răscumpărare s'a fixat la 20 de ani, iar termenul de plată la 1 Aprilie și 1 Octomvrie. În loc de bani legea permitea plata și în produse, însă invoiala aceasta trebuia făcută și reînnoită din 3 în 3 ani.

În Hotin și parte din județul Bălți, Soroca, Orhei, agricultura actuală e rațională și modernizată. La sud în județele de jos în mijlocul câmpiilor întinse, apar milioane de vite domestice, iar pe alocuirea cu ajutorul mașinilor agricole, lanuri de bucate încep a ocupa locurile vestite altădată ca pășune.

Dar în genere în Bugeac modul de gospodărie este cu desăvârșire primitiv. Fără nici o cumpănire proprietarul pământului rădică țelina sub in sau grâu, și după ce a sleit pământul cu desăvârșire, culegând acelaș product 5—7 uni de-a rândul, îl lasă să se odihnească 4—5 ani. În această privință mai cu seamă sunt vestiți arendașii Evrei și Ruși.

PĂMÂNTUL BASARABIEI ÎMPĂRȚIT PE CATEGORII:
DE CULTURI ȘI FOLOASE ÎN DESEATINE:

No. curent	JUDEȚE	Sub ecarete grădini, livezi, vii	Arătură, fă- nețe, pășuni	Păduri	Areal improductiv
		des.	d.		
1	Hotin	34.825	256.392	46.340	7.514
2	Soroca	95.791	293.638	25.402	6.921
3	Bălți	142.609	349.021	22.600	10.723
4	Chișinău	57.149	208.556	77.923	3.209
5	Bender	54.496	492.620	27.704	14.855
6	Akerman	190.304	502.811	2.100	32.083
7	Orhei	76.470	251.107	5.662	5.065
8	Ismail	48.320	572.000	43	16.232
	Basarabia întreagă.	699.965	2.880.868	253.827	96.804
		20%	70%	8%	2%

Producțiunea Basarabiei a fost în 1895 :

Secară de toamnă	7.478.000	puđuri	puđu=40	punți rusești.
Grâu. „ „	14.125.700	„	„	puntul rus.=0,409klgr.
Grâu de primăvară	95.389.000	puđuri	100	klgr.=3,05 puđ.
Secară „ „	3.863.000	„	„	
Orz „ „	162.312	„	„	
Mălaiu „ „	995.000	„	„	
In „ „	75.139	„	„	

După proprietatea de fiecare locuitor din Basarabia se veniă 1 deseatină fără ceva de arătură și câte $1\frac{3}{4}$ deseatine de fiecare locuitor rural.

Orașele au ca proprietate în jurul lor dela 1.000—1.870 deseatine — mai cu seamă pășune și vii.

Coloniile de bulgari și nemți stabilite pe domeniul statului în cele 3 județe de sud au un teritoriu de 284.122 deseatine — din care coloniile germane posed 130.616 deseatine repartizate astfel: Siliști 3.040 deseatine, pășuni 48.147 fânețe 34.349, plantațiuni 2.402 drumuri mlaștine (areal improductiv) 3.051, arătură 39.621 deseatine.

Mănăstirile posed laolaltă 242.000 deseatine; cele de peste graniță (din Țeară) posed acolo: Mănăstirea Golia 41.805 deseatine; Neamțu 12.050 deseatine; Căprieni 26.164 deseatine; Sf. Spiridon Iași 23.970 des.; Frumoasa 10.875

des.; Todireni 5.200 des.; Slatina 3.254 des.; Trei Erarchi din Iași 4.150 des.; Mitropolia Moldovei 3.350 des.; Epitropia Gusti 8.879 des., și alte mănăstiri mai puțin dela 300 des., în sus, dar cele grecești, Sf. Mormânt 51.800 deseatine.

Proprietarii mari au 2.270.000 des., adecă peste $\frac{3}{4}$ părți din totalul pământului provinciei, — în 1857 erau 500 moșii mari ale nobililor ereditari, 100 moșii de nobili individuali, 156 moșii ale mănăstirilor și 130 moșii ale negustorilor.

Pe categorii de proprietari se împarte în %: mănăstirile au 7% din totalul proprietății rurale; 4% au coloniile germane; 8% coloniile bulgare; 8% au țărani domeniali; 2% au cazacii; 6% comunele urbane și 71% este proprietatea mică și mare particulară.

Distribuirea pe județe a proprietății mari private:

1. Hotin	318.242 deseatine.
2. Soroca	349.420 "
3. Orhei	337.850 "
4. Iași (Bălți)	424.600 "
5. Chișinău	307.000 "
6. Bender	202.000 "
7. Akermann	340.000 "

DISTRIBUIREA PROPRIETĂȚII FUNCIARE BASARABENE
ÎN TOTAL :

No. curent	JUDEȚUL	No. descacine- lor sub județe și ora e	ÎN SPECIAL ÎN DESEASINE				Monastiri	Proprie- tate privată
			Sub orașe	Pământ țăranesc dome- nial	Colonii ger- mane	Colonii bul- gare		
1	Hotin	345.122	2.240	9.271	—	—	15.385	318.242
2	Soroca	421.775	2.037	—	—	—	70.318	349.420
3	Orhei	375.100	1.280	—	—	—	35.970	337.850
4	Bălți	484.954	1.400	—	—	—	58.954	424.600
5	Chișinău	346.838	4.332	—	—	—	45.293	307.000
6	Bender	586.776	5.780	126.021	—	12.500	5.600	202.000
7	Akerman	727.300	4.289	148.836	130.612	160.386 ¹⁾	10.450	340.000
		3.290.870	21.300	284.126	130.612	285.386 ¹⁾	241.970	2.271.360

STATISTICA VITELOR ÎN BASARABIA PE ANUL 1862.

	Par. boi de muncă	Cai
Județul Hotin	24.300	12.135
„ Soroca	19.400	9.682
„ Bălți	16.000	7.988
„ Orhei	20.000	10.182
„ Chișinău	18.700	9.324
„ Bender	8.000	10.000
„ Akerman	12.500	13.500
Colonii bulgare	5.781	4.000
„ germane	563	12.787
„ Total	125.644	89.798

„Țeranul român din Basarabia anevoie merge la arendaș sau la proprietar pentru a se angaja la munca câmpului, de oarece în multe județe el posedă și acum chiar destul pământ propriu pentru a-și putea agonisi hrana. Din această cauză firește munca de vară se plătește scump

¹⁾ Și 56.085 ale coloniilor de cazaci.

n Basarabia, câte o rublă și 25 kopeici fără mâncare pe zi, rubla = 2.50 lei sau 2 lei 70 bani; rubla are 100 kopeici.

Angajamentul de obicei se face nu pe zile de muncă, ci cu ruptul, adică pe falcea de seceriș. In acest cas tocmeala e calculată după prăjină; 80 prăjini o falce.

Pentru arătura unei fălci se plătește 3—5 ruble; pentru seceriș 6—12 ruble“.

TABLA DE MATERII.

	Pag.		Pag.
CAP. I. — Agricultura veche română	1	Legile Aprobate și Compilate față de țeranii iobagi	74
Agricultura la Daci și Romani	5	Contraste între legi și starea de fapt	76
„ noastră în perioada migrațiunei gintelor	8	Urbariul dela 1818—1820	80
Descălicările și colonisările la români	11	§ 2. Raporturile agrare vechi	88
Moșneni, răzeși țeranl ohabnici	17	§ 3. Divisiunea clăcașilor pe categorii	90
Marii cultivatori și economi de vite	19	§ 4. Starea materială a țeranului iobagiu, după legile feudale și în opozițiune cu ele	91
Agricultură în evul mediu	23	§ 5. O anchetă agricolă asupra raporturilor agricole vechi în 21 sate, anterioare anului 1848	101
Un tarif vamal dela 1478 și producțiunea de atunci	26	a) În comunele clăcașe	111
Coloniile române în țările străine	32	b) Comunele grănicerești	128
§ 1. Influența străinilor asupra așezămintelor românești :		Un act de ipotecă remarcabil	137
a) Biserica și cultul	35	§ 6. Starea morală și materială a foștilor grăniceri	140
b) Așezările launtrice românești	40	Granita și instituțiile ei în Transilvania și Banat	144
Proprietate așezări și sate	40	§ 7. Starea morală și materială a moșnenilor și boierilor în Transilvania, Maramureș, Muntenia și Moldova	154
Moștenirea și protimisul	43	Numărul și averea moșnenilor în Muntenia	163
c) Apărarea și miliția națională	45	Idem răzeșilor din Moldova	164
d) Imposite, quinquagesima și dijma	55	CAP. III. — Desteptarea țeranului român din Transilv. și luptele-lui de libertate și emancipare	166
e) Autonomia la românii de peste munți, cnezi, voivozi, pe vremea lui Mihai Viteazu	59		
CAP. II. — Legile agrare feudale ale Transilvaniei	71		
Răscoala iobagilor dela 1437 și uniunea celor trei națiuni recepte	72		

	Pag.		Pag.
CAP. IV. — Legea Transilvană de emancipare și improprietărire dela 1848	174	Un raport oficial al guvernului ungar important	239
§ 1. Art. de lege IV și V ai dieței Transilvane din 1848 privitori la exproprierea în 6 ani gata, a clăcei, dijmei și tuturor angaralelor ce apăsau asupra clăcașilor și a moșilor lor	175	✗ Pădurile și pășunile comune și folosirea lor	240
§ 2. Despre transformarea beneficiilor urbariale ale proprietarilor ce erau a se expropria	177	✗ Spargerea pășunelor comunale în alte țări și rezultatele obținute	242
§ 3. Răscumpărarea clăcașilor și despăgubirea proprietarilor de către stat.	178	§ 4. Comasările	245
CAP. V. — Aplicarea legii de răscumpărare, judecătoriile urbariale. Patenta împărâtească dela 1854	186	§ 5. Proprietatea la români în creștere și decreștere	254
Capitolile principale ale ei	198	§ 6. Băncile și Reuniunile de Cred' t la Românii din Transilvania, Banat, Crișana Maramureș	260
Numărul com. clăcașe emancipate în Transilvania	201	✗ § 7. Ameliorarea agriculturii române de acolo prin școale profesionale și Reuniuni agricole	267
CAP. VI. — Chestiunea pădurilor	203	§ 8. Sistemele de cultură la Români	268
Pădurile românești în evul mediu și nou	204	✗ § 9. Mașini și unelte agricole	272
Diferitele categorii de păduri după dreptul de proprietate	216	✗ § 10. Cultura vitelor la români după specii și rase	277
Rezolvarea chestiunii pădurilor și pășunelor în Transilvania prin Patenta împărâtească de la 1854	217	§ 11. Meseriile și negoțul la Români	301
CAP. VII. — Efectele emancipării și improprietăririi clăcașilor din Transilvania și progresul realizat dela 1848 incoace	223	Românii aplicați în industria mare de fabrică	308
§ 1. Proprietatea privată în Transilvania, Banat și Crișana	227	Industria de casă românească în trecut și prezent	308
Proprietatea rurală totală în Transilvania și Ungaria în comitatele locuite de Romani	229	§ 12. Statistica populației române de peste munți	316
Statistica proprietății rurale după cultivatori, culturi și vite	231	§ 13. Emigrările și absentismul	321
§ 2. Proprietatea colectivă, pădurile	233	Locuința și regimul alimentar	323
§ 3. Pășunile	238	Statistica alimentației și al crutărilor	330
		Prețul muncilor agricole	331
		§ 15. Biserica și școala	332
		Statistica șc. confesionale române	334
		Bisericile române din Transilvania și Ungaria	336
		Fundațiuni și institute de cultura națională	340
		Românii heterodocși	343
		CAP. VIII. — Românii dintre sași	345
		Coloniile săsești în mijlocul poporului român	346

	Pag.		Pag.
Autonomia săsească și jurisdicțiunea lor	353	Spesele ocașionate cu ei și cu cei indigeni	404
Românii ajunși sub epitropia săsească	356	Superioritatea Românilor	404
Starea lor morală și materială în trecut	357	CAP. X. — Românii din Bucovina.	408
Importanța economică și cultura a Sașilor.	369	Starea agriculturii și a țeranului, înainte de ocupațiunea austriacă	408
Relațiile sociale între sași în români în trecut și prezent	371	Sarcinile clăcașului de acolo	411
Rolul breslelor săsești în trecut.	372	Agricultura Bucovinei.	414
Rolul educativ al sașilor în cele economice și în agricultură.	375	Măsurile economice de îndreptare luate de Nemți	416
Satele supuse și tributare sașilor (taxaliste)	377	Trecerea Bucovinei din administrația militară în alta civilă poloneză	422
Progresele făcute de români dintre sași dela 1848 încoace.	378	Urbariul dela 1818 și Patenta dela 1854	423
Statistica meseriașilor și negustorilor din Brașov și Sibiu după naționalități pe 35 ani	378	Sarcinile clăcașilor înainte de 1848	424
Influența sașilor asupra literaturii și bisericii române	379	Emanciparea și improprietărea dela 1848	425
Statistica populațiunii din Fundul regiu de odinioară	381	Divisiunea proprietății rurale și starea agriculturii actuale în Bucovina	428
Statistica proprietății rurale din Fundul regiu de odinioară.	382	Starea actuală a țeranului de acolo	430
Case și locuințe la sași și la români	384	Creșterea populațiunii române din Bucovina și Banat și în raport cu nemții austriaci.	
Importanța ecaretelor economice.	385	CAP. XI. — Raporturile urbariale în Principate	436
Ecarele la romani, sași și unguri	389	Feudalismul în Principate.	438
Agricultura la romani și sași.	390	Uniformisarea clăcașilor și reducerea lor la cea din urmă treaptă	439
CAP. IX. — Colonizarea Banatului întâiu cu elemente române.	391	Diferitele categorii de clăcași	441
Starea Banatului după isgonirea Turcilor	392	Vecinii și lăturalnicii	445
Primele măsuri de îndreptare sub generalul C. Fl. Mercy	395	Sarcinile urbariale	447
Măsurile întrerupte din cauza războiului turcesc 1736—38.	397	Starea materială a țeranului descrisă de dânșii.	449
Schimbarea administrației militare cu alta civilă	397	Originea proprietății private în Principate	451
Canalizări în stil mare	398	§ 1. Determinarea pământului de hrană al locuitorilor și îndatoririle lor după legi.	454
Aducerea coloniștilor nemți cu droia, avantajele acordate lor.	399	§ 2. Despre islazuri și curături.	466
Greutățile cu Colonisările	402	Proclamația lui Știrbei.	467

	Pag.		Pag.
CAP. XII. — Legea Rurală din 1864	469	Situația moșnenilor și devălma-	
Starea socială a țării	471	șilor	509
Propunerile făcute în chestia îm-		Distribuția proprietății pe cul-	
proprietării de factori des-		turi și categorii după Statis-	
interesați	474	tica Domeniilor și Rolurile de	
Textul legii rurale	476	la Finance	509
Defectele legii	478	Statistica vitelor după proprie-	
Modelele după care a fost copiată.	485	tari	510
Chestiunea strămutării vetrei sa-		CAP. XIII. — Basarabia	511
telor.	489	Populațiunea Basarabiei la anec-	
Agricultură mare și înzestrarea		sare și cea de astăzi	511
moșilor în trecut	498	Indatoririle țăranilor pontasi	512
Proprietarii mari după seculari-		Legea de improprietărirea lor	
zare	502	dela 1861—1869	513
Arendașia și arendașii	504	Cât pământ li s'a dat și modul	
Sarcinile proprietății rurale. Câți		de răscumpărare a lor	515
țărani au fost improprietăriți		Pământul Basarabiei pe catego-	
în total și pe ce suprafețe și		rii și culturi	517
cât pământ au azi	507	Statistica vitelor	519

